

Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка (УКРАЇНА)
Університет Яна Кохановського в Кельцах (ПОЛЬЩА)

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (UKRAINE)
Jan Kochanowski University in Kielce (POLAND)

ISSN 2307-1222

DOI 10.32782/2307-1222.2025-60

STUDIA METHODOLOGICA

Випуск 60
Заснований 1993 року

Issue 60
Founded in 1993

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Лабашук Оксана – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Україна

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Вільчинська Тетяна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри загального мовознавства і слов'янських мов, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Україна

Гарасим Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології та методики навчання англійської мови, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Україна

Грицак Наталія – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Україна

Дацків Ольга – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології та методики навчання англійської мови, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Україна

Женюхова Катарина – доктор філософії (славістика та слов'янські мови), доцент, професор Інституту славістики ім. Яна Станіслава САН, професор кафедри словацької мови та літератури Університету Кирила і Мефодія в Трнаві, Словаччина

Крижановська Ольга – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української та зарубіжної літератури, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Лещак Олег – доктор філологічних наук, професор надзвичайний, професор Інституту Літературознавства і Мовознавства, Університет ім. Яна Кохановського в Кельце, Польща

Луцак Наталія – доктор педагогічних наук, кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Україна

Мазуркевич Міхал – доктор філологічних наук, професор, професор Інституту літературознавства і мовознавства, Університет ім. Яна Кохановського в Кельце, Польща

Навольська Галина – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Україна

Присяник Оксана – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри управління соціальними комунікаціями, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Україна

Решетука Тетяна – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри журналістики, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Україна

Сендерська Йоанна – доктор філологічних наук, професор надзвичайний, професор Інституту літературознавства і мовознавства, Університет імені Яна Кохановського в Кельце, Польща

Слижук Олеся – кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу навчання української мови та літератури, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, Україна

Сорока Ольга – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Україна

Яценко Таміла – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу навчання української мови та літератури, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, Україна

Друкується за рішенням ученої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 7 від 25 листопада 2025 р.)

Видання «Studia Methodologica» зареєстровано у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 935 від 21.03.2024 року

Фахова реєстрація (категорія «Б»): Наказ МОН України № 1309 від 25 жовтня 2023 року (додаток 4)

Спеціальності: 014 – Середня освіта, 035 – Філологія

Періодичність: 2 рази на рік.

Редакція не завжди поділяє погляди авторів. Матеріали друкуються мовою оригіналу

EDITOR IN CHIEF

Labashchuk Oksana – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Literatures and Methods of their Study, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ukraine

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

Vilchynska Tetiana – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Department of General Linguistics and Slavic Languages, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ukraine

Harasym Tetiana – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of English Philology and English Language Teaching Methods, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ukraine

Hrytsak Nataliia – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Literatures and Methods of their Study, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ukraine

Datskiv Olha – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of English Philology and English Language Teaching Methods, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ukraine

Žeňuchová Katarína – Doctor of Philosophy (Slavic Studies and Slavic Languages), Associate Professor, Professor of Jan Stanislav Institute of Slavistics, Slovak Academy of Sciences, Professor of the Department of Slovak Language and Literature of University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava, Slovakia

Kryzhanovska Olha – Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Ukrainian and Foreign Literature, Luhansk Taras Shevchenko National University, Ukraine

Leshchak Oleg – Doctor of Philological Sciences, Professor Extraordinary, Professor at the Institute of Literary Studies and Linguistics, Jan Kochanowski University of Kielce, Poland

Lupak Nataliia – Doctor of Pedagogical Sciences, Candidate of Philological Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Methodology of Primary and Preschool Education, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ukraine

Mazurkiewicz Michal – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Institute of Literary Studies and Linguistics, Jan Kokhanowski University in Kielce, Poland

Navolska Halyna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ukraine

Prosiannyk Oksana – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Communications Management, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine

Reshetukha Tetiana – PhD in Social Communications, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Journalism, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National University, Ukraine

Senderska Joanna – Doctor of Philological Sciences, Professor is extraordinary, Professor of the Institute of Literary Studies and Linguistics, Jan Kokhanowski University in Kielce, Poland

Slyzhuk Olesia – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Leading Researcher of the Ukrainian Language and Literature Teaching Department, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Ukraine

Soroka Olha – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Work and Management of Sociocultural Activities, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ukraine

Yatsenko Tamila – Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Research Fellow, Chief Researcher of the Department of Teaching Ukrainian Language and Literature, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Ukraine

It is printed by the decision of the Academic Council of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Protocol No. 7 from 25 November 2025)

Journal “Studia Methodologica” is registered of Print media entity: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine: Decision No. 935 as of 21.03.2024

Professional registration (category «B»): Decree of MES No. 1309 (Annex 4) dated October 25, 2023
Specialties: 014 – Secondary education, 035 – Philology

Periodicity: 2 times a year.

The editors do not always share the views of the authors. Materials are printed in the original language

ЗМІСТ

ФІЛОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Світлана БОРОДІЦА САМЧУКОЗНАВСТВО В ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	8
Галина ВИШНЕВСЬКА МІЖ МИНУЛИМ І МАЙБУТНІМ: ПУБЛІЦИСТИКА УЛАСА САМЧУКА ЯК ФОРМА МОРАЛЬНОГО ДОРОГОВКАЗУ	19
Юрій ВІТЯК ЦИТАТА ЯК ОБ'ЄКТ ПАРАТЕКСТОВИХ ЗМІН У ГРАФІЧНОМУ І НЕГРАФІЧНОМУ ВИДАННЯХ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ <i>ON TYRANNY</i> ТІМОТІ СНАЙДЕРА).....	26
Зоряна ГУК ПАРАТЕКСТУАЛЬНІ ТА ПАРАГРАФЕМНІ ЕЛЕМЕНТИ У РОМАНІ «ДРУГЕ ТІЛО» М. ПАВИЧА.....	39
Ольга ДУБЦОВА, Тетяна ПОЛЯКОВА НЕСФОРМОВАНІСТЬ/НЕЗБІЖНІСТЬ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ СТРУКТУР ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ОНТОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ КОМУНІКАНТІВ ЯК КОГНІТИВНА ПРИЧИНА КОМУНІКАТИВНИХ НЕВДАЧ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОГО КІНОДИСКУРСУ).....	49
Yuriy ZAVADSKYI MULTIMEDIA CONCRETE POETRY AS A CLASS OF VIRTUAL LITERATURE.....	60
Сергій КРИВЕНКО НЕКАНОНІЧНИЙ КАНОН: «КРИМІНАЛЬНІ СОНЕТИ» ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА.....	74
Оксана КУШНІР, Тетяна РЕШЕТУХА, Оксана ЛАБАЩУК РЕДАКТОРСЬКО-ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УЛАСА САМЧУКА В ГІМНАЗІЙНИХ ЧАСОПИСАХ КРЕМЕНЕЧЧИНИ ДВАДЦЯТИХ РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ.....	89
Наталя МАТВЕСЬВА СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ СПРИЙНЯТТЯ СУРЖИКУ.....	99
Ольга МЕЛЕНЧУК НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ШЕВЧЕНКОВОЇ ТВОРЧОСТІ У ПУБЛІЧНИХ ВИСТУПАХ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ НА ШПАЛЬТАХ ГАЛИЦЬКОЇ ПЕРІОДИКИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	109
Ірина РОЗДОЛЬСЬКА ЮРІЙ ЛИПА У СИЛОВОМУ ПОЛІ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ 1920–1930-Х РОКІВ: ШТРИХИ ДО ЛІТЕРАТУРНОЇ СИЛЬВЕТИ.....	118
Оксана ТАЛАБІРЧУК САМОБУТНІСТЬ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯСУНАРІ КАВАБАТИ У ПОВІСТІ «СПЛЯЧІ КРАСУНІ».....	131
Олександр ТКАЧУК МОТИВ ПОДОРОЖІ ГЕРОЯ ЯК СТРУКТУРОТВОРЧИЙ ПРИНЦИП У МЕМУАРНО-АВТОБІОГРАФІЧНІЙ ПРОЗІ УЛАСА САМЧУКА («НА БІЛОМУ КОНІ» ТА «НА КОНІ ВОРОНОМУ»).....	145
Олена ТОДОР, Наталія ТОМА СПЕЦИФІКА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ І СОЦІОЛОГІЇ.....	158
Liа Zhixiu, GAO Yuanyuan FOR BETTER ACCESSIBILITY: STRATEGIES ON PLATE TRANSLATION IN MULTIMODAL HISTORY MUSEUMS.....	169
Ігуна SZKICKA ODZWIERCIEDLENIE INDYWIDUALNYCH POZYTYWNYCH CECI KOBIEC W POLSKICH I UKRAJŃSKICH PAREMIACH.....	182
Юлія ЯСЕНЧУК РОЛЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ.....	195

МЕТОДИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Світлана БОНДАР, Володимир ШКАВРО ІНТЕГРАЦІЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕС МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ.....	204
Олена ГАЄВСЬКА ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ З МЕТОЮ РОЗВИТКУ ПАМ'ЯТІ В ДІТЕЙ ІЗ РАС: ВІД ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ПРОСТОРУ ДО НАРАТИВУ.....	215
Kateryna HNATENKO ANALYSIS OF DETERMINING THE LEVEL OF FORMATION OF NONVERBAL COMPETENCE OF FUTURE COACHES OF TEAM SPORTS AS A COMPONENT OF THE LANGUAGE FACTOR OF PROFESSIONAL CULTURE.....	224
Наталія ГРИЦАК, Наталія КУЧМА, Марія ЛЮБІНЕЦЬКА, Олександр СТАРОСТА ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ЯК РЕСУРС ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....	234
Ніна ДАНИЛЮК СУЧАСНІ КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ТЕКСТІВ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ ТА ВИБІР СТРАТЕГІЇ РЕДАГУВАННЯ.....	248
Юлія ШУЛЬЖЕНКО, Юлія АРТЕМЕНКО КОРЕЛЯЦІЯ ТАКСОНОМІЇ БЛУМА ТА СТРУКТУРНИХ МОДЕЛЕЙ ЗАНЯТЬ /LESSON FRAMEWORKS У КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРІВ ФІЛОЛОГІЇ (ПЕРЕКЛАД).....	258

СЛОВО МОЛОДОГО ДОСЛІДНИКА

Людмила АНІСІМОВА, Анна ПЕТРЕНКО РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ УРБАНІСТИЧНОГО ПРОСТОРУ В РОМАНІ «МАНГЕТТЕН» ДЖОНА ДОС ПАССОСА: АНТРОПОЛОГІЧНА Й ЕКОКРИТИЧНА ПЕРСПЕКТИВИ.....	271
Ірина БОРБЕНЧУК, Любомир СТОЛАЩУК ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ МІЛІТАРНОГО СЛЕНГУ В АМЕРИКАНСЬКИХ ЗМІ.....	285
Марина ВОЙНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ БІБЛІЙНИХ ІМЕН У ЕТНІЧНИХ СПІЛЬНОТАХ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	294
Olha DOVBUSH, Anna KOSTUR ARCHETYPAL CHARACTERS IN CONTEMPORARY DETECTIVE FICTION: ROBERT GALBRAITH'S <i>THE CUCKOO'S CALLING</i>	305
Костянтин КОМІСАРОВ, Марина ОСАДЧА ГОЛОВНІ ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЯПОНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ–ХХІ СТ.....	315
Юлія КОСТЮК, Анастасія ГЛАДИН ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНІ, СТИЛІСТИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО В НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІЙ КНИЖЦІ ОЛЕКСІЯ КОВАЛЕНКА «ФРУКТИ ПРОТИ ОВОЧІВ».....	325
Nataliia KUNANETS, Maksym YAROMYCH METHODS OF CONCEPT EXTRACTION IN LITERARY WORKS.....	333
Anna MARICHKA, Tetiana HARASYM VERBALIZATION OF SOCIAL CONTRASTS IN THE NOVEL "NORTH AND SOUTH" BY ELIZABETH GASKELL.....	352
Юрій МИНЕНКО, Наталія СИДОРЧУК БАРОКОВЕ ЗОБРАЖЕННЯ ОБРАЗУ КНЯЗЯ ОЛЕКСАНДРА У «ЛЯМЕНТІ ДОМУ КНЯЖАТ ОСТРОЗЬКИХ» ДЕМ'ЯНА НАЛИВАЙКА.....	361
Тетяна СЕМЕНЮК, Анастасія МОРОЗ МОВНА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ПОНЯТІЙНОГО СКЛАДНИКА КОНЦЕПТУ FRIEDEN У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ.....	374
Валентина УЩИНА, Софія ПАНАСЕНКО ПОЛІКОДОВІСТЬ ІНТЕРНЕТ-МЕМУ: ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ТА СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ).....	384

CONTENTS

PHILOLOGICAL RESEARCH

Svitlana BORODITSA SAMCHUK STUDIES AT THE TERNOPIL VOLODYMYR HNATYUK NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS.....	8
Galyna VYSHNEVSKA BETWEEN THE PAST AND THE FUTURE: THE PUBLICISM OF ULAS SAMCHUK AS A MORAL COMPASS.....	19
Yurii VITIAK QUOTATION AS AN OBJECT OF PARATEXTUAL CHANGES IN GRAPHIC AND NON-GRAPHIC PUBLICATIONS (BASED ON TIMOTHY SNIDER'S WORK ON TYRANNY).....	26
Zoriana HUK PARATEXTUAL AND PARAGRAPHEMIC ELEMENTS IN M. PAVIĆ'S NOVEL <i>SECOND BODY</i>	39
Olga DUBTSOVA, Tatyana POLYAKOVA THE LACK/DIVERGENCE OF CONCEPTUAL STRUCTURES OF COMMUNICANTS' UNIVERSAL ONTOLOGICAL KNOWLEDGE AS A COGNITIVE CAUSE OF COMMUNICATIVE FAILURES (ON THE MATERIAL OF AMERICAN CINEMA DISCOURSE).....	49
Yuriy ZAVADSKYI MULTIMEDIA CONCRETE POETRY AS A CLASS OF VIRTUAL LITERATURE.....	60
Serhii KRYVENKO NON-CANONICAL CANON: YURIY ANDRUKHOVYCH'S "CRIMINAL SONNETS".....	74
Oksana KUSHNIR, Tetiana RESHETUKHA, Oksana LABASHCHUK ULAS SAMCHUK'S EDITORIAL AND PUBLISHING ACTIVITIES IN GYMNASIUM MAGAZINES IN THE KREMENETS REGION IN THE 1920S.....	89
Natalia MATVEIVA SOCIOCULTURAL ASPECTS OF THE PERCEPTION OF SURZHYK.....	99
Olga MELENCHUK THE NATIONAL-POLITICAL ASPECT OF SHEVCHENKO'S WORK IN PUBLIC SPEECHES BY UKRAINIAN PUBLIC FIGURES ON THE PAGES OF GALICIAN PERIODICALS AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY.....	109
Iryna ROZDOLSKA LYPA IN THE FORCE FIELD OF THE UKRAINIAN SICH RIFLEMEN OF THE 1920S AND 1930S: TOUCHES TO A LITERARY SILHOUETTE.....	118
Oksana TALABIRCHUK THE ORIGINALITY OF THE ARTISTIC AND AESTHETIC THINKING OF YASUNARI KAWABATA IN THE NOVELLA THE HOUSE OF THE SLEEPING BEAUTIES.....	131
Alexander TKACHUK THE HERO'S JOURNEY MOTIF AS A STRUCTURE-FORMING PRINCIPLE IN ULAS SAMCHUK'S MEMOIR-AUTOBIOGRAPHICAL PROSE ("ON THE WHITE HORSE" AND "ON THE BLACK HORSE")....	145
Olena TODOR, Nataliia TOMA SPECIFICITY OF LEXICAL-SEMANTIC RELATIONS IN THE UKRAINIAN TERMINOLOGY OF SOCIAL WORK AND SOCIOLOGY.....	158
JIA Zhixiu, GAO Yuanyuan FOR BETTER ACCESSIBILITY: STRATEGIES ON PLATE TRANSLATION IN MULTIMODAL HISTORY MUSEUMS.....	169
Iryna SHKITSKA REFLECTION OF INDIVIDUAL POSITIVE TRAITS OF WOMEN IN POLISH AND UKRAINIAN PAREMIAS.....	182
Yuliia YASENCHUK ROLE AND SPECIFIC FEATURES OF CREATION AND TRANSLATION OF MILLIRATY LEXIS.....	195

METHODOLOGICAL RESEARCH

Svitlana BONDAR, Volodymyr SHKAVRO INTEGRATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES INTO THE LANGUAGE AND LITERATURE EDUCATION OF SENIOR STUDENTS.....	204
Olena GAYEVSKA EXPERIENCE IN IMPLEMENTING DIGITAL TECHNOLOGIES TO DEVELOP MEMORY IN CHILDREN WITH ASD: FROM SPATIAL VISUALIZATION TO NARRATIVE.....	215
Kateryna HNATENKO ANALYSIS OF DETERMINING THE LEVEL OF FORMATION OF NONVERBAL COMPETENCE OF FUTURE COACHES OF TEAM SPORTS AS A COMPONENT OF THE LANGUAGE FACTOR OF PROFESSIONAL CULTURE.....	224
Nataliia HRYTSAK, Nataliia KUCHMA, Mariia LIUBINETSKA, Oleksandr STAROSTA FICTION AS A RESOURCE FOR DEVELOPING THE EMOTIONAL INTELLIGENCE OF FUTURE LANGUAGE TEACHERS IN THE CONTEXT OF THE WAR IN UKRAINE.....	234
Nina DANYLYUK MODERN CRITERIA FOR ASSESSING THE QUALITY OF TRANSLATED LITERARY TEXTS AND CHOOSING AN EDITING STRATEGY.....	248
Yuliia SHULZHENKO, Yuliia ARTEMENKO CORRELATION BETWEEN BLOOM'S TAXONOMY AND LESSON FRAMEWORKS IN THE CONTEXT OF BACHELORS OF PHILOLOGY (TRANSLATION) TRAINING.....	258
A WORD FROM A YOUNG RESEARCHER	
Liudmyla ANISIMOVA, Anna PETRENKO THE REPRESENTATION OF URBAN SPACE IN JOHN DOS PASSOS'S NOVEL <i>MANHATTAN TRANSFER</i> : ANTHROPOLOGICAL AND ECOCRITICAL PERSPECTIVES.....	271
Iryna BORBENCHUK, Lyubomir STOLACHSHUK SPECIFICITY OF UKRAINIAN TRANSLATION OF MILITARY SLANG IN THE US MASS MEDIA	285
Maryna VOYNOVA FUNCTIONING OF BIBLICAL NAMES IN ETHNIC COMMUNITIES OF THE EASTERN PODILLIA IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY.....	294
Olha DOVBUSH, Anna KOSTUR ARCHETYPAL CHARACTERS IN CONTEMPORARY DETECTIVE FICTION: ROBERT GALBRAITH'S <i>THE CUCKOO'S CALLING</i>	305
Kostiantyn KOMISAROV, Maryna OSADCHA MAIN GENRE-STYLISTIC FEATURES OF JAPANESE LITERATURE OF THE 20TH–21ST CENTURIES.....	315
Yuliia KOSTIUK, Anastasiia HLADYN LEXICAL, PHRASEOLOGICAL, STYLISTIC, AND GRAMMATICAL MEANS FOR CONSTRUCTING HUMOUR IN THE POPULAR SCIENCE BOOK "FRUITS VS. VEGETABLES" BY OLEKSII KOVALENKO.....	325
Nataliia KUNANETS, Maksym YAROMYCH METHODS OF CONCEPT EXTRACTION IN LITERARY WORKS.....	333
Anna MARICHKA, Tetiana HARASYM VERBALIZATION OF SOCIAL CONTRASTS IN THE NOVEL "NORTH AND SOUTH" BY ELIZABETH GASKELL.....	352
Yurii MYNENKO, Nataliia SYDORCHUK BAROQUE REPRESENTATION OF PRINCE OLEKSANDR IN " <i>THE LAMENT FOR THE OSTROH PRINCES' HOUSE</i> " BY DAMIAN NALYVAIKO.....	361
Tetiana SEMENIUK, Anastasiia MOROZ LINGUISTIC OBJECTIVATION OF THE NOTIONAL COMPONENT OF THE CONCEPT FRIEDEN IN MODERN GERMAN.....	374
Valentyna USHCHYNA, Sofiia PANASENKO POLYCODICITY OF INTERNET MEMES: LINGUOCOGNITIVE AND SOCIOLINGUISTIC ASPECTS (BASED ON ENGLISH LANGUAGE MATERIAL).....	384

УДК 821.161.2.09(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-1222.2025-60-1>

**САМЧУКОЗНАВСТВО В ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ
НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Світлана БОРОДЦА

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання

Тернопільського національного педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль

ORCID: 0000-0002-8369-396X

boroditsa_s@ukr.net

У статті розглянуто самчукознавчу парадигму літературознавчих досліджень науковців Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, переконливо засвідчуючи їхній дослідницький потенціал. Її безперечна перевага – теоретико-методологічний плюралізм (герменевтика, рецептивна естетика, інтертекстуальність, імагологія, неоміфологія, культурна антропологія, наратологія та ін.), що розширив науковий діапазон сучасного самчукознавства. Сьогодні можна говорити про Тернопільський національний педагогічний університет як про самчукознавчий науковий центр, який очолив свого часу світлої пам'яті професор Роман Гром'як, а належно продовжив його тривання професор Микола Ткачук. Саме їхніми вольовими зусиллями 21 лютого 1993 р. була організована і проведена в університеті перша в Україні урочиста академія «Улас Самчук – видатний український письменник ХХ ст.». Її матеріали укладено в однойменний оглядово-аналітичний збірник, де вміщено низку наукових студій – від розгляду проблем формування творчої особистості митця (М. Ткачук, О. Веретюк, М. Козачок і Я. Козачок, П. Сорока, Я. Буяк, М. Герц) до аналізу мови його творів (В. Мельничайко та ін.). Саме вони визначили основні аспекти новітнього самчукознавства – жанрологічний та наративний, – засвідчивши проблемно-синтетичний вектор дослідження прозової спадщини письменника. Наукові конференції, приурочені, як правило, ювілейним датам (2000, 2005, 1015, 2020, 2025), набули міжнародного статусу, доводячи значущість та актуальність творчості У. Самчука в сучасному світі. Доведено: науковий поступ у дослідженні «мистецького генія У. Самчука» (М. Ткачук), належне поцінування

усіх сфер його діяльності є безсумнівною заслугою науковців Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка як самчукознавчого наукового центру.

Ключові слова: *Улас Самчук, самчукознавство, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка як самчукознавчий науковий центр, Роман Гром'як, Микола Ткачук, теоретико-методологічний плюралізм, самчукознавчі конференції, жанрологія, наратологія.*

SAMCHUK STUDIES AT THE TERNOPIL VOLODYMYR HNATYUK NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS

Svitlana BORODITSA

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature
and Methods of Teaching*

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 M. Kryvonosa str., Ternopil

ORCID: 0000-0002-8369-396X

boroditsa_s@ukr.net

The article examines the Samchukian paradigm of literary studies by scholars at the Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, convincingly demonstrating their research potential. Its indisputable advantage is theoretical and methodological pluralism (hermeneutics, receptive aesthetics, intertextuality, imagology, neomythology, cultural anthropology, narratology, etc.), which has broadened the scientific scope of contemporary Samchuk studies. Today, Ternopil National Pedagogical University can be described as a scientific center for Samchuk studies, which was headed by the late Professor Roman Hromiak and continued by Professor Mykola Tkachuk. It was thanks to their determined efforts that on February 21, 1993, Ukraine's first solemn academy, «Ulas Samchuk – Outstanding Ukrainian Writer of the 20th Century», was organized and held at the university. Her materials are compiled in a review and analytical collection of the same name, which contains a number of scientific studies ranging from the consideration of the problems of the formation of the artist's creative personality (M. Tkachuk, O. Veretyuk, M. Kozachok and Ya. Kozachok, P. Soroka, Ya. Buyak, M. Hertz) to the analysis of the language of his works (V. Melnychayko et al.). They defined the main aspects of modern Samchuk studies – genre and narrative – demonstrating the problem-synthetic vector of research into the writer's prose heritage. Scientific conferences, usually timed to coincide with anniversaries (2000, 2005, 1015, 2020, 2025), have gained international status, proving the significance and relevance of U. Samchuk's work in the modern world. The article proves that scientific progress in researching «the artistic genius of U. Samchuk»

(M. Tkachuk) and the proper appreciation of all areas of his activity are undoubtedly the merit of scholars at the Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University as a scientific center for Samchuk studies.

Key words: *Ulas Samchuk, Samchuk studies, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University as a scientific center for Samchuk studies, Roman Hromiak, Mykola Tkachuk, theoretical and methodological pluralism, Samchuk studies conferences, genre studies, narratology.*

Постановка проблеми. Самчукознавство в Тернопільському педагогічному університеті має поважну традицію. Від часу повернення в Україну творчої спадщини видатного письменника, забороненої тоталітарною владою, вчені мали за мету подати неспальшований образ Уласа Самчука. Самчукознавчі сили університету (літературознавці, мовознавці, педагоги, історики, філософи) об'єдналися, щоб гідно представити Уласа Самчука – митця-пасіонарія, про якого академік Микола Жулинський сказав: «Жоден український письменник ХХ століття не досяг тієї висоти художнього узагальнення образу України, такого концептуального філософського осмислення національної долі України в соціально-політичних, культурно-духовних і морально-психологічних вимірах, яку зумів здолати Улас Самчук у своїй творчості» [10, с. 6].

Оскільки в застійні роки твори Уласа Самчука були вилучені з літературного процесу, то лише на початку 1990-х років з'явилися статті, де українські літературознавці (М. Жулинський, С. Пінчук, В. Шевчук, О. Слоньовська, М. Неврлий, Р. Мовчан, М. Гон та ін.) намагалися збагнути естетичний феномен західноукраїнського митця, заглибитися в його художній світ, повернути славне ім'я читачеві. Серед них – відомі тернополяни Р. Гром'як, М. Ткачук, М. Герц. Саме їхніми вольовими зусиллями 21 лютого 1993 р. була організована і проведена в університеті перша в Україні урочиста академія «Улас Самчук – видатний український письменник ХХ ст.». Її матеріали укладено в однойменний збірник, що засвідчив: у вивченні багатогранної творчості письменника зроблено значний крок уперед – від розгляду проблем формування творчої особистості митця (М. Ткачук, О. Веретюк, М. Козачок і Я. Козачок, П. Сорока, Я. Буюк, М. Герц) до аналізу мови його творів (В. Мельничайко та ін.). Невеликий обсяг цього збірника ніяк не знижує його наукового рівня. То були нові й значущі штрихи до проблемно-синтетичного дослідження прозової спадщини письменника.

Відтоді високохудожній доробок Уласа Самчука постійно перебуває у полі зору дослідників літератури. Ювілейні та оглядові статті, аналітичні розвідки, дисертаційні роботи визначають особливі аспекти самчукознавства – жанрологічний та нарративний. Це дає змогу стверджувати: Тернопільський національний педагогічний університет нині вже є самчукознавчим науковим центром, який очолив свого часу світлої пам'яті професор Роман Гром'як, а належно продовжив його тривання професор Микола Ткачук. У контексті сказаного вважаємо важливим завданням наукової бібліотеки нашого вишу укласти бібліографічний покажчик

наукових праць викладачів, який, за суб'єктивними підрахунками, налічуватиме понад 100 позицій.

Мета статті – засвідчити наукові досягнення літературознавців Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка у сфері самчукознавства, котрі відкривають нові його перспективи та способи інтерпретації творчого доробку У. Самчука.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження прозового, публіцистичного, мемуарного дискурсів творчості видатного письменника, передусім, дають можливість окреслити його авторський феномен. Так, на полі самчукіани самовіддано трудився Роман Теодорович Гром'як: у 1993 р. він очолив оргкомітет для відзначення 90-ліття Уласа Самчука. Як редактор збірника матеріалів урочистої академії у «Передньому слові» наголосив: «Улас Самчук був серед тих, чий твори повертаються в рідний край останніми після смерті їх авторів... Улас Самчук був антикомуністом із глибокого переконання. І цього не приховував. Більше того, де міг, про це говорив і писав... Одна мемуарна проза могла приголомшити: шість книг, в яких аналізувалися події переломних часів, характеризувалися діячі національно-визвольних змагань, знеславлені радянською пропагандою. Проте справжнє повернення спадщини письменника своєму народові можливе тільки через масове видання його творів на Батьківщині» [5, с. 3]. Тому Роман Гром'як був одним з ініціаторів та науковим редактором тритомного видання роману-епопеї «Ost» (видавництво «Джура», 2005), презентованого в Тернопільському обласному академічному драматичному театрі ім. Т.Г. Шевченка 19 лютого 2005 р. на урочистій академії «Довга дорога до визнання» з нагоди 100-річчя від дня народження Уласа Самчука. Професор уважав, що прозова спадщина Великого Українця, майже ніколи не підтримуваного державою, наймасштабніше повинна бути вписана в концепцію національної літератури, особливо в час активізації антиукраїнських сил. Усі наукові конференції, приурочені ювілейним датам, у нашому університеті стали традиційними, реалізуючи популяризаторську місію та розширюючи дослідницький потенціал самчукознавців: 1) міжвузівська наукова конференція «Творчість Уласа Самчука в контексті європейської культури» (22–23 лютого 2000 р.) до 95-річчя народження письменника; 2) Всеукраїнська науково-практична конференція «Творчість Уласа Самчука в контексті світової культури» (21–22 лютого 2005 р.) до 100-річчя від дня народження видатного митця; 3) Міжнародна наукова конференція «Творчість Уласа Самчука в контексті розвитку світової культури» (19–20 лютого 2015 р.) до 110-річчя від дня народження видатного митця; 4) Міжнародна наукова конференція «Творчість Уласа Самчука в регіональному, національному, універсальному вимірах» (20 лютого 2020 р.) до 115-річчя від дня народження українського письменника.

Ці наукові форуми, консолідуючи дослідників творчості У. Самчука, потверджують інтелектуальний розмах та наукову глибину. А їхні результати дають змогу констатувати: професори Роман Гром'як і Микола Ткачук упевнено ввели Тернопільський педагогічний університет в академічне самчукознавство. Заслуга

обох літературознавців виняткова, оскільки вони – генератори наукових ідей та вихователі молодих самчукознавців в аспірантурі. Дослідницьке поле дисертацій – від жанрології до аналізу нарративних форм. У 2000 р. під керівництвом професора Миколи Ткачука я захистила кандидатську дисертацію «Жанрова структура романів Уласа Самчука в контексті західноукраїнської романної прози 30–40-х років ХХ ст.»; Олена Пасічник в очолюваній професором Романом Гром'яком спеціалізованій раді К58.053.02 і під його керівництвом представила у 2004 р. дисертаційну роботу «Образ світу і концепція героя у творчості Уласа Самчука й Олександра Солженіцина в'язнично-таборової тематики». 2006 р. Адрій Цяпа захистив дисертацію «Автобіографія як проєкція творця та національної літературно-культурної традиції» (У. Самчук, Е. Канетті) (науковий керівник – доктор філологічних наук, професор Оксана Веретюк, котра, до речі, однією з перших запропонувала цікаві спостереження над багатозначною символікою художнього образу землі в романі «Марія», реалізовані в новому трактуванні цієї традиційної в українській літературі теми [2]). Того ж року Ірина Думчак (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника) у третьому розділі дисертаційної роботи «Українська проблематика ХХ ст. у творчій спадщині американського письменника Аскольда Мельничука» (науковий керівник – Володимир Матвіїшин), яку вона успішно захистила у спецраді нашого університету, проаналізувала роман «На твердій землі» У. Самчука в контексті проблеми емігрантського життя українських переселенців після Другої світової війни на території США і Канади. Наталія Приймас, родом із Тилявки на Шумщині, у 2008 р. захистила кандидатську дисертацію «Просвітницька діяльність та педагогічні погляди Уласа Самчука (1905–1987 рр.)» в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки (науковий керівник – А. Вихрущ), де обґрунтувала вплив української етнопедагогіки на творчість митця.

Отже, в арсеналі самчукознавців – кандидатські дисертації та чимало статей, де осмислюються художні пошуки письменника крізь призму різноманітних дослідницьких методів, часто демонструючи широкі інтертекстуальні зв'язки із зарубіжною літературою, але завжди – глибокий аналіз та цікаві спостереження над прозою талановитого автора. Зрозуміло, що за лаштунками жвавої самчукознавчої роботи на факультеті завжди стояв професор Роман Гром'як. Тому можемо говорити про монументальну (без перебільшення!) постать Романа Гром'яка, чії глибинні студії про спадщину митця становлять значний етап у розбудові та розвитку самчукознавства в університеті і в Україні загалом. Він опублікував низку ґрунтовних та оригінальних статей про творчість У. Самчука «в синтетичному аспекті» (І. Денисюк): «Планета Ді-Пі» як літературно-публіцистичний твір і джерело вивчення світогляду Уласа Самчука» у виданні «Улас Самчук. Ювілейний збірник» (Рівне, 1994); «Ми не емігранти, а народ в поході» про трилогію «Ost» Уласа Самчука (Тернопілля'95. Регіональний щорічник, Тернопіль, 1995); «Образ світу в Леопольда Бучковського й Уласа Самчука (на матеріалі повісті

«Вертепи», «Чорний потік» і романів «Волинь», «Чого не гоїть огонь»)) («Слово і час», 1997, № 3); «Про своєрідність художнього світу Уласа Самчука» в «Наукових записках Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Літературознавство» (Тернопіль: ТНПУ, 2000. Вип. VI.); «Розпросторення духовного світу Уласа Самчука (Від трилогії «Волинь» до трилогії «Ost»)) у книзі «Орієнтації. Розмисли. Дискурси. 1997–2007» (Тернопіль: Джура, 2007).

Наголосимо, що, розуміючи значущість постаті У. Самчука в українському письменстві, Роман Гром'як здійснив блискучий аналіз художньої майстерності митця, відкривши нові сфери художнього світу його романістики. Це відзначає доцент Леся Вашків у цінній розвідці «Творча постать Уласа Самчука в оцінці професора Романа Гром'яка» (у «Наукових записках Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Літературознавство» (Тернопіль: ТНПУ, 2020. Вип. 52)). Її скрупульозне дослідження змісту тривалих у часі праць професора дуже змістовне та інформативне. Важко написати більше, ніж це зробила літературознавиця, тому поділяємо її науково виважену думку: «На підступах до теми «Улас Самчук» учений апробував практично всі види наукової діяльності. Його аналітично-синтетичний підхід реалізувався повною мірою. І це дає нам право говорити про спостереження професора – і над творчою спадщиною видатного українського прозаїка, і над спробами її наукового потрактування іншими дослідниками – як про вагомий внесок у нинішнє самчукознавство як частину сучасної української науки про літературу».

Дослідницький стиль Романа Гром'яка, заґрунтований у високий професіоналізм, академічний спокій та виваженість суджень, забезпечив комплексність і всебічність застосованої методології. Мудре поєднання традиційних методів із модерними ніколи не порушує витриманого теоретизування про «т. зв. об'єктивний зміст» твору, принагідно інтерпретуючи намагання письменника «бути правдивим»: «маємо підставу та аргументи для надінтерпретації, з висоти якої випрозорюються й соціально-політичні, й морально-етичні, і власне художньо-естетичні критерії оцінок» великої прози У. Самчука. Тут йшлося про трилогію «Ost» «як цілісну систему взаємопов'язаних романів «Морозів хутір», «Темнота» і «Втеча від себе» [8, с. 262]. Тож учений висновував: «Головною особливістю поезики Самчука видається мені навіть не домінування епічного всезнаючого відавторського наратора, а постійне чергування голосів і точок зору запеклих оборонців духовного життя радянського ладу, які зрештою потрапляють у лабеті запопадливих слідчих, працівників «Смершу», адміністрації таборів ГУЛАГ і тоді демонструють вистраждані знання. Усі вони починають сповідатися перед власною совістю, один перед одним, зрештою – перед Всевишнім... У подібних ситуаціях мовиться чимало цікавого й правдивого, незвичайного й парадоксального» [8, с. 263–264]. І тоді в них «не варто шукати правдоподібної, вичерпної та реалістичної мотивації». Письменник «у різний спосіб – яскраво й плакатно, репортажно й скоромовкою, психологічно докладно чи по-філософськи узагальнено

прилучає уважного читача до власного розгортання уявних образних картин, поглиблення міркувань і пізнання олюдненого світу, оречевленого довкілля, опрідмеченого духу» [8, с. 264]. Фактично професор включив Уласа Самчука до національного літературного канону. Цю думку аргументує Леся Вашків: «...саме професор акцентував неперепутне значення трилогій «Волинь» та «Ost» У. Самчука, інтерпретуючи їх як вершинні здобутки національного письменства в жанрі епопеї».

До речі, особистий науковий внесок Лесі Петрівни Вашків у формування цілісного творчого портрету У. Самчука, безперечно, заслуговує на пильну увагу. Це, передусім, ретельні студії у «Наукових записках» «Засоби розкриття дитячої психології у романі Уласа Самчука «Куди тече та річка» (Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Літературознавство» (Тернопіль: ТНПУ, 2000. Вип. 6. С. 28–35)); «Естетичні функції пейзажу в романі У. Самчука «Волинь» (Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Літературознавство» (Тернопіль: ТНПУ, 2006. Вип. 21. С. 24–34)).

Зазначимо, що теми своїх досліджень літературознавець добирає любовно-професійно, бо в її виборі завжди домінує особистий сентимент до письменника і його твору. Такий підхід виявився доцільним: «незважаючи на видиму простоту традиційної рецепції» пейзажу чи дитячого образу, останні належать до виразно функціональних в художній реалізації авторського задуму. Дослідниця наголошує, що фундаментальною основою естетики пейзажу в епопеї У. Самчука (і, безперечно, таланту «тонкого й оригінального митця»!) є любов, що освітлює та освячує кожну деталь пейзажу: «Саме з любові походить особлива і неповторна метафоризація природи, поєднання в ній яскравих деталей із високим ступенем узагальнення. З любові тільки й могли також постати оригінальні порівняння і епітети, несподівані новотвори чи віднайдені в джерелах народного мовлення оригінальні лексичні одиниці» [1, с. 32]. Так автор через пейзажі формував естетичний ідеал, творив «національний архетип», інтимізував «взаємостосунки автора чи тексту з реципієнтом», перетворюючи читання на «бентежний досвід (переживання)», підносячи «на вершини естетичної та мислительної насолоди» [1, с. 33].

Самчукознавчі дослідження в університеті пожвавилися, коли 2000 р. в науковій конференції «Творчість Уласа Самчука в контексті європейської культури» (22–23 лютого 2000 р.) до 95-річчя народження письменника взяли активну участь більшість викладачів тодішнього філологічного факультету (Р. Гром'як, Л. Вашків, О. Веретюк, М. Данилевич, І. Добрянська, Н. Кучма, І. Папуша, В. Ступінський, І. Бабій, З. Бичко, В. Буда), опублікувавши матеріали доповідей у «Наукових записках» (вип. 6), як-от «Особливості часо-простору в структурі роману «Кулак» У. Самчука» (С. Бородіца), «Засоби розкриття дитячої психології у романі Уласа Самчука «Куди тече та річка» (Л. Вашків), «Самчукова рецепція Польщі» (О. Веретюк), «Український образ світу у трилогії У. Самчука «Волинь»

(М. Данилевич), «Дух руїни» у романі Уласа Самчука «Марія» (І. Добрянська), «Естетична роль кольоропозначень у романі У. Самчука «Марія» (І. Бабій), «Діалектизми як важлива риса мови художніх творів Уласа Самчука» (З. Бичко). За словами професора Гром'яка, це була «третя хвиля рецепції постаті, діяльності і текстів» видатного українського письменника, що засвідчила пильну увагу дослідників до «особливостей українського художнього тексту» У. Самчука. І, як зазначає Марія Данилевич, акцентування національної своєрідності дає змогу «вписувати його у європейський та й світовий літературний процес із власною специфікою» [9, с. 45]. Її сумлінна розвідка «Український образ світу у трилогії У. Самчука «Волинь» презентує національну систему координат, якою українець охоплює світ. Має рацію Марія Данилевич, констатує: «Дуже важливо, що такий твір був написаний у час пошуку модерних шляхів розвитку літератури... У смисловій структурі роману постійно наявний український вибір, навіть тоді, коли про Україну деякі персонажі твору не мають найменшого уявлення. Дивовижна всетекстова «українськість» «Волині» спокушає звернутися до вичленування та аналізу особливостей українського образу світу» [9, с. 45–46].

Важливо, що тоді окремі дослідження, оглядові статті та аналітичні розвідки викладачів філологічного факультету хоч і не творили цілісного образу митця, засвідчували досить впевнені кроки до реалізації цієї масштабної мети. Такі перші спроби показують нам письменника і його творчий доробок у нових ракурсах: мовознавчому, історіософському, фольклористичному та ін. Наголосимо, що завжди всі кафедри факультету філології і журналістики долучалися до вивчення літературної творчості У. Самчука. І мовознавці (І. Бабій, Г. Бачинська, З. Бичко, В. Буда, Т. Вільчинська, М. Крупа, Л. Невідомська, С. Панцьо, Г. Панчук, Л. Пархонюк, М. Пігур, О. Штонь), і викладачі кафедри журналістики (Н. Поплавська, Н. Дащенко), методисти (Е. Палихата, Л. Царик) намагаються якомога повніше представити різні аспекти самчукознавства. Те, що вже зроблено науковцями Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, не може не викликати почуття гордості. За цією грандіозною роботою тривалий час стояв професор Микола Ткачук, редагуючи з 2004 р. «Наукові записки. Серія «Літературознавство» і мобілізуючи наукові сили до дослідницьких пошуків. Винятково його старанням до 100-річчя від дня народження У. Самчука 2005 р. видано Вип. 17 «Наукових записок. Серія «Літературознавство», у 2015 році – Вип. 42, у 2020 – Вип. 52. До 2021 р. наш щорічний збірник – престижне періодичне наукове видання, що надавало значний простір для публікацій нових матеріалів та інтерпретацій мистецької спадщини У. Самчука. Своєю потужною консолідуючою енергією професор Микола Ткачук надихав і водночас зобов'язував сказати і своє слово про талановитого автора. І найвагомішими у цьому контексті були дослідження самого літературознавця, наприклад «Фокалізаційний код у романі «Марія» Уласа Самчука» чи «Художні виміри творчості Уласа Самчука» (ювілейний Вип. 17), де він актуально обґрунтовує: «Основною віссю, навколо якої обертається епічний метажанр митця, була ідея

державотворення... Художня думка письменника експлікує ідею, що незалежна Українська держава має посісти чільне й рівноправне місце в колі співтовариства незалежних держав. Але таку Україну відвоює сильна й вольова людина, національно свідомий українець, який готовий віддати життя за її незалежність і свободу» [13, с. 12].

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Аналіз прозової спадщини Уласа Самчука має велике значення для українського літературознавства. На часі – ґрунтовні аналітико-узагальнюючі студії над творчістю У. Самчука, у яких би глибоко осмислювалися естетична концепція, багата поетика його малої і великої прози. Актуальними є міркування професорів Зоряни і Мар'яни Лановик: «Уся творчість волинського письменника може розглядатися цілісно як міф Великої літератури: обґрунтувавши його теоретично, формуючи середовище для його розвитку – МУР, описуючи обставини його становлення і утвердження, він сам витворив неповторні й унікальні зразки Великої літератури. Мало хто з історичних чи культурних діячів ХХ століття може дорівнятися до Самчука таким рівнем міфотворчості. Питання постає лише в тому, коли українське суспільство доросте до того рівня національної та культурницької свідомості, що зможе належно сприйняти і оцінити свого генія» [11, с. 96].

Очевидно, час настав. Бо і професор Роман Гром'як, і професор Микола Ткачук умовно заповідали самчукознавству бути монографічно плідним, на основі комплексного осмислення всієї спадщини українського письменника сказати нове слово у цій важливій царині (про національні погляди чи про концепцію української національної літератури). Гідним був би і задум на наукових засадах створити словник мови художніх творів Уласа Самчука чи хрестоматію критичних матеріалів про У. Самчука. Сподіваємося, що під час наукових дискусій викристалізуються оригінальні ідеї та сміливі проекти студіювання неперехитної, резонансної спадщини українського письменника світового рівня. Науковий поступ у дослідженні «мистецького генія У. Самчука» (М. Ткачук), належне поцінування усіх сфер його діяльності є безсумнівною заслугою науковців Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка як самчукознавчого наукового центру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вашків Л. Творча постать Уласа Самчука в оцінці професора Романа Гром'яка. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Літературознавство»*. ТНПУ, 2020. Вип. 52. С. 14–24.

2. Веретюк О. Нараційна «камера» Самчука: психо-граматичний аспект. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Літературознавство»*. 2005. Вип. XVII. С. 25–35.

3. Гром'як Р. «Ми не емігранти, а народ в поході». Про трилогію «Ost» Уласа Самчука. *Тернопілля '95. Регіональний щорічник*. 1995. С. 340–341.

4. Гром'як Р. Образ світу в Леопольда Бучковського й Уласа Самчука (на матеріалі повісті «Вертепи», «Чорний потік» і романів «Волинь», «Чого не гоїть огонь»). *Слово і Час*. 1997. № 3. С. 46–51.
5. Гром'як Р. Переднє слово редактора. *Улас Самчук – видатний український письменник ХХ ст.* : матеріали урочистої академії, присвяченої творчості митця, м. Тернопіль, 21 лютого 1993 р. Тернопіль ; Кременець, 1994. С. 3–4.
6. Гром'як Р. «Планета Ді-Пі» як літературно-публіцистичний твір і джерело вивчення світогляду Уласа Самчука. *Улас Самчук. Ювілейний збірник*. Рівне, 1994. С. 27–28.
7. Гром'як Р. Про своєрідність художнього світу Уласа Самчука. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Літературознавство»*. 2000. Вип. VI. С. 6–15.
8. Гром'як Р. Розпросторення духовного світу Уласа Самчука (Від трилогії «Волинь» до трилогії «Ost»). *Гром'як Р. Орієнтації. Розмисли. Дискурси. 1997–2007*. Тернопіль : Джура, 2007. С. 248–266.
9. Данилевич М. Український образ світу у трилогії У. Самчука «Волинь». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Літературознавство»*. 2000. Вип. 6. С. 45–50.
10. Жулинський М. «Я був повний Україною...». *Літературна Україна*. 1995. 30 березня. С. 3.
11. Лановик З, Лановик М. Улас Самчук – літописець і міфотворець. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Літературознавство»*. 2020. Вип. 52. С. 71–98.
12. Руснак І. «Я був повний Україною...». *Художня історіософія Уласа Самчука* : монографія. Вінниця : ДП ДКФ, 2005. 406 с.
13. Ткачук М. Художні виміри творчості Уласа Самчука. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Літературознавство»*. 2005. Вип. 2(17). С. 3–13.

REFERENCES

1. Vashkiv, L. (2020). Tvorcha postat Ulasa Samchuka v otsintsi profesora Romana Hromiaka [The creative figure of Ulas Samchuk as assessed by Professor Roman Hromyak]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Literaturoznavstvo*. Ternopil: TNPU. Vyp. 52 [in Ukrainian].
2. Veretiuk, O. (2005). Naratsiina «kamera» Samchuka: psykho-hramatychnyi aspekt [Samchuk's narrative «camera»: the psycho-grammatical aspect]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Literaturoznavstvo*. Ternopil: TNPU [in Ukrainian].
3. Hromiak, R. (1995). «My ne emihranty, a narod v pokhodi». Pro trylohiiu «Ost» Ulasa Samchuka [«We are not emigrants, but a people on a journey». About Ulas Samchuk's trilogy «Ost»]. *Ternopillia '95. Rehionalnyi shchorichnyk*. Ternopil [in Ukrainian].
4. Hromiak, R. (1997). Obraz svitu v Leopolda Buchkovskoho y Ulasa Samchuka (na materialii povisti «Vertepy», «Chornyi potik» i romaniv «Volyn», «Choho ne hoit

ohon») [The image of the world in Leopold Buchkovsky and Ulas Samchuk (based on the novellas «Vertepy» and «Black Stream» and the novels «Volhynia» and «What Fire Cannot Heal»)]. *Slovo i Chas*. № 3 [in Ukrainian].

5. Hromiak, R. (1994). Perednie slovo redaktora [Editor's Foreword]. *Ulas Samchuk – vydatnyi ukrainskyi pysmennyk KhKh st.: materialy urochystoi akademii, prysviachenoï tvorchosti myttsia*, m. Ternopil, 21 liutoho 1993 roku. Ternopil-Kremenets [in Ukrainian].

6. Hromiak, R. (1994). «Planeta Di-Pi» yak literaturno-publitsystychnyi tvir i dzherelo vuvchennia svitohliadu Ulasa Samchuka [«Planeta Di-Pi» as a literary and journalistic work and a source for studying the worldview of Ulas Samchuk]. *Ulas Samchuk. Yuvileinyi zbirnyk*. Rivne [in Ukrainian].

7. Hromiak, R. (2000). Pro svoieridnist khudozhnoho svitu Ulasa Samchuka [On the uniqueness of Ulas Samchuk's artistic world]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Literaturoznavstvo*. Ternopil: TNPU. Vyp. VI [in Ukrainian].

8. Hromiak, R. (2007). Rozprostorennia dukhovnoho svitu Ulasa Samchuka (Vid trylohii «Volyn» do trylohii «Ost») [The expansion of Ulas Samchuk's spiritual world (From the trilogy «Volyn» to the trilogy «Ost»)]. *Hromiak R. Oriientatsii. Rozmysly. Dyskursy. 1997–2007*. Ternopil: Dzhura [in Ukrainian].

9. Danylevych, M. (2000). Ukrainskyi obraz svitu u trylohii U. Samchuka «Volyn» [The Ukrainian view of the world in U. Samchuk's trilogy «Volyn»]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Literaturoznavstvo*. Ternopil: TNPU. Vyp. 6 [in Ukrainian].

10. Zhulynskyi, M. (1995). «Ia buv povnyi Ukrainoiu...» [«I was filled with Ukraine...»]. *Literaturna Ukraina*. 30 bereznia [in Ukrainian].

11. Lanovyk, Z, Lanovyk, M. (2020). Ulas Samchuk – litopysets i mifotvorets [Ulas Samchuk – chronicler and mythmaker]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Literaturoznavstvo*. Ternopil: TNPU. Vyp. 52 [in Ukrainian].

12. Rusnak, I. (2005). «Ia buv povnyi Ukrainoiu...». Khudozhnia istoriosofia Ulasa Samchuka: monohrafiia [«I was filled with Ukraine...» The artistic philosophy of Ulas Samchuk: monograph]. Vinnytsia: DP DKF [in Ukrainian].

13. Tkachuk, M. (2005). Khudozhni vymiry tvorchosti Ulasa Samchuka [Artistic dimensions of Ulas Samchuk's creativity]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Literaturoznavstvo*. Ternopil: TNPU. Vyp. 2(17) [in Ukrainian].

Стаття надійшла: 21.09.2025

Прийнято: 03.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

МІЖ МИНУЛИМ І МАЙБУТНІМ: ПУБЛІЦИСТИКА УЛАСА САМЧУКА ЯК ФОРМА МОРАЛЬНОГО ДОРОГОВКАЗУ

Галина ВИШНЕВСЬКА

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри української мови та славістики

Тернопільського національного педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль

ORCID: 0000-0003-1266-4114

vyshnevskagalina@gmail.com

Публіцистика Уласа Самчука – це не лише літературний чи журналістський дискурс, а глибокий морально-філософський простір, у якому автор намагається відшукати для українського народу опорні точки духовності та самоусвідомлення. Його тексти постають своєрідним дороговказом у часи історичних зламів, де минуле й майбутнє взаємодіють, створюючи простір національної відповідальності та історичної пам'яті. Самчук осмислює долю України крізь призму морального вибору, ролі інтелігенції та здатності народу до самоорганізації й самоутвердження.

У статті зосереджено увагу на аналізі етичних, філософських і світоглядних засад його публіцистики. Наголошено, що Самчук не обмежувався фіксацією суспільно-політичних подій ХХ століття, а прагнув їх інтерпретувати, окреслюючи національну місію українців та їхнє місце в європейському цивілізаційному просторі. Особливо цінним є його бачення відповідальності української еліти перед власним народом, необхідності культурної єдності, духовної стійкості та плекання історичної тяглості.

Проаналізовано ключові публіцистичні твори письменника, визначено їх ідейне наповнення та історичну вагу для формування національної ідентичності. Висвітлено, як Самчук вибудовує концепт народу як суб'єкта історії, наголошуючи на важливості пам'яті, правди й морального вибору. Його тексти допомагають сучасному читачеві глибше зрозуміти витoki українського досвіду, осмислено оцінити минуле й відповідально моделювати майбутнє, не втрачаючи духовних орієнтирів та національних цінностей.

Ключові слова: Улас Самчук, публіцистика, популяризація, історична пам'ять, національна ідентичність, філософія слова.

BETWEEN THE PAST AND THE FUTURE: THE PUBLICISM OF ULAS SAMCHUK AS A MORAL COMPASS

Galyna VYSHNEVSKA

Candidate of Philological Sciences,

Lecturer at the Department of Ukrainian Language and Slavic Studies

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 M. Kryvonosa str., Ternopil

ORCID: 0000-0003-1266-4114

vshnevskagalina@gmail.com

Ulas Samchuk's publicistic writing is not merely a literary or journalistic discourse but a profound moral and philosophical space in which the author seeks to identify the spiritual foundations and self-awareness of the Ukrainian nation. His texts become a kind of guiding compass in times of historical rupture, where the past and the future intersect, forming a field of national responsibility and historical memory. Samchuk interprets Ukraine's destiny through the lens of moral choice, the role of the intelligentsia, and the people's capacity for self-organization and self-affirmation.

This article focuses on the analysis of the ethical, philosophical, and worldview principles of his publicistics. It emphasizes that Samchuk did not limit himself to documenting the socio-political events of the twentieth century but sought to interpret them, outlining the national mission of Ukrainians and their place within the European civilizational sphere. Particularly valuable is his understanding of the responsibility borne by the Ukrainian intellectual elite toward its people, the need for cultural unity, spiritual resilience, and the cultivation of historical continuity.

Key publicistic works of the writer are analyzed; their ideological content and historical significance for the formation of national identity are determined. The study highlights how Samchuk constructs the concept of the nation as a subject of history, stressing the importance of memory, truth, and moral choice. His texts help contemporary readers comprehend the origins of the Ukrainian historical experience, evaluate the past consciously, and envision the future responsibly – without losing spiritual orientation or national values.

Key words: Ulas Samchuk, publicistics, popularization, historical memory, national identity, philosophy of the word.

Постановка проблеми. Історія української нації – це безперервний пошук себе між минулим і майбутнім, між боротьбою за власну ідентичність та прагненням до незалежного розвитку. Одним із найяскравіших літературних і публіцистичних голосів, що відображав цей пошук, був Улас Самчук – письменник, журналіст, громадський діяч, який своєю творчістю прагнув не лише осмислити долю України, а й вказати їй шлях. Його публіцистика – це не просто аналіз подій, а спроба створення морального дороговказу, який допомагає зрозуміти місце українського народу у світовій історії.

В умовах сучасних суспільних трансформацій, коли питання національної пам'яті, історичної правди та моральних цінностей знову стають центральними, звернення до публіцистики Самчука набуває особливої актуальності. Його тексти є не лише свідченням історичних подій, а й важливим інтелектуальним надбанням, що допомагає формувати національну свідомість та етичні орієнтири.

Актуальність цього дослідження зумовлена тим, що українське суспільство знову перебуває у процесі самоідентифікації. Війни, революції, зміни політичних режимів – усе це ставить перед нами питання про те, хто ми є та яким має бути наш шлях. Улас Самчук у своїх текстах пропонує глибоке осмислення цих питань, акцентуючи увагу на ролі особистої відповідальності, моральних цінностей та національної єдності.

Мета статті – аналіз публіцистики Уласа Самчука як форми морального дороговказу для українського народу. Його тексти – це не лише реакція на суспільні виклики ХХ століття, а й спроба осмислити майбутнє, виходячи з історичного досвіду, прагнення донести до читачів важливість відповідальності перед нацією, усвідомлення своєї історії та необхідність збереження моральних засад як основи розвитку.

Для досягнення поставленої мети у статті вирішуються такі **завдання**:

- 1) проаналізувати особливості публіцистики Уласа Самчука як жанру, що поєднує літературний стиль, філософську рефлексію та політичний аналіз;
- 2) визначити основні ідейні акценти його публіцистичних творів, зокрема ставлення до української історії, моральних цінностей та національної самосвідомості;
- 3) розкрити актуальність його думок у сучасному контексті, коли питання історичної пам'яті та моральної відповідальності стають вирішальними для подальшого розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публіцистика Уласа Самчука є не лише історичним документом своєї епохи, а й важливим дороговказом, який може слугувати орієнтиром для осмислення української ідентичності та суспільного розвитку сьогодні.

Різномасштабним дослідженням феномену автора присвячені студії провідних науковців. «Самчुकознавство в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка: здобутки та перспективи» досліджує С. Бородіца, «Націєтвірні чинники у творчості Уласа Самчука» – Н. Гавдида, «Романи Уласа Самчука у контексті світового епосу ХХ століття» – І. Жукович, «Художню концепцію національної ідентичності у творчості Уласа Самчука» – А. Бездіжа, «Риси української ментальності в творах У. Самчука» – Олег Лещак, проте поле для досліджень ще залишається.

Я. Пура, викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка», у розвідці «Історіософія української національної ідеї у публіцистичних та мемуарних творах Уласа Самчука» визначає три стадії формування образу України у публіцистиці автора. «Перша стадія – це первісне бачення та сприйняття рідної землі. Друга – це глибинне осмислення єдності

України територіально та духовно. Третя стадія характеризується ідеалістичним образом української держави, який базується на засадах і цінностях вільного світу» [1, с. 45].

Публіцистика Уласа Самчука позначена глибоким філософським осмисленням національної долі українського народу. Його тексти вирізняються напруженим поєднанням історичного реалізму, духовної віри у майбутнє та культурно-ціннісного європейського орієнтиру. Виокремимо провідні мотиви.

Трагічність історичного розвитку суспільства чітко простежується у романі-хроніці «Марія» та публіцистичній збірці «Живі струни», де автор осмислює історію України як низку глибоких соціальних і моральних потрясінь, у яких народ випробовується на здатність до духовного відродження. «Що день, що ніч, що тиждень – то нові несподіванки і завжди трагічні. Над людьми безнастанно висів Дамоклів меч смерті. І постійний апокаліптичний страх. Уночі страх «чорного ворона», удень страх голоду. Не було мешкань, не було одягу, не було надії. Жилося з години на годину...» [2, с. 103]. Для нього трагізм історії – не лише факт минулого, а постійне застереження проти національної безпам'ятності.

Питання державності та віри в Україну є наскрізним у публіцистиці Самчука, де також звучить впевненість у неминучості відродження держави: «Жив тим якраз глибинним життям, яке в середині минулого століття так виразно і яскраво оформив наш великий Шевченко: «Встане Україна і розіб'є тьму неволі». Безперечно в цьому не було і немає найменшого сумніву» [4, с. 163] – писав у статті з циклу «На білому коні». Така позиція постає як вияв віри в історичну справедливість і духовну неперервність національного розвитку.

Проблема слабкості українського духу під впливом негативних історичних процесів прослідковується у збірках «На коні вороному» та «Плянета Ді-Пі», де письменник аналізує кризу національної свідомості, спричинену століттями колоніального поневолення. Він вбачає небезпеку не лише у зовнішній агресії, а й у внутрішній апатії та втраті почуття відповідальності за майбутнє держави. «У цю терпку, до краю зіпсуту, трагічно аморальну добу не легко знайти слово, щоб висловити той твердий біль, який, мов згасла в жилах кров, затинає дихання» [5, с. 197].

Заклик до боротьби, а не жертвовності спостерігаємо у багатьох статтях, де автор формулює активну концепцію патріотизму: справжня любов до Батьківщини, яка вбачається не у героїчній смерті, а у творчій праці та наполегливому змаганні за гідне життя нації. Слід відзначити, що Улас Самчук послідовно утверджує думку, що українська культура належить до європейської цивілізації. Європейськість для нього означає передусім систему духовних і моральних принципів – свободу, гідність, відповідальність особи. Щемливо говорить про серце столиці: «Але будши в Німеччині, я все таки не забув про Київ. Там тоді бушувала Україна Скрипника й Хвильового, мене тягнуло туди багато магнетів, а головне... Головне, те головне: моє нестерпне, безупинне, невідступне бажання писати» [4, с. 167]. «Але куди мав вдатися такий непоправний самотник, варнак і маверик, як моя особа? Не було вибору. Для неї всі мости в Україну спалені. Залишилась тільки

одна дорога – на захід. І з цим не було вагання. Не зідхалося і не плакалось. Я був повний Україною мого власного уявлення і з нею я міг мандрувати у всі кінці світу» [5, с. 235].

Також у публіцистичних роздумах письменник гостро виступає проти денационалізації, вбачаючи в ній загрозу самому існуванню народу, демонструє прагнення зберегти українську мову: «І найбільшим нещастям українського народу було те, що ціла його історія – перманентне намагання когось зробити з нас не те, чим призначила нас природа. Втручалися до нашої рідної мови... Навіть ті чи інші літери казали нам вимовляти так, як хочуть вони. Диктували нам наше відношення до чужого, до того, що нам вороже... Наслідки з усього цього на сьогодні такі, що величезна частина нашого, особливо міського, населення з національного погляду являє собою не що інше, як юрбу, що не належить ні до якого народу, що не має нічого святого, що не говорить ні одною мовою» [6]. Саме ці слова стали одним із найвідоміших афоризмів української еміграційної публіцистики.

Пам'ять про національні трагедії як основа державності лежить у творах «Марія», «Живі струни», «Плянета Ді-Пі», де Улас Самчук підкреслює необхідність збереження історичної пам'яті про Голодомор, репресії та війни. «Їм треба власті, силу прибрати хочуть, на цілий світ намірились, свого їм мало. Не можуть дати життя ті, що сіють смерть» [3, с. 158]. Для нього пам'ять постає фундаментом для формування зрілої національної свідомості.

У своїй публіцистиці та художніх творах автор засуджує зрадників власного народу. Читаємо це у словах Гната із роману-хроніки «Марія»: «Слово моє для мертвих і ненароджених. Слово моє прийдучим вікам. Затямте, ви, сини і дочки великої землі... Затямте, гнані, принижені, затямте, витравлювані голодом, мором!.. Нема кінця нашому життю. Горе тобі, зневірений, горе тобі, виречений самого себе!.. Кажу вам правду велику: краще буде Содомові й Гоморрі в день страшного суду, ніж вам, що відреклися й плюнули на матір свою!.. [3, с. 156]».

Слід відзначити, що публіцистика Уласа Самчука спрямована на формування морально відповідального, духовно зрілого та культурно самосвідомого майбутнього суспільства. Основні мотиви:

- 1) трагічність історії;
- 2) віра у державність;
- 3) боротьба за мову;
- 4) європейська орієнтація;
- 5) втрата ідентичності;
- 6) цінність історичної пам'яті;
- 7) збереження національної самобутності;
- 8) гідне місце України у світі.

Публіцистика Уласа Самчука постає не лише як художньо-документальний жанр, а як моральний дороговказ нації, покликаний виховувати відповідальність, гідність і духовну цілісність людини. У своїх виступах, есеях і статтях він не просто аналізував події, а шукав етичні орієнтири для народу, що пережив поневолення, війни й втрату власної державності.

Так, прослідковуємо етичні принципи у публіцистиці досліджуваного автора:

1. Чесність. Самчук розглядав правду як основу журналістики й морального буття. У творах «Планета Ді-Пі», «Живі струни» він виступає проти брехні, ідеологічного лицемірства й фальші у суспільному житті. Для нього публіцист – не рупор влади, а совість народу, і саме ця етична позиція робить його тексти документом моральної історії ХХ століття. До мене у них ставлення погрозливе, інквізиторське, вони ображені і гніваються вельми. Вони переконані, що я повинен їх слухати і нічого їх не питати. «У своїх публікаціях, вони старанно уникають мого прізвища... Страшать... Але мені не страшно. І навіть не смішно, бо це скорше розпачливе. Інфантильне. Плід недозрілого інтелекту» [7, с. 7].

2. Патріотизм в Уласа Самчука не зводиться до декларацій чи героїзму. У працях «На білому коні», «На коні вороному» і «Європа і ми» він розуміє любов до Батьківщини як працю, творення, відповідальність і віру. Його патріотизм позбавлений пафосу – це вимогливість до себе й до нації, готовність не лише говорити, а діяти на користь держави. Автор писав: «Розуміється, що денационалізатори завжди глухі і німі на ці правди, виправдуючись вимогами єдності держави, не розуміючи, що саме в цьому і лежить зерно роз'єднання, яке рано чи пізно проросте і дасть свій плід. Бо денационалізація це образа гідності народу, чого народ ніколи не дарує» [5, с. 192].

3. Людяність. Автор не приймав жодної ідеології, що принижувала гідність людини. У «Марії» та «Планеті Ді-Пі» він показує трагедії ХХ століття як наслідок знецінення людського життя. Його гуманізм полягає у вірі в людину як носія добра і розуму, що може протистояти тоталітарній системі. У центрі його публіцистики – не лише народ, а конкретна людина, її біль, честь, совість. «Питання, що нас терзають, у більшості випадків вражаюче ясні і азбучно елементарні, але людина, що їх спричинює, не мала ані знання, ані думки, ані сили рішати їх самостійно. Хапалося за чужі розуми і натраплено сліпо не те найкраще, а найгірше. Не досвід народів великого господарського й політичного діяння, а вигадки і утопії бунтарів та циніків. І в наслідку – тиранія, нужда, голод. І гекатомби жертв» [7].

Подальше вивчення публіцистики Уласа Самчука відкриває широкі можливості для поглибленого аналізу духовно-етичних і державотворчих аспектів української культури ХХ–ХХІ століття. Його публіцистична спадщина залишається невичерпним джерелом для осмислення феномена української ідентичності в контексті історичних викликів, політичних трансформацій і моральних орієнтирів.

Перспективи також вбачаємо у проведенні порівняльного аналізу із сучасною публіцистикою. Зіставлення етичних принципів Самчука з сучасними формами громадянської журналістики, воєнної публіцистики та медіаактивізму. Це дозволить з'ясувати, наскільки його ідеї – чесність, людяність, патріотизм – залишаються дієвими в умовах інформаційних воєн і криз довіри до медіа.

Актуальним також буде дослідження мовно-стильової системи, через простеження риторики Самчука, яка формує емоційно-етичний вплив на читача, поєднуючи естетику художнього слова з аргументативною силою публіцистики. Такий аналіз допоможе зрозуміти його роль у становленні сучасного українського публіцистичного стилю.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Таким чином, публіцистика Уласа Самчука – це не лише літературна спадщина, а етична система координат, у якій слово служить правді, любові до людини й вірі в державу. Її гуманістичний

пафос і сьогодні може стати основою морального відродження суспільства, що прагне гармонії між національною самосвідомістю та загальнолюдськими цінностями. Подальше вивчення публіцистики Уласа Самчука відкриває широкі можливості для поглибленого аналізу духовно-етичних і державотворчих аспектів української культури ХХ–ХХІ століття. Його публіцистична спадщина залишається невичерпним джерелом для осмислення феномена української ідентичності в контексті історичних викликів, політичних трансформацій і моральних орієнтирів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пура Я. С. Історіософія української національної ідеї у публіцистичних та мемуарних творах Уласа Самчука. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Сер. Філологічні науки*. 2020. № 2 (20). С. 45–54.
2. Самчук У. Живі струни: бандура і бандуристи. Детройт: Друкарня Петра Майсюри. 1976. 467 с. URL: <https://surl.li/mkzkta> (дата звернення: 9.09.2025).
3. Самчук У. Марія. Київ : Смолоскип, 2018. 224 с.
4. Самчук У. На білому коні. Вінніпег : Видання товариства «Волинь», 1980. 390 с. URL: <https://surl.li/ezbqpi> (дата звернення: 9.09.2025).
5. Самчук У. На коні вороному. Вінніпег : Видання товариства «Волинь», 1975. 427 с. URL: <https://surl.lu/bwufkh> (дата звернення: 9.09.2025).
6. Самчук У. Нарід чи чернь. Бібліотека української літератури. URL: <https://surl.li/iedtje> (дата звернення: 9.09.2025).
7. Самчук У. Плянета Ді – Пі. Вінніпег : Волинь, 1979. 355 с. URL: <https://surl.li/peoaff> (дата звернення: 9.09.2025).

REFERENCES

1. Pura, Ya. S. (2020). Istoriosofia ukrainskoi natsionalnoi idei u publitsystychnykh ta memuarnykh tvorakh Ulasa Samchuka [The historiosophy of the Ukrainian national idea in Ulas Samchuk's publicistic and memoir works]. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Serii: Filolohichni nauky*, 45–54 [in Ukrainian].
2. Samchuk, U. (1975). *Na koni voronomu* [On the black horse]. Winnipeg: Vydannia tovarystva «Volyn». Retrieved from <https://surl.lu/bwufkh> [in Ukrainian].
3. Samchuk, U. (1976). *Zhyvi struny: bandura i bandurysty* [Living strings: The bandura and bandurists]. Detroit: Drukarnia Petra Maisiury. Retrieved from <https://surl.li/mkzkta> [in Ukrainian].
4. Samchuk, U. (1979). *Plianeta Di–Pi* [Planet DP]. Winnipeg: Volyn. Retrieved from <https://surl.li/peoaff> [in Ukrainian].
5. Samchuk, U. (1980). *Na bilomu koni* [On the white horse]. Winnipeg: Vydannia tovarystva «Volyn». Retrieved from <https://surl.li/ezbqpi> [in Ukrainian].
6. Samchuk, U. (2018). *Mariia* [Maria]. Kyiv: Smoloskyp. [in Ukrainian].
7. Samchuk, U. (n.d.). *Narid chy chern* [Nation or mob]. Biblioteka ukrainskoi literatury. Retrieved from <https://surl.li/iedtje> [in Ukrainian].

Стаття надійшла: 12.09.2025

Прийнято: 05.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

ЦИТАТА ЯК ОБ'ЄКТ ПАРАТЕКСТОВИХ ЗМІН У ГРАФІЧНОМУ І НЕГРАФІЧНОМУ ВИДАННЯХ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ *ON TYRANNY* ТІМОТІ СНАЙДЕРА)

Юрій ВІТЯК

*аспірант, асистент кафедри теорії і практики перекладу
Тернопільського національного педагогічного університету*

імені Володимира Гнатюка

вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль

ORCID: 0009-0003-5402-9589

vitiakyurii@tnpu.edu.ua

Статтю присвячено дослідженню функціонування цитат у перітекстовому просторі графічних та неграфічних видань твору «On Tyranny» Тімоті Снайдера з погляду параперекладу як багатовекторної практики, що не обмежується лінгвоорієнтованим підходом. Виокремлено цитату-відгук як продуктивний підвид рефлексії про твір, що циркулює як динамічний об'єкт поліграфічних маніпуляцій і зазнає змін відповідно до видання, перевидання та культурно-мовного контексту. Проартикульовано проблему термінологічної неоднотайності стосовно характеристики книг із виразним ілюстративним складником, зокрема доцільності вживання терміносполук «графічний роман», «графічний випуск», «графічна адаптація» тощо. Пунктирно висвітлено поняття тестимоніалу.

У фокусі студії перебуває розгляд цитат, що розміщені на внутрішній та зовнішній ділянках суперобкладинки, обкладинці з клапанами та звичайній обкладинці. Проведено компаративний аналіз поданих цитат із їх первинним формулюванням, що міститься в полі епітексту.

На основі охарактеризованих матеріалів визначено поліфункційність цитат, що виконують інформаційну, маркетингову, експресивно-оцінну та оцінно-легітимну роль. Установлено корелятивний зв'язок між директивними складниками відгуку К. Бернса та структурою розділів твору, що засвідчує послідовний і системний характер паратекстової організації видання.

На тлі цитат-відгуків, що превалюють у виданнях, розглянуто алографічну цитату Л. Колаковського, що виконує роль епіграфа, тим самим індикуючи необхідність систематики різноманіття елементів відповідного жанру.

Завдяки науковій розвідці поглиблено теоретичне розуміння параперекладу як комплексного явища, що сигналізує про необхідність урахування паратекстових репрезентацій у перекладацькій практиці, що виступає фреймінгом твору і впливає на формування цілісної лінгвокультурної рецепції у цільового читачтва.

Ключові слова: *англо-український переклад, графічний роман, епітекст, парапереклад, паратекст, перекладознавство, тестимоніал.*

QUOTATION AS AN OBJECT OF PARATEXTUAL CHANGES IN GRAPHIC AND NON-GRAPHIC PUBLICATIONS (BASED ON TIMOTHY SNIDER'S WORK ON TYRANNY)

Yurii VITIAK

*Postgraduate Student, Assistant at the Department
of Theory and Practice of Translation
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2 M. Kryvonosa str., Ternopil
ORCID: 0009-0003-5402-9589
vitiakyurii@tnpu.edu.ua*

The article is devoted to the study of the functioning of quotations in the paratextual space of graphic and non-graphic editions of Timothy Snyder's *On Tyranny* from the perspective of para-translation as a multi-vector practice that is not limited to a linguistically oriented approach. Quotations-reviews are singled out as a productive subtype of reflection on a work, circulating as a dynamic object of polygraphic manipulation and undergoing changes in accordance with the publication, reprinting, and cultural-linguistic context. The problem of terminological inconsistency regarding the characteristics of books with a distinct illustrative component is articulated, in particular the appropriateness of using the terms «graphic novel», «graphic edition», «graphic adaptation», etc. The concept of testimonial is outlined in brief.

The study focuses on the examination of quotations placed on the inner and outer areas of the dust jacket, flap cover, and regular cover. A comparative analysis of the quotations presented with their original wording contained in the epitext field was conducted.

Based on the materials described, the multifunctionality of quotations performing informational, marketing, expressive-evaluative, and evaluative-legitimate roles has been determined. A correlative relationship has been established between the directive components of K. Burns' review and the structure of the sections of the work, which confirms the consistent and systematic nature of the paratextual organization of the publication.

Against the backdrop of the quotations-reviews that prevail in the publications, L. Kolakovsky's allographic quotation, which serves as an epigraph, is considered, thereby indicating the need for a systematization of the diversity of elements of the corresponding genre.

Thanks to scientific research, the theoretical understanding of paratranslation as a complex phenomenon has been deepened, signaling the need to take into account paratextual representations in translation practice, which acts as the framing of the work and influences the formation of a holistic linguocultural reception among the target readership.

Key words: *English-Ukrainian translation, graphic novel, epitext, paratranslation, paratext, translation studies, testimonial.*

Постановка проблеми. Розгляд окремих доволатекстових елементів із погляду їх взаємодії у межах паратекстового простору належить до актуальних питань параперекладу як практики, яка пропонує комплексний погляд на переклад, що не обмежується лінгвоцентричним підходом, а враховує єдність прагматичного, психолінгвістичного, соціокультурного, жанрово-стильового, естетичного, інтертекстового, паратекстового (та інших) аспектів.

Особливу увагу в цьому розрізі необхідно відвести цитаті як об'єкту поліграфічних маніпуляцій, що змінюється, залежно від видань та перевидань. Попри наявність прямих та непрямих форм цитування, алюзій та ремінісценцій, які проникають у текстову тканину нового твору, цитати незрідка наповнюють простір паратексту, ототожнюючись з епіграфом (Ж. Женетт трактував епіграф як «цитату, розміщену en exergue» (себто поза твором, а точніше на межі твору, наближену до тексту) [11, с. 144]) або набуваючи характеристик відгуку (praise – похвала/схвалення) на обкладинці. Ширшу перспективу на текст як вмістилище чи то «мозаїку цитат», яка вибудовується на їхній основі і передбачає, що кожен текст є результатом поглинання та видозмінювання іншого, висвітлено у праці «*Desire in language: A semiotic approach to literature and art*» Ю. Крістевої [13, с. 66]. Близькими є й міркування Р. Барта, який позиціонує текст «як тканину цитат, зіткану з безлічі культур», а не «набір слів, що виражають «теологічне» значення («послання» Автора-Бога)» [6, с. 52–53].

Цитата в парадигмі інтертексту неодноразово викликала зацікавлення серед українських дослідників, а саме: М. Пшеничної (яка серед поетики інтертекстовості завважує точкові цитати та семантичні модифікації у цитатах) [3]; Я. Бистрова та К. Кобути (котрі фокусуються на наявних класифікаціях цитат, а відповідно, на усталених термінах, зокрема «певні, сегментовані та редуковані цитати» або ж «канонічні і трансформовані» та ін.) [2]. Утім, наявність низки основоположних і похідних наукових студій досі не вичерпали питання взаємодії цитат, а особливо схвальних, з іншими виявами паратексту у графічних та неграфічних виданнях.

Метою наукової розвідки є аналіз функціонування цитат у паратекстовому просторі графічних та неграфічних версій твору Тімоті Снайдера «*On Tyranny*» та їхньої систематики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Співвіднесеність тексту і конгломерату паратексту суттєво відрізняється не лише в межах жанру, а й засобах їх репрезентації. Так, у романі зазвичай текстова тканина переважає над невербальними виразниками, тоді як у графічному романі вербальні компоненти та ілюстративний матеріал становлять семантичну, рецептивну і наративну єдність, що виразно репрезентує твір як книжку. Візуальний і текстовий наративи, підкреслимо, взаємно доповнюються. Особливе місце у цій системі посідають відгуки, які збагачують паратекстове поле і розширюють його функційну присутність, у тому числі у графічному виданні, який номінують різним чином.

Назва «графічний роман» усталена в поліграфічній сфері та помітно переважає над синонімічними терміносполуками. Дослідниця Дж. Пінклі виділяє такі

номенклатурні варіанти: «графічний альбом», «графічний випуск», «секвенційне (послідовне) мистецтво», що назване так через те, що текст і зображення мають лінійну почерговість відображення, а також «графічна розповідь (повість)» [16, с. 2]. На противагу цьому варто зазначити, що поширену назву «графічний роман» не варто розглядати як універсальну.

Термінологічне формулювання «графічний роман» закликає критично поглянути на конвенційну ідею жанрової своєрідності, адже саме визначення жанру є багатовекторним. Ідеться насамперед про обсяг як показник приналежності до певної літературної категорії. Застосування принципу естетичного формалізму породжує низку дискусій, позаяк трактування роману «як великого прозового твору» не містить чітких означувальників, яку довжину тексту можна розглядати як достатню для того, аби характеризувати твір у зазначених жанрових параметрах. Низка текстів, які зараховуються до цієї площини, різняться за кількістю сторінок. До цього додається широкий діапазон відмінностей між текстами, які визначаються як романи. Це стосується тематичного різноманіття, сюжетних ліній, персонажів. Відносність параметрів роману відзначено у «The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory»: «...жодна інша літературна форма не виявилася настільки гнучкою та пристосованою до, здавалося б, нескінченної різноманітності тем і мотивів» [10, с. 561].

Так, аби відійти від одного з традиційних формулювань для позначення ілюстрованої книги референтного виду «On Tyranny» Т. Снайдера, на клапані передньої частини суперобкладинки запропоновано термін «graphic edition», себто «графічне видання» (рис. 2), що повторюється на основній обкладинці, яка з'єднана з книжковим блоком [17].

В українському варіанті твору «Про тиранію» суперобкладинка відсутня, що вже призводить до паратекстових змін. Знизу на передній обкладинці вказано специфікацію книжки – «графічна адаптація» (рис. 3) [4]. Цей термін начебто вказує на зміну наявного твору, головню, на трансформацію візуальних наративів супроти протовидання. У бібліографічному записі перекладу, слід наголосити, книжку визначено як «комікс» [4], що ускладнює дотримання уніфікованого вживання терміна. Дослідниця Ю. Сидоренко вважає графічний роман піджанром коміксу, що має відповідну структуру. Обидві форми науковиця розглядає як одиниці креолізованого тексту, себто такого, у якому вербальні та невербальні складники діють як єдине ціле, прагматично зосереджене на реципієнта. Однією з визначальних відмінностей, на її думку, є схильність коміксу до серійності, тоді як графічний роман якщо й зазнає декількох випусків, то все ж така кількість суттєво обмежена, а сюжет завершується з виходом останнього, після чого всі частини об'єднуються під твердою палітуркою. Іншою особливістю є тематичне зосередження. Цільова аудиторія графічного роману – дорослі, а тому й теми, які в ньому порушуються, є глибшими [19].

На передній частині обкладинки українськомовного перекладу «Про тиранію» [4] спостерігаємо відсутність цитати-відгуку, яка наявна на суперобкладинці «On Tyranny» [17].

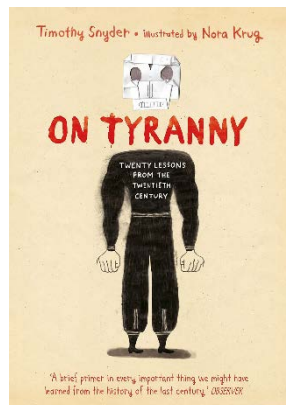

Рис. 1. «On Tyranny». Передня частина суперобкладинки графічного видання оригіналу

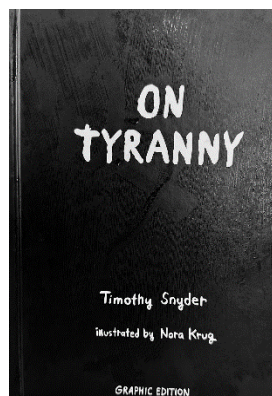

Рис. 2. «On Tyranny». Передня частина обкладинки графічного видання оригіналу

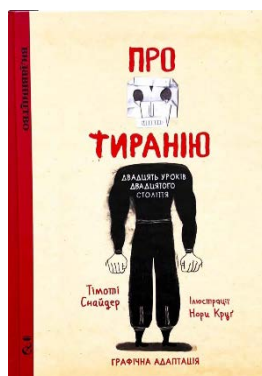

Рис. 3. «Про тиранію». Передня частина обкладинки перекладеного графічного видання

В англійському поліграфічному та промоційному полі для окреслення відповідних оцінок твору застосують термін «testimonial» [15], який транскодуємо як тесстимоніал, що з-поміж іншого перекладається як «рекомендація», «рекомендаційний лист» [1, с. 824]. Використання терміна «тесстимоніал» автоматично відділяє одну цитату від іншої, категоризуючи її у системі чужих висловлювань та

індикуючи компліментарний характер щодо автора чи твору з метою їх просування. Отже, ми послуговуватимемося відповідним формулюванням як лаконічним відповідником до цитатного відгуку.

Загалом розташування тестимоніалу на передній частині суперобкладинки (чи обкладинки) належить радше до спорадичних явищ з огляду на те, що зазвичай для цього відводять задню частину обкладинки (чи суперобкладинки). Наявність компліментарного коментаря в зазначеній ділянці підсилює маркетинговий намір вплинути на вибір покупця, хоча така маніпуляція видається вкрай нав'язливою, однак вона не єдина. Цитата про видання «*A brief primer in every important thing we might have learned from the history of the last century*» (рис. 1) [17] (що дослівно перекладається як «Короткий підручник для початківців про всі важливі речі, які можна було довідатися з історії останнього століття» (*тут і далі переклад наш. – Ю. В.*)) сприймається у цьому разі як незмінена і цілісна, у якій містяться всі компоненти рецензійного посилу, адже фраза розпочинається з великої літери. Утім, наведений вислів, узятий з оглядового матеріалу Т. Адамса, є частиною більшого і складнішого в рецептивному сенсі речення: «*Always measured in their observation, these 128 pages are a brief primer in every important thing we might have learned from the history of the last century, and all that we appear to have forgotten*» [5]. Якщо вилучення початкового сегмента вислову «*Always measured in their observation, these 128 pages are*» («Завжди виважені у своїх спостереженнях, ці 128 сторінок є») можна пояснити прагматичним наміром не перевантажувати вербальними одиницями паратекстовий простір суперобкладинки, то відсутність уточнення «*and all that we appear to have forgotten*» [5] («і всього того, що ми, здається, забули»), схоже, зумовлена іншою метою: уникнути імпліцитної критики читацтва, закиду стосовно незнання чи то забуття історичних основ. У неграфічній версії, своєю чергою, цю частину відгуку збережено (рис. 4) [18].

На противагу цьому у неграфічній версії видання на обкладинку також винесено цитату з усіченим початком, але логічне завершення якої відповідає формулюванню Т. Адамса: «*A brief primer in every important thing we might have learned from the history of the last century, and all that we appear to have forgotten*» [18]. У зазначеній редакції, не зайве додати, не має жанрових чи формальних характеристик, окрім означення комерційного успіху, задекларованого на основі рейтингу найпопулярніших книг «*The New York Times bestseller*». Таке маркування вважається еталоном літературного досягнення і впливає на горизонт очікувань реципієнта стосовно якості науково-популярного твору, що вкрай важливо з огляду на лаконічну форму.

Цитата в такому разі виконує не лише інформаційну функцію (резюмує, про що ця книга), а й виконує маркетингову мету.

Суттєвих змін зазнає задня частина суперобкладинки. Із чотирьох відгуків, наявних у цій ділянці оригіналу українською, відтворено лише один: «Стислішої, глибшої чи істотнішої книжки на цю тему не існує. Шедевр Снайдера є приголомшливим нагадуванням про ту безліч підступних форм, що їх може набувати

гноблення. Прекрасно ілюстрований Норою Круг, «Про тиранію» є вичерпним описом того, чого маємо бути свідомі і з чим маємо боротися. – Дж. Дж. Абрамс, кінорежисер» [4]. Значною мірою перекладений сегмент дублює початковий посил, а тому еквівалентного ефекту досягнуто. Слід зауважити, що в англійськомовному виданні відсутнє зазначення ролі рецензента: «A more concise, profound, or essential book on the subject does not exist. Snyder's masterwork is a stunning reminder of the myriad, insidious forms oppression takes. Now beautifully illustrated by Nora Krug, *On Tyranny* is a bellwether for what we must be awake to, and fight against» J. J. ABRAMS [17]. Додавання стислої характеристики «кінорежисер» зорієнтовує читача книжки, переданої цільовою мовою, не лише на експертизі особи, яка відгукується, а насамперед виконує ідентифікаційне призначення, адже та чи інша постать може бути невідомою для українськомовного реципієнта. Наведена цитата виконує оцінно-легітимну функцію, позаяк має не лише маркери екзальтованості стосовно автора та ілюстраторки (уживання архікомпліментарного слова «шедевр»; наголошування на унікальності книги, яка не має аналогів; характеристика ілюстрації як такої, що прекрасно виконана), а й представляє книгу як джерело інформації, котрим мають володіти, інакше кажучи, видання, що формує інтелектуальні стандарти.

Хоча зміст цитати загалом відтворено належним чином, дослідницьке зацікавлення викликає переклад лексичної одиниці «bellwether» як «вичерпний опис». В онлайн-словнику Merriam-Webster Dictionary запропоновано дві дефініції до охарактеризованого слова: 1) one that takes the lead or initiative: leader; 2) also: an indicator of trends [14]. На наше переконання, друге визначення, себто трактування bellwether як індикатора чи то показника, більш доречно в запропонованому контексті: «Прекрасно ілюстрований Норою Круг, «Про тиранію» є індикатором того, чого маємо бути свідомі і з чим маємо боротися» [4]. Для апології нашого міркування наведемо дещо співзвучне визначення до лексеми «bellwether», зафіксоване у Cambridge Dictionary: «a particular event, result, etc. that usually shows how a more general situation will develop or change» [7], що означає «конкретну подію, результат та ін., що зазвичай указує на те, як розвиватиметься або змінюватиметься загальна ситуація». Ось чому ми схильні вважати, що охарактеризоване слово все ж контекстово вказує на показники, а не на вичерпний опис. Відповідно, акцент у рецензійному реченні зроблено на те, що завдання цієї книги полягає у сигналізуванні чинників, на які слід зважати та які конче потрібно осмислювати. Змістивши акценти в перекладацьких аспектах, можна глибше збагнути роль наведеної паратекстової форми: цитата з рецензії не лише компліментарно описує видання, підсилюючи тим самим маркетингову привабливість, а й увиразнює функційність книжки, відповідає на прості запитання: «Для чого вона створена?», «Яку користь від неї можна отримати?».

Логіку виокремлення однієї рецензійної цитати серед інших для відтворення її українською складно простежити. Утім, підкреслимо, що два уривки з переліку вирізняються надзвичайною стислістю та означають винятково текст:

«Vastly important, deeply affecting, powerful, magnificent» PHILIPPE SANDS.
(«Напрочуд важлива, вкрай зворушлива, потужна, дивовижна», Філіп Сендс).
«A chilling description of how authoritarian mindsets work» HILLARY CLINTON.
(«Моторошний опис того, як працює авторитарне мислення», Гіллари Клінтон) [17].

Відгук Філіпа Сендса має означувальну природу і складається суто із прикметників (important, affecting, powerful, magnificent) та інтенсифікаторів (vastly, deeply). Такі елементи хоча й виражають позитивне значення, усе ж не формують уявлення про специфічний твір. Схвальні компоненти надзвичайно узагальнені, тож відповідним набором характеристик можна окреслити низку корпусів текстів різноманітних жанрів і тематичних спрямувань. Відгук виконує експресивно-оцінну функцію, оскільки покликаний вплинути на вибір читача через емоційні характеристики.

Схоже (експресивно-оцінне) призначення вбачаємо у цитаті Гіллари Клінтон, яка відзначається особливою стислістю, що споріднює її з вище аналізованим уривком. Хай там як, наповнення вислову суттєво відрізняється. Означування твору як «chilling description» («моторошного опису» чи то «опису, від якого холодне в жилах кров») навряд чи можна розглядати як удале з погляду маркетингу, якщо, певна річ, йдеться не про жахи чи трилер. Таким чином потенційного читача радше можна віднадити, тож у цьому разі відсутність сегмента паратекстового простору в перекладі видається вмотивованою з урахуванням зосередження на цільову аудиторію. Частина вислову «how authoritarian mindsets work» (дослівно – «як працює авторитарне мислення») на відміну від цитати Ф. Сендса анонсує зміст видання, утім, не оцінює сам виклад із погляду актуальності теми, особливостей авторського ідіостилу чи унікальності книги на тлі інших.

Інший оцінно-легітимний цитатний відгук Кена Бернса, що також не перекладено українською, засвідчує ширший діапазон ключових аспектів, які має запам'ятати читач («On Tyranny is a must-read, a clear-eyed guidebook...a manual for how to protect and preserve democracy. Listen, learn, be kind and courageous. This stunning new edition beautifully illustrated by Nora Krug makes the lessons jump off the page, into our hearts, filling us with the urgent imperative: act now, before it is too late» [17]).

Видання позиційоване як обов'язкове для прочитання (is a must-read), а також означено його роль як зрозумілого путівника (a clear-eyed guidebook) і «посібника про те, як захищати і зберігати демократію» (a manual for how to protect and preserve democracy) [17]. Формулювання, що міститься в останньому компоненті, помітно контрастує з назвою книги «Про тиранію». Антонімний прийом, як видно, покликаний загострити увагу реципієнтів на опозиції «демократія – тиранія». Директивний характер наступного речення підсилює дидактичну природу відгуку – «Listen, learn, be kind and courageous» [17] («Слухайте, вчіться, будьте добрими та сміливими»). Добірка настанов корелює з назвами розділів видання, які водночас є уроками історії:

Компонент: Слухайте (розділ: 17).

Оригінал: Listen for dangerous words [17, с. 5].

Переклад: Зважайте, коли чуєте небезпечні слова [4, с. 5].

Компонент: Вчіться (розділ: 16).

Оригінал: Learn from peers in other countries [17, с. 5].

Переклад: Учїться в людей з інших країн [4, с. 5].

Компонент: Будьте добрими (розділ: 15).

Оригінал: Contributes to good causes [17, с. 5].

Переклад: Докладайтеся до добрих справ [4, с. 5].

Компонент: Будьте сміливими (розділ: 20).

Оригінал: Be as courageous as you can [17, с. 5].

Переклад: Будьте відважними, наскільки стане духу [4, с. 5].

Корелювання цитат з іншими паратекстовими формами прослідковуємо на прикладі неграфічного видання оригіналу «On Tyranny», зокрема з інформацією про автора, що розміщена на клапані задньої обкладинки, у якій зазначаються такі твори Т. Снайдера, як «Bloodlands», «Black Earth» (рис. 6).

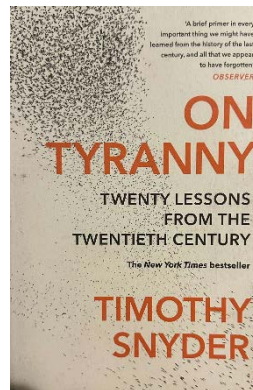

Рис. 4. «On Tyranny». Передня частина обкладинки неграфічного видання оригіналу

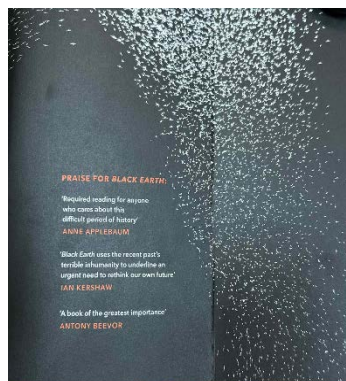

Рис. 5. «On Tyranny». Внутрішня частина задньої обкладинки з клапаном неграфічного видання оригіналу

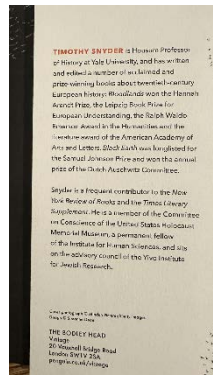

Рис. 6. «On Tyranny». Клапан задньої обкладинки неграфічного видання оригіналу

У довідці увагу зосереджено на відзначених виданнях із зазначенням безпосередньо самих назв, зокрема «Bloodlands» – «Криваві землі» і «Black Earth» – «Чорна земля» [18]. Згадка інших титулів суттєво розширює тематичний спектр паратексту і спрацьовує як тумблер дискурсу. Увага зміщується з реакцій на твір «On Tyranny» на резюмування інших літературних напрацювань автора. Так, на внутрішній частині передньої обкладинки містяться відгуки про книгу («Bloodlands»): «PRAISE FOR BLOODLANDS AND TIMOTHY SNYDER»:

Оригінал: «The most important book to appear on this subject for decades» TONY JUD [18].

Наш переклад: «Найбільш знакова книга на цю тему, що з'явилася за останні десятиліття», Тоні Джат.

Оригінал: «A hugely important historian of this nightmarish era» EVENING STANDARD [18].

Наш переклад: «Надзвичайно знаковий історик цієї страховидної епохи», «Івнін Стандарт» («Вечірній стандарт»).

Внутрішня частина задньої обкладинки, відповідно, задрукована похвалою видання «BLACK EARTH»:

Оригінал: «Black Earth uses the recent past's terrible inhumanity to underline an urgent need to rethink our own future» IAN KERSHAW (рис. 5) [18].

Наш переклад: «У книжці «Чорна земля» вияви жахливого нелюдського ставлення, що сягають недавнього минулого, використано для підкреслення нагальної потреби переосмислити наше майбутнє», Ієн Кершо.

Наведені відгуки конструюють мережу інтертексту і репрезентують «On Tyranny» в системі ідейних і аксіологічних орієнтирів автора.

Спільною для графічного (і неграфічного) видання оригіналу та українського перекладу твору є алографічна цитата, яка міститься усередині книги і виконує роль епіграфа, а не відгуку: «In politics, being deceived is no excuse» Leszek Kołakowski [17; 18] – «Те, що вас надурили – у політиці не виправдання» – Лешек Колаковський [4]. Наведений нами дескриптивний уривок підкреслює здатність цитати до метаморфоз і поліфункційності, себто потенціалу виступати в різних ролях залежно від конфігурації. Як зауважив Ж. Женетт, «епіграф, грубо кажучи, є цитатою, розміщеною

en exergue [в екзергу], зазвичай на початку твору або розділу твору; буквально en exergue означає поза твором, що є дещо перебільшенням» [11, с. 151]. Тоді як цитата має низку ролей і виступає відгуком про твір, про автора, зверненням до читача тощо. Епіграф книги «Про тиранію» утверджує тематичне поле твору, точніше кажучи, соціополітичну площину, і значною мірою визначає лейтмотив твору через концепцію обману, а точніше уникнення ошуканості завдяки поглибленню знань.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Функції цитат у виданні різняться, і зовнішнє чи внутрішнє розташування щодо тексту є лише першим, але не єдиним демаркаційним елементом, який указує на природу мікротексту. Цитати співвідносяться не лише з текстом як цілісною одиницею, а й з іншими перітекстовими формами, що підсилюють дискурс про твір.

Дослідження у цьому напрямку сприятимуть глибшому усвідомленню паратекстових форм як інформаційного джерела, що є елементом дискурсу, який важливо враховувати для коректного відтворення тексту під час перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Англійсько-український словник. Українсько-англійський словник : 250 000 + 250 000 : два в одному : 500 000 од. пер. / за заг. ред. В. Бусела. Київ ; Ірпінь : Перун, 2012. 1568 с.

2. Бистров Я.В., Кобута К.С. Відтворення інтертекстуальної цитати у перекладі роману Майкла Каннінгема «The Hours» українською мовою. *Нова філологія*. 2022. № 85. С. 29–35.

3. Пшенична М.С. Поетика інтертекстуальності у романі Дж.М. Кутзее «Містер Фо». *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2016. Вип. 74. С. 300–304. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIFL_2016_74_66 (дата звернення: 10.04.2025).

4. Снайдер Т., Круг Н. Про тиранію. Двадцять уроків двадцятого століття : комікс. Львів ; Київ : Човен, 2023. 128 с.

5. Adams T. On tyranny: Twenty lessons from the twentieth century by Timothy Snyder – review. *The Guardian*. Від 20. 03. 2017. URL: <https://www.theguardian.com/books/2017/mar/20/on-tyranny-twenty-lessons-from-twentieth-century-timothy-snyder-review> (дата звернення: 11.04.2025).

6. Barthes R. *The rustle of language* / transl. by R. Howard. New York : Hill and Wang, 1986.

7. Cambridge University Press. Bellwether. *Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/bellwether> (дата звернення: 05.06.2025).

8. Carter J.B. Die a graphic death: Revisiting the death of genre with graphic novels, or «Why won't you just die already?»: Graphic novels and the slow death of genre. *The Alan Review*. 2008. Vol. 36. № 1.

9. Childs P., Fowler R. *The Routledge dictionary of literary terms*. London : Routledge, 2006.

10. Cuddon J.A. *The Penguin dictionary of literary terms and literary theory*. 5th ed. London : Penguin Books, 2000.

11. Genette G. *Paratexts: Thresholds of interpretation* / transl. by J.E. Lewin; foreword by R. Macksey. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. (Original work published 1987).

12. Hoover S. The case for graphic novels. *Communications in Information Literacy*. 2012. Vol. 5, Iss. 2. Article 9. URL: <http://pdxscholar.library.pdx.edu/comminfolit/vol5/iss2/9> (дата звернення: 01.05.2025).
13. Kristeva J. *Desire in language: A semiotic approach to literature and art* / transl. by T. Gora, A. Jardine, & L.S. Roudiez; ed. by L.S. Roudiez. Oxford: Blackwell, 1980. URL: <https://archive.org/details/desireinlanguage0000kris> (дата звернення: 29.12.2024).
14. Merriam-Webster. Bellwether. Merriam-Webster.com dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/bellwether> (дата звернення: 29.12.2024).
15. Padwa L. What's the Difference Between a Book Review and a Testimonial? 12.05.2023. URL: <https://laeditorsandwritersgroup.com/difference-book-review-testimonial/> (дата звернення: 27.09.2025).
16. Pinkley J., Casey K. Graphic Novels: A Brief History and Overview for Library Managers. *Library Leadership & Management*. 2013. Vol. 27. № 3. Published online: 13 May 2013. URL: https://www.researchgate.net/publication/290595016_Graphic_novels_A_brief_history_and_overview_for_library_managers (дата звернення: 29.09.2025).
17. Snyder T., Krug N. *On Tyranny. Twenty lessons from the twentieth century*. London : The Boodley Head, 2021. 128 p.
18. Snyder T. *On Tyranny. Twenty lessons from the twentieth century*. London : The Boodley Head, 2017. 128 p.
19. Sydorenko, Yu.I. Comic book and graphic novel in the system of media space. *Закарпатські філологічні студії*. 2024. Т. 2. Вип. 33. С. 123–127. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/33/part_2/24.pdf

REFERENCES

1. Busel, V. (Ed.). (2012). *Anhlo-ukrainskyi slovnyk. Ukrainsko-anhliiskyi slovnyk : 250 000 + 250 000 : dva v jednomu : 500 000 od. per. / [English – Ukrainian dictionary. Ukrainian – English dictionary: 250,000 + 250,000: two in one: 500,000 entries]*. Kyiv; Irpin: VTF «Perun». [in Ukrainian].
2. Bystrov, Ya.V., & Kobuta, K.S. (2022) Vidtvorennia intertekstualnoyi tsytaty u perekladi romanu Maikla Kanningema «The Hours» ukrayinskoyu movoyu. [Reproduction of intertextual quotation in the Ukrainian translation of Michael Cunningham's novel «The Hours»]. *Nova filolohiya. Zbirnyk naukovykh prats.* – New Philology. Collection of Scholarly Papers, (85), 29–35. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka». [in Ukrainian].
3. Pshenychna, M.S. (2016) Poetyka intertekstualnosti u romani Dzh.M. Kutzee «Mister Fo» [The poetics of intertextuality in J.M. Coetzee's novel «Foe»]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Serii. : Filolohiia – Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: Philology*, 74, 300–304. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhfIL_2016_74_66 [in Ukrainian].
4. Snaider, T., & Krug, N. (2023). *Pro tyraniyu. Dvadsat' uroktiv dvadtsyatoho stolittya: komiks* [On tyranny. Twenty lessons from the twentieth century: A comic]. Lviv; Kyiv: Choven. [in Ukrainian].
5. Adams, T. (2017, March 20). *On tyranny: Twenty lessons from the twentieth century* by Timothy Snyder – review. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/>

books/2017/mar/20/on-tyranny-twenty-lessons-from-twentieth-century-timothy-snyder-review.

6. Barthes, R. (1986). *The rustle of language* (R. Howard, Trans.). New York: Hill and Wang.

7. Cambridge University Press. (n.d.). Bellwether. In *Cambridge Dictionary*. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/bellwether>.

8. Carter, J.B. (2008). Die a graphic death: Revisiting the death of genre with graphic novels, or «Why won't you just die already?»: Graphic novels and the slow death of genre. *The Alan Review*, 36(1).

9. Childs, P., & Fowler, R. (2006). *The Routledge dictionary of literary terms*. London: Routledge.

10. Cuddon, J.A. (2000). *The Penguin dictionary of literary terms and literary theory* (5th ed.). London: Penguin Books.

11. Genette, G. (1997). *Paratexts: Thresholds of interpretation* (J.E. Lewin, Trans.; Foreword by R. Macksey). Cambridge: Cambridge University Press. (Original work published 1987).

12. Hoover, S. (2012). The case for graphic novels. *Communications in Information Literacy*, 5(2), Article 9. Retrieved from <http://pdxscholar.library.pdx.edu/comminfolit/vol5/iss2/9>.

13. Kristeva, J. (1980). *Desire in language: A semiotic approach to literature and art* (T. Gora, A. Jardine, & L.S. Roudiez, Trans.; Ed. L.S. Roudiez). Oxford: Blackwell. Retrieved from <https://archive.org/details/desireinlanguage0000kris>.

14. Merriam-Webster. (n.d.). Bellwether. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/bellwether>.

15. Padwa, L. (2023, May 12). What's the difference between a book review and a testimonial? LA Editors and Writers Group. Retrieved from <https://laeditorsandwritersgroup.com/difference-book-review-testimonial>.

16. Pinkley, J., & Casey, K. (2013). Graphic novels: A brief history and overview for library managers. *Library Leadership & Management*, 27(3). Published online May 13, 2013. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/290595016_Graphic_novels_A_brief_history_and_overview_for_library_managers.

17. Snyder, T., & Krug, N. (2021). *On tyranny. Twenty lessons from the twentieth century*. London: The Bodley Head.

18. Snyder, T. (2017). *On tyranny. Twenty lessons from the twentieth century*. London: The Bodley Head.

19. Sydorenko, Y.I. (2024). Comic book and graphic novel in the system of media space. *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian Philological Studies*, 2(33), 123–127. Retrieved from http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/33/part_2/24.pdf

Стаття надійшла: 11.09.2025

Прийнято: 01.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

ПАРАТЕКСТУАЛЬНІ ТА ПАРАГРАФЕМНІ ЕЛЕМЕНТИ У РОМАНІ «ДРУГЕ ТІЛО» М. ПАВИЧА

Зоряна ГУК

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри слов'янської філології імені професора Іларіона Свенціцького
Львівського національного університету імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів
ORCID: 0000-0003-3391-7280
zoryanahuk1@gmail.com*

Сербський письменник М. Павич в останньому великому романі «Друге тіло» продуктивно використовує паратекстуальні елементи й оригінальні параграфемні компоненти як ілюстративний матеріал. Покликаючись на окреслений французьким теоретиком Ж. Женеттом термін «паратекст», у статті встановлено, що паратекстуальність в аналізованому творі реалізується через заголовок, підзаголовок, присвяту дружині (письменниці Я. Михайлович), епіграф та епілог. Наголошено на важливій ролі авторського підзаголовку *побожний* роман, що стає дороговказом для читачів, яким запропонована інтелектуальна інтерпретація біблійного сюжету про існування *другого тіла* Христа після воскресіння. Проаналізовано специфіку післямови, у якій викладено авторські міркування про роль читача та його домінуючу роль в інтерпретації тексту. Виокремлено параграфемні елементи, які виконують функцію унаочнення (насамперед іконічні компоненти: символи, малюнки та графіки). Особливу увагу приділено іконічним компонентам на релігійну тематику. Установлено, що непарні розділи роману позначені *білим* іконічним компонентом – голубом – символом Святого Духа, а парні розпочинаються *чорним* іконічним компонентом – зображенням демона. М. Павич був обізнаний з ідеями королівського мистецтва й «ілюстрував» масонську атрибутику у своїй прозовій творчості. У *побожному* романі зроблено акцент на правилі *божественної пропорційності*, що асоціюється з ідеєю структурної гармонії, та іконічних компонентах із геометричною формою хреста (символічне зображення хреста, яке водночас є графіком *золотого перетину* вічності й часу, і зображення хреста з накладеним малюнком Святого Духа у вигляді голуба). У статті охарактеризовано іконічний компонент – зображення хреста-якоря як цехового знаку сербських крамарів міста Сентендре. З'ясовано, що якірний хрест можна віднести до масонської символіки. Зроблено висновок, що паратекстуальні та параграфемні елементи – це система «сигналів», «підказок», які допомагають читачеві орієнтуватися у текстуальному просторі й глибше зрозуміти прихований його зміст.

Ключові слова: Мілорад Павич, паратекстуальні та параграфемні елементи, релігійні та масонські символи, роман, сербська література.

PARATEXTUAL AND PARAGRAPHEMIC ELEMENTS IN M. PAVIĆ'S NOVEL *SECOND BODY*

Zoriana HUK

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Slavonic Studies
named after Ilarion Svientsitskyi
Ivan Franko National University of Lviv
1 Universytetska str., Lviv
ORCID: 0000-0003-3391-7280
zoryanahuk1@gmail.com*

In his last major novel, *Second Body*, Serbian writer M. Pavić productively employs paratextual elements and original paragraphemic components as illustrative material. Referring to the concept of «paratext» as defined by the French theorist G. Genette, the article establishes that paratextuality in the analysed work is realized through the title, subtitle, dedication to his wife (writer J. Mihajlović), epigraph, and epilogue. Particular emphasis is placed on the authorial subtitle *A Pious Novel*, which serves as a guide for readers who are offered an intellectual interpretation of the biblical plot about the existence of Christ's *second body* after the Resurrection. The specificity of the afterword, which sets out the author's reflections on the role of the reader and the reader's dominant role in interpreting the text, is analysed. Paragraphemic elements that perform the function of visualization are highlighted (primarily iconic components – symbols, drawings, and graphics). Special attention is given to iconic components related to religious themes. It is established that the odd-numbered chapters of the novel are marked with a *white* iconic component – the dove, a symbol of the Holy Spirit, while the even-numbered chapters begin with a *black* iconic component – the image of a demon. M. Pavić was familiar with the ideas of royal art and «illustrated» Masonic attributes in his prose. In *A Pious Novel*, he emphasizes the principle of *divine proportionality*, which is associated with the idea of structural harmony, as well as iconic components with the geometric shape of the cross (a symbolic image of the cross that simultaneously functions as a diagram of the *golden ratio* of eternity and time, and an image of a cross with an overlaid image of the Holy Spirit in the form of a dove). The article also discusses the iconic component – the image of the anchor cross as the guild sign of Serbian merchants in the town of Szentendre. It is argued that the anchor cross can be attributed to Masonic symbolism. The study concludes that paratextual and paragraphemic elements constitute a system of «signals» or «clues» that help the reader navigate the textual space and gain a deeper understanding of its hidden meaning.

Keywords: *Milorad Pavić, Serbian literature, novel, paratextual and paragraphemic elements, religious and Masonic symbols.*

Постановка проблеми. Постать Мілорада Павича (науковця, письменника, перекладача й культурного діяча), зважаючи на масштабність творчої особистості, унікально репрезентативна для Сербії. Його романна проза – це тріумф постмодерністської поетики, що стала рушійною силою сучасної сербської літератури. Проте у своєму останньому великому прозовому творі «Друге тіло: побожний роман» (2006 р.) письменник відмовився від експериментів із формальною організацією твору й повернувся до традиційної оповідної моделі, зберігаючи при цьому окремі поетикальні постмодерністські імпульси: шифрування авторства, гра з читачем, інтертекстуальність. Паратекстуальний маркер *побожний роман* задає смисловий ключ до розуміння твору, в основі якого – інтелектуальна інтерпретація біблійного сюжету про існування *другого тіла* Христа після воскресіння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці Т. Бовсунівської [1], В. Єротича [2], А. Татаренко [3], Ф. Штейнбука [4] та ін., що присвячені дослідженню різних питань проблематики і поетики *побожного* роману, зокрема вивченню семантизації форми, стратегії інтерактивної гіпертекстуальності, проблеми фальшивої та експліцитної ідентичності, не охоплюють розгляд паратекстуальності як істотного аспекту, який значно ускладнює конфігурацію аналізованого твору.

Метою пропонованої розвідки є визначення основних паратекстуальних маркерів та параграфемних елементів, а також вивчення специфіки релігійних символів-ключів, представлених у вигляді іконічних компонентів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Паратекстуальні та параграфемні елементи покликані виконувати ілюстративну функцію й допомагають вплинути на адресата. Водночас це система «сигналів», «підказок», які також допомагають читачеві орієнтуватися у текстуальному просторі. Французький літературознавець Ж. Женетт виділяє типи взаємодії текстів за семантичною характеристикою: власне інтертекстуальність, що передбачає співіснування в одному тексті вербальних елементів інших текстів (цитати, алюзії); паратекстуальність – структурну гетерогенність тексту, тобто відношення основного тексту до своєї назви, передмови, післямови тощо; метатекстуальність – експлікацію коментаря і посилання на передтекст; гіпертекстуальність – пародіювання одного тексту іншим: можливе як на рівні змісту, так і форми; архітекстуальність – жанровий зв'язок текстів [5, с. 104]. За Ж. Женеттом «паратекст» – це відношення тексту до його найближчого навколотекстового середовища, оскільки саме елементи паратексту межують із текстом, а також контролюють, скеровують читача на сприйняття твору [5, с. 109]. До паратекстуальних елементів відносять заголовки, епіграф до розділів, зміст, примітки та коментарі, епілог, післямову, позначення дати й місця написання твору. Це своєрідні знакові «дороговкази», залишені авторською рукою, які репрезентують «голос творця» і часто задають смислові ключі до розуміння твору.

У романі М. Павича «Друге тіло» яскраво реалізовується паратекстуальність через заголовки, адже головні герої трьох сюжетних ліній намагаються довідатися

про ймовірність отримання після смерті «вторинної тілесності» за прикладом воскреслого Христа. М. Павич подає ще й підзаголовок – «побожний» роман, який також репрезентує авторський голос, засвідчуючи значущість релігійних мотивів та біблійних образів. Важливим паратекстуальним компонентом є присвята дружині Ясміні Михайлович – сербській письменниці та літературознавиці. Можемо припустити, що саме вона стала прототипом головної героїні роману Лізи Свіфт. Дослідники павичевої творчості неодмінно помітять, що географія мандрів протагоністів, чимало подій та проблем подружжя, які змальовано у творі, позначені автобіографізмом. До паратекстуальних компонентів роману можемо зарахувати також епіграф та епілог. Використовуючи ігровий принцип, письменник вирішив використати для епіграфа слова, «прочитані на одній футболці»: *Живи повільно, помри швидко. Живи швидко, помри повільно* [6, с. 11]. Таким чином, автор реалізовує включення *поетики повсякдення*, вдаючись до костюмування простору в романі, на сторінках якого часто згадуються назви виробників одягу, косметичних засобів, напоїв, зброї, пристроїв, які окреслюють тло часу і побуту нашого століття.

В епілозі (POST SCRIPTUM) М. Павич застосовує механізм художнього комунікування автора з читачем, намагаючись відповісти на питання, кого ж насправді вважати автором книги. Письменник часто використовує постмодерністський концепт шифрування/маскування та псевдонімності авторства: висвітлює містифікації довкола нього, згадує про можливих множинних авторів. В епілозі особливо показовим є міркування сербського постмодерніста про читача, якому відведена домінуюча роль: «...я гадаю, що читач завжди має рацію, оскільки літературу ведуть у майбутнє читачі, а не письменники...» [6, с. 315].

Окрім згаданих паратекстуальних елементів, у романі *Друге тіло* можна виокремити низку цікавих параграмфемних елементів. До них належать графічна сегментація тексту, довжина рядка, пробіли, шрифт, колір, курсив, незвична орфографія слів, таблиці, схеми, символи, малюнки, графіки [7, с. 80–81]. Параграмфіка також включає креолізовані тексти, у яких частина графічних елементів є іконічною (ілюстрації, графіки, схеми, зображення). У сербського постмодерніста часто зустрічаємо романи з частковою креолізацією, у яких вербальна частина є самостійною, не залежить від супровідних зображень, які є радше факультативними [7, с. 81].

Під час аналізу Павичевого роману *Друге тіло* ми виокремили тринадцять параграмфемних елементів, які виконують функцію унаочнення (насамперед іконічні компоненти: схеми, символи, малюнки та графіки). Наведемо найбільш оригінальні іконічні компоненти, що допомагають розкодувати прихований зміст аналізованого твору. Художній світ *побожного* роману поєднує як історично достовірний матеріал, так і фантастичні компоненти, які включають у себе надприродні сили, міфологічних істот, магію, таємничі явища та загадкові події, які неможливо пояснити з погляду реальності. За допомогою таких елементів створюється атмосфера загадковості, небезпеки та таємниці, яка привертає увагу

читачів. До прикладу, непарні I, III та V розділи роману позначено *білим* іконічним компонентом – голубом – орнітологічним біблійним образом, символом Святого Духа. Натомість парні II та IV розділи активізують архетип сатани, оскільки розпочинаються *чорним* іконічним компонентом – зображенням демона.

Одним із головних героїв аналізованого роману є сербський бароковий письменник Захарія Орфелін. Сербський постмодерніст уміщує у творі іконічний компонент – обгортку книги «Мелодія до весни» свого колеги з XVIII ст. На сторінках роману з'являються й інші іконічні компоненти, пов'язані з Орфеліном та музичним мистецтвом. Варто зазначити, що сам Павич був великим шанувальником класичної музики й намалював автопортрет у вигляді скрипки, оскільки одночасно навчався на філософському факультеті та в консерваторії по класу скрипки, але згодом вибрав літературу [9, с. 69]. Герой Захарія Орфелін під час перебування у Венеції приголомшений тим, що незнайома дівчина виконує пісню з його рукописної збірки віршів із нотами «Привітання Мойсею мандрівнику». Читач має змогу побачити іконічний компонент у вигляді малюнка нотного запису [6, с. 53].

Проникливою і слушною видається думка авторитетного польського літературознавця Ришарда Нича, який стверджує: «Міжтекстові взаємини не можна обмежити до внутрішньолітературних посилань. Адже вони обіймають також і зв'язки з позалітературними жанрами й стилями мовлення, як і нерідко інтерсеmiotичні зв'язки – з позадискурсивними медіями мистецтва й комунікації (пластика, музика, фільм, комікс тощо)» [цит. за: 9, с. 311]. Такий семантичний обмін помітно ускладнює і розширює поле різних творів мистецтва, зокрема й літературних. Більшість творів М. Павича містять точки перетину різних видів мистецтва й забезпечують вихід в інші тексти, коди, знакові системи завдяки семантичній відкритості. До прикладу, у романі *Друге тіло* головний герой Орфелін згадує музичний твір «Соната Гроссо», або «Соната диявола», Джузеппе Тартіні (1692–1770) – одного з найвизначніших італійських композиторів-скрипалів XVIII ст. Припускаємо, що письменник задля зацікавлення читачів включив музичний компонент у романну тканину, адже історію створення «Сонати диявола» огортає містика [10, с. 26]. Варто наголосити, що підсумовує розділ «Диявольський трилер» іконічний компонент, вмонтований у розповідь, – літографія «Сон Тартіні» Луїса-Леопольда Буальї (1824), яка слугує своєрідною ілюстрацією до барокового музичного твору і доповнює містичну атмосферу. Згаданий іконічний компонент спонукає читачів виходити поза текст і прослухати «Сонату диявола» Д. Тартіні, що актуалізує міжмистецький діалог та значно розширює горизонти рецепції художнього твору. Стратегія містифікації відображає притаманну письменникові манеру інтерпретації культурно-історичного матеріалу.

Іконічні компоненти на релігійну тематику

Принадно зауважимо, що М. Павич був членом Регулярної масонської ложі Сербії й намагався представити символіку вільних мулярів у своїй творчості, використовуючи атрибутику [11]. Письменник часто згадує про правило *золотого перетину*, що асоціюється з ідеєю структурної гармонії, досконалості та

божественної геометрії. Мистецтво та науку геометрії цінують у королівському мистецтві. Масони були пов'язані з будівництвом, архітектурними традиціями й використовували це правило для створення естетичних споруд. Вони вважали, що золота пропорція є *законом краси*, який відображає гармонію Всесвіту. Таким чином, її застосування в архітектурі та символіці слугувало для втілення ідеалів досконалості та гармонії, що є ключовими для масонської філософії. Пов'язаний із масонством французький художник і гравер доби рококо Франсуа Буше свого часу запропонував, аби план масонського храму, а також усе, що може нагадувати про нього (дипломи, документи, навіть фартух) відповідало цій пропорції [12, с. 999].

Божественна пропорційність знаходить свій вияв у сакральній геометрії. У християнстві найважливішою є геометрична форма хреста – чи не найдавнішого сакрального символу. У романі «Друге тіло» головний герой ієромонах Гаврило вмочив палець у вино і намалював на дерев'яному столі хрест та Святого Духа у вигляді голуба. Домальовуючи хреста, він продовжував промову: «Якщо уявити ... що вічність приходить із неба і подарована нам Богом та Святим Духом, а час приходить від диявола, рухаючись зліва направо, тоді вічність і час можуть перетинатися... На тому місці золотого перетину вічності та часу утворюється *теперішня мить* нашого життя» [6, с. 224]. На підтвердження цих слів на сторінках аналізованого роману знаходимо два іконічні компоненти: символічне зображення хреста, яке водночас є графіком *золотого перетину* вічності й часу, та символічне зображення хреста з накладеним зображенням Святого Духа [6, с. 224, 269]. Проблема часу і вічності – одна з найважливіших проблем у постмодерністському тексті. Дослідниця А. Татаренко вважає, що роман «Друге тіло» побудований на символічній фігурі хреста, що цілком відповідає жанровому підзаголовку (побожний роман) і вибору теми (друге тіло Христа після воскресіння): «Вертикальна лінія – гіпертекст роману, який уміщує підтексти (стрілка донизу) і надтексти (асоціативні надбудови і можливі майбутні тексти) (стрілка догори). Горизонтальна лінія представляє акт читання» [3, с. 388].

Викликають зацікавлення у читача й інші іконічні компоненти на релігійну тематику. До прикладу, на сторінках роману вміщено зображення церкви святого Миколая та Преображенської церкви. Знаходимо у творі й оригінальний іконічний компонент – зображення хреста-якоря як цехового знаку сербських крамарів міста Сентендре: «На одному домі крамаря він помітив знак на стіні: якір означав надію і судноплавство Дунаєм, подвійний хрест – християнство східного обряду, а четвірка – встановлений прибуток крамаря, чотири відсотки» [6, с. 245]. Корабельні якорі рятували життя мореплавців, тому з найдавніших часів мали сакральне значення. Це проявилось у спорудженні спеціальних храмів і святилищ для культових приношень якорів та їх вотивів, у виготовленні монет із зображеннями якоря, у появі магічних охоронних якореподібних знаків-символів [13, с. 288]. Від появи християнства і до IV ст. головними його символами були зображення голуба, риби, якоря, корабля і монограми Ісуса Христа. Саме

ці зображення знайдені на ранньохристиянських похованнях у римських катакомбах і в розписах храмів [13, с. 289]. Ранньохристиянський символ – хрест святого Климента (хрест-якір або ж якірний хрест) має глибоке християнське значення, оскільки пов'язаний із мучеництвом третього Папи Римського Климента I. Згідно з переказами, святого Климента відправили на заслання у Крим, де він продовжував проповідувати християнську віру. Для припинення місіонерської діяльності римський імператор Траян у 101 р. наказав прив'язати Климента до якоря і втопили в морі. Цей акт мучеництва став основою для асоціації святого Климента з якорем. Якір у цьому хресті символізує надію на Христа, стійкість і віру, яка робить християн непохитними під час страждань та найбурхливіших моментів життя [14, с. 179]. Хрест-якір також можна віднести до масонської символіки. У словнику вільномулярських назв, термінів і знаків знаходимо пояснення, що якір і ковчег є символами безпеки і сталості, коли людське життя ґрунтується на Істині та Вірі, без яких не може бути ані щастя, ані миру у думках. Звідси – емблема «добре обґрунтованої надії і добре проведеного життя» [15]. Теологічні чесноти Віри та Надії, які часто зустрічаються у масонських образах, можуть бути зображені як хрест і якір, розташовані обабіч від храму з масонськими символами. Прикметно, що наприкінці твору знаходимо ще один іконічний компонент – своєрідний хрест-ключ зі свастикою. Героїня Єлизавета Свіфт опиняється з другом покійного чоловіка у німецькому бункері. Двері у бункер відмикаються ключем із зубчиками у формі свастики (серб. *свастика* – *кукасти крст*, що дослівно перекладається як *хрест із зігнутими кінцями*). Наратор за допомогою іконічного компонента – ключа у вигляді свастики – нагадує читачам про Другу світову війну та своєрідну модифікацію християнського символу в символ фашистської ідеології.

Літера ш як кабалістичний знак та іконічний компонент

У романі *Друге тіло* вміщено іконічний компонент із буквою ш «shin». Утворений мандрами Христа малюнок нагадує головним героям букву алефбету івриту ш «shin» за умови додавання ще одного додаткового відгалуження. При цьому вони знаходять у коментарях до кабалістичного довідника з XIII ст. міркування деяких єврейських містиків про те, що саме такого ш «shin» із чотирма відростками не вистачає в алефбеті. Можна спостерегти паралелі масонської системи символів та ритуалів із давнішими духовними традиціями, течіями, зокрема з кабалістами. У єврейській містичній традиції, особливо в Кабалі, існують кілька тріад, які відіграють ключову роль у розумінні світобудови, Бога й духовного розвитку. Одна з кабалістичних тріад, яка є графічним зображенням перших трьох сефірот, представлена саме літерою ш й символізує *корону* в центрі, *батька* ліворуч та *мати* праворуч [14, с. 175]. Принагідно зауважимо, що кабалістичні знаки є важливим елементом масонської символіки. Ми вже розглядали містичні елементи у *побожному* романі у розвідці, присвяченій цьому питанню [10].

Висновки й перспективи подальшого дослідження. У романі М. Павича *Друге тіло* паратекстуальність реалізовується через заголовки, підзаголовки,

присвяту дружині, епіграф та епілог. Зосереджено увагу на аналізі параграфемних елементів, зокрема іконічних компонентів: символів, малюнків та графіків. М. Павич, якому були близькі ідеї королівського мистецтва, маркував масонськими алюзіями героїв й використовував масонську атрибутику у своїй прозовій творчості. У романі зроблено акцент на правилі *золотого перетину*, що асоціюється з ідеєю структурної гармонії та досконалості. Натякають на масонську символіку іконічні компоненти з геометричною формою хреста (символічне зображення хреста, яке водночас є графіком *золотого перетину* вічності й часу, і зображення хреста з накладеним малюнком Святого Духа у вигляді голуба). У статті проаналізовано іконічні компоненти із зображенням хреста-якоря та *хреста-ключа*. Досліджено езотеричне підґрунтя хреста-якоря й установлено, що якірний хрест можна віднести до масонської символіки. Зроблено припущення, що письменник використав *хрест-ключ* зі свастикою з метою актуалізації теми Другої світової війни та можливих модифікацій християнських символів. Присвячено увагу іконічному компоненту на релігійну тематику – літері Ψ та її символіці в єврейській містичній традиції. Зроблено висновок, що М. Павич включив у *побожний* роман паратекстуальні та параграфемні елементи як систему «сигналів» і «підказок», щоб допомогти читачеві зорієнтуватися у текстуальному просторі й розкодувати прихований зміст.

Подальші розвідки можуть бути присвячені аналізу поетики сновидінь, яка залишилася поза увагою дослідників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бовсунівська Т. Жанрові модифікації сучасного роману. Харків : Діса плюс, 2015. 368 с.
2. Јеротић В. У потрази за «Другим телом» и другим временом. *Павићеви палимпсести : зборник радова*. Бајина Башта, 2010. 176 с.
3. Татаренко А. Поетика форми в прозі постмодернізму (досвід сербської літератури). Львів : ПАІС, 2010. 544 с.
4. Штейнбук Ф. Конвергенція тілесних мікротопосів у сучасній світовій літературі. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. 248 с.
5. Genette G. Paratext. Thresholds of interpretation. Cambridge : Cambridge University Press, 1997. 427 p.
6. Pavić M. Drugo telo : pobožni roman. Beograd : Dereta, 2006. 323 s.
7. Батринчук З. Креолізований текст як параграфемний елемент у сучасному англomовному епістолярному дискурсі. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Вип. 3(1). С. 80–84.
8. Поповић Р. Први писац трећег миленија. Животопис Милорада Павића. Београд : Дерета, 2002. 233 с.
9. Вислоух С. Література й візуальний образ. Простір структурної спільності мистецтв. *Теорія літератури в Польщі: антологія текстів* / за заг. ред. В. Моренця. Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. С. 309–321.

10. Гук З. Містичні елементи у романі *Друге тіло* М. Павича. *Причорноморські філологічні студії*. 2024. № 5. С. 23–29.
11. Нук Z. The image of an architect and masonic symbols in works by Milorad Pavić. *Respectus Philologicus*. Vol. 39 (44). Vilnius : Vilnius University Press. 2021. P. 101–109.
12. Ligu D. Rečnik slobodnog zidarstva / prevod Ljubica Bojić... et al. 1 izd. Beograd : PAIDEIA, 2001. 1464 s.
13. Белов О., Шаповалов Г. «Хрест незворушний на кітві буде навік-віки». Ще раз про символ хреста-якоря у гербі гетьмана Івана Мазепи. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2018. Вип. 51. С. 287–295.
14. Brus-Mitford M. Signs & Symbols: An Illustrated Guide to Their Origins and Meanings. London : Dorling Kindersley, 2019. 352 p.
15. Возняк Т. Вільні мулярі. Масони. Короткий словник вільномулярських назв, термінів і знаків. *Ї: незалежний культурологічний часопис*. 2009. Вип. 54. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n54texts/masonsk-slovnyk.htm> (дата звернення: 31.08.2025).

REFERENCES

1. Bovsunivska, T. (2015). Zhanrovi modyfikatsii suchasnoho romanu [Genre modifications of the modern novel]. Kharkiv : Vyd-vo «Disa plius». 368 s. [in Ukrainian].
2. Jerotić, V. (2010). U potrazi za „Drugim telom“ i drugim vremenom [In search of «Second body» and another time]. *Pavićevi palimpsesti : zbornik radova*. Bajina Bašta. 176 s. [in Serbian].
3. Tatarenko, A. (2010). Poetyka formy v prozi postmodernizmu (dosvid serbskoi literatury) [Poetics of Form in the Prose of Postmodernism (Experience of Serbian Literature)]. Lviv : PAIS. 544 s. [in Ukrainian].
4. Shteinbuk, F. (2014). Konverhentsiia tilesnykh mikrotoposiv u suchasni svitovii literaturi [Convergence of bodily microtopos in modern literature]. К. : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. 248 s. [in Ukrainian].
5. Genette, G. (1997). Paratext. Thresholds of interpretation. Cambridge : Cambridge University Press. 427 p.
6. Pavić, M. (2006). Drugo telo : pobožni roman [The Second Body. A Pious Novel]. Beograd : Dereta. 323 s. [in Serbian].
7. Batrynychuk, Z. (2018). Kreolizovanyitekstiakparagrafemnyielementusuchasnomu anhlomovnomu epistoliarnomu dyskursi [Creolized text as a paragraphemic element in modern English epistolary discourse]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vyp. 3 (1). S. 80–84 [in Ukrainian].
8. Popović, R. (2002). Prvi pisac trećeg milenija. Životopis Milorada Pavića [The First Writer of the Third Millennium. Biography of Milorad Pavić] Beograd : Dereta, 233 s. [in Serbian].
9. Vysloukh, S. (2008). Literatura i vizualnyi obraz. Prostir strukturnoi spilnosti mystetstv [Literature and the visual image. The space of structural commonality of the

arts]. Teoriia literatury v Polshchi: antolohiia tekstiv / za zah. red. V.Morentsia. K. : VD «Kyievo-Mohylianska akademiia». S. 309–321 [in Ukrainian].

10. Huk, Z. (2024). Mistychni elementy u romani Druhe tilo M. Pavycha [Mystical elements in the novel «Second Body» by M. Pavić]. *Prychornomorski filolohichni studii*. № 5. Odesa : Odeskyi natsionalnyi morskyy universytet. S. 23–29 [in Ukrainian].

11. Huk, Z. (2021). The image of an architect and masonic symbols in works by Milorad Pavić. *Respectus Philologicus*. Vol. 39 (44). Vilnius : Vilnius University Press. P. 101–109.

12. Ligu, D. (2001). Rečnik slobodnog zidarstva [Dictionary of Freemasonry] / prevod Ljubica Bojić... et al. 1 izd. Beograd : PAIDEIA. 1464 s. [in Serbian].

13. Bielov, O., Shapovalov, H. (2018). «Khrest nezvorushnyi na kitvi bude navik-viky». Shche raz pro symvol khresta-iakoria u herbi hetmana Ivana Mazepy [«The cross will remain unmoved at anchor forever». Once again about the symbol of the anchor cross in the coat of arms of Hetman Ivan Mazepa]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 51. S. 287–295 [in Ukrainian].

14. Brus-Mitford, M. (2019). Signs & Symbols: An Illustrated Guide to Their Origins and Meanings. London : Dorling Kindersley. 352 p.

15. Vozniak, T. (2009). Vilni muliari. Masony. Korotkyi slovnyk vilnomuliarskykh nazv, terminiv i znakiv [Freemasons. Masons. A brief dictionary of freemasons' names, terms and symbols]. *Yi: nezaleznyi kulturolohichni chasopys*. Vyp. 54. Retrieved from: <http://www.ji.lviv.ua/n54texts/masonsk-slovnyk.htm> (data zvernennia: 31.08.2025) [in Ukrainian].

Стаття надійшла: 09.09.2025

Прийнято: 24.09.2025

Опубліковано: 02.12.2025

**НЕСФОРМОВАНІСТЬ/НЕЗБІЖНІСТЬ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ
СТРУКТУР ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ОНТОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ
КОМУНІКАНТІВ ЯК КОГНІТИВНА ПРИЧИНА КОМУНІКАТИВНИХ
НЕВДАЧ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОГО КІНОДИСКУРСУ)**

Ольга ДУБЦОВА

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
просп. Науки, 9А, м. Харків
ORCID: 0000-0002-2612-5843
olgadubtsova@ukr.net*

Тетяна ПОЛЯКОВА

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри міжкультурної комунікації та іноземної мови
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний університет»
вул. Кирпичова, 2, м. Харків
ORCID: 0000-0002-3353-2228
tatyana_kharkov@outlook.com*

У статті досліджуються комунікативні невдачі, спричинені несформованістю/незбіжністю концептуальних структур загальнолюдських онтологічних знань комунікантів у межах інтерсуб'єктивної парадигми. Комунікативна невдача розглядається як нездатність суб'єктів інтеракції вивести інференцію або виведення хибної інференції у межах інтерсуб'єктного акту. Інтерсуб'єктний акт тлумачиться як взаємодія, у межах якої вербальні/невербальні дії комунікантів розглядаються як перцептивні стимули, що запускають паралельні свідомі/несвідомі інференційні процеси, які включають когніцію, волевиявлення й афект в ініціацію мотивованої комунікативної дії. Інференційний аналіз, застосований у дослідженні, надає інструментарій для відтворення інференційних процесів комунікантів та уможливорює урахування когнітивних, перцептивних, афективних та волевиявних аспектів взаємодії, зумовлюючих їхні цілеспрямовані мотивовані вербальні/невербальні комунікативні дії. Аналізовані комунікативні невдачі було відібрано з американського кінодискурсу, представленого жанром ситуаційної комедії, який моделює живе спілкування. Ми стверджуємо, що комунікативні невдачі, спричинені несформованістю концептуальних структур загальнолюдських онтологічних знань комунікантів, виникають унаслідок неусвідомлення адресатом природних

та/або соціальних причинно-наслідкових зв'язків. Це пояснюється відсутністю базових знань та відповідного досвіду, які забезпечують сформованість відповідних концептуальних структур у свідомості комунікантів та відповідають за інференційний процес. Ми доводимо, що комунікативні невдачі, спричинені розбіжностями у концептуальних структурах загальнолюдських онтологічних знань комунікантів, пов'язані з такими царинами досвіду, як знання соціальних причинно-наслідкових відношень і аксіологічних орієнтирів, та є наслідком розбіжності центральності структур загальнолюдських онтологічних енциклопедичних знань комунікантів, які активуються у свідомості адресанта й адресата в інтерсуб'єктному акті у процесі інтерпретації вербальної та/або невербальної дії адресанта.

Ключові слова: інтерсуб'єктивність, інференція, комунікація, комунікативна невдача, онтологічне знання.

THE LACK/DIVERGENCE OF CONCEPTUAL STRUCTURES OF COMMUNICANTS' UNIVERSAL ONTOLOGICAL KNOWLEDGE AS A COGNITIVE CAUSE OF COMMUNICATIVE FAILURES (ON THE MATERIAL OF AMERICAN CINEMA DISCOURSE)

Olga DUBTSOVA

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pedagogy,
Foreign Philology and Translation
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
9-A Nauka ave., Kharkiv
ORCID: 0000-0002-2612-5843
olgadubtsova@ukr.net*

Tatyana POLYAKOVA

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Intercultural Communication
and Foreign Languages
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»
2 Kirpychova str., Kharkiv
ORCID: 0000-0002-3353-2228
tatyana_kharkov@outlook.com*

The article studies communicative failures resulting from the lack/divergence of conceptual structures of communicants' universal ontological knowledge from the perspective of the intersubjectivity paradigm. A communicative failure is viewed as an inability of interacting subjects to make an inference or making a faulty inference in an intersubjective act. An intersubjective act is interpreted as an inter-action, where communicants' verbal/non-verbal communicative actions are viewed as perceptual

stimuli, which trigger parallel conscious/non-conscious inference processes involving cognition, volition and affect resulting in a motivated communicative action. Inferential analysis applied in the research provides tools for the recreation of communicants' inferential processes and makes it possible to consider cognitive, perceptual, affective and volitional aspects of interaction determining their goal-oriented motivated verbal and non-verbal communicative actions. Analysed communicative failures were supplied by American cinema discourse represented by the genre of a situation comedy, modelling live communication. We prove that communicative failures caused by the lack of conceptual structures of communicants' universal ontological knowledge result from the addressee's ignorance of natural and/or social cause-and-effect relationships. This is due to the lack of basic knowledge and corresponding experience, providing relevant conceptual structures in the minds of communicants and responsible for the inferential process. We prove that communicative failures caused by the divergence of conceptual structures of communicants' universal ontological knowledge are related to the awareness of social cause-and-effect relationships and axiological guidelines and result from the centrality misbalance in the conceptual structures of communicants' universal ontological knowledge, which are activated in the minds of the addresser and the addressee in the intersubjective act in the process of interpreting the addresser's verbal/non-verbal action, leading to the activation of a concept different from the one intended by the addresser.

Key words: *communication, communicative failure, inference, intersubjectivity, ontological knowledge.*

Постановка проблеми. Дослідження комунікації не втрачають своєї актуальності на протязі тривалого часу, адже покликані подолати перешкоди, які заважають гармонічному спілкуванню. Ракурс дослідження явища комунікативної невдачі визначається приналежністю науковців до тієї чи іншої лінгвістичної школи: прибічники формальних підходів розглядають комунікативну невдачу як відхилення від мовленнєвих норм, тоді як представники функціональних підходів убачають у ній збій у спілкуванні, за якого певні відрізки мовлення не виконують свого призначення. У межах прагматики під комунікативною невдачею розуміють неуспішний мовленнєвий акт [1]; неспроможність вивести імпліцитний смисл висловлення через відмінний лінгвальний та/або культурний досвід [8]. У межах когнітивних досліджень комунікативну невдачу розуміють як нездатність мовця згенерувати бажаний ментальний стан у свідомості партнера по комунікації [2], а також як неспроможність адресата пов'язати повідомлення з моделлю власних уявлень так, як цього прагне адресант [7].

Вадою вищенаведених підходів до тлумачення комунікативної невдачі є розуміння комунікації як процесу, що передбачає раціональне оперування концептуальними пропозиційними структурами людського досвіду і виведення раціональних інференцій. За даними сучасної когнітивної науки, мовне значення не зводиться до концептуальної структури, оскільки має перцептивно-акціональну

природу, адже є способом здійснення людської взаємодії зі світом [6, с. 36]. Процес смислотворення «відбувається не як раціональний аналіз якостей конкретного референта, зіставлення їх із прототипом і виведення інференцій, а як більшою мірою неусвідомлюване пропускання через себе/переживання попередніх реальних ситуацій взаємодії з референтом, які залишили сліди у пам'яті <...>» [6, с. 37]. Тож й інференції є процесом або продуктом не лише свідомого раціонального мислення, а й «імпліцитного неусвідомлюваного знання не завжди усвідомлюваних афективних станів та інтуїтивних осяянь» [6, с. 37]. Отже, комунікація відбувається одночасно на перцептивно-акціональному, когнітивному, афективному та волевиявному рівнях психіки і має як усвідомлюваний/контрольований, так неусвідомлюваний/неконтрольований, автоматизований характер [3, с. 28–29].

Таким чином, вважаємо доцільним дослідження явища комунікативної невдачі з позиції інтерсуб'єктивної моделі когніції та комунікації, яка враховує надбання філософії, нейронауки, психології, соціології, антропології, етології, естетики та, звичайно, лінгвістики з метою урахування усіх можливих чинників, що впливають на процес смислотворення в комунікації.

Актуальність дослідження зумовлена вивченням явища комунікативної невдачі з позиції інтерсуб'єктивної моделі комунікації.

Метою роботи є виявлення та опис комунікативних невдач, спричинених несформованістю/незбіжністю концептуальних структур загальнолюдських онтологічних знань комунікантів у межах інтерсуб'єктивної парадигми. Досягнення визначеної мети зумовлює виконання таких завдань:

- надати визначення комунікативної невдачі;
- виявити комунікативні невдачі, що є наслідком несформованості/незбіжності концептуальних структур загальнолюдських онтологічних знань комунікантів;
- надати опис виявлених комунікативних невдач.

Емпіричним матеріалом дослідження слугують близько 1 000 фрагментів американського кінодискурсу, представлених жанром ситуаційної комедії, що моделюють побутові інтерсуб'єктивні акти, які містять комунікативні невдачі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення вищезазначеної мети та завдань дослідження як одиниця аналізу використовується **інтерсуб'єктивний акт комунікації**, який тлумачиться як «інтерація, що включає мінімум два вербальних/невербальних висловлення (ініціальне і респонсивне), занурених у складно організований динамічний контекст психічного досвіду, «спільного» для комунікантів, які фокусують увагу на одному і тому самому висловленні як перцептивному стимулові», що «запускає паралельні усвідомлювані/неусвідомлювані інференційні процеси, що включають когніцію, волевиявлення й афект в ініціацію мотивованої, цілеспрямованої комунікативної і/або (миттєвої або відкладеної) соціальної дії» [5, с. 51].

У межах інтерсуб'єктивної парадигми **комунікативну невдачу** розглядаємо як нездатність суб'єктів інтерації вивести інференцію або виведення хибної

інференції у межах інтерсуб'єктного акту. Інференція виступає водночас як «природний емергентний продукт усвідомлюваної/неусвідомлюваної взаємодії волі, когніції й афекту в ініціації комунікативної і/чи соціальної дії» та як «інструмент виявлення цієї ключової структури психічного досвіду людини у процесі когнітивного лінгвістичного аналізу комунікації» [5, с. 51].

Із метою встановлення причин комунікативних невдач у дослідженні застосовувався **інференційний аналіз**, за якого дослідник стає учасником інтерсуб'єктного акту та виконує роль спостерігача, який інтерпретує комунікативні дії інших учасників комунікативної взаємодії. Дивлячись телевізійні серії, дослідник поділяє ментальний (дізнається про події, відносини між учасниками цих подій тощо) та фізичний (має доступ до всіх перцептивних стимулів: мовних виразів, інтонації, жестів, міміки тощо) контексти інтерсуб'єктного акту. Завданням дослідника-інтерпретатора є виведення інференцій щодо пресупозицій адресанта та інференцій адресата, утілених в їхніх вербальних та/або невербальних діях, і встановлення причин комунікативних невдач, ураховуючи когнітивні, перцептивні, афективні та волевиявні аспекти взаємодії, які зумовлюють цілеспрямовані мотивовані вербальні та/або невербальні дії комунікантів.

За результатами інференційного аналізу виокремлюємо такі типи комунікативних невдач: лінгво-когнітивні, когнітивні, перцептивні та афективно-волятивні. Кожен конкретний тип комунікативної невдачі встановлюється на основі елементу фізичного або ментального досвіду учасників інтерсуб'єктного акту, який призводить до комунікативної невдачі.

У цій роботі ми зосереджуємося на розгляді когнітивних причин комунікативних невдач, що є наслідком специфіки когнітивного досвіду комунікантів, який впливає на зміст і структуру енциклопедичних знань, активованих вербальною та/або невербальною дією комунікантів в інтерсуб'єктному акті. Специфіка когнітивного досвіду комунікантів визначається в термінах «центральної». Р. Ленекер розглядає центральність як вірогідність активації того чи іншого смислу мовного виразу в межах конкретного контексту. Центральність пов'язана зі ступенем «висунення» певних аспектів концептуального змісту, які асоціюються у комунікантів із мовною одиницею. Вірогідність актуалізації того чи іншого концептуального змісту залежить від рівня сформованості відповідної концептуальної структури у свідомості комуніканта, а також від лінгвального та екстралінгвального контексту, в якому вживано мовну одиницю [4, с. 159].

У ситуації комунікації центральність визначається співвідношенням чотирьох типів енциклопедичного знання: конвенціонального, загального, сутнісного і характеризувального [4, с. 159]. У системі понять Р. Ленекера конвенціональне знання визначається як спільне для більшості членів лінгвокультурної спільноти й протиставляється неконвенціональному. Загальне знання протиставляється специфічному і розуміється як інформація про властивості, що є притаманними більшості членів відповідної категорії сутностей/ситуацій. Сутнісне знання стосується властивостей, інгерентно притаманних певній сутності/ситуації, й не може бути

наслідком зовнішніх чинників, а несуттєве, відповідно, співвідноситься із властивостями, які не є інгерентно притаманними цим сутностям/ситуаціям [4, с. 160]. Характеризувальне знання протиставляється нехарактеризувальному і стосується ступеня унікальності певних властивостей для категорії сутностей/ситуацій, що дають змогу віднести їх до цієї категорії [там само, с. 161].

Першим за значущістю чинником, що впливає на інтерпретацію мовного виразу, є конвенціональність знань, яка виявляється частково незалежною від інших параметрів, що впливають на центральність [4, с. 160]. Другим фактором є загальність знань на відміну від їх специфічності. «Загальні знання з більшою вірогідністю, ніж специфічні, стають центральними» [там само, с. 160]: що загальніші знання, то більше вірогідність того, що ними володіють усі члени лінгвальної спільноти, отже, у їхній свідомості буде виникати приблизно однаковий смисл, який активується мовною одиницею. Здебільшого суттєві знання, як і характеризувальні, є конвенціональними і загальними.

Чотири зазначені типи знань формують чотири континууми, у рамках яких можливий різний ступінь прояву конститутивної ознаки і, відповідно, різне співвідношення спільного й індивідуального. Так, на уявній шкалі конвенціональність може досягати максимального прояву (факт, відомий усій лінгвокультурній спільноті, – повна конвенціональність), зводиться до нульової відмітки (факт, відомий одній особі, – відсутність конвенціональності) або розташовуватися посередині (факт, відомий певній групі осіб). Енциклопедичне знання є динамічним, воно постійно змінюється під впливом нового досвіду.

Подальша класифікація комунікативних невдач здійснюється з урахуванням предметної віднесеності структур знань, що беруть участь в інтерпретації.

За предметною віднесеністю енциклопедичні знання, що залучені до когнітивного контексту аналізованих комунікативних актів, поділяємо на онтологічні, етологічні та лінгвоетологічні.

Онтологія (лат. *ontologia* від дав.-гр. *ὄν*, род. в. грец. *ὄντος* – суще, те, що існує і грец. *λόγος* – учення, наука) – вчення про буття; розділ філософії, у якому з'ясовуються фундаментальні проблеми існування, розвитку суттєвого, найважливішого [9]. Відповідно, несформованість онтологічного знання може призводити до комунікативної невдачі та виявлятися у відсутності знань про властивості й причинно-наслідкові відношення між предметними сутностями навколишнього світу або соціальні відносини між людьми. Залежно від рівня освіти й загальної ерудиції людини онтологічні знання можуть наближатися до наукових або, навпаки, наївних уявлень про навколишній світ. Джерелами такого знання є як суспільний досвід, узагальнений наукою, літературою, мистецтвом, так і індивідуальний чуттєвий та соціальний досвід.

За ступенем конвенціональності онтологічні знання поділяємо на загальнолюдські, лінгвокультурні, соціально-групові та індивідуальні.

Оскільки метою нашої роботи є виявлення та опис комунікативних невдач, спричинених несформованістю/незбіжністю концептуальних структур загально-

людських онтологічних знань комунікантів, зупинимося детально на аналізі саме цих випадків.

Загальнолюдські онтологічні знання включають досить широке коло концептуальних структур, що належать до різноманітних царин людського досвіду. Джерелами цих знань є як щоденний перцептивно-афективний досвід взаємодії з природними та соціальними об'єктами оточуючого середовища, так і системи базових понять науки, літератури, мистецтва, набуті в рамках шкільної програми та безперервно поповнювані будь-якою людиною незалежно від лінгвокультурної належності в ході спілкування, перегляду преси, телепрограм, опанування публіцистичної, науково-популярної, художньої літератури тощо протягом життя.

Комунікативні невдачі, спричинені несформованістю структур загальнолюдських онтологічних знань, виникають унаслідок неусвідомлення адресатом природних та/або соціальних причинно-наслідкових зв'язків.

У наступному прикладі до комунікативної невдачі призводить неусвідомлення адресатом природних причинно-наслідкових зв'язків між предметними сутностями, знання про які людина отримує з перцептивного досвіду:

MARTIN: *Ah, and by the way you left a mess in the kitchen.*

FRASIER: *I had a piece of toast!*

MARTIN: *Yeah, and you didn't use a plate like I asked you too, and you put it in under the counter. [Niles sits down with his briefcase] And all because you left a bunch of crumbs and toast sweat there!*

NILES: *Toast sweat?*

FRASIER: *Yes, yes, it's when you put a piece of hot toast on any surface, and it leaves droplets of dew behind. Haven't you heard dad's lecture on the evils of toast sweat? It's the scourge of our times. (Frasier: season 1, episode 24)*

Мартін висловлює невдоволення з приводу того, що Фрейзер не прибрав за собою на кухні, залишивши крихти та вологу поверхню від тосту. У Найлза, який також чує обвинувачення Мартіна, виникають труднощі з інтерпретацією словосполучення *toast sweat*, що відсилає до такого феномену, як виділення вологи гарячим тостом, залишеним на поверхні (кухонного столу). Знання про цей феномен відносимо до загальнолюдських знань, оскільки відповідне явище може спостерігати кожен, хто є уважним. Отже, структури цієї концептуальної царини з якихось причин не сформовані у Найлза або перебувають на периферії його концептуальної системи, що й призводить до комунікативної невдачі у цьому разі.

Проаналізуємо ситуацію, у якій комунікативна невдача спричинена неспроможністю адресата встановити соціальні причинно-наслідкові зв'язки у стосунках між людьми:

Frasier storms in with a copy of «Slow Tango In South Seattle».

DAPHNE: [notices] «*Slow Tango?*» *Well, I just started reading that. You mean to tell me that young man is based on you, Dr. Crane?*

FRASIER: *Yes, he is. But did Thomas Jay Fallow have the grace to thank me? No! My name isn't even listed in his acknowledgements.*

MARTIN: *What's it about anyway?*

FRASIER: *That is not important.*

DAPHNE: *It's about his first time.*

FRASIER: *Thank you, Daphne.*

NILES: [innocent] *Your first time doing what?*

FRASIER: [sarcastic] *Changing a flat tire!* (Frasier: season 2, episode 1)

Фрейзер засмучений тим, що його знайомий написав книгу на основі інциденту з його життя, яким Фрейзер мав необережність поділитися з ним. Дафні, яка захопилася цією історією, пояснює, що у книзі йдеться про перший сексуальний досвід Фрейзера. Найлз не розуміє словосполучення *his first time*, вжитого Дафні. Отже, причиною комунікативної невдачі є неспроможність адресата вивести очевидну інференцію через несформованість уявлень про людські взаємовідносини, що їх отримує людина з повсякденного соціального досвіду.

Комунікативні невдачі, спричинені розбіжностями у структурах загальнолюдських онтологічних знань комунікантів, пов'язані з такими царинами досвіду, як знання соціальних причинно-наслідкових відношень та аксіологічних орієнтирів.

Комунікативні невдачі, зумовлені розбіжностями у структурах знань соціальних причинно-наслідкових відношень, як правило, є результатом неспроможності адресата встановити причинно-наслідкові зв'язки у стосунках між людьми, їхніми властивостями, діями та продуктами діяльності. Наприклад:

Joey received a note from the super: «No unsanctioned grills allowed. Please remove your grill from the patio». Joey was upset, so his neighbour Alex made him a list of places around that make good burgers.

MICHAEL: *Umm...this is weird.*

JOEY: *What?*

MICHAEL: [picks up one of the super's note] *The handwriting on this list looks a lot like the handwriting on the notes from the super. Check it out. It's the same. You know what this means?*

JOEY: *Alex and the super had the same handwriting teacher!*

MICHAEL: *Uh, or...*

JOEY: *Alex is the super! Or... Alex and the super have a secret –*

MICHAEL: *No, no. You had it.* (Joey: season 1, episode 2)

Майкл помітив схожість між почерком Алекс та почерком коменданта й намагається поділитися своїми здогадками з Джої. Для Майкла факт схожості почерків Алекс і коменданта імплікує інференцію про те, що Алекс та комендант є однією і тією самою особою. Досвід соціальної взаємодії, зокрема знання про те, що почерк кожної людини є унікальним, надає Майклу підстави для виведення найбільш вірогідної інференції. Джої встановлює інший зв'язок між цими фактами. У свідомості Джої виникає низка припущень, опрацювавши які він виводить маловірогідну інференцію, що у коменданта й Алекс був один і той самий учитель із правопису.

Розглянемо ще один приклад, який ілюструє комунікативні невдачі цього типу: Chandler was in love with Kathy.

JOEY: *Oh-no-no-no, you are! You do this, you give me the great advice, and hey listen, I was thinking about what you said yesterday about focusing on one woman, I'm gonna do that.*

CHANDLER: *You mean with Casey.*

JOEY: *No-no-no, I think I'm gonna see how things go with Kathy. She's pretty cool.*

CHANDLER: *Or Casey.*

JOEY: *No-no, Kathy.*

CHANDLER: *Could be Casey.*

JOEY: *No. No, Kathy.*

CHANDLER: *Consider Casey.*

JOEY: *You know what I think? I think somebody's got a little crush on Casey. How about I fix you two up? What do you think?*

CHANDLER: *That all the pieces of my life are falling right into place!* (Friends: season 4, episode 7)

Джої доводиться вибрати між двома дівчатами, і він звертається за допомогою до Чендлера, який рекомендує Джої вибрати Кейсі, оскільки йому подобається Кеті, але Джої робить протилежний висновок: *I think somebody's got a little crush on Casey* (Я думаю, що хтось запав на Кейсі). Комунікативна невдача виникає у результаті хибної інтерпретації рекомендації адресанта й виведення мало-вірогідної інференції через неусвідомлення адресатом специфіки міжгендерних стосунків: хлопці зазвичай не рекомендують друзям зустрічатися з дівчатами, які подобаються їм самим.

Іншою причиною аналізованих комунікативних невдач є неусвідомлення адресатом загальнолюдських аксіологічних орієнтирів:

CHANDLER: *I got something for her* [Joey picks up the package, shakes it next to his ear, can't hear anything, switches ears, shakes it again]. *It's a book!*

JOEY: [unimpressed] *A book?* [suddenly interested] *Is it like a book that's also a safe?*

CHANDLER: *No, it's a book that's just a book, okay? It's an early edition of the Velveteen Rabbit. It was her favorite book as a kid. So, uh, just... let me know if she likes it, okay?*

JOEY: *You got it. Thanks man. Thanks for doing this, I owe you one* [Joey leaves, comes back in]. *Oh, hey! There wasn't any change from that twenty, was there?*

CHANDLER: *No, it came out to an even twenty.*

JOEY: *Wow. That's almost as much as a new book.* (Friends: season 4, episode 6)

Через те, що Джої не цінує літературу, у нього не сформовано відповідні концепти, що виявляється у хибних уявленнях про цінність старих видань. Тож Джої виводить хибну інференцію про те, що старе видання повинно коштувати менше, ніж нове. Таким чином, адресат розглядає книгу лише як товар, вартість якого зменшується залежно від його віку, зневажаючи її естетичний складник та не розуміючи цінності подарунку.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Дослідження явища комунікативної невдачі з позиції інтерсуб'єктивної моделі комунікації сприяє усебічному

вивченню явища комунікативної невдачі, адже уможливило врахування низки чинників, що впливають на процес смислотворення в комунікації, залучаючи надбання філософії, нейронауки, психології, соціології, антропології, етології, естетики тощо.

Як свідчать результати інференційного аналізу, комунікативні невдачі, спричинені несформованістю структур загальнолюдських онтологічних знань, виникають унаслідок неусвідомлення адресатом природних та/або соціальних причинно-наслідкових зв'язків. Це пояснюється відсутністю базових знань, яких людина набуває на протязі всього життя, та певного перцептивно-афективного і соціального досвіду, які відповідають за сформованість відповідних концептуальних структур у свідомості комунікантів.

Комунікативні невдачі, спричинені розбіжностями у структурах загальнолюдських онтологічних знань комунікантів, пов'язані з такими царинами досвіду, як знання соціальних причинно-наслідкових відношень і аксіологічних орієнтирів, та є наслідком розбіжності центральності структур загальнолюдських онтологічних енциклопедичних знань комунікантів, які активуються у свідомості адресанта й адресата в інтерсуб'єктному акті у процесі інтерпретації вербальної та/або невербальної дії адресанта. Наслідком такої розбіжності є та обставина, що комунікативна дія адресанта асоціюється у свідомості адресанта й адресата з різним конвенціональним концептуальним змістом і передбачає розбіжність інференцій адресата з пресупозиціями адресанта.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у виявленні специфіки причин комунікативних невдач в інших типах дискурсу, їх подальшій класифікації та описі на базі інтерсуб'єктивної моделі комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Austin J.L. *How to Do Things with Words*. Oxford : University Press, 1962. 174 p.
2. Bara B.G. *Cognitive Pragmatics: the mental processes of communication*. Cambridge, MA : MIT Press, 2010. 304 p.
3. Hardy C. *Networks of meaning: A bridge between mind and matter*. Westport, Connecticut; London : Praeger, 1998. 217 p.
4. Langacker R.W. *Foundations of cognitive grammar*. Stanford : SUP, 1987. Vol. 1. *Theoretical Prerequisites*. 516 p.
5. Martynyuk A. «Now that the magic is gone» or toward cognitive analysis of verbal/co-verbal communication. *Cognition, Communication, Discourse*. 2017. No. 15. P. 51–72. doi: 10.26565/2218-2926-2017-15-04.
6. Мартинюк А.П. Проблема смислотворення в комунікації. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов»*. 2020. Вип. 91. С. 27–41. <https://doi.org/10.26565/2227-8877-2020-91-04>
7. Ringle, M.H., Bruce, B.C. Conversation failure. In W.G. Lehnert and M.H. Ringle (eds.), *Strategies for Natural Language Processing*. Hillsdale, New Jersey, London : Lawrence Erlbaum Associates, 1982. P. 203–221.

8. Thomas J. Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics*. London : Oxford University Press, 1983. Vol. 4, № 2. P. 91–112.
9. Wikipedia. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

REFERENCES

1. Austin, J.L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford : University Press, 174 p.
2. Bara, B.G. (2010). *Cognitive Pragmatics: the mental processes of communication*. Cambridge, MA : MIT Press, 304 p.
3. Hardy, C. (1998). *Networks of meaning: A bridge between mind and matter*. Westport, Connecticut; London : Praeger, 217 p.
4. Langacker, R.W. (1987). *Foundations of cognitive grammar*. Stanford : SUP, Vol. 1. *Theoretical Prerequisites*. 516 p.
5. Martynyuk, A. (2017). 'Now that the magic is gone' or toward cognitive analysis of verbal/co-verbal communication. *Cognition, Communication, Discourse*. No. 15. P. 51–72. doi: 10.26565/2218-2926-2017-15-04.
6. Martynyuk, A.P. (2020). Problema smyslotvorenniya v komunikatsii [The problem of sense making in communication]. *Visnyk KhNU imeni V N. Karazina. Seriya: Inozemna filolohiya. Metodyka vykladannya inozemnykh mov*. Vyp. 91. P. 27–41. [in Ukrainian].
7. Ringle, M.H., & Bruce, B.C. (1982). Conversation failure. In W.G. Lehnert and M.H. Ringle (eds.), *Strategies for Natural Language Processing*. Hillsdale, New Jersey, London : Lawrence Erlbaum Associates, P. 203–221.
8. Thomas, J. (1983). Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics*. London : Oxford University Press, Vol. 4, № 2. P. 91–112.
9. Wikipedia. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Frasier. URL: <http://catsnguitars.wordpress.com/scripts-archive/> [Accessed on 27 August 2025].
2. Friends. URL: <https://fangj.github.io/friends/> [Accessed on 27 August 2025].
3. Joey. URL: <https://joey.hypnoweb.net/joey/tous-les-episodes-.24.2/> [Accessed on 27 August 2025].

Стаття надійшла: 02.09.2025

Прийнято: 28.09.2025

Опубліковано: 02.12.2025

MULTIMEDIA CONCRETE POETRY AS A CLASS OF VIRTUAL LITERATURE

Yuriy ZAVADSKYI

Candidate of Philological Sciences,

*Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages and Their Methodics
The Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy*

1 Litseyna str., Kremenets

ORCID: 0000-0003-3300-0771

dryuryzavadsky@gmail.com

Literary texts created in virtual environment find their close relations to the works of a new generation of Concrete poetry. The possibilities of text fragments colouring, providing them with audio accompaniment, and activating their code make multimedia texts the most adequate way to realise the creative idea of a writer working in the aforementioned fields. The main questions that we pose in this study are: the differential features of the poetic form that we place at the centre of our attention in the context of virtual literature; the specifics of the existing samples of Concrete poetry created and intended for perception in a virtual environment provide and what are the poetic features of this class of poetic texts. At the intersection of the results of the reader's perception of the graphic side of this text and their comparison with the results of reading the units that make up the text, the semantic landscape of the text emerges. The search for the most adequate term to designate the array of texts that are created and perceived with the participation of modern computer technologies is an important moment in the theoretical and literary understanding of the literature of the virtual environment. The material for our analysis is the works that represent the main classes of the virtual literature. This investigation was made in the context of wider problem, that we are aimed to describe in the fullest extent possible: namely it is the practice of transferring a literary text from one media to another together with all the specific consequences that may occur. This problem needs to be discussed in the case of the publication of *hypertextual* and *multimedia* literary texts. These works are examples of literary forms that significantly change traditional ideas about the structure of a literary text, the boundaries of literary genres, involving means of expression from other classes of art – painting, cinema, animation, music.

Key words: *virtual literature, concretism, concrete poetry, visual poetry, multimedia, new media.*

МУЛЬТИМЕДІЙНА КОНКРЕТНА ПОЕЗІЯ ЯК РІЗНОВИД ВІРТУАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Юрій ЗАВАДСЬКИЙ

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов і методик їх навчання
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії
імені Тараса Шевченка
вул. Лицейка, 1, м. Кременець
ORCID: 0000-0003-3300-0771
dryuryzavadsky@gmail.com*

Літературні тексти, створені у віртуальному середовищі, мають тісний зв'язок із творами нового покоління конкретної поезії. Можливості кольорового оформлення фрагментів тексту, супроводу їх аудіо та активації їхнього коду роблять мультимедійні тексти найбільш адекватним способом реалізації творчої ідеї письменника, який працює з вищезазначеним жанром. Основні питання, які ми ставимо у цьому дослідженні, такі: диференціальні особливості поетичної форми, яку ми ставимо у центр нашої уваги в контексті віртуальної літератури; особливості існуючих зразків конкретної поезії, створених і призначених для сприйняття у віртуальному середовищі, та які поетичні особливості цього класу поетичних текстів. На перетині результатів сприйняття читачем графічного боку цього тексту та їх порівняння з результатами читання одиниць, що становлять текст, виникає семантичний ландшафт тексту. Пошук найбільш адекватного терміна для позначення масиву текстів, що створюються та сприймаються за участю сучасних комп'ютерних технологій, є важливим моментом у теоретичному та літературному розумінні літератури віртуального середовища, тому матеріалом для нашого аналізу є твори, що представляють основні класи віртуальної літератури. Це дослідження було проведено в контексті ширшої проблеми, яку ми прагнемо описати якомога повніше, а саме, це практика перенесення літературного тексту з одного носія на інший разом з усіма конкретними наслідками, що можуть виникнути. Ця проблема потребує обговорення у разі публікації гіпертекстових та мультимедійних літературних текстів. Ці твори є прикладами літературних форм, які суттєво змінюють традиційні уявлення про структуру літературного тексту, межі літературних жанрів, залучаючи засоби вираження з інших видів мистецтва: живопису, кіно, анімації, музики.

Ключові слова: *віртуальна література, конкретизм, конкретна поезія, візуальна поезія, мультимедіа, нові медіа.*

The problem description. The material for our analysis is the works that represent the main classes of multimedia Concrete poetry: «My Name is Captain, Captain» by J. Morrissey and L. Telley, «The Dreamlife of Letters» by B. K. Stefans, «Hearthead»

by A. de Campos. These works are examples of literary forms that significantly change traditional ideas about the structure of a literary text, the boundaries of literary genres, involving means of expression from other types of art – painting, cinema, animation, music. The study was based on the main available materials and theoretical texts, and the subject of specific consideration were texts that were singled out in literary criticism and theoretical works as demonstrating the properties of the new class of literature.

In the study we approach contemporary literary studies, namely the works of scholars devoted to the problems of virtual literary forms, among which it is worth highlighting the works of E. J. Aarseth, J. D. Bolter, K. Fitzpatrick, M. Joyce, A. Kroker, R. Landow, M. Bernstein, R. Trigg, S. Moulthrop, M. McLuhan, T. Nelson. We consider the works in a broad scientific and cultural context.

The aim of the research. The main questions that we pose in this study are: what are the differential features of the poetic form that we place at the centre of our attention in the context of virtual literature; what data do the existing samples of concrete poetry created and intended for perception in a virtual environment provide to the researcher and what are the poetic features of this class of poetic text. The subject of our research is samples of Concrete poetry that are created and intended to be perceived in a virtual environment. We analyse texts using the tools proposed by abovementioned modern researchers, which are in use in the theory of new media, digital art, and virtual literature. Our hypothesis is to distinguish multimedia poetry (concrete poetry, visual poetry, etc.) as a separate class of literature created with the help of digital technologies and perceived in a virtual environment.

The search for the most adequate term to designate the array of texts that are created and perceived with the participation of modern computer technologies is an important moment in the theoretical and literary understanding of the literature of the virtual environment. These works differ from the rest of the literature by the following essential features: the dependence on the means offered by computer technologies: with the replacement of the virtual environment by a printed edition or manuscript, the literary text of this class of work loses its essential features, and its structure is disrupted; non-linearity of the text of the work: the theoretical model of this class of work assumes the absence of any sequence of fragments of its text pre-arranged by the author, which determines the probability of the formation of a different work in the reader's mind with each reading based on the rearrangement of these fragments; nonlinearity parallelly programs such a feature of virtual information units as interactivity; the presence in the text of the work of extra-linguistic units that significantly affect the formation of the aesthetic impression of the work, being invariable components of its text; this characteristic is best denoted by the term «multimedia» borrowed from computer science. Multimedia literary texts find their embodiment in the works of a new generation of *concretists* and poets working in the field of «visual poetry». The possibilities of text fragments colouring, providing them with audio accompaniment, and activating their code make multimedia texts the most adequate way to realise the creative idea of a writer working in the aforementioned fields.

The impetus for our work is the presence of only a small number of studies in the field of virtual environment literature in the literary studies. Accordingly, it should be noted that the novelty of our study can be determined by its very focus on the problems of *virtual literature* within the framework of literary studies and the involvement of a wide range of multilingual material in order to study and generalise theoretical research in this field. To date, we have not come across works that would widely present the typology and poetics of virtual environment literature on the material of literary studies.

Presentation of the main research material

1. Background

The combination of different genres and classes of literature, and even art forms in one object, is a tendency that has been extremely evident since the early twentieth century. Contemporary art overcomes genre boundaries and species restrictions, which at the same time complicates the scientific study of its creations. The development of new approaches and methods in the comprehensive study of artistic objects, including works of so-called virtual literature, is an important task of contemporary humanities. The study of narrative structures of virtual literature allows us to answer such important questions as typology of virtual literature and a clear definition of its genre tree; peculiarities of virtual literature poetics and distinctive features of works belonging to it; prospects for the development of virtual literature forms and the possibility of its mutual penetration with other art forms.

This investigation was made in the context of wider problem, that we are aimed to describe in the fullest extent possible: namely it is the practice of transferring a literary text from one media to another together with all the specific consequences that may occur. This problem needs to be discussed in the case of the publication of *hypertextual* and *multimedia* literary texts. We have a suspicion in this case that in this case, that we face a change, if not a loss, in the literary text that affects the formation of the reader's aesthetic impression, even if this literary text was not conceived, created, and presented to the reader as non-linear, multimedia, etc. It is obvious that the environment in which a literary text is perceived has a great impact on the perception with the impact of all components of this environment. In the case of printed literature, this includes the formatting of the book's text, its placement on the page, the design of the book, the quality of printing, paper, the way of work with the book (its belonging to a certain cycle, series, invitation to discussion, etc.), and most importantly, the reader's state of mind and all his or her preconceptions and ready-made models of perception of a particular literary type by means of a particular text medium. *Virtual literature* requires the use of other practices: the reader must use a computer or similar devices connected to the network, the reading process uses appropriate software, which determines the availability of certain opportunities in the process of text perception, and so on. These components of the environment of perception of a literary text determine the existence of a «writing space» (term used by J. P. Bolter) – one for real (printed) literature and another for virtual literature. However, it is important to emphasise that the question of whether

the books mentioned above, which are so insistently included by the speakers in the virtual literature, belong to the array of literary texts that we have defined as virtual literature, is answered in the negative. The theoretical model of the type of literature that we propose, no matter what we call it – «network literature», «virtual literature», «virtual fiction», «cyberliterature», «hyperfiction», «cybertext», «hypertext literature», etc. – does not allow us to refer to the aforementioned literary texts as its samples. We see that this is the way to resolve the methodological conflict between our study and the spontaneous use of the term virtual literature.

Nevertheless, in order to designate a special kind of fiction and poetry, the features of which we have listed above, we have chosen a term that actualises the main opposition that gives us grounds to consider this kind of literature as a separate one – reality/virtuality, and this term is *virtual literature*. Moreover, by replacing the term, we intend to emphasise the subject matter of our study rather than the terminology that defines it. The introductory nature of our work requires terminological and methodological flexibility, especially given the lack of development of such issues in actual literary studies. It is for these reasons that we consider the term *virtual literature* to be acceptable for use in our research.

In the context of virtual literature, special kind of visual poetry is distinguished as a separate class, which is usually called Concretism or Concrete poetry. The term *concrete* and its derivatives appeared in art theory at the beginning of the twentieth century. It was used by the Dadaists to refer to a new type of music that used the sounds of the environment without processing them or using musical instruments. Concrete music is closely related to such art forms as Dadaist simultaneous poetry, theatre, which later took the form of happenings, and the ready-made form, which is mostly associated with Marcel Duchamp. However, the term Concretism itself dates back to the 1950s, when it was used to describe a literary trend that was most fully manifested in the works of Swiss, Swedish and Brazilian writers at that time. The essence of the artistic practice of the participants of this movement was to address the graphic side of the linguistic sign, to delve into its expressive possibilities and to emphasise its material form in order to create the necessary aesthetic impression on the reader. Being, perhaps unwittingly, an integral part of the global shift of that time towards the conceptualisation of art and the minimisation of the plan of expression in an art object, the artists of Concretism embodied in poetry ideas that were in tune with the artistic inventions of their contemporaries. The closeness of Concretism to Op Art, Pop Art, Happy Art, Art Cinema, Minimalism, and finally Conceptualism becomes apparent in the process of in-depth analysis of the means of expression and the treatment of linguistic material in the text.

The leading artists of Concretism were Brazilian writers and artists from the Noigandres group, including Augusto and Haroldo de Campos, Decio Pignatari and others. Their work was joined by artists from abroad, including Max Bense and Eugene Gomringer from Switzerland, and later a large number of artists and writers from Canada and the United States. At the same time, in 1953, «Manifesto for Concrete Poetry» by Öyvind Fahlström, a writer, director, and painter already known in artistic circles at

that time, was published in Sweden in a literary periodical. Without any creative ties with artists from Switzerland and Brazil, Fahlström created his own artistic system, which was nevertheless extremely close to the Noigandres and Gomringer's doctrine.

The beginning of the global *concrete* movement was marked by a joint exhibition in 1956 in São Paulo, Brazil, which brought together many writers and artists from around the world who were experimenting with forms close to Concretism at the time. Since this exhibition, the history of world literature has been marked by the concept of Concretism as a literary movement.

2. General approaches

The definition of Concretism is still not sufficiently clear from a theoretical point of view. However, there are certain dimensions in relation to which we can position Concretism as an artistic practice or a literary movement. Having exhausted itself back in the 1960s, it as a relatively independent literary movement has lost its relevance today. There is a reason for granting it the status of a literary movement, since it can be defined without hesitation as: «a relatively monolithic and internally ordered set of literary (ideological and artistic) trends, established in a number of outstanding or epochal works that appeared at approximately the same time» [4, p. 418]. The cohesion of the artists who formed the core of Concretism as a movement was evident, as evidenced by the existence of the Noigandres group, close communication between writers to develop a common relatively coherent doctrine and joint implementation of new artistic techniques, as well as joint exhibitions of artists as the most adequate way to present their works to the general public at that time.

The simultaneous emergence of Concretism in different parts of the world, the existence of an ideological exchange and the development of a theoretical framework allow us to consider it as a literary movement that emerged, developed and declined between 1950 and 1970. However, as an artistic practice, Concretism is still present today. For example, contemporary Brazilian writers, who are strongly influenced by Concretism, use the descriptive expressions «text in the style of Concretism», «Concrete poem», «Concretismo» as a genre definition of a work.

In Concretism, as Jean Arp says, «sequences of words, sequences of sentences remind the reader of an endless flow, an eternal development of things» [7, p. 238]. After all, the similarity of linguistic units to real objects within Concretism was hinted at by members of the Noigandres group in their manifesto «An Outline of Concrete Poetry»: «the word is seen in itself – an attractive field of possibilities – like a dynamic object, a life lattice, a complete organism, with psycho-physical and chemical properties» [13, p. 71].

The metaphorical nature of the manifesto conceals the actual practice of the Concretists, which is to focus on certain properties of a linguistic unit or grapheme, whether it is a letter, a sound, a word, a statement, or a period. By «certain properties» we mean the properties that were discussed by the Concretists in the early 1950s – these are the verbal/vocal/visual properties. The probable division of the expression plan of a Concretist text into three levels according to the programme documents seems to us to be as follows: semantic (exploited

by such movements as Conceptualism, Social Art, and Performance), phonetic (used and still used in the so-called Sound poetry – poetry kind that cannot be written down using traditional linguistic graphics), and graphic (this is actually Visual and Concrete poetry, belonging to which texts cannot be articulated and have no meaning in the traditional sense).

Proclaiming a three-level structure of the text, the Concretists in their work emphasised one of the three levels, went to extremes, creating a text that can either sound like a sound recording or recitation, but cannot be transmitted in writing in the usual way, or can be perceived as a sequence or array of signs (linguistic and non-linguistic), but cannot be reproduced orally without the slightest loss. In his attempt to define Concrete Poetry, Robert Clover, a researcher of contemporary art from the United States, notes that «Concrete Poetry, or Visual Poetry or verbal/vocal/visual poetry, embodied the desire for intermediality that is present in all the arts, corresponding to them and at the same time shaping the contemporary sensibility that emerged from the interaction of different sign systems in art and life, and for which the attempt to define the difference between art and non-art is increasingly losing its meaning» [13, p. 23]. The term intermediality, given the special nature of Concretism, acquires a particularly important meaning. It is the use of many means of transmitting information to the recipient that defines the so-called intermediality of this artistic technique.

3. Examples

The combination of graphics and sound and the assignment of their respective meanings to a single artistic construction or work has been possible since the beginning of the use of the computer, in the virtual environment of which it is possible to create an object containing text, sound, animation and controls without significant effort for the personal use. This is the unity of virtual tools that is commonly referred to as multimedia in computer science. With a deep understanding that today it is no longer possible to speak of Concretism as a trend, contemporary writers who use multimedia technologies in their work point to the closeness or genre similarity of their works to those of the Concretists. In the preface to «The Dreamlife of Letters», Brian Kim Stefans talks about the process of creating his text as part of a writers' forum dedicated to gender issues: «...I had to respond to the person who was listed as number one, and in my case, it was the poet and feminist literary theorist Rachel Blais Duplessis. Duplessis wrote a very structured, detailed, almost incomprehensible response. I decided that I would respond to her text in a special way, but I realised that normal prose would not be enough, so I alphabetised the words from her text and created my own sequences of very short 'concrete' poems based on random word juxtapositions. <...> More importantly, it was like an ancient 'concrete' technique, even reminiscent of an older aesthetic once introduced by Gomringer, de Campos brothers and many others in the past fifties, and it was not very interesting for me» [15]. This prompted the artist to create an 11-minute film, which can be viewed in two ways – the whole thing from beginning to end or selectively each poem. In our opinion, the work of Stefans is one of the possible examples of contemporary visual poetry that includes part of its works in virtual literature.

In order to understand the specifics of the functioning of a visual poetic text implemented in a virtual environment, we will highlight its main structural levels. A simple example is the text «Hearthead» by Augusto de Campos [10]. The text of the work consists of two alternating inscriptions:

he(in(st(hea(my)d)arts)my)art

he(in(h(he(my)art)eats)my)ad

In the framework of literary studies, we can deconstruct this text and obtain the following two expressions: «my head starts in my heart» and «my heart heats in my head». It should be emphasised that the text is written in yellow and placed on a bright red background. The two inscriptions alternate so quickly that it is impossible to read both at once. The first thing that catches the reader's eye is the similarity of both inscriptions with the combinations of letters «he», «ad», «arts», «hea», «eats». To understand the text, the reader has to solve its code.

The process of communication between the reader and the text belonging to Concretism is extremely similar to the process of communication between the reader and the Baroque text. B. Krysa, a researcher of the Ukrainian Baroque, says that «I. Velychkovskyi's poetic norm is a kind of code, the decoding of which makes it possible to read it in a certain way. <...> The reader needs special knowledge to read the text, and he receives this knowledge from the author. The inexhaustibility of the poetic meaning is emphasised by the possibility of other ways of this writing-reading» [10, p. 25].

The works of Ivan Velychkovskyi [1], a famous Ukrainian baroque poet and theorist, are similar to contemporary virtual Concretism primarily in the way they combine graphics and linguistic signs into a single aesthetic integrity and create poetic structures that not only allow for different readings of the same text, but also invite the reader to do so. Examples are texts such as the «Chvorogranystyi» poem or the poems «Yedynoglasnyi» or «Yedynopadezhnyi». These texts are organised not as natural statements, constructed functionally and rationally, but as fragments selected according to certain parameters (in «Yedynoglasnyi» «each syllable is closed with a single vowel», and in «Yedynopadezhnyi» «ends in a single cadence, in which all the stems fall into the single name ANNA»), and the semantics accordingly depends on the combinations of these fragments.

The symbolism of the red colour is obviously related to the semantics of A. de Campos's text, and its role in emphasising the meaning of individual units of this moving text: «heart», «heat». And the speed of the text's movement forces the reader to resort to different practices of deciphering the text's code than he or she would use with a printed static text. With the rapid change of frames, it is not enough for the reader to read or rather look through the text once to unravel its code. The reader is forced to continue to pause over it, watching the change of frames and focusing his attention on different fragments of the text, until the reader comes to a complete comprehension of the text and receives a kind of illumination of the unravelling structure and meaning of the text: in Aarseth's words, *epiphany* [6, p. 91–92].

Judd Morrissey and Laurie Talley's extraordinarily ornate poem «My Name is Captain, Captain» [12] is a set of texts created in Flash technological environment. This

work is one of the most popular animated texts in the United States, representing a new generation of literature alongside hypertext prose. Like the aforementioned texts by Augusto de Campos and Brian Kim Stefans, this poem is neither static nor «timeless» [8, 130] as it has a certain temporal dimension. Nevertheless, some of its fragments require the reader's intervention, which, first of all, reveals the interactive nature of the poem and a certain degree of dependence on the time of the reader's perception of its fragments. In the practice of reading this poem, such activities as reading the text, visual perception of pictorial forms, choosing among an array of alternative ways of reading, and managing the flow of the text in separate, as Jay David Bolter puts it, «spaces of writing» [8, p. 130] are distinguished.

The poem invites the reader not to immediately plunge into the text, but, if possible, to undergo training to acquire skills in working with the text, since each text fragment, whose elements are placed in a certain space on the computer screen, not only presents its text to the reader, but also requires the reader's activity, which can visualise hidden fragments in the text space by moving the cursor. There are 31 such text fragments. Some of them are nodal texts, and the reading begins with them. These nodal texts offer either to start reading or to be instructed about the possibilities offered by the whole work: how to behave within the text or how to dynamise reading, how to open the text for reading or how to choose the way of reading. The nodal texts are equipped with a navigation bar that allows the reader to navigate to specific sections of the work.

«You don't need to know Morse code to enjoy the genius in this triumph of literary design. With their flirtatious interface, Judd Morrissey and Lori Talley have built more than a poem – they've built a pioneering poetics based on animation, recombination, and exploration. Messages read like broken radio communications of early women aviators. Language harmonizes literary forebears Gertrude Stein and Keith Waldrop with their estranged heirs' electroacoustic music and Chicago math rock. Sound (it's all in your head) supplies the coordinates for lost flights. «My Name is Captain, Captain» might make dit dah dit dah a household word», – says critic and writer Bobby Rabyd about the poem «My Name is Captain, Captain» (Eastgate). And indeed, in this work, language, graphics, animation and hypertext are naturally combined into one aesthetic complex, which, despite its multi-layeredness, is quite easy to perceive. By carefully examining the text, searching for its hidden fragments and directing his reading in a certain way through certain references, the reader reveals its semantics for himself. The high lyricism of the work is undeniable: phrases rich in tropes fly to the reader as if through a broken radio, and his task is to find the logic and connections between them, establish their meaning and, ultimately, read the pilot's message in them. The work «My Name is Captain, Captain» is an embodiment of a complex multimedia art object, which can also be called interactive, and nonlinear in computer science terms.

4. Poetics

Within the framework of Concretism, which is realised in the field of virtual literature, the author and the reader are subject to somewhat different factors than it was with hypertext. First of all, we have to remember the somewhat shocking, but really

effective principle of Concretists' creativity in literature – «absolute responsibility to language» [2, p. 71–72]. The proclamation of this principle summarises the specifics of the literary practice withing Concretism. This «responsibility to language» means not only attention to language and subordination of creativity to its laws, but also creativity in language, when language becomes the only ideology that determines the text and is its meaning.

For example, in the preface to the above-mentioned poem «The Dreamlife of Letters», Brian Kim Stephens says that he «created his own sequences of very short «concrete» poems based on random word juxtapositions» [15]. It is possible to extract meaning from the random juxtaposition of words, but we must bear in mind that this semantics is accidental and not essential for the comprehension of the text. Instead, the main semantic load of the text is carried by its graphics – the letters are coloured in certain colours, have a certain shape, move and change in a certain way.

At the intersection of the results of the reader's perception of the graphic side of this Concrete text and their comparison with the results of reading the units that make up the text, the semantic landscape of the text emerges. We see the same thing in the case of narrative hypertext, which offers the reader the opportunity to create his or her own sequence of reading. Both in the Concrete poems, which is a ready-made sequence of meaningful units composed by the author in violation of communicational purposes of language, and in the narrative hypertext, which requires the reader to intervene in its structure and thus destroys and simultaneously rebuilds its text, we see the use of techniques close to Dadaism: the compilation of a text from unrelated units, as was the case, for example, in Hugo Ball or Tristan Tzara, leads to the formation of a text that has the features of openness, inconsistency, and is close to pastiche and collage.

When reading hypertextual works by M. Joyce or S. Jackson, we are forced to search for connections between the texts we are reading on our own. We see narrative disruptions in their texts, we encounter insignificant units that resemble interjections or fragments of words, and all of this constitutes a unity, the belief in which is given to us by the context: a conditionally complete work that we have purchased on a CD or opened as a web page on a computer network. It is also worth mentioning the similarities between hypertextual examples of virtual literature and visual poetic texts that use computer technology, the so-called «postmodern poetry», which is «very different from traditional poetry (i.e. the page no longer contains a neatly crafted poetic fact, but rather a place where the poet works with a specific theme): The postmodern poem is a pastiche of prose, quotations, and poetic lines that draw their content from a wide range of interests and themes, and the postmodern poet highlights the fact that the poetic work (like the poet himself) is woven into a network of connections to other texts, ideologies, genres, and poets» [2, p. 313].

Our attention is drawn to the problem of reading a text of Concretism because it is suspected that such texts force the reader to resort to different practices in the course of decoding these texts. The main obstacle facing the reader in this case is the shift in the meaning of the main constituent elements of the literary text. Just as in hypertext, the

reader must «uncover the hidden structure of the text» [10, p. 41] and it is this activity that brings him or her true satisfaction. The realisation of aporia is the essence of the perception of a Concrete text – the search for connections between elements and the reconstruction or restructuring of its components is the main activity of the reader in the case of perceiving a Concrete text.

The semantics of a Concrete poem, on the other hand, is secondary or better to say equivalent to the structure of the text, as it often arises as a consequence of the structure. The semantics of a such text is the sum of the meanings of the elements that make it up. Indeed, language is understood as a meaningful generation of certain more general (thought and material) schemes, that is, in relation to them it acts as an *ideology*. It means that the combinability or incompatibility of language units, language laws and habits are the main subject of the image and are depicted through them. For example, the text «Lecture Notes» by the Ukrainian Canadian poet Jars Balan consists of only two English words that repeat themselves, like a ticking clock: «Tick talk tick talk tick talk tick» [5, p. 30]. The words *tick* and *talk* refer to certain actual actions or phenomena, but they are tied to the structure of the text and are determined by it. The text reflects the ticking of a clock, in which one recognises speaking, the clock itself, writing, and, obviously, the expectation of the end of the lecture: in the poem, «the ticking of a clock is clearly heard, slowly counting the minutes of the longed-for break, though the second component of this ticking is presented in the form of the pronunciation of the noun ‘talk’, that is, speaking’ tick» [5, p. 32].

In the context of virtual literature, Concretism seems to be a complex aesthetic phenomenon, the perception of which requires the use of specific tools, since a its text in a virtual environment, created on the basis of certain computer technologies, is likely to contain not only text (as a set of linguistic units), but also extra-textual elements, as well as graphic components that are characterised by time and space dimensions. The text is placed in the space of a computer monitor and is perceived by the reader with all its changes, animations, colours and other dimensions. Since the text is animated (moving), it also has a temporal dimension. The same was the case with the aforementioned text by Augusto de Campos, which contains only two frames, but they alternate over a certain period of time. Let us emphasise here that the temporal dimension is not the reading itself, as it is in printed literature (in the sense of «codex literature»), but the text itself «takes place» in a certain period of time, just like an animated film or a movie.

Conclusions. By involving the means of other types of art and the contemporary technologies, that take virtual environment to existence, the analysed literary texts require multi-channel contact with the reader:

- 1) the reader must use hyperlinks to read the text, and this implies: the possibility of an *alternative choice of reading path*, which is provided to the reader in the text; the need for the reader to choose one hyperlink from the array of proposed ones, that is, the creation of a situation of ergodic discourse (according to E.J. Aarset [6]); the construction of a reader’s reading path, which may include certain texts in its series and omit others;

2) the reader must explore the «writing space» [8] in order to read the text, and this in turn requires: conducting not only the usual reading practice, but also *conducting research tactics in the reading process*, which includes studying the possibilities of working with the text, searching for ways to influence the text, studying how to work with navigation; working with the poem's interface, being active in the «writing space», because the appearance of individual fragments of the text depends on the movement of the cursor within its boundaries; independent study of the poem's motif, establishing the logic of the presentation based on the read fragments in order to achieve understanding of the text, that is, *epiphany* (according to E. J. Aarset);

3) along with the linguistic canvas of the work, the *reader also perceives its graphic side*, which includes: animation interspersed with either extralinguistic elements of the text and require the reader's experience of perceiving visual arts, or they originate from linguistic units and are distorted and dynamic linguistic units, which obviously emphasizes certain motifs of the work and visualises its expression; static and animation elements of the text (linguistic and extralinguistic), which manifest their properties as hyperlinks, that is, they exist in the text as functional objects designed to build a reading path and create a choice situation.

Virtual literature as a cultural phenomenon is multilayered and combines features of different art forms, uses different technologies and means. Nevertheless, we define it as literature according to the two factors mentioned above: its products perform aesthetic tasks and use language as a valuable carrier of aesthetic information. Among such works, we cannot name multiplayer computer games or text production programmes, as their goals are different from art. Instead, the list of types of virtual literature includes, along with hypertext, such a new genre of literature as multimedia poetry (concrete poetry), which cannot be adequately reproduced on paper, as it uses the capabilities of computer technology, primarily animation and hyperlinks.

Multimedia poetry belongs to one of the branches of contemporary virtual literature, which can be proved, firstly, by its dependence on the electronic medium, which cannot be easily replaced by any other, for example, a book; secondly, it shows features of interactivity, uses hyperlinks and the possibilities of programming languages (for example, JavaScript, PHP, ASP, etc.); thirdly, the texts that we consider to be multimedia poetry have a characteristic way of being presented to the reader on a computer screen, tablet or similar device; fourthly, they contain multimedia elements and have a specific design of the text itself, which together is part of the author's intention and is perceived by the reader as an integrity along with the text itself.

We note that the artist, as a rule, is one of the first to propose completely revolutionary ideas in his work and begins to comprehend new phenomena and opportunities that open up to humanity. A deep study of television begins with a postmodernist understanding of its functioning in the modern world. The use of its capabilities in aesthetic communication clarifies its specific features and opens up paths for theoretical comprehension. The works of Marshall McLuhan, Theodore Nelson, Vannevar Bush no longer seem utopian and anti-scientific, since almost all the revolutionary ideas that

they put forward have been implemented. The only clear direction that science and art can advance in today is the improvement of technologies and techniques.

In his doctoral dissertation, the famous Belgian writer and scientist Hugo Heyrman proposes a special term to describe a situation similar to our case of multi-channel communication. By the author's term «telesynesthesia» he calls the situation in which «new media and the Internet allow us to receive various types of information that have a specifically telematic nature and for this reason are fundamentally different from ordinary forms of communication. <...> In the future, our consciousness, our body and our senses will encounter new experiences, with synesthetic qualities that are instantaneous, primarily multi-sensory, as a result of new media» [2, p. 420]. In European and American science, researchers have long been engaged in the problems of new media. Since the publication of the first works devoted to the theoretical understanding of the phenomenon of television, computers and means of communication, research into the possibilities of applying modern technologies in art has begun.

BIBLIOGRAPHY

1. Величковський І. Твори. Київ : Наукова думка, 1972. 196 с.
2. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора ; пер. з англ. В. Шовкун ; наук. ред. пер. О. Шевченко. Київ : Основи, 2003.
3. Крися Б. Від риторики до нормативної поезики (XVII–XVIII століття). *Записки наукового товариства імені Шевченка. Том ССХХІХ: Праці філологічної секції*. Львів, 1995. С. 16–28.
4. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва. Київ, 2006. 752 с.
5. Назаренко Т. Образ слова. *Всесвіт*. 1995. Січень. С. 28–33.
6. Aarseth E.J. *Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1997.
7. Arp, Jean. *Arp on Arp: Poems, Essays, Memories* / Edited by Marcel Jean, translated by Joachim Neugroschel. New York: The Viking Press, 1972.
8. Bolter Jay David. *Writing Space. Computers, Hypertext and The History of Writing*. Lawrence Erlbaum Associates: Hillsdale, New Jersey, 1991.
9. Campos A. de, Pignatari D., Campos H. de. *Pilot Plan for Concrete Poetry Concrete Poetry: A World View* / Editor Solt M.E. Bloomington: Indiana University, 1970.
10. Campos, A. de. *Headheart*. URL: https://ubu.punctumbooks.com/historical/decampos_a/headheart.pdf (Accessed 10 September 2025).
11. Dobson, Teresa Mary. *Reading Literary Hypertext. A Doctor of Philosophy degree thesis*. Alberna: University of Alberta, 2001.
12. Eastgate Systems. Morrissey J., Talley L. *My Name Is Captain, Captain*. URL: <http://eastgate.com/catalog/Captain.html> (Accessed 10 September 2025).
13. *Experimental – Visual – Concrete: avant-garde poetry since the 1960s* / K. David Jackson, Eric Vos, Johanna Drucker, eds. Amsterdam-Atlanta, GA 1996: Rodopi.
14. Morrissey J., Telley L. *My Name is Captain, Captain*. Environment: Macromedia Flash. Cambridge, Mass.: Eastgate Systems, 2003. CD.
15. Stefans B.K. *The Dreamlife of Letters*. URL: https://collection.eliterature.org/1/works/stefans_the_dreamlife_of_letters/dreamlife_index.html (Accessed 10 September 2025).

16. Visual Poetry. An International Anthology, Edited by Harry Polkinhorn. Visible Language, Volume 27, Number 4, Autumn 1993, University of Cincinnati.

REFERENCES

1. Aarseth, E.J. (1997). *Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
2. Arp, Jean. (1972). *Arp on Arp: Poems, Essays, Memories* /Edited by Marcel Jean, translated by Joachim Neugroschel. New York: The Viking Press.
3. Bolter Jay David. (1991). *Writing Space. Computers, Hypertext and The History of Writing*. Lawrence Erlbaum Associates: Hillsdale, New Jersey.
4. Campos, A. de, Pignatari, D., Campos, H. de. (1970). *Pilot Plan for Concrete Poetry Concrete Poetry: A World View* / Editor Solt M.E. Bloomington: Indiana University.
5. Campos, A. de. *Headheart*. Retrieved from: https://ubu.punctumbooks.com/historical/decampos_a/headheart.pdf [Accessed 10 September 2025].
6. Dobson, Teresa Mary. *Reading Literary Hypertext. A Doctor of Philosophy degree thesis*. Alberna: University of Alberta, 2001.
7. Eastgate Systems. Morrissey J., Talley L. *My Name Is Captain, Captain*. Retrieved from: <http://eastgate.com/catalog/Captain.html> [Accessed 10 September 2025].
8. *Entsyklopediia postmodernizmu [Encyclopedia of Postmodernism]*. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy», 2003. [in Ukrainian].
9. *Experimental – Visual – Concrete: avant-garde poetry since the 1960s* / K. David Jackson, Eric Vos, Iohanna Drucker, eds. Amsterdam-Atlanta, GA 1996: Rodopi.
10. Krysa, B. (1995). *Vid rytoryky do normatyvnoi poetyky (XVII-XVIII stolittia) [From rhetorics to normative poetics (17–18 cc.)]*. *Zapysky naukovooho tovarystva imeni Shevchenka. Tom CCXXIX: Pratsi filolohichnoi sektsii*. Lviv. [in Ukrainian].
11. *Literaturoznachnyi slovnyk-dovidnyk [Literary Dictionary]*. Kyiv, 2006. [in Ukrainian].
12. Morrissey, J., Telley, L. (2003). *My Name is Captain, Captain*. Environment: Macromedia Flash. Cambridge, Mass.: Eastgate Systems, CD.
13. Nazarenko, T. (1995). *Obraz slova [The Images of the Word]*. *Vsesvit*. Sichen. [in Ukrainian].
14. Stefans B.K. *The Dreamlife of Letters*. Retrieved from: https://collection.eliterature.org/1/works/stefans__the_dreamlife_of_letters/dreamlife_index.html [Accessed 10 September 2025].
15. Velychkovskyi, I. (2004). *Povne zibrannia tvoriv. Dzyhar tsilyi i napivdzyharyk [Works selected. The clock and the half-clock]*. Kyiv, [In Ukrainian].
16. Visual Poetry. An International Anthology, Edited by Harry Polkinhorn. Visible Language, Volume 27, Number 4, Autumn 1993, University of Cincinnati.

Стаття надійшла: 10.09.2025

Прийнято: 07.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

**НЕКАНОНІЧНИЙ КАНОН:
«КРИМІНАЛЬНІ СОНЕТИ» ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА**

Сергій КРИВЕНКО

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови, літератури та культури
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
просп. Берестейський, 37, м. Київ
ORCID: 0000-0001-5497-1927
kryvenkosergi@gmail.com*

У статті досліджено жанрові особливості циклу «Кримінальні сонети» Ю. Андруховича з огляду на зміни канону сонета під впливом соціально-ідеологічних та інших чинників. Наголошено на дискусійності питання про соціальну природу впливів на формування канону, що не завжди відбувається поза межами інтересів певної групи, суспільства чи ідеології та має відповідати естетичним критеріям, бути відкритим для виключеного, неканонічного.

Із крахом Радянського Союзу нова генерація поетів «Бу-Ба-Бу» відмовилася від спадку офіційної ідеології, мистецьких канонів і стереотипів, норм і цінностей, які вже не відповідали потребам національного життя та, скориставшись досвідом сатирично-пародійної, народно-карнавальної культури минулого, створили для себе найбільш прийнятний спосіб мистецького вислову. Він передбачав переосмислення попередньої літературної традиції, перегляд неактуальних поглядів на загальновизнане. Така переоцінка традиційного літературного канону, зокрема жанрового, була для Ю. Андруховича важливим елементом концепції вірша, надавала йому нової динаміки, що конвертувалася в незвичні способи художнього осмислення дійсності. Жанрова своєрідність поетичного циклу «Кримінальні сонети» переконливо засвідчує таке переосмислення у вигляді своєрідного альтернативного канону. Він передбачав вільне поводження з усталеною ієрархією (перевертання поетичних закономірностей із високих у низькі), поетизацію карикатурного, низького, потворного, пародіювання застарілих норм, надання сонетам іронічної, саркастичної тональності, використання злодійського жаргону.

Висвітлено розходження «Кримінальних сонетів» із традиційними уявленнями про оптимальний узус і рецепцію зразкової жанрової моделі – канону. Вони ілюструють пародійні інтенції, епатажний підхід до проблематики «Тюремних сонетів» І. Франка та «Гратованих сонетів» І. Світличного, тексти яких були для Ю. Андруховича, вочевидь, джерелом вербальних, тематичних алюзій. Проаналізовані тексти «Кримінальних сонетів» слугують прикладом того, як некласичний

зміст поетичних творів може стати частиною культурного надбання завдяки своїй інноваційності.

Ключові слова: Андрухович, «Бу-Ба-Бу», жанр, канон, постмодернізм, сонет.

NON-CANONICAL CANON: YURIY ANDRUKHOVYCH'S "CRIMINAL SONNETS"

Serhii KRYVENKO

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Ukrainian Language, Literature and Culture*

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

37 Beresteiskyi ave, Kyiv

ORCID: 0000-0001-5497-1927

kryvenkosergi@gmail.com

This article explores the genre-specific features of Yuriy Andrukhovych's «Criminal Sonnets» cycle, focusing on how the sonnet canon has been transformed under the influence of socio-ideological and other contextual factors. Particular attention is paid to the contested nature of canon formation, which often occurs within the interests of specific groups, societies, or ideologies. Despite this, any canon must satisfy aesthetic criteria and remain open to the excluded – the non-canonical.

Following the collapse of the Soviet Union, a new generation of poets associated with the «Bu-Ba-Bu» group rejected the legacy of official ideology, along with the established artistic canons, stereotypes, norms, and values that no longer reflected the realities of national life. Drawing on traditions of satirical parody and folk carnivalesque culture, these poets developed a form of artistic expression more aligned with their own sensibilities. This approach involved a reinterpretation of previous literary traditions and a revision of outdated assumptions regarding what is considered canonical. For Andrukhovych, such a re-evaluation, particularly of the genre canon, was a vital aspect of his poetic vision. It infused his verse with new dynamism and generated unconventional strategies for representing reality. The distinctive generic features of «Criminal Sonnets» clearly reflect this reimagining in the form of an alternative canon – one that plays with established hierarchies (reversing poetic conventions from «high» to «low»), poeticizes the grotesque, caricatural, and base, parodies outdated norms, infuses the sonnet with irony and sarcasm, and incorporates criminal slang.

The article further explores how «Criminal Sonnets» challenge conventional ideas of optimal usage and reception associated with the canonical genre model. The cycle articulates parodic intent and a provocative stance toward the themes of Ivan Franko's «Prison Sonnets» and Ivan Svitlychny's «Grated Sonnets» – texts that clearly served as sources of verbal and thematic allusion for Andrukhovych. These poems exemplify how nonclassical content in poetic form can enter the realm of cultural heritage through its aesthetic innovation.

Key words: Andrukhovych, «Bu-Ba-Bu», genre, canon, postmodernism, sonnet.

Постановка проблеми. Нещодавно видавництво «Віхола» запропонувало читачській аудиторії ширше розуміння канону української літератури, ніж той, який подає шкільна програма з усіма відомими прізвищами Т. Шевченка, І. Франка, І. Нечуй-Левицького. В анонсі до серії «Неканонічний канон» указано, що вона має розширити та урізноманітнити межі прямолінійної дидактики, «перевідкрити знайомих незнайомців», запропонувавши читачеві «цілий спектр українських авторів та їхніх творів – від Підмогильного і Багряного до Хвильового та Йогансена, від вишуканого інтелектуального роману до динамічного пригодницького, від новаторської урбаністичної прози до психологічних текстів» [6]. Саме так розумів канон Гарольд Блум, для якого це поняття стало центральним у низці історико-культурних праць. На думку знаного американського критика і культуролога, канон не слід ототожнювати зі списком літературних творів, обов'язкових для прочитання кожним школярем [5].

Назва «Неканонічний канон» парадоксальна лише на перший погляд: лексема «канон» – означає правило, усталену норму, взірєць, а лексема «неканонічний» їх порушує. Те, що мало б існувати поза межами системи, отримує статус частини цієї системи або може його отримати. Думки вчених щодо природи канону різняться [Див. напр.: 5; 10; 19; 20; 30–34].

Тривалий час точаться дискусії довкола питань про соціальну природу канону: чи є він суто естетичною категорією, чи формується під впливом соціально-ідеологічних чинників, зокрема за участі влади в процесах розрізнення канонічного і неканонічного, включення або виключення, делегітимізації канону. Г. Блум є прихильником ідеї формування канону шляхом естетичного добору, зумовленого художньою досконалістю та універсальними естетичними вартостями. Згідно з його концепцією, мистецькі зрушення не можуть бути ідеологічно та соціально заангажованими, якщо навіть вони морально виправдані. Долучитися до вершинних зразків можна лише завдяки естетичній якості, могутній силі слова, його вишуканій досконалості, витонченій майстерності, оригінальності, пізнавальній силі тощо. У цьому він полемізує з прибічниками поглядів, які заперечують саму ідею існування канону та наполягають на тому, що в «його формуванні завжди задіяна ідеологія; більше того, вони йдуть ще далі й говорять про ідеологію самого формування канону, маючи на увазі, що власне акт формування (чи збереження) канону вже є ідеологічним жестом» [5, с. 28]. «Перевідкрити канон», відкинувши інтереси певної групи, суспільства чи ідеології, пропонує Д. Гіллорі. За словами вченого, «практика виправлення несправедливості соціального виключення повинна «відкрити» канон для того, що виключено, для неканонічного» [30, с. 483].

Із погляду належності до канону і сутнісних рис самого канону можуть бути «перевідкриті» твори представників сучасної української літератури, зокрема Юрія Андруховича.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці Н. Білоцерківець [4], Т. Гундорової [7; 8; 10], В. Моренця [17], Н. Філоненко [25], Г. Черниш [27; 28] та ін., що висвітлюють різні питання проблематики і поетики, стильового новаторства,

особливостей мовотвору, внеску літутгрупування «Бу-Ба-Бу» в українську літературу кінця ХХ – початку ХХІ ст., не охоплюють широкого кола жанрової проблематики, зокрема відповідності творів жанровому канону, його специфіки. Щодо вказаних аспектів, а також формування канону, ідеологічних чинників у його встановленні існують різні погляди, зокрема представлені в дослідженнях Г. Блума [5], Д. Гіллорі [30; 31], П. Лаутера [33; 34], Е. Колбаса [32], Т. Гундорової [8; 10], І. Качуровського [12], В. Моренця [18], О. Пахльовської [20], М. Павлишина [20; 35], Н. Ксьондзик [14] та ін.

Метою дослідження є аналіз жанрових особливостей циклу «Кримінальні сонети» Ю. Андруховича з огляду на специфіку змін канону сонета під впливом соціально-ідеологічних та інших чинників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поетичні та прозові твори ще не так давно галасливих, епатажних, провокативних, а сьогодні академічно виважених класиків сучасної української літератури все гучніше стукають у двері «Неканонічного канону», де їм, власне, й належить бути з огляду на відзначену У. Еко «конвергенцію нових канонів і нових потреб» [29, с. 61]. Їх появі передували розвал Радянського Союзу, злам звичної картини світу, крах соцреалістичного канону. Сходження на літературний небосхил угруповання «Бу-Ба-Бу» (Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Віктор Неборак) відбувалося на тлі політичної та соціальної нестабільності 80-х, непевних перспектив у майбутньому, адаптації до нових реалій життя, поступової «відлиги» свободи творчості. Вони відмовилися від нав'язуваних офіційною ідеологією мистецьких канонів і стереотипів, норм і цінностей, декларативних гасел, які вже не відповідали тогочасним потребам національного життя, та, зіпершись на історично продуктивне для української літератури та культури річище сатирично-пародійної, народно-карнавальної культури, напрямів і течій різних епох, створили «єдино можливий сьогодні спосіб мистецького вислову» [3, с. 66]. В. Неборак дещо конкретизував підхід до способу вислову в постмодерністському творі, який передбачав «розігрування в ньому «попередньої літературної традиції», перетрушування «знерухомілого канону модернізму» та наявність «певних концентричних кіл, як-от: канон національної літератури, європейський літературний канон і т. д.» [8, с. 43]. Таке переосмислення «попередньої літературної традиції», вихід за межі жанрового канону для Ю. Андруховича є важливим пунктом зосередження поетичної уваги. Використані ним перелицювання [7], травестіювання, «збиткування» [1, с. 53], «перетрушування», вдало апробовані ще фундатором нової української літератури, засвідчують відхід від первинної жанрової сутності, так званого «лиця». Зміна «лиця», перелицювання зразкової жанрової моделі є розходженням із традиційними уявленнями про оптимальний узус і рецепцію та зазвичай експлікуються іншою жанровою номінацією як, наприклад, «Кримінальні сонети».

Крах суспільно-політичних систем запускає й низку зрушень мистецького порядку. Змін можуть зазнавати й усталені уявлення про національне письменство, естетичні смаки та вподобання, літературний, зокрема жанровий, канон.

Його потрактовують як «остаточну традиціоналізацію структурних ознак жанру в процесі його іст.[оричного] розвитку» [15, с. 202]. Життя жанру має складну траєкторію: період становлення жанру та поступове окреслення його характерних рис із подальшим оформленням їх у певну стійку модель, період продуктивного змістового та формального наповнення, об'єднання та подальшої кристалізації структурних елементів, становлення канону та, зрештою, його незворотна модернізація. На методологічній складності та багатовимірності літературного канону, його динаміці та трансформаціях, залежних від суспільно-історичних процесів, наголошував В. Моренець [18].

Жанрова номінація у заголовку твору визначає його первинне сприйняття. Позірно – це вловлювана грань літературного твору, початковий словесний акт, що слугує читачеві першою орієнтацією щодо його змістових та композиційних особливостей. Його важливою функцією є налаштування реципієнта на оптимальне сприйняття твору, встановлення порозуміння між автором і читачем. Здебільшого жанр передує літературному твору – промовляє у назвах та підзаголовках текстів. Жанровизначальні заголовки і підзаголовки – джерело розмаїтих читацьких очікувань [13].

Зі змінами жанру, процесами незворотної модернізації, коли метаморфоз зазнають усталений тип назви та його компоненти, що оформлюється в нові жанрові утворення, змінюються відповідно й читацькі сподівання. Динаміка жанру є постійним індикатором змін у способах художнього осмислення дійсності, властивих своєму часові. Жанрова своєрідність поетичного циклу «Кримінальні сонети», що увійшов до збірки «Екзотичні птахи і рослини» (1991) Ю. Андруховича, переконливо засвідчує це переосмислення.

Догнивання тоталітарної системи та культивованих нею догм і стереотипів соцреалізму, «розкріпачення» суспільної свідомості, послаблення контролю над нею спричинили трансформацію поетичного сприйняття дійсності, прагнення до свободи й рефлексій над нею, перегляду й руйнування усталених канонів – тематичних, жанрових і естетичних. Про «розчаклування» художнього мислення та атмосферу тогочасного українського літературно-мистецького життя дізнаємося з праці Н. Ксьондзик, яка наводить цитату з відкритої загальноуніверситетської лекції В. Моренця: «Авангард кінця 80-х років – «Бу-ба-бу», «ЛуГоСад», «Пропала грамота», «Нова Дегенерація» – «активно дотерзує ці шматки, ці дискурси, ці симулякри соцреалістичної дійсності, яка просто розповзається на очах... 80-ті роки, особливо друга половина, це час вже абсолютного очевидного розпаду соцреалізму як якоїсь доктрини, яку можна докласти до практики життя. <...> Усім трохи незручно докладати. Хоча ще мовчать, бо соцреалізм десь є, але вже ніхто про нього не говорить» [14, с. 209]. Важливим у цій оцінці є не лише схвалення літературної діяльності представників молодшої генерації поетів, які тільки входили в літературу, а й їхніх намірів вдихнути свіже повітря у затхлу суспільну атмосферу соціальної, культурної несвободи, невизначеності, прагнень подолати її новими радикальними кроками, відкинувши соцреалістичні засади, пробудити

нові сили. Еволюцію цього «пробудження», його історико-культурні передумови на українських теренах та роль європейського постмодернізму в процесі вільного творення нового канону в 1990-х роках ХХ ст. докладно розглянула О. Пахльовська. За її спостереженнями, європейський постмодернізм у ці десятиліття «став потужним деконструктором Канону, намагаючись замінити нерухомі Пантеони плинним і поліфонічним багатоголоссям мультикультуралізму сучасного світу» [20, с. 583]. Про те, що така деконструкція конче необхідна, наголошувала Т. Гундорова: «Деконструкція кожного з таких наративів, як літературний канон, велика традиція, національна література, – умова будь-якої історіографії» [10, с. 157].

«Шматки» та «симулякри» «соцреалістичної дійсності» Ю. Андрухович «активно дотерзував», утілюючи в життя складний синтез свіжого повітря з бурлеску, балагану, буфонади, елементів сміхової культури, стильової палітри напрямів і течій різних епох, перелицьованих зразків класичної літератури. У циклі «Кримінальні сонети» поетичні устремління він оснащує помітно вираженою домінантою соціальної проблематики, чутливою для радянського устрою. Загальну зарегульованість життя, властиву радянській системі, поет намагається подолати на жанровому рівні – пропонує альтернативний до соцреалістичного канону підхід: вільно поводитьсья з усталеною ієрархією, перевертає поетичні закономірності з високих у низькі, розміщує їх на одній площині, вибудовує нову ієрархію, поетизуючи карикатурне, низьке, потворне, пародіює віджилі й застарілі норми, надає іронічної, саркастичної тональності, використовує злодійський жаргон тощо. Принагідно зазначимо, що загалом майже вся авангардна поезія кінця 80-х років: «Бу-ба-бу», «ЛуГоСад», «Пропала грамота», «Нова Дегенерація» була культурним простором альтернативного підходу, протиставленим тогочасному офіційному письменству. Витоки і природу цієї альтернативної культурної моделі різноаспектно висвітлено у працях Т. Гундорової [8], В. Моренця [17], Г. Черниш [27; 28]. Канонічні й неканонічні риси українського сонета проаналізовано в працях А. Мойсієнка [16] та М. Сулими [23]. Зокрема, М. Сулима відзначає інтерес сучасних поетів-авангардистів до жанру сонета, їх версифікаційне експериментаторство.

Ю. Андрухович також долучився до експлікації вказаного поетичного самопрояву. Він досить предметно пояснив специфіку індивідуально-авторської картини світу, систему поглядів, утілену в художніх творах: «Моя тодішня *концепція вірша* (ніколи раціонально для себе не сформульована, але доволі послідовно втілювана, вочевидь, за допомоги інтуїції) передбачала фонетичну ефектність, рок-н-рольну гостроту ритмічної структури, багатство, точність і – головне – цілковиту іновативність і несподіваність рими, драстичну й рідко вживану лексику, що в ній архаїка сусідувала б зі сленгом, а ейфорійна піднесеність – із межовою обценністю. Так і уявлявся мені той зв'язок усього з усім, вказувати на який буцімто і є призначенням поезії. Якщо можна уявити собі карнавал, втілений самими лише звуками слів і людським голосом, то це мав бути він» [1, с. 171]. Окрім карнавальних інтенцій, істотними для себе автор убачає й інші, зокрема максимальну точність

поезії, для унаочнення якої вибирає належну модель експлікації: «вірш як цирковий номер», де точність поета має дорівнювати точності канатохідця або повітряного гімнаста, для яких найменша помилка «означатиме падіння і смерть». Такий фінал можливий, якщо евристичні дії автора відхиляються від «єдино можливого алгоритму виконання». Отже, митець чітко розставляє творчо-психологічні пріоритети: у вірші поет «мусить добирати єдино можливі слова, інтонації, ритмічні структури» [1, с. 171]. Дієслово «мусить» виражає максималістську настанову поета: внутрішню вимогу діяти неухильно, у чіткій послідовності, за своєрідним «алгоритмом», із прецизійною точністю, що, зрештою, набуває художнього й естетичного змісту. Зокрема, інтуїтивно та «доволі послідовно» здійснюється селекція словесно-образних ресурсів. Наведені вище самозізнання Ю. Андруховича і є формулюванням «послідовно втілюваної» надалі альтернативної моделі, що концептуально відмежовувала його від поетів попереднього періоду.

Цикл «Кримінальні сонети» засвідчує означені поетичні інтенції автора, їх переплавку в незвичну змістово-жанрову єдність. Як правило, назва твору, вказівка на жанр у заголовку чи підзаголовку пробуджує відповідні читацькі очікування, слугує першою орієнтацією щодо характеру твору, його сприйняття. Наукова рецепція сонета у потрактуванні І. Качуровського «є естетичною вартістю незалежно від часу і простору», утіленням не скороминущих форм людського існування, а чогось глибшого, якоїсь потаємної суті людини, «відбитком туги людини за досконалістю, тією точкою, де людині найближче підійти до естетичного абсолюту» [12, с. 128]. Для типового сприйняття читача сонет – це стала поетична форма, що асоціюється з філософською глибиною, естетичною вишуканістю, любовною або духовною лірикою. Така рецепція складалася упродовж багатьох століть. Заголовна лексема «кримінальні» відсилає читача до сфери злочинного, буденного, соціально «низького» світу. Вона не лише семантично контрастує з традиційною «високістю» сонета, а й може спричинити хибну рецепцію. Тематична спрямованість циклу «Кримінальні сонети» виходить за межі жанрового канону. Видається, що його автор належно відрефлексував рух епох і побачив його нові перспективи в «поєднанні непоєднуваного», нехтуванні канонами класики за прикладом «Енеїди» – твору, страшенно винахідливого й веселого», де сміхова природа «Енеїди» «полягає передусім у поєднанні непоєднуваного, себто у зведенні до купи і вельми дотепному пастишуванні двох віддалених космосів – героїко-античного Вергілієвого епосу та комічно-пародійного, підкреслено профанного козацько-спудейського віршування» [1, с. 52]. З огляду на бубабістську стихію поетичних творів Ю. Андруховича, прямі вказівки на рецепцію творів зачинателя нової української літератури, можна зробити припущення, що й у порушеннях канону є традиція, якщо вона достатньо аргументована логікою їх взаємозв'язку та підтверджена подальшим розвитком літературного процесу. Подібної думки дотримувався П. Лаутер, який наголошував: «Літературний канон у своїй основі є конструктом, подібним до історичного тексту, який виражає те, що суспільство вважає важливим для свого майбутнього, переглядаючи своє минуле» [34, с. 94].

Сучасний літературний канон – це не канон святих чи Західний канон за Г. Блумом. Епоха постмодернізму характеризується гнучкістю, плюралізмом і відкритістю в питаннях рецепції канону, пропонує альтернативну, не зіперту на «класичне ядро» або й узагалі декларує відмову від канону. М. Павлишин засвідчив формування альтернативного канону, що визрів на новій системі мистецьких орієнтирів, відкритий до нових авторів, тем, жанрів та культурних впливів. Він викристалізувався на сторінках третього спеціального випуску «Плерома, 3'98. Мала Українська Енциклопедія Актуальної Літератури. Проєкт ПОВЕРНЕННЯ ДЕМІУРГІВ» у вигляді енциклопедії нового типу, вільної від уявної неупередженості і універсалізму, зорієнтованої на персональну мистецьку стихію творця-деміурга [11]. Як зазначав учений, МУАЛ за редакцією В. Єшкілева та Ю. Андруховича «був частиною рекламного апарату альтернативного літературного канону», добре знайомого культурній еліті 1990-х років, та «заслужував на назву «новий канон»». Він був плодом багаторічної праці письменників і культурних діячів, пов'язаних з Івано-Франківським колом, зокрема групою «Бу-Ба-Бу». Учасники групи «вдавали зневагу до канонів та інших сталих ієрархій», провокували найсвятіші ідеї, щоб урятувати їх від утилітарного споживацтва, а своїми творами «пародіювали формування канонів, як це практикували Спілка письменників та інші інституції офіційної культури» [35, с. 15]. Отже, є підстави вважати, що Ю. Андрухович свідомо жертвує жанрово значимими категоріями сонета заради ідейно-естетичного резонансу. Можливо, це була й реакція поета на популярність у медіа того часу кримінальних новин, своєрідний шлях до масового читача, суголосний із тенденціями масової літератури [21; 26]. Звідси й продекларована вказівка на жанр, публічність, рекламність, закличність, карнавальну стихію, що загострюють інтерес до творів. Стирання вироблених кордонів, синтез низького і високого, гра з жанром, із читачем, орієнтація на публічну реакцію дають авторові змогу активізувати психоемоційну жвавість адресата літературного твору, зорієнтувати його щодо вибраного мистецького вектора на «уявний карнавал з голосу і звуків», який згодом з успіхом і великим резонансом буде апробовано в першому романі «Рекреації» (1992).

Поява нових жанрів поетичної творчості, які виходять за межі канону, може бути як самостійною, так і спричиненою алюзіями до інших жанрових форм. Г. Блум зазначав, що «вірші, повісті, романи, п'єси з'являються як відгуки на попередньо написані вірші, повісті, романи і п'єси, і цей відгук залежний від конкретних авторських прочитань та інтерпретацій, котрі, власне, й виливаються у нові твори» [5, с. 14]. Загалом алюзивний потенціал поетичних творів Ю. Андруховича доволі значний. Це один з улюблених його прийомів інтелектуальної гри між автором і читачем, їх взаємодії у розпізнаванні прихованих смислових відсилок. Ці алюзивні зв'язки виявляються й у циклі «Кримінальні сонети». Зокрема, заголовок циклу творів Ю. Андруховича виразно перегукується з назвою циклу «Тюремні сонети» І. Франка, яким він переосмислив жанрову природу сонета, маючи за плечима блискучий досвід «форми пута» «Вольних сонетів».

Новаторство циклу Т. Гундорова охарактеризувала як «поетичну революцію», яка «пов'язана передусім із опобутовленням і натуралізацією жанрового змісту сонета, що відтворює реальність тюремного побуту» [9, с. 75]. Дослідниця вказує на протокольну точність і філософську глибину зображення арештантського побуту, засоби його розкриття. Перебування ліричного героя в ізоляції не тільки просторово, а й психологічно евристичне: це катівня, місце наруги та беззаконня, суцільне метафізичне зло, яке руйнує й знищує навколо все людське. М. Ткачук також відзначав високу художню майстерність «Тюремних сонетів» І. Франка, їх нове слово в революційному тлумаченні дійсності, світорозумінні, передачі мінливості часу, новому поглядові на світ і «почуття людини» [24, с. 96].

Наскрізь пародійний пафос творчості, маніфестовані ідеї перевернути все догори дригом, сприйняття мови як об'єкта забави, гри переконують, що автор не випадково назвав цикл «Кримінальні сонети». Алюзії, поза сумнівом, налаштовують читача на відповідний емоційний лад, на жанр, добре знайомий із рядків «Тюремних сонетів», «Вольних сонетів» І. Франка. Однак на відміну від «саркастичної іронії» попередника Ю. Андрухович удається до пародійних прийомів, епатажної стилістики, психологічно заниженого портретування, позаестетичної тональності. Пародійні інтенції «Кримінальних сонетів» хоч і поставили під сумнів емоційно-психологічну цінність досвіду перебування І. Франка в австрійській в'язниці, сколихнули читацькі сподівання. Читачі відгукнулися на запрошення стати свідками низки загадкових кримінальних історій, розказаних поетом-постмодерністом про події у «злочинському раю»: скандали, вбивства, зґвалтування, жахливі подробиці доль злочинців і потерпілих. Ці кримінальні історії – прагнення поета подолати жанровий та естетичний канон, указати на невідповідність застарілих літературних цінностей у нових суспільних умовах. Отже, вже сама назва циклу своїм анонсом про кримінальну стихію, пародійною спрямованістю порушує жанровий канон. «Ніжність», «Азарт», «Життєпис», «Мафія», «Постріл» – не просто сонети, звична читацька класика, а одіозна лірика в жорстко регламентованій формі. У них вчуваються психологічно нестабільна атмосфера, загроза насилля і розправи, присмак крові, характерні для кримінального світу. Ю. Андрухович виводить на авансцену маргінальні «голоси», вони психоемоційно агресивні («Ніжність», «Азарт»), соціально zdeформовані («Життєпис»), оповиті смертоносними ореолами («Мафія», «Постріл»). Він залишає читачеві простір для образного споглядання героїв-злочинців та їхніх жертв, їхнього побуту та духовного світу, поривів і прагнень, умотивування вчинків. У сонетах автор принципово орієнтований на жанрову невідповідність канонів новим для сучасної поезії баченням кримінальної тематики з явним домінуванням гротеску, постмодерної іронії та провокативної тональності, чим відкриває для читача нові поетичні та смислові грані.

На рівні назви цикл «Кримінальні сонети» Ю. Андруховича перегукується й зі збіркою «Ґратовані сонети» І. Світличного. Хоча згадані поетичні об'єднання й створені в одному жанрі сонета, їхні ідейно-художні характеристики виявляють

очевидний естетичний і тематичний контраст. Протилежними є заголовні лексеми: «кримінальні» – окреслює належність до злочину, правопорушення, світу криміналу, «ґратовані» – вказує на перебування за ґратами, обмеження простору, ув'язнення. Різні культурно-історичні епохи, до яких належать митці, визначили й мовно-духовні пріоритети. Оригінальність їх художнього втілення проявляється в різних аспектах. Поет-постмодерніст активно культивує культуру гри, у якій домінують всеохопна іронія, гра з формою, читачем, розмиття меж, порушення правил, а поет-шістдесятник – культуру серця, якій притаманні чуттєвість, моральність, свободолюбство (цикл «Три свободи»), увага до національного й людського, критика деспотизму та тоталітаризму («Інтодукція («Ганебний зек, державний злодій»), «Шмон», «Вічний шмон», «Quod licet Jovi, non licet bovi», «Жалісний сонет»), творча самодисципліна («Сонет», «Клясичний вірш»).

Якщо для Ю. Андруховича «Кримінальні сонети» були своєрідною естетичною провокацією, що мала на меті «пробудити» інтерес читача, повернувши йому давно знайоме, то «ґратовані сонети» були для І. Світличного, як зазначив І. Кошелівець, «цілющим джерелом проти духової деградації в його протистоянні таборовій зморі» [22, с. 11]. За критеріями аналогій і контрастів співзвучними з «ґратованими сонетами» І. Світличного є «Тюремні сонети» І. Франка. Ідейно-емоційний інтеграл для обох – драматичний пафос, емпірична природа творчо-психологічних виявів, дотримання поетичного канону, напруга переслідування і неволі. У І. Світличного та І. Франка інша природа контрасту: він внутрішній – драматично зведений поетичний розрив між елітарною сонетною формою і жорстокими реаліями неволі, духовної кризи, внутрішньої боротьби. Особисте, біографічне, тягар долі та жорстоких випробувань прочитується в кожному рядку їхніх сонетів. В умовах таборової чи тюремної реальності, боротьби за «оновлення й відродження» українського соціокультурного простору, протистояння з ідеологічними опонентами функція «математичного жанру» потужно розкрита – «Сонет вагомий, як стилет» [22, с. 69]. Соціальні трансформації породжують зміну ідейно-художніх пріоритетів, критеріїв відбору: замість традиційних «високих» зразків, естетично довершених, з'являється суспільний запит на тексти, форми чи проблеми, які раніше вважалися маргінальними, «низькими» або другорядними. Виникає потреба і в нових текстах, які не належать до невеликого переліку зі шкільної програми, що спричиняє появу нової серії «Неканонічний канон» видавництва «Віхола».

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Входження в літературу Ю. Андруховича на тлі розвалу Радянського Союзу, політичної та соціальної нестабільності 80-х, відречення від несвободи художньої творчості одразу поставило його за межі тогочасного літературного канону. Він осмислено відмовився від нав'язуваних офіційною ідеологією мистецьких засад, стереотипів, норм і цінностей. Акцент було зроблено на історично продуктивні для альтернативної української літератури способи мистецького вислову. Поети «Бу-Ба-Бу» дистанціювалися від поганьблених пережитків попередньої літературної традиції

і в пошуках демократизації мистецтва пішли проторованою стежкою бурлеску, балагану, буфонади, сміхової, сатирично-пародійної, народно-карнавальної культури. Твори, що увійшли до літературного канону, пантеону обраних, стали об'єктом пародії, «збиткування», «перетрушування». Назва та тексти циклу «Кримінальні сонети» Ю. Андруховича розходяться з традиційними уявленнями про оптимальний узус і рецепцію зразкової жанрової моделі – канону. Вони ілюструють епатажний підхід до проблематики «Тюремних сонетів» І. Франка та «Гратованих сонетів» І. Світличного, тексти яких були для Ю. Андруховича, вочевидь, джерелом вербальних, тематичних алюзій. «Кримінальні сонети» Ю. Андруховича слугують прикладом того, як некласичний зміст поетичного твору може стати частиною культурного надбання завдяки своїй інноваційності. У полі нашої уваги перебуває й парадоксальність тексту, що має різні вияви. Докладне дослідження цього аспекту в «Кримінальних сонетах», інших поезіях Ю. Андруховича й становитиме предмет подальших розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрухович Ю. Диявол ховається в сирі: вибрані спроби 1999–2005 років. Київ : Критика, 2006. 320 с.
2. Андрухович Ю. Листи в Україну. Вибрані вірші. Вид. друге, доп. Київ : А-БА-БАГА-ЛА-МА-ГА, 2016. 256 с.
3. Андрухович Ю. «Постмодернізм – не напрям, не течія, не мода...» : з інтерв'ю з Л. Тарнашинською. *Слово і час*. 1999. № 3. С. 56–66.
4. Білоцерківець Н. Бу-Ба-Бу та ін.: український літературний неоавангард: портрет одного року. *Слово і час*. 1991. № 1. С. 42–52.
5. Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох / пер. з англ. за заг. ред. Р. Семківа. Київ : Факт, 2007. 720 с.
6. Видавництво «Віхола». Серія «Неканонічний канон». URL: <https://www.vikhola.com/product-page/nekanonichnyi-kanon>
7. Гундорова Т. Колоніальність як перевдягання: «Малоросійський маскарад» Івана Котляревського. *Harvard Ukrainian Studies, 2011–2014*. Vol. 32–33. Part two. P. 395–414.
8. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Київ : Критика, 2005. 263 с.
9. Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. Київ : Критика, 2006. 352 с.
10. Гундорова Т. Літературний канон і міф. Нова історія української літератури: теоретико-методологічні аспекти. Київ : Фенікс, 2005. 260 с.
11. Єшкілев В. Від редакції. Бібліотека «Ї». URL: <https://www.ji.lviv.ua/ji-library/pleroma/vstup.htm>
12. Качуровський І. Строфіка : підручник. Київ : Либідь, 1994. 272 с.
13. Кривенко С. Жанрові виміри поезії «Бу-Ба-Бу»: функції заголовків і підзаголовків. *Закарпатські філологічні студії*. 2025. № 40. Т. 2. С. 193–198. URL: DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.32>

14. Ксьондзик Н. Класицизм і соцреалізм: теоретичні дослідження / передм. Р. Семківа. Київ : Смолоскип, 2020. 312 с.
15. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / гол. ред. А. Волков. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 634 с.
16. Мойсієнко А. Український сонетний текст: канон і неканон. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2022. № 10. С. 213–227. URL: <http://dx.doi.org/10.31338/2299-7237suv.10.14>
17. Моренець В. Поетичний авангард: його природа й сучасні виміри. *Стильові тенденції української літератури ХХ століття*. Київ : Фоліант, 2004. С. 13–62.
18. Моренець В. Український літературний канон : міфи та реальність. *Наукові записки НАУКМА*. 2003. Т. 21. С. 9–17.
19. Павлишин М. Канон та іконостас : літературно-критичні статті. Київ : Час, 1997. 447 с.
20. Пахльовська О. Постмодерний канон української літератури в полоні пост-тоталітарних аберацій. *In Cossacks in Jamaica, Ukraine at the Antipodes*. Academic Studies Press, 2020. С. 582–603. URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1zjg9jq.42>
21. Романенко О. Жанрові моделі масової літератури: походження, напрями еволюції та типологія. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2014. Вип. 60(1). С. 315–322. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_fil_2014_60\(1\)_41](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_fil_2014_60(1)_41)
22. Світличний І. Гратовані сонети. Нью-Йорк : Сучасність, 1977. 115 с.
23. Сулима М. Український сонет: канонічне й неканонічне. *Evropa Orientalis: Studi e ricerche sui paesi dell'Est europeo*. 1999. № 18(2). С. 149–163.
24. Ткачук М. Лірика Івана Франка: до 150-річчя від дня народження Івана Франка : монографія. Київ : Світ Знань, 2006. 296 с.
25. Філоненко Н. Синтез масового й елітарного в поетичних творах групи «Бу-Ба-Бу» (на матеріалі збірки «Бу-Ба-Бу : Т.в.о./.../ри»). *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2007. Вип. XIV. С. 137–143.
26. Філоненко С. Масова література: влада жанрів і жанрових канонів. *Слово і час*. 2010. № 8. С. 81–93.
27. Черниш Г. «А рима дверима – гуп...». *Слово і час*. 1990. № 3. С. 12–14.
28. Черниш Г. «...Семенко, брате, я теж кудлатий наробим дива у світа хаті». *Прапор*. 1990. № 7. С. 22–26.
29. Eco U. *The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts*. Bloomington: Indiana University Press, 1979. 273 p. URL: https://monoskop.org/images/1/1b/Eco_Umberto_The_Role_of_the_Reader_1979.pdf
30. Guillory J. Canonical and Non-Canonical: A Critique of the Current Debate. *ELH*. 1987. № 54 (3). P. 483–527. URL: <https://doi.org/10.2307/2873219>
31. Guillory J. *Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation*. Chicago: University of Chicago Press, 1993. 392 p. URL: <https://depts.washington.edu/lsearlec/510/Texts/Guillory-Cultural%20Capital.pdf>
32. Kolbas E.D. *Critical Theory And The Literary Canon (1st ed.)*. New York: Routledge, 2001. 196 p. URL: <https://doi.org/10.4324/9780429501197>

33. Lauter P. *Canons and contexts*. New York: Oxford University Press, 1991. 296 p. URL: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9780195361742_A23604067/preview-9780195361742_A23604067.pdf

34. Lauter P. History and the Canon. *Social Text*. 1985. № 12. P. 94–101. URL: <https://doi.org/10.2307/466607>

35. Pavlyshyn M. Literary Canons and National Identities in Contemporary Ukraine. *Canadian-American Slavic Studies*. 2006. № 40 (1). P. 5–19. URL: <https://doi.org/10.1163/221023906X00690>

REFERENCES

1. Andrukhovych, Yu. (2006). *Dyiavol khovaietsia v syri : vybrani sproby 1999–2005 rokiv* [The Devil Hides in Cheese: Selected Essays 1999–2005]. Kyiv : Krytyka. 320 s. [in Ukrainian].

2. Andrukhovych, Yu. (2016). *Lysty v Ukrainu. Vybrani virshi* [Letters to Ukraine. Selected Poems]. Vyd. druhe, dop. Kyiv : A-BA-BAHA-LA-MA-HA. 256 s. [in Ukrainian].

3. Andrukhovych, Yu. (1999). «Postmodernizm – ne napriam, ne techiia, ne moda...» : z interviu z L. Tarnashynskoiu [«Postmodernism Is Not a Direction, Not a Movement, Not a Fashion...»: From an Interview with L. Tarnashynska]. *Slovo i chas*. № 3. S. 56–66 [in Ukrainian].

4. Bilotserkivets, N. (1991). Bu-Ba-Bu ta in. : ukrainskyi literaturnyi neoavanhard : portret odnogo roku [Bu-Ba-Bu et al. : Ukrainian Literary Neo-Avant-Garde : Portrait of a Year]. *Slovo i chas*. № 1. S. 42–52 [in Ukrainian].

5. Blum, H. (2007). *Zakhidnyi kanon: knyhy na tli epokh* [The Western Canon: The Books and School of the Ages] / per. z anh. pid zah. red. R. Semkiva. Kyiv: Fakt. 720 s.

6. Vydavnytstvo «Vikhola». Serii «Nekanonichniy kanon» [Vikhola Publishing House. Series: Non-Canonical Canon]. Retrieved from: <https://www.vikhola.com/product-page/nekanonichniy-kanon>

7. Hundorova, T. (2011–2014). Koloniialnist yak perevdiahannia : «Malorosiiskyi maskarad» Ivana Kotliarevskoho [Colonialism as Disguise : Ivan Kotlyarevsky's «Little Russian Masquerade»]. *Harvard Ukrainian Studies, 2011–2014*. Vol. 32–33. Part two. P. 395–414 [in Ukrainian].

8. Hundorova, T. (2005). *Pisliachornobylska biblioteka. Ukrainskyi literaturnyi postmodern* [The Post-Chernobyl Library. Ukrainian Literary Postmodernism]. Kyiv : Krytyka. 263 s. [in Ukrainian].

9. Hundorova, T. (2006). *Franko ne Kameniar. Franko i Kameniar* [Franko is not Kamenyar. Franko and Kamenyar]. Kyiv : Krytyka. 352 s. [in Ukrainian].

10. Hundorova, T. (2005). *Literaturnyi kanon i mif. Nova istoriia ukrainskoi literatury : teoretyko-metodolohichni aspekty* [Literary Canon and Myth. New History of Ukrainian Literature: Theoretical and Methodological Aspects]. Kyiv : Feniks. 260 s. [in Ukrainian].

11. Ieshkiliev, V. Vid redaktsii [From the editor]. Biblioteka «İ». Retrieved from: <https://www.ji.lviv.ua/ji-library/pleroma/vstup.htm>

12. Kachurovskyi, I. (1994). Strofika [Strophics]: pidruchnyk. Kyiv : Lybid. 272 s. [in Ukrainian].
13. Kryvenko, S. (2025). Zhanrovi vymiry poezii «Bu-ba-bu» : funksi zaholovkiv i pidzaholovkiv [Genre Dimensions of «Bu-Ba-Bu» Poetry: Functions of Titles and Subtitles]. *Zakarpatski filolohichni studii*. № 40. T. 2. S. 193–198. URL: DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.2.32> [in Ukrainian].
14. Ksondzyk, N. (2020). Klasytsyzm i sotsrealizm : teoretychni doslidzhennia [Classicism and Socialist Realism: Theoretical Studies] / peredm. R. Semkiva. Kyiv : Smoloskyp. 312 s. [in Ukrainian].
15. Leksykon zahalnoho ta porivnialnoho literaturoznavstva (2001) [Lexicon of General and Comparative Literary Studies] / holova red. A. Volkov. Chernivtsi : Zoloti lytavry. 634 s. [in Ukrainian].
16. Moisiienko, A. (2022). Ukrainskyi sonetnyi tekst: kanon i nekanon [Ukrainian Sonnet Text: Canon and Non-Canon]. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. № 10. S. 213–227. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.31338/2299-7237suv.10.14> [in Ukrainian].
17. Morenets, V. (2004). Poetychnyi avanhard : yoho pryroda y suchasni vymiry [Poetic avant-garde: its nature and contemporary dimensions]. *Stylovi tendentsii ukrainskoi literatury XX stolittia*. Kyiv : Foliant. S. 13–62 [in Ukrainian].
18. Morenets, V. (2003). Ukrainskyi literaturnyi kanon : mify ta realnist [Ukrainian literary canon: myths and reality]. *Naukovi zapysky NaUKMA*. 2003. T. 21 : Filolohichni nauky. S. 9–17 [in Ukrainian].
19. Pavlyshyn, M. (1997). Kanon ta ikonostas : literaturno-krytychni statti [Canon and Iconostasis: Literary-Critical Articles]. Kyiv : Chas. 447 s. [in Ukrainian].
20. Pakhlovska, O. (2020). Postmodernyi kanon ukrainskoi literatury v poloni posttotalitarnykh aberatsii [The Postmodern Canon of Ukrainian Literature in the Captivity of Post-Totalitarian Aberrations]. In *Cossacks in Jamaica, Ukraine at the Antipodes*. Academic Studies Press. S. 582–603. Retrieved from: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1zjg9jq.42> [in Ukrainian].
21. Romanenko, O. (2014). Zhanrovi modeli masovoi literatury: pokhodzhennia, napriamy evoliutsii ta typolohiia [Genre models of mass literature: origins, directions of evolution, and typology]. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Seria filolohichna. Vyp. 60 (1). S. 315–322. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_fil_2014_60\(1\)_41](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_fil_2014_60(1)_41) [in Ukrainian].
22. Svitlychnyi, I. (1977). Gratovani sonety [Grated Sonnets]. Niu-York : Suchasnist. 115 s. [in Ukrainian].
23. Sulyma, M. (1999). Ukrainskyi sonet: kanonichne y nekanonichne [Ukrainian Sonnet: Canonical and Non-Canonical]. *Evropa Orientalis : Studi e ricerche sui paesi dell'Est europeo*. № 18 (2). S. 149–163 [in Ukrainian].
24. Tkachuk, M. (2006). Liryka Ivana Franka : do 150-richchia vid dnia narodzhennia Ivana Franka [The Lyrics of Ivan Franko: On the 150th Anniversary of Ivan Franko's Birth]: monohrafiia. Kyiv : Svit Znan. 296 s. [in Ukrainian].

25. Filonenko, N. (2007). Syntez masovoho y elitarnoho v poetychnykh tvorakh hrupy «Bu-Ba-Bu» (na materialy zbirky «Bu-Ba-Bu : T.v.o./.../ry») [Synthesis of the Mass and the Elite in the Poetic Works of the Bu-Ba-Bu Group (based on the collection «Bu-Ba-Bu»: T.v.o./.../ry)]. *Aktualni problemy slovianskoi filolohii : mizhvuz. zb. nauk. st.* Nizhyn : TOV Vyd-vo «Aspekt-Polihraf». Vyp. KhIV : linhvistyka i literaturoznavstvo. S. 137–143 [in Ukrainian].

26. Filonenko, S. (2010). Masova literatura : vlada zhanriv i zhanrovykh kanoniv [Mass literature: the power of genres and genre canons]. *Slovo i chas*. № 8. S. 81–93 [in Ukrainian].

27. Chernysh, H. (1990). «A ryma dveryma – hup...» [«And the rhyme is like a door – thump...»]. *Slovo i chas*. № 3. S. 12–14 [in Ukrainian].

28. Chernysh, H. (1990). «...Semenko, brate, ya tezh kudlatyi narobym dyva u svita khati» [«...Semenko, brother, I too am shaggy, let's work wonders in the world's house»]. *Prapor*. № 7. S. 22–26 [in Ukrainian].

29. Eco, U. (1979). *The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts*. Bloomington: Indiana University Press. 273 p. Retrieved from: https://monoskop.org/images/1/1b/Eco_Umberto_The_Role_of_the_Reader_1979.pdf

30. Guillory, J. (1987). Canonical and Non-Canonical: A Critique of the Current Debate. *ELH*. № 54 (3). P. 483–527. Retrieved from: <https://doi.org/10.2307/2873219>

31. Guillory, J. (1993). *Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation*. Chicago: University of Chicago Press. 392 p. Retrieved from: <https://depts.washington.edu/lsearlec/510/Texts/Guillory-Cultural%20Capital.pdf>

32. Kolbas, E.D. (2001). *Critical Theory And The Literary Canon* (1st ed.). New York: Routledge. 196 p. URL: <https://doi.org/10.4324/9780429501197>

33. Lauter, P. (1991). *Canons and contexts*. New York: Oxford University Press. 296 p. Retrieved from: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9780195361742_A23604067/preview-9780195361742_A23604067.pdf

34. Lauter, P. (1985). History and the Canon. *Social Text*. № 12. P. 94–101. Retrieved from: <https://doi.org/10.2307/466607>

35. Pavlyshyn, M. (2006). Literary Canons and National Identities in Contemporary Ukraine. *Canadian-American Slavic Studies*. № 40 (1). P. 5–19. Retrieved from: <https://doi.org/10.1163/221023906X00690>

Стаття надійшла: 22.09.2025

Прийнято: 08.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

**РЕДАКТОРСЬКО-ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УЛАСА САМЧУКА
В ГІМНАЗІЙНИХ ЧАСОПИСАХ КРЕМЕНЕЧЧИНИ
ДВАДЦЯТИХ РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ**

Оксана КУШНІР

*кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент,
доцент кафедри журналістики
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль
ORCID: 0000-0003-3201-5285
oksanakush8@gmail.com*

Тетяна РЕШЕТУХА

*кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент,
доцент кафедри журналістики
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль
ORCID: 0000-0003-4515-3425
reshtetyana@gmail.com*

Оксана ЛАБАЩУК

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль
ORCID: 0000-0001-6000-7237
lagoshnyak@ukr.net*

У статті досліджено діяльність Уласа Самчука як редактора і видавця рукописних гімназійних часописів у контексті культурно-просвітницького середовища Кременеччини 1920-х років. Зосереджено увагу на участі майбутнього українського письменника в підготовці та виданні літературних часописів, що видавалися учнями Кременецької української гімназії ім. І. Стешенка.

На підставі аналізу рукописних джерел, спогадів, наукової літератури окреслено умови виникнення, тематичні пріоритети, авторський склад та ідейне спрямування молодіжних видань «Перші кроки» (1921–1922), «Юнацтво» (1922),

«Хвиля» (1923) та «Проліски» (1924). Визначено, що участь молодого У. Самчука у діяльності літературно-мистецького гуртка «Юнацтво», редагування одноіменного альманаху, організація періодичного видання «Хвиля», а також ймовірна причетність до створення часопису «Проліски» вказують на його активне залучення у тогочасний літературний процес, організаторські здібності та усвідомлення ним важливості друкованого слова в утвердженні національної ідентичності краю.

Вказано, що залучення до культурного середовища гімназійної молоді сформувало у Самчука-гімназиста навички редакторської діяльності, вміння працювати з текстами, організовувати видавничий процес, формувати ідейно-патріотичний вектор публікацій. Наголошено, що редакторсько-видавнича діяльність кременецького періоду вплинула на формування У. Самчука як національного культурного діяча, оскільки участь в організації та творенні культурного простору Кременеччини дала йому змогу здобути досвід, що відіграв важливу роль у його подальшій творчій біографії.

Зазначено, що гімназійні часописи були не лише майданчиком самовираження української молоді, а й важливим засобом національно-патріотичного виховання та протидії асиміляційним процесам у складних умовах тогочасної освітньої політики. Представлено сторінку культурно-освітнього простору Волині 1920-х років крізь призму редакторсько-видавничої діяльності У. Самчука.

Ключові слова: журнал, регіональна періодика, літературний журнал, молодіжна періодика, рукописний часопис.

ULAS SAMCHUK'S EDITORIAL AND PUBLISHING ACTIVITIES IN GYMNASIUM MAGAZINES IN THE KREMENETS REGION IN THE 1920S

Oksana KUSHNIR

Candidate of Sciences in Social Communications, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Journalism

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 M. Kryvonosa str., Ternopil

ORCID: 0000-0003-3201-5285

oksanakush8@gmail.com

Tetiana RESHETUKHA

Candidate of Sciences in Social Communications, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Journalism

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 M. Kryvonosa str., Ternopil

ORCID: 0000-0003-4515-3425

reshetyana@gmail.com

Oksana LABASHCHUK

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Theory and Methodology
of Ukrainian and World Literature
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2 M. Kryvonosa str., Ternopil
ORCID: 0000-0001-6000-7237
lagoshnyak@ukr.net*

The article examines the activities of Ulas Samchuk as editor and publisher of handwritten gymnasium magazines in the context of the cultural and educational environment of the Kremenets region in the 1920s. It focuses on the future Ukrainian writer's involvement in preparing and publishing literary magazines put out by students at the I. Steshenko Ukrainian Gymnasium in Kremenets.

Based on an analysis of handwritten sources, memoirs, and scientific literature, the conditions of emergence, thematic priorities, authorship, and ideological orientation of the youth publications 'First Steps' (1921–1922), 'Youth' (1922), 'Hvyliia' (1923) and 'Proliski' (1924). It has been determined that the participation of the young U. Samchuk in the activities of the literary and artistic circle "Yunatstvo", the editing of the almanac of the same name, the organisation of the periodical 'Hvyliia', as well as his probable involvement in the creation of the magazine 'Proliski' indicate his active involvement in the literary process of that time, his organisational skills and his awareness of the importance of the printed word in establishing the national identity of his compatriots.

It is noted that involvement in the cultural environment of gymnasium youth formed Samchuk's skills in editing, working with texts, organising the publishing process, and shaping the ideological and patriotic vector of publications. It is emphasised that the editorial and publishing activities of the Kremenets period influenced the formation of U. Samchuk as a national cultural figure, since his participation in the organisation and creation of the cultural space of Kremenets gave him the opportunity to gain experience that played an important role in his further creative biography.

It is noted that gymnasium magazines were not only a platform for self-expression for Ukrainian youth, but also an important means of national-patriotic education and counteracting assimilation processes in the difficult conditions of the educational policy of that time. The cultural and educational space of Volhynia in the 1920s is presented through the prism of U. Samchuk's editorial and publishing activities.

Key words: *magazine, regional periodicals, literary magazine, youth periodicals, handwritten journal.*

Постановка проблеми. Внаслідок геополітичних трансформацій, спричинених Першою світовою війною, Кременець став важливим осередком суспільно-політичного та культурно-просвітницького життя українців Волині. Заснована у 1918 році Кременецька українська гімназія імені Івана Стешенка, а також

створене навесні 1920 року Кременецьке повітове товариство «Просвіта» були визначальними інституціями, які сформували редакторсько-видавничий вектор діяльності У. Самчука. Навчаючись у гімназії, він одразу активно долучився до громадських та культурних активностей закладу, зокрема виступив одним із засновників культурно-мистецького гуртка «Юнацтво», редактором та видавцем однойменного альманаху та кількох літературних часописів. Як член товариства «Просвіта» У. Самчук був організатором читалень, театральних дійств, музичних заходів, спортивних змагань тощо [17, с. 30–39].

Попри те, що діяльність У. Самчука неодноразово ставала об'єктом наукового осмислення, ранній період його життєпису, особливо редакторсько-видавнича складова, досліджені поверхово. Так, постать митця згадано побіжно в контексті розповіді про існування у Кременецькій українській гімназії літературного гуртка «Юнацтво» та видання однойменного рукописного альманаху [3; 9]. О. Соловей, характеризуючи діяльність кременецької «Просвіти» у 20-х роках, наголосила на активній участі тодішнього гімназиста У. Самчука, який сприяв заснуванню філій по селах та створенню при них аматорських драматичних гуртків [15, с. 109]. Зокрема, у рідному селі Тилявка він був організатором читальні, театру та концертних й спортивних заходів [17, с. 36]. Детально громадську та культурно-просвітницьку діяльність У. Самчука 1920-х рр. окреслив Гаврило Чернихівський у монографії «Улас Самчук: сторінки біографії», наголосивши на ролі у редагуванні та виданні літературних гімназійних часописів [17, с. 33–36]. Фрагментарну інформацію про Самчука-редактора знаходимо у розвідках тернопільської науковиці Тетяни Решетуки, присвячених українським молодіжним часописам Кременеччини двадцятих років ХХ століття та літературно-мистецьким виданням Тернопілля кінця ХІХ – першої третини ХХ століття [11; 12].

Відтак, **мета статті** – окреслити діяльність Уласа Самчука як редактора і видавця часописів учнів Кременецької української гімназії імені Івана Стешенка у 20-х роках ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1920–1930-х роках місто Кременець став важливим осередком формування національної свідомості та патріотичного виховання української молоді. Особливу роль у цьому процесі відіграла Кременецька українська приватна гімназія імені Івана Стешенка, яка виховала низку відомих представників національної інтелігенції – письменників, науковців, громадських і політичних діячів. Серед її вихованців – Улас Самчук, Оксана Лятуринська, Марія Кавун-Кремінярівська, Кирило Куцок-Кочинський та інші [16, с. 122]. У цьому контексті закономірною видається поява в Кременці на початку 1920-х років перших українських рукописних молодіжних та учнівських часописів, зокрема: «Перші кроки» (1921–1922), «Юнацтво» (1922), «Хвиля» (1923) і «Проліски» (1924), які були тісно пов'язані з освітніми інституціями краю. Саме у цьому середовищі робив свої перші кроки У. Самчук як редактор і видавець учнівських часописів.

Ідея видавати учнівські журнали постала на ґрунті попередніх видавничих проєктів тогочасних гімназистів. Одним із них був рукописний журнал гуртка

учнів четвертого класу «Перші кроки», перше число якого вийшло 15 листопада 1921 року. Видання ставило за мету підвищення національної свідомості учнівської молоді, наголошуючи, що «мало бути українцем... українцем не зватися треба, а бути їм» [7, с. 3]. На сторінках часопису публікувалися публіцистичні, прозові та поетичні твори на національно-патріотичну тематику гімназистів. За словами А. Животка, видання було «фактично єдиним органом, що так чи інакше відбивав на своїх сторінках прояви українського життя міста та ширив українську думку глибоко просякнутими національним почуттям писаннями» [6, с. 12]. З грудня 1921 по квітень 1922 року вийшло 5 чисел журналу, але через брак коштів та відсутність зацікавлення до нього з боку містян видання припинило своє існування [2, с. 158–159; 6, с. 12; 8, с. 95–96].

У 1921 році У. Самчук вступив до Кременецької української гімназії імені Івана Стешенка [5] та став активним учасником громадських та культурних ініціатив учнівської молоді. Уже у наступному навчальному році він був обраний головою нелегального літературно-мистецького гуртка «Юнацтво», що починає видавати однойменний рукописний альманах [6, с. 12; 17, с. 34]. Щоб отримати офіційний дозвіл на видання часопису, гуртківці надіслали листа до кураторіуму шкільництва у Луцьку (лист від 22 лютого 1922 року) з відповідним клопотанням [4, арк. 13]. Проте одного бажання гімназистів було недостатньо, про що надійшла відповідь на ім'я директора навчального закладу С. Міляшкевича (лист № 2069/22): «Крім того, необхідно подати довідку, у якій зазначити, в яких часових межах буде той часопис виходити, чи буде друкуватися і де, буде поширюватися лише серед молоді навчального закладу чи і за його межами, і зрештою, чи бере на себе пан Директор обов'язок бути редактором того часопису і взяти усю юридичну відповідальність» [4, арк. 14]. Однак це не завадило ініціаторам реалізувати запланований видавничий проєкт.

Головним натхненником видання часопису та його редактором став У. Самчук, а сама редакція «Юнацтва» розташовувалась у передмісті у помешканні гімназиста Анатолія Чорнобая. Тут часто збиралися члени літературно-мистецького гуртка для обговорення змісту майбутніх випусків [13, с. 60].

Зміст видання визначався прагненням гуртківців згуртувати національно свідому молодь та популяризувати українську літературу серед гімназистів [6, с. 12–13].

Перше двадцятисторінкове число видання вміщувало різножанрові твори та літературні переклади членів гуртка. Національно-патріотичний вектор часопису відкрив поетичний дебют У. Самчука – тодішнього учня V класу гімназії. Його вірш «Не любити – не можу свою я країну...», надрукований під псевдонімом В. Данільчук, засвідчує глибоке внутрішнє переживання молодого автора та прагнення артикулювати свої патріотичні почуття через поетичну форму:

Не любити – не можу свою я країну,
Від щирого серця її я люблю;
Якби навіть прийшлося в лихую годину

За неї я радо умру. <...>
Не можу спинити юнацького серця,
Воно в моїх грудях, як пташечка, б'ється.
І в'ється, палає, немов у вогні,
І нищечком завше шепоче мені:
«Не раз обертали її у руїну,
Люби ж ти, люби свою рідну країну!» [4, арк. 19 зв.].

Романтична течія випуску була численнішою та представлена перекладами з польської С. Гродзінської (оповідання «Чи вільна», «Яблуня»), віршами А. Корнобая «На одну лиш щасливу мить», «Розбите кохання», С. Гродзінської «Жах ночі», А. Бодасюка «Бувають хвилини тяжкії, сумні...», оповіданнями М. Рудків «Мій щоденник», М. Капліна «Оженився», твором С. Стельмащук «Зимова казка» [4, арк. 17–22 зв.].

Гумористичного штриха виданню надавала байка А. Удановича «Не в слині сила» про доречність/недоречність певних поведінкових шаблонів [4, арк. 22, 22 зв.].

Завершила видання поезія С. Стельмащука «Бажання» [4, арк. 22 зв.], у якій висловлено сподівання на процвітання альманаху:

Хай живе «Юнацтво»!
Дивно процвітає
В праці не даремній
Юнаків єднає.

Для уникнення утисків з боку влади, більшість авторів публікувалася під псевдонімами [6, с. 12], зокрема, У. Самчук – під псевдонімами В. Данильчук, В. Перебендя, А. Чорнобай – А. Корнобай.

Допис редакції у першому числі видання після окремих публікацій «Продовження в слідуючому номері» свідчить про її намір продовжувати випуск альманаху [4, арк. 18 зв., 21 зв.]. Загалом побачили світ три числа часопису.

Альманах «Юнацтво» став ефективною платформою для презентації літературних ініціатив молодих українців, водночас засвідчуючи поступ видавничого процесу в краї. Тираж рукописного часопису, який розмножувався за допомогою гектографа, становив 60 примірників. Він знайшов підтримку як з боку молодіжного середовища, так і освіченого, національно свідомого дорослого населення Кременця [6, с. 13].

Внутрішні суперечності між членами літературного гуртка, зокрема вихід з нього кількох найактивніших учасників на чолі з У. Самчуком, призвели до припинення видання журналу [2, с. 166]. Однак це не перешкодило видавничим намірам майбутнього видатного українського письменника. Вже у лютому 1923 року він з групою однодумців почав видавати новий літературний часопис «Хвиля», який об'єднав довкола себе не лише з Кременеччини, а й з Вишнівця, Радивилова, Почаєва тощо, «в якій бурлять свіжі, хоч ще й не загартовані сили... до гурту» [1, с. 2]. До редакції видання входили А. Офіренко (псевдонім), А. Гайовий та У. Самчук, які переважно і склали автуру видання. Зокрема, У. Самчук

опублікував в альманасі ескіз про боротьбу зі зневір'ям і байдужістю «Я жив самотній...» (під псевдонімом В. Данильчук).

Часопис «Хвиля» мав яскраво виражене національно-соціальне спрямування, тож цензурні утиски та арешти поліції спричинили його закриття після виходу двох чисел [6, с. 13]. Сам У. Самчук в автобіографічній повісті «Юність Василя Шеремети» зазначав, що вийшло три числа часопису [14, с. 58].

Ще одним виданням, що стояло на засадах національно-свідомого виховання і виходило в означений час у Кременці, був рукописний місячник «Проліски», який видавав гурток української молоді в лютому–квітні 1924 року. Порівняно з вищезгаданими видавничими проєктами («Юнацтво», «Хвиля»), він відстоював більш радикальні національно-патріотичні позиції, тому ставив за мету виховання молоді, яка «прагне до освіти на рідній мові... стремить до боротьби з кривдою над нашим народом» [10, с. 3]. З цією метою зміст видання складали прозові та поетичні твори, публіцистичні та літературно-критичні статті, які порушували актуальні проблеми тогочасного суспільно-культурного життя. На думку окремих науковців, У. Самчук мав відношення до цього часопису [17, с. 36]. Це видається вірогідним, зважаючи на його активну громадсько-культурну діяльність у кременецькій філії товариства «Просвіта».

Видавничі ініціативи У. Самчука та його однодумців засвідчили високий рівень самоорганізації кременецьких гімназистів, їх зацікавлення у розвитку українського слова в контексті політичної ситуації того часу. Аналізовані рукописні журнали засвідчили тяглість ідей українського національно-патріотичного руху у формі регіональних культурних проєктів. Показовим є і той факт, що вже у юному віці У. Самчук виявив себе не лише як автор-початківець, а й як організатор літературного процесу, хай навіть на рівні активної української молоді Кременеччини.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Аналіз редакторсько-видавничої діяльності Уласа Самчука у контексті гімназійного середовища Кременеччини 1920-х років засвідчив, що ще у юному віці він виявив неабиякі організаторські здібності та прагнення формувати український культурний простір. Редаговані ним альманахи «Юнацтво» та «Хвиля», а також, ймовірно, часопис «Проліски» стали майданчиками для літературної самореалізації тогочасної української молоді краю та патріотичного виховання в умовах суспільного тиску. Їхній зміст, тематика, а також способи поширення і реакція читачів є важливим свідченням культурного життя української гімназійної спільноти того часу. Ідейна спрямованість видань – утвердження національної ідентичності, популяризація української мови та літератури, боротьба з байдужістю та асиміляційними впливами – є виявом високої соціокультурної свідомості членів редакцій.

Редакторсько-видавнича діяльність У. Самчука у 1920-х роках у Кременці заслуговує на увагу науковців з огляду на перспективу її дослідження в контексті осмислення цілісного портрета відомого українського митця. Подальше вивчення кременецького періоду дозволить точніше реконструювати шляхи формування

його світоглядних орієнтирів. З іншого боку, дана розвідка може стати складовою у вивченні історії національного культурного простору Кременеччини двадцятих років минулого століття, з'ясуванні особливостей функціонування молодіжних часописів у гімназійному середовищі краю та окресленні внеску учнівської молоді в культурно-просвітницьке життя Волині.

ЛІТЕРАТУРА

1. [Від редакції]. *Хвиля*. 1923. Ч. 1. С. 2.
2. Галушко М. Українські часописи Тернополя і Тернопільщини (1886–1944 рр.) : історико-бібліографічне дослідження / НАН України ; ЛНБ ім. В. Стефаника ; Відділення «Науково-дослідний центр періодики» ; відп. ред. Л. В. Сніцарчук. Львів : [б. в.], 2008. 352 с.
3. Дем'янчук О. Н. Видатні постаті в контексті культурно-освітніх традицій Кременця. *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка*. Серія: Педагогіка / за заг. ред. А. М. Ломаковича, В. Є. Бенери. Кременець : ВЦ КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2019. Вип. 12. С. 17–22. DOI: <https://doi.org/10.37835/2410-2075-2020-12-2>
4. Державний архів Тернопільської області. Ф. 351. Кременецька Українська гімназія. Оп. 1. Спр. 52 (Листування з Кураторією Волинського шкільного округу про видачу дозволу на видання шкільного журналу «Юнацтво», про зарахування на навчання учнів інших віросповідань та іншим питанням) [польськ., укр.]. 38 арк.
5. Державний архів Тернопільської області. Ф. 351. Кременецька Українська гімназія. Оп. 1. Спр. 54 (Заяви учнів про зарахування на навчання в гімназію та складання вступних іспитів) [укр.]. 185 арк.
6. Животко А. Рукописні часописи української молоді. Львів : Накладом Тов-а «Взаїмна Поміч Українського Вчительства», 1938. 28 с.
7. Молодь. *Перші кроки*. 1921. № 1. С. 3.
8. Павлюк І.З. Українські часописи Волині, Полісся, Холмщини та Підляшся 1917-1939 рр.: Анот. покаж. Львів; Луцьк, 1997. 180 с.
9. Пасічник О. Улас Самчук і українська приватна гімназія у місті Кременець. Кременецький ліцей в контексті розвитку освіти, науки та культури на Волині і першій третині ХХ ст. : Збірник наукових праць / Упоряд. і наук. ред. Анатолій Багнюк, Наталія Савелюк. Тернопіль : ТзОВ "Терно-граф", 2009. С. 157–159.
10. Передмова. *Проліски*. 1924. Ч. 1. С. 3.
11. Решетуха Т. Українські молодіжні часописи Кременеччини двадцятих років ХХ століття. *Український інформаційний простір*. 2013. Т. 1. Вип. 1. С. 260–264.
12. Решетуха Т. Літературно-мистецькі часописи Тернопілля кінця ХІХ – першої третини ХХ століття. *Studia Methodologica*. Тернопіль ; Кельце : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. Вип. 54. С. 5-26. DOI : 10.25128/2304-1222.22.54.01
13. Самчук У. На білому коні. На коні вороному : спомини і враження у 2 ч. Острог : Видавництво «Національний ун-т «Острозька академія», 2007. 424 с.

14. Самчук У. Юність Василя Шеремети : роман. Рівне : Волинські обереги, 2005. 326 с.
15. Соловей О. «Просвіта» в суспільно-політичному та культурно-мистецькому житті Кременеччини (1918 –1936 рр.). Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. 2018. Чис. 19. С. 108–113.
16. Чернихівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності. Кременець : Папірус, 1999. 320 с.
17. Чернихівський Г. Улас Самчук : сторінки біографії. Тернопіль : Збруч, 2005. 246 с.

REFERENCES

1. [Vid redaktsii] (1923). *Khvylya*, (1), 2.
2. Chernykhivskyi, H. (1999) *Kremenetchyna vid davnyiny do suchasnosti* [Kremenets Region from Antiquity to the Present]. Kremenets: Papirus.
3. Chernykhivskyi, H. (2005) *Ulas Samchuk: storinky biohrafii* [Ulas Samchuk: biography pages]. Ternopil: Zbruch.
4. Demianchuk, O. N. (2019). Vydatni postati v konteksti kulturno-osvitnikh tradytsii Kremetsia [Notable Figures in the Cultural-Educational Traditions of Kremenets]. *Naukovyi visnyk Kremenets'koi oblasnoi humanitarno-pedahohichnoi akademii im. Tarasa Shevchenka*, 12, 17–22. <https://doi.org/10.37835/2410-2075-2020-12-2>
5. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti [State archive of Ternopil region]. Stock 351. Kremenetska Ukrainiska himnaziia [Kremenetsk Ukrainian Gymnasium]. Description 1. Case 52 (Lystuvannia z Kuratoriieiu Volynskoho shkilnoho okruha pro vydachu dozvolu na vydannia shkilnoho zhurnalnogo «Iunatstvo», pro zakhuvannia na navchannia uchniv inshykh virospovidan ta inshym pytanniam) [Correspondence with the Board of Trustees of the Volyn School District regarding the issuance of a permit to publish the school magazine «Iunatstvo», regarding the enrollment of students of other faiths and other issues] [Ukr., Polish.]. 38 sh.
6. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti [State archive of Ternopil region]. Stock 351. Kremenetska Ukrainiska himnaziia [Kremenetsk Ukrainian Gymnasium]. Description 1. Case 54 (Zaiavy uchniv pro zakhuvannia na navchannia v himnaziuu ta skladannia vstupnykh ispytyv) [Student applications and entrance exams] [Ukr.]. 185 sh.
7. Halushko, M. (2008). *UkrainskychasopysyTernopoliaiTernopilshchyny(1886–1944rr.): istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia* [Ukrainian periodicals of Ternopil and Ternopil region (1886–1944): historical and bibliographical research]. Lviv.
8. Molod' (1921). *Pershi kroky*, (1), 3.
9. Pavliuk, I. Z. (1997). *Ukrainski chasopysy Volyni, Polissia, Kholmshchyny ta Pidliashshia 1917–1939 rr.: Annotovanyi pokazhchyk* [Annotated Index of Ukrainian Periodicals of Volyn, Polissia, Kholmshchyna, and Pidliashshia]. Lviv; Lutsk.
10. Pasichnyk, O. (2009). Ulas Samchuk i ukrainska pryvatna himnaziia u misti Kremenets [Ulas Samchuk and the Ukrainian Private Gymnasium in Kremenets]. In A. Bahniuk & N. Savel'iuk (Eds.), *Kremenetskyi litsei v konteksti rozvytku osvity, nauky ta kultury na Volyni i pershii tretyni XX st.* (pp. 157–159). Ternopil: Ternohraf.

11. Perednova (1924). *Prolisky*, (1), 3.
12. Reshetukha, T. (2013). Ukrainski molodizhni chasopysy Kremenetchyny dvadtsiatykh rokiv XX stolittia [Ukrainian Youth Periodicals of Kremenets in the 1920s]. *Ukrainskyi informatsiinyi prostir*, 1(1), 260–264.
13. Reshetukha, T. (2022). Literaturno-mystetski chasopysy Ternopillia kintsia XIX – pershoi tretyny XX stolittia [Literary and Artistic Magazines of Ternopil Region, Late 19th – Early 20th Century]. *Studia Methodologica*, 54, 5–26. <https://doi.org/10.25128/2304-1222.22.54.01>
14. Samchuk, U. (2007). Na bilomu koni. Na koni voronomu: spomyny i vrazhennia u 2 ch. [On a white horse. On a raven horse: memories and impressions in 2 parts]. Ostroh: Vydavnytstvo «Natsionalnyi un-t «Ostrozka akademiia».
15. Samchuk, U. (2005). Yunist Vasylia Sheremety [The youth of Vasyl Sheremeta]. Rivne: Volynski oberehy.
16. Solovey, O. (2018). «Prosvita» v suspilno-politychnomu ta kulturno-mystetskomu zhytti Kremenchyny (1918–1936 rr.) [«Prosvita» in the Sociopolitical and Cultural Life of Kremenets Region]. *Litopys Volyni*, 19, 108–113.
17. Zhyvotko, A. (1938). Rukopysni chasopysy ukrainskoi molodi [Handwritten magazines of Ukrainian youth]. Lviv: Nakladom Tov-a «Vzaimna Pomich Ukrainskoho Vchytelstva».

Стаття надійшла: 22.08.2025

Прийнято: 10.09.2025

Опубліковано: 02.12.2025

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ СПРИЙНЯТТЯ СУРЖИКУ

Наталя МАТВЕЄВА

доктор філософії,

викладач кафедри української мови та славістики

Тернопільського національного педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль;

молодший науковий співробітник відділу стилістики,

культури мови та соціолінгвістики

Інституту української мови Національної академії наук України

вул. М. Грушевського, 4, м. Київ

ORCID: 0000-0001-6290-9381

natalyamatveieva@gmail.com

Статтю присвячено аналізу суржику як лінгвістичного феномену та особливостям його сприйняття мовцями. З'ясовано, що суржик найчастіше асоціюють із просторіччям, іншомовними запозиченнями, діалектами, жаргонізмами, макаронічним мовленням та змішаною мовою. Наведено різні визначення цього явища, запропоновані авторитетними українськими лінгвістами. Узятю за основу визначення суржику як змішаної форми українсько-російського (російсько-українського) мовлення. Проаналізовано історичні передумови виникнення суржику.

Обґрунтовано традиційне негативне ставлення до суржику в мовознавстві, на підтвердження чого наведено цитати відомих лінгвістів. Окрему увагу приділено маніпуляційному аспекту використання суржику та аргументам, що пояснюють неграмотність суржикового мовлення.

Емпіричною основою дослідження стали мовні біографії студентів, які змінили місце проживання внаслідок повномасштабної війни Росії проти України. Часто респонденти переїхали з регіонів, у яких домінував суржик. На підставі відповідей студентів охарактеризовано їхнє ставлення до цього явища. Засвідчено, що більшість респондентів ставиться до суржику позитивно або нейтрально, іноді ототожнює його з діалектом. Деякі студенти під суржиком розуміють не форму загальнонаціональної мови, а ще одну мову, яку дехто навіть вважає рідною. Підкреслимо, що є також такі респонденти, які зазначають, що на сучасному етапі суржик є значно кращим варіантом спілкування, ніж уживання російської мови.

На основі матеріалів мовних біографій з'ясовано, що більшість опитаних не бачить загрози для державної мови внаслідок активного побутування суржику.

Передбачаємо, що суржик, по-перше, є перехідним етапом від російськомовності до українськомовності, а тому мовці, удосконаливши свої знання української

мови, у перспективі використовуватимуть її, оминаючи фазу суржику. По-друге, наголошуємо на необхідності підвищення мовної освіченості молоді як важливого інструмента збереження й розвитку української мови.

Ключові слова: діалект, мовна біографія, повномасштабна війна, рідна мова, суржик.

SOCIOCULTURAL ASPECTS OF THE PERCEPTION OF SURZHYK

Natalia MATVEIVA

Doctor of Philosophy,

Lecturer at the Department of the Ukrainian Language and Slavistics

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 M. Kryvonosa str., Ternopil;

Junior Researcher at the Department of Stylistics,

Language Culture and Sociolinguistics

The Institute of the Ukrainian Language

of the National Academy of Sciences of Ukraine

Hrushevskyyi str., 2, Kyiv

ORCID: 0000-0001-6290-9381

natalyamatveieva@gmail.com

The article is devoted to the analysis of Surzhyk as a linguistic phenomenon and the peculiarities of its perception by speakers. It has been established that Surzhyk is most often associated with colloquial speech, foreign borrowings, dialects, jargon, macaronic language, and mixed language forms. The study presents various definitions of this phenomenon proposed by authoritative Ukrainian linguists. The definition of Surzhyk as a mixed form of Ukrainian-Russian (or Russian-Ukrainian) speech is taken as a basis. The historical preconditions for the emergence of Surzhyk have been analyzed.

Since a traditionally established negative attitude toward Surzhyk prevails in linguistics, the article provides quotes from prominent linguists that support this position. Special attention is given to the manipulative aspect of Surzhyk's use and the arguments explaining its perception as an indicator of language incompetence.

The empirical basis of the study consists of the language biographies of students who changed their place of residence due to Russia's full-scale war against Ukraine. Most respondents relocated from regions where Surzhyk predominated. Based on students' responses, their attitudes toward Surzhyk were characterized. The study revealed that most respondents view Surzhyk positively or neutrally, sometimes even equating it with a dialect. Some students perceive Surzhyk not as a form of the national language but as a separate language, which some even consider their mother tongue. Notably, there are also respondents who believe that, at present, Surzhyk is a significantly better alternative than using the Russian language.

Based on the analysis of language biographies, it has been established that most respondents do not perceive Surzhyk as a threat to the state language due to its widespread use.

The study suggests that, firstly, Surzhyk serves as a transitional stage from Russian-speaking to Ukrainian-speaking identity, meaning that as speakers improve their proficiency in Ukrainian, they will eventually adopt it fully. Secondly, the necessity of enhancing language education among young people is emphasized as a crucial tool for preserving and developing the Ukrainian language.

Key words: dialect, language biography, full-scale war, mother tongue, Surzhyk.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна Росії проти України, що спричинила масову міграцію населення з окупованих та небезпечних для життя регіонів, великою мірою модифікувала мовну поведінку населення. Індивіди, що протягом життя проживали у здебільшого російськомовному середовищі, у новому для них – українськомовному – комунікативному просторі часто змінюють свої мовні вподобання, модифікують ставлення до обидвох мов та усвідомлюють важливість функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя.

Такі мовні трансформації зумовлені не лише зміною мовного середовища, а й глибшими соціокультурними та ідентифікаційними чинниками. Для багатьох людей перехід на українську стає не просто вимушеним адаптаційним кроком, а свідомим вибором, символом єдності, спротиву агресорові та утвердженням власної національної ідентичності.

У контексті модифікацій мовної поведінки українців у новому для них комунікативному середовищі цікавість викликає такий різновид загальнонаціональної мови, як суржик, а особливо його сприйняття серед носіїв. Відомо, що російськомовні українці часто переходять на державну мову спілкування не відразу, а через проміжну фазу суржику, або ж переходять із суржику, який вважають рідною мовою, на українську мову комунікації.

Метою статті є аналіз соціокультурних аспектів сприйняття суржику його носіями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує багато визначень суржику, що, безперечно, засвідчує зацікавленість учених цим феноменом. Суржик ставав предметом дослідження мовознавців Л. Масенко [4], О. Сербенської [1], В. Труба [7; 9], О. Тараненка [8], Л. Ставицької [7], О. Селіванової [6], І. Браги [3] тощо.

Зокрема, І. Брага, аналізуючи сутність цього терміна у визначеннях різних науковців, підсумовує, що феномен суржику найчастіше співвідносять із такими термінами, як «просторіччя», «іншомовні запозичення», «язичіє», «діалект» (територіальний, соціальний (зокрема, жаргон)), «макаронічне мовлення», «змішана мова», «піджин», «креольська мова», «лінгва франка», «інтер-мова», «перемикання /змішування кодів», «інтерференція» тощо [3, с. 83].

У першому виданні енциклопедії «Українська мова» було подано таку дефініцію: суржик (букв. – суміш жита з пшеницею, ячменю з вівсом і т. ін., а також борошно з такого зерна) – мова, у якій штучно об'єднані без дотримання літературних норм елементи різних мов [10]. Тобто, як і традиційно в радянський період, суржиком уважали поєднання будь-яких мов без проєкції на українську та російську мови.

Л. Ставицька суржиком називала «некодифіковану просторозмовну мову, яка виникла як наслідок масової тривалої контактної українсько-російської двомовності в її диглосній формі» [7, с. 77]. В. Труб кваліфікує суржик як форму українського просторіччя в ситуації двомовності [9]. О. Селіванова під суржиком розуміє українсько-російський мовний гібрид, що є наслідком штучного поєднання елементів російської й української мов та порушує норми української літературної мови [6]. Л. Масенко в монографії «Суржик: між мовою і язиком» суржиком називає «гібридні українсько-російські форми мовлення [4, с. 48], «змішану субмову» [4, с. 50, 62], «мовний гібрид» [4, с. 52], «мішаний тип мовлення» [4, с. 58].

З огляду на дефініції сучасних лінгвістів, розуміємо, що суржик – це змішана форма українсько-російського (російсько-українського) мовлення.

Слід зазначити, що час появи суржику як змішаної форми російсько-українського мовлення традиційно визначають як кінець XVII – початок XVIII ст., «коли імперська асиміляційна політика перервала розвиток староукраїнської писемної традиції на підросійській Україні. Упровадження російської мови в адміністративно-управлінську сферу й освіту спричинило формування в середовищі місцевого чиновництва... специфічного макаронічного усного мовлення, у якому елементи старослов'янщини, кліше і штампи російського канцеляриту й літературні звороти химерно сполучалися з фонетичною основою й лексичними та морфологічними елементами української мови» [4, с. 5].

Таким чином, суржик як лінгвістичний феномен постав унаслідок переходу українськомовних селян на російську мову комунікації, причиною чого стала русифікаційна політика Московської імперії. Неможливо оминати той факт, що на сучасному етапі на прикладі явища суржику простежуємо протилежну тенденцію: нині суржик здебільшого є проміжним етапом переходу російськомовних людей із російської мови на українську внаслідок українізації суспільства.

Традиційно в лінгвістиці усталилося негативне ставлення до цього явища, та прийнято кваліфікувати суржик як неграмотне мовлення. Наприклад, Л. Масенко, розмірковуючи, як позбутися суржику, наголошує на його маніпулятивному складнику: «Оскільки суржик нищить узус (практичну спонтанну норму) української мови і відриває її від літературної основи, русифікаторам вигідно ототожнювати його з українською мовою з метою її дискримінації і маніпуляційного впровадження в масову свідомість міфологеми про її недосконалість, а отже, і непотрібність» [4, с. 125].

Б. Антоненко-Давидович теж засуджував суржик, підкреслюючи, що «недобре, коли людина, не знаючи гаразд української чи російської мови або тої й тої, плутає обидві ці мови, перемішує їхні слова, відмінює слова одної мови за граматичними вимогами другої, бере якийсь притаманний саме цій мові вислів і живою силою тягне його в іншу мову, оминаючи традиції класичної літератури й живу народну мову. Так створюється мовний покруч, чи, як кажуть у нас, на Україні, суржик. Суржик не є й не може бути ознакою будь-якої культури, навпаки, він завжди відбиває некультурність частини людей, залишаючись породженням соціального й національного гноблення трудящих мас» [2, с. 16].

Утім, така негативна оцінка явища суржику лінгвістами може відрізнитися від його оцінки самими носіями. Розглянемо, що розуміють під суржиком та як до нього ставляться індивіди, що стали респондентами в проведеному нами дослідженні. Зазначимо, що наше дослідження полягало в записуванні мовних біографій людей, що змінили своє місце проживання у зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії. Матеріалом стали мовні біографії студентів ТНПУ (усього 16 диктофонних записів), які ми записали в ході проведення мовних інтерв'ю. Детально методологію проведеного дослідження та сам метод мовної біографії описано в нашій статті, розміщеній у попередньому номері журналу [5].

Так, багато респондентів повідомляють, що в населених пунктах, у яких вони мешкали до початку війни, активно побутував суржик, а саме:

– у Гуляйполі (Запорізька область): *Переважаю у нас розмовляють суржилом// Ну він у нас був не таким прямим російськомовним/ там переважно по українській// ... Ну не сильно кажу/ що у нас було там все російськомовне/ переважно суржик такий// Були і російські слова/ і українські//* (С., 19 р., Запорізька обл.);

– у Лисичанську (Луганська область): *Розмовляли// Російською/ російською// Але ну/ як завжди мама любила уточнювати/ суржилом// Тобто це не мова/ але вже не чисто російською// Ну так Схід/ близькість Росії/ відповідно російська мова//* (І., 18 р., Луганська обл.);

– у Миколаєві: *У нас суржик домінує//* (І., 19 р., Миколаїв);

– на Херсонщині: *У нас якщо брати села/ такі райони/ то в нас говорять суржилом// А якщо брати міста/ наприклад/ Каховка/ наприклад/ Херсон самий/ то вони більше говорять російською мовою// Мало хто/ там вчителі можуть говорити навіть в побутовому такому/ то вони можуть говорити українською// Вони завжди говорять українською/ а якщо брати звичайних людей/ то це більше суржик/ або російська мова//* (Є., 17 р., Херсонська обл.);

– на Дніпропетровщині: *До початку війни у нас був суржик/ з переважно російськими словами// Там тільки трохи вкраплень української// Але з початку повномасштабного вторгнення/ переважна більшість людей/ з якими я спілкуюся/ перейшли на українську// Або це вже суржик український/ з певними вкрапленнями//* (С., 18 р., Дніпропетровська область).

Таким чином, суржик є важливою частиною мовного ландшафту багатьох регіонів України. Його форма та особливості, звичайно, варіюються залежно від регіону та соціального середовища, однак його суть незмінна: змішування російської та української мов і у фонетичному, і в граматичному, і в лексичному аспектах. Суржик не є сталою мовною системою, а радше живим, гнучким явищем, яке пристосовується до мовних впливів, історичних умов та побутового спілкування. Окремі респонденти навіть пояснюють принципи суржикомовності: *Це такий мікс// Бо там якщо брати/ ось/ наприклад/ навіть деякі слова можу процитувати// Якщо брати в нас/ ми так/ ми берем російські слова/ і читаємо їх українською// Якщо взяти там/ наприклад/ слово перший// Ми читаємо перший/ в нас на суржику буде первий/ бо російською первий/ але читаємо ми його українською// Так само/ Сидю/*

ходю/ виходю// (Є., 17 р., Херсонська обл.) або Воно як працювало? Ми/ переважно/ брали якісь російські слова/ ми їх робили під український лад// Як діла? От все таке// Привіт// (С., 19 р., Запорізька обл.). Ці приклади демонструють, що суржик – це не просто механічне змішування української та російської мов, а процес адаптації та трансформації лексики відповідно до інтуїтивних мовних правил.

На окрему увагу заслуговує ставлення респондентів до суржику як мовного явища. Упадає у вічі те, що більшість опитаних нами респондентів ставиться до нього позитивно чи нейтрально, часто навіть ототожнюючи суржик із діалектом. Наведемо приклади відповідей студентів на запитання про те, як вони ставляться до суржику:

– Ну не позитивно/ і не негативно// Це ясна річ/ суржик/ це той самий діалект/ просто щось з російської// Це перемішка слів/ що може там взяли якось російську мову/ щось там по-своєму перекрутив/ ось там якась/ якесь слово утворилося/ якого нема в словнику// Тобто нейтрально ставлюся//... Ну я кажу/ я не бачу в цьому нічого погано/ якщо його сприймати як якийсь діалект// Також тут/ більше переважно деякі польські слова// А там/ ясна річ/ може там свя-зано з російською// (С., 19 р., Запорізька обл.);

– Ой/ я ставлюсь дуже позитивно/ тому що ну я з самого дитинства ним спілкувалась// Тому мені і подобається// Тому/ що вся сім'я спілкується суржи-ком/ і в мене мої бабусі/ і дідусі// Вони не будуть переходити вже на україн-ську/ тому що вони все життя говорили суржиком// І хоч вони намагаються/ я бачу/ вони дуже намагаються якось перейти/ але їм складно// Ну тому нам краще якось з ними спілкуватись суржиком// Ну я позитивно ставлюся до нього// (В., 19 р., Херсонська область);

– Це як от особливість просто Східних і Південних регіонів// Це от дійсно щось унікальне в тому плані/ що це не діалект/ це суржик// Це ж слово позна-чає сіно з домішками// Він не має якогось визначених граматичних рамок// Він є/ і це добре// Бо як казала одна жінка лінгвіст/ що це показує/ що українська мова жива// Є багато діалектів// Чому діалекти це добре/ а суржик потрібно витравлювати? Це ж перехідне явище// Сходінка до того/ щоб люди перейшли на українську мову// Вона ж ніде не використовується в літературі// У романі Жадана «Ворошиловград» суржик прекрасно передає цю атмосферу// Я відчу-ваю себе вдома// Але я негативно ставлюсь/ коли суржик починає проскакувати у людей/ у якихось офіційних лиць/ які по закону мають говорити чистою україн-ською мовою// (І., 18 р., Луганська обл.);

– Може бути/ може існувати// Бо без суржика// Я вважаю/ що суржик/ це як діалект// Він все ж таки відображає населення/ яке живе на певній території// (К., 17 р., Запорізька обл.);

– Нейтрально// (І., 19 р., Миколаїв);

– Добре/ я ним користуюся// (К., 18 р., Полтавська обл.);

– Супер мова/ я її обожнюю// В ній є такі слова/ які навіть не зрозуміють ні українці/ ні росіяни// Тому для мене/ це якась така/ така мова/ яку тільки знають

саме наші// Херсонщина/ Запоріжжя/ там ці села/ ті/ які розуміють тільки наша сторона// (Є., 17 р., Херсонська обл.);

– Нормально/ в принципі// До суржика ставлюся нормально/ бо люди/ які переходять/ їм складно говорити суто якоюсь мовою/ і вони тоді якось таким чином хоч трошки переходять на цю мову// Але все ж таки якась конкретна мова звучить красивіше/ чисто// (С., 18 р., Луганська обл.);

– Наразі я нейтрально ставлюся до нього// Він має право бути/ тому що це показник прогресу людини/ якщо вона прагне переходити на українську мову// Якщо його немає/ якщо переважає російська мова/ то це набагато гірше// То краще спілкуватися так/ як можеш// Головне мати бажання// (П., 18 р., Донецька обл.);

– Суржик так/ добре ставлюсь/ це нормально// Я думаю/ розмовляти суржиком нормально// Суржикомовні люди/ вони більш українізовані/ ніж російськомовні// І багато людей/ які переходять з російської мови на українську мову/ вони використовують суржик// Але не спеціально/ тобто просто в них буває просякають російські слова/ і це звучить як суржик// От/ але все одно я думаю/ що люди/ які розмовляють зараз суржиком/ все одно намагаються розмовляти більш чисто українською мовою/ аніж російськомовні// (С., 18 р., Донецька обл.).

Ба більше, деякі студенти вважають суржик не просто однією з форм загальнонаціональної мови, а третьою мовою поряд із українською та російською, називаючи його часом навіть рідною мовою. Доказом цього є відповіді респондентів на запитання, яку мову вони вважають рідною:

– Ну/ як я вважаю/ для мене рідніший суржик// Ну саме суржик/ я не знаю// Так/ щоб якась чиста мова/ тут я не можу сказати більше// (В., 19 р., Херсонська обл.);

– Ну напевно/ що суржик// Тому що все-таки це з дитинства// Але ну він був з дитинства/ тобто я спілкувався ним// (І., 18 р., Луганська обл.);

– Я вивчала з першого класу українську мову/ і до сьогодні// І нею зараз користуюсь// А якщо так брати в побутовому/ то це суржик...Зараз в мене вже суржик/ мікс/ український/ а не російський// Якщо/ наприклад/ брати канікули/ то я спілкуюсь зі своїми там однокласниками/ з батьками/ вони переходять на суржик/ і я автоматично переходжу// Це можна сказати моя перша мова була/ і якось все автоматично переходить// Коли я говорю з україномовними/ я переходжу автоматично на українську/ якщо я говорю суржиком/ автоматично на суржик// (Є., 17 р., Херсонська обл.).

Із відповідей респондентів видно, що вони часто не замислюються над тим, що суржик – це мовна проблема. Вони сприймають його як щось природне, адже звикли чути таку мову вдома, на вулиці, у соцмережах. Отже, для багатьох він здається зручним варіантом спілкування, адже не потрібно докладати зусиль, щоб говорити чистою українською чи російською. Зазначимо, що окремі респонденти все-таки висловилися про негативне ставлення до суржику, наголошуючи на тому, що це ознака низького рівня володіння літературною мовою:

- Мені здається/ він трошки спаплюжує мову// (К., 18 р., Дніпропетровська обл.);
- Ну в звичайній мові/ то нормально// А ось так на парах/ то ні// Як кажуть наші/ це сільська мова// Треба якось суржик уникати/ його викоринювати// (Л., 19 р., Донецька обл.);
- Певно більш негативно/ тому що він позбавляє такої чистої мови// Але не можу прямо сказати/ що дуже негативно/ тому що він дає якогось такого свого забарвлення// Але краще його прибрати// Мені подобається більш чиста мова// (Т., 19 р., Херсонська обл.).

Окремі респонденти не виявляють чіткого негативного чи позитивного ставлення до явища суржик, зазначаючи, що в контексті сучасних подій значно кращим варіантом спілкування є суржик, а не російська мова:

- Я думаю/ що суржик не дуже добре/ але розумію/ що така вже доля/ так виходить/ краще суржиком/ ніж// Ну/ якщо для переходу на українську/ то краще вже суржиком/ хоч якось// (М., 17 р., Донецька обл.);
- Я вважаю це перехідною стадією// А краще хай буде суржик/ і вони з часом підтягнуть мову/ і буде українська// Ніж це має бути виключно російська// Я ставлюся позитивно/ бо це перехідна стадія... Тому я думаю/ що суржик/ це не так погано// Люди будуть підчитувати/ шукати якусь інформацію/ і вже переходити на українську// Це такий/ буферна зона/ потім перейдуть// Все одно це краще/ ніж російська// (С., 18 р., Дніпропетровська обл.).

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Отже, попри те, що в академічному середовищі суржик традиційно розглядають як мовну аномалію, що негативно впливає на якість мовлення, молодь, особливо переміщені особи, сприймає його здебільшого нейтрально або навіть позитивно. Дослідження мовних біографій студентів показало, що більшість із них не вбачає загрози у використанні суржик.

З огляду на відповіді респондентів, можемо припустити, що хоча суржик не може бути повноцінним засобом офіційного чи академічного спілкування, він відіграє важливу роль у процесі мовної українізації. Утім, зважаючи на те, що суржик є перехідним етапом від російськомовності до українськомовності, передбачаємо, що мовці, вдосконаливши свої знання української мови, у перспективі таки використовуватимуть її, пройшовши стадію суржик. Окрім цього, важливим завданням є підвищення рівня мовної грамотності серед молоді як ключового чинника збереження і розвитку української мови. Молоде покоління повинно усвідомити, що використання суржик шкодить як самій мові, так і культурній самоідентифікації.

Перспективою вважаємо потребу проведення нових досліджень, які б вивчали ефективність державних ініціатив, спрямованих на підвищення рівня володіння українською мовою, а також аналіз можливих стратегій подолання суржик в освіті та офіційному спілкуванні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / за заг. ред. О. Сербенської. Львів, 1994. 152 с.
2. Антоненко-Давидович Б.Д. Як ми говоримо. Київ : Рад. письменник, 1970. 182 с.

3. Брага І.І. Суржик у соціолінгвістичному вимірі. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2012. № 1. С. 82–87.
4. Масенко Л.Т. Суржик: між мовою і язиком. Київ : Києво-Могилянська академія, 2011. 135 с.
5. Матвеєва Н.Р. Мовна біографія як джерело опису мовного життя інформанта. *Studia methodologica*. 2024. № 58. С. 102–110. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1222.2024-58-10>.
6. Селіванова О.О. Проблема форм міксації мов у соціолінгвістиці. *Мова і суспільство*. 2011. С. 33–39.
7. Ставицька Л., Труб В. Суржик: суміш, мова, комунікація. *Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти*. Київ : ПУЛЬСАРИ, 2007. С. 32–120.
8. Тараненко О.О. Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози. *Мовознавство*. 2008. № 1. С. 14–30.
9. Труб В.М. Явище «суржику» як форма просторіччя в ситуації двомовності. *Мовознавство*. 2000. № 1. С. 46–59.
10. Українська мова. Енциклопедія. 1-е вид. Київ, 2000. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmoiva/um.htm>

REFERENCES

1. Antysuržyk. Včy mosja vvičlyvo povodytys' i pravyl'no hovoryty [Antisurzhik. We learn to behave politely and speak correctly] / Za zah. red. O. Serbens'koji. L'viv, 1994. 152 s. [in Ukrainian].
2. Antonenko-Davydovyč B.D. *Jak my hovorymo*. [How do we speak]. Kyjiv: Rad. pys'mennyk, 1970. 182 s. [in Ukrainian].
3. Braha I.I. Suržyk u sociolinhvistyčnomu vymiri. [Surzhik in the sociolinguistic dimension]. *Visnyk Zaporiz'koho nacional'noho universytetu. Filolohični nauky – Bulletin of Zaporizhzhia National University. Philological Sciences*. № 1. 2012. S. 82–87 [in Ukrainian].
4. Masenko L.T. *Suržyk: miž movoju i jazykom*. [Surzhik: between language and tongue]. Kyiv: Vydavnyčyj dim «Kyjevo-Mohyljans'ka akademija», 2011. 135 s. [in Ukrainian].
5. Matvejeva N.R. Movna biohrafija jak džerelo opysu movnoho žyttja informanta [Language biography as a source of description of the informant's language life.]. *Studia methodologica*. 2024. № 58. S. 102–110. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1222.2024-58-10> [in Ukrainian].
6. Selivanova O.O. Problema form miksaciji mov u sociolinhvistyci [The problem of forms of language mixing in sociolinguistics]. *Mova i suspil'stvo – Language and Society*. 2011. S. 33–39 [in Ukrainian].
7. Stavyc'ka L., Trub V. Suržyk: sumiš, mova, komunikacija [Surzhik: mixture, language, communication]. *Ukrajins'ko-rosijs'ka dvomovnist'. Lihvosociokul'turni aspekty: [zb. nauk. pr.]* Kyjiv: Univ. vyd-vo PUL'SARY, 2007. S. 32–120 [in Ukrainian].

8. Taranenko O.O. Ukrajins'ko-rosijs'kyj suržyk: status, tendenciji, ocinky, prohnozy [Ukrainian-Russian surzhik: status, trends, assessments, forecasts.]. *Movoznavstvo – Linguistics*. 2008. № 1. S. 14–30 [in Ukrainian].

9. Trub V.M. Javyšče «suržyku» jak forma prostoriččja v sytuaciji dvomovnosti [The phenomenon of «surzhyk» as a form of colloquialism in a bilingual situation]. *Movoznavstvo – Linguistics*. 2000. № 1. S. 46–59 [in Ukrainian].

10. Ukrajins'ka mova. Encyklopedija. [The Ukrainian Language. Encuclopedia]. 1 vyd. Kyjiv, 2000 [in Ukrainian].

Стаття надійшла: 02.09.2025

Прийнято: 22.09.2025

Опубліковано: 02.12.2025

НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ШЕВЧЕНКОВОЇ ТВОРЧОСТІ У ПУБЛІЧНИХ ВИСТУПАХ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ НА ШПАЛЬТАХ ГАЛИЦЬКОЇ ПЕРІОДИКИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Ольга МЕЛЕНЧУК

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри української літератури

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці

ORCID: 0000-0002-1382-7360

olia.burd@gmail.com

У статті акцентовано увагу на особливостях жанру промови та її впливові на масове сприйняття ідей, декларованих в усній формі. Дослідження актуалізує зміст промов, виголошених із нагоди Шевченківських роковин, у національно-політичному аспекті. Методологічну основу становлять загальнонаукові методи: історизму, проблемно-хронологічний, аналіз синхронно-діахронічних зв'язків, а також міждисциплінарний підхід.

Публічні виступи початку ХХ ст. мали виразне патріотичне спрямування: у них проголошувалися ідеї формування української національної ідентичності, утвердження власних позицій у тогочасному політикумі задля збереження етнічної цілісності, прав і свобод українського суспільства. У період боротьби українців за власну державність, становлення національної самоідентифікації у європейському контексті геніальна постать Т. Шевченка та його творчість стали важливими індикаторами національного життя української громадськості. У публікаціях відомих громадсько-політичних та культурних діячів, зокрема С. Барана, І. Копача, К. Левицького, Г. Цеглинського, Л. Цегельського та ін., крізь призму життєвої долі і творчості Т. Шевченка порушуються питання формування національно-політичного руху на західноукраїнських землях на початку ХХ ст.

Опубліковані матеріали на шпальтах українських часописів («Руслан», «Діло») на початку ХХ ст. відомих громадсько-політичних та культурних діячів засвідчують вагомий вплив Шевченкової творчості на процес національного самоусвідомлення українців у період боротьби за власну державність. Відповідно, феномен культу Т. Шевченка розглядається як надійна ідейна платформа для стратегії розвитку української політичної еліти та народу, а його творчість – як потужний інструмент ідеологічного впливу на суспільну й індивідуальну свідомість. Для інтелігенції початку ХХ ст. Т. Шевченко був символом свободи, провідником до ідеї незалежної Української держави. У своїх виступах промовці наголошували на зацікавленнях поета історичною тематикою, його захопленні ідеями

Кирило-Мефодіївського товариства, глибокій релігійності, любові до народу, рідної мови та України загалом.

Ключові слова: зібрання, публічний виступ, промова, нація, політика, ідея, Шевченко, роковини.

**THE NATIONAL-POLITICAL ASPECT OF SHEVCHENKO'S WORK
IN PUBLIC SPEECHES BY UKRAINIAN PUBLIC FIGURES
ON THE PAGES OF GALICIAN PERIODICALS
AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY**

Olga MELENCHUK

Candidate of Philological Sciences,

Assistant at the Department of Ukrainian Literature

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

2 Kotsyubynskogo str., Chernivtsi

ORCID: 0000-0002-1382-7360

olia.burd@gmail.com

The article focuses on the specific features of the speech genre and its influence on the mass perception of ideas expressed orally. The study highlights the content of speeches delivered on the occasions of Shevchenko anniversaries within the national and political context. The methodological framework is based on general scientific methods – historicism, the problem-chronological approach, the analysis of synchronic and diachronic connections – and also employs an interdisciplinary approach.

Public speeches of the early 20-th century had a distinctly patriotic orientation: they proclaimed ideas aimed at shaping Ukrainian national identity, asserting political positions within the contemporary political arena, and preserving the ethnic integrity, rights, and freedoms of Ukrainian society. During the period of Ukrainians' struggle for statehood and the formation of national self-identification in the European context, the outstanding figure and creative legacy of T. Shevchenko became a significant indicator of the national life of the Ukrainian public. In the publications of prominent public, political, and cultural figures – including S. Baran, I. Kopach, K. Levytskyi, H. Tsehlnskyi, L. Tsegelskyi etc. – issues related to the formation of the national-political movement in the western Ukrainian lands at the beginning of the 20-th century are addressed through the prism of Shevchenko's life and work.

Materials published in Ukrainian periodicals («Ruslan», «Dilo») in the early 20-th century by prominent public, political, and cultural figures demonstrate the significant influence of Shevchenko's works on the process of national self-awareness among Ukrainians during their struggle for statehood. Accordingly, the phenomenon of the Shevchenko cult is regarded as a reliable ideological platform for the development strategy of both the Ukrainian political elite and the nation, while his creative legacy serves as a powerful instrument of ideological influence on collective and individual

consciousness. For the intelligentsia of the early 20-th century, T. Shevchenko symbolized freedom and acted as a guide toward the idea of an independent Ukrainian state. In their speeches, orators emphasized the poet's interest in historical themes, his fascination with the ideas of the Cyril and Methodius Society, his deep religiosity, and his love for the people, the native language, and Ukraine as a whole.

Key words: ceremonial gathering, public speech, nation, politics, idea, Shevchenko, anniversary.

Постановка проблеми. Виголошення промови, одного з різновидів публічного виступу, передбачало передовсім мету переконання адресатів усного мовлення у достовірності й правильності поглядів оратора. Основною відмінністю між власне усною промовою і друкованою є виражальні засоби, які, наприклад, промовець застосовує під час публічного виступу, на відміну від друкованого тексту, де є лише слова і графічні знаки. Міміка, рухи, жести, артикуляція – це ті додаткові засоби впливу, які посилюють рівень сприйняття інформації. Тенденція друкувати виголошені промови актуалізується починаючи з другої половини ХІХ ст. Популяризація текстів промов на сторінках періодичних видань не лише розширювала аудиторію, а й викликала дискусії та відповідні реагування на прочитане.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До сьогодні зберігся значний масив текстів промов із нагоди Шевченкових роковин, які не втрачають своєї актуальності з погляду тематики та проблемності порушених питань, тому скрупульозний аналіз дасть змогу заповнити ще одну нішу в розвитку шевченкознавчої науки. У полі зору публікації С. Барана, І. Копача, К. Левицького, Г. Цеглинського, Л. Цегельського та ін. У сучасній історіографії відсутні наукові дослідження, які б узагальнювали зазначену проблематику.

Метою статті є комплексний аналіз публічних виступів, присвячених ушануванню пам'яті Т. Шевченка, виявлення їхніх тематичних, ідейних та художніх особливостей, а також у з'ясування ролі промов як чинника формування національно-політичної свідомості українців.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на політичну ситуацію, в умовах роз'єднаності України між Австро-Угорською та Російською імперіями наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. українське національне відродження мало різні форми вияву. На Наддніпрянській Україні у цей час українська національна ідея не виходила за межі інтелігентського середовища, натомість у Галичині й на Буковині вона торкнулася широких верств суспільства, що значно інтенсифікувало український національний рух. Про актуальність цієї проблеми свідчить публікація «З нагоди 47-х роковин Тарасових» («Руслан», 1908), у якій за підписом «Гр. Сьогобочний» (один із псевдонімів українського письменника і громадського діяча Г. Коваленка) розглядаються ймовірні причини відстороненості простого народу від національних свят і одна з них – низький рівень національної свідомості простих українців. Дописувач переконаний, що

лише інтелігенція своєю просвітницькою діяльністю може поліпшити ситуацію серед українців, особливо у сільській місцевості Наддніпрянщини. На противагу тому, що в Галичині цей бар'єр уже подолано й велелюдні зібрання з нагоди літературно-мистецьких заходів не обходяться без участі селян. Бо, «коли який народ знає власну історію, знає свою батьківщину в минулому і сучасному, знає й шанує колишніх і сучасних борців за народний добробут й бере участь у публічному шануванню національних творів, що породила рідна земля, то такий народ є, безперечно народ культурний» [1, с. 2], тому чим більше люди проявлятимуть зацікавлення подібними заходами, тим зростатиме рівень їхньої культури, – підкреслив Гр. Сьогобочний. На додачу, це посилювало політичну активність громадян, що, відповідно, відбилося на формуванні національно-політичного руху на західноукраїнських землях.

Культ Т. Шевченка для різних політичних формацій залишався надійною платформою, на якій будувалася стратегія розвитку політичної еліти і народу. І тому щорічне вшанування пам'яті поета мало здебільшого політичний підтекст, коли вдало використовувалися Шевченкові ідеї як інструмент ідеологічного впливу на суспільну та індивідуальну свідомість. Урочисті зібрання за участю культурно-освітніх товариств, громадсько-політичних діячів, наукової і творчої еліти організовувалися за наперед визначеною програмою, яка традиційно складалася з двох частин: літературної (офіційної) та музичної. Особлива роль відводилася публічним виступам патріотичного спрямування, у яких декларувалися ідеї формування української національної ідентичності, утвердження власних позицій у тогочасному політикумі задля збереження етнічної цілісності, прав і свобод українського суспільства.

Публічне мовлення як засіб впливу на людську свідомість виражається у формі відкритого виступу з промовою, доповіддю чи повідомленням. Традиція виголошувати промови сягає ще періоду античності, коли створювалися перші теорії ораторського мистецтва, що пояснювали та обґрунтовували важливість привселюдного усного мовлення. Правом публічного виступу користувалися моральні авторитети української нації, провідники у сфері науки, освіти, літератури, політичні лідери. Аналіз джерельної бази засвідчує широке коло порушених проблем на основі творчості та життєвої долі Т. Шевченка. Звертаючись до галицької періодики, головно газет «Руслан», «Діло», шпальти яких рясніють різножанровими шевченкознавчими матеріалами, натрапляємо на низку цікавих і ґрунтовних промов, виголошених із нагоди роковин Т. Шевченка. Серед багатьох виступів привертають увагу насамперед ті, які акцентують на національно-політичному аспекті Шевченкової творчості. Із цього погляду актуальними були виступи С. Барана, І. Копача, Г. Цеглинського, К. Левицького та ін.

У промові українського громадсько-політичного діяча, публіциста, дійсного члена НТШ Степана Барана, виголошеній на Шевченківському святі у Львові 28 березня 1921 р., стверджено, що доля українського народу тісно пов'язана з долею народного пророка Тараса Шевченка, бо жоден народ світу «не переходив

і не переходить у своїй історії такого тернистого шляху, як український народ, і життя ні одного генія не є такою вірною відбиткою історії свого народу як життя Тараса відносно до історії України» [5, с. 2]. Порівнюючи особисту долю поета з долею українського народу загалом, яка «заповнена необмеженими стражданнями», проявленими політичною, соціальною та особистою неволею, саме Т. Шевченко, на думку С. Барана, просвітив шлях українців до повної свободи і власної незалежної Української держави. Це стало своєрідним «люфтом» для ідеологічного підґрунтя формування української державності, одним з ідейних натхненників якої був С. Баран. У пізнішій публікації «Перші українські державники-соборники» (1947) С. Баран зазначав, що ідея соборництва й незалежності української держави в Галичині наприкінці ХІХ ст. визрівала насамперед у середовищі галицької гімназійної та студентської молоді, яка орієнтувалася на політологічну студію «Ukraina Irredenta» («Україна уярмлена») (1895) Ю. Бачинського, твори І. Франка, «Кобзар» Т. Шевченка.

21 березня 1907 р. у Львові на Шевченківських вечорницях виголосив промову «В 46 роковини смерті Т. Шевченка» український літературознавець, педагог і громадсько-релігійний діяч Іван Копач. Текст промови вийшов друком у газеті «Руслан» (1907), однак із авторської примітки видно, що спочатку матеріал готувався до публікації у часописі «Діло», однак редактор В. Охримович повідомив І. Копачу, що «з незалежних від нього причин» не може вмістити виступ на шпальтах свого видання. Дещо ображений, І. Копач запевняв, що його промова «і змістом, і формою, [...] і «патріотичним настроєм» зовсім не уступає [...] іншим промовам і статтям» [3, с. 4].

Зміст промови І. Копача має проблемний характер. На початку автор ставить низку питань, пов'язаних зі з'ясуванням культу Т. Шевченка, значенням щорічних Шевченкових свят, та розкриває особливості Шевченкового феномену. Промовець акцентує на основних ознаках, що характеризують Т. Шевченка як людину і поета. Одна з характерних рис, підкреслених ним, та, що Шевченко – це «незвичайне, велике у своїм роді явище», а «великість» його полягає у тому, що він не лукавив і не заретушовував дійсність, писав не задля самолюбства і слави, а мав величезну внутрішню енергію й з притаманною йому внутрішньою свободою чинив спротив насиллю. Інша риса – «небуденний і незвичайний» світогляд поета: «Єго думки і чувства звернені все на річи і явища, що мають ширше і глибоше значінє в житю людскім або в житю природи. Іменно ж великий біль і велика радість, власні і чужі, в житю одиниць і житю народів, – то моменти, що найбільше займають і ворущать вражливу душу поета» [3, с. 4]. І ще одна ознака, за словами І. Копача, – це великий поетичний таланти Т. Шевченка, що становить індивідуальний образ поета, притаманний йому «дар наглядного думаня, дар лученя виображінь у наглядні, гамонійно цільні образи, і відповідно до того незвичайну легкість, зручність і влучність гармонійного вислову в бесіді» [3, с. 4]. За приклад І. Копач бере поему «Чернець» та пояснює, що на ній позначився відбиток туги поета за свободою під час заслання, і вона може бути

взірцевою для інших національностей із виразним підкресленням, що її написав «наш Шевченко». Уживання поруч із прізвищем присвійного займенника «наш», на думку І. Копача, символічно доводить національно-політичне значення появи поета: «говорить з гордостю не лише киянин або полтавець, але цілий наш, скільки небудь осьвічений, народ від Карпат по Кавказ, а навіть і за синим морем, в Америці і в Уссурійськiм краю над Тихим Океаном на далекій Сибєрії те «наш Шевченко» є с и м в о л о м і к л и ч е м н а ш о ї н а р о д н о ї є д н о с т и і – с и л и (розрядка наша. – *О. М.*)» [3, с. 4]. Кожна нація має своїх геніїв і героїв, для України «сонцем є Шевченко», – слушно констатує І. Копач.

Над причинами популярності Шевченкової музи замислювався український письменник, громадсько-культурний і політичний діяч Г. Цеглинський, який у промові 1910 р. «В 49 роковини Кобзаря» визначив кілька чинників, що вирізняють творчість Т. Шевченка з-поміж інших письменників. Він розглядав феномен Т. Шевченка в контексті парадигми світового виміру у зв'язку із соціально-політичними перетвореннями, рушійною силою яких було прагнення людства до здобуття національних і соціальних свобод, викристалізованою ідеєю волелюбності. Аналізуючи ідейні засади творчості Т. Шевченка, за словами Г. Цеглинського, поет насамперед виступає «речником вселюдських та світових ідей», у яких закладено прагнення кожного народу до свободи, рівності і вселюдського братерства [6, с. 2]. З огляду на це, Шевченкова поезія концентрує у собі ідеї національні, слов'янолюбні, вселюдські (політичні, релігійні, соціальні, ідеї поступу, просвіти, науки), що беруть витoki зі «всесвітніх ідей природних прав чоловіка» [6, с. 2]. На переконання Г. Цеглинського, така Шевченкова модель організації суспільно-політичного устрою є універсальною і завжди актуальною, тому перевершити її, віднайти щось нове фактично неможливо.

З іншого боку, розширює розуміння популярності поезії Т. Шевченка цілковита гармонія між словом і ділом, між лірикою і реальним життям. Поезія Т. Шевченка – це крик зболеної душі українського народу. Мовлячи про здобутки у різних сферах суспільного життя, спостереження Г. Цеглинського базуються на глибокому розумінні процесів, які відбуваються у сучасному йому світі з урахуванням Шевченкового впливу: «Його слову завдячуємо нинішній поступ: цілий духовий, просвітний, народний, політичний, словом, цілий культурний доробок. Його ім'я стало етичною мірою нашого патріотизму і – нашого інтелекту. Все добре, живе, життєве, поступове стало при нім – все темне, реакційне, продайне, ренегатське за ним або проти него. Ім'я його ділить нарід на чисте зерно – і послід» [6, с. 3]. Державотворчі ідеї Т. Шевченка стали поштовхом до відродження України у ХІХ ст., а його твори ширилися на всіх континентах, де залишали свій слід українці.

В огляді питання розвитку національно-культурного життя в Україні у постшевченківський період Г. Цеглинський порівнює умови, які склалися для цього на Великій Україні й у Галичині. Промовець згадав про Валуєвський і Столипінський циркуляри, Емський указ, що придушували українську мову і культуру, викорінювали національний дух. Незважаючи на те що в другій половині

XIX ст. західноукраїнські землі потерпали від чужоземного засилля, усе ж у той час Галичина стала місцем концентрації національно-політичних сил, «заборолюю, народною баштою українського духа і української мисли» [6, с. 3]. Це відбувалося на тлі боротьби за національну ідентичність, відстоювання права українців на національно-територіальну автономію у складі Австрійської держави. Інтереси українців упосліджувалися на всіх рівнях політично-економічного та культурно-освітнього життя, зокрема ставилося питання необхідності зміни законодавства щодо виборів послів до Галицького крайового сейму та забезпечення участі політичної еліти у краєвих та повітових виділах, кадрового забезпечення судової системи, націоналізації шкільної освіти тощо.

Державний і політичний діяч К. Левицький у промові 1903 р., виголошеній у Львові з нагоди 42-х роковин зі дня смерті Т. Шевченка, у стислих висловлюваннях педальовав на проблемі витіснення інтересів українського народу з боку угорців та румунів із числа самостійних націй на теренах Австро-Угорської імперії, з одного боку, а з іншого – підневільне становище українців на підросійській Україні унеможлиблювало свободу думки та українського слова. Подібно до Гр. Сьогобочного К. Левицький в образі інтелігенції вбачав єдину рушійну силу, яка здатна боронити права українського народу, нести відповідальність за його долю, та пріоритетним завданням – наслідувати Шевченкову ідею – Україна «без холопа і без пана». Бо в кого «живе щирий і непорочний дух», «той стане піднимати убогі верстви суспільні із занепаду та взагалі змагати буде до устрою правно-політичного на основі рівності та спільності справедливих інтересів народних, аби у тім новочаснім великім бою вибороти волю і гаразд для усього українського народу...» [4, с. 1]. У розумінні тогочасних представників інтелектуальної та культурно-просвітньої еліти державотворчі та національно-політичні погляди Т. Шевченка повинні стати катализатором змін у суспільно-політичних відносинах на всіх роз'єднаних землях України.

Наскільки складно було взаємодіяти галичанам та українцям із підросійської України у спільних змаганнях національного відродження, засвідчують роковини Т. Шевченка 1911 р. У публікації «Шевченкове свято у Львові» («Діло», 1911) повідомляється, що відзначення 50-річчя зі дня смерті поета у Львові відбувалося без делегатів із Наддніпрянської України зі зрозумілих тоді причин: «[...] коли «Кобзаря» конфіскують на рівні з соціалістичними та анархістичними проклямаціями, то й участь в українській національній маніфестації російське правительство готово вважати таким самим злочином, як участь прим.[іром] в анархістичнім конгресі» [1, с. 1]. Натомість галичани мали долучитися до відповідних святкувань у Києві, через що влада заборонила будь-які шевченківські урочистості, вбачаючи у них загрозову силу для Росії. А тим часом у Львові пам'ять Т. Шевченка вшановували масовою вуличною процесією за участю гімназійної молоді та великим концертом у філармонії. У своєму виступі на шевченківському святі К. Левицький пропагував незмінні погляди щодо відродження України на засадах суспільної рівності за рахунок активнішої роботи галичан, чия просвітна діяльність зазнає менших перешкод, аніж українців із Наддніпрянщини. Сенс заповітних слів Т. Шевченка

К. Левицький убачав у боротьбі й праці, «аби освідомленем і піднесенем мас народних добути українсько-руському відродженому народови, як самостійному народови, належне йому становище між народами світу» [1, с. 1–2]. У текст газетної публікації включено й промову В. Щурата про «національну силу поезії Т. Шевченка». У ній літературознавець окреслив історичний шлях боротьби українців за власну державність, наголосивши, що ще в козацьку добу Україна заявила своє право на незалежність, «свій нахил до устрою, опертого на простонародю» з базовою Шевченковою ідеєю боротьби за життя.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Опубліковані промови відомих постатей Галичини, виголошені під час відзначення роковин Т. Шевченка, стали важливим свідченням доби, завдяки яким простежується динаміка змін у розвитку тогочасного суспільно-політичного устрою та актуалізація й оцінка нарізних проблем у різних сферах життя, пов'язаних головню з питанням державотворення. Із наростанням у світі глобальної політичної кризи у передвоєнний час посол австрійського парламенту, громадсько-політичний діяч Л. Цегельський у промові на шевченківському вечорі з нагоди 52-х роковин від смерті поета висловлював у 1913 р. занепокоєння щодо історичної долі України на тлі світового неспокою. Політик педалював на втраті впливу Османської імперії на Балканах та простежував історичний взаємозв'язок України з Туреччиною, послаблення якої вплине на подальший вектор розвитку подій на українській території: «[...] се тільки початок великої перебудови державного укладу Східної Європи, в котрій-то перебудові залежатиме від самої української нації, від її свідомости, від її зрозуміння обставин і історичного моменту, від її підготовлености та активности, оскільки сама українська нація як активний суб'єкт, а не тільки як об'єкт чужинецьких, реставраційних чи заборчих посягань стане осередним пунктом сеї перебудови» [2, с. 1]. У цьому зв'язку, на переконання Л. Цегельського, українці на порозі грядущих змін подекуди морально не готові виконати Шевченків заповіт «встати кайдани порвати». Розглядаючи особу Т. Шевченка з погляду його геніальності й національно-державницької позиції, політик указує на закорінені у творчості поета базові ідейні основи сприйняття українського політико-державного устрою. Л. Цегельський виокремлює три ключові ідеї. Йдеться про ідею «історичності», з якої витікає ідея «національно-державної незалежності українського народу» та «гуманності й чоловіколюбія». Цей конгломерат ідей, на переконання Л. Цегельського, підкреслює геніальність Шевченка в здатності відчувати правду, баченні цілісності історичного процесу, можливості створити «вірну та живу концепцію минувшини», а разом «перший і останній з-поміж українських великих істориків, який зміг глянути українськими очима на історію Гетьманщини» й загалом постає «найбільшим національним істориком», «наймогутнішим національним ідеологом» та «одним з найбільших гуманістів усього людства».

У підсумку варто наголосити, що у промовах того часу простежуються чіткі патріотичні акценти, звернення до історичного минулого, релігійності та моральних цінностей, що відображало загальнонаціональні прагнення та суспільні настрої. Наше дослідження підтвердило, що творчість і постать Т. Шевченка слугували не лише культурним орієнтиром, а й важливим ідеологічним інструментом у процесі консолідації української політичної та інтелектуальної еліти. Тому у подальших студіях розгляд промови як соціокультурного феномена уможливить глибше осмислення ролі ораторського слова у збереженні національної пам'яті й формуванні української ідентичності в різні історичні епохи.

ЛІТЕРАТУРА

1. [Б. п.] Шевченкове свято у Львові. Діло. 1911. 11 н. ст. марта (26 ст. ст. лютого). Ч. 55. С. 1–3.
2. В 52-і роковини смерті Кобзаря. Промова посла д-ра Цегельського, виголошена на концерті в честь Т. Шевченка дня 13 с. м. Діло. 1913. 14 н.с. (1 ст. ст.) марта. Ч. 57 (8339). С. 1–2.
3. Копач І. В 46 роковини смерті Т. Шевченка. Руслан. 1907. Ч. 62. 17 (30) марта. С.4; Ч. 63. 18 (31) марта С. 4.
4. Промова д-ра Костя Левицького, виголошена на вечорницях в честь Тараса Шевченка у Львові в році 1903. Діло. 1903. Ч. 53. 6 (19) марта. С. 1.
5. Промова д-ра Степана Барана на Шевченківському святі у Львові 28 марта 1921. *Український вістник*. 1921. № 53. С. 2–3.
6. Цеглинський Г. В 49 роковини Кобзаря (Промова, виголошена на Шевченковім святі у Львові дня 10 марта 1910 р.). Діло. 1910. Ч. 55. 12 марта. С. 2–3.

REFERENCES

1. B. p. (1911) Shevchenkove sviato u Lvovi [The Shevchenko Commemoration in Lviv]. Dilo. 11 n. st. marta (26 st. st. liutoho). N. 55. P. 1–3 [in Ukrainian].
2. (1913). V 52-i rokovyny smerty Kobzaria. Promova posla d-ra Tsehelskoho, vyholoshena na kontserti v chest T. Shevchenka dnia 13 s. m. [On the 52-nd anniversary of the death of the Kobzar. Speech by Deputy Dr. Tsehelskyi, delivered at the concert in honor of T. Shevchenko on the 13-th of this month.] Dilo. 14 n.s. (1 st. st.) marta. N. 57 (8339). P. 1–2 [in Ukrainian].
3. Kopach, I. (1907). V 46 rokovyny smerty T. Shevchenka [On the 46-th anniversary of T. Shevchenko's death]. Ruslan. N.62. 17 (30) martsia. P. 4; N. 63. 18 (31) martsia P. 4 [in Ukrainian].
4. (1903). Promova d-ra Kostia Levytskoho, vyholoshena na vechornytsiakh v chest Tarasa Shevchenka u Lvovi v rotsi 1903 [Speech by Dr. Kostiantyn Levytskyi, delivered at the evening gathering in honor of Taras Shevchenko in Lviv in 1903.]. Dilo. N.53. 6 (19) marta. P.1 [in Ukrainian].
5. (1921). Promova d-ra Stepana Barana na Shevchenkivskomu sviati u Lvovi 28 marta 1921 [Speech by Dr. Stepan Baran at the Shevchenko Celebration in Lviv on March 28, 1921]. Ukrainskyi vistnyk [Ukrainian Herald]. N 53. P. 2–3 [in Ukrainian].
6. Tsehlynskyi, H. (1910). V 49 rokovyny Kobzaria (Promova, vyholoshena na Shevchenkovim sviati u Lvovi dnia 10 marta 1910 r.) [On the 49-th Anniversary of the Kobzar (Speech delivered at the Shevchenko Celebration in Lviv on March 10, 1910).]. Dilo. N.55. 12 marta. P. 2–3 [in Ukrainian].

Стаття надійшла: 12.09.2025

Прийнято: 05.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

ЮРІЙ ЛИПА У СИЛОВОМУ ПОЛІ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ 1920–1930-Х РОКІВ: ШТРИХИ ДО ЛІТЕРАТУРНОЇ СИЛЬВЕТИ

Ірина РОЗДОЛЬСЬКА

*доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри української літератури імені академіка М. Возняка
Львівського національного університету імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів
ORCID: 0000-0002-3308-1981
yaremchuk.iryana74@gmail.com*

У статті обґрунтовано місце Юрія Липи у літературному силовому полі Українських січових стрільців міжвоєнного періоду на підставі аналізу зібраного мемуарного, художнього та літературно-критичного матеріалу, актуалізації стрілецьких подробиць життєпису Юрія Липи в одеський період. Митець постає органічним учасником великої мілітарної спільноти ветеранів УГА, з'єдиненим спільними цінностями (почуття соборності, ідея чину, визвольна ідея, трагічний оптимізм), що також віддзеркалено в оцінках стрілецької критики. Творчість Ю. Липи на сторінках січово-стрілецьких видань, своєю чергою, укріплювала стрілецьку літературну структуру ідейно і художньо.

Текстовий рівень присутності Ю. Липи у виданнях ветеранів Легіону УСС та УГА («Літопис Червоної Калини», «Календар-альманах Червоної Калини» / «Історичний календар-альманах Червоної Калини», «Митуса») означають мемуари Ю. Липи «Галичани над морем (Одеса 1917–1918)», поетична проза «Той», поезія «З задуманих дзеркал», оповідання «Вартовий», новела «Моренко». Також спогади дають змогу виокремити і подробиці особистісної контактології Юрія Липи з галицькими стрільцями в одеський період життєтворчості, зокрема з Трифоном Янівим та Іваном Цяпкою-Скоропадом, світоглядної взаємодії, яка виростала також із досвіду читання мілітарної літератури (О. Назарук, В. Пачовський). Безпосереднє спілкування з галицькими військовиками, проходження юнацького мілітарного вишколу під їхнім проводом суттєво вплинули на світоглядну та життєву траєкторію Ю. Липи. Митець висловлює захоплення стрілецьким військовим характером, відтворює його у власному герої («Моренко», «Гринів»), доповнює життєписи згаданих стрільців невідомими подробицями, художньо ж – розвиває типологію мотиву бравого стрільця-молодця у героїчно-трагічному ключі та гедоністичному. У рецепції стрілецької критики (М. Матіїв-Мельник) потрактований генераційно близьким побратимом, який поділяє стрілецькі визвольні цінності і чия творчість становить важливу ланку соборного літопису визвольних змагань.

Ключові слова: *герой, література, літературний портрет, покоління, УГА, Українські січові стрільці, Юрій Липа.*

LYPA IN THE FORCE FIELD OF THE UKRAINIAN SICH RIFLEMEN OF THE 1920S AND 1930S: TOUCHES TO A LITERARY SILHOUETTE

Iryna ROZDOLSKA

*Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,
Professor at the Mykhailo Vozniak Department of Ukrainian Literature
Ivan Franko National University of Lviv
1 Universytetska str., Lviv
ORCID: 0000-0002-3308-1981
yaremchuk.iryana74@gmail.com*

The article substantiates the place of Yuriy Lypa in the literary force field of the Ukrainian Sich Riflemen of the 1920s–1930s on the basis of the analysis of the collected memoirs, fiction and literary criticism, and the actualisation of the details of Yuriy Lypa's life in the Odesa period. The artist appears as an organic member of the large military community of UGA veterans, united by common values (a sense of unity, the idea of rank, the idea of liberation, tragic optimism), which is also reflected in the assessments of the riflemen's criticism. Yu. Lypa's work on the pages of Sich Riflemen publications, in turn, strengthened the Riflemen literary structure ideologically and artistically.

The textual level of Yu. Lypa's presence in the publications of the Legion of the Ukrainian Sich Riflemen and the Ukrainian Galician Army veterans (Chronicle of Chervona Kalyna, Kalendar-Almanac of Chervona Kalyna / Historical Kalendar Almanac of Chervona Kalyna, Mytusa) is marked by his memoirs. «Galicians over the Sea (Odesa 1917–1918)», poetic prose «The One», poetry «From the Thoughtful Mirrors», the short story «The Sentinel» and the novel «Morenko». The memoirs also make it possible to highlight the details of Yuriy Lypa's personal contact with Galician riflemen during the Odesa period of his life, in particular with Tryfon Yaniv and Ivan Tsyapka-Skoropad, and the worldview interaction that grew out of the experience of reading military literature (O. Nazaruk, V. Pachovskyi). Direct communication with the Galician military, the completion of youth military training under their guidance significantly influenced the worldview and life trajectory of Yu. Lypa. The artist expresses his admiration for the rifleman's military character, reproduces it in his own hero («Morenko», «Hryniv»), supplements the biographies of the mentioned riflemen with unknown details, and artistically develops the typology of the motif of the brave rifleman in a heroic-tragic and hedonistic way. In the reception of rifleman criticism, M. Matiyiv-Melnyk is treated as a generationally close brother who shared the rifleman's liberation values and whose work is an important link in the cathedral chronicle of the liberation struggle.

Key words: *hero, literature, literary portrait, generation, UGA, Ukrainian Sich Riflemen, Yuriy Lypa.*

Постановка проблеми. Українські січові стрільці після завершення Визвольних змагань 1914–1920 рр. та досвіду інтернування армії УГА в нових геополітичних умовах Другої Речі Посполитої на Заході України зосередилися на збереженні та утвердженні як цінностей власного покоління «лицарів Червоної Калини», так і питомих засад української національної ідентичності. Завдяки набутому досвіду літературної творчості під час бойових дій стало можливим збудувати власну стрілецьку літературну індустрію у Львові навколо видавничого концерну «Червона Калина» (1921–1939) із колом авторів, критиків, читачів, власними періодичними виданнями «Календар-альманах Червоної Калини» / «Історичний календар-альманах Червоної Калини» (1922–1939), «Літопис Червоної Калини» (1929–1939). За допомогою такої розлогої літературно-видавничої структури в результаті ветерани Легіону УСС та УГА мали змогу транслювати засади стрілецького чину та завдання на новому етапі боротьби, про що йдеться у бібліографічному покажчику Валентини Передирій [16] та монографії Ірини Роздольської [17], і, таким чином, сформували суспільно значуще і впливове ідеологічне силове поле [17, с. 217–233].

У бібліографічному покажчику видань «Червоної Калини» зафіксоване імення й Юрія Липи [16, с. 30, 31, 65, 197, 239, 243]. Бібліографічні позиції стосуються як прямої авторської присутності у стрілецьких виданнях, так і рецензій про його творчість. Ідеться про друк в «Історичному календарі «Червоної Калини» його оповідання «Вартовий» [6], новели «Моренко» [9], а у «Літописі «Червоної Калини» спогадів «Галичани над морем: (Одеса 1917–1918)» [7] та рецензії Миколи Матіїва-Мельника про «Нотатник» Ю. Липи [13].

Названі твори Ю. Липи перебувають поза межами десятитомного видання його творів, лише забібліографовані у додатковому томі [8, с. 37, 68], тут же зазначені публікації Ю. Липи у стрілецькому журналі «Митуса» [8, с. 60], досі ще не мали інтерпретації у контексті зв'язків із генерацією галицького стрілецтва. Та й загалом маємо лише початкову дослідницьку увагу до присутності Ю. Липи у літературно-мілітарних генераційних контекстах, приміром у контексті еміграційного письменства міжвоєнної доби («Празької школи») [10] чи вісниківства, також у парадигмі письменства українського резистансу [23] з особливою увагою до життєпису людини чину.

Отже, означений аспект життєтворчості Юрія Липи, пов'язаний із січово-стрілецьким поколіннєвим контекстом, ще не був у літературознавстві омовлений, тому постає **актуальним предметом розгляду у цій праці.**

Маємо на меті окреслити взаємодію Юрія Липи із січово-стрілецьким поколінням на підставі пошуку та аналізу біографічних подробиць митця періоду визвольних змагань та доби міжвоєнної та огляду творчості, публікованої на сторінках стрілецької періодики, які б дали змогу реконструювати генераційну комунікацію у хронології та світоглядній та творчій солідарності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі «пересотворення світу» (Б. Крися) стрілецьке письменство продовжувало розвивати імператив

соборності, єдності українського народу, роз'єданого поміж чужими державами, відповідно до стрілецької ідеї «визволяти братів-українців із московських кайданів», також створити максимально докладний документальний та художній літопис боротьби за Соборну державу як стрільців Легіону та УГА, так і вояків УНР. Для цього до авторського кола «Червоної Калини» було запрошено ветеранів Визвольної війни з обох боків Збруча.

Ім'єння Юрія Липи не випадково з'явилося і на сторінках «Календаря-альманаха Червоної Калини» («Історичного календаря-альманаха Червоної Калини») та «Літопису Червоної Калини», адже він належав до мілітарного покоління армії УНР, про що можна висувати на підставі розрізнених біографічних подробиць. У 1917–1921 рр. був учасником українських визвольних змагань, як зазначає Л. Биковський, в Одесі пішов до українського війська, був козаком куреня української морської піхоти [1, с. 32] армії УНР, згодом заступником командира Одеської Січі [18, с. 170]. У першовиданні розвідки Я. Тинченка від 2007 р. «Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)» Юрій Липа взагалі не значиться, натомість є відомості про його батька Івана Липу, який був міністром віросповідань та головним лікарем військового міністерства в уряді УНР [19, с. 243–244], проте є лише важлива для нас згадка публікації Юрія Липи у стрілецькому виданні «Літопис Червоної Калини» [7] із працею «Галичани над морем» [19, с. 244]. У другій книзі Я. Тинченка Юрій Липа значиться у реєстрі ветеранів УНР, нагороджених Хрестом Симона Петлюри, «цінному» «своїми відомостями про ветеранів Армії УНР» як «однорічник» за номером 334 [20]. Олесь Янчук пише про те, що «наприкінці 1917 року Ю. Липа вступає до лав організованої полковником Іваном Луценком та підполковником Всеволодом Змієнком Гайдамацької дивізії, у її перший пластунський курінь; бере участь у грудневих 1917 року та січневих 1918 року боях із більшовицькими заколотниками на вулицях Одеси» [22]. Як учасник армії УНР перебував у таборі військовополонених у Тарнові [3].

Таким чином, початково можемо переконатися, що Юрій Липа присутній у стрілецькому силовому полі не як випадковий автор, а як побратим з Армії УНР, причетний до визвольних змагань, військова тематика творчості якого постала органічним продовженням його життєвих інспірацій. Його спостереження та висновки військового історіографа та історіософа викликали довіру та сприйняття [16, с. 30].

У мемуарній публікації «Галичани над морем (Одеса 1917–1918)», надрукованої на сторінках «Літопису «Червоної Калини» 1937 р., Юрій Липа реалізував власний модус соборності, споріднюючись світоглядно зі стрілецьким поколінням та за допомогою власних життєвих переживань розкриваючи вектор взаємного задивлення двох частин України, розділеної поміж імперіями напередодні Першої світової війни, власне стереотипно трактованих тодішнім громадянством як «великої України» і «маленької Галичини». Тут Юрій Липа відходить від згаданих стереотипних ідеологічних та геополітичних пропорцій великого і малого.

Для нього особисто і для його ровесників-українців, студентів та гімназистів, народжених коло 1900-х років, Галичина була українським місцем сили і свободи, великим центром громадянських та національних цінностей: «Там для нас була земля обітована, там можна було говорити про свободу і – чиж може бути більше щастя – приготовлюватися до боротьби за ту свободу» [7, с. 7]. Галицьке бажання національної цілісності одушевлювало українців з-над Дніпра в поступовому русі до національного самоусвідомлення й у відході від російського. Точкою опори слугували «Чорні» від «смавання російської цензури» шпальти щоденної львівської газети «Діло», яку передплачували учасники гуртка української молоді в Одесі, до котрого належав Юрій Липа, очищуючи які знаходили «кілька слів нагани й відрази для тупої, нахабної Росії!» [7, с. 7]. До лектури Юрія Липи того часу належали збірник «Ілюстрована Україна», літературні додатки «Діла», публікації Д. Донцова, «Сон української ночі» В. Пачовського та ін., які справляли сильне враження, стимулюючи у юнацького загалу світоглядні зрушення. Ці слова, за свідченням Ю. Липи, «потрапили переводити протягом одної ночі за книжкою – не одного запального хлопця, пхнути його до шляхотних висот і надати призирства для бездушного вивітрілого механізму російської урядовщини й культури» [7, с. 7].

Другий епізод спогадів стосується уже безпосереднього знайомства з військом УСС. Спочатку 1916 р. на одному із засідань Клубу молодих українців в Одесі «Українська хата» Юрій Липа почув про «існування У.С.С.-ів», про «Український Легіон» від якогось прапорщика. Молодь хотіла знати якомога більше, пристрасно і жадібно розпитувала. Високий емоційний заряд насичує цей мемуарний уривок Юрія Липи, центральним романтизованим пуантом якого постає великий стрілецький прапор із зображеннями Богородиці та І. Мазепи: «Здається, що нам нічого більше не було потреба як опис цього прапору. [...] Ішли вулицею Гоголя, Садовою і далі з піснями «Не пора», «Гайдамаків» – і здавалось нам: той чудесний прапор лопоче над нами» [7, с. 7].

У третьому фрагменті спогадів увага наратора зафіксувала порив братання українських вояків зі складу російської армії під командуванням капітана Чехівського із січовими стрільцями з австрійської армії на австрійсько-російському фронті як вияв світоглядного соборництва українства періоду Великої війни. Так Ю. Липа документальним фактом доповнює розлогу стрілецьку типологію мотиву воєнного братання козаків та стрільців із трилогією Романа Купчинського «Заметіль» у центрі [7, с. 8] та актуалізує наддніпрянську суспільну рецепцію галичан як «наших братів з Галичини» [7, с. 8].

Спогади Юрія Липи передають яскраві силуети окремих січових стрільців, причетних до розбудови української громадянської спільноти в Одесі. Насамперед ідеться про старшого десятника УСС Трифона Яніва, який опинився у місті після втечі з російського полону. Автор доповнює його мілітарний силует фактологічними, портретними, емоційними подробицями. Хоча про цю постать у військовій історії січового стрілецтва є лише спорадичні згадки, наприклад

Олександр Музичко означає Т. Яніва постаттю «другого плану» у стрілецькому пантеоні [15]. За свідченнями Ю. Липи, усусус брав участь у грудневих боях за Одесу, керував відділом піхоти, належав до 1-го Гайдамацького куреня, був поранений. Пізніше у листопаді 1918 р. на базі сотні Яніва «повсталала нелегальна 1-ша студентська сотня», до якої «влився» і сам Юрій Липа [7, с. 10]. Значився також «справником сотні В. Левицького в 1915 р.» [7, с. 9].

Образ Трифона Яніва у рецепції Ю. Липи виростає з особистого захоплення його характером, організаторськими здібностями, життєвою бравістю, військовою виправкою. Адже військовий проводив вишкіл серед учасників Одеської «Січі», взоруючи її за прикладом галицьких січово-стрілецьких «Січей». Мілітарний вишкіл молоді відбувався із застосуванням української військової термінології. Від «чвіркової «української команди Яніва молодий Липа не відступав: «Ми ненавиділи російську команду, [...] отже старанно вчилися чвіркової системи Усусусів» [7, с. 9]. Також Юрій Липа у самокшталтуванні та кшталтуванні товаришів послуговувався книжкою січового стрільця Осипа Назарука «Слідами У.С.С.». Варто навести подробиці стрілецького мілітарного характеру Т. Яніва у сприйнятті Ю. Липи: «милий товариш й енергійний начальник», який максимально володів собою в екстремальних умовах «війни в місті»: «Люди, що знали Янова, казали, що ніколи не бачили розгубленості на його лиці, – а це вже дуже багато тоді значило» [7, с. 9], «дисципліну у своїй сотні тримав добру, варти мав сторожки, а наші молоді Українки і гімназисти були для нього своєю рідною, і то непоганою розвідкою» [7, с. 10]. Завдяки спогадам Ю. Липи екзистенційний портрет Т. Яніва починає викристалізовуватися, а у новелі «Гринів» зі збірки «Нотатник» отримує образно-художній вимір, слугуючи об'єктивним прототипом головного героя [15]. Спогади містять згадки про отамана Степана Шухевича, фіксуючи його присутність у просторі Одеси.

Однак особливою увагою митця слова наділено постать січового стрільця Цяпки-Скоропада. Портрет на перший погляд несподіваний, куртуазний. На вечорі в Українському клубі влітку 1918 р. «тоді вперше Одеситки побачили і коханого Цяпку-Скоропада. Стоючи на порозі в клубі, побачив я щось вроді невеликого, рухомого, білого роя, що линув до вулика. То йшов сам Цяпка в сірім мундурі, усміхаючись своєю трохи щупакуватою мармузкою, а довгола нього – рій пань і панян і білих прозористих уборах. Цяпка попростував до квіткарки клубу, забрав усі квітки, як сніп, вобхап, кинув недбало гроші квіткарці, і почав роздавати квіти з приговорюванням паням. Потім зник десь у саях. Колиж вийшов, – мундуру Усуса не можна було на нім пізнати: Цяпка-Скоропада цвів. Пані поробили з квітів гірлянди і пообвивали ними його всього довкола» [7, с. 9].

Тут маємо об'єктивований обставинами буття образ Цяпки, який суголосний тому легендарному образу, навіть містифікованому, який уже існує у стрілецькому письменстві щодо нього і до створення якого спричинився сам Цяпка. Він у парадигмі образу січового стрільця передає гедоністичну іпостась, який в умовах смерті пам'ятає про те, що живий, і намагається відбуватися в усій повноті

життєвих реакцій, як це є виразно проявлено, наприклад, у поемі Р. Купчинського «Скоропад» чи в достатньо розлогому гедоністичному мотиві стрілецької поезії та пісенності. Таким чином, спогад Ю. Липи розширює і типологію мотиву бравого стрільця-молодця і доповнює силуету реального Цяпки біографічними подробицями.

На початку двадцятих років Юрій Липа підтримує власною творчістю стрілецьке військове покоління, зокрема літературну групу січово-стрілецького походження «Митуса» (1922), публікуючи на її сторінках власні твори – поетичну прозу «Той» (друге число), поезію «З задуманих дзеркал» (четверте число). Ці твори зазначені у «Матеріалах до бібліографії творів Юрія Липи (1917–1948) Лева Биковського [2, с. 383], таким чином, актуалізовані бібліографічно. Їх варто сприймати як акт генераційно-мілітарної солідарності Ю. Липи і митців стрілецького кола – В. Бобинського, Р. Купчинського, О. Бабія, Ю. Шкрумеляка, а також і свідчення підтримки того естетичного і стильового вектора, який демонструвала група.

На сторінках видань концерну «Червона Калина» Юрій Липа апробує власну коротку белетристику, інспіровану його воєнними переживаннями. Ідеться насамперед про новелу «Моренко», надруковану в «Історичному календарі-альманасу Червоної Калини» 1937 р. і передруковану у хрестоматії прози «Празької школи» [10]. Цей твір автор залишив поза межами власного тритомника прози «Нотатник», хоча настроєво, проблемно-тематично він корелює з концепцією збірника.

У наративі новели – кристалізація української мілітарної особистості та й загалом українського військового покоління УНР у межовій ситуації Визвольних змагань 1914–1920 рр. Драма екзистенційної переміни розгортається у форматі «роману випробування» сімнадцятилітнього юнака Моренка, який належить до «жовтоблакитників» армії УНР та ідеалістично вірить у державницьке встановлення України, що «сама настане». Подальші колізії відображають поступове розуміння героєм того, що збройний чин, модус смерті є необхідною умовою продуктивного втілення визвольної програми народу. Фінальний монолог героя засвідчує завершення глобальної екзистенційної переміни, буттєву ініціацію: «– Я не спинюсь, – сказав глухо, але так, що всі почули. І відступили від нього. Порожній круг утворився довкола нього. Далеко збоку став гурт і тільки придивлявся мовчки до нього. Цей випростований, обдертий хлопець ззовні виглядав ще на їхнього, на інтелігента, але в його малім тілі був хтось інший – небезпечний, невмолимий, німий. Він панував над ними, бо не боявся того, чого вони боялись. Смерті чужої і своєї власної смерті» [10].

Хлопець зазнає досвіду збройної боротьби, що є пуантом новели, сюжетотворчим і характеротворчим. Таким чином, жанрово твір як «новела випробування характеру» [14, с. 147] доповнює авторську стратегію концептуалізації героя, яку Ю. Липа реалізував у збірці «Нотатник» і що можемо спостерігати, зокрема, у програмній новелі «Рубан». Прикметно, що образ Моренка наділено автобіографічними подробицями, присутніми у спогаді Ю. Липи про галичан над морем:

так, військовий вишкіл Моренка здійснюється за січово-стрілецьким прикладом. В оповіданні «Вартовий» випробування головного героя на перший погляд не такі значні. Він зображений у момент боротьби із власною втомою та дощовою погодою під час нічного чергування на посту. Виснаження вартового Галушки посилював нещодавно перенесений тиф, однак попри складні внутрішні перипетії і майже резигнування зі служби він повертається до стану екзистенційної стійкості. Так, найбільша війна героя у творі – із самим собою, із власною психологічною неміччю.

Збірки поезій «Світлість» (Каліш, 1925), «Суворість» (Прага, 1931), «Вірую» (Львів, 1938), роман «Козаки в Московії» (Варшава, 1934), а також тритомна збірка його новел «Нотатник», яка вийшла у Львові у 1936–1937 рр., отримали заслужено чимало позитивних відгуків у львівській пресі від представників різних літературно-ідеологічних напрямів: «католиків», «естетиків», «націоналістів». Цей ряд формують, насамперед, відгуки Миколи Гнатишака, Олександра Моха, Петра Коструби, Святослава Гординського, Леоніда Мосендза, Юрія Косача.

Окреме і важливе місце займає життєтворчість Ю. Липи міжвоєнного періоду й у стрілецькій критиці. У масиві стрілецької критики можемо виокремити літературно-критичні відгуки стрільця УГА Миколи Матіїва-Мельника, які присвячені Юрію Липі. Це надруковані на сторінках «Літопису Червоної Калини» (Львів, 1937) та журналу «Українська школа» (Львів, 1939) рецензія на збірку Юрія Липи «Нотатник» [13; 21] публікація «Лірика й новеля за 1938 рік» [11].

М. Матіїв-Мельник є прихильником націоналістичного літературно-ідеологічного напрямку, реалізуючи який у власній діяльності, спирається також на принцип етичний та естетичний, концентруючи завдання літератури навколо реалізації ідеї державності та виховання молодого покоління. У роздумах про премію ТОПЖ 1934 р. він наголошує: «Ми вже пережили дещо... і коли ми не зуміли вдержати державності, то певно одною з чисельних причин був брак потрібної виховної літератури...» [12, с. 606]. Виходячи з позиції, що «письменник має мати світогляд», і то світогляд національний, М. Матіїв-Мельник аналізує художній світ перших двох книг із трилогії Ю. Липи «Нотатник». Він уважає, що у під'яремного народу його література «мусить дбати про виховання покоління і тому автор повинен мати світогляд і давати тільки виховне позитивне» [21, с. 21].

Твори Ю. Липи заповнюють прогалину в українській літературі, зумовлену браком творів із недавнього українського героїчного минулого. Критика подивовує органічність та експресія вислову митця, який сам був учасником визвольних змагань, легкість мистецької форми, добірність і живість мови, емоційна щирість та безпосередність, що у підсумку наділяє кожен твір великим зарядом впливу на читача: «змістом і формою це літературні перлини». Микола Матіїв-Мельник підкреслює етичність у розгортанні складних екзистенційних перипетій героїв «Нотатника» у вихорі війни: «Всюди панує закон етики навіть серед воєнного пекла» [21, с. 21]. У концепції героя як людини чину М. Матіїв-Мельник підкреслює світоглядний трагічний оптимізм, при цьому – намір зберегти власну честь

і гідність, загалом людяність навіть в умовах танатосу, звертаючи увагу читачів на яскраві силуети людей воєнної доби – повстанського отамана («Рубан»), військового-кіннотника, коваля Супруна, чи й невідомих вояків. Особливе зворушення у стрілецького критика викликали новели, присвячені історії Юнацької сотні, члени якої, за віком майже діти, відбивали наступ на Кам'янець більшовицьких банд. Також і те, як Ю. Липа зумів із великим почуттям передати емоційну кардіограму війни, яка часто прокреслюється від страху болю і смерті до скорботи пораненого чи мертвого тіла і далі – до тріумфу духу всупереч обставинам, адже «автор сам пережив події» [13, с. 21] Подивовано і естетичну довершеність форми, лексичну вправність автора. На його думку, це «прегарні оповідання з часів української визвольної війни, аж до розвалу Держави» і «вже давно не мали ми в руках такої книжки, як оце дав нам її Юрій Липа» [21, с. 21].

Щоправда, у пізнішому відгуку на поезію Ю. Липи, власне з приводу його поеми «Біси і ловець», зауважує зниження естетичних показників нового твору і потребу такої дбайливості у творенні художньої форми, як це було під час підготовки «Нотатника» [11, с. 594]. Така оцінка суголосна із судженнями Петра Коструби, який помітив нерівність формотворення окремих поетичних фрагментів у Ю. Липи (на матеріалі «Суворості») і недопрацьованість окремих віршів, при цьому бачить тут намір віднайти «нову форму експресії» [5], про що слушно підсумувала М. Комариця [4, с. 54].

Микола Матіїв-Мельник теж відчуває надмірну експресивність вислову Ю. Липи, вона його бентежить брутальною негармонійністю. І це, як нам видається, пов'язано із входженням експресіоністського стильового компонента у необарокову версифікацію Ю. Липи, як в останньому рядку цитованого у стрілецького критика катрена: «...Йдуть, колихаються, в'ють хороводи, /Очі сині як ніс, і розтріпану бороду смокче, /Все у них від вина пороздулось, піднеслось, трясеться, / *І втіка, ригає блювотиння винне довкола*» (виділ. автора. – І. Р.) [11, с. 594].

При цьому в підсумку критик представляє загалом Юрія Липу як митця першорядного, митця «із олімпу», митця визначного, який звертає на себе увагу найбільше вибраним із поетичної книги «Вірую», національною монументальністю «Нотатника», цим він захоплює М. Матіїва-Мельника.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Отже, на підставі реалізованої тут хронології літературної діяльності Юрія Липи у стрілецьких літературно-видавничих проєктах можемо стверджувати, що митець постає органічною частиною стрілецької літературної спільноти, побратимом, «своїм», «братом», якому близькі стрілецькі імперативи соборності, визволення України і «братів-українців з московських кайданів». Безпосереднє спілкування у юнацькому віці з військовиками-наставниками з галицької армії вплинуло на його світоглядне і військово-кшталтування, а захоплення чином окремих особистостей збереглося у пам'яті на довгі роки. Завдяки його спогадам маємо яскраві колоритні образи Т. Яніва, Цяпки-Скооропада, життєписи яких маємо змогу доповнити дійсними подробицями. Також Ю. Липа власною мемуаристикою доповнює гедоністичний профіль образу січового

стрільця-молодця, таким чином розширюючи її сенси у варіанті образу Цяпки, і загалом своєю творчістю укріплює стрілецьке літературно-інформаційне силове поле (мотив людини чину, куртуазний мотив). Комунікація із січовими стрільцями УГА постає автобіографічним штрихом в образі головного героя з новели Ю. Липи «Моренко», яку той опублікував у стрілецьких пабліках. Стрілецька критика також потрактує Ю. Липу як митця світоглядно близького, «свого», чий життєві переживання, втілені у прозі «Нотатника», максимально точно (емоційно і екзистенційно) передають трагіку і героїку визвольних змагань, є важливою сторінкою спільного для наддніпрянців і галичан літопису визвольного чину.

У науковій перспективі – пошук додаткових «січово-стрілецьких» біографічних подробиць Ю. Липи та осмислення їх у його творчості, а також пошук інших зразків стрілецької критики, присвячених його життєтворчому феномену і введення їх у русло липознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Биковський Л. До проблематики життя й творчості Юрія Липи. Б.М. (На чужині): Український Суходоловий Інститут, 1948. 46 с.
2. Биковський Л. Матеріали до бібліографії творів Юрія Липи (1917–1948). *Юрій Липа: голос доби і приклад чину* : збірник наукових праць. Львів, 2001. С. 381–396.
3. Комариця М.М. Липа Юрій Іванович. *Енциклопедія сучасної України* / редкол.: І.М. Дзюба та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. URL: <https://esu.com.ua/article-54710>
4. Комариця М. Юрій Липа в оцінці сучасників. *Юрій Липа: голос доби і приклад чину* : збірник наукових праць. Львів, 2001. С. 53–61.
5. Коструба П. Юрій Липа. Суворість (Рецензія). *Дзвони*. Львів, 1931. Ч. 7. С. 491–492.
6. Липа Ю. Вартовий: (Танк – Варшава). *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1931 рік*. Львів, 1930. С. 80–84.
7. Липа Ю. Галичани над морем (Одеса 1917–1918). *Літопис Червоної Калини*. Львів, 1937. Ч. 3. С. 7–11.
8. Липа Ю. Додатковий том у 6 кн. Кн. 1. *Липа Ю. Твори* : у 10 т. Львів : Камінь, 2017. 302 с.
9. Липа Ю. Моренко. *Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1938 рік*. Львів, 1937. С. 72–84.
10. Липа Ю. Моренко. «Празька школа»: *Хрестоматія прозових творів* / упоряд., передм. і приміт. В.А. Просалової. Донецьк : Східний видавничий дім, 2004. 236 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Klen_Urii/Prazka_shkola_khrestomatiia_prozovykh_tvoriv.pdf
11. Матіїв-Мельник М. Лірика й новеля за 1938 рік. *Матіїв-Мельник М. Твори* / ред. і вступ. ст. М. Ільницького, упоряд. і прим. В. Курищука. Львів [У надзаг.: Наукове товариство імені Шевченка у Львові], 1995. С. 589–598.

12. Матіїв-Мельник М. Літературні нагороди 1934 року (Інтерв'ю члена журі М. Матіїва-Мельника газеті «Назустріч». *Матіїв-Мельник М. Твори* / ред. і вступ. ст. М. Ільницького, упоряд. і прим. В. Курищука. Львів [У надзаг.: Наукове товариство імені Шевченка у Львові], 1995. С. 605–606.
13. Матіїв-Мельник М. [Богдан Черногор]. Юрій Липа. Нотатник (рецензія). *Літопис «Червоної Калини*. Львів, 1937. Ч. 3. С. 21–22.
14. Мафтин Н.В. Західноукраїнська та еміграційна проза 20–30-х років ХХ століття: парадигма реконквісти : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2008. 356 с.
15. Музичко О. Трифон Янів – легендарний отаман одеського плацдарму української революції. URL: <https://universum.lviv.ua/magazines/universum/2012/3/muz.html>
16. Передирій В. Видання «Червоної Калини» 1922–1939: історико-бібліографічне дослідження / відп. ред. Є.П. Наконечний. Львів, 2004. 357 с.
17. Роздольська І. Літературний феномен Українських січових стрільців: функціонування та структура покоління : монографія. 2-е вид. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 444 с.
18. Слабошпицький М. 25 поетів української діаспори. Київ : Ярославів Вал, 2006. 728 с.
19. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Книга I : наукове видання. Київ : Темпора, 2007. 536 с.
20. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Книга II. Київ : Темпора, 2011. 422 с. URL: <https://coollib.com/b/178326/read#t12>
21. Черногор Богдан [Матіїв-Мельник М.]. [Рецензія:] Юрій Липа: «Нотатник» (Книжка I і II). Вид. «Народній Стяг» Львів, 1936. (I. 144 стор., II. 128 стор., мал. 8°). *Літопис Червоної Калини*. Львів, 1937. Ч. 3. С. 21–22.
22. Янчук О. Пороги вічності Юрія Липи. URL: <https://eukraina.com/load/other/8-1-0-33>
23. Яремчук І. [Роздольська І.] «Бій за українську літературу» Юрія Липи у творчій практиці поетів резистансу. *Четверті Липівські читання* : матеріали Всеукр. наук. конф., 18–19 квітня 2008 р. Київ : Укр. видав. спілка ім. Ю. Липи, 2009. С. 79–83.

REFERENCES

1. Bykovskyj, L. (1948). Do problematyky zhyttya j tvorchosty Yuriya Lypu [To the issues of the life and work of Yuriy Lypa]. В.М. (Na chuzhyni): Ukrayinskyj Sukhodolovyj Instytut. 46 p. [in Ukrainian].
2. Bykovskyj, L. (2001). Materiyaly do bibliografiyi tvoriv Yuriya Lypu (1917-1948) [Materials for the bibliography of the works of Yuriy Lypa (1917–1948)] . *Yurij Lypa: golos doby i pryklad chynu: Zbirnyk naukovykh prac* [Yuriy Lypa: voice of the times and an example of rank: Collection of scientific works]. L`viv. P. 381–396 [in Ukrainian].

3. Komarycyia, M.M. (2016). Lypa Yuriy Ivanovych [Lypa Yuriy Ivanovych]. *Encyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny* [Encyclopedia of Modern Ukraine] / redkol. : I.M. Dzyuba, A.I. Zhukovs'kyj, M.G. Zheleznyak [ta in.] ; NAN Ukrayiny, NTSh. Kyiv : Instytut encyklopedychnyx doslidzhen NAN Ukrayiny. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-54710>. [in Ukrainian].
4. Komarycyia, M. (2001). Yuriy Lypa v ocinci suchasnykiv [Yuriy Lypa in the assessment of contemporaries]. *Yuriy Lypa: golos doby i pryklad chynu: Zbirnyk naukovykh pracz* [Yuriy Lypa: voice of the times and an example of rank: Collection of scientific works]. Lviv. P. 53–61 [in Ukrainian].
5. Kostruba, P. (1931). Yuriy Lypa. Suvorist' (Recenziya) [Yuriy Lypa. Severity (Review)]. *Dzvony* [Bells]. Lviv. Ch. 7. P. 491–492 [in Ukrainian].
6. Lypa, Yu. (1931). Vartovyj: (Tank – Varshava) [Warden: (Tank – Warsaw)]. *Istorychnyj kalyendar-almanakh Chervonoyi Kalyny na 1931 rik* [Historical calendar-almanac of Chervona Kalyna for 1931]. Lviv. P. 80–84 [in Ukrainian].
7. Lypa, Yu. (1937). Galychany nad morem (Odesa 1917–1918) [Galicians by the Sea (Odesa 1917-1918)]. *Litopys Chervonoyi Kalyny* [Chronicle of Red Kalyna]. Lviv. Ch. 3. P. 7–11 [in Ukrainian].
8. Lypa, Yu. (2017). Dodatkovy`j tom u 6n. Kn.1. [Additional volume in 6 volumes. Book 1.] *Lypa Yu. Tvory` : v 10 t.* [Lypa Y. Works: in 10 volumes.] Lviv : Kamenyar. 302 p. [in Ukrainian].
9. Lypa, Yu. (1937). Morenko [Morenko]. *Istorychnyj kalyendar-almanax Chervonoyi Kalyn» na 1938 rik* [Historical calendar-almanac of Chervona Kalyna for 1938]. Lviv. P. 72–84 [in Ukrainian].
10. Lypa, Yu. (2004). Morenko [Morenko].. «Praz`ka shkola»: Khrestomatiya prozovykh tvoriv [«The Prague School»: A Reader's Digest of Prose Works]/ Uporyad., peredm. i prymit. V.A. Prosalovoyi. Doneczk : Skhidnyj vydavnychyj dim. 236 p. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Klen_Urii/Prazka_shkola_khrestomatiia_prozovykh_tvoriv.pdf? [in Ukrainian].
11. Matiyiv-Melnyk, M. (1995). Liryka j novelya za 1938 rik. [Lyrics and short stories for 1938]. *Matiyiv-Melnyk M. Tvory* [Matiyiv-Melnyk M. Works.]. Lviv. P. 589–598 [in Ukrainian].
12. Matiyiv-Melnyk, M. (1995). Literaturni nagorody 1934 roku (Intervyu chlena zhuri M. Matiyiva-Melny`ka gazeti «Nazustrich». [Literary awards of 1934 (Interview of jury member M. Matiyiv-Melnyk to the newspaper «Nazustrich»)]. *Matiyiv-Melnyk M. Tvory* [Matiyiv-Melnyk M. Works] / red. i vstup. st. M. Ilnyckogo, uporyad. i prym. V. Kuryshhuka. Lviv. P. 605–606 [in Ukrainian].
13. Matiyiv-Melnyk, M. [Bogdan Chornogor] (1937). Yuriy Lypa. Notatnyk (recenziya) [Yuriy Lypa. Notatnik (review)]. *Litopys Chervonoyi Kalyny* [Chronicle of «Red Kalyna»]. Lviv. Ch. 3. P. 21–22 [in Ukrainian].
14. Maftyn, N.V. (2008). Zakhidnoukrayinska ta emigracijna proza 20-30-kh rokiv XX stolittya: paradygma rekonkisty: monografiya [Western Ukrainian and Emigration Prose of the 1920s and 1930s: The Paradigm of Reconquest: Monograph].

Ivano-Frankivsk : VDV CIT Prykarp. nacz. un-tu im. Vasylya Stefanyka, 2008. 356 p. [in Ukrainian].

15. Muzychko, O. (2012). Tryfon Yaniv – legendarnyj otaman odeskogo placzdarmu ukrayinskoyi revolyuciyi [Tryfon Yaniv is the legendary ataman of the Odessa bridgehead of the Ukrainian revolution.]. Retrieved from: <https://universum.lviv.ua/magazines/universum/2012/3/muz.html> [in Ukrainian].

16. Peredyrij, V. (2004). Vydannya Chervonoyi Kalyny 1922–1939: istory`ko-bibliografichne doslidzhennya [Publication of Chervona Kalyna 1922–1939: Historical and Bibliographical Research] / vidp. red. Ye. P. Nakonechnyj. Lviv. 357 p. [in Ukrainian].

17. Rozdolska, I. (2021). Literaturnyj fenomen Ukrayinskykh Sichovykh Strilciv: funkcionuvannya ta struktura pokolinnya: monografiya [The Literary Phenomenon of the Ukrainian Sich Riflemen: Functioning and Structure of the Generation: Monograph]. 2-ge vyd. Lviv : LNU imeni Ivana Franka. 444 p. [in Ukrainian].

18. Slaboshpyckyj, M. (2006). 25 poetiv ukrayins`koyi diaspory [25 poets of the Ukrainian diaspora]. Kyiv : Yaroslaviv Val. 728 p. [in Ukrainian].

19. Tynchenko, Ya. (2007). Oficerskyj korpus Armiyi Ukrayins`koyi Narodnoyi Respubliky` (1917–1921) [Officer Corps of the Army of the Ukrainian People's Republic (1917–1921)]. Knyga I.: Naukove vy`dannya. Kyiv : Tempora. 536 p. [in Ukrainian].

20. Tynchenko, Ya. (2011). Oficersky`j korpus Armiyi Ukrayinskoyi Narodnoyi Respubliky` (1917–1921) [Officer Corps of the Army of the Ukrainian People's Republic (1917–1921)]. Knyga II. Kyiv : Tempora. 422 p. URL: <https://coollib.com/b/178326/read#t12> [in Ukrainian].

21. Chornogor, B. [Matiyiv-Melnyk M.] (1936). [Recenziya:] Yuriy Lypa: «Notatnyk» (Knyzhka I i II). Vyd. «Narodnij Styag» Lviv, 1936. (I. 144 stor., II. 128 stor., mal. 8°) [[Review:] Yuriy Lypa: «Notatnyk» (Books I and II). Pub. «Narodniy Styag» Lviv, 1936. (I. 144 pp., II. 128 pp., fig. 8°)]. *Litopys Chervonoyi Kalyny* [Chronicle of the Red Kalyna]. Lviv. Ch. 3. P. 21–22 [in Ukrainian].

22. Yanchuk, O. (2025) Porogy vichnosti Yuriya Lypy [Thresholds of Eternity by Yuriy Lypa.]. Retrieved from: <https://eukraina.com/load/other/8-1-0-33> [in Ukrainian].

23. Yaremchuk, I. [Rozdolska I.] (2009). «Bij za ukrayinsku literaturu» Yuriya Lypy u tvorchij praktyci poetiv rezystansu [«The Fight for Ukrainian Literature» by Yuriy Lypa in the Creative Practice of Resistance Poets]. *Chetverti Lypivski chytannya : materialy Vseukr. nauk. konf. 18–19 kvitnya 2008 roku : pamyati Ivana ta Yuriya Lyp* [Fourth Lypa Readings: Materials of the All-Ukrainian Scientific Conference of April 18–19, 2008: In Memory of Ivan and Yuriy Lypa]. Kyiv : Ukr. vy`dav. spilka im. Yu. Lypy. P. 79–83. [in Ukrainian].

Стаття надійшла: 04.09.2025

Прийнято: 19.09.2025

Опубліковано: 02.12.2025

САМОБУТНІСТЬ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯСУНАРІ КАВАБАТИ У ПОВІСТІ «СПЛЯЧІ КРАСУНІ»

Оксана ТАЛАБІРЧУК

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри угорської філології

Державного вищого навчального закладу

«Ужгородський національний університет»

пл. Народна, 3, м. Ужгород

ORCID: 0000-0001-9323-1390

oksana.talabirchuk@uzhnu.edu.ua

У статті проаналізовано поетику повісті «Сплячі красуні» японського письменника, лауреата Нобелівської премії з літератури Ясунарі Кавабати, особливість якої становить переплетіння традиційної японської естетики та модерністського світогляду. Провідною у творі виступає екзистенційна проблематика, яка розкривається через тему самотності літніх чоловіків, що пов'язана з їхніми табуйованими переживаннями через поступове згасання статевого життя й настання старості. Символічний простір «будинку сплячих красунь» Ясунарі Кавабати зітканий із контрастних образів старих чоловіків та зовсім юних дівчат, через які автор розкриває теми старості, плинності часу, згасання життєвих сил, туги за втраченим/минулим життям та задоволеннями. Глибоко філософське й естетичне осмислення вічної антитези молодості та старості подано крізь призму сприйняття головного персонажа твору старого Егуці, внутрішній світ переживань якого зображено відверто й психологічно тонко. Психологічний дискомфорт, хвилювання, спогади та хід думок головного персонажа передано письменником у творі настільки майстерно, що текст тримає у напрузі читача до останньої сторінки. Відзначено, що екзистенційна проблематика, пов'язана з темами самотності та старіння й викликувані ними емоційні переживання, належить до вічних проблем людства і знаходить вираження у творчості митців різних націй, тож простежено подібність у зображенні та відтворенні екзистенційних переживань старого Егуці та персонажів прози сучасного українського письменника Словаччини Івана Яцканина. Своєрідністю твору є й глибокий психологізм, що увиразнюється такими засобами японської естетики юген, як загадковість, таємничість, натяк та споглядання. Саме споглядання краси та естетики молодого жіночого тіла надає твору еротичного підтексту. Простежено, що еротизм повісті не має відтінку вульгарності, оскільки його основне завдання не збудження сексуального потягу, а радше викликання спогадів та переживання колишніх, прихованих чи вже забутих відчуттів із молодості. Доведено, що повість «Сплячі красуні» – глибокий художній твір, у якому поєднані

екзистенційні переживання, психологічні стани та тонка еротика, що разом утворюють естетичний художньо-філософський простір, сповнений чуттєвого та водночас трагічного образу згасаючого життя.

Ключові слова: Ясунарі Кавабата, повість, самотність, молодість, старість, еротизм, психологізм.

THE ORIGINALITY OF THE ARTISTIC AND AESTHETIC THINKING OF YASUNARI KAWABATA IN THE NOVELLA THE HOUSE OF THE SLEEPING BEAUTIES

Oksana TALABIRCHUK

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Hungarian Philology

State University «Uzhhorod National University»

3 Narodna sqr., Uzhhorod

ORCID: 0000-0001-9323-1390

oksana.talabirchuk@uzhnu.edu.ua

The article analyzes the poetics of *The House of the Sleeping Beauties*, a novella by the Japanese writer and Nobel Prize laureate in literature Yasunari Kawabata. The distinctive feature of the work lies in its interweaving of traditional Japanese aesthetics with a modernist worldview. The central theme of the novella is existential in nature, revealed through the motif of loneliness among elderly men, which is closely tied to their taboo emotional experiences stemming from the gradual fading of sexual life and the onset of old age. The symbolic space of Kawabata's «house of the sleeping beauties» is woven from contrasting images of old men and very young girls, through which the author explores themes of aging, the transience of time, the decline of vital energy, and the longing for a lost or past life and its pleasures. The eternal antithesis of youth and old age is presented through a deeply philosophical and aesthetic lens, perceived from the point of view of the main character, the elderly Eguchi, whose inner world of emotions is portrayed with psychological subtlety and openness. Kawabata masterfully conveys Eguchi's psychological discomfort, anxiety, memories, and stream of consciousness, keeping the reader in a state of suspense until the very last page. The article emphasizes that the existential issues related to loneliness, aging, and the emotional responses they evoke belong to the timeless concerns of humanity. These themes find expression in the works of writers from various nations, and thus a parallel is drawn between the existential experiences of Eguchi and the characters in the prose of contemporary Ukrainian writer from Slovakia, Ivan Yatskanyn. Another distinctive feature of the novella is its deep psychological insight, accentuated through elements of the Japanese aesthetic of *yūgen* – such as mystery, ambiguity, subtle suggestion, and contemplation. It is the contemplation of the beauty and aesthetic of the young female body that lends the work its erotic undertone. However, the novella's eroticism lacks vulgarity, as its primary purpose is

not to arouse sexual desire, but rather to evoke memories and feelings – hidden or long forgotten – from youth. The article concludes that *The House of the Sleeping Beauties* is a profound artistic work in which existential reflection, psychological depth, and subtle eroticism are intricately interwoven, creating an aesthetically rich, philosophical space filled with a sensual yet tragic image of life fading away.

Key words: *Yasunari Kawabata, novella, loneliness, youth, old age, eroticism, psychological depth.*

Постановка проблеми. Творчість нобелівського лауреата з літератури (1968) Ясунарі Кавабати (川端 康成) сьогодні відома та популярна в усьому світі. Передусім його вважають співцем краси «країни Сонця, що сходить», тобто його художній доробок просякнутий традиційним японським способом мислення та уявленнями про прекрасне. На це звертає увагу й він сам, адже у своїй нобелівській промові під назвою «Вишпеканий красою Японії» письменник виголосив серед іншого й таке: «Японія тисячу років тому на свій лад увібрала культуру Тан і створила прекрасну культуру Хейан. Зародження в душах японців почуття прекрасного було таким же дивом, як і «казковий цвіт гліцинії» [5, с. 457].

На зорі своєї письменницької діяльності Ясунарі Кавабата цікавився модернізмом і, як відзначає А. Метельова, заснував «у японській літературі напрям, що отримав назву «неосенсуалізм» (нагадує західний інтуїтивізм). Водночас не менш активно Кавабата намагається дотримуватись у своїх творах національної літературної та культурної традиції, ідеї якої у подальшій його творчості стануть домінуючими» [2, с. 19]. Сучасний дослідник його творчості Кудейд Робінсон вважає Я. Кавабату модерністом, доводячи, що «in Kawabata's pre-war works, characters view Japanese tradition as a refuge from the shock of modernity, but they soon come to realize it is only an illusion. After the war, Kawabata supports tradition only to better show the decline of society» [13, с. 3].

Найбільш відомими творами письменника, які вже належать до найвизначніших творів класичної японської літератури, що просякнуті традиційним японським настроєм та тематикою, є повісті «Країна снігу», «Тисяча журавлів», «Сплячі красуні» та романи «Стугін гори» і «Давня столиця». Саме цим художнім текстам присвячено значну частину літературно-критичних розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні творчість Ясунарі Кавабати є відомою ще з 70-х років минулого століття, коли у журналах «Жовтень» та «Всесвіт» з'явилися перші переклади його оповідань та повістей, здійснені українськими перекладачами Мироном Федоришином та Іваном Дзюбом, а згодом побачили світ і переклади окремих книг. Однак творчий доробок письменника в українському літературознавчому просторі залишається малодослідженим. Інформацію про письменника знаходимо в енциклопедичному довіднику «Зарубіжні письменники», де, серед іншого, зазначено: «Твори К. Я. вирізняються ускладненістю підтексту, ефектом недомовленості, несподіванки. Критика вбачає у цьому вплив на його художній досвід естетики дзен, «грунтованої на

внутрішньому спогляданні». Проте в дослідженні психології людини, її відносин зі світом, природою К. Я. завжди орієнтувався на зв'язок з тією дійсністю, яку він хотів збагнути» [6, с. 697].

У навчальному посібнику «Історія зарубіжної літератури ХХ століття» подано біографічні відомості про письменника, а також короткий аналіз творів «Ганцівниця з ідзу», «Тисяча журавлів», «Снігова країна», «Голос гір», «Давня столиця». Автори відзначають, що «тривоги й хвилювання цілих поколінь, їхні моральні та естетичні ідеали дали поштовх для творчих шукань митця, для якого завжди були близькими і духовні традиції світової літератури, і цінності японського народу. Він упевнений, що зв'язок часів не розпався, що минуле існувало в теперішньому, пронизавши його невидимими променями» [3, с. 228–229].

Розгляду елементів символізму творчості Я. Кавабати присвячено статті Л. Аністратенко та О. Дебейко, повість «Тисяча журавлів» стала предметом аналізу в працях Т. Конєва, Н. Марченко, М. Савченко, І. Ткача, А. Сковородіної, Ф. Штейнбук та ін.

Як бачимо, літературно-критична рецепція творчості Ясунарі Кавабати в Україні обмежена. Недостатня вивченість у межах українського літературознавства художньої творчості Ясунарі Кавабати загалом та недослідженість повісті «Сплячі красуні» зумовлює **актуальність нашого дослідження**. Стаття має **на меті** простежити самотність художньо-естетичного мислення письменника у повісті «Сплячі красуні», що передбачає детальний аналіз поетики твору, а саме: простеження ідейно-тематичних особливостей повісті у контексті японської культури та осмислення екзистенційних мотивів твору. У ході літературознавчого аналізу застосовано культурно-історичний, естетичний, психологічний та порівняльний методи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основна тема творчості Я. Кавабати – самотність людини. Яскраво вона виражена й у повісті «Сплячі красуні» (1960), яка розкриває тему самотності чоловіків старшого віку. Варто відзначити, що самотність належить до так званих вічних проблем існування людини й її осмислення має давню традицію у художніх текстах різних культур. Так, в українській літературі знаходимо зображення теми самотності як екзистенційної ситуації, що пов'язана із зовнішнім чи внутрішнім відокремленням людини, її відчуженням від соціуму через неприйняття та нерозуміння або ж через невирішений внутрішній конфлікт. Самотність людей похилого віку, як правило, зумовлена втратою одного з подружжя, віддаленістю чи відчуженістю дорослих дітей тощо. Таке зображення ситуацій самотності простежуємо, до прикладу, в оповіданнях Івана Яцканина та Івана Чендея [9].

У японських художніх творах тема самотності також є однією з визначальних. Як відзначає Церідвен Міллінгтон, «loneliness is a theme that has threaded its way through a great body of Japanese literature over the past 120+ years. It's something that has been explored by the country's greatest writers in several ways, showing it as a result of subjects as varied as fractured psyches, troubled marriages, and a society in despair» [12].

Розкриття теми самотності простежують у доробку японських письменників різних поколінь, наприклад у творах Нацуме Сосекі (夏目漱石, なつめ そうせき), Юкіо Мішіма (三島 由紀夫, みしまゆきお), Осаму Дадзая (太宰治), Харукі Муракамі (村上 春樹), Рю Муракамі (村上 龍), Ясунарі Кавабати та багатьох інших.

Окрім теми самотності, характерною особливістю японської культури є наявність давніх традицій еротичної літератури та мистецтва. У цьому контексті не стала винятком і глибоко психологічна та просякнута еротизмом повість «Сплячі красуні».

Я. Кавабати розкриває одну з табуйованих, принаймні для західної культури, тем – самотність чоловіків старшого віку, що пов'язана з поступовим спадом сексуального життя. Усвідомлення цього стану пригнічує чоловіків, і вони шукають можливостей для отримання задоволення, якщо не сексуального, то принаймні еротично-естетичного.

Події повісті «Сплячі красуні» відбуваються не в типовому будинку розпусти, а в тихому невеличкому будиночку, який важко назвати й готельчиком. Загадковості цьому місцю надають відсутність будь-якої вивіски, безлюдна околиця, тиша, а також гармонійна впорядкованість: кімнати невеликі, добре облаштовані, без зайвих речей, але затишність простежується у репродукціях відомих картин та сорті й порції чаю, яким жінка пригощає відвідувачів. Та й послуги, які тут надаються, відрізняються від традиційних у подібних закладах, а саме: з дівчатами не можна вступати в інтимний контакт або заповідювати їм яку-небудь шкоду, власне кажучи, й самі дівчата поводяться тут незвично – вони міцно сплять непробудним сном. Відвідувачі, як правило чоловіки старшого віку, приходять сюди за попередньою домовленістю і проводять тут ніч в одній кімнаті поруч зі сплячою красунею.

Тож уже сам факт того, що чоловіки приходять до абсолютно незнайомих дівчат, щоб просто спати поруч із ними, свідчить про їхню глибоку самотність. Для чоловіків також передбачене снаддійне, якщо вони не можуть заснути самі.

Зображення антитези «молодість – старість» у повісті «Сплячі красуні». Повість побудовано на контрастності зображення «молодість – старість». Автор протягом усього тексту тонко акцентує увагу на віці:

«– О, вже досить пізно! Старі люди рано лягають, бо й рано встають, отож ласкаво прошу...» [4, с. 10].

Поступове настання старості асоціюється у головного героя з відчуттям приходу зими, яке в нього виникає під час перших відвідин будинку. У душі головного персонажа панує холодна порожнеча, як передвісниця неминучого кінця. Старий Егуці п'ять разів навідується до будинку сплячих красунь, і щоразу у його душі підіймається хвиля роздумів та спогадів про минуле життя, у тому числі про інших жінок.

У повісті йдеться про таких старих чоловіків, котрі вже не відчували себе мужчинами. Жінка називає їх гостями «на яких можна звіритися». Проте головний

герой твору Егуці не вважає себе таким уже старим, і довіритися йому можна лише в тому разі, коли він сам того забажає. Те, що жінка прийняла його у цьому будинку, куди, очевидно, навідувалися лише такі вже сексуально неактивні чоловіки, заставило його ще гостріше відчутти неминучий прихід старості: «І його обсіли думки, що насувається огидна старість і недалеко той день, коли сам дійде до жалюгідного становища старих гостей цього дому. Утім, уже сам його прихід сюди засвідчував це. Тим-то Егуці й гадки не мав ламати гидкі чи прикрі заборони для старих, які навідувалися сюди. Якщо не маєш на мислі, то й не зламаєш навмисне. Це міг бути таємний клуб з обмеженим членством, та Егуці прийшов сюди не викривати його чи порушувати його засади. І вже те, що він не запалився цікавістю, свідчило про нікчемну старість» [4, с. 12].

Контрастність у повісті простежується і в тому, що чоловіки перебувають при тямі, а дівчата натомість міцно сплять. У творі кілька разів наголошується на тому, що дівчата не прокинуться й нічого не пам'ятають і не знають, хто спав із ними. Намагання старого Егуці пробудити дівчину також ніколи не увінчуються успіхом, та й навіть смерть одного з відвідувачів, котрий перед смертю, очевидно, у конвульсіях, роздер їй шкіру на тілі, не змогла привести її до тямі. Хоча з першої зустрічі зі сплячою красунею він був попереджений про це: «– І не намагайтеся розбудити дівчину, бо все одно не розбудите. Вона в глибокому сні й нічогісінько не тямить, – ще раз застерегла жінка. – Від першої до останньої хвилини вона в цілковитій безтямі й не знає, що спала з вами. Але нехай вас це не бентежить» [4, с. 9], однак щоразу все-таки намагався її пробудити. Остання фраза якраз і викликає сумніви в старого Егуці, а читачеві навіює страх та викликає хвилювання за стан здоров'я дівчат. Уже з першої сторінки повість тримає у напрузі, виникає мимовільне очікування розгадки якоїсь страшної таємниці: хто ці дівчата? чи з власної волі вони погоджуються на таку ночівлю? і що вводить їх у стан такого міцного майже мертвого сну?

У старого Егуці спочатку виникають побоювання стосовно зовнішнього вигляду та стану дівчини, але піклується він не про неї, а про себе, бо прагне лише приємних моментів і вражень від жінок: «... чи спляча, ні – приспана в сусідній кімнаті дівчина – бува, не схожа на жабу чи мерця; тож і не важився йти туди. Він не знав, чим її приспано, а що вона поринула в глибокий неприродний сон і нічого не тямляла, то може, від наркотика її тіло поблякло, як олово, під очима темні кола, а під шкірою випинаються гострі ребра. Може, вона в'яла, холодна, опухла. А може, вишкірила бридкі посинілі ясна й заходиться хрипом. Що ж, за свої шістьдесят сім років Егуці переживав із жінками й неприємні ночі. А таке не забувається... У свої літа Егуці не хотілося долучати ще одну неприємну ніч із жінкою» [4, с. 11–12].

Письменник відверто зображає внутрішній світ переживань старого Егуці, його психологічну боротьбу із самим собою, емоції та хвилювання, що охоплюють його під час ночівлі з приспаними молодими дівчатами. Із першої ночі старого вражає краса дівчини:

«Від негаданої дівочої вроди старому перехопило дух. Та негаданою була не тільки дівоча врода, а й молодість. Він не бачив її тіла, бачив тільки обличчя, звернуте до нього, бо лежала вона на лівому боці. Дівчині, певно, не було й двадцяти. Старому Егуці здалося, що в його грудях затріпотіло крилами ще одне серце» [4, с. 13].

Споглядання за сном прекрасної дівчини є новим досвідом для старого, складається враження, ніби протягом свого некороткого життя він ще ніколи не спостерігав та не бачив настільки вродливої дівчини. Ця ситуація підсилює наростаючу антитезу «молодість – старість»: протягом усього тексту повісті головний персонаж та інші чоловіки завжди мають перед іменем приставку «старий», а в зображенні дівчат акцентується увага на їхній молодості, наприклад: «Здавалося, дівчина пахла малям» [4, с. 15], «Ніс і вуста розпростертої дівчини у світлі зі стелі сяяли молодістю» [4, с. 16], «Якщо юна дівчина здатна так причарувати людину його літ, то старі люди, приходячи в цей дім, нестямно радіють і ладні на всяку ціну і всякий ризик, думав собі Егуці» [4, с. 20], «Така молода дівчина не повинна б змерзнути» [4, с. 24], «Дівоче тіло, на якому старечі очі не розрізнили пушка, вражало лагідністю» [4, с. 25], «Заплющені очі справляли враження, ніби це спить юна чарівниця» [4, с. 28] тощо.

Перебування в одній кімнаті такої молодої, гарної, сповненої життя дівчини та старого чоловіка наштовхує його на роздуми, й ще більше він починає відчувати їх вікову різницю: «Чи дівчина, так немилосердно приспана, не позбувається частки свого життя? Чи ті години, такі неспинні в своєму бігові, не кануть у безвість? А що живих ляльок нема, то вона не лялька, просто з неї зробили живу забавку, яка не збудить хтивих думок у старого чоловіка, вже не мужчини. Хоча, може, вона й не забавка, а легіт життя для старих людей» [4, с. 14]; «Від дівочої руки углиб очей проникав легіт життя, його незбагненна мелодія і незборима спокуса, і для старого то було повернення до життя» [4, с. 39].

Тож старий Егуці сприймає приспану незайману дівчину як легкий приємний вітерець, що освіжає у задушливу спеку. Метафора «легіт життя» виражає не саме існування, а лише його відгомін. Колись старі чоловіки також були молодими, сповненими сил та сексуального бажання, а зараз вони лишень сторонні спостерігачі чужого молодого тіла.

Цікаво, що в творах уже згадуваного нами українського письменника Словаччини Івана Яцканина екзистенційний стан відчуття плинності/минулості людського життя й пов'язані з ним переосмислення також певною мірою асоціюються зі словом «легіт». Остання збірка його оповідань під назвою «Білий легіт» (2023) уміщує твори, об'єднані темами самотності й старості, а головними персонажами, як правило, виступають старші чоловіки. У передмові автор пояснює, що «над кожною історією витає невловимий «білий легіт», який робить її ще більш загадковою. Це, властиво, мить, яка консервує пригоду чи історію, та водночас надає їй інший вимір. Мої герої не ходять у чорному. Це не той смуток. Я б навіть не назвав його смутком, це більш схоже на дивну тугу за втраченим, яка скоріше чи пізніше появиться у кожного з нас» [10, с. 4].

Уважаємо, що головний герой повісті «Сплячі красуні» Я. Кавабати також знаходиться у подібній ситуації відчуття туги за втраченою молодістю та загальом колишнім життям. Саме вона спонукає його до подальших відвідин будинку сплячих красунь, будить у ньому призабуті колишні спрагу та жагу до життя. Підтвердженням цієї думки є й слова старого Кіґи, котрий, власне, і розповів Еґуці про цей загадковий дім, що «старість вже така нестерпна, що хоч-не-хоч, а навідуєшся до того дому» [4, с. 16].

Тож, як бачимо, екзистенційна проблематика, яка стосується людського буття, дійсно виступає вічною проблемою й знаходить вираження у творчості митців різних національностей, культур та генерацій. Це те, що об'єднує усе людство незалежно від віку, статі, віросповідання, місця проживання тощо, і рано чи пізно подібні переживання торкаються більшості.

Еротизм та психологізм повісті «Сплячі красуні». Варто зазначити, що еротичне зображення притаманне й творчості інших японських письменників, до прикладу, як відзначає Ю. Бондар, еротизм є невід'ємним елементом естетики творчості Нагаї Кафу та Танідзакі Джюн'ічіро [1, с. 49]. Розглядаючи творчість Танідзакі з погляду еротизму, Тцветана Крістева відзначає, що саме еротизм класичної японської літератури є занедбаним садом критики ХХ ст. [11, с. 71]. У цьому контексті еротичний концепт повісті «Сплячі красуні» Я. Кавабати також вартий детальнішого дослідження.

Сама манера письма Я. Кавабати у повісті «Сплячі красуні» пронизана чуттєвістю. Письменник майстерно зображує антураж будинку сплячих красунь та власне кімнати, де вони проводять ніч із відвідувачами. Уже цей опис кімнати збуджує уяву головного персонажа, а разом із ним і читача:

«— Ох! – Мимовільний звук вихопився в Еґуці, коли він побачив яскраво-червону запону. Тьмяне освітлення робило запону ще червонішою, сріблило мерехтом кімнату, і він мовби опинився перед якимось видом. Запона огортала кімнату з чотирьох боків. Двері, в які він увійшов, теж мали бути заслонені, тим-то край запони й відсунуто» [4, с. 14].

Такі деталі, як ключ, що його отримав старий від кімнати, червоний колір тканини, напрочуд гарна ковдра, світло від двох лампочок, що падало згори під японським розмальованим папером, ще більше підсилюють відчуття таємності й інтимності. Тож інтер'єр кімнати добре продуманий та спрямований на підкреслення та увиразнення її головної окраси й принади – сплячої дівчини: «З-під ковдри виглядала права рука дівчини, а ліва, під ковдрою, начеб простяглася навскіс; права рука лежала на подушці біля самого обличчя. Та лише великий палець був наполовину під щокою, а решта ледь зігнуті в сонній омлаві. Зігнуті так, що виднілися малесенькі ямочки в місцях виросту пальців. Теплий рум'янець густішав від долоні до кінчиків пальців. Рука була гладенька й біла» [4, с. 13].

Спляча дівчина зображена скрупульозно, проте опис цей мистецький, сповнений еротичного підтексту. Письменнику вдається тонко та чуттєво передати вплив видува молоді гарної дівчини на літнього чоловіка: «Старий завважив, що

мочка її вуха достоту така, як і теплий рум'янець, що густішав від долоні до кінчиків пальців. Вуха виглядало з-під волосся. І навіть рум'янець мочки так пашів дівочою свіжістю, що старому аж у грудях тьохнуло. Егуці вперше прийшов у цей таємничий дім, його привела сюди проста цікавість. А тепер думав собі, чи то старі й немічні дідки не знаходять тут ще більшої радості й смутку. Волосся дівчини було розпущене. Може, вмисне розпущене, аби старі перебирали його пальцями. Коли він лягав на подушку, то відгорнув волосся, і тоді з'явилося все вухо. Волосся за вухом мало білий полиск. Її шия та плечі вражали дівочою цнотою. Ні знаку жіночої повноти» [4, с. 14–15].

Як бачимо із наведеного вище уривку, еротизм Я. Кавабати радше психологічний, а не відверто сексуальний. Еротизм у повісті «Сплячі красуні» естетизований та дещо меланхолійний, адже спонукає головного персонажа до осмислення втрати колишнього життя та приходу неминучої старості, а разом із нею і смерті. Ночівлі поряд із красивими сповненими молодості дівчатами підсилюють відчуття їх недосяжності, але разом із тим і наповнені зболоною ніжності. Письменник дуже вдало передає глибокий емоційний стан старого Егуці, який за мить змінюється від відчуття туги й суму до почуття жалю і ніжності до дівчини, а також жалю до себе. Він прагне уваги, намагається розбудити дівчину, однак вона ані найменшим порухом тіла не відповідає йому. Доторки до тіл дівчат ніби повертають старому пам'ять та спогади про усіх жінок, з якими він мав стосунки протягом життя. Старий сам дивується, що згадується йому передусім та юна дівчина, з якою їх поєднало кохання у його молоді роки, проте її було видано заміж за іншого. Та перша жінка у його житті була молода й незаймана, і саме вона подарувала йому і сексуальну насолоду. Однак про це читач може лише здогадуватися з плину думок і згадок старого, письменник і в цьому разі залишається вірним своїм особливостям еротичного зображення, яке не перетікає у змалювання сексуального акту. Тож можемо говорити про приглушену сексуальність у повісті за наявності еротичного напруження.

Психологічний дискомфорт та внутрішні терзання Егуці, а також зображення надійно приспаних, таких молодих дівчат у безнадійному становищі, так би мовити, живих ляльок, мимоволі заставляють читача співпереживати то старому, то дівчатам. Ці ситуації цнотливої ночівлі є дещо сюрреалістичними, однак у інших аспектах повість є цілком реалістичною. Поза, вигляд та тіла дівчат зображені дуже детально й натуралістично, вони знаходяться поруч зі старим Егуці, але є фактично недосяжними для нього як через заборону не вступати з ними у статевий контакт, так і через те, що вони є практично предметами, бо не можуть відповісти на ласки, доторкнутися тощо. Це ніби як мати дорогу та бажану іграшку, але не мати змоги «розпакувати її» й погратися з нею. Як влучно відзначає Роберт Антону Сігел, «the experience of lying beside them is thus both seductive and maddening» [14]. Старого Егуці так вабила друга дівчина, яка була ще красивіша за попередню, що він мав намір порушити всі заборони цього дому й звинуватити у цьому саму дівчину. Проте в останню мить він зупинився: «його

стримав безперечний доказ її дівочості» [4, с. 30]. Передував цьому збудженню довгий опис дівчини та споглядання і згодом доторки до неї старого. Зображено це у творі цілком у руслі японської естетики й еротики:

«А що дівчина вийняла руки з-під ковдри, то плечі трохи піднялися і під ними завидніли молоді округлості. Егуці натягнув ковдру їй на плечі і ніжно взяв у долоні ці місця. Він переходив губами по руці щораз вище й вище. Його вабив запах плечей і потилиці. Враз по її плечах і спині перебіг дивний трепет, але відразу й стих. Старий усім тілом припав до дівчини» [4, с. 30].

Можемо відзначити, що повість «Сплячі красуні» Я. Кавабати написана у стилі японської естетики «юген» (幽玄) – краси, що приховується. Як відзначає Ірина Сумченко, «концепт юген був спрямований на відображення краси в недосконалості, простоті, скромності та мінливості. З'являються (особливо у літературі) відповідні образи, які передають відчуття таємничості, невизначеності, межових станів: захід сонця, зоряне небо, сутінки. Юген – це присутність потенційної, закритої можливості, яку можна передати лише натяком. У естетиці юген річ сприймається як нечіткий обрис, наче крізь серпанок» [8, с. 57].

Естетика юген характеризується загадковістю й таємничістю, що повною мірою відтворено в аналізованій повісті. Насамперед загадковим є сам дім, що розташований у тихому місці поруч із садом та водночас скелями, об які б'ються хвилі вночі (достоту як у готичних новелах). Нетиповими є послуги, які надаються тут обраним відвідувачам, що додає ще більшої утаємниченості, та власне загадковими є й самі сплячі красуні, про яких відвідувачі не знають зовсім нічого. Старий Егуці, розмірковуючи про причини, які спонукають до таких ночей як дівчат, так і чоловіків, гадав, що «може, то єдина розрада для старих, що дівчина й гадки не має, з яким немічним дідом спала. І старі нічого не знають про життя і вдачу дівчат. Навіть не знають, як вбрані, аби хоч із того щось збагнути. Та й, напевно, йдуть сюди не тому, що потім не мають жодних делікатних клопотів. А може, їх вабить сюди загадкове світло з глибокої п'тьми?» [4, с. 32].

Еротика твору також прихована, адже основними її виразниками є натяки та споглядання, а не дія. Відбувається ніби зачудування, замилювання красою молодої дівчини, яку відвідувачі бачать лише у приглушеному світлі ночі. Тож проведена ніч зі сплячою красунею сама по собі лишає спомин прекрасного сну чи марева, повного емоцій, відчуттів й естетичного задоволення з присмаком смутку.

Пікантності твору надає й відчуття власності та винятковості, яке виникало внаслідок того, що кожна дівчина була приспана саме на вимогу чи бажання відвідувача. Старий Егуці міркував, що, можливо, «думка про таємний гріх побільшувала радість» [4, с. 34]. Такі думки виникли у нього після того, коли, окрім внутрішніх переживань та думок про нестерпну старість та неминучу смерть, Егуці пережив і солодкі миті еротичної любові: «Егуці притих і не рухався. Заплющив очі. Блаженство огорнуло його: то було щось невимовно прекрасне. Йому здавалося, що нарешті збагнув радість і щастя старих, гостей цього дому» [4, с. 34]. Услід за Миколою Махнієм відзначимо, що така любов полягає у прагненні до

повного злиття з іншою людиною, є неочікуваною через руйнування бар'єру між двома людьми й «таке раптове переживання близькості дуже короткочасне. Після того як незнайомиць стає близькою людиною, зникає необхідність долати бар'єри, не залишається, до чого прагнути» [7, с. 198].

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Творчість Ясунарі Кавабати, одного з найвідоміших японських письменників ХХ ст. та лауреата Нобелівської премії, становить унікальне поєднання традиційної японської естетики та модерністського світогляду. Його повість «Сплячі красуні» є яскравим прикладом глибоко психологічного художнього тексту, у якому розкриваються складні екзистенційні переживання героїв, ключовим серед яких є відчуття самотності.

Автор зображує самотність не як соціальне явище, а як внутрішній, глибоко індивідуальний стан людини, що загострюється з віком. Через символічний простір «будинку сплячих красунь» Ясунарі Кавабата демонструє зіткнення краси, еротизму та згасання тілесності, водночас порушуючи тему табуйованих переживань літніх чоловіків. Естетичне споглядання краси жіночого тіла у стані сну тут постає не як об'єктивація, а як своєрідна форма втечі від самотності, марності та страху перед старінням і смертю.

Аналіз повісті «Сплячі красуні» у контексті японської культури та традиційної естетики юген дає змогу глибше зрозуміти унікальність художньо-естетичного мислення Ясунарі Кавабати. Його творчість засвідчує здатність японської літератури поєднувати в собі естетику, еротизм і психологічну проникливість. У повісті «Сплячі красуні» простежуємо глибоко філософське й естетичне осмислення вічної антитези молодості та старості. Через контрастність образів старих чоловіків і юних дівчат автор досліджує теми тілесності, плинності часу, самотності, згасання життєвих сил та туги за втраченим. Старий Егуці, перебуваючи поруч із приспаними молодими дівчатами, не лише відчуває еротичний потяг, а й занурюється у глибокі роздуми про власне минуле, прощаючись із колишньою життєвою енергією.

Особливої уваги заслуговує витончений еротизм повісті, що не має вульгарності, а навпаки, є естетизованим і психологізованим. Його завдання – не так збудження, як викликання спогадів, болісної ностальгії та відчуття недосяжності. Цей еротизм пов'язаний з естетикою юген – краси натяку, недомовленості, мінливості, що робить твір символічно насиченим і багатозначним.

Таким чином, повість «Сплячі красуні» є не лише літературною медитацією над старістю, смертністю та людською самотністю, а й глибоким художнім твором, що торкається універсальних тем буття. Вона демонструє, як екзистенційні переживання, психологічні стани та тонка еротика можуть поєднуватися в одному естетичному й художньо-філософському просторі, створюючи надзвичайно чуттєвий і водночас трагічний образ згасаючого життя.

Попри деяку обмеженість дослідження творчості письменника в українському літературознавстві актуальність подальшого вивчення його доробку, зокрема й повісті «Сплячі красуні», є беззаперечною – як для осмислення національної японської традиції, так і для розуміння універсальних проблем людського буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар Ю. Хвала красі: творчість письменників-естетів у процесі становлення сучасної літератури Японії. *Вісник Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. Східні мови та література*. 2012. № 18. С. 49–51.
2. Вивчення теми «Література Японії» в курсі «Зарубіжна література» / уклад. А.П. Метельова. Вінниця, 2007. URL: <http://arts-library.com.ua/xmlui/handle/123456789/542> (дата звернення: 06.07.2025).
3. Давиденко Г.Й., Стрельчук Г.М., Гричаник Н.І. Історія зарубіжної літератури ХХ століття. Київ : Центр учбової літератури, 2012. С. 227–231.
4. Кавабата Я. Сплячі красуні: повість, новели. Львів : Піраміда, 2007. С. 7–73.
5. Кавабата Я. Виплеканий красою Японії. *Японська література: Хрестоматія*. Т. III (XIX–XX ст.). Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. С. 448–458.
6. Кибальчич Л. Кавабата Ясунарі. *Зарубіжні письменники* : енциклопедичний довідник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. Т. 1. С. 696–697.
7. Махній М.М. Психея: між Еросом і Логосом. Чернігів : Лозовий В.М., 2013. 416 с.
8. Сумченко І. Динаміка змін естетичних уподобань в японській культурі. *Докса*. 2022. Вип. 1(37). С. 51–67. DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2022.1\(37\).281821](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2022.1(37).281821).
9. Талабірчук О. «Тримайся землі, то не впадеш» (зображення патріархального світу у творах І. Чендея та І. Яцканина). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія»*. 2022. № 1(47). С. 101–106. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2022.1.\(47\).101-106](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2022.1.(47).101-106).
10. Яцканин І. Білий легіт : оповідання. Ужгород : TIMPANI, 2023. 159 с.
11. Kristeva T. Another Key to Tanizaki's Eroticism. *The Grand Old Man and the Great Tradition: Essays on Tanizaki Jun'ichiro in Honor of Adriana Boscaro*. Center for Japanese Studies, The University of Michigan, 2009. P. 71–80. URL: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/41578/9780472901616.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (accessed July 08, 2025).
12. Millington C. On loneliness in Japanese literature. *digitallydownloaded.net*, 2023. URL: www.digitallydownloaded.net/2023/03/on-loneliness-in-japanese-literature.html (accessed July 08, 2025).
13. Robinson Quade. Confronting Modernity in Kawabata Yasunari's Literature. *Senior Honors Thesis*, 2018. URL: https://cdr.lib.unc.edu/concern/honors_theses/kk91fr093 (accessed July 06, 2025).
14. Siegel A. R. Kawabata Yasunari's House of the Sleeping Beauties and the Male Gaze. *Ploughshares at Emerson College*, 2020. URL: <https://pshares.org/blog/kawabata-yasunaris-house-of-the-sleeping-beauties-and-the-male-gaze/> (accessed July 09, 2025).

REFERENCES

1. Bondar, Yu. (2012). Khvala krasi: tvorchist' pys'mennykiv-estetiv u protsesi stanovlennia suchasnoi literatury Yaponii [Praise for beauty: the work of aesthete writers in the process of the formation of modern Japanese literature]. *Visnyk Kyivs'koho Natsional'noho un-tu im. T.H. Shevchenka. Skhidni movy ta literatura* [Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Oriental Languages and Literature]. Vol. 18. P. 49–51 [In Ukrainian].
2. Vyvchennia temy «Literatura Yaponii» v kursi «Zarubizhna literatura» [Studying the topic «Japanese Literature» in the course «Foreign Literature»] (2007). A.P. Metel'ova (uklad.). Vinnytsia. Retrieved July 06, 2025, from: <http://arts-library.com.ua/xmlui/handle/123456789/542> [In Ukrainian].
3. Davydenko, H.J., Strel'chuk, H.M., Hrychanyk, N.I. (2009). Istoriiia zarubizhnoi literatury 20 stolittia [History of foreign literature of the 20th century]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. P. 227–231 [In Ukrainian].
4. Kavabata, Ya. (2007). Spliachi krasuni: povist', novely [Sleeping Beauties: story, short stories]. L'viv : LA «Piramida». [In Ukrainian].
5. Kavabata, Ya. (2012). Vypekanyj krasoiu Yaponii [Nurtured by the beauty of Japan]. *Yaponska literatura: Khrestomatiia T. III (19–20 st.)* [Japanese Literature: Reading List. Vol. III (19th–20th centuries)]. Kyiv : Vydavnychyj dim Dmytra Buraho [In Ukrainian].
6. Kybal'chych, L. (2005). Kavabata Yasunari [Kawabata Yasunari]. *Zarubizhni pys'mennyky: entsyklopedychnyj dovidnyk* [Foreign writers: encyclopedic reference book.]. Ternopil' : Navchal'na knyha – Bohdan. Vol. 1: A – K. P. 696–697 [In Ukrainian].
7. Makhnij, M.M. (2013). Psykheia : mizh Erosom i Lohosom [Psyche: between Eros and Logos]. Chernihiv : Vydavets' Lozovyj V.M. [In Ukrainian].
8. Sumchenko, I. (2022). Dynamika zmin estetychnykh upodoban' v Yapons'kij kul'turi [Dynamics of changes in aesthetic preferences in Japanese culture]. *Doksa* [Doxa]. Vol. 1 (37). P. 51–67 [In Ukrainian].
9. Talabirchuk, O. (2022). «Trymajsia zemli, to ne vpadesh» (zobrazhennia patriarkhal'noho svitu u tvorakh I. Chendeia ta I. Yatskanyna) [Hold on to the ground, then you will not fall» (image of the patriarchal world in the works By I. Chendey and I. Yatskanyyn)]. *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Serii: Filolohiia* [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology]. Vol. 1 (47). P. 101–106 [In Ukrainian].
10. Yatskanyyn, I. (2023). *Bilyj lehit : opovidannia* [White Legit: A Story]. Uzhhorod : TIMPANI [In Ukrainian].
11. Kristeva, T. (2009). Another Key to Tanizaki's Eroticism. The Grand Old Man and the Great Tradition: Essays on Tanizaki Jun'ichiro in Honor of Adriana Boscaro. Center for Japanese Studies. The University of Michigan. P. 71–80. Retrieved July 08, 2025, from: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/41578/9780472901616.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

12. Millington, C. (2023). On loneliness in Japanese literature. *digitallydownloaded.net*. Retrieved July 08, 2025, from: www.digitallydownloaded.net/2023/03/on-loneliness-in-japaneseliterature.html.

13. Robinson, Quade (2018). Confronting Modernity in Kawabata Yasunari's Literature. Senior Honors Thesis. Retrieved July 06, 2025, from: https://cdr.lib.unc.edu/concern/honors_theses/kk91fr093.

14. Siegel, A.R. (2020). Kawabata Yasunari's House of the Sleeping Beauties and the Male Gaze. Ploughshares at Emerson College. Retrieved July 09, 2025, from: <https://pshares.org/blog/kawabata-yasunaris-house-of-the-sleeping-beauties-and-the-male-gaze/>

Стаття надійшла: 02.10.2025

Прийнято: 18.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

МОТИВ ПОДОРОЖІ ГЕРОЯ ЯК СТРУКТУРОТВОРЧИЙ ПРИНЦИП У МЕМУАРНО-АВТОБІОГРАФІЧНІЙ ПРОЗІ УЛАСА САМЧУКА («НА БІЛОМУ КОНІ» ТА «НА КОНІ ВОРОНОМУ»)

Олександр ТКАЧУК

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання

Тернопільського національного педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль

ORCID: 0000-0002-4529-5039

tkmsasha@gmail.com

У статті досліджено особливості мотиву подорожі як структуро- та смислотворчого чинника у художньо-документальній прозі Уласа Самчука, зокрема у книгах спогадів «На білому коні» та «На коні вороному». Визначено, що ці твори становлять мемуарно-подорожню діалогію, у якій автобіографічний досвід письменника інтегровано в художню форму за законами наративної композиції. Мотив дороги у текстах Самчука реалізує міфологічну модель шляху героя від звичайного світу до випробувань, відповідно до універсальної структури подорожі, окресленої Дж. Кемпбеллом. Герой відчуває заклик (нестачу), що виявляється в самоідентифікації свого покоління як вигнанців, перехід кордону між світами, випробування, зустрічі з помічниками та ворогами. Просторовий рух оповіді супроводжується екзистенційними роздумами, автобіографічними ретроспекціями та спостереженнями, які формують рефлексивну наративну позицію автора. Подорож у спогадах Самчука виконує функцію композиційного принципу, який забезпечує цілісність наративу, поєднуючи окремі епізоди в завершену часову конфігурацію типу «початок – середина – кінець». Авторська рефлексія виявляє ознаки дільтейвського поняття *Besinnung*, осмислення життєвого шляху з позиції дистанційованого наратора, для якого минуле постає тематизованою цілісністю. Аналіз показує, що мотив дороги в мемуарній прозі Самчука не лише фіксує історичну подію (подорож до Києва та по Україні), а й виконує метафоричну функцію самопізнання, національної ідентифікації та осмислення культурного та онтологічного простору «Схід і Захід». Україна постає як Схід – це втрачена домівка, місце травми та випробування через колоніальне панування. Захід постає як простір свободи, що дозволяє активну діяльність духовного начала людини. Таким чином, подорож у художньо-документальній діалогії Самчука постає універсальною моделлю життєвого й творчого шляху, що поєднує автобіографічну пам'ять, міфологічну структуру та історико-культурну рефлексію.

Ключові слова: *герой, міф, мемуарно-автобіографічна проза, наратив, подорож, простір, спогади.*

THE HERO'S JOURNEY MOTIF AS A STRUCTURE-FORMING PRINCIPLE IN ULAS SAMCHUK'S MEMOIR-AUTOBIOGRAPHICAL PROSE ("ON THE WHITE HORSE" AND "ON THE BLACK HORSE")

Alexander TKACHUK

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature
and Methods of Teaching*

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 M. Kryvonosa str., Ternopil

ORCID: 0000-0002-4529-5039

tkmsasha@gmail.com

The article examines the peculiarities of the journey motif as a structural and semantic factor in Ulas Samchuk's documentary and artistic prose, particularly in his memoir books «On the White Horse» and «On the Black Horse». It is determined that these works form of memoir-travel dilogy in which the writer's autobiographical experience is integrated into an artistic form according to the principles of narrative composition. The motif of the road in Samchuk's texts embodies the mythological model of the hero's journey from the ordinary world to the realm of trials, in accordance with the universal structure of the journey outlined by J. Campbell. The hero feels the call (lack) manifested in the self-identification of his generation as exiles; this is followed by crossing the boundary between worlds, undergoing trials, and encountering helpers and adversaries. The spatial movement of the narrative is accompanied by existential reflections, autobiographical retrospections, and observations that shape the author's reflective narrative stance. The journey in Samchuk's memoirs functions as a compositional principle ensuring the narrative's integrity, connecting individual episodes into a coherent temporal configuration of the «beginning–middle–end» type. The author's reflection reveals features of Wilhelm Dilthey's concept of *Besinnung* – a contemplation of one's life path from the standpoint of a distanced narrator for whom the past appears as a thematized whole. The analysis demonstrates that the road motif in Samchuk's memoir prose not only records a historical event (the journey to Kyiv and across Ukraine) but also performs a metaphorical function of self-knowledge, national identification, and reflection on the cultural and ontological space of East and West. Ukraine appears as the East – a lost homeland, a site of trauma and trials caused by colonial domination. The West emerges as a space of freedom that allows the active manifestation of human creative and moral potential. Thus, the journey in Samchuk's documentary-artistic dilogy represents a universal model of life and creative path, combining autobiographical memory, mythological structure, and historical-cultural reflection.

Key words: *hero, journey, narrative, myth, memoir-autobiographical prose, recollections, space.*

Постановка проблеми. Художньо-документальна проза становить окремий метажанр, серед різноманіття якого можна виділити цікаве утворення, створене мотивом мандрів. Починаючи від паломницької прози до сучасного тревелога, у них саме подорож обрамлює у цілісність художньо-документальний матеріал, хоча мотив мандрівки набув великого поширення в різноманітних за жанрами художніх творах. У цьому контексті сучасні дослідники відзначають, що література мандрів має «помежовий характер явища та його інтенції до проникнення в різні сфери культури» [17, с. 6]. Справді, художня природа мотиву мандрів із його екзистенційним та епістемологічним контекстом дає автору змогу подавати спостереження над світом та здійснювати авторефлексію, органічно використовувати автобіографічний матеріал. Отже, розкриття «життєвого шляху» стає суголосним символічному образу дороги. Зміна місця проживання, зумовлене соціально-побутовими, а то й суспільно-історичними обставинами, часто є важливою частиною біографії індивідуума, тож нерідко зустрічається в художньо-документальній прозі. Можна стверджувати, що мотив подорожі є сюжетотворчим у книгах спогадів Уласа Самчука «На білому коні» та «На коні вороному». Життєві перипетії автора, змальовані у книзі спогадів, пов'язані з напівлегальною, а часто небезпечною подорожжю на схід, в Україну, яка була звільнена від радянського панування. На цей аспект звернула увагу Тетяна Черкашина: «Мотив дороги й контрастних компаративних опозицій стають визначальними для опису його тодішнього життя» [15, с.158]. Вона відзначила, що у творі описано шлях письменника з Праги аж до Києва, при цьому автор зосереджується на описі людей, яких зустрічає на шляху, змальовує міста та села, а також удається до численних відступів. Г. Чернихівський указує, що твори є джерелом автобіографічних даних [16, с. 7–8]. Як відзначив М. Гнатюк, письменник відкрито декларує завдання передавати особистий досвід наступним поколінням [5, с. 37] .

На наративну стратегію діалогії звернула увагу М. Цехмейструп, яка виділила дві наративні інстанції у розповіді автора літературних спогадів та автора нотаток, які зроблені безпосередньо під час подій [13, с. 352]. Проте останні є лаконічні й неповними, тому, на думку дослідниці, суттєву роль грає «відтворення фактів у пам'яті наратора. При цьому фактографічність наратованого не є абсолютною, зважаючи на авторське художнє осмислення та узагальнення» [13, с. 351].

На те, що спогади Самчука узгоджені з принципами літературної творчості, звернув увагу Ю. Безхутрий [1, с. 176]. Також, на думку М. Гнатюка, у мемуаристиці Уласа Самчука спогади «побудовані за законами суто літературної творчості, вони поєднують реальне і художнє, написані мовою очевидця» [3, с. 16]. Окрім того, дослідник відзначив тяжіння до літературно-критичного та публіцистичного жанрів [4, с. 40]. Саме на літературний бік повістей «На білому коні», «На коні вороному» хочемо звернути увагу в нашій розвідці. Як відомо, мотив подорожі має міфологічну основу, починаючи від фантастичної казки, у сюжеті якої В. Пропп виділив ключову роль подорожі героя, до сучасних творів, які аналізуються як варіація подорожі героя з усіма її елементами міфу.

Метою статті є з'ясування функції мотиву подорожі в художньо-документальній прозі Уласа Самчука «На білому коні», «На коні вороному» як чинника нарративної організації тексту, що поєднує автобіографічний, міфопоетичний і філософсько-рефлексивний рівні оповіді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи від Арістотеля, нарративна структура трактується як така, що створює завершеність, яку можна описати як початок, середину та кінець. Сеймур Чатман наголошував, що ця схема стосується власне нарративу, «тобто подій історії як відтворених, а не самих реальних дій, оскільки такі терміни є позбавленими сенсу у реальному світі <...> Він є виключно артефактом композиції, а не функцією «сирого» сюжетного матеріалу (байдуже, чи його джерелом є реальність, чи вигадка)» [19, с. 47]. Ішлося передусім про причинно-наслідкові зв'язки, які бачилися реципієнтом у самій послідовності подій. Такий підхід, на думку дослідника, виключав імовірність, випадковість подій, що можлива у реальній дійсності. Однак завершеність розповідної структури має сенс, як відзначив Д. Карр, таке структурування притаманне людському досвіду, саме так індивід переживає події: він групує різні фази подій та об'єднує їх в одне ціле [18, с. 48]. Окрім логічного зв'язку, події розгортаються в часі: «поняття «часової конфігурації» може бути витлумачене в кількох вимірах. Насамперед – як завершеність, тобто початок, середина й кінець, що становлять найзагальніше окреслення явища; далі – як відхід і прибуття, відхід і повернення, засіб і мета, напруження й розв'язка, проблема й її вирішення» [18, с. 49]. Саме тому така складна і розгорнута подія, як подорож, може бути структуротворчим принципом автобіографічної розповіді.

У цьому контексті варто згадати міф про пригоду героя, який вирушає з домівки, як основу сюжету багатьох творів. У аналізованих книгах спогадів У. Самчука можна виділити міфологічні етапи подорожі героя: у звичайному світі герой відчуває заклик (нестачу), випробування, зустріч з помічником, суперником, дорога назад, пошук об'єкта бажання тощо. Це універсальна історія, у якій герой вирушає в мандрівку, тож етапи подорожі героя можна простежити в різноманітних розповідях, навіть якщо автор не ставив за мету відтворити цей мономіф. Джозеф Кемпбелл є, мабуть, найбільш відомим популяризатором цієї концепції завдяки праці «Герой із тисячею облич» [7]. Мотив подорожі при цьому допомагає зберегти цілісність нарративної структури, навіть якщо вона переривається різноманітними відступами. Описи міст, історичних пам'яток, деталі побуту людей – усе це об'єднується у ціле як подорожні нотатки, враження від побаченого у мандрівці.

Мемуарний складник також відіграє важливу роль у розповіді. Пояснюючи природу складних розповідей, Д. Карр звертається до концепції Вільгельма Дільтея *Besinnung* – рефлексивного осмислення цілісності життя, зазначаючи, що довготермінові, масштабні нарративи мають подібні взаємозв'язки: «Природа таких конфігурацій на цьому рівні є сутнісно тією самою, що й раніше, охоплюючи такі риси, як часова завершеність, початок – середина – кінець». Проте є суттєва відмінність: «Замість того щоб бути протенційно-ретенційною, вона

має рефлексивний, обмірковуючий характер *Besinnung*, у якій масштабна дія чи подія постає тематичною як цілісність» [18, с. 56]. У нашому випадку розповідна модель спогадів є тим структуротворчим чинником історії, що організовує рефлексивну позицію наратора, який трактує змальовані події як частину свого життєвого шляху. Оповідач відбирає події, оскільки знає важливість їх у цілісній історії. Це дає змогу включити в розповідь події, які не пов'язані з подорожжю по Україні, а також ретроспекції, власні оцінки, навіть цитати з різних джерел тощо.

Міфологічні етапи подорожі героя досить органічно накладаються на спогади Самчука про подорож по Україні. Пункт призначення – Київ, приїзд до столиці завершує першу частину діалогії «На білому коні». У міфологічній структурі – це нагорода, те благо, якого прагне герой. Не лише фізично герой прибуває до міста, у творі розкривається, чому це певна мета з погляду життєвого шляху Самчука. У його уяві Київ постає як символічний центр України, від юності він мріяв туди потрапити. Це зумовлює дві ретроспекції про попередні невдалі спроби потрапити у омріяне місто. У 1924 р. він вирішує податися на навчання до Києва, як це робили його однолітки. Цей шанс можна було реалізувати через спробу нелегального перетину кордону. Проте Самчука спіймали, й це принесло йому проблеми з польською владою. Друга спроба, вже легально потрапити за кордон, не вдалася через відмову радянської влади впустити ідеологічно ворожого письменника. Київ – це «стара думка, мрія, фантазія, сон, фата-моргана» [11, с. 217], – говорить автор про кінцеву мету подорожі. Для його однодумців місто втілює державницькі сподівання, надію на національне відродження. Туди прямує Олена Теліга, там перебуватиме й Олег Ольжич. Однак це також нагорода для героя, а саме один з її варіантів – самореалізація, саме там бачить себе як українського письменника: «Бажання «бути письменником» – основне бажання, а бути ним можна тільки в Києві» [11, с. 220]. Аналізуючи формування ідентичності У. Самчука, Я. Поліщук слушно відзначив, що книга «На білому коні» засвідчує: «Україна була нав'язливою ідеєю юнацьких мрій про майбутню літературну славу» [9, с. 26]. Усвідомлення себе як письменника зумовило автотематизм книг спогадів. Оповідач згадує написані твори, задуми ще не написаних під час описаних подій романів. Дослідники відзначають згадки прототипів персонажів романів, а також те, що присутня «автотематична спроба осмислити власну редакторську діяльність виражена авторським самоцитуюванням уривків з публіцистики» [14, с. 122].

Початок подорожі також має знайомити нас із героєм, тими викликами, які постають перед ним. В експозиційній частині виразним є образ трагічного покоління Самчука – вигнанців та втікачів, для яких «найвищими цінностями були «первні» національної самосвідомості, що ґрунтуються на прадавньому світосприйнятті, світорозумінні та світовираженні» [8, с. 34]. Така самоідентифікація вказує на нестачу, що не дає спокійно жити в умовах Праги, яка описана в позитивному ключі. Це звичайний світ, який знайомить нас із передісторією героя. Самчук окреслює своє особисте життя, розповідає про дружину Марусю. Згадується проблема, яка переслідуватиме його і в Україні, – це поділ українського

проводу на два табори. Що спонукає вирушити героя в дорогу? Цим закликком є чутки про війну на сході, що обговорюються з кожним знайомим. Далекий Дніпро і Київ сніються і манять. Однак є перешкода – бездержавний статус, що суттєво ускладнює пересування між кордонами. Останні символізують поріг між світом звичайним та особливим, перехід від спокійного життя до пригоди, випробування. Майбутня війна викликає сподівання й застереження, сумніви, що нічого не вийде з того для українців. Показовим у цьому є монолог Юрія Клена, переданий не власне прямою мовою. Серед товариства тільки й ведуться розмови: «Усі приблизно погоджуються, що на Сході також скоро почнеться, що їхати туди треба і робити, що для нас можна» [11, с. 19]. Пошуки відповіді на питання, як діяти у таких умовах, хвилюватиме оповідача у ході цілої історії. Остаточним поштовхом до дії для героя є коротка телеграма Олега Ольжича з Кракова: «Приїжджай негайно» [11, с. 17].

Спокійна подорож Польщею сповнена спогадами про минуле. Ми дізнаємося, що саме після дезертирства з польського війська розпочинається новий етап життя Уласа Самчука. Завдяки самоосвіті, знайомству з німецькою інтелігенцією він поринає у культурне життя. Саме у Вроцлаві (у творі стара назва – Бреслав) починалася у 1928–1929 рр. його літературна кар'єра. Поглиблюються знання, розширюється кругозір, виходять друком твори. Для Уласа Самчука це символічний Захід, якого він прагнув у дитинстві, відчуваючи дисгармонію поневоленого буття українського народу. Ці роки зростання в колі західноєвропейських інтелектуалів та час перебування в Празі є тим станом рівноваги, місцем, з якого герой вирушає у світ, «іти по слідах війни на той наш зачарований Схід» [11, с. 61]. Справжня батьківщина, місце дитинства з'явиться у творі набагато пізніше і символізуватиме повернення додому.

Зрозуміло, що структурні елементи подорожі героя у спогадах реалізуються не так повно й послідовно як у казці чи міфі. Художній твір, як відзначив П. Рікер, закорінений у попередньому розумінні світу дії. «Репрезентувати дію означає передусім попередньо розуміти, що таке людська дія у її семантиці, символічній системі та часовій структурі. Саме на цьому попередньому розумінні, спільному як для поетів, так і для їхніх читачів, будується сюжетотворення (*emplotment*), а разом із ним – текстуальний і літературний мімесис». Тобто література працює з тим, що «вже мало форму в людській дії» [20, с. 64]. Реальна подорож Самчука є той життєвий матеріал, «людська дія», однак оповідач відіграє ключову роль у формуванні наративу. Одним із прикладів є зустрічі з людьми під час подорожі, саме наратор наділяє їх значенням. Важливі для нього постаті отримують характеристику, оцінку, інколи передісторію. Німецький друг Самчука, Герман Блюме, який з'являється вперше у книзі «На білому коні» як студент, у другій книзі «На коні вороному» він директор цивільної поліції. Проте його функція в подорожі героя зберігається – бути помічником, ментором героя. Ця функція варіативна, на початку знайомства Герман – студент права, який знайомиться з недавнім дезертиром із польського війська у Вроцлаві. Завдяки йому Улас стає вільним

слухачем Бреславського університету. Вони подружилися, ведуть інтелектуальні бесіди, Блюме та його матір підтримують його у перших літературних спробах. У другій частині доля зводить їх у Рівному, де, користуючись своїм службовим становищем, він рятує Самчука з тюрми. Ірина Руснак вказує на таємницю звільнення письменника, зазначаючи, що, можливо, зіграти роль могли різні фактори, наприклад причетність клопотання митрополита А. Шептицького [10, с. 172]. Проте в розповіді У. Самчука згадується тільки участь Г. Блюме. Використання довоєнного біографічного матеріалу підкреслює, що подорож героя не обмежується лише фізичним переміщенням із Чехії до України, а стосується життєвого шляху становлення героя. Звідси природними є звертання Самчука до часу юності. Водночас ці ретроспекції органічно вводяться у розповідь про подорож до України, оскільки письменник повертається на малу батьківщину, у Тилявці та Дермань.

Протенційно-ретенційне охоплення подій притаманне людському переживанню часу, яке згадувалося вище, передбачає утримання щойно минулого в полі свідомості, а також спрямованість у майбутнє. У мемуарно-автобіографічній розповіді ця особливість стає є явною для читача, тому що, як правило, події про минуле оповідаються з певної часової дистанції. (У книзі «На коні вороному» оповідач вказує, що рядки пишуться шістдесят років після подій [12, с. 240].) Відтак оповідач знає постфактум наслідки подій. Наратор Самчука легко переходить від ретроспекцій до переживань та тривог під час подорожі. При цьому оповідач зрідка вводить пролепсиси. Вони стосуються не лише власної долі, а й історичних змін: «Тоді ще годі було передбачити все те, що сталося з тим містом кілька років пізніше. Що з Бресляв стане Вроцлав, що «дранг» відбудеться, але не на схід, а на захід, що я бачу те місто востаннє» [11, с. 22]. Також зустрічаємо зауваги про майбутні зустрічі з людьми вже в еміграції. Наприклад, двічі згадуються добрі стосунки з Д. Донцовим із приміткою, що згодом вони зіпсувалися. Докладно оповідач приділяє історії Віктора Петрова. Після знайомства з професором та спілкуванням у Кременчуці Самчук наводить подальшу долю Петрова, згадуючи його таємниче зникнення у 1948 р. та розкриття таємниці у 1966 р., коли стало відомо про його знаходження в Радянському Союзі. Однак ці факти не змінили ставлення письменника до свого знайомого, його враження від кременецького приятеля лишилися ті самі. Він доходить висновку, що Петров «водив за ніс не лишень німців, а й москалів. І одно тільки можна сказати з певністю, що Петров не міг би бути советским шпигуном, навіть коли б хотів, бо для цього тоді не було ніяких можливостей» [12, с. 181]. Стосовно подій самої подорожі, то у текст уводиться лише передвіщування під час виїзду, а далі присутні лише натяки на трагічну долю Олени Теліги. Н. Довганич наводить аргумент, чому у творі докладно не розповідається про загибель його супутниці: «Шокуючим для У. Самчука стає розстріл в Бабиному Яру його подруги Олени Теліги, однак розширено він не коментує ці події в Києві» [6, с. 309]. Ще одним поясненням може бути те, що оповідач хоче зберегти ілюзію збігу часу оповіді та подій. Це

враження підсилюють пригодницькі мотиви, які розпочинаються з моменту переходу через річку Сян, колишнього кордону між Польщею і Україною, яка вже без радянської влади.

Саме перша частина «На білому коні» містить упізнавані етапи подорожі як пригоди, які виразно проявляються у перипетіях героїв. Як і міфологічні герої, Улас Самчуком та його супутниця Олена Теліга постають перед численними випробуваннями. Перехід через річку Сян нагадує переступання порогу, тут герої зустрічають свого «припорогового охоронця», коли їх зупиняють німецькі прикордонники [7, с. 76]. Після переходу зі звичного світу подальший шлях підступний і незвіданий, адже під час війни звичайний транспорт відсутній, заклади харчування не працюють, потрібно докладати зусиль, щоб просто пообідати, у кожному місці зупинки необхідно шукати місце для ночівлі, а до того ж їх перебування на цій території з погляду рейху – незаконне. Як і в чарівній казці, тут є свої дарувальники, союзники. Люди, яких вони зустрічають, допомагають чим можуть. Більшість із них чула про письменника Уласа Самчука – їх радо приймають на ночівлю, з труднощами знаходять дефіцитний транспорт. Колоритним помічником виступає отаман Тарас Боровець, який має необхідний транспорт. Пасажири його «ЗІСа» змушені тягнути жереб, щоб визначити хто залишиться. Недаремно Самчук називає свою подорож «Одіссеєю» – вона сповнена пригод, хоч йдеться про відносно невелику відстань зі Львова до Рівного.

Побутовий деталізований опис дороги поєднується з іншим планом – роздумами про символізм цієї подорожі. Розбиті радянські танки вздовж шляху спонукають оповідача міркувати про історичний час і власну мандрівку. Відбувається осмислення історичного часу та просторової моделі світу: «Для мене цей твердий шлях – це ностальгія, мрія, початки свідомости про той світ, де заходить сонце, куди не раз скеровувалися погляди і летіли думи, туди, де Берлін, де Париж, де океан». Так окреслюється концепт Заходу, який був мрією з дитинства. Проте «заклик до пригод» веде героя на «Схід»: «Ідемо назустріч Сходу, звідсіль починає дихати озоном того простору, яким насичена моя кров, душа, призначення» [11, с. 115]. Як бачимо, це опозиційна модель «Схід – Захід». Ця онтологічна форма окреслюється в першій частині «На білому коні» і послідовно розгортається у другій «На коні вороному». Завдання еміграції у цей час, на думку Самчука, – «іти по слідах війни на той зачарований Схід». У молодості його шлях був, навпаки, на Захід із метою втечі передусім від атмосфери неволі. Прагнення «шукати щастя за морем» зумовлене тим, щоб вирватися також зі становища занепаду національного життя народу в умовах колоніального становища, що в Російській імперії, що в Польщі. Коли нема розвитку культури народу та шляхів самореалізації, особистість перебуває у рамках глибокої провінції. Згадаймо, що юнак наважується на нелегальний перехід кордону заради шансу отримати вищу освіту. Ні цар, ні Ленін, ні Пілсудський не пропонували того, що було найбажаніше для нього – свободи. Самчук стверджує, що знайшов її на Заході: «Передусім я виразно зрозумів, що свобода – це творення вищих і найвищих форм життя,

це моральна незалежність духа, це нестримне прагнення до космосу. Вільний тільки той, що перемагає хаос. У душі, у мисленні, у діянні» [11, с. 131]. Прикметно, що оповідач припускає, що він, скоріше за все, не міркував про це по дорозі до Тилявки. Отже, це той Дільтеївський *Besinnung*, осмислення цілісності життя вже з позиції досвіду часу оповідання, а не історії.

У побутовому плані ця дихотомія Заходу/Сходу також помічається оповідачем, починаючи зі Львова у квартирі майора НКВД, навіть предмети засвідчують контраст між речами східного і західного походження. Під час подорожі Україною перед очима мандрівника відкривається картина наслідків панування радянської влади. Уже першим свідченням постає місто Житомир, його занедбана атмосфера, що викликає асоціацію із цвинтарем. «Європа вмирає не на заході, вона вмирає в Житомирі», – саркастично підсумовує свої враження від побаченого оповідач. Наслідки радянської окупації широко коментуються в другій книзі «На коні вороному». Левову частку вносить сам Київ, занепад якого посилюється важкими воєнними умовами. Знайомство з українською інтелігенцією стає нагодою для наратора на прикладах їхнього життя розкрити тоталітарну сутність московської влади. Іван Кавалерідзе, Аркадій Любченко є живими свідками цього явища, і Самчук зосереджується на розповіді про переслідування кіномитця, наводить цитату зі щоденника Любченка про долю мешканців «Роліту» тощо. Чим далі на схід, тим гнітючіші враження наратора від радянської матеріальної культури. Його обурює нутро міста советського типу: «Голотсько-пролетарський дух, стиль і навіть запах згущеною сугою позначав усі речі. Воістину це були генії і виняткові невразливі на гарне, що умудрялися доводити свої власні оселі і домашні огнища до таких страхітливих занедбань» [12, с. 172].

У цьому контексті згадаймо, що у мономіфі перехід через поріг є формою самознищення, Дж. Кемпбелл пов'язував його з образом черева кита [7, с. 87]. Це світ випробувань, і він різко контрастує зі звичайним світом. Ландшафт, що відкривається перед Самчуком у його подорожі чим далі на схід, нагадує таку незвідану і небезпечну територію. Саме тут на героя чекають випробування, а Україна після недавнього радянського панування під німецькою окупацією постає саме таким місцем. На початку подорожі оповідач упевнений, що військо має наказ поводитися із цивільним населенням чемно. Справді, під час подорожі до Рівного Самчук і його побратими не мають проблем із військовими. Хто ж тоді є тим лиходієм у структурі пригоди героя? Цими ворогами виступають представники окупаційної влади. Цілий розділ Самчук назвав лаконічно «Німці». Із появою райхскомісаріату починає утверджуватися колоніальна політика нацистів. Стосовно пояснення їхніх дій письменник відходить від лінійної оповіді, а подає відомості з документів нацистської Німеччини, які стали відомі після війни. Від часу видання газети «Волинь» йому доводиться тісно взаємодіяти з новою владою, яка поступово посилює свій тиск на українство. Його своєрідним наставником виступає керівник відділу пропаганди Фріц Вайс, який пояснює політичну ситуацію, а коли автор потрапляє під арешт, рятує його вже згадуваний Герман

Блюме. Сам герой часто грає роль трікстера, користуючись авторитетом редактора газети, він змушений хитрощами добиватися від влади різноманітних поступок. До нього звертаються українці в особистих і громадських питаннях. Йому доводиться рятувати людей від вивезення до Німеччини.

Арешт стає одним із ключових епізодів у випробуваннях. Розуміючи наслідки від публікації статті, у якій він заявив про права українського народу, Самчук постає перед вибором подальшої долі. Адже арешт не відбувається негайно, є шанс сховатися, перейти на нелегальний статус, втекти у партизани. Ця проблема вибору буде повторюватися в подальшій історії. Німецька армія зазнає поразок на фронті, українське підпілля збільшує спротив, а репресії німців посилюються. З'являються пропозиції перейти в підпілля від незнайомців, що могло бути провокацією, навіть поляки пропонували йому залишитися, наївно сподіваючись відродити своє панування на цих землях. Проте питання вибору своєї участі постає все одно гостро. Його знайомі неодноразово пропонують перейти до партизанської боротьби. Зрештою Самчук відмовляється і так формулює свою позицію, що буде «воювати не рушницею, а пером» [12, с. 256]. Моральна дилема, як учинити – це неминуча ситуація для героя у його випробуванні. Це зумовлено тим, що архетип героя тісно пов'язаний ще з однією темою – це «пошук его своєї ідентичності та цілості» [2, с. 31]. Так само, як перша частина завершується приїздом до Києва, як утілення нагороди – досягнення самореалізації, так і друга книга утверджує думку про власне призначення як письменника. Звідси й згадки про задум майбутнього роману «Ost» та загалом автотематизм спогадів.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Таким чином, книги спогадів Уласа Самчука «На білому коні», «На коні вороному» використовують міфологічну структуру подорожі героя, яка виконує структуротворчу, смислотворчу та символічну функції. Подорож постає не лише як сюжетна основа, що забезпечує цілісність оповіді, а й як метафора життєвого шляху митця, який через мандрівку осмислює власну ідентичність, призначення й місце у світі. Вона організовує нарративну модель спогадів, де автобіографічне й документальне переплітається з художньо-рефлексивним виміром. У першій частині «На білому коні» герой-розповідач проходить випробування, зустрічає помічників і ворогів, переживає втрати й досягає символічної мети – Києва як духовного центру України. Друга частина більш виразно ставить перед героєм проблему ідентичності в несприятливих умовах війни, особливому світі окупованої німцями та постсоветської України. Герой у пошуках власної ролі в шляхах державотворення. Архетип героя у ній уже реалізовується через мотив самопізнання, усвідомлення свого призначення як письменника. Оповідач удається до онтологічного осмислення українського простору та власного життєвого шляху в опозиції Захід/Схід. Герой Самчука у цьому просторі – між двома світами, при цьому він ніде не відчуває себе «повністю вдома». Хоч і мала батьківщина – Тилявці і Дермань змальована в позитивному плані, але ця домівка виявляється зруйнована історичними обставинами, а оповідач, зрештою, лише констатує неможливе, що хотів

би побачити, як вона виглядає через шістдесят років. Схід – це втрачена домівка, місце травми та випробування через колоніальне панування імперського, чи то радянського, чи то нацистського. Наративна структура спогадів робить також явною позицію осмислення цілісності життя оповідача. Саме через неї осмислюється категорія «Захід» – простір внутрішньої свободи й активна діяльність духовного начала людини.

Перспективним є прочитання під цим кутом зору книги спогадів У. Самчука «П'ять по дванадцятій», у якій розповідається про продовження шляху на Захід, аж до таборів Ді-Пі. Окрім явних мандрів по фашистській Німеччині, у творі є мотив погоні, переслідування, коли Самчук і його дружина, як і багато інших українців, намагаються втекти на Захід подалі від радянських військ. У творі відбувається переосмислення Європи на прикладі Німеччини, яка доживає останні дні Рейху і потрапляє під окупацію союзників. Це дорога назад, до звичного світу й водночас повторні випробування, необхідність скористатися уроками, здобутими у попередніх випробуваннях.

Історія написання й публікації мемуарних творів У. Самчука не створила цілісної тетралогії, дослідники відзначають лише очевидний зв'язок аналізованої діалогії «На білому коні» та «На коні вороному», тому спогади «П'ять по дванадцятій» є окремим об'єктом аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безхутрий Ю. Коні Уласа Самчука. *Березіль* 1996. № 5–6. С. 174–178.
2. Воглер К. Подорож письменника. Міфологічна структура для письменників. Київ : ArtHuss, 2023, 528 с.
3. Гнатюк М. Волинь на перехресті подій ХХ століття (на матеріалі мемуарного циклу Уласа Самчука «На білому коні», «На коні вороному»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія філологічна.* 2017. Вип. 65. С. 15–9.
4. Гнатюк М. Наративні стратегії у літературі періоду МУРу: запізніла традиція чи новаторство покоління. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* 2018. Вип. 67. Ч. 2. С. 36–42.
5. Гнатюк М. Специфіка мемуарного жанру: об'єктивне і суб'єктивне у спогадах Уласа Самчука «На білому коні», «На коні вороному». *Наукові записки. Серія «Літературознавство».* 2005. Вип. XVII. С. 35–42.
6. Довганич Н. Післявоєнний еміграційний роман: між генераційною та індивідуальною пам'яттю. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* 2018. Вип. 67. Ч. 1. С. 304–313
7. Кемпбел Дж. Герой із тисячею облич. Київ : Альтернативи, 1999. 391 с.
8. Комінярська І. Улас Самчук: alter ego і alter idem : монографія. Житомир : Рута, 2012. 232 с.
9. Поліщук Я. Формули ідентичності Уласа Самчука на тлі доби. *Слово і час.* 2007. № 5. С. 25–32.

10. Руснак І. Художня історіографія Уласа Самчука. Вінниця : Державна картографічна фабрика, 2009, 368 с.
11. Самчук У. На білому коні: спогади. Львів : Літопис Червоної Калини, 1999. Ч. 10–12(97–99). С. 5–229.
12. Самчук У. На коні вороному: спогади. Львів : Літопис Червоної Калини. 2000. Ч. 1–3(100–102). С. 5–279.
13. Цехмейструк М. Наративна стратегія Уласа Самчука у діалогії «На білому коні», «На коні вороному». *Історико-літературний журнал*. 2007. № 14. С. 349–358.
14. Цехмейструк М. Автотематизм у структурі поетики мемуарно-автобіографічного циклу Уласа Самчука. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. 2010. Вип. 18. С. 120–126.
15. Черкашина Т. Мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття: українська візія : монографія. Харків : Факт, 2014. 380 с.
16. Чернихівський Г. Улас Самчук: сторінки біографії. Тернопіль : Збруч, 2005. 246 с.
17. Шульгун М. Сучасна література подорожей: метажанр, типологія, імагологічний аспект : монографія. Київ : Тальком, 2016. 416 с.
18. Carr D. Time, narrative and history (Studies in Phenomenology and Existential Philosophy). Bloomington: Indiana University Press, 1991. 300 p.
19. Chatman S. Story and Discourse. Ithaca: Cornell University Press, 1978. 277 p.
20. Ricoeur P. Time and Narrative vol. I, tr. K. McLaughlin and D. Pellauer. Chicago: University of Chicago Press, 1984. 189 p.

REFERENCES

1. Bezkhutryi, Yu. (1996). Koni Ulasa Samchuka [Ulas Samchuk's Horses]. *Berezil*, (5–6), 174–178 [in Ukrainian].
2. Vorler, K. (2023). Podorozh pysmennyka. Mifolohichna struktura dlia pysmennykiv [The Writer's Journey: Mythic Structure for Writers]. Kyiv: ArtHuss [in Ukrainian].
3. Hnatiuk, M. (2017). Volyn na perekhresti podii KhKh stolittia (na materialy memuarnoho tsykladu Ulasa Samchuka «Na bilomu koni», «Na koni voronomu») [Volhynia at the Crossroads of the 20th Century Events (Based on Ulas Samchuk's Memoir Cycle «On the White Horse», «On the Black Horse»)]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii: Filolohichna – Scientific Notes of the National University «Ostroh Academy». Philology Series*, (65), 15–19. [in Ukrainian].
4. Hnatiuk, M. (2018). Naratyvni stratehii u literaturi periodu MURU: zapiznila tradytsiia chy novatorstvo pokolinnia [Narrative Strategies in MUR Period Literature: Belated Tradition or Generational Innovation]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: filolohichna – Bulletin of Lviv University. Philology Series*, 67(2), 36–42 [in Ukrainian].
5. Hnatiuk, M. (2005). Spetsyfika memuarnoho zhanru: obiektyvne i subiektyvne u spohadakh Ulasa Samchuka «Na bilomu koni», «Na koni voronomu» [The Specificity of the Memoir Genre: Objective and Subjective in Ulas Samchuk's Memoirs «On the White Horse», «On the Black Horse»]. *Naukovi zapysky. Serii: Literaturoznavstvo – Scientific Notes. Literary Studies Series*, XVII, 35–42. Ternopil: TNPU [in Ukrainian].
6. Dovhanych, N. (2018). Pisliavoiennyi emihratsiinyi roman: mizh heneratsiinoiu ta indyvidualnoiu pamiattiu [Postwar Emigration Novel: Between Generational and

Individual Memory]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna – Bulletin of Lviv University. Philology Series*, 67(1), 304–313 [in Ukrainian].

7. Kempbel, Dzh. (1999). Heroi iz tysiatcheiu oblych [The Hero with a Thousand Faces]. Kyiv: Alternatyvy [in Ukrainian].

8. Kominiarska, I. (2012). Ulas Samchuk: alter ego i alter idem [Ulas Samchuk: Alter Ego and Alter Idem]. Zhytomyr: Ruta [in Ukrainian].

9. Polishchuk, Ya. (2007). Formuly identychnosti Ulasa Samchuka na tli doby [Formulas of Ulas Samchuk's Identity Against the Background of the Era]. *Slovo i chas – Word and Time*, (5), 25–32 [in Ukrainian].

10. Rusnak, I. (2009). Khudozhnia istoriografiia Ulasa Samchuka [The Artistic Historiography of Ulas Samchuk]. Vinnytsia: Derzhavna kartohrafichna fabryka [in Ukrainian].

11. Samchuk, U. (1999). Na bilomu koni: spohady [On the White Horse: Memoirs]. *Litopys Chervonoi Kalyny – Chronicle of the Red Kalyna*, (10–12[97–99]), 5–229. Lviv [in Ukrainian].

12. Samchuk, U. (2000). Na koni voronomu: spohady [On the Black Horse: Memoirs]. *Litopys Chervonoi Kalyny – Chronicle of the Red Kalyna*, (1-3[100–102]), 5–279. Lviv. [in Ukrainian].

13. Tsekhmeistruk, M. (2007). Naratyvna stratehiia Ulasa Samchuka u dylohii «Na bilomu koni», «Na koni voronomu» [Ulas Samchuk's Narrative Strategy in the Dilogy «On the White Horse», «On the Black Horse»]. *Istoryko-literaturnyi zhurnal – Historical and Literary Journal*, (14), 349–358. Odesa: Odeskyi derzhavnyi universytet im. I. Mechnikova. [in Ukrainian].

14. Tsekhmeistruk, M. (2010). Avtotematyzm u strukturi poetyky memuarno-avtobiografichnoho tsykladu Ulasa Samchuka [Autothematicism in the Poetic Structure of Ulas Samchuk's Memoir-Autobiographical Cycle]. *Literaturoznavchi obrii. Pratsi molodykh uchenykh – Literary Horizons: Works of Young Scholars*, (18), 120–126. Kyiv. [in Ukrainian].

15. Cherkashyna, T. (2014). Memuarno-avtobiografichna proza XX stolittia: ukrainska viziia [Memoir and Autobiographical Prose of the 20th Century: The Ukrainian Vision]. Kharkiv: Fakt. [in Ukrainian].

16. Chernykhivskyi, H. (2005). Ulas Samchuk: storinky biohrafii [Ulas Samchuk: Pages of Biography]. Ternopil: Zbruch. [in Ukrainian].

17. Shulhun, M. (2016). Suchasna literatura podorozhei: metazhanr, typolohiia, imaholohichnyi aspekt [Contemporary Travel Literature: Metagenre, Typology, Imagological Aspect]. Kyiv: Talkom. [in Ukrainian].

18. Carr, D. (1991). Time, narrative, and history (Studies in Phenomenology and Existential Philosophy). Bloomington: Indiana University Press.

19. Chatman, S. (1978). Story and discourse. Ithaca: Cornell University Press.

20. Ricoeur, P. (1984). Time and narrative (Vol. I, K. McLaughlin & D. Pellauer, Trans.). Chicago: University of Chicago Press.

Стаття надійшла: 09.09.2025

Прийнято: 02.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

СПЕЦИФІКА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ І СОЦІОЛОГІЇ

Олена ТОДОР

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови*

Національного університету «Києво-Могиланська академія»

вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ

ORCID: 0009-0003-8336-6453

o.todor@ukma.edu.ua

Наталія ТОМА

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства

Національного університету «Києво-Могиланська академія»

вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ

ORCID: 0000-0002-2952-0232

n.toma@ukma.edu.ua

У статті розглянуто явища омонімії та паронімії у галузі соціальної роботи та соціології. Звернено увагу на використання міжгалузевих лексичних одиниць у цих сферах знань. Особливу увагу приділено різнокореневим та однокореневим паронімам-запозиченням, добору синонімів, антонімів, встановленню словотвірних зв'язків, пошуку тематичних груп.

Процеси українського термінотворення потребують постійної уваги, професійної оцінки, творчого підходу до точності вираження. Для соціології та соціальної роботи як одних із найважливіших сфер людської діяльності та фундаментальних наук необхідно розробляти та систематизувати сучасну термінологію.

Термінологія соціології та соціальної роботи характеризується використанням міжгалузевих термінів. Так, у соціології та соціальній роботі використовуються терміни природничих і гуманітарних наук, зокрема медицини, екології, юриспруденції, політології, філософії, психології, етики, права. Серед питань професійної мовної культури нашу увагу привертає вияв паронімічних і омонімічних відношень у термінології соціології та соціальної роботи.

Щоб запобігти неправильному вживанню термінів-паронімів, необхідно враховувати значення питомих і запозичених словотвірних елементів (коренів, префіксів, суфіксів). Пароніми в термінології та загальній лексиці мають спільні риси. Зазвичай вчені виділяють зовнішню паронімію, коли одна назва паронімічного

ряду належить до терміносистеми, а друга є загальноповживаним словом або терміном іншої галузі.

Наявність омонімів у мові є природним явищем, що зумовлюється деякими факторами, наприклад, відсутністю номінацій нових понять. Деякі вчені вважають омоніми небезпечним чинником, який може призвести до великої кількості багатозначних одиниць, що знижує ефективність мови як засобу спілкування. Інші вчені підкреслюють певну цінність цього явища, яку вбачають у збагаченні словникового запасу, у створенні цікавих зіткнень слів у мовленні. Вони вважають, що поява нових омонімів за рахунок розщеплення полісемії розширює систему мови, збагачує її новими експресивними значеннями.

Омонімія в термінології соціології та соціальної роботи в основних своїх виявах суттєво не відрізняється від подібних явищ у лексико-семантичній системі сучасної української літературної мови, але має певні особливості. Відомо, що основною одиницею омонімії є не окремий омонім, а група омонімів, тому в науковій літературі слова однакового плану вираження, але різного змісту, розбирають у межах омонімічних груп.

Ключові слова: лексичні запозичення, омоніми, пароніми, системні явища, термін.

SPECIFICITY OF LEXICAL-SEMANTIC RELATIONS IN THE UKRAINIAN TERMINOLOGY OF SOCIAL WORK AND SOCIOLOGY

Olena TODOR

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
National University of Kyiv Mohyla Academy*

2 H. Skovoroda str., Kyiv

ORCID: 0009-0003-8336-6453

o.todor@ukma.edu.ua

Nataliia TOMA

*Candidate of Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of General and Slavic Linguistics
National University of Kyiv Mohyla Academy*

2 H. Skovoroda str., Kyiv

ORCID: 0000-0002-2952-0232

n.toma@ukma.edu.ua

The article examines the phenomena of homonymy and paronymy in the field of social work and sociology. Attention is drawn to the use of interdisciplinary lexical units in these areas of knowledge. Special attention is paid to paronyms-borrowings

with different roots and selection of synonyms with same roots, finding antonyms, establishment of word-forming connections, searching of thematic groups.

The processes of Ukrainian term formation require constant attention, professional evaluation, creative approach to the accuracy of expression. Sociology and social work as one of the most important spheres of human activity and fundamental sciences require modern, systematically elaborated terminology.

Terminology of sociology and social work is characterized by the use of cross-industry terms. Thus, sociology and social work use the terms of natural and human sciences, in particular, medicine, ecology, jurisprudence, political science, philosophy, psychology, ethics, law. Among the issues of professional linguistic culture, our attention is drawn to the manifestation of paronymic and homonymous relations in the terminology of sociology and social work.

In order to prevent misuse of terms-paronyms, it is necessary to take into account the values of specific and borrowed word-forming elements (roots, prefixes, suffixes). Paronyms in terminology and general vocabulary have common features. Usually scientists distinguish external paronymia when one name of the paronymic row belongs to the term system and the other is a common word or term of another branch.

The presence of homonyms in the language is natural and it can be predetermined by some factors, for example, the lack of nominations for new concepts. Some scientists consider homonyms as dangerous factor, which can lead to large amount of ambiguous units that decrease the effectiveness of language as the means of communication. Other scientists emphasize the certain value of this phenomenon, which they see in the enrichment of vocabulary, in creating interesting collisions of words in speech. They believe that the emergence of new homonyms due to the splitting of polysemy expands the system of the language, enriches it with new expressive meanings.

The homonymy in the terminology of sociology and social work in its main manifestations is not significantly different from similar phenomena in the lexical-semantic system of modern Ukrainian literary language, but there are some peculiarities. It is known that the basic unit of homonymy is not a single homonym, but a group of homonyms, so in the scientific literature words with the same expression plan, but with different content, are analyzed within homonymic groups.

Key words: *cross-industry term, homonym, lexical norm, paronym, terminology of sociology and social work.*

Постановка проблеми. Омонімія і паронімія є досить поширеним явищем в українській термінології і неодноразово була об'єктом уваги мовознавців. Правильність добору омонімічних і паронімічних термінів у галузі соціальної роботи і соціології є досить проблематичною для майбутніх фахівців.

Актуальність розвідки зумовлена необхідністю постійного доповнення теоретичних знань студентів про специфіку терміна як типу мовного знака, а також про паронімію та омонімію в (УТСПС) як видів семантичних відношень.

Процеси українського термінотворення потребують постійної уваги, професійної оцінки, творчого підходу до точності висловлення думки. Соціологія

і соціальна робота як одні з важливих для суспільства сфер діяльності людини і фундаментальні науки потребують сучасної, системно виструнченої термінології. Проте в мовній практиці натрапляємо на випадки частого звукового зближення слів-термінів, що утруднюють професійне спілкування. Йдеться про явища паронімії та омонімії в українській термінології соціальної роботи та соціології.

Незважаючи на той факт, що у світі нараховується понад 2000 мов, розвинута термінологія існує лише в 60 мовах і охоплює близько 300 професійно-предметних полів, при цьому у кожній окремій мові термінологічно розроблених полів небагато [5, с. 75]. На думку вчених, у сучасному світі в результаті розвитку науки і техніки 90% нових слів, які з'являються у мові, є термінами. Швидкий розвиток нових дисциплін, модернізація термінологічного фонду породжує потребу творення нових лексичних одиниць. В умовах «термінологічного потопу» перед спеціалістами постає завдання всебічного аналізу спеціальної лексики [1, с. 70]. І на першому плані стоїть аспект нормативності.

В українському термінознавстві терміни розглядають як елементи загальнолітературного словникового складу і як одиниці наукового стилю. Тому для українського термінознавства актуальною є думка, що нормативність термінів має двоїсту природу: він має відповідати і нормам літературної мови, і термінологічним вимогам. На сьогодні зміст поняття «мовна норма в термінології» чітко не визначений як в українській, так і в зарубіжній мовознавчій науці [7, с. 13]. Мовознавці ставлять до терміна близько десяти вимог, і майже кожен термінолог підкреслює необхідність його нормативності. Проте норма термінологічних одиниць має свої особливості, зумовлені більшою стабільністю й інформаційною насиченістю термінів порівняно зі словами літературної мови. У термінології норму розуміють, з одного боку, як нормативність форми терміна, а з іншого – як нормативність його змісту. Таким чином, нормативний аспект у термінології пов'язаний із мовною правильністю утворення та вживання термінів, адже без цього «не можна забезпечити загальну повноцінність як окремого терміна, так і всієї терміносистеми» [4]. Крім того, це є однією з основних засад адекватного розуміння терміна, його перекладу, правопису та вживання у професійній сфері.

У широкому розумінні мовною нормою в термінології вважають правильність утворення і вживання термінів. Термінологія будь-якої науки формується на ґрунті національної літературної мови – мови внормованої і впорядкованої. Це зумовлює те, що мовна норма в термінології має більше спільних рис із загальнолітературною нормою, ніж специфічних.

Потужний потік інформації у кожен галузь знання, зокрема у дискурси соціальної роботи і соціології, зумовлюють актуальність аналізу лексико-семантичних явищ у різних терміносистемах. Сучасна високоосвічена людина не може обмежитись тільки вузькопрофесійними знаннями. Вивчення наукової картини світу, оволодіння фаховим лінгвістичним інструментарієм неможливе без взаємопроникнення термінів у різні галузі науки, появи точок перетину кількох термінологічних полів.

Для УТСРС характерним є використання міжгалузевих терміноодиниць. Так соціологія і соцробота послуговуються термінами природничих, гуманітарних наук, зокрема, медицини, екології, юриспруденції, політології, філософії, суспільствознавства, психології, етики, правознавства тощо.

Під час вивчення культуромовних аспектів у курсі «Українська мова за професійним спрямуванням» особливу увагу звертаємо на порушення лексичної норми. Як і відхилення від інших норм, це може стати перешкодою до реалізації комунікативної ситуації у певній галузі, призвести до спотворення змісту висловлювання. Серед питань професійної мовної культури нашу увагу привертає вияв паронімічних та омонімічних відношень в УТСРС.

Паронімія – явище, суміжне з омонімією, бо є ознаки, які дозволяють робити це наближення. Аналіз і почасти зіставлення у статті цих лексико-семантичних явищ не випадковий. З омонімами пароніми близькі як слова різного семантичного плану, але які мають часткову подібність за звуковим оформленням. Пароніми ближчі не до власне лексичних омонімів, а до фонетичних (омофонів): *адаптація* (приспосовування) (*адаптація до нової соціальної групи*) і *адоптація* (усиновлення) (*адоптація дітей матерями-одиначками*); *інсайд* (інформація, призначена для внутрішнього використання) та *інсайт* (у психотерапії – розуміння психічного стану людини, який раніше не піддавався усвідомленню).

Сплутування термінів у паронімічних парах можна пояснити не лише схожістю їх звучання, але й їхньою значеннєвою близькістю, недостатньо впевненим знанням змісту одного чи кількох слів, некомпетентністю мовця у тій сфері діяльності, звідки взято слово. Наприклад, *репарація* (повне чи часткове відшкодування державою, що почала війну, збитків, заподіяних державі, що зазнала нападу) і *репатріація* (повернення на батьківщину); *патронаж* (соцробота, спрямована на забезпечення допомоги соціально незахищеним верствам населення) і *патронат* (одна з форм виховання дитини, яка залишилася без батьківського піклування, до досягнення нею повноліття).

Пароніми-запозичення можуть бути спільнокореневими: *лібералізм* (ідеологія, що виходить з положення про те, що індивідуальні свободи людини є правовим базисом суспільства) і *лібертаризм*/*лібертаріанство* (останнім часом уся Україна майже щодня чує це слово) (обстоює крайній індивідуалізм та повну свободу особистості у державному, соціальному та економічному житті, його називають анархізмом з капіталістичними принципами), *автономія* (форма самоуправління частини території держави, наділена самостійністю у вирішенні питань місцевого значення) і *автономність* (відносна незалежність політичних інститутів) та різнокореневими: *апартеїд* (політика расової сегрегації, дискримінації) і *апатрид* (особа без громадянства). Щоб запобігти неправильному вживанню термінів-паронімів, варто враховувати значення питомих та запозичених словотвірних елементів (коренів, префіксів, суфіксів, префіксоїдів, суфіксоїдів). Наприклад, *глобалізація* (процес всесвітньої економічної, політичної, культурної інтеграції), *глобалізм* (сукупність поглядів на глобалізацію, які полягають

у позитивній її оцінці) і *глобалістика* (наука, що вивчає походження, прояви, шляхи розв'язання глобальних проблем), *бінатризм* (подвійне громадянство) і *бінартизм* (двопартійність), *виборці* (громадяни, які мають право головувати на виборах) і *виборники* (члени колегії виборників у США, які виконують роль трансляторів голосів виборців, на чому ґрунтується обрання президента США).

На практичних заняттях аналіз паронімічних рядів передбачає тлумачення термінів, їх акцентуаційну, граматичну та стилістичну характеристики, можливі випадки сполучуваності, вживання паронімів у фахових текстах тощо (матеріали словників, енциклопедій та науково-навчальної літератури, виданих у 90-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст.).

Мета статті. Паронімія в термінології й загальнонавчальній лексиці має спільні риси. Звичайно виокремлюють зовнішньосистемну паронімію, коли одне найменування паронімічного ряду належить до терміносистеми, а друге є загальнонавчальним словом або терміном іншої галузі: *люстрація* (1. заборона функціонерам високого рангу усунутої від влади партії протягом певного часу обіймати посади в державі, 2. періодичний опис державного майна для обліку доходів) та *ілюстрація*, *остальгія* (Дж. Бах маркує остальгію як постмодерний артефакт, що ціниться через брак емоційного зв'язку зі специфічним минулим) і *ностальгія*, і внутрішньосистемну паронімію: соціальні *інститути* – соціальні *інституції*, *девіантна* поведінка – *деліквентна* поведінка, соціальний *показник* і *показчик* температури.

Системний опис лексики на заняттях передбачає виявлення відношень паронімів та омонімів з іншими словами (добір синонімів, антонімів, словотвірні зв'язки, тематичні групи): *елітаризм* (концепція поділу суспільства на еліти і маси) – *егалітаризм* (концепція створення суспільства з рівними можливостями управління і доступу до матеріальних благ, протилежність елітаризму), *біхевіоральний* – поведінковий (*біхевіоральний метод*, *медицина*, *науки* – науки, спільним для яких є вивчення поведінки людини (антропологія, соціологія, педагогіка) – *біхевіористський* – стос. до біхевіоризму (напрям у психології, для якого предмет вивчення – поведінка людини), біхевіориста (*біхевіористський напрям*, *модель соцроботи*).

Крім того, варто вказати на твірну основу, слово, від якого утворено паронім. Це сприяє кращій диференціації знань. Наприклад, *реформаторська* діяльність (від *реформатор*) і *реформаційна* громада (від *реформи*, *реформації*), *адміністративний* ресурс (від *адміністрування*) і *адміністраційний* устрій (від *адміністрація*), *геноцид* (знищення народів) і *гіноцид* (знищення жінок).

Часом для чіткішого розрізнення паронімів-прикметників, які становлять паропозицію чи паронімічний ряд, до прикметника варто подати не лише іменник, від якого утворено прикметник, а й тлумачення цього іменника, його етимологію. Наприклад, *меритократичний* – *мілітократичний*. Соціологічна енциклопедія дає таку інформацію: «Меритократія (від лат. *meritus* – гідний і грец. *Kratos* – влада) – влада гідних, принцип управління, згідно з яким керівні посади повинні

обіймати найздібніші люди, незалежно від їхнього соціального або економічного становища) і мілітократія (від лат. *militos* – військовий і грец. *kratos* – влада) – влада військових, військова диктатура [11, с. 258].

З цікавістю майбутні соціологи з'ясовують різницю між **демократією, тимократією** (форма правління, за якої державна влада перебуває у привілейованої меншини, що володіє високим майновим цензом, є однією з форм олігархії і **демократурою** (політичний режим, гібрид демократії і диктатури, часте явище у перехідних суспільствах Південної Америки).

Для підвищення культури наукової мови студенти використовують словники та іншу довідкову літературу, що допомагає їм розрізняти як власне українські, так і запозичені терміни-пароніми і терміни-омоніми: **європеїзація** – ”**європейськість, функціоналізм – функціональність, експертний прогноз – експертний прогноз**” (здійснення якого очікують).

Паронімічні ряди в УТСРС містять здебільшого спільнокореневі слова з різними афіксами та афіксоїдами. Наприклад: **адаптивний – адапційний – адаптогенний, соціальний – соцістальний**, світський **гуманізм** – моральна **гуманність, стигматичне зображення – стигматизоване суспільство...**

Виклад основного матеріалу дослідження. Паронімія в термінології й загальноживаній лексиці має спільні риси. С. Булик-Верхола виокремлює зовнішньосистемну паронімію (одне найменування паронімічного ряду належить до терміносистеми, а друге є загальноживаним словом або терміном іншої галузі): **аномалія** – мед. **анемія** (недокрів'я) – соц. **аномія** (морально-психологічний стан індивідуальної та колективної свідомості під час кризи в суспільстві, який характеризується байдужістю до політичних подій у країні) і внутрішньосистемну: політ. **депортація** (виселення людей за межі держави) і соц. **депривація** (відчуття незадоволення політикою своєї держави) [1, с. 69].

Студенти на власному мовному досвіді переконуються, що найпоширенішою є саме внутрішньосистемна паронімія, і це створює труднощі у вживанні термінів: депутатські **повноваження – уповноваження** з прав людини, **федеральний бюджет – федеративний устрій**, соціальна **статистика** – соціальна **стати́ка** (розділ соціології, який вивчає умови існування і закони функціонування суспільної системи, теорію суспільного порядку, взаємодії всіх частин суспільства, які зберігаються за всіх історичних умов), **тоталітарний режим – тотальний інститут** (місце проживання і праці, де значна кількість людей перебуває в однаковій ситуації, спільно веде закритий цикл життя (в'язниця, школа-інтернат, казарма, психлікарня тощо).

Наявність омонімів у мові є закономірною й зумовлена певними чинниками, зокрема, браком номінацій для нових понять. Деякі науковці (Я. Синегуб, Г. Куцак, Т. Михайлова) визнають омонімію шкідливою, бо вона призводить до збільшення неоднозначних одиниць, а це знижує ефективність мови як засобу спілкування. Інші учені (М. Муқан, С. Булик-Верхола) підкреслюють певну цінність цього явища, яку вбачають у збагаченні лексики, у створенні цікавих зіткнень слів

у мовленні. С. Булик-Верхола вважає, що поява нових омонімів унаслідок розщеплення полісемії розширює систему, збагачує її новими виражальними засобами [1, с. 70].

У термінознавстві спостерігаємо таке саме суперечливе ставлення до омонімії, як і в мовознавстві в цілому. Деякі науковці визнають за омонімією право на існування в термінології, але усе ж прагнуть до її хоча б часткового зняття чи унормування. У термінологічних словниках омоніми фіксують украй рідко ще й через те, що в них не оприявлені загальноживані й термінологічні значення, названі співзвучними словами, а в УТСРС взагалі відсутні внутрішньосистемні омоніми.

Омонімія в УТСРС у своїх основних виявах суттєво не відрізняється від подібних явищ у лексико-семантичній системі сучасної української літературної мови, але є й свої особливості. Як відомо, основною одиницею омоніміки є не окремий омонім, а група омонімів, тому в науковій літературі слова з однаковим планом вираження, але з різним змістом аналізують у межах омонімічних груп. Омогрупа – це сукупність усіх омонімічних між собою термінів або термінів і загальноживаних слів. Можна виокремити міжгалузеві та внутрішньогалузеві терміни-омоніми. Характерною особливістю міжгалузевих омонімів є різні дефініції у різних терміносистемах. Наприклад, слово *атитюд* у соціології і соцроботі позначає готовність суб'єкта до дії за або проти певного фактора оточення, соціальна установка індивіда, а в балетній термінології це одна з основних поз класичного танцю. Омогрупа з домінантою *агент* об'єднує слова з такими значеннями: 1. представник, довірена особа (*страховий агент*), 2. таємний співробітник органів розвідки, шпигун (*агент британської розвідки*), 3. речовина, що вводиться в систему і викликає в ній певні процеси (*алергічний агент*), 4. причина, що зумовлює певні явища у природі, суспільстві, чинник (*економічний агент*). Словник-довідник із соціальної роботи містить таку інформацію: «*агент соціалізації* – авторитетний дорослий, старший одноліток і взагалі будь-який носій культури, які дають тому, хто соціалізується, відповідні зразки поведінки в типових ситуаціях або створюють на нього психологічний тиск задля спрямування його розвитку в соціально бажане русло; *агент змін* – суб'єкт, який стимулює необхідні зміни в житті клієнтів соцроботи» [9, с. 10]. Слово *дієта* (гр. *diaita* – спосіб життя, побут, житло, режим харчування) викликає «харчові» асоціації. Словосполучення *парламентська дієта* вживають, коли йдеться про добове або місячне утримання, яке одержують депутати парламенту. Міжгалузеву омонімію засвідчуємо у термінах: *генофонд* у соціології та біології, *корпорація* в соціології, юриспруденції, економіці, *клас* у соціології, біології, математиці, статистиці. Внутрішньогалузеву омонімію фіксуємо поодинокими випадками: *аутсайдер* – 1. соц.індивід або група, які в силу власного вибору (цигани, хіпі), чи внаслідок суспільних чинників витіснені за межі характерних для цього суспільства соціальних інститутів і *аутсайдер* 2. у соціометрії – індивід з нульовою кількістю виборців.

Мовознавці визначають кілька мовних явищ, суміжних з омонімією: омофони, омоформи, омографи. В УТСРС омоформів та омофонів не виявлено, проте є омографи,

хоча вони й не поширені: *актОр* (виконавець ролей у театрі і кіно) і *Актор* (індивід чи колектив, який може впливати на процеси, що відбуваються у світі). Наприклад, держава є провідним соціальним *Актором* у суспільстві. Первинне джерело утворення – латинська мова, де *actor* – виконавець, звідки через французьку мову *acteur* потрапило до царини мистецтва, а тепер вже й соціології. Друга пара *гЕндер* (соціальний розподіл, який часто базується на статевих відмінностях, але не обов'язково збігається з ними) і *гендЕр* (індонезійський ударний музичний інструмент, подібний до металофона). Паронімічні іменники *адрес* – *адреса* своїми похідними утворили омографічну пару: *Адресний* (який має на увазі конкретні особи, установи (*адресна допомога*)) і *адрЕсний* (стосується адреси (*адресний стіл, бюро*)).

На думку дослідників, омонімія в термінології є негативним явищем. Вона може траплятися у тому випадку, коли є запозичення. Йдеться про міжмовну омонімію: *стра́та* – юрид. вища міра покарання (*засудити до стра́ти*) і *стра́та* (лат. *strata*) – прошарок суспільства (*належати до різних стра́т*); *віта́льний* (лат. *Vitae* – життя) – усе, що стосується біологічного виживання людини (*віта́льні потреби*) і *віта́льний* – який виражає вітання, привітальний (*віта́льна листівка, жест, адрес*).

Омонімію в термінології багато науковців вважають мовною аномалією, завадою в науковій комунікації. Часто мовець опиняється в складній ситуації, коли з кількох різних значень, виражених такою мовною формою, необхідно вибирати одне для правильного розуміння повідомлення. Омонімія вносить труднощі і в звичайний процес засвоєння мови, зокрема й наукової мови, коли той, хто її вивчає, опиняється в ситуації, коли та сама мовна форма може мати абсолютно різні значення. Наприклад, соціолог Алан Джонсон подає такі тлумачення терміна *агрегат*:»1. це сума індивідуальних характеристик, життєвих досвідів, поведінок, які використовують, щоб схарактеризувати колективне явище для всього населення; середній показник і 2. зібрання людей, які мають той самий ситуативний статус у тому самому часі і місці (напр., натовп на площі, стихійний бунт) [3, с. 13].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, омонімія виникає в результаті інтралінгвальних (семантичних, фонетичних) та екстралінгвальних (запозичення) процесів. Звукова близькість українських термінів соціології і соціології у паронімії, однаковість звучання в омонімії створюють проблеми у спілкуванні, можуть призводити до двозначності у тлумаченні або перекладі. Омонімія як лексико-семантичне явище є небажаною для будь-якої терміносистеми. Припустимою вважають лише міжсистемну омонімію. Порушення лексичних норм, як і відхилення від інших норм, може стати перешкодою для фахового спілкування в певній галузі, призвести до спотворення змісту висловлювання.

Такі важливі питання мовної культури, як точність слововживання, дотримання норм, ступінь засвоєння і поширення цих слів, правильність добору термінів пов'язані зі знанням змісту, відчуттям специфіки форми слова.

Перспективу подальших розвідок убачаємо у вивченні та порівнянні паронімічних та омонімічних термінів задля встановлення чітких і єдиних критеріїв розмежування цих одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куцак Г.М. Міжгалузєва термінологічна омонімія. *Збірник наукових праць. Українська термінологія і сучасність*. 1998. Вип. III. С. 74–76.
2. Булик-Верхола С. З. Лексико-семантична характеристика української музичної термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Проблеми української термінології*. 2010. № 675. С. 68–71.
3. Радченко О.І. Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології. Автореферат дисертації на здобуття кандидата філологічних наук. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Х., 2000. 18 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
5. Соціологічна енциклопедія: А – Я. Уклад. В. Г. Городяненко, В. І. Астахова та ін. Київ: Академвидав, 2008. 456 с.
6. Синегуб Я.В. Формування української соціологічної термінології. Автореферат дисертації на здобуття кандидата філологічних наук. Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка. К., 2018. 19 с.
7. Джонсон А. Тлумачний словник з соціології. Пер. з англ.. Яніна Воробель. Львів: Вид-во Львівського університету імені Івана Франка, 2003. 479 с.
8. Дорошенко С.М., Дорохов М.А. Лексичне нормування української термінології нафтогазової промисловості. URL: http://www.rusnauka.com/4_SND_2009/Philologia/40402.doc.htm.
9. Михайлова Т.В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології. Автореферат на здобуття кандидата філологічних наук. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Х., 2002. 18 с.
10. Словник-довідник із соціальної роботи: навчальний посібник. Упор. М. М. Букач, Н. В. Клименюк, В. В. Горлачук. Миколаїв: ФОП Швець В.Д., 2015. 384 с.
11. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників. За заг. редакцією А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. Київ: УДЦССМ, 2000. 260 с.
12. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Уклад. В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. Київ: Центр духовної культури, 1998. 728 с.
13. Соціологія: терміни, поняття, персоналії: навчальний словник-довідник. Уклад. В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Хома та ін. Київ: Каравела. Львів: Новий світ. 2000, 2002. 480 с.

REFERENCES

1. Kutsak, H. (1998). Mizhhaluzeva terminolohichna omonimiya [Inter-branch terminological homonymy]. *Zbirnyk naukovykh prats. Ukrayinska terminolohiya i suchasnist [Ukrainian terminology and modernity]*. Vyp. III. S. 74–76 [in Ukrainian].
2. Bulyk-Verkhola, S. (2010). Leksyko-semantychna kharakterystyka ukrayinskoyi muzychnoyi terminolohiyi [Lexico-semantic characteristics of Ukrainian musical terminology]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriya: *Problemy ukrayinskoyi terminolohiyi [Problems of Ukrainian terminology]*. № 675. S. 68–71 [in Ukrainian].

3. Radchenko, O. (2000). *Movna norma i variantnist v ukrayinskiy naukoviyy terminolohiyi* [Language norm and variation in Ukrainian scientific terminology]. *Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya kandydata filolohichnykh nauk. Kharkivskyy natsionalnyy universytet imeni V. N. Karazina. Kh.*, 2000. 18 s [in Ukrainian].

4. Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy (z dod. i dopov.). [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language] Uklad. i holov. red. V.T. Busel. K.; Irpin: VTF «Perun», 2007. 1736 s [in Ukrainian].

5. Sotsiolohichna entsyklopediya: A – YA. [Sociological Encyclopedia: A – Z]. Uklad. V. H. Horodyanenko, V. I. Astakhova ta in. Kyiv: Akademydav, 2008. 456 s [in Ukrainian].

6. Snyhub, YA (2018). *Formuvannya ukrayinskoyi sotsiolohichnoyi terminolohiyi* [Formation of Ukrainian sociological terminology]. *Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya kandydata filolohichnykh nauk. Kyivskyy natsionalnyy universytet imeni T. H. Shevchenka. Kyiv*, 19 s [in Ukrainian].

7. Dzhonson A.(2003). *Tlumachnyy slovnyk z sotsiolohiyi* [Explanatory dictionary of sociology] .Per. z anhl. Yanina Vorobel. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho universytetu imeni Ivana Franka, 479 s [in Ukrainian].

8. Doroshenko S., Dorokhov M. (2009) *Leksychne normuvannya ukrayinskoyi terminolohiyi naftohazovoyi promyslovosti* [Lexical standardization of Ukrainian terminology of the oil and gas industry]. Retrieved from: http://www.rusnauka.com/4_SND_2009/Philologia/40402.doc.htm

9. Mykhaylova T. (2002). *Semantychni vidnoshennya v ukrayinskiy naukovotekhnichniy terminolohiyi* [Semantic relations in Ukrainian scientific and technical terminology]. *Avtoreferat na zdobuttya kandydata filolohichnykh nauk. Kharkivskyy natsionalnyy universytet imeni V. N. Karazina. Kh.*, 18 s [in Ukrainian].

10. *Slovnyk-dovidnyk iz sotsialnoyi roboty: navchalnyy posibnyk* [Social Work Dictionary: A Study Guide]. Upor. M. Bukach, N. Klymenyuk, V. Horlachuk. Mykolayiv: FOP Shvets V.D., 2015. 384 s [in Ukrainian].

11. *Slovnyk-dovidnyk dlya sotsialnykh pedahohiv ta sotsialnykh pratsivnykiv* [Dictionary-reference for social educators and social workers]. Za zah.redaktsiyeyu A. Kapskoyi, I. Pinchuk, S. Tolstoukhovoyi. Kyiv: UDTSSSM, 2000. 260 s [in Ukrainian].

12. *Sotsiolohiya: korotkyy entsyklopedychnyy slovnyk* [Sociology: a brief encyclopedic dictionary]. Uklad. V. Volovych, V. Tarasenko, M. Zakharchenko ta in. Kyiv: Tsentr dukhovnoyi kultury, 1998. 728 s [in Ukrainian].

13. *Sotsiolohiya: terminy, ponyattya, personaliyi: navchalnyy slovnyk-dovidnyk* [Sociology: terms, concepts, personalities: educational dictionary-reference]. Uklad. V. Picha, YU. Picha, N. Khoma ta in. Kyiv: Karavela. Lviv: Novyy svit. 2000, 2002. 480 s. [in Ukrainian].

Стаття надійшла: 12.10.2025

Прийнято: 29.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

FOR BETTER ACCESSIBILITY: STRATEGIES ON PLATE TRANSLATION IN MULTIMODAL HISTORY MUSEUMS

JIA Zhixiu

Teaching Assistant, Director of the General Office, School of Translation Studies

Xi'an International Studies University, Xi'an, China

ORCID: 0009-0005-5342-3490

jiazhixiu.xisu@foxmail.com

GAO Yuanyuan

Lecturer, Ukrainian Language Teacher at the Department of Ukrainian Language

Xi'an International Studies University, Xi'an, China

ORCID: 0000-0002-8236-083X

jiazhixiu.xisu@foxmail.com

Museums are open and inclusive places for knowledge dissemination and cultural communication. As both contact zone and translation zone, museum representation intersects with translation via texts, exhibits, illustrations, space, light and audio-visual resources. These various factors influencing meaning-making in the museum can be summarized as multidisciplinary, multimodal, multilingual and multifunctional. Given the self-contained, static, and isolated nature of written texts in museums, texts in the museums must prioritize clarity and conciseness, in the process of which critical considerations include selective elaboration, necessary adaptation and better accessibility. Turning to the specific Chinese-English description plates in a famed history museum, the first large-scale modern national museum, in Shaanxi province, this paper is principally concerned with how multimodal elements and translated texts are combined to increase language accessibility for foreign visitors. Through two rounds of field visits and the careful analysis into the original texts and translated versions, the study mainly investigates the translation and transformation process of information in these labels and uncovers how texts on the artifact plates achieve better accessibility via different methods. It is found that the most frequently used strategies in the selected museum is omission, which primarily involves omitting culture-specific elements, omitting supplementary, explanatory, or descriptive information and omitting text that forms intertextual relationships with other symbols in the artifact's environment. Other methods include supplementation, namely supplementing information regarding the historical context involved, and hypronym-based translation for easy understanding.

Key words: *accessibility, multimodal, museum, plate, translation strategies.*

ПІДВИЩЕННЯ МОВНОЇ ДОСТУПНОСТІ В МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ МУЗЕЯХ: СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКЛАДУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТАБЛИЧОК

Цзя Чжисю

*асистент, директор головного офісу Школи перекладознавства
Сіанського університету іноземних мов
St. South Wenyuan, Xi'an, China
ORCID: 0009-0005-5342-3490
jiazhixiu.xisu@foxmail.com*

Гао Юаньюань

*лектор, викладач української мови кафедри української мови
Сіанського університету іноземних мов
St. South Wenyuan, Xi'an, China
ORCID: 0000-0002-8236-083X
jiazhixiu.xisu@foxmail.com*

Музеї виступають відкритими та інклюзивними просторами для поширення знань і міжкультурної комунікації. Як простір контакту та зона перекладу музейна репрезентація взаємодіє з перекладом через тексти, експонати, ілюстрації, просторове оформлення, освітлення й аудіовізуальні ресурси. Ці чинники, що впливають на процес створення смислів у музеї, мають міждисциплінарний, мультимодальний, багатомовний і мультифункціональний характер. Ураховуючи самодостатній, статичний та ізольований характер письмових текстів у музеях, тексти в музеях повинні бути чіткими та мати стислу форму, при цьому важливими аспектами є вибіркове розширення, необхідна адаптація та покращена доступність. Звертаючись до конкретних китайсько-англійських описових табличок у відомому історичному музеї, першому великому сучасному національному музеї у провінції Шеньсі, у цій статті, насамперед, розкрито, як мультимодальні елементи та перекладені тексти поєднуються для підвищення мовної доступності для іноземних відвідувачів. За допомогою відвідин двічі та ретельного аналізу оригінальних текстів і перекладених версій наше дослідження переважно розглядає процес перекладу та трансформації інформації на музейних табличках і виявляє, як тексти на табличках із написами до артефактів досягають кращої доступності за допомогою різних методів. Результати дослідження свідчать, що серед найбільш поширених стратегій забезпечення доступності англійських перекладів китайських написів до музейних артефактів у вибраному для дослідження музеї є: пропуски, зокрема опускання культурно-специфічних елементів, додаткової або описової інформації, а також інтертекстуальних посилань на інші елементи музейного простору. Інші методи включають доповнення, а саме додавання контекстуальних історичних відомостей та переклад із використанням гіперонімів із метою полегшення розуміння.

Ключові слова: мовна доступність, мультимодальність, музей, інформаційна табличка, стратегії перекладу.

Introduction. Museums are open and cultural institutions dedicated to the dissemination of knowledge and culture. They serve to collect, preserve and exhibit tangible and intangible heritage related to humanity and its environment (International Council of Museums, 2007). According to data released by the National Cultural Heritage Administration, the number of museums in China increased from 4,692 to 5,788 during the 13th Five-Year Plan period (2016–2020), with an average of one new museum being opened every two days. By May 2023, the total number had reached 6,565, with over 90% offering free admission. Annual museum visits also surged from 700 million to 1.2 billion, averaging an increase of 100 million visitors per year.

In addition to their exhibition and educational functions, museums in China also play a vital role in facilitating mutual exchange and mutual learning between Chinese civilization and that of other countries. Previous experience has shown that Chinese museums serve as crucial windows for overseas audiences to understand China's traditional culture. According to the *2019 Assessment Report on the Overseas Influence of Chinese Museums* released by the China Cultural Heritage Exchange Center (2020), comprehensive and history-themed museums dominated the top ten rankings for overseas influence. History-focused institutions, such as the Emperor Qinshihuang's Mausoleum Site Museum, stood out in visitor reputation, receiving over 14,000 positive reviews from international visitors, with terms like «breathtaking» and «must-see» frequently cited. Meanwhile, the overseas exhibition series *Terracotta Warriors: The Eternal Guardians*, organized by the Shaanxi History Museum, garnered media coverage in 12 countries, including Australia, the United States, the United Kingdom, and New Zealand, with its influence spanning Oceania, North America, Europe, and Asia. Notably, The Australian listed it among the «Best Exhibitions of 2019». This not only reflects the strong momentum of history-themed museums in showcasing China's profound culture but also highlights the growing demand for high-quality museum translation.

Literature Review. Linguistic Features of Museum Texts. Museums are first and foremost communicative spaces (Clifford, 1997), yet they also function as spaces of translation (Sturge, 2007; Ravelli, 2006). Within these spaces, diverse languages and symbols interact profoundly through processes of cultural negotiation (Cronin & Simon, 2014, p. 182), achieving a tripartite act of «translation», namely from local culture to artifact, from artifact to source text, and from source text to translated text.

Since museum exhibits are predominantly static, language becomes essential in constructing their identity and meaning (Hooper-Greenhill, 1994, p. 115; Ferguson, MacLulich, & Ravelli, 1995, p. 4). Museum «texts» establish interactive relationships with visitors through specific organizational frameworks, thereby revealing the nature and characteristics of exhibits and offering glimpses into cultural worlds (Ravelli, 2006, p. 95). This interaction, mediated by museum texts, typically exhibits the following four key features: 1) **Multidisciplinary.** Different types of museums and exhibits engage with diverse fields of knowledge, requiring visitors to possess relevant contextual understanding. 2) **Multimodal.** Museum «texts» extend beyond written language

to include audiovisual resources, diagrams, flowcharts, lighting design, and spatial arrangements. 3) **Multilingual**. Prominent global museums often feature linguistic landscapes in at least two languages, with some employing three or more. China's National Standard for Cultural Artifact Display Labels (GB/T 30234-2013) stipulates that exhibition labels must use Chinese, foreign languages, and ethnic minority languages, with Chinese as the mandatory. English is designated as the primary foreign language, while other languages may be added based on exhibition needs. 4) **Multi-functional**. Modern museums transcend the mere function of display; they integrate educational, interpretative, and recreational functions via those artifacts exhibited.

However, despite the diversity of textual forms and functions within museums, existing studies (Hein, 1998; Serrell, 1997) reveal that visitors' time in museums is highly limited, and their interpretation of symbols is rarely linear. Instead, visitors engage in «problem-solving» and «sense-making» across various elements based on their own knowledge and perceptions (Falk & Dierking, 2000, p. 122). Given the self-contained, static, and isolated nature of written texts in museums, which require visitors to bridge temporal, spatial, and cultural gaps (Ravelli, 2006, p. 54), museum texts must prioritize clarity and conciseness, in the process of which critical considerations include selective elaboration, necessary adaptation and better accessibility. The first means that only key concepts warrant detailed explanations and excessive technical information risks the overload of information; the second refers that technical terms and conceptual explanations must align with visitors' baseline knowledge, while the third indicates texts must clearly deliver information and avoid any redundancy.

Linguistic Features of Museum Artifact Labels. Artifact labels constitute a critical component of museum texts. Well-designed labels and accompanying texts, when integrated with non-textual elements such as lighting, color schemes, diagrams, and spatial arrangements, enhance visitor experiences (Daniel Schmidt et al., 2020; Whitehead, 2012; Serrell, 2015, p. 234; McLean, 1993), thereby fulfilling museums' educational mission (Zhou, 2023; Bitgood, 1991, p. 115). As concentrated hubs of cultural information, artifact labels exhibit three key linguistic characteristics.

The first one is limited words. Although there are numerous artifact labels within the museum, they occupy a lower tier in the museum's textual hierarchy, with an optimal length of 50 to 60 words (Dean, 1994; V&A Museum Text Guide, 2013). Overloading the limited space of artifact labels with excessive text can reduce visitors' reading desire and negatively impact visual aesthetics. Research (Scollon and Scollon, 2003) indicates that in bilingual settings, the language positioned at the top or left is often the dominant one. However, because Chinese is a semantic language with high information density within sentences, its English translations tend to be longer (Neather, 2021). Therefore, if the entire Chinese text is translated into English, it would inevitably result in the English translation (positioned to the right and bottom) occupying too much space on the artifact label, potentially undermining the dominant status of Chinese, which requires the translation process into English necessarily involving the adjustment and reduction of information.

The second one is strong intertextuality. The term «intertextuality», introduced by French philosopher Julia Kristeva, posits that texts are interconnected and mutually referential. In a narrow sense, intertextuality occurs between texts, while in a broader sense, it emphasizes the relationship between texts and other forms of knowledge or symbols, highlighting the interactive, reciprocal, and open nature of textual meaning (Pan Linlin, 2020). From a semiotic perspective, artifacts in the museum setting undergo multiple semiotic transformations through static text (including both original and translated text), visual illustrations, audio guides, etc within a composite semiotic system composed of lighting and environmental elements, thereby constructing meaning. In this process, the interaction between different symbols creates a unique intertextual landscape. In the three-dimensional space of a museum, intertextuality can be understood both as mutual referencing between texts and as referencing within the same space, across different spaces, and against the broader cultural background (Neather, 2012). Understanding and reconstructing intertextual relationships can liberate artifact translation from the pursuit of superficial textual equivalence, redirecting it toward the intertextual network between text and non-text elements. This approach provides greater flexibility for museum translation, particularly in the translation of artifact labels.

The third one is high accessibility. The accessibility of museum texts refers, on one hand, to whether the text is visible and legible (readability), which is related to the organization, layout, and design of the text within the visual environment. On the other hand, it also involves whether the text is easy to understand (intelligibility) (Ravelli, 2006, p. 50), which is connected to the flow of internal information, sentence length, vocabulary, and the level of specialized information. Excessive technical details, overly long sentences, or overly obscure terminology on artifact labels can negatively impact the experience of general visitors. Given the varying educational backgrounds of visitors and the limited space on artifact labels, how to translate and present artifact information in a clear and comprehensible manner within such constraints, namely deciding what to retain and what to omit from the original text during translation, is a crucial consideration for translators.

According to Serrell's recommendations for writing artifact labels (Serrell, 2015, p. 118), short sentences should be prioritized on labels, and the accumulation of excessive information should be avoided. Metaphors and other rhetorical devices should be minimized, and quotations should generally be omitted unless absolutely necessary. The language should steer clear of both didactic grandiosity and oversimplification. The content presented on artifact labels should align as closely as possible with the visitors' immediate experiences, thus facilitating a sense of connection and resonance.

Methodology. Given the overseas influence and popularity of history museums, as well as the widespread and unique nature of artifact labels, this study selects the Shaanxi History Museum as the research site. It focuses on the bilingual artifact labels within the museum, examining them from the perspective of language accessibility. Through a comparative analysis of the source and target texts, the study mainly investigates the translation and transformation process of information in these labels.

Research Site. As a space and venue for the concentrated display of historical artifacts, the Shaanxi History Museum is the first large-scale modern national museum in China, renowned as the «Treasure House of Chinese Civilization». As a history museum, it employs history and related humanities disciplines as its knowledge framework. Through permanent exhibitions, thematic exhibitions, temporary exhibitions, and online exhibitions, it systematically presents the development of ancient civilization in Shaanxi from the emergence of early humans 1.63 million years ago to the period before the Opium War in 1840.

Due to the vast number of artifacts in its collection, this study focuses on the Shaanxi Ancient Civilization Exhibition (Galleries 1, 2, and 3) as the research site. The exhibits center around the development of Shaanxi province from the prehistoric period all the way to the post-Tang periods. Guided by the principle of «using artifacts to illustrate history», the exhibition reflects Shaanxi's ancient civilization from various perspectives. With a focus on the dynasties of Zhou, Qin, Han, and Tang, it highlights the significance of Shaanxi in Chinese history (Shaanxi History Museum official website).

Preliminary Preparation. To comprehensively collect the necessary linguistic data, field visits to the Shaanxi History Museum were conducted on October 8 and 29, 2024. On October 8, photographs were taken of all artifacts and their labels. Then the linguistic features of the Chinese descriptions and English translations on the labels were analyzed, and common translation strategies used in the museum were summarized with typical examples selected. On October 29, a second visit was made to observe and record the environment of the selected artifacts and their labels in detail. The original and translated texts of the audio guides and video introductions (if available) for these artifacts were also documented.

Methods. The careful analysis into the original texts and translated versions are conducted following the approach of descriptive translation studies, namely paying attention to the function, process and product of translation activities (Toury, 2012). By describing what activities does occur in the process of translating artifacts label with the aim for better accessibility via close reading and comparing label texts, this studies tries to on the whole summarize what kind of translation strategies are likely to involve under the similar array of specified conditions in the research sites alike.

Findings and discussions. Textual analysis reveals that the artifact labels in the research site vary in design, shape, color, and placement. The labels are rectangular in Galleries 1 and 2, while circular labels are used in Gallery 3. Some labels are placed at a lower position in front of the artifacts, aligning with the museum's «bow culture», while others are displayed alongside the artifacts on exhibition walls, allowing for easy reading at eye level. The labels in Galleries 1 and 3 primarily feature white text on a black background, whereas Gallery 2 uses black text on a white background. The content of the labels typically includes the artifact's classification, dynasty, excavation site, as well as descriptions of the artifact's overall appearance, design concept, historical context, and function.

From the perspective of enhancing text accessibility, the most commonly used strategies in the English translation of artifact labels in the museum include omission, supplementation, and hypernym-based translation.

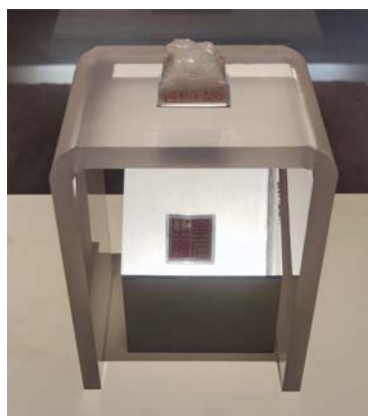
Omission. The omission strategy in the translation of artifact labels primarily involves omitting culture-specific elements, omitting supplementary, explanatory, or descriptive information, and omitting text that forms intertextual relationships with other symbols in the artifact's environment.

Culture-specific elements are words, phrases, or idioms that denote unique aspects of a particular culture. They reflect the distinct ways of life accumulated by a specific ethnic group over a long historical process, differing from other ethnic groups (Liao Qiyi, 2000, p. 232). Such terms often lack direct equivalents in English. While translators might typically use annotations to supplement cultural information for target-language readers (Zheng Dehu, 2016), the physical constraints of the labels necessitate concise translations, which, together with cultural background of general target-language readers, often lead to the direct omission of these culturally rich elements. In addition, given the intertextual network within the museum, where the artifact itself, explanatory visuals, and audio guides all reference the label text, translators can reduce the word count by omitting information that is visually or contextually apparent (Neather, 2008). By omitting unnecessary information and simplifying the content, the text thus becomes more accessible to a broader audience within the museum's spatial and contextual constraints.

Example 1: 皇后玉玺 (Empress' Seal)

Chinese: 出土于汉高祖刘邦与皇后吕雉合葬墓长陵东侧约1000米。《汉旧仪》载：“皇后玉玺，文与帝同，皇后之玺，金螭虎钮。”此印玉质为珍贵的羊脂玉，螭虎钮，印面阴刻篆文“皇后之玺”，书体流畅。从质地、钮式和文字推测，可能是吕后生前所用印章，也是迄今所见唯一的汉代皇后玉玺，弥足珍贵。

Translation: Unearthed one kilometer east to Changling Mausoleum, this seal was inscribed with four characters of seal script meaning Empress' Seal. It is made of Hetian white jade with a monster-shaped protrusion. Its quality, style and inscription all indicate that this seal belonged to Han Empress Lyu Zhi (241BC-180BC). It is also the only Han empress' seal discovered so far.

Upon comparing the original text with its translation, it is evident that certain elements have been omitted in the latter. These include: ① 汉高祖刘邦与皇后吕雉合葬墓

(the joint burial site of Liu Bang, Emperor Gaozu of Han, and his Empress Lü Zhi). ② 《汉旧仪》载：“皇后玉玺，文与帝同，皇后之玺，金螭虎钮。” (According to Han Jiu Yi, namely Ancient rules of the Han Dynasty, the Empress’s seal bears the same inscription as the Emperor’s, with a gold dragon and tiger knob). ③ 印面阴刻篆文“皇后之玺”，书体流畅 (The seal face is inscribed with the seal script “Seal of the Empress”, showcasing a fluid calligraphic style. ④弥足珍贵 (It is exceedingly precious).

Among these, ① and ② primarily omit explanatory information. ① provides an explanation for Changling Mausoleum while ② offers evidence that the artifact is indeed the Empress seal, as indicated by the «Seal of the Empress, with a gold dragon and tiger knob». ③ and ④ mainly omit text that forms an intertextual relationship with other symbols within the artifact’s environment. Visitors can clearly see the seal script «Seal of the Empress» and its style (fluid calligraphy) at the bottom of the seal via the mirror in the display case, rendering the translation unnecessary. As for ④, it is on the other hand conveyed through the manner of its display. This artifact is prominently displayed independently at the front left of the second exhibition hall on the second floor of the museum. Among eight randomly observed tour groups, both self-paid tour guides (five groups) and museum docents (three groups) stopped to explain this exhibit, with an average explanation time of two minutes and thirty-eight seconds. The display case is always crowded with visitors. To facilitate viewing of the inscription at the bottom of the seal, the museum has uniquely employed the principle of mirror imaging for a direct display, unlike other artifacts that have diagrams printed next to their display plaques. This method is exclusive to this artifact within the museum. The artifact itself, along with its three-dimensional space and mode of display, interacts to highlight its historical value, further emphasized by words such as «only» in the English translation.

Example 2: 独孤信多面体煤精组印 (26-faced jet seal of Dugu Xin)

Chinese: 此印为西魏名将独孤信不同时期之印。印用煤精制成，呈球体8棱26面，其中14面镌刻有印文，分别为“臣信上疏”“臣信上章”“臣信上表”“臣信启事”“大司马印”“大都督印”“刺史之印”“柱国之印”“独孤信白书”“信白牋”“信启事”“耶敕”“令”“密”。14面印文用途各异，分为公文用印、上书用印和书筒用印，是研究北朝印玺制度的珍贵实物资料。

Translation: This 26-faced jet seal with 14 faces inscribed with names of official posts is owned by a famous general, Dugu Xin in the Western Wei Period. Each official title on the seal was used for a specific purpose. With such a unique design, this seal is a very precious evidence for the study of seal management of that time.

In this case, the elements omitted in the English translation mainly include: ① 不同时期之印 (seals from different periods); ② 球体8棱 (the eight edges of the spherical body); ③ 14面镌刻有印文 (the specific names of the inscriptions on the 14-faced seal); and ④ 分为公文用印、上书用印和书筒用印 (the three different purpose of this seal, namely for official documents, for memorials, and for personal correspondence). Among these, ① and ④ are explanatory information; ② forms an intertextual relationship with the exhibit itself, as the described shape can be directly observed from the exhibit; ③

lists the names of various seals, which can be seen in detail on the schematic diagram next to the artifact's label, which also forms an intertextual relationship with explanatory images. In addition, the Chinese introduction contains expressions that require certain cultural background to understand, such as «shangshu» (memorial to the throne), «shang-zhang» (petition), «shangbiao» (report to the emperor), and «qishi» (announcement), as well as various official titles like «Grand Marshal», «Grand Governor», and «Provincial Governor», which are typical culture-loaded elements. If these were merely transliterated into Chinese phonetic alphabet, it would be difficult for foreign visitors to understand; if we combine Chinese phonetic alphabet with annotation, it would make the translation lengthy and overcrowd the label with text. Moreover, excessive Chinese phonetic alphabet in the English text could reduce reading efficiency and hinder comprehension.

Supplementation. The names of artifacts in historical museums are replete with a multitude of proper nouns and historical facts that bear unique historical characteristics. If these names are merely transliterated, visitors may find it difficult to grasp their meanings. Therefore, it is often necessary to provide brief supplementary information regarding the historical context involved.

Example 3: 利簋 (Li Gui)

Translation: Food Container (*Gui*) of Official Li

During the Shang and Zhou dynasties in China, bronze was referred to as «gold», a precious metal reserved exclusively for the royal family. After the defeat of the Shang army, Li, an official, was granted bronze by King Wu of Zhou, the founding king of the Chinese Zhou dynasty, as a reward. He then cast a bronze *Gui* vessel as an eternal memento. Since this bronze *Gui* was crafted by Li, it came to be known as the Li Gui. Thus, the term «Li» in the name of this artifact does not signify «benefit» or «profit», whose Chinese characters are the same as 利, but is instead the name of a person. In translating, the interpreter clarified Li's status as an ancient official by adding the term «Official», which facilitates a better understanding for foreign visitors. A similar approach can be observed in the translations of other artifacts, such as the «Wine Vessel of Official Li» for 盞方尊 (Li Fang Zun) and the «Bronze Tripod of General Duo You» for 多友鼎 (Duo You Ding) in the same museum.

Example 4: 白玉翁仲 (Baiyu Weng Zhong)

Translation: White Jade in Shape of a Legendary General

According to historical records, Weng Zhong was a valiant general during the Qin Dynasty who once terrified the Xiongnu (nomadic tribes). Later generations erected statues of him in front of palaces, temples, and tombs to ward off evil spirits. If translators were to merely transliterate the label as «White Jade of Wengzhong», it would create excessive textual noise. Visitors would struggle to visualize «Weng Zhong» and might raise further questions like «is Wengzhong a person» and «why his image is carved into jade». By omitting his name and supplementing the translation with his role (a legendary general), combined with the artifact's image on the display label, visitors can better grasp the specific historical reference and symbolic meaning behind the artifact's name. This approach aligns the translation with the visual context of the exhibit, thus enhancing cross-cultural comprehension.

Hypernym-Based Translation. China's historical and cultural heritage is profound and intricate, with ancient daily utensils reflecting a vast diversity. Take dining vessels as an example: cooking utensils include ding (鼎), li (鬲), yan (甗), and fu (釜); food containers encompass gui (簋), fu (簠), dun (敦), and dou (豆). Wine vessels are even further categorized into warming vessels, drinking cups, storage jars, ladles, and serving trays, each with multiple sub-types. If all these terms were transliterated (e.g., ding, li, yan), the information would become cluttered and obscure to foreign visitors, failing to convey the functional essence and cultural significance of these artifacts. In such cases, hypernym-based translation serves as a pragmatic compromise.

A hypernym refers to a broad, generalized term that categorizes an object. In historical museums, translations of ancient utensils, official titles, or architectural terms often adopt superordinate based on their purpose or classification to enhance comprehension. As shown in the examples below, translations typically follow a «function plus transliteration» format. For instance, the White Pottery Gui (白陶鬻) is translated as «Wine Vessel (*Gui*)», where «Wine Vessel» clarifies its purpose, the italicized transliteration (*Gui*) preserves the original Chinese term and the material white pottery could be observed directly upon the seeing of the vessel. This approach balances accessibility for foreign audiences with the need to highlight the richness of ancient Chinese culinary culture.

Table 1

Names of some common dining vessels

Chinese	Translation
鬻、盃、觚、壘、爵、甌、彝	wine vessel
鬲、甗	cooking vessel
簋、豆、盥	food container
罍	wine warmer

Conclusion and limitations. Amid the ongoing «museum fever», recent research has expanded beyond merely examining what is exhibited and how it is displayed but

increasingly focusing on exhibition effectiveness, audience reach, and public engagement. As quintessential multimodal spaces, museums integrate architecture, thematic narratives, artifacts, and interdisciplinary, multilingual, and multifunctional «texts» into a cohesive medium for meaning-making. This article, grounded in the perspective of linguistic accessibility, analyzes the constraints of translating artifact labels in historical museums and proposes context-aware strategies tailored to their multimodal environment. By prioritizing clarity without sacrificing cultural specificity via dynamic omission, judicious supplementation and hypernym-based translation, the study aims to advance the cross-cultural communication of China's historical heritage.

Certainly this study is without limitations. For one thing, it only chooses one history museum, despite its nationwide reputation, as the research site, thus making the findings somehow lack universality. For another, this study adopts a qualitative approach by closely comparing the Chinese labels with their translations. Further research could be done to count up the frequency of each strategies and thus acquire a more comprehensive map on the overall usage of different translation strategies for better accessibility.

REFERENCES:

1. Bitgood S. The ABCs of label design. *Visitor Studies: Theory, Research and Practice*, 8. 1991. P. 115–129.
2. Clifford J.R. *Travel and translation in the late twentieth century*. Harvard University Press. 1997.
3. Cronin M., Simon S. Introduction: The city as translation zone. *Translation Studies*, 7(2). 2014. 119–132. URL: <https://doi.org/10.1080/14781700.2014.897641>
4. Dean D. *Museum exhibition: Theory and practice*. Routledge. 1994.
5. Falk J.H., Dierking L.D. *Learning from museums: Visitor experiences and the making of meaning*. AltaMira Press. 2000.
6. Ferguson L., MacLulich C., & Ravelli L. *Meanings and messages: Language guidelines for museum exhibitions*. Australian Museum. 1995.
7. Hein G.E. *Learning in the museum*. Routledge. 1998.
8. Hooper-Greenhill E. *Museums and their visitors*. Routledge. 1994.
9. McLean K. *Planning for people in exhibitions*. Association of Science-Technology Centers. 1993.
10. Neather R. Translating tea: On the semiotics of interlingual practice in the Hong Kong Museum of Tea Ware. *META: Translators' Journal*, 53(1). 2008. P. 218–240.
11. Neather R. Intertextuality, translation and the semiotics of museum presentation: The case of bilingual texts in Chinese museums. *Semiotica*, 192. 2012. P. 197–218.
12. Neather R. Museums as translation zones. In E. Bielsa (Ed.), *The Routledge handbook of translation and globalization*. Routledge. 2021. P. 306–319.
13. Ravelli L. *Museum texts: Communication frameworks*. Routledge. 2006.
14. Scollon R., Scollon S.W. *Discourses in place: Language in the material world*. Routledge. 2003.
15. Serrell B. Paying attention: The duration and allocation of visitors' time in museum exhibitions. *Curator: The Museum Journal*, 40(2). 1997. P. 108–125.

16. Serrell B. *Exhibit labels: An interpretive approach*. Rowman & Littlefield. 2015.
17. Sturge K. *Representing others: Translation, ethnography and the museum*. St. Jerome Publishing. 2007.
18. Toury G. *Descriptive Translation Studies – and beyond*. John Benjamins Publishing Company. 2012.
19. V&A Museum. *Gallery text at the V&A: A ten point guide*. 2013.
20. Whitehead C. *Interpreting art in museums and galleries*. Routledge. 2012.
21. China Cultural Heritage Exchange Center. 2020.
22. 2019年度全国博物馆（展览）海外影响力评估报告 [2019 National Museum (Exhibition) Overseas Influence Assessment Report] (in CN).
23. International Council of Museums. (2007). *国际博物馆协会章程 [Statutes of the International Council of Museums]* (in CN).
24. Liao Q. Y. *当代西方翻译理论探索 [Explorations in contemporary Western translation theories]* (in CN). Yilin Press. 2000.
25. Pan L. L. *翻译符号学视域下符号文本链的互文性景观——以《红高粱》符际翻译为例 [Intertextuality in semiotic text chains from a translational semiotics perspective: A case study of intersemiotic translation in Red Sorghum]* (in CN). *Foreign Language and Literature*, 36(4). 2020. P. 106–112.
26. Schmidt D., et al. *从意义赋予到意义构建：刺激唤醒法与博物馆观众的情景体验 [From meaning assignment to meaning construction: Stimulus-response methods and contextual experiences of museum audiences]* (in CN). *Southeast Culture*, 1. 2020. P. 157–168.
27. Zheng D.H. *中国文化走出去与文化负载词的翻译 [Translating Chinese culture-loaded terms for global communication]* (in CN). *Shanghai Journal of Translators*, 2. 2016. P. 53–56.
28. Zhou X.Y. *文化游牧与疏离自我：博物馆参观者的意义生产实践——基于河北博物院的田野研究 [Cultural nomadism and the alienated self: Meaning-making practices of museum visitors – A field study at Hebei Museum]* (in CN). *News and Writing*, 1. 2023. P. 79–88.

REFERENCES

1. Bitgood, S. (1991). The ABCs of label design. *Visitor Studies: Theory, Research and Practice*, 8. P. 115–129.
2. Clifford, J.R. (1997). *Travel and translation in the late twentieth century*. Harvard University Press.
3. Cronin, M., & Simon, S. (2014). Introduction: The city as translation zone. *Translation Studies*, 7(2). 119–132. URL: <https://doi.org/10.1080/14781700.2014.897641>
4. Dean, D. (1994). *Museum exhibition: Theory and practice*. Routledge.
5. Falk, J.H., & Dierking, L.D. (2000). *Learning from museums: Visitor experiences and the making of meaning*. AltaMira Press.
6. Ferguson, L., MacLulich, C., & Ravelli, L. (1995). *Meanings and messages: Language guidelines for museum exhibitions*. Australian Museum.
7. Hein, G.E. (1998). *Learning in the museum*. Routledge.
8. Hooper-Greenhill, E. (1994). *Museums and their visitors*. Routledge.
9. McLean, K. (1993). *Planning for people in exhibitions*. Association of Science-Technology Centers.
10. Neather, R. (2008). Translating tea: On the semiotics of interlingual practice in the Hong Kong Museum of Tea Ware. *META: Translators' Journal*, 53(1). P. 218–240.

11. Neather, R. (2012). Intertextuality, translation and the semiotics of museum presentation: The case of bilingual texts in Chinese museums. *Semiotica*, 192. P. 197–218.
12. Neather, R. (2021). Museums as translation zones. In E. Bielsa (Ed.), *The Routledge handbook of translation and globalization*. Routledge. P. 306–319.
13. Ravelli, L. (2006). *Museum texts: Communication frameworks*. Routledge.
14. Scollon, R., & Scollon, S.W. (2003). *Discourses in place: Language in the material world*. Routledge.
15. Serrell, B. (1997). Paying attention: The duration and allocation of visitors' time in museum exhibitions. *Curator: The Museum Journal*, 40(2). P. 108–125.
16. Serrell, B. (2015). *Exhibit labels: An interpretive approach*. Rowman & Littlefield.
17. Sturge, K. (2007). *Representing others: Translation, ethnography and the museum*. St. Jerome Publishing.
18. Toury, G. (2012). *Descriptive Translation Studies – and beyond*. John Benjamins Publishing Company.
19. V&A Museum. (2013). *Gallery text at the V&A: A ten point guide*.
20. Whitehead, C. (2012). *Interpreting art in museums and galleries*. Routledge.
21. China Cultural Heritage Exchange Center. (2020).
22. 2019 niándù quánguó bówùguǎn (zhǎnlǎn) hǎiwài yǐngxiǎnglì pínggū bàogào [2019 National Museum (Exhibition) Overseas Influence Assessment Report] (in CN).
23. International Council of Museums. (2007). *Guójì bówùguǎn xiéhuì zhāngchéng* [Statutes of the International Council of Museums] (in CN).
24. Liao, Q.Y. (2000). *Dāngdài xīfāng fānyì lǐlùn tànsuǒ* [Explorations in contemporary Western translation theories] (in CN). Yilin Press.
25. Pan, L.L. (2020). *Fānyì fúhào xué shìyù xià fúhào wénběn liàn de hùwénxìng jǐngguān – yǐ 《hónggāoliáng》 fú jì fānyì wéilì* [Intertextuality in semiotic text chains from a translational semiotics perspective: A case study of intersemiotic translation in Red Sorghum] (in CN). *Foreign Language and Literature*, 36(4). P. 106–112.
26. Schmidt, D., et al. (2020). *Cóng yìyì fùyǔ dào yìyì gòujiàn : cǐjī huànxǐng fǎ yǔ bówùguǎn guānzhòng de qíngjǐng tǐyàn* [From meaning assignment to meaning construction: Stimulus-response methods and contextual experiences of museum audiences] (in CN). *Southeast Culture*, 1. P.157–168.
27. Zheng, D.H. (2016). *Zhōngguó wénhuà zǒu chūqù yǔ wénhuà fùzài cíde fānyì* [Translating Chinese culture-loaded terms for global communication] (in CN). *Shanghai Journal of Translators*, 2. P. 53–56.
28. Zhou, X.Y. (2023). *Wénhuà yóumù yǔ shūlǐ zìwǒ : bówùguǎn cānguānzhě de yìyì shēngchǎn shíjiàn – jīyú héběi bówùyuan de tiányě yánjiū* [Cultural nomadism and the alienated self: Meaning-making practices of museum visitors – A field study at Hebei Museum] (in CN). *News and Writing*, 1. P. 79–88.

Стаття надійшла: 12.07.2025

Прийнято: 18.08.2025

Опубліковано: 02.12.2025

ODZWIERCIEDLENIE INDYWIDUALNYCH POZYTYWNYCH CECH Kobiet W POLSKICH I UKRAIŃSKICH PAREMIACH

Iryna SZKICKA

*Doktor Habilitowany Nauk Filologicznych, Profesor,
Profesor Katedry Działalności Informacyjnej i Socjokulturowej*

Zachodnioukraiński Uniwersytet Narodowy

11 Lwowska ul., Ternopil

ORCID: 0000-0002-0252-8111

i.shkitska@gmail.com

W artykule przeprowadzono analizę porównawczą sposobów i środków werbalizacji indywidualnych pozytywnych cech przedstawicielek płci żeńskiej na materiale polskich i ukraińskich przysłów i powiedzeń. Ustalono ilościowe proporcje między paremiami, które charakteryzują indywidualne pozytywne i negatywne cechy charakteru kobiet. Poprzez pryzmat jednostek paremiologicznych ukazano poglądy na idealną przedstawicielkę płci żeńskiej w tradycyjnej kulturze polskiej i ukraińskiej.

Z rezultatów badań frazeologiczno-paremiologicznego materiału porównywanych języków wynika, że indywidualne pozytywne charakterystyki kobiet obejmują: pracowitość i gospodarność; cnotliwość i wierność; pokorę, skromność, oszczędność; troskliwość i empatię; przyjazność, dobry charakter, gościnność; umiejętność kochania; mądrość; opiekę nad dziećmi i przywiązanie do domu; mocne zdrowie; małomówność; religijność, szczodrość.

Pracowitość i gospodarność, podkreślające rolę kobiety jako strażniczki domowego ogniska, zostały określone jako dominujące indywidualne pozytywne cechy kobiety w kulturze polskiej i ukraińskiej. Do kolejnej pod względem liczebności reprezentowanej grupy tematycznej paremii, pozytywnie pozycjonujących kobiety, zaliczono polskie i ukraińskie przysłowia i powiedzenia oznaczające kobiecą cnotliwość i wierność. Kobieca troskliwość, emocjonalność i zdolność do empatii również zostały ukazane jako znaczące cechy kobiece, co znalazło odzwierciedlenie w materiale frazeologiczno-paremiologicznym obu porównywanych języków.

Paremie, pozytywnie charakteryzujące zdolności umysłowe poszczególnych przedstawicielek płci żeńskiej, świadczą o uznaniu intelektualnych kompetencji kobiet w tradycyjnym społeczeństwie polskim i ukraińskim. Ustalono, iż polskie przysłowia i powiedzenia w większym stopniu akcentują cnotliwość, wierność, uległość i skromność kobiet, odzwierciedlając bardziej konserwatywne wartości, natomiast w ukraińskich paremiach podkreślane są troskliwość, empatia, gościnność i szczodrość przedstawicielek płci żeńskiej, co pozwala mówić o otwartym i emocjonalnym obrazie kobiety w kulturze ukraińskiej.

Słowa kluczowe: paremie, przysłowia i powiedzenia o kobietach, indywidualne pozytywne cechy, środki werbalizacji, tradycyjne społeczeństwo, język polski, język ukraiński, lingwistyka kontrastywna, kategoria oceny, kultura.

REFLECTION OF INDIVIDUAL POSITIVE TRAITS OF WOMEN IN POLISH AND UKRAINIAN PAREMIAS

Iryna SHKITSKA

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Information and Sociocultural Activities
West Ukrainian National University*

11 Lvivska str., Ternopil

ORCID: 0000-0002-0252-8111

i.shkitska@gmail.com

The article undertakes a comparative analysis of the means and modes of verbalising individual positive attributes of female representatives, based on Polish and Ukrainian proverbs and sayings. The author has ascertained the quantitative ratio between paremias that mark individual positive and negative character traits of women. Through the prism of paremiological units, the article elucidates the perspectives on the ideal female representative within traditional Polish and Ukrainian cultures.

The findings of the study of the paremiological material of the compared languages indicate that individual positive characteristics of women encompass industriousness and domesticity; chastity and fidelity; submissiveness, modesty, thriftiness; care and empathy; amiability, good disposition, hospitality; the capacity for love; wisdom; childcare and attachment to the home; robust health; taciturnity; religiosity, and generosity.

Diligence and thrift, underscoring the woman's role as the guardian of the domestic hearth, are identified as dominant individual positive traits of women in Polish and Ukrainian cultures. The next most quantitatively represented thematic group of paremias positively portraying women encompasses Polish and Ukrainian proverbs and sayings denoting female chastity and fidelity. Furthermore, feminine caregiving, emotionality, and the capacity for empathy are depicted as significant female characteristics, a reflection of which is found in the paremiological material of both languages under comparison.

Paremiological units that positively characterise the intellectual capabilities of individual female representatives indicate a recognition of women's cognitive abilities within traditional Polish and Ukrainian society. It has been determined that Polish proverbs and sayings predominantly emphasise the chastity, fidelity, submissiveness, and modesty of females, reflecting more conservative values. In contrast, Ukrainian paremiological units underscore the nurturing nature, empathy, hospitality, and generosity of female representatives, allowing for the conceptualisation of a more open and emotionally expressive image of women in Ukrainian culture.

Key words: paremiology, proverbs and sayings about women, individual positive traits, means of verbalisation, traditional society, Polish language, Ukrainian language, contrastive linguistics, category of evaluation, culture.

ВІДОБРАЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ПОЗИТИВНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЖІНОК У ПОЛЬСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ

Ірина Шкіцька

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль
ORCID: 0000-0002-0252-8111
i.shkitska@gmail.com*

У статті здійснено порівняльну характеристику способів і засобів вербалізації індивідуальних позитивних рис представниць жіночої статі на матеріалі польських та українських прислів'їв і приказок. З'ясовано кількісне співвідношення між пареміями, що маркують індивідуальні позитивні та негативні риси характеру жінок. Крізь призму паремійних одиниць показано погляди на ідеальну представницю жіночої статі в традиційній польській та українській культурах.

За результатами дослідження фразеологічно-паремійного матеріалу порівнюваних мов індивідуальні позитивні характеристики жінок становлять працьовитість і господарність; цнотливість та вірність; покірність, скромність, ощадливість; турботливість і емпатія; приязність, гарний характер, гостинність; уміння кохати; мудрість; опіка над дітьми і прив'язаність до дому; міцне здоров'я; мовчазність; релігійність, щедрість.

Працьовитість і господарність, що підкреслюють роль жінки як хранительки домашнього вогнища, визначено як домінантні індивідуальні позитивні риси жінки в польській та українській культурах. До наступної за кількісною репрезентованістю тематичної групи паремій, що позитивно позиціонують жінок, віднесено польські й українські прислів'я та приказки на позначення жіночої цнотливості та вірності. Жіночу турботливість, емоційність і здатність до емпатії також показано як значущі жіночі риси, що знайшло відображення у фразеологічно-паремійному матеріалі обох порівнюваних мов.

Паремії, які позитивно характеризують розумові здібності окремих представниць жіночої статі, свідчать про визнання розумових здібностей жінок у традиційному польському та українському суспільстві. Визначено, що польські прислів'я та приказки більшою мірою акцентують увагу на цнотливості, вірності, покірності та скромності осіб жіночої статі, відображають більш консервативні цінності, натомість в українських пареміях підкреслено турботливість, емпатію,

гостинність і щедрість представниць жіночої статі, що дає змогу говорити про відкритий та емоційний образ жінки в українській культурі.

Ключові слова: паремії, прислів'я та приказки про жінок, індивідуальні позитивні риси, засоби вербалізації, традиційне суспільство, польська мова, українська мова, порівняльно-зіставна лінгвістика, категорія оцінки, культура.

Wprowadzenie do problematyki. Jednym z kierunków rozwoju współczesnego językoznawstwa jest wzrost zainteresowania lingwistów przejawami genderu w języku (zob. np. [4; 2; 13; 10; 7]). W ciągu ostatnich dekad pojawiła się znacząca liczba opracowań naukowych, które analizują specyfikę werbalizacji stereotypów dotyczących przedstawicieli płci męskiej a żeńskiej na materiale frazeologicznym i paremiologicznym różnych języków [1; 9; 3; 6; 11; 5; 14 i in.]. Jednakże, pomimo bogatego dorobku w zakresie badania językowej reprezentacji obrazu kobiety w kulturach tradycyjnych, obserwujemy brak komparatystycznych analiz poświęconych werbalizacji cech osobowości kobiet w polskich i ukraińskich przysłowiach i powiedzeniach. To determinuje aktualność naszego badania, którego **celem** jest przeprowadzenie porównawczej charakterystyki sposobów i środków werbalizacji indywidualnych pozytywnych cech przedstawioelek płci żeńskiej w polskich i ukraińskich paremiach.

Wykład głównego materiału badawczego. W frazeologii znajduje odzwierciedlenie część «systemu stereotypowych i prototypowych wyobrażeń oraz ocen pewnego socjum, oznaczonych znakowo, i którymi kieruje się człowiek w swojej działalności (prawdopodobnie, które kierują człowiekiem)» [12, s. 32]. Bogactwo frazeologiczno-paremiologiczne narodu jest kluczem do zrozumienia prototypowych obrazów obiektów, zjawisk, procesów, symboli, które mają narodowo-kulturowe zabarwienie.

W każdym społeczeństwie istnieją wyobrażenia o idealnym człowieku, co znajduje odzwierciedlenie w kulturze, obyczajach i tradycjach ludowych. Niemniej jednak, zarówno w polskich, jak i ukraińskich paremiach przedstawiona jest myśl o nierealności istnienia idealnej kobiety: Konia i niewiasty trudno dostać ze wszystkimi cnotami (Adalberg, s. 219); Trudno z wszystkimi o konia przymioty, I o niewiastę tak przybraną w cnoty (tamże); *Отпусти, Боже, гріха в кого жінка лиха: і моя недобра* (Номис, s. 188).

Niezależnie od istniejących stereotypów i ogólnego wyobrażenia o kobiecej naturze, które jaskrawo reprezentują przysłowia Niewiasta jedna jako druga (Adalberg, s. 339); Po ciemku wszystkie kury szare (tamże, s. 253), *У кожної Олени сережечки зелені* (Номис, s. 118); *Такої ласки найду і в Параски* (Плав'юк, 1946, s. 179), frazeologiczno-paremiologiczny materiał języka polskiego i ukraińskiego zawiera przykłady, które niwelują stereotypowe podejście do kobiet, broniąc opinii, że wszystkie kobiety są różne, każda ma swoje usposobienie, mocne i słabe strony oraz swój los: Nie każda kura czubata (Adalberg, s. 253); *Жінка жінці не рівна* (Плав'юк, 1946, s. 125); *Не кожна Настя має однаке щастя* (tamże, s. 217).

W konsekwencji, preferencje mężczyzn dotyczące kobiet również są zróżnicowane: *Kto ładniejszej nie widział, bodaj temu oczy wylazły* (Adalberg, s. 270); *Niema nad rybę*

linię, nad mięso świninę, nad jagodę śliwkę, nad Marysię dziewczkę (tamże, s. 289); *Żony nikomu nie raj, sługi nie stręcz, panom pieniędzy nie pożyczaj* (tamże, s. 654); *Co kto lubi, a ja Zosię* (tamże, s. 267); *Jeden ślubi Kaśkę, drugi Maryśkę* (tamże, s. 201); *За Тетяну сто кін дав, бо Тетяну сподобав, за Марусю п'ятака, бо вона вже не така* (Номис, s. 256); *Хто до кого, а я до Параски* (tamże, s. 196); *Один любить попа, другий попадю, а третій попову дочку* (Плав'юк, 1946, s. 189); *Не дам за Олену і кітку луплену* (tamże, s. 234).

W paremiach kobiety przedstawiane są przeważnie negatywnie [7, s. 150]. Materiał frazeologiczno-paremiologiczny języka polskiego i ukraińskiego również w większym stopniu odzwierciedla negatywne cechy osób płci żeńskiej, co wiąże się z postrzeganiem pozytywności jako normy. Rozważmy i porównajmy indywidualne pozytywne cechy kobiet, odzwierciedlone w polskich i ukraińskich przysłowiach i powiedzeniach.

Ogólną aprobatywną ocenę osoby płci żeńskiej znajdujemy w ukraińskich paremiach *Добра жінка мужу своєму вінець, а зла кінець* (Номис, s. 187); *Добра жінка і лихого чоловіка направить* (Плав'юк, 1946, s. 125); *Треба сто пар волів віддати, аби добру жінку мати* (tamże, s. 127).

Najliczniejszą grupę przysłów i powiedzeń, pozytywnie opisujących indywidualne cechy kobiet, stanowią paremie oznaczające **pracowitość**. Grupa ta obejmuje 25% wszystkich paremii pozytywnie pozycjonujących osoby płci żeńskiej¹. Przy czym, w obrębie tej grupy na polskie paremie przypada 29%, a na ukraińskie – 71%. Na przykład: *Dobra gospodyni – dom wesółym czyni* (Przysłowia polskie); *Dobra gospodyni та завжди pełно в скрзynie* (Adalberg, s. 154); *Не люблю тебе, Тацю, але твою працю* (Плав'юк, 1946, s. 189); *У хаті її, як у віночку, хліб випечений, як сонце; сама сидить, як квіточка* (Номис, s. 209); *Собака загавка, а баба її з печі пурне* (що чепурненько в неї в хаті) (tamże, s. 194); *Знає Марта по чому крупів кварта* (Плав'юк, 1946, s. 197); *Сподобав собі Олену коло лену* (tamże, s. 234).

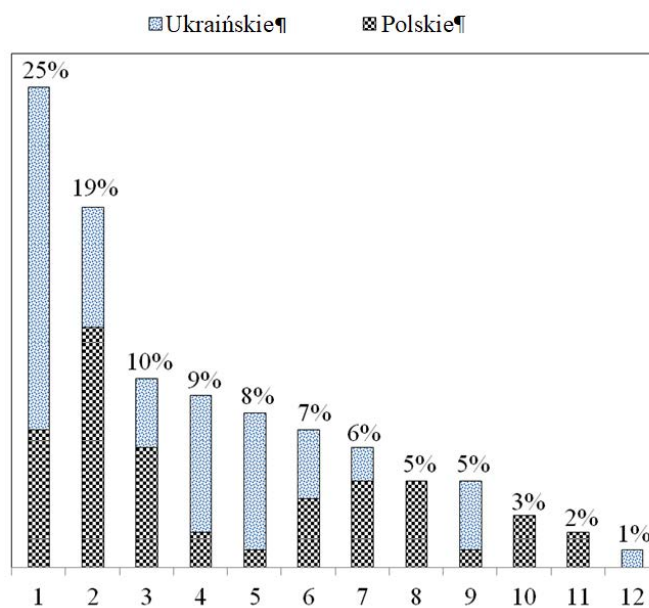
Środkami werbalizacji kobiecej pracowitości w polskich paremiach są rzeczowniki *gospodyni, gospoia, kucharka*; czasowniki *robić / zarobić*: *Dobra gospodyni z wody mleko czyni* (Adalberg, s. 154); *Każda Zosia dobra gospoia* (tamże, s. 645); *Nie warzy miarka, ale dobra kucharka* (tamże, s. 250); *Dobra żona zarobi posag doma* (tamże, s. 651).

Od zarania dziejów do obowiązków ukraińskiej kobiety należał dom, ognisko rodzinne, wychowanie dzieci, wyrób odzieży i przygotowywanie posiłków [8, s. 222]. W ukraińskich paremiach na oznaczenie dobrej gospodyni funkcjonują: a) rzeczowniki *господиня, робуха, хазяйка*, przymiotnik *роботяца*: *У доброї господині і півень несеться* (УПТП, s. 43); *У доброї господині нема ніколи по обіді* (Номис, s. 231); *Радуйся, мати, йде невістка до хати, добра робуха, а не цокотуха* (Плав'юк, 1946, s. 273); *У хорошої хазяйки хата – то повна чаша* (УПТП, s. 43); *Хазяйка на всю губу* (Панасенко, s. 267); *Роботяца, як мурашка / бджола* (Пазяк, 2001, s. 21);

b) czasowniki oznaczające czynności: *варити, прясти, дбати* itp.: *Варила горох, а дала у трьох* (potrafiła przygotować wartościowe danie kulinarne z minimalnych

¹ Pościowe proporcje rodzajów paremii oznaczających pozytywne cechy charakterystyczne przedstawicielek płci żeńskiej przedstawiono na rysunku.

dostępnych zasobów) (Плав'юк, 1946, s. 34); *Запряла пучками та надбала ручками* (Номис, s. 194); *Так окукобилась, мов та горличка* (stworzyła domowe zacisze) (tamże, s. 208).

Rys. Reprezentacja pozytywnych charakterystyk kobiet w polskich i ukraińskich paremiach 1 – pracowitość, gospodarność 2 – snotliwość, wierność 3 – pokora, skromność, oszczędność 4 – troskliwość i empatia 5 – przyjazność, dobry charakter, gościnność 6 – umiejętność kochania / seksualność 7 – mądrość 8 – opieka nad dziećmi i przywiązanie do domu 9 – zdrowie 10 – małomówność 11 – pobożność 12 – szczodrość

Energię przedstawicielki płci żeńskiej opisują powiedzenia *Kręci, jak baba wrzesionem* (Adalberg, s. 241); *Вертиться, як білка* (Пазяк, 2001, s. 150); *Вертиться, як муха в окрону* (tamże, s. 151); *Дівка, як вогонь* (tamże, s. 34); *Хоч чорна, та моторна, а я біла дуже ніжна* (Номис, s. 177).

Powiedzenia *Wstawaj rano, a będzie wiano* (Adalberg, s. 615); *Роби, дочко, так не будеш ликом кожуха шить* (Номис, s. 193); *Якби собака робила, то би взута ходила* (Плав'юк, 1946, s. 282) posiadają charakter pouczający i zachęcają młodzież do pracy.

Szereg polskich i ukraińskich paremii wskazuje, iż bycie dobrą gospodynią jest łatwe, gdy w domu panuje dobrobyt: *Każda gospodyni, kiedy pełno w skrzyni* (Adalberg, s. 154); *Dobra żona, kiedy ma wór pieniędzy, a drugi pszona* (tamże, s. 651); *Mądra Kaśka, gdy pełna faska* (tamże, s. 201); *Gospodyni rządzi się cudnie, gdy ma mąkę w pudle* (tamże, s. 154); *I swinia gospodynia, kiedy w mędlu siedzi* (tamże); *Мудра жона, як є міх шиона ще й корова дійна* (Плав'юк, 1946, s. 126); *Господиня, коли повна скриня* (УПТП, s. 43); *Мудра кума, як є міх шиона, а як нема шиона, то дурна кума* (Плав'юк, 1946, s. 114); *Розумна жона, як є ступа шиона* (Панасенко, s. 38). Jak zauważamy, w społeczeństwie tradycyjnym symbolami dobrobytu były pełna skrzynia, worek z pieniędzmi, worek / stępa kaszy jaglanej lub mąki itp.

Wśród ukraińskich powiedzeń odnajdujemy przykłady, które wyśmiewały nie-mądrych mężczyzn, żywiących nieuzasadnione pretensje wobec swoich żon: *Жінка ледащо, бо не зварить, як нема що* (Плав'юк, 1946, s. 125); *Не гаразд – жінка ледащо: не зварить, не спече, коли нема що* (Номис, s. 75).

Drugą znaczną grupę paremii, w której liczba polskich przykładów dwukrotnie przewyższa ukraińskie (odpowiednio 67% do 33%), stanowią przysłowia i powiedzenia dotyczące kobiecej cnotliwości i wierności (19%). Oznaczeniu tych wartości w polskich paremiach służą:

a) przymiotniki *cnotliwa, czysta, ochędóżna, stała, wstydliva, wierna*: *Cnotliwa żona – męża korona* (Adalberg, s. 651); *Majątek czysty, żona cnotliwa, potomek godny – znak błogosławieństwa* (tamże, s. 282); *Małżeństwo potrzebuje trzech rzeczy: żeby mąż był mądry, żona czysta, dzieci posłuszne* (tamże, s. 284); *Koń ma być cały, pewnych nóg, wolnej gęby; żona trzeźwa, ochędóżna, wstydliva; stuga prawdziwy, niepyszny, nie wielomowny* (tamże, s. 221); *Kto chce mieć wierną kochankę, niech wybierze kaliszankę* (tamże, s. 195); *Krakowianki dobre żony i stałe kochanki* (tamże, s. 237);

b) rzeczowniki *cnota, ochędóstwo, wierność*: *Niewieścia ozdoba – cnota i dobre obyczaje* (Adalberg, s. 339); *Mało mi po wielkim wienie, kiedy cnota wielka w żenie* (tamże, s. 652); *Szczęśliwy na wszą stronę, kto pojmuje z cnotą żonę* (tamże, s. 653); *Panna ochędóstwem, dobry chłop męstwem, doktor nauką mają pięknie stanąć* (tamże, s. 379); *Przy kim żona z wiernością, przy tym ze wczasu zdrowie* (tamże, s. 653).

Semantycznie obciążonymi środkami językowymi w ukraińskich przysłowia, opisujących niewieścią cnotę, są przymiotniki *вірна, учлива (уцлива)*, czasowniki *закрашати / украшати*: *Нема кращого друга, як вірна супруга / подруга* (Пазяк, 2001, s. 65); *Не знайдеши правди над святу простацьку, та вірної дівчини, над дівчину козацьку* (Плав'юк, 1946, s. 263); *Хоч не сильна, аби двір закрасила* (Номис, s. 184); *І воза не возила, та двір украсила* (tamże, s. 186); *Хай буде і сива, аби уцлива* (Плав'юк, 1946, s. 299).

Semantycznie powiązaną z poprzednią jest grupa paremii oznaczających *pokorę i skromność* przedstawicielek płci żeńskiej (10%, z czego 64% stanowią przykłady polskie, a 36% – ukraińskie): *Niewieście milczeń przystoi* (Adalberg, s. 339); *Pokorna jak dewotka* (tamże, s. 415); *Dziś je jedną suknią cepli* (tamże, s. 529); *Skromny jak ranienska* (tamże, s. 701); *Дівка, як горлиця* (Пазяк, 2001, s. 34); *Тиха, як місяць / телиця* (tamże, s. 83); *Стидливий, як дівчина* (Плав'юк, 1946, s. 323). Jednocześnie przysłowia O odmówioną pannę chciwiej się starają (Adalberg, s. 379) oraz *То дівчина з перцем* (Пазяк, 2001, s. 35) nadają pozytywną charakterystykę kobietom niezależnym i niepokornym.

Troskliwość i empatia jako pozytywne cechy charakteru kobiet znajdują odzwierciedlenie w następujących paremiach: *Dobra żona tym się chlubi, że gotuje, co mąż lubi* (Krzyżanowski, 1969, s. 953); *Lublinianka ładna, tkliwa, ale leniwa* (Adalberg, s. 267); *При бабах і смерть солодка* (Dotyczy to obmucia i ubrania zmarłego. – I.Sz.) (Номис, s. 175); *Котысала бaba dziada od poranka do obiada, nie mogła go ukołysać, kazała tu jajko pisać* (Adalberg, s. 664); *Колисала баба діда від поранку до обіда*

(Плав'юк, 1946, s. 5); *Розсипався б дід, якби баба його не підперезала* (Плав'юк, 1996, s. 233); *Жінка любя, що вела чоловіка з корчми за чуба* (tamże, s. 117); *Як сорочка біла, то й жінка мила* (tamże, s. 257); *Добра жінка краде, та й перед чоловіка кладе* (tamże, s. 125); *Треба покурити, то жінка в дома не буде тужити* (Плав'юк, 1946, s. 176); *М'яко спати, як свекруха / теуца постелила* (Пазяк, 2001, s. 58). Niniejsza grupa stanowi 9%, z czego paremie ukraińskie przeważają czterokrotnie nad polskimi, osiągając odpowiednio proporcje 80% do 20%.

Pozytywne cechy charakteru, w szczególności **uprzejmość** i **gościnnność** przedstawicielek płci żeńskiej, znajdują swoje odzwierciedlenie w paremiach *Gdzie gospodyni grzeczna, tam wino dobre* (Adalberg, s. 154); *Słodka twarz gospodyni i chrzan gościom w miód zamieni* (tamże); *Молодиця, як тихе літо* (Плав'юк, 1996, s. 174); *Красна пава пером, а жена нравом* (tamże, s. 194); *Привітна, як сонце, що сходить* (Пазяк, 2001, s. 81); *Хоч варила, не варила, аби гаразд говорила* (Номис, s. 158); *Щебече, як ластівка / пташка* (Пазяк, 2001, s. 144); *Якже Гандзю не кохати, як вона вміє брехати* (Плав'юк, 1946, s. 31); *Чи обідала, чи не обідала, аби рід відвідала* (tamże, s. 229); *Уміла варити, та вміла давати* (Плав'юк, 1996, s. 273). Stanowią one 8% analizowanego materiału. Wśród nich paremie polskie reprezentowane są w 11%, natomiast ukraińskie – w 89%.

Zdolność kobiet do kochania jest reprezentowana przez zbliżoną liczbę polskich i ukraińskich przysłów. Na przykład: *Біалоглова która po ranu nabożna, u stołu mądra, na pokoju piękne pieścidło, szkoda niq gardzić* (Adalberg, s. 19); *Біалоглова та być рано nabożna, w dzień pracowita, mądra u stołu, zawsze ochędożna, miła w pokoju* (tamże); *Nie tyle miła, ile przyjemna* (tamże, s. 311); *Nie tak ładna, jak ciężko miła* (tamże, s. 270); *Лягідна, як мати рідна* (Пазяк, 2001, s. 80); *Любила так, що в ньому душі не чула* (Номис, s. 181); *Так його любить, же би могла, то би му небо прихилила* (Пазяк, 2001, s. 50); *Ніжна дівчина, мов та ясочка* (tamże, s. 35). Na tę grupę przypada 7% ogólnej liczby paremii, które charakteryzują pozytywne cechy przedstawicielek płci żeńskiej. Należy zwrócić uwagę na fakt, iż aluzje do seksualności jako pozytywnej charakterystyki kobiety są reprezentowane wyłącznie w polskich paremiach.

Мądrość jako pozytywną cechę charakteru jednostki płci żeńskiej opisują następujące paremie: *Кеды сам глупи, а заь мąдра она – там неч мąж зонą, мезем бэдне жона* (Adalberg, s. 296); *Ona nie z tych гэси, co dziobem drzwi otwierają* (Т. j. она nie taka глупа, nie така naiwna, jak inne) (tamże, s. 136); *Pani Daradzkiej córeczka (łatwo sobie radząca)* (tamże, s. 90); *Nie z Modlinam / Nie Modlińskam* (tamże, s. 316); *Nie wójtowska córka, а gada do rzeczy* (tamże, s. 72); *He wimova дочка, та до печи говорить* (Панасенко, s. 348); *Розумна жінка чоловіка з біди вирятує, а дурна ще втовмачить* (Плав'юк, 1996, s. 118). Grupa ta stanowi 6%. W jej obrębie udział polskich przykładów jest dwukrotnie wyższy od udziału przykładów ukraińskich (odpowiednio 71% do 29%).

Jasno wyrażona **troska o dzieci i przywiązanie do domu** znajdują swoje odzwierciedlenie w polskich paremiach *Żebyś była dobra żona, siedziałabyś z dziećmi doma;*

żebyś był dobry mąż, naprawiłbyś w literki wóz (W literki – w drabinki) (Adalberg, s. 709); *Kotka i żona niech siedzi doma* (tamże, s. 231); *Kotki i kobiety w domu siedzieć powinny* (tamże, s. 231); *Niewieście siedzieć doma przystoi* (tamże, s. 339). Na tę grupę przypada 5% przykładów, z których wszystkie są polskie. Należy zwrócić uwagę, iż ukraińskie przysłowie *Сидить дома, як монашка в келії* (Пазяк, 2001, s. 198) posiada negatywną konotację.

Odniesienia do zdrowia kobiety w większym stopniu znajdują odzwierciedlenie w ukraińskich przysłowiach i powiedzeniach *Брат любить сестру багату, а чоловік жінку здорову* (Номис, s. 169); *Жінка хоч корова, аби здорова* (tamże, s. 187); *Жінка здорова, а теця багата, то не треба їй рідного тата* (Плав'юк, 1946, s. 329); *Здорова, як корова* (Номис, s. 179). Polskie paremie, dotyczące zdrowia osób płci żeńskiej, reprezentowane są przez pojedyncze przykłady: *Pani młoda, jako źrzebiec* (Adalberg, s. 378).

O ile w polskich przysłowiach milczenie osoby płci żeńskiej posiada konotację pozytywną (*Jak drzwi, które nie skrzypią, tak żona, która milczy, najprzyjemniejsza* (Adalberg, s. 651); *Nadobny posag to i białejgłowie, gdy cicha w sprawach, cicha i w rozmowie* (tamże, s. 19); *Przystojna rzecz niewieście milczeć* (tamże, s. 339)), o tyle w ukraińskich jest ono raczej nieaprobowane: *А вона хоч би слово: мовчить, як ступа в гостях* (Пазяк, 2001, s. 137); *Мовчить, як мумія / риба* (tamże, s. 138); *Німа, як риба* (tamże, s. 105); *Як овечка, не скаже ні словечка / не мовить ні словечка* (tamże, s. 141).

W polskich paremiach wśród pozytywnych cech osobowości płci żeńskiej odnajdujemy **pobożność**: *Białogłowa nabożna, w posiedzeniu mądra, w gospodarstwie oszczędna, godna poszanowania* (Adalberg, s. 19). Żeńską **szczodrość** reprezentuje jedynie jedno ukraińskie przysłowie: *Щедра, як земля* (Пазяк, 2001, s. 84).

Zespół pozytywnych cech charakteryzują polskie paremie: *Panna i do stroju i do łoju, i do tańca i do różańca* (Adalberg, s. 379); *Żonę gładką, rozsądną, wstydliwą, majątną, równą w urodzeniu obieraj zawsze* (tamże, s. 654) oraz ukraińskie weselne życzenia rodziców dla córki: *Будь здорова як риба, гожа як вода, весела як весна, робуча як бджола, а багата як земля свята* (Плав'юк, 1946, s. 20). Umiejętność dziewczyny do pracy i odpoczynku jest aprobowana w przysłowiu *Раз дівчина! І до плуга, і до рала, і до танцю гоца драла* (tamże, s. 100). Pozytywną ocenę urodziwej i jednocześnie rozumnej kobiety oddaje przysłowie: *В неї брови до любові, а устонька до розмови* (Плав'юк, 1996, s. 162).

Wnioski. Wśród indywidualnych cech przedstawicielek płci żeńskiej największe uznanie w kulturze polskiej i ukraińskiej wzbudzają pracowitość oraz gospodarność, co podkreśla rolę kobiety jako strażniczki ogniska domowego. Tradycyjne normy moralne znajdują swoje odzwierciedlenie w paremiach, w których pozytywnie przedstawiana jest cnotliwość i wierność kobiet. Żeńska troskliwość, emocjonalność oraz zdolność do empatii są wysoko cenione w obu kulturach, co znalazło swoje odbicie w przysłowiach i powiedzeniach.

Paremie, które pozytywnie charakteryzują zdolności umysłowe poszczególnych przedstawicielek płci żeńskiej, świadczą o uznaniu intelektualnych kompetencji kobiet

w tradycyjnym społeczeństwie polskim oraz ukraińskim. Polskie przysłowia i powie-
dzenia, które w większym stopniu akcentują cnotliwość, wierność, uległość i skrom-
ność osób płci żeńskiej, odzwierciedlają bardziej konserwatywne wartości. Natomiast
w ukraińskich paremiach podkreślana jest troskliwość, empatia, gościnność i szczo-
drość przedstawicielek płci żeńskiej, co stanowi podstawę do wniosku o otwartym i
emocjonalnym obrazie kobiety w kulturze ukraińskiej.

Perspektywę dalszych studiów upatrujemy w badaniu środków werbalizacji indy-
widualnych negatywnych cech przedstawicielek płci żeńskiej na materiale polskich i
ukraińskich paremii.

LITERATURA

1. Jędrzejko E. Kobieta w przysłowiach, aforyzmach i anegdotach polskich. Konotacje i stereotypy. *Język a Kultura* / Anusiewicz J., Handke K. (red.). T. 9. Płeć w języku i kulturze. Wrocław, 1994. S. 159–172.
2. Karwatowska M. Uległa, podporządkowana i piękna, czyli stereotyp kobiety dawniej i dziś. *Dialog kultur w edukacji* / red. B. Myrdzik, M. Karwatowska. Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2009. S. 270–279.
3. Karwatowska M., Szpyra-Kozłowska J. Obraz kobiety w słownictwie, frazeologii i przysłowiach. *Encyklopedia gender. Płeć w kulturze* / Rudaś-Grodzka M. i in. Warszawa: Czarna Owca, 2014. S. 355–356.
4. Karwatowska M., Szpyra-Kozłowska J. On, ona, seks i język polski. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2004. № 39. S. 133–155.
5. Olszewska A. Stereotypy płci w stałych wyrażeniach używanych w języku norweskim i polskim (Gender stereotypes in Norwegian and Polish fixed expressions). *Język w Poznaniu* (Dysertacje Wydziału Neofilologii UAM w Poznaniu). № 13-14. Wyd-wo Ryst, 2023. S. 105–121.
6. Гапеева І. М. Жіночі стереотипи в українських пареміях. *Science and Technology of the Present Time: Priority Development Directions of Ukraine and Poland: International Multidisciplinary Conference*. 2018. 4(1). С. 164–167.
7. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика: колективна монографія / Т. А. Космеда, Н. А. Карпенко, Т. Ф. Осіпова та ін.; за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; Дрогобич: Коло, 2014. 472 с.
8. Жайворонок В. Знаки української культури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
9. Капак Ю. М. Універсальне та ідіоетнічне у вербалізації гендерних стереотипів (на матеріалі німецької та української фразеології). *Наукові записки* [Національного університету Острозька академія]. Сер.: Філологічна. 2010. № 13. С. 268–275.
10. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.). Львів: Літопис, 2012. 287 с.

11. Ковальчук М. С., Алексеев В. С. Мовне вираження гендерних стереотипів в українських фразеологізмах та пареміях. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2019. № 38. том 1. С. 24–27.

12. Левченко О. П. Фразеологічна символіка: Лінгвокультурологічний аспект. Монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2004. 360 с.

13. Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту *жінка* в українській мові. Київ: Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 240 с.

14. Шкіцька І. Ю. Відображення стереотипних уявлень про жінок у пареміях: польсько-українські паралелі. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2024. № 10. С. 135–161. DOI: 10.18523/icmp2522-9281.2024.10. С. 135-161.

SPIS WYKORZYSTANYCH ŹRÓDEŁ

Adalberg – Adalberg S. Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich. Warszawa: Druk Emila Skińskiego, 1889–1894. URL: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/11603/edition-/18873/content> (data dostępu: 18.02.2025).

Krzyżanowski – Krzyżanowski J. Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich. Vol. 1. Warszawa: PIW, 1969. 881 s.

Przysłowia polskie – Przysłowia polskie. *OLiMP*. 2012. URL: <http://przyslowia-polskie.pl/> (data dostępu: 10.04.2025).

Пазяк, 1990 – Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / [упоряд. М. М. Пазяк]. Київ: Наукова думка, 1990. 528 с.

Плав'юк, 1946 – Приповідки або українсько-народна філософія / Зібрав та видав Володимир С. Плав'юк. Том 1. Едмонтон: Альберта, 1946. 355 с.

Номис – Українські приказки, прислів'я і таке інше: зб. О. В. Марковича та ін. / Уклав М. Номис; упорядкув., прим. та вступна ст. М. М. Пазяка. Київ: Либідь, 2003. 352 с.

Плав'юк, 1996 – Українські приповідки / Зібрав Володимир Плав'юк. т. II. Катедра української культури та етнографії ім. Гуцуляків, Альбертський університет. Едмонтон: Асоціація Українських Піонерів Альберти, 1996. 297 с.

УППП – Українські прислів'я та приказки. Київ: Товариство «Знання» України, 1992. 96 с.

Пазяк, 2001 – Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / Упор. М. М. Пазяк. Київ: Наук. думка, 2001. 392 с. (Українська народна творчість).

Панасенко – Українські прислів'я і приказки / упорядник Т. М. Панасенко. Харків: Товариство «Бібколектор», 2012. 351 с.

REFERENCES

1. Jędrzejko, E. (1994). Kobieta w przysłowiach, aforyzmach i anegdotach polskich. Konotacje i stereotypy. *Język a Kultura*, 9, 159–172 [in Polish].

2. Karwatowska, M. (2009). Uległa, podporządkowana i piękna, czyli stereotyp kobiety dawniej i dziś. *Dialog kultur w edukacji* / red. B. Myrdzik, M. Karwatowska. Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 270-279 [in Polish].
3. Karwatowska, M., & Szpyra-Kozłowska, J. (2014). Obraz kobiety w słownictwie, frazeologii i przysłowia. *Encyklopedia gender. Płeć w kulturze* / Rudaś-Grodzka M. i in. Warszawa: Czarna Owca, 355–356 [in Polish].
4. Karwatowska, M., & Szpyra-Kozłowska, J. (2004). On, ona, seks i język polski. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 39, 133-155 [in Polish].
5. Olszewska, A. (2023). Stereotypy płci w stałych wyrażeniach używanych w języku norweskim i polskim. *Język w Poznaniu*, 13–14 (16), 105-121 [in Polish].
6. Gapyeyeva, I. M. (2018). Zhinochi stereoty`py` v ukrayins`ky`x paremiyax. *Science and Technology of the Present Time: Priority Development Directions of Ukraine and Poland: International Multidisciplinary Conference*, 4 (1), 164-167 [in Ukrainian].
7. Genderna lingvisty`ka v Ukrayini: istoriya, teorety`chni zasady`, dy`skursy`vna prakty`ka: kolekty`vna monografiya. (2014). (za nauk. red. prof. T. A. Kosmedy`. Xarkiv: XNPU im. G. S. Skovorody`; Drogoiby`ch: Kolo [in Ukrainian].
8. Zhajvoronok, V. (2006). Znaky` ukrayins`koyi kul`tury`: slovny`k-dovidny`k. Ky`yiv: Dovira [in Ukrainian].
9. Kapak, Yu. M. (2010). Universal`ne ta idioetnichne u verbalizaciyi genderny`x stereoty`piv (na materialy nimecz`koyi ta ukrayins`koyi frazeologiyi). *Naukovi zapysky` Nacional`nogo universy`tetu Ostroz`ka akademiya*. Ser.: Filologichna, 13, 268-275 [in Ukrainian].
10. Kis`, O. (2012). Zhinka v trady`cijnij ukrayins`kij kul`turi (druga polovy`na XIX – pochatok XX st.). L`viv: Litopy`s [in Ukrainian].
11. Koval`chuk, M. S., & Aleksyeyev, V. S. (2019). Movne vy`razhennya genderny`x stereoty`piv v ukrayins`ky`x frazeologizmax ta paremiyax. *Naukovy`j visny`k Mizhnarodnogo humanitarnogo universy`tetu*. Ser.: Filologiya, 38 (1), 24-27 [in Ukrainian].
12. Levchenko, O. P. (2004). Frazeologichna sy`mvolika: Lingvokul`turologichny`j aspekt. Monografiya. L`viv: LRIDU NADU [in Ukrainian].
13. Sukalenko, T. M. (2010). Metafory`chne vy`razhennya konceptu zhinka v ukrayins`kij movi. Ky`yiv: Insty`tut ukrayins`koyi movy`; Vy`davny`chy`j dim Dmy`tra Burago [in Ukrainian].
14. Shkitska, I. Yu. (2024). Vidobrazhennya stereoty`pny`x uyavlen` pro zhinok u paremiyax: pol`s`ko-ukrayins`ki paraleli. *Language: Classical – Modern – Postmodern*, 10, 135-161 [in Ukrainian].

SOURCES CITED

Adalberg – Adalberg, S. (1889–1894). *Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich*. Warszawa: Druk Emila Skińskiego. Retrieved February 18, 2025 from <http://surl.li/vgdusu> [in Polish].

Krzyżanowski – Krzyżanowski, J. (1969). Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich. Vol. 1. Warszawa: PIW (in Polish).

Przysłowia polskie – Przysłowia polskie. (2012). *OLiMP*. <http://przyslowia-polskie.pl/> [in Polish].

Пазяк, 1990 – Pry`sliv`ya ta pry`kazky`. Lyudy`na. Rody`nne zhy`ttya. Ry`sy` charakteru. (1990) / [uporyad. M. M. Pazyak]. Ky`yiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Плав`юк, 1946 – Pry`povidky` abo ukrayins`ko-narodna filosofiya. (1946) / Zibrav ta vy`dav Volody`my`r S. Plav`yuk. Tom 1. Edmonton: Al`berta [in Ukrainian].

Номис – Ukrayins`ki pry`kazky`, pry`sliv`ya i take inshe: zb. O. V. Markovy`cha ta in. (2003) / Uklav M. Nomy`s. Ky`yiv: Ly`bid` [in Ukrainian].

Плав`юк, 1996 – Ukrayins`ki pry`povidky` (1996) / Zibrav Volody`my`r Plav`yuk. t. II. Edmonton: Asociaciya Ukrayins`ky`x Pioneriv Al`berty` [in Ukrainian].

УПТТ – Ukrayins`ki pry`sliv`ya ta pry`kazky`. (1992). Ky`yiv: Tovary`stvo «Znannya» Ukrayiny` [in Ukrainian].

Пазяк, 2001 – Ukrayins`ki pry`sliv`ya, pry`kazky` ta porivnyannya z literaturny`x pam`yatok. (2001) / Upor. M. M. Pazyak. Ky`yiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

Панасенко – Ukrayins`ki pry`sliv`ya i pry`kazky`. (2012) / uporyadny`k T. M. Panasenko. Xarkiv: Tovary`stvo «Bibkolektor» [in Ukrainian].

Стаття надійшла: 10.09.2025

Прийнято: 29.19.2025

Опубліковано: 02.12.2025

РОЛЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ

Юлія ЯСЕНЧУК

*асистент кафедри іноземної філології та перекладу
Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету
вул. Соборна, 87, м. Вінниця
ORCID: 0000-0001-8507-7274
j.yasenchuk@vtei.edu.ua*

У статті розглянуто роль, особливості творення та перекладу військової лексики й неологізмів у сучасному мовному просторі. Акцент зроблено на динамічних процесах формування військової термінології, що зумовлені як технічним прогресом, так і змінами у соціально-політичному контексті, зокрема подіями, пов'язаними з воєнними конфліктами останніх років. Проаналізовано основні джерела появи нових військових термінів і неологізмів: інноваційні технології у сфері озброєння, медійний дискурс, соціальні мережі, а також вплив розмовного мовлення та Інтернет-комунікації на формування експресивних лексичних одиниць. Окреслено провідні словотвірні моделі, зокрема запозичення, калькування, аббревіації, семантичні зрушення, що сприяють збагаченню лексичної системи мови та відображають актуальні суспільні процеси.

Окрему увагу приділено проблемі перекладу новітніх військових одиниць, зокрема труднощам відтворення національно маркованих і експресивно забарвлених неологізмів («рашизм», «бавовна», «орки») засобами англійської мови. Проаналізовано типові стратегії перекладу таких одиниць: транскрибування, калькування, описовий переклад, адаптацію та визначено критерії їх вибору залежно від комунікативного контексту, функціонального навантаження і прагматичної мети тексту. Зазначено, що переклад військової лексики потребує не лише лінгвістичної компетентності, а й знання культурних, політичних і дискурсивних особливостей мовного середовища.

Зроблено висновок, що військова лексика виконує не лише номінативну, а й соціокультурну, ідентифікаційну та ідеологічну функцію, відображаючи колективний досвід народу в умовах війни.

Подальші дослідження у цій сфері мають бути спрямовані на укладання багатомовних термінологічних глосаріїв, розроблення методичних рекомендацій для перекладачів і вдосконалення перекладацьких стратегій, що забезпечать адекватність та точність відтворення військової термінології у міжмовній комунікації.

Ключові слова: військова лексика, неологізми, переклад, інформаційний простір, термінологія, російсько-українська війна.

ROLE AND SPECIFIC FEATURES OF CREATION AND TRANSLATION OF MILITARY LEXIS

Yuliia YASENCHUK

*Assistant Lecturer at the Department of Foreign Philology and Translation
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of State University of Trade and
Economics*

*87 Soborna str., Vinnytsia
ORCID: 0000-0001-8507-7274
j.yasenchuk@vtei.edu.ua*

The article examines the role, features, and specific characteristics of the formation and translation of military vocabulary and neologisms in the modern linguistic space. Particular attention is paid to the dynamic processes of military terminology development, which are influenced by technological progress as well as socio-political changes, especially those related to recent armed conflicts. The paper analyzes the main sources of new military terms and neologisms: innovative technologies in the field of weaponry, media discourse, social networks, and the impact of colloquial speech and online communication on the creation of expressive lexical units. The study outlines the main word-formation models – borrowing, calquing, abbreviation, and semantic shift – that contribute to the enrichment of the lexical system and reflect current social and cultural processes.

Special attention is given to the problem of translating newly formed military units, particularly the difficulties of rendering nationally marked and emotionally charged neologisms such as *rashism*, *cotton* (as a euphemism for explosion), and *orcs* into English. The article analyzes common translation strategies – transcription, calquing, descriptive translation, and adaptation – and determines the criteria for their use depending on the communicative context, functional purpose, and pragmatic orientation of the text. It is emphasized that the translation of military vocabulary requires not only linguistic competence but also awareness of the cultural, political, and discursive specifics of the target language environment.

The study concludes that military vocabulary performs not only a nominative but also a sociocultural, identificational, and ideological function, reflecting the collective experience and worldview of society in wartime. Further research in this field should focus on compiling multilingual terminological glossaries, developing methodological recommendations for translators, and improving translation strategies that ensure the accuracy and adequacy of military terminology transfer in cross-linguistic communication.

Key words: *military vocabulary, neologisms, translation, information space, terminology, Russian-Ukrainian war.*

Постановка проблеми. В епоху глобальних змін, викликів та активних військових конфліктів вивчення військової лексики та неологізмів набуває особливої актуальності. Збройна російська агресія у лютому 2014 р. та повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р. стали каталізаторами творення нових термінів, запозичень, семантичних новоутворень в українському словнику та початку використання не лише військовими, а й журналістами, кореспондентами та звичайними українцями.

Ураховуючи те, що українські військові проходять постійне навчання, спілкуються з іноземними партнерами, налагоджують логістику та співпрацю в межах міжнародних організацій, переклад військової лексики має велике значення для адекватного трактування, ефективних переговорів та правильної передачі інформації у ЗМІ. Сама проблема полягає у складності відтворення новітніх термінів у різних мовах через відсутність усталених еквівалентів, культурні особливості та емоційно-експресивний характер значної кількості неологізмів. Наприклад, слово «engagement» у розмовній мові означає «заручини», а у військовій лексиці – «зіткнення».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання військового перекладу сьогодні стоїть гостро, оскільки від його точності та правильності залежать якість ведення переговорів, правильне використання військової техніки та самих військових термінів у цілому. Здебільшого за якісний переклад відповідають саме військові перекладачі, оскільки вони постійно мають справу з особливостями даної сфери. Проте і цивільні перекладачі займаються його дослідженням. Багато вітчизняних перекладознавців нині займаються детальним його дослідженням. Для себе ми виділили таких науковців, як В. В. Балабін, С. Я. Янчук, О. М. Нікіфорова, О. А. Торба та ін.

Метою статті є дослідження ролі військової лексики та неологізмів у сучасному мовному просторі, аналіз їхніх особливостей творення, а також визначення основних стратегій та проблем перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Військова лексика являє собою підсистему термінології, яка охоплює поняття, пов'язані зі збройними силами, озброєнням, тактикою, стратегією, військовими діями та організацією оборонних структур. Її особливістю є прагнення до точності, уніфікації та міжнародної стандартизації (наприклад, документація НАТО).

А отже, можемо зазначити, що у сучасному світі проблема нашого дослідження є як ніколи актуальна, оскільки військовий вокабуляр української мови невпинно збільшується та збагачується, тож можемо стверджувати, що формування лексики та неологізмів у військовому дискурсі є критично важливим для лінгвістів, військових фахівців і перекладачів, тому що це може допомогти не лише аналізувати вплив різних чинників на мовний розвиток у військовій сфері, а й особливості передачі з урахуванням правил перекладу та адекватності передачі значень.

Звісно, зазначаючи способи наповнення української мови новими військовими словами, ми можемо зазначити такі популярні методи, як запозичення, калькування, словотвір (композиції, аббревіації) та семантичні зрушення.

Із погляду перекладознавства військову лексику вивчають у контексті термінознавства, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики. Особливої уваги заслуговує прагматичний аспект: у військових текстах важлива не лише точність, а й емоційний вплив на адресата.

Для здійснення ґрунтовного аналізу *матеріалами* для дослідження стали різнотипні джерела, що відображають актуальний стан військової лексики та неологізмів у сучасному комунікативному просторі, а саме: матеріали англomовних медіатекстів, онлайн-словника НАТО та словника військових термінів. Після цього ми виявили для себе такі *методи* дослідження, як дескриптивний метод, метод контент-аналізу, порівняльно-зіставний метод, етимологічний аналіз та прагматичний аналіз.

Отже, говорячи про переклад будь-яких слів різних сфер, необхідно пам'ятати про особливості їх перекладу та різні чинники впливу на цей процес. Загалом військову лексику можна віднести до лексики науково-технічного спрямування, адже вона застосовується конкретною сферою. Відповідно до В. Карабана, виокремлюють такі лексичні труднощі науково-технічного перекладу: багатозначність слів (термінів) та вибір адекватного словникового відповідника або варіанта перекладу слова (терміна), особливості вживання загальнонародних слів у науково-технічних текстах, правильне застосування того чи іншого способу перекладу лексики, визначення межі припустимості перекладацьких лексичних трансформацій, переклад термінів-неологізмів, аббревіатур, такі «фальшиві друзі» перекладача, як псевдоінтернаціоналізми, лексикалізовані форми множини іменників та терміни-омоніми, етноспецифічна лексика й етнонаціональна варіантність термінів, іншомовні слова та терміни в англійських науково-технічних текстах, різного роду власні імена/назви (фірм, установ і організацій) тощо [3].

Під час перекладу термінів з англійської мови українською лінгвісти передусім намагаються знайти лексичний еквівалент – постійну лексичну відповідність, яка точно збігається зі значенням слова. Це завдання є складним, оскільки багато термінів з'явилися відносно нещодавно, тому не завжди можливо їх накласти на реалії у нашій країні [8].

Оскільки переклад є найпоширенішим способом наповнення термінологічної лексики, перекладачі завжди зіштовхуються з проблемою правильно підбраного відповідника. І якщо в мові перекладу бракує необхідних лексичних одиниць, саме перекладачі першими намагаються створити в ній відповідні лексичні еквіваленти [2].

Існують основні прийоми перекладу термінів, такі як описовий переклад, переклад за допомогою використання родового відмінка, калькування або дослівний переклад, транскрибування, транслітерація, переклад за допомогою використання різних прийменників [2].

Як зазначалося, для здійснення нашого дослідження ми використовували засоби масової інформації (найбільше – англomовний сайт BBC), словники НАТО та військові словники. На основі цього ми створили таблиці термінів та аббревіатур.

Українсько-англійський перелік військових термінів

Українські терміни	Англійський переклад
безпосередня авіаційна підтримка	close air support
безпосередня вогнева підтримка	close supporting fire
безпосередня підтримка	direct support
бойова стійкість	sustainability
бойове завдання/місія	mission
бойове розпорядження	fragmentary order (FRAGO)
бойовий наказ	operation order (OPORD)
бойовий порядок	order of battle (ORBAT)
бойовий порядок/побудова військ	formation
бойові порядки підрозділів	Disposition
варіант дій	course of action (COA)
варіант дій	course of action (COA)
взаємодія	liaison
висадка морського десанту	amphibious assault
відволікання	diversion
вогневе ураження	fires
встановлена операційна процедура	standing operating procedure (SOP)
ділянка бойового зіткнення	engagement area
дозвіл на відкриття вогню	engagement authority (EA)
дозор/секрет	screen
захист військ	force protection (FP)
захід координації вогневої підтримки	fire support coordination measure (FSCM)
зачищення району	mopping up
зіткнення	engagement
знешкодження вибухових боєприпасів	explosive ordnance disposal (EOD)

Отже, здійснюючи підсумок перекладу слів, наявних у табл. 1, можемо зробити висновок, що для якісного перекладу ми, перш за все, перевіряли значення слова, адже в різних сферах ці слова мають абсолютно протилежні значення. Для цього ми застосовували словник НАТО зі значеннями слів. Лише після перевірки значення ми розпочинали роботу з калькуванням. Саме тому найбільш поширеним методом перекладу військових слів для нас став описовий переклад, а також калькування.

Наступним блоком роботи стали абрєвіатури військової лексики. Вони були одними з найскладніших, адже для їх адекватного перекладу ми спершу перевіряли їх повне написання, а вже потім переходили до перекладу. Під час роботи ми помітили, що лише приблизно 25% англійських абрєвіатур мають українських еквівалент. При цьому під час перекладу було застосовано такі методи, як описовий, калькування відповідника. Значно рідше було застосовано транслітерацію та транскодування.

Українсько-англійський перелік військових абревіатур

Англійська абревіатура	Англійський термін	Українська абревіатура	Український переклад
AA	Assembly area	РЗ	Район зосередження
AAR	After-Action Review	АПД	Аналіз проведених дій
AO	Area of Operations	-	Район ведення бою (дій) / Район операції (бойового завдання)
AREA	Area	-	Район дій
APOD	Airport of debarkation	-	Аеродром висадки
APOE	Airport of embarkation	-	Аеродром завантаження
BP	Battle position	-	Бойові позиції
CAS	Close air support	-	Безпосередньої авіаційної підтримки
EA	Engagement Area	-	Ділянка бойового зіткнення / Район ведення вогню
EEI	Essential Tasks	-	Основні завдання
E-ENEMY	Enemy	-	Противник, сили і засоби противника
FRAGO	Fragmentary Order	БР	Бойове розпорядження
FS	Fire support	-	Вогнева підтримка
FSO	Fire support officer	-	Офіцер вогневої підтримки
FSCL	Fire support coordination line	-	Рубіж координації вогневої підтримки
FFA	Free-fire area	-	Район вільного ведення вогню
FEBA	Forward edge of the battle area	-	Лінія бойового зіткнення
HPT	High-payoff targets	-	Першочергові цілі для ураження
HPTL	High-payoff targets list	-	Перелік першочергових цілей
HVTL	High Value Target List	-	Перелік важливих пріоритетних цілей (об'єктів) противника для ураження
HVTs	High-value targets	-	Важливі (пріоритетні) цілі
LD	Line of departure	-	Вихідний рубіж
LC	Line of contact	-	Лінія зіткнення / Рубіж переходу в атаку з положення безпосереднього зіткнення з противником
MDMP ППВР	Military Decision Making Process	ППВР	Процес прийняття військового рішення
ME	Main Efforts	ОС	Основні зусилля
METT-TC	Mission, Enemy, Terrain and Weather, Troops and support available – time available and civil considerations	ЗПМСЧ-ЦН	Завдання, противник, місцевість та погодні умови, свої війська та підтримка: наявний час, цивільні аспекти
M	Mission	-	Завдання/Бойове завдання
MA	Mission Analysis	-	Аналіз завдання
NATO	North Atlantic Treaty Organization	НАТО	Організація Північноатлантичного Договору
NFA	No-fire area	-	Район заборони ведення вогню
OPLAN	Operations Plan	ПО	План операції (бою) / Оперативний план
OPORD БН	Operation Order	-	Бойовий наказ
Ov O	Overlay Order	-	Графічна частина бойового наказу
OP	Observation post	-	Пост спостереження

PIRs	Priority information requirements	-	Відомості про склад, стан (можливості), положення, характер дій противника, смугу (район) майбутніх дій (погодні умови)
PL	Phase line	-	Рубіж регулювання (рубіж етапу)
RECON	Reconnaissance	-	Рекогносцировка
TLP	Troop Leader Procedures	ППОР	Процедури управління підрозділами/ Процедури прийняття одноосібних рішень (відділення-рота)
WARNO	Warning Order	ПБР	Попереднє бойове розпорядження
WARNO#1,2	Warning order	(ПР)	Попереднє розпорядження
WARNO#3	Warning order	(ПБР)	Попереднє бойове розпорядження
5 Ws	Who? What? Where? When? Why?	5 питань	(Хто? Що? Де? Коли? Чому?)

Висновки й перспективи подальшого дослідження. В умовах сучасних реалій в Україні та постійного невинного розвитку української мови в умовах війни українська мова надзвичайно розширює свої лексичні горизонти. У ході дослідження з'ясовано, що військова лексика становить важливий та динамічний пласт сучасної мови, розвиток якого безпосередньо пов'язаний із соціально-політичними процесами, технологічним прогресом і глобалізацією. Військові терміни виконують не лише суто номінативну функцію, забезпечуючи точність комунікації в армійському та міжнародному середовищі, а й стають потужним інструментом формування суспільної свідомості, національної ідентичності та інформаційного протистояння.

Особливе значення має проблема перекладу військової термінології. Установлено, що для відтворення військової лексики найбільш поширеними є стратегії транскрибування, калькування, описового перекладу.

Проведений аналіз дає змогу зробити висновок, що сучасні військові терміни нині відіграють роль маркера історичного часу. Їх поява та закріплення у мовному просторі є відображенням трансформаційних процесів у суспільстві. У контексті війни ці одиниці стають не лише засобом номінації, а й інструментом символічної боротьби, відображенням колективних емоцій та переживань.

Таким чином, роль військової лексики виходить за межі суто термінологічної сфери, адже вона формує інформаційний простір, впливає на міжнародний імідж держави та сприяє консолідації суспільства.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на укладання багатомовних глосаріїв сучасних військових неологізмів, аналіз їх функціонування у різних жанрах та розроблення рекомендацій для перекладачів, що працюють у сфері військової комунікації. Саме такий підхід сприятиме підвищенню точності, ефективності та культурної адекватності міжмовної взаємодії у глобалізованому світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабін В.В. Теоретико-концептуальні основи військового перекладу. *Філологічні трактати*. 2018. Т. 10. № 1. С. 7–18. URL: http://nbuv.gov.ua/ujrn/filtr_2018_10_1_3. (дата звернення: 23.08.2025).

2. Герасімова О.М. Особливості перекладу термінів (на прикладі прикордонного дискурсу). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2016. № 22. С. 180–182
3. Карабан В. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова книга, 2004. 407 с.
4. Пуш О.М., Гасюк Н.В. Особливості перекладу військової термінології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. № 58. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.58.68>
5. Словник військових та суміжних термінів (Dictionary Of Military and Associated Terms) Department of Defence 15 February 2016.
6. Словник термінів та визначень НАТО / Офіс зі стандартизації НАТО, 2021 РІК (NATO glossary of terms and definitions, NATO standardization office (NSO), 15 December 2021.
7. Торба О.А. Особливості військового перекладу. *Соціально-гуманітарні проблеми ХХІ століття: актуальність, багатополарність, перспективи розвитку* : матеріали І науково-практичної конференції, м. Полтава, 29 листопада 2022 р.
8. Фурт Д.В. Способи перекладу термінів українською мовою з англійської. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного університету*. 2018. № 17. С. 272–281. <https://doi.org/10.31812/filstd.v17i0.196>
9. Hafsa Khalil Russia launches biggest wave of strikes on Ukraine for weeks. BBC News, 21.08.2025. URL: <https://www.bbc.com/news/articles/c62wj8yje2eo> (дата звернення 25.08.2025)
10. No Ceasefire, No Deal: What Summit Means for Trump, Putin and Ukraine. BBC News, 16.08.2025. URL: <https://www.bbc.com/news/articles/clyvd3gkg1po> (дата звернення: 23.08.2025).
11. Patrick Jackson Why Donetsk 'fortress belt' matters so much for Ukraine's defences. BBC News, 20.08.2025 URL: <https://www.bbc.com/news/articles/cj6yd4d5zj6o> (дата звернення: 25.08.2025)
12. The Visual Journalism team Ukraine in maps: Tracking the war with Russia. BBC News, 22.08.2025. URL: <https://www.bbc.com/news/articles/c0l0k4389g2o> (дата звернення: 25.08.2025).
13. Tom Edgington & Nick Eardley How much has the US given to Ukraine? BBC News, 21.08.2025. URL: <https://www.bbc.com/news/articles/crew8y7pwd5o> (дата звернення: 23.08.2025).

REFERENCES

1. Balabin, V.V. (2018). Teoretyko-kontseptualni osnovy viiskovoho perekladu [Theoretical and conceptual framework for military translation]. *Filolohichni traktaty*. T. 10, № 1. Sumy, S. 7–18. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/ujrn/filtr_2018_10_1_3. (date of accessed 23.08.2025) [in Ukrainian].
2. Herasimova, O.M. (2016) Osoblyvosti perekladu terminiv (na prykladi prykordonnoho dyskursu) [Peculiarities of terms translation (on the example of the

border discourse)]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia.*, (22), S. 180–182 [in Ukrainian].

3. Karaban, V. (2004). *Pereklad anhliiskoi naukovoï i tekhnichnoi literatury. Hramatychni trudnoshchi ta zhanrovo-stylistychni problemy*. Vinnytsia : Nova knyha. 407 s. [in Ukrainian].

4. Push, O., & Hasiuk, N. (2022). Osoblyvosti perekladu viiskovoi terminolohii [Peculiarities of translation of military terminology]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia*. № 58. Odesa, <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.58.68> [in Ukrainian].

5. *Slovnyk Viiskovykh ta sumizhnykh terminiv* [Dictionary Of Military and Associated Terms] Department of Defence 15 February 2016.

6. *Slovnyk Terminiv ta vyznachen NATO*, ofis zi standartyzatsii NATO, 2021 RIK [NATO glossary of terms and definitions, NATO standardization office (NSO)], 15 December 2021.

7. Torba, O.A. (2022). Osoblyvosti viiskovoho pereklalu [Features of military translation]. *Sotsialno-humanitarni problemy XXI stolittia: Aktualnist, bahatopoliarnist, perspektyvy rozvytku. Materialy I naukovo-praktychnoi konferentsii*. Poltava, 29 lystopada. [in Ukrainian].

8. Furt, D.V. (2018). Sposoby perekladu terminiv ukrainskoiu movoiu z anhliiskoi [Ways of translating terms from English into Ukrainian.]. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyi Kryvorizkoho derzhavnogo universytetu*. № 17. Kryvyi Rih, 272-281 <https://doi.org/10.31812/filstd.v17i0.196> [in Ukrainian].

9. Hafsa Khalil Russia launches biggest wave of strikes on Ukraine for weeks. BBC News, 21.08.2025 Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/articles/c62wj8yje2eo> (date of accessed 25.08.2025).

10. No Ceasefire, No Deal: What Summit Means for Trump, Putin and Ukraine. BBC News, 16.08.2025 Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/articles/clyvd3gkg1po> (date of accessed 23.08.2025).

11. Patrick Jackson Why Donetsk «fortress belt» matters so much for Ukraine's defences. BBC News, 20.08.2025 Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/articles/cj6yd4d5zj6o> (date of accessed 25.08.2025).

12. The Visual Journalism team Ukraine in maps: Tracking the war with Russia. BBC News, 22.08.2025. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/articles/c0l0k4389g2o> (date of accessed 25.08.2025)

13. Tom Edgington & Nick Eardley How much has the US given to Ukraine? BBC News, 21.08.2025 Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/articles/crew8y7pwd5o> (date of accessed 23.08.2025).

Стаття надійшла: 06.09.2025

Прийнято: 19.09.2025

Опубліковано: 02.12.2025

УДК 373.5.016:[81+82]:004.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-1222.2025-60-18>

**ІНТЕГРАЦІЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕС
МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ**

Світлана БОНДАР

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ

ORCID: 0000-0001-7307-7672

s.horobets@kubg.edu.ua

Володимир ШКАВРО

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури,

компаративістики та грінченкознавства

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ

ORCID: 0009-0005-1870-1539

v.shkavro@kubg.edu.ua

У статті розглянуто особливості впровадження цифрових технологій у процес викладання української мови для учнів старших класів. Обґрунтовано актуальність теми у зв'язку з потребою модернізації освітнього процесу, подоланням освітніх утрат та формуванням комунікативної компетентності учнів старших класів. Акцентовано увагу на значенні цифровізації освіти, що передбачає використання інноваційних платформ і застосунків для забезпечення гнучкості навчання в онлайн– та офлайн-форматах. Охарактеризовано переваги інтеграції цифрових засобів, серед яких – підвищення мотивації, розвиток цифрової грамотності, удосконалення мовленнєвих навичок та можливість індивідуалізації освітнього процесу. Проаналізовано сучасні освітні інструменти, які можна застосовувати під час вивчення української мови у військових закладах освіти, а також спеціалізовані україномовні застосунки. Виокремлено методичні прийоми, що сприяють інтеграції цифрового середовища в освітній процес: проєктна діяльність, інтерактивні моделі, гейміфікація, використання мультимедійних матеріалів. Окреслено ключові виклики цифрового навчання: нерівномірний рівень цифрової грамотності учнів старших класів, проблеми з тайм-менеджментом та обмеженість живого спілкування. Запропоновано шляхи подолання зазначених труднощів, зокрема проведення інструктажів, структурованість навчальних

блоків, створення безпечного середовища для спроб і помилок. У результаті дослідження визначено, що цифрові технології відкривають нові перспективи для ефективності мовно-літературної освіти учнів старших класів, зокрема у ліцеях військового профілю. Технологізація сприяє підвищенню ефективності навчального процесу, вимагає від учителів поступової інтеграції платформ на уроках, що зумовлює урахування особливостей навчального середовища.

Ключові слова: військовий ліцей, дистанційне навчання, цифровізація, українська мова, цифрові технології.

INTEGRATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES INTO THE LANGUAGE AND LITERATURE EDUCATION OF SENIOR STUDENTS

Svitlana BONDAR

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
18/2 Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv
ORCID: 0009-0005-1870-1539
s.horobets@kubg.edu.ua*

Volodymyr SHKAVRO

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature,
Comparative Studies, and Grinchenko Studies
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
18/2 Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv
ORCID: 0000-0001-7307-7672
v.shkavro@kubg.edu.ua*

The article explores the implementation of digital technologies in teaching the Ukrainian language to high school students. The relevance of the topic is substantiated by the need to modernize the educational process, overcome learning gaps, and develop communicative competence. Emphasis is placed on the importance of education digitalization through innovative platforms and applications that ensure flexible learning in online and offline formats. The advantages of integrating digital tools include increased motivation, enhanced digital literacy, improved speech skills, and the individualization of learning. Modern educational tools and Ukrainian-language applications suitable for military educational institutions are analyzed. The study highlights effective methodological approaches such as project-based learning, interactive models, gamification, and multimedia integration. The main challenges of digital learning are identified: unequal levels of digital literacy, time management issues, and reduced live communication. The article proposes ways to address these problems,

including training sessions, offline alternatives, structured learning modules, and a safe environment for experimentation. The findings indicate that digital technologies open new opportunities for improving the efficiency of language and literature education in senior grades, especially in military lyceums. The technologization of education enhances learning effectiveness and requires teachers to gradually integrate digital platforms into lessons while considering the specific characteristics of the educational environment.

Key words: *military lyceum, distance learning, digitalization, Ukrainian language, digital technologies.*

Постановка проблеми. Сучасний освітній процес перебуває під впливом глобальних цифрових трансформацій, що зумовлюють потребу в модернізації підходів до викладання мовно-літературних дисциплін в учнів старших класів. Традиційні методи навчання вже не повною мірою задовольняють потреби учнів, особливо в умовах воєнного стану, коли актуальним є дистанційне та змішане навчання, а не лише очний формат. Наявні освітні виклики, зокрема освітні втрати, нерівномірний рівень цифрової грамотності учнів і обмеженість безпосереднього спілкування посилюють проблему ефективної організації навчання української мови. Водночас цифрові технології відкривають нові можливості для індивідуалізації навчання, підвищення мотивації та розвитку комунікативної компетентності здобувачів освіти. Однак їх інтеграція вимагає від учителя не лише високої цифрової компетентності, а й здатності адаптувати методики до специфіки військових закладів освіти та вікових особливостей старшокласників. У цьому контексті актуальним є пошук шляхів оптимального поєднання традиційних і цифрових методів задля підвищення ефективності мовно-літературної освіти.

Освітній простір сьогодні стрімко трансформується за допомогою цифрових технологій, що зумовлює необхідність модернізації навчального процесу у закладах загальної середньої освіти. В Україні в межах реформи «Нова українська школа» зацентовано увагу на створенні інноваційного освітнього середовища, інтеграції ІКТ та розвитку цифрової грамотності. Формування ключових компетентностей у процесі навчання є одним із пріоритетних завдань освіти, особливо для учнів старших класів у ліцєях військового профілю, де якість комунікації має велике значення для професійної підготовки майбутніх фахівців військової справи.

В умовах воєнного стану навчальний процес у закладах освіти має бути насамперед безпечним, а відповідно, гнучким (як в онлайн, так і офлайн-форматі), сучасним (застосовувати цифрові технології у процесі викладання української мови), інтерактивним (використання інноваційних методів навчання), задовольняти потреби та можливості здобувачів освіти. Такий процес є компетентнісно орієнтованим та відповідатиме сучасним вимогам, зокрема у закладах освіти військового профілю.

Навчання у військових ліцєях має низку особливостей, зокрема поєднання загальноосвітньої та військово-професійної підготовки, суворі дисципліна,

чіткий розклад та орієнтація на розвиток аналітичного мислення, комунікативних навичок і стратегічного планування. Ураховуючи ці особливості, інтеграція цифрових технологій під час навчання української мови у військових ліцях в умовах воєнного стану вимагає розроблення спеціального методичного підходу до викладання, що дасть змогу поєднати переваги цифрового навчання з вимогами, які висувуються до закладів такого типу.

Попри значний потенціал цифрових технологій, які почали активно впроваджуватися після COVID, повномасштабного вторгнення, ефективність використання цифрових технологій у військових закладах освіти, методичних орієнтирів щодо використання цифрових технологій є недостатньо дослідженою, а отже, актуальною для подальших розвідок. Це зумовлює необхідність дослідження процесу та адаптації сучасних цифрових технологій до умов навчання у закладах загальної середньої освіти військового профілю.

Метою статті є аналіз особливостей упровадження цифрових технологій у процес викладання української мови для учнів старших класів військового ліцею в умовах дистанційного навчання, визначення ефективних інструментів та методик, а також окреслення основних викликів, що постають перед учителями та учнями старших класів під час інтеграції цифрових технологій у процесі мовно-літературної освіти учнів старших класів.

Завдання полягають у дослідженні особливостей інтеграції цифрових технологій у процесі мовно-літературної освіти учнів старших класів, а також аналізі переваг та недоліків платформ для навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає можливість стверджувати, що в умовах воєнного стану освітній процес потребує постійної адаптації, тож є актуальною темою для дослідження науковцями, методистами та вчителями-практиками. Огляд фахової літератури дав змогу виокремити розвідки щодо використання цифрових технологій у закладах освіти. О. Пищик [4] проаналізувала виклики, які постають перед освітою під час інтеграції цифрових технологій, адже це сприяє якості, доступності та індивідуалізації навчання; М. Мар'єнко, А. Сухіх досліджували впровадження цифрових технологій у процесі організації цифрового навчання [2]; С. Толочко [8], М. Толмач [7], О. Кривонос, О. Котенко [1] обґрунтовували доцільність використання цифрових технологій у закладах освіти різних рівнів.

На продуктивності цифрових технологій в освіті наголошують дослідники С. Крамаренко, Н. Морзе, М. Редько, О. Спіріна, Т. Яценко, І. Хом'як. Цифровізація освіти в Україні стала не лише викликом, а й потужним імпульсом для трансформації підходів до навчання, зокрема у сфері мовної освіти. Як зазначають Н. Морзе та О. Буйницька, цифрове освітнє середовище змінює функції учителя, розширює доступ до освітніх ресурсів, сприяє персоналізації та формуванню цифрових компетентностей як в учнів, так і в педагогів [3].

Цифровізація сфери освіти в Україні дає змогу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій поєднати потенціал здобувачів освіти та можливості

штучного інтелекту, інноваційних наукових розробок тощо. Активне впровадження цифрових технологій в освітній процес почалося під час пандемії COVID (створено проєкт «Всеукраїнська школа онлайн», розроблено онлайн-курси для вивчення предметів шкільного циклу) та продовжує вдосконалюватися після повномасштабного вторгнення в Україну (європейські та американські компанії надали безкоштовний доступ до інтерактивних платформ Kahoot, meet, zoom, canva та інших освітніх платформ). Нині в освітній системі України діє змішаний формат навчання, що передбачає поєднання офлайн– та онлайн-навчання. Тож використання цифрових технологій у процесі викладання української мови дає змогу вчителю бути гнучким, активним, дієвим, а також залучати всіх учасників навчального процесу до взаємодії під час навчання в аудиторії, укритті чи під час дистанційного навчання.

Засади створення технологій дистанційного навчання та їх упровадження у навчальний процес розглянуто в наукових працях О. Анісімової, Д. Бодненка, Л. Варченко, О. Жильцова, Г. Корицької, Н. Морзе, С. Сисоєвої та ін., які звертають увагу на безпечність системи й ефективність створення середовища для безконтактної взаємодії учасників освітнього процесу, що покращує навчальну взаємодію відповідно до компетентнісної парадигми навчання. Використання засобів ІКТ, упровадження хмарних технологій в українськомовній освіті розглядали В. Биков, Г. Дегтярьова, С. Караман, Г. Корицька та ін.

Для здобувачів освіти військового профілю, які готуються до виконання службових обов'язків у Збройних силах України, володіння державною мовою є не лише академічною потребою чи надважливим чинником професійної підготовки, а й необхідністю дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Отже, викладання української мови у військових закладах має бути адаптованим до структурованого й регламентованого освітнього процесу. Процес навчання у військових навчальних закладах має особливості, які пов'язані з військовою дисципліною, чітким розкладом, готовністю до самостійності учнів, навчальними матеріалами військової тематики, дисципліною, підготовкою до виконання службових обов'язків та вихованням патріотизму. Навчання у дистанційному форматі додало нових викликів, що унеможливило безпосередній контакт зі здобувачами освіти, контроль за виконанням завдань та мотивації здобувачів освіти. Це зумовлює упровадження інноваційних підходів, розширення спектру навчальних методик та їх адаптацію до потреб конкретних здобувачів освіти у зручний для них час вивчати матеріал; необхідність підтримки високого рівня інтерактивності з метою запобігання формальному засвоєнню матеріалу та забезпечення активної участі здобувачів освіти в навчальному процесі; вимог до розвитку професійного мовлення, що передбачає інтеграцію навчання української мови з формуванням комунікативної компетентності, необхідної для майбутньої військової служби під час передавання повідомлень, заповнення ділової документації та спілкування між військовими.

За даними ЮНЕСКО, понад 90% закладів вищої освіти у країнах світу використовують не лише елементи цифрового навчання, а й вибудовують навчальний

процес із постійним використанням цифрових технологій. В Україні цей процес значно прискорився після 2020 р., коли виникла потреба у масовому переході до дистанційного формату навчання. Основними тенденціями цифровізації освіти є: інтеграція систем управління навчанням (LMS); використання штучного інтелекту для індивідуалізації освітнього процесу; упровадження технологій віртуальної та доповненої реальності; розвиток та постійне вдосконалення мобільного навчання; створення спеціалізованих цифрових освітніх систем.

Процес викладання української мови для учнів старших класів має особливості, які корелюють не лише з вимогами до навчальних програм у військових закладах освіти, а й із психологічними та віковими характеристиками здобувачів освіти. Сучасний світ стрімко змінюється, сучасна молодь оточена цифровими технологіями, використовує різноманітні гаджети і застосунки для отримання доступу до інформації, тому здобувачі освіти зобов'язані освоїти цифрову грамотність. Активне використання учнів соціальних мереж впливає на візуальне сприймання, що зумовлює звичку до яскравих зображень, образів та інтерактивних матеріалів, а не лише текстової інформації. Постійний перегляд поколінням зумерів коротких відеороликів у соціальних мережах «ТікТок» та «Інстаграм» сприяє розвитку кліпового мислення, що зумовлює короткочасність концентрації уваги на одному матеріалі, бо вони звикли до швидкої зміни інформації. Соціальні мережі є спонукальним засобом до соціальної активності, адже здобувачі освіти використовують контент для ведення власного блогу, спілкування, обміну інформацією чи самовираження. Отже, цифрові засоби інформації допомагають молоді прагнути до розвитку своїх талантів, саморозвитку для вибору майбутнього фаху, самостійного навчання, пошуку мотивації й можливості самоствердитися з-поміж однолітків, а вивчення української мови допоможе створити якісний контент.

Сучасний ринок освітніх технологій пропонує широкий спектр інструментів для дистанційного вивчення української мови. Інтерактивні платформи Moodle, Google Classroom забезпечують базову організацію дистанційного навчання як зі стаціонарного комп'ютера чи ноутбука, так і з планшета чи мобільного телефону. Учитель має можливість на платформах створювати структуровані курси, керувати навчальним процесом та здійснювати моніторинг успішності здобувачів освіти. Спеціалізовані українськомовні застосунки (Duolingo, Lingva.Skills, P.I.D, Palianytsia App, «Давай займемося текстом», «АнтиСуржик: Вчи українську») пропонують адаптивне вивчення української мови та можливість практикувати мову в зручний час, а можливість інтеграції гейміфікації у навчальний процес підвищує мотивацію та залученість користувачів. Комунікаційні платформи Meet, Zoom, Microsoft Teams забезпечують можливість синхронного навчання через відеоконференції та групові заняття. Синхронна модель передбачає одночасну участь учителя та учнів у навчальному процесі через відеоконференції та онлайн-заняття. Це забезпечує безпосередню взаємодію та можливість миттєвого зворотного зв'язку між учителем та здобувачем освіти.

Розроблення структури уроків у закладах освіти військового профілю з урахуванням цифрових технологій вимагає високого рівня цифрової педагогічної компетентності вчителя, адже охоплює не лише технічні навички, а й уміння застосовувати засоби ІКТ відповідно до дидактичних цілей, ураховуючи вікові, психолого-педагогічні особливості учнів, рівні володіння навчальним матеріалом та наявність необхідних гаджетів у здобувачів освіти. Використання цифрових технологій передбачає застосування методичних прийомів, які б поєднали цифрове середовище та навчальний процес, як-от:

1) **проектна діяльність у цифровому середовищі** – реалізується шляхом розроблення мультимедійних проєктів із використанням сервісів Google Drive, Canva, Prezi, що сприяє комплексному розвитку мовленнєвих і цифрових компетентностей. Запропонуйте учням такі завдання: *1) створити проєкт «Мовні помилки у військовій сфері: накази, реклама, мовлення» за допомогою онлайн-платформи Prezi або Canva; 2) розробіть мультимедійну презентацію за допомогою онлайн-платформи (Google Drive, Canva), презентуйте на аудиторію;*

2) **інтерактивні моделі навчання** – включають використання дискусійних платформ, вебінарів, симуляційних навчальних завдань для аналізу військових наказів і нормативних документів. Запропонуйте учням такі завдання: *1) візьміть участь в учнівському круглому столі та представте проєкт «Мовні помилки у військовій сфері: накази, реклама, мовлення» (таким чином, учні не тільки підготують презентації, а й захищатимуть перед іншими, що підготує до майбутньої участі в олімпіадах чи захисту наукової роботи в МАН); 2) розробіть тестування на тему «Цікава лексика української мови» на одній із запропонованих онлайн-платформах («Всеосвіта», «На Урок», Classtime) та ін.;*

3) **гейміфікація навчального процесу** – застосування рейтингових систем, балів, значків і сертифікатів (ClassDojo, Duolingo) сприяє підвищенню мотивації учнів старших класів до навчання. Запропонуйте учням таке завдання: *розподіліться на групи, виконайте завдання в онлайн-застосунку ClassDojo на тему «Роди іменника», а під час виконання завдань виписуйте в зошит слова, роди яких ви не знали, представте записані результати перед однокласниками.*

Попри значні переваги цифрових технологій їх упровадження в освітній процес досі має низку проблем: обмеженість живого спілкування – необхідно активніше залучати дискусійні формати занять, рольові ігри та комунікативні тренінги; різний рівень цифрової грамотності здобувачів освіти – доцільним є проведення навчальних семінарів та інструктажів щодо використання цифрових інструментів; проблеми з контролем самостійної роботи – вирішуються шляхом поєднання автоматизованого оцінювання та відеозвітування у процесі виконання завдань.

У процесі навчання та взаємодії із цифровими технологіями є труднощі з недостатньою поінформованістю учнів про той чи інший цифровий інструмент, що спричиняє складнощі під час користування онлайн-платформами. Це зумовлено нерівномірним досвідом роботи із цифровими інструментами здобувачами освіти в різних регіонах України. Також в учнів виникають проблеми

з тайм-менеджментом, що призводить до відсутності звички самостійно планувати час для виконання цифрових завдань. Щоб цьому зарадити, необхідно проводити цілеспрямоване навчання цифрової грамотності; інтегрувати цифрові вправи в чітко структуровані навчальні блоки; урахувати індивідуальні можливості учнів під час створення завдань; використовувати офлайн-альтернативи цифрових матеріалів у разі обмежень; створювати безпечне середовище для спроб і помилок. Таким чином, професійне використання цифрових технологій учителем української мови і літератури має певні обмеження, тому необхідно інтегрувати цифрові платформи поступово, наприклад одну-дві впродовж місяця, та ознайомлювати з різними функціями платформ, щоб не перенавантажувати учнів; урахувати особливості навчальних закладів і специфіку навчального закладу.

Досвід використання цифрових технологій у режимі онлайн- та офлайн-навчання уможливорює виокремлення особливостей онлайн-ових платформ у процесі вивчення української мови та літератури учнями старших класів. Ефективно організувати освітній процес в офлайн-режимі можливо за допомогою Google Classroom. У межах вивчення певної теми в онлайн- чи офлайн-режимі є можливість організувати низку практичних завдань, які дадуть змогу миттєво надіслати учневі роботу, а вчителю – перевірити та оцінити її. Для онлайн-режиму дієвим є використання платформи Microsoft Teams, яка дає змогу створити онлайн-кімнати для роботи в групах, використовувати спільний чат, редагувати одночасно всім учасникам навчального процесу документ чи презентацію, використовувати інструменти для урізноманітнення освітнього процесу.

Відпрацювання мовленнєвих навичок здобувачами освіти в старших класах як в онлайн, так і під час офлайн-навчання можливе за допомогою платформ LearningApps, Wordwall. Для створення вправ на розпізнавання стилістичних помилок, редагування речень, узгодження числівників та іменників ефективною виявилася платформа LearningApps. Під час вивчення теми «Синтаксис складного речення» було запропоновано вправу «Напиши заяву», де учні мали самостійно відновити структуру офіційного документа, попередньо вивчивши правила побудови складнопідрядних речень та доречність використання в офіційних документах. Елементи гейміфікації впроваджувалися за допомогою платформи Wordwall, адже відпрацювання навичок мовлення є ефективним і цікавим саме під час гри.

Платформи для вдосконалення навичок письма дають змогу створити мовне портфоліо, інфографіки, плани виступів, візуалізацію тем. За допомогою онлайн-платформ Padlet та Canva учні старших класів брали участь у проєкті «Говоримо українською – захищаємо державні кордони», створювали мотиваційні плакати на основі цитат із творів класичних та сучасних українських письменників. Завдання мало на меті поєднати мовну грамотність із патріотичним вихованням та мотивацією до поглибленого вивчення мови.

Синхронне навчання на платформах для відеозв'язку дуже важливе в контексті освітнього процесу, особливо у ліцеях військового профілю, де важливі

стабільність, безпека та простота використання. Для вивчення української мови зручно поєднувати платформи Zoom, Microsoft Teams та Google Meet. Кожен урок української мови має свої особливості, як і зазначені платформи. Формат уроку у вигляді мовного батлу чи роботи в групах зручно реалізовувати через сесійні відеозали (Breakout Rooms) у Zoom або Microsoft Teams. Проте для запису відеоуроку жоден із застосунків не може використовуватися, якщо заклад освіти не має корпоративного акаунту. Google Meet має синхронізацію із Google Classroom, Google Calendar, Drive, Docs; не потрібно встановлювати додаткові програми; сумісний із мобільними пристроями, у разі незадовільного зв'язку має інтуїтивний інтерфейс для зручного користування. Порівняння найпоширеніших засобів для онлайн-конференції наведено в табл. 1.

Критерій	Google Meet	Zoom	Microsoft Teams
Інтеграція з Classroom	Повна	Обмежена	Обмежена
Доступність для учнів	Без установлення	Потрібно встановити ПЗ	Потрібно встановити ПЗ, складний інтерфейс
Безоплатний доступ	Доступно	40 хв у free-версії	Доступно
Якість відео/аудіо	Стабільна	Залежить від сервера	Стабільна
Безпека для учнів	Висока	Менше контролю	Висока

Отже, інтеграція онлайн-платформ під час мовно-літературної освіти учнів старших класів є необхідною в умовах сучасних освітніх трансформацій та воєнного стану в Україні. Цифрові інструменти (Google Classroom, Moodle, Google Meet, LearningApps, Padlet та ін.) забезпечують гнучкість навчального середовища, сприяють підвищенню мотивації учнів, розвивають цифрову та мовленнєву компетентності, а також дають змогу адаптувати освітній процес до специфіки військової підготовки. Раціональне та методично виважене впровадження цих платформ підвищує ефективність засвоєння навчального матеріалу й формує в учнів старших класів здатність до комунікації у реальних та професійно орієнтованих умовах. Проте вчителі мають пам'ятати: щоб убезпечити урок від сторонніх учасників, необхідно правильно налаштувати онлайн-платформи та контролювати долучення учасників до онлайн-відеоконференцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кривонос О., Котенко О. Використання цифрових технологій в освітньому процесі. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 1,15. С. 161–176.
2. Мар'єнко М., Сухіх А. Організація навчального процесу у ЗЗСО засобами цифрових технологій під час воєнного стану. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 2. С. 31–37. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/595> (дата звернення: 11.09.2025).

3. Морзе Н., Буйницька О. Модернізація освіти в цифровому вимірі : монографія. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2021. 244 с. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/38542/> (дата звернення: 13.09.2025).

4. Пищик О. Інтеграція цифрових технологій у сучасній освіті: аналіз викликів та можливостей. *Актуальні проблеми в системі освіти: загальноосвітній заклад середньої освіти – доуніверситетська підготовка – заклад вищої освіти*, 1(4), 368–377. URL: <https://doi.org/10.18372/2786-5487.1.18752> (дата звернення: 13.09.2025).

5. Шемицька Є. Соціальні мережі та месенджери як інструмент для викладання історії в українських ВНЗ. *Грані*. 2022. № 25,6. С. 74–79.

6. Сисоєва С. Педагогічні аспекти цифровізації освіти. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Серія «Педагогічні науки»*. 2021. № 4(69). С. 24–32.

7. Толмач М. Цифрові технології в освіті: можливості й тенденції застосування. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2021. № 4(2). С. 159–171. URL: <http://infotech-soccult.knukim.edu.ua/article/view/247474> (дата звернення: 18.08.2025).

8. Толочко С. Цифрова компетентність педагогів в умовах цифровізації закладів освіти та дистанційного навчання. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*. 2021. № 169(13). С. 28–35. URL: <https://visnyk.chnpu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/358> (дата звернення: 15.09.2025).

9. Ткаченко Л., Хмельницька О. Особливості впровадження дистанційного навчання в освітній процес закладу вищої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. Т. 3. № 75. С. 91–96.

REFERENCES

1. Kryvonos, O., & Kotenko, O. (2023). Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnolohii v osvithomu protsesi [The use of digital technologies in the educational process]. *Nauka i tekhnika sohodni*, 1(15), 161–176.

2. Marienko, M., & Sukhikh, A. (2022). Orhanizatsiia navchalnoho protsesu u ZZSO zasobamy tsyfrovyykh tekhnolohii pid chas voiennoho stanu [Organization of the educational process in secondary schools through digital technologies during martial law]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, 2, 31–37. <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/595>

3. Morze, N., & Buinytska, O. (2021). Modernizatsiia osvity v tsyfrovomu vymiri: monohrafiia [Modernization of education in the digital dimension: A monograph]. Kyiv: Kyivskyi universytet im. B. Hrinchenka. <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/38542/>

4. Pyshchyk, O. (2021). Intehratsiia tsyfrovyykh tekhnolohii u suchasniy osviti: analiz vyklykiv ta mozhlyvostei [Integration of digital technologies in modern education: Analysis of challenges and opportunities]. *Aktualni problemy v systemi osvity: zahalnoosvitnii zaklad serednoi osvity – douniversytetska pidhotovka – zaklad vyshchoi osvity*, 1(4), 368–377. <https://doi.org/10.18372/2786-5487.1.18752>

5. Schemytska, Ye. (2022). Sotsialni merezhi ta mesendzhery yak instrument dlia vykladannia istorii v ukrainskykh VNZ [Social networks and messengers as a tool for teaching history in Ukrainian universities]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani*, 25(6), 74–79.

6. Sysoieva, S. (2021). Pedagogichni aspekty tsyfrovizatsii osvity [Pedagogical aspects of the digitalization of education]. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka. Seriya: Pedagogichni nauky*, 4(69), 24–32.

7. Tolmach, M. (2021). Tsyfrovi tekhnolohii v osviti: mozhlyvosti y tendentsii zastosuvannia [Digital technologies in education: Opportunities and application trends]. *Tsyfrova platforma: informatsiini tekhnolohii v sotsiokulturnii sferi*, 4(2), 159–171. <http://infotech-soccult.knukim.edu.ua/article/view/247474>

8. Tolochko, S. (2021). Tsyfrova kompetentnist pedahohiv v umovakh tsyfrovizatsii zakladiv osvity ta dystantsiinoho navchannia [Digital competence of teachers in the context of digitalization of educational institutions and distance learning]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T.H. Shevchenka*, 169(13), 28–35. <https://visnyk.chnpu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/358>

9. Tkachenko, L., & Khmelnytska, O. (2021). Osoblyvosti vprovadzhennia dystantsiinoho navchannia v osvitnii protses zakladu vyshchoi osvity [Features of implementing distance learning in the educational process of a higher education institution]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 3(75), 91–96.

Стаття надійшла: 30.09.2025

Прийнято: 18.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ З МЕТОЮ РОЗВИТКУ ПАМ'ЯТІ В ДІТЕЙ ІЗ РАС: ВІД ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ПРОСТОРУ ДО НАРАТИВУ

Олена ГАЄВСЬКА

*кандидат філологічних наук,
доцент*

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

вул. Володимирська, 60, м. Київ

ORCID: 0000-0001-6850-8757

olenasan@gmail.com

У статті висвітлюються рішення проблематики в контексті формування парадигми пам'яті у дітей з розладами аутистичного спектра за допомогою цифрових технологій та поетапного навчання від візуалізації простору до створення наративу. Актуальність дослідження зумовлена потребою у впровадженні нових інструментів, які поєднують когнітивні, комунікативні та поведінкові стратегії в освітньому процесі дітей із РАС. Метою дослідження був аналіз досвіду впровадження цифрових інструментів: інтелектуальних карт, матрикс-тренінгів та інтерактивних вправ, для формування парадигми пам'яті дітей із РАС. При цьому використовувалися цифрові інструменти, які уможливили створення рисунків для процесу навчання дітей. Вони генерувалися за допомогою штучного інтелекту, матриць на платформі Canva, різноманітних інтелектуальних карт та інтерактивних вправ. У результаті теоретичного аналізу наукової літератури та практичної реалізації послідовного навчання дітей із РАС за допомогою схеми «рисунок – матриця – інтелектуальна карта – інтерактивна вправа» та цифрових технологій було зроблено висновок, що такий підхід є ефективним при врахуванні індивідуальних особливостей дітей, задіюванні автобіографічної пам'яті, з доречним підбором цифрових інструментів, поєднанням вчителем у процесі викладання теоретичного аналізу та практичного досвіду впровадження зазначених технологій у освітню діяльність для формування у дітей із РАС парадигми пам'яті, генералізації в них навичок і мовленнєвої активності, підвищенню «гнучкості» у співкуванні, комунікативної активності та здатності до узагальнення. Отримані результати підтверджують ефективність інтеграції цифрових засобів у педагогічну практику за умови індивідуалізації підходів і залучення міждисциплінарного досвіду педагогів, психологів і фахівців з інформаційних технологій.

Ключові слова: *парадигма пам'яті, автобіографічна пам'ять, візуалізація, наратив, діти з розладами аутистичного спектра, цифрові інструменти, інтелектуальні карти, інтерактивні вправи.*

EXPERIENCE IN IMPLEMENTING DIGITAL TECHNOLOGIES TO DEVELOP MEMORY IN CHILDREN WITH ASD: FROM SPATIAL VISUALIZATION TO NARRATIVE

Olena GAYEVSKA

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of Research and Educational Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60 Volodymyrska str., Kyiv
ORCID: 0000-0001-6850-8757
olenasan@gmail.com*

The article highlights the solutions for the formation of memory paradigm in children with autism spectrum disorders through application of digital technologies and step-by-step learning, from spatial visualization to narrative creation. The relevance of the study is determined by the need to implement new tools that combine cognitive, communicative and behavioral strategies in the educational process of children with ASD. The research analyzes the experience of implementing digital tools – mind maps, matrix training, and interactive exercises – for the formation of the memory paradigm in children with ASD. Digital instruments that create images for the learning process of children were used in the study. These visual materials were generated using artificial intelligence, matrices on the *Canva* platform, various mind maps, and interactive exercises. As a result of the theoretical analysis of scientific literature and the practical implementation of sequential learning for children with ASD based on the “drawing – matrix – mind map – interactive exercise” algorithm and digital technologies, the author concludes that this approach is effective when individual characteristics of children are taken into account, autobiographical memory is engaged, digital tools are appropriately selected and theoretical analysis is combined with practical experience of integrating these technologies into educational activities. This contributes to the formation of a memory paradigm in children with ASD, the generalization of skills, and the development of speech activity, as well as to the enhancement of “flexibility” in communication, with development of communicative activity and the ability to generalize. The obtained results confirm the effectiveness of integrating digital tools into pedagogical practice, provided that individual approaches are applied and the interdisciplinary expertise of teachers, psychologists, and information technology specialists are involved.

Key words: *memory paradigm, autobiographical memory, visualization, narrative, children with autism spectrum disorders, digital tools, mind maps, interactive exercises.*

Постановка проблеми. Виклики сьогодення змушують проживати наративи пам'яті, формуючи уявлення про себе і про своє місце в ширшій соціальній структурі. Цифрові технології створюють багаторівневі умови для формування цієї наративності, яка, у свою чергу, безпосередньо впливає на наративну

агентивність користувачів. Проте цифрові середовища та технології варто розглядати не лише з точки зору теоретичного аналізу, а й у практичному вимірі. Зокрема, вони можуть стати ефективним інструментом для реалізації програм інклюзивної освіти. Цифрові платформи здатні забезпечувати простір для обміну досвідом, колективного формування сенсів, а також створювати умови для включення осіб із різними освітніми потребами до спільного освітнього проєкту. Цей проєкт є «незавершеним» (за Й. Габермасом), постає із заперечення старого, попереднього, яке виникло раніше, але існує й досі. Широко декларований сьогодні активний розвиток цифрових технологій¹ висуває певні вимоги до освіти на всіх її рівнях, особливо коли йдеться про навчання учнів з особливими освітніми потребами, зокрема, з розладами аутистичного спектра (РАС) або спектра аутизму (РСА).

Одним із ключових аспектів успішної інклюзивної освіти у соціумі² є вибір відповідних методів подання навчального матеріалу, що сприяє формуванню й розвитку когнітивних здібностей і пам'яті в дітей із РАС. Це має здійснюватися за допомогою цілісного підходу до розвитку навичок запам'ятовування, відтворення та інтерпретації інформації, яку дитина отримує з різних джерел, зокрема, навчання, комунікації та ін. При цьому використання цифрових інструментів допомагає зробити освітній процес більш доступним, організованим та ефективним [1].

Метою дослідження є аналіз досвіду впровадження в навчальному процесі цифрових інструментів, зокрема, інтелектуальних карт, матрикс-тренінгів та інтерактивних вправ, для формування парадигми пам'яті дітей із РАС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема парадигми пам'яті вивчалася та аналізувалася багатьма вченими різних галузей, зокрема, когнітивної психології, нейропсихології та спеціальної освіти [2]. Вона знаходила відображення міждисциплінарно в гуманітаристиці.

У когнітивній науці ХХІ століття дослідження моделей пам'яті тривають із застосуванням нових методик таких як нейровізуалізація, моделювання на основі штучного інтелекту та цифрових технологій, інтеграція міждисциплінарних підходів [3].

Дослідження показують, що пам'ять не є однорідним процесом, а складається з багатьох взаємопов'язаних компонентів: сенсорної, короткотривалої,

¹ Важливо пригадати багатовимірність існування дискурсів у сучасному суспільстві, зокрема, віртуального та цифрового дискурсів. Обрана нами площина для дослідження виявляє потенціал для реплікації уявлень, продукування повторів і нашарувань, що зумовлює специфічну динаміку циркуляції культурних смислів. У цьому контексті репрезентація пам'яті та дослідження, пов'язані з нею, набувають міждисциплінарного характеру, поєднуючи підходи філософії, літературознавства, культурології, педагогіки та інформаційних технологій.

² Актуалізація феномена пам'яті в рецептивному ключі й через інтерпретацію уявлень про «пригадування» й «забування» перегукується з концепцією «соціальних рамок пам'яті» М. Гальббакса, із наративною ідентичністю, яку розробив П. Рікер, а також із розрізненням «комунікативної» та «культурної» пам'яті, запропонованим Я. та А. Ассман. Водночас у цифровому середовищі пам'ять постає як динамічний конструкт, що перебуває у постійному процесі редукції, трансформації та множинної репрезентації, де механізми «пригадування» та «забування» виявляються не лише індивідуальними й технологічно зумовленими, але й «включеними» (*inclusive*).

довготривалої та епізодичної пам'яті. Науковці виокремлюють такі основні моделі пам'яті: нейрокогнітивна модель пам'яті, модель робочої пам'яті (Alan D. Baddeley, Graham Hitch, 1974), автобіографічна модель пам'яті (Fivush, R., 1996, Nelson, K., 2011, Martin A. Conway, 2000, Patricia J. Bauer, 2014³). Нейрокогнітивні моделі пам'яті – це моделі, які поєднують знання з когнітивної психології, нейробиології та комп'ютерних наук для пояснення механізмів пам'яті, що спрямовані на розуміння того, як інформація кодується, зберігається та відтворюється в мозку людини і як ці процеси пов'язані з нейронними структурами [4], найперші інтегрують цифровий дискурс у дискурс пам'яті. При цьому важливо враховувати саме модель автобіографічної пам'яті, яка має особливе місце в парадигмі пам'яті людини, тому що встановлює закономірності та послідовність у відтворенні подій та ситуацій з минулого, які виступають особливими у її житті та мають вплив на майбутнє.

Сучасні нейрокогнітивні дослідження підтверджують, що діти з розладами аутистичного спектра мають специфічний профіль пам'яті. Він поєднує слабкі та сильні сторони пізнання світу, які необхідно поєднувати з автобіографічною пам'яттю для встановлення асоціативних зв'язків із відтворенням певних ситуацій [5]. Зокрема, у таких дітей виникають труднощі з робочою та реляційною пам'яттю, але зберігається значна ефективність зорово-просторової пам'яті, що може виникати зі спогадів минулих подій, які відбувалися, наприклад, у родині. Використання функціональної МРТ дозволило виявити зв'язок цих розладів із гіперзв'язком мереж мозку, зокрема, між гіпокампом, префронтальною корою та мережею за замовчуванням. Ці результати свідчать про те, що труднощі у формуванні нарративних структур та інтеграції інформації у дітей із РАС можуть бути зумовлені не лише дефіцитом окремих когнітивних функцій, але й особливостями організації мереж мозку [6].

Проблема створення нарративів для формування парадигми пам'яті у дітей із РАС є особливою, оскільки вимагає побудови спеціального алгоритму подання інформації [7]. Це пояснюється тим, що діти із РАС мають підвищену здатність до генерації та підтримки візуальних образів, але не достатньо використовують ці образи для виконання завдань, які вимагають від них огляду або маніпуляцій об'єктами [8].

З огляду на це важливою проблемою є відтворення в пам'яті дитини подій, образів, ситуацій, нарративів, які вже були у її житті, зокрема, це і є ті автобіографічні моменти, що можуть вплинути на запам'ятовування (й надалі пригадування) нею нової інформації.

Багато наукових досліджень свідчать про те, що цифрові технології, які забезпечують створення вчителем інтерактивних вправ, інтелектуальних карт, ігор та матрикс-тренінгів, значно покращують засвоєння інформації і її запам'ятовування дітьми з РАС [9; 10]. Для них у навчанні важливою є наглядність, швидка

³ Звертають на себе увагу праці Bauer, P. J. (2014). Autobiographical memory development in early childhood. та Bauer, P. J., & Fivush, R. (ред.) (2014). The Wiley Handbook on the Development of Children's Memory, ін.

зміна ситуацій і подій тощо, що підтверджується експериментально-психологічними дослідженнями [11].

Виклад основного матеріалу дослідження. Пам'ять є одним із важливих когнітивних функцій організму людини, що забезпечує збереження, відтворення й використання інформації про події, досвід, знання, навички та емоції. Це не просто сховище минулого досвіду, а й динамічна система, яка формує навчання, прийняття рішень і соціальні взаємодії.

Варто відмітити, що інтелектуальні карти (mind maps) дозволяють вчителю структурувати навчальний матеріал у вигляді ієрархічних схем із ключовим поняттям у центрі та розгалуженнями за конкретними темами, наприклад: асоціативні зв'язки між словами, відповідність кольорів і речей, покрокове вирішення математичних задач, інструкції щодо планування дня та ін. За допомогою таких інструментів (Xmind, MindMup, MindMeister, Canva, Miro та ін.) вчитель може представляти дітям інформацію в зрозумілій, структурованій формі, розкласти складний матеріал на логічні блоки, що значно полегшує його засвоєння учнями [12]. Крім цього, інтелектуальні карти дозволяють розробляти алгоритми взаємодії вчителів, батьків, тьюторів, психологів із дітьми, враховуючи їхні індивідуальні особливості.

Слід зазначити, що використання інтелектуальних карт у навчальному процесі доречно співвідносити з методом «матриць», який полягає в побудові таблиць, де інформація подається системно у вигляді рядків і стовпців. При цьому учні тренуються запам'ятовувати послідовність символів, слів чи картинок, що стимулює розвиток короткочасної та довготривалої пам'яті, активізує навички порівняння, класифікації та узагальнення; формує вміння бачити закономірності в побуті, природі, подіях тощо. Для кращої візуалізації матриць можна використовувати такі цифрові технології, як Canva, Jamboard, Miro, Google Sheets, LearningApps, Kahoot!, Quizlet, Wordwall, VR-тренажери та ін., які забезпечують яскраву презентацію й інтерактивність таблиць, дозволяють індивідуалізувати складність завдань та відстежувати динаміку результатів учнів у навчанні. Крім цього, згадані інструменти дозволяють створити інтерактивні вправи й завдання, що дають можливість покращувати увагу учнів та їхню мотивацію до навчання. Інтерактивні завдання впроваджують елементи гри до навчального процесу, підтримують концентрацію уваги учнів на розв'язуванні вправ і запам'ятовуванні важливої інформації для подальшого навчання, розвивають робочу пам'ять через повторення та варіативність вправ, забезпечують миттєвий зворотний зв'язок, що особливо важливо для дітей із РАС [1; 13]. Наприклад, вправа «Матриця тварин і їхніх ознак», мета якої – засвоєння й запам'ятовування учнями основних характеристик тварин, що найчастіше зустрічаються у їхньому житті, може бути втілена у процес навчання дітей із РАС за допомогою інтелектуальної карти для візуалізації інформації, матриці у вигляді таблиці для забезпечення відпрацювання засвоєного ними матеріалу при вивченні інтелектуальних карт та інтерактивних вправ для повторення, запам'ятовування інформації і оцінювання результатів навчання, а саме:

– інтелектуальна карта: центральна тема – тварини; розгалужені гілки – кіт, собака, риба, птах; від кожної гілки відходять підгілки з характеристиками – має чотири лапи, гавкає, плаває, літає та ін.;

– матриця: рядки відображають тварин (кіт, собака, риба, птах), а стовпці – їхні ознаки (має чотири лапи, може літати, живе у воді, гавкає та ін.);

– інтерактивні вправи: «Знайди відповідність» (тварина ↔ ознака, характеристика, категорія), «Вибери зайве» (наприклад, риба серед наземних тварин); «Заповни пропуски» (наприклад, «__ має чотири лапи і гавкає»).

Сюжети та сценарії віртуального (й ігрового дискурсу) зазвичай складаються з різномірних елементів та характеризуються багатоваріантністю. Популярність таких середовищ як освітнього інструмента зумовлюється перевагою варіативних підходів над константними (одне поняття у матриці та вправах може позначатися варіантами-синонімами).

Нами було опробовано заняття для чотирьох учнів із PAC (троє з рівнем 2 та один із рівнем 3, згідно з DSM-5) із застосуванням реалістичних рисунків певної локації, згенерованих за допомогою ШІ, інтелектуальної карти, створеної за допомогою MindMap, матриці, виконаної у Canva, та інтерактивної вправи на відповідність, створеної на порталі LearningApps (рис. 1).

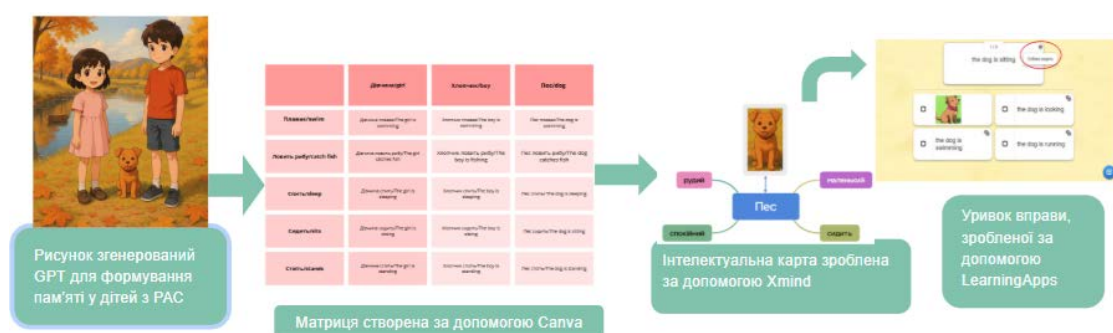

Рис. 1. Етапи побудови заняття вчителя/тьютора з учнем за допомогою цифрових технологій

На рисунку 1 представлено етапи побудови заняття вчителем з учнем за схемою: рисунок – матриця – інтелектуальна карта – інтерактивна вправа. Спочатку учневі пропонувалося розглянути рисунок, після чого разом з учителем опрацьовувалася матриця, що містила правильні та хибні висловлювання, відповідно до змісту зображення. Далі застосовувалася інтелектуальна карта, яка відображала конкретний епізод, поданий на рисунку. Завершальним етапом було виконання інтерактивної вправи, мета якої – закріпити в пам’яті дитини ключові елементи чи ситуації, зображені на рисунку, а також пов’язати їх з автобіографічними спогадами дитини, що сприятиме формуванню та подальшому відтворенню наративів.

Учні з рівнем 2 вдало пройшли всі завдання. Учень з рівнем 3 проявляв нерозуміння завдань, нервував та замикався в собі, перестав контактувати з учителем. Це пояснюється тим, що діти з високим рівнем «insistence on sameness»

(«наполягання на однаковості») [6] уникають змін, повторюють ті самі шаблони відповідей, можуть відповідати лише типовими реченнями (наприклад, «хлопчик стоїть»), ігноруючи варіативність. Учені пропонують для таких учнів поступове введення нових елементів із візуальною підтримкою.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Отже, впровадження в навчальний процес цифрових технологій, таких як інтелектуальні карти, онлайн матриці та інтерактивні вправи для розвитку пам'яті у дітей із РАС, є ефективним за умови врахування індивідуальних особливостей дітей, доречного підбору цифрових інструментів, поєднання в навчанні теоретичного аналізу та практичного досвіду впровадження цих технологій в освітню діяльність з метою розвитку пам'яті, генералізації навичок і мовленнєвої активності в учнів із розладами аутистичного спектра. Перспективами подальших досліджень є створення методичних рекомендацій для вчителів, батьків, дослідників із цієї проблеми щодо формування парадигми пам'яті дітей з РАС із використанням цифрових технологій (включаючи AR-технології для створення рисунка) у білінгвальному середовищі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Wang T., Ma Y., Du X., Li C., Peng Z., Wang Y., Zhou H. Digital interventions for autism spectrum disorders: A systematic review and meta-analysis. *Pediatr Investig.* 2024 Feb 25. 8(3). 224–236. DOI: 10.1002/ped4.12417.
2. Sherman B. E., Turk-Browne N. B., Goldfarb E. V. Multiple Memory Subsystems: Reconsidering Memory in the Mind and Brain. *Perspectives on Psychological Science.* 2023. 19(1). 103–125. DOI:10.1177/17456916231179146.
3. Liu J., Chen L., Chang H., Rudoler J., Al-Zughoul A. B., Kang J. B., Abrams D. A., Menon V. Replicable patterns of memory impairments in children with autism and their links to hyperconnected brain circuits. *Nature Human Behaviour.* 2023. 7(10). 1653–1667. <https://doi.org/10.1038/s41562-023-01609-0>.
4. Jie Zhang. How memories are stored in the brain: the declarative memory model. 2024. URL: <https://arxiv.org/abs/2403.17985>.
5. Shen Z., Yu C.L. How Technology Advances Research and Practice in Autism Spectrum Disorder: A Narrative Review on Early Detection, Subtype Stratification, and Intervention. *Brain Sci.* 2025 Aug 21. 15(8). 890. doi: 10.3390/brainsci15080890
6. Liu J., Chang H., Abrams D. A., Kang J. B., Chen L., Rosenberg-Lee M., Menon V. Atypical cognitive training-induced learning and brain plasticity and their relation to insistence on sameness in children with autism. *eLife*, 2023.12. <https://doi.org/10.7554/eLife.86035>.
7. Almubark N.M., Spencer T.D., Foster M.E. AAC narrative intervention for children with autism. *Augment Altern Commun.* 2025 Jan 26. 1-14. doi: 10.1080/07434618.2024.2433959.
8. Bled C., Guillon Q., Mottron L., Soulières I., Bouvet L. Visual mental imagery abilities in autism. *Autism Research. Advance online publication.* 2024. <https://doi.org/10.1002/aur.3192>.

9. Гаєвська О. Використання інтелектуальних карт в процесі навчання дітей з особливими потребами з метою формування навичок запам'ятовування. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 85, том 1, 2025, с. 263–272. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/85-1-40>.

10. Rezayi S., Tehrani-Doost M., Shahmoradi L. Features and effects of computer-based games on cognitive impairments in children with autism spectrum disorder: an evidence-based systematic literature review. *BMC Psychiatry* 23,2(2023). <https://doi.org/10.1186/s12888-022-04501-1>.

11. Lanska Meredith, Olds Justin, Westerman Deanne. Fluency Effects in Recognition Memory: Are Perceptual Fluency and Conceptual Fluency Interchangeable? 2013. *Journal of experimental psychology*. DOI: 10.1037/a0034309

12. Wijastuti A., Rofiah K., Minarsih N.M.M. Navigating Learning Differences: The Role of Mind Mapping in Fostering Inclusivity in Science Education. *International Journal of Special Education*. 2024. 39(2). 38–50. DOI: <https://doi.org/10.52291/ijse.2024.39.20>.

13. Shahmoradi L., Rezayi S. Cognitive rehabilitation in people with autism spectrum disorder: a systematic review of emerging virtual reality-based approaches. *J NeuroEngineering Rehabil* 19, 91 (2022). <https://doi.org/10.1186/s12984-022-01069-5>.

REFERENCES

1. Wang, T., Ma, Y., Du, X., Li, C., Peng, Z., Wang, Y., & Zhou, H. (2024). Digital interventions for autism spectrum disorders: A systematic review and meta-analysis. *Pediatric Investigation*, 8(3), 224–236. <https://doi.org/10.1002/ped4.12417>

2. Sherman, B. E., Turk-Browne, N. B., & Goldfarb, E. V. (2023). Multiple memory subsystems: Reconsidering memory in the mind and brain. *Perspectives on Psychological Science*, 19(1), 103–125. <https://doi.org/10.1177/17456916231179146>

3. Liu, J., Chen, L., Chang, H., Rudoler, J., Al-Zughoul, A. B., Kang, J. B., Abrams, D. A., & Menon, V. (2023). Replicable patterns of memory impairments in children with autism and their links to hyperconnected brain circuits. *Nature Human Behaviour*, 7(10), 1653–1667. <https://doi.org/10.1038/s41562-023-01609-0>

4. Zhang, J. (2024). *How memories are stored in the brain: The declarative memory model*. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/2403.17985>

5. Shen, Z., & Yu, C. L. (2025). How technology advances research and practice in autism spectrum disorder: A narrative review on early detection, subtype stratification, and intervention. *Brain Sciences*, 15(8), 890. <https://doi.org/10.3390/brainsci15080890>

6. Liu, J., Chang, H., Abrams, D. A., Kang, J. B., Chen, L., Rosenberg-Lee, M., & Menon, V. (2023). Atypical cognitive training-induced learning and brain plasticity and their relation to insistence on sameness in children with autism. *eLife*, 12, e86035. <https://doi.org/10.7554/eLife.86035>

7. Almubark, N. M., Spencer, T. D., & Foster, M. E. (2025). AAC narrative intervention for children with autism. *Augmentative and Alternative Communication*, 41(1), 1–14. <https://doi.org/10.1080/07434618.2024.2433959>

8. Bled, C., Guillon, Q., Mottron, L., Soulières, I., & Bouvet, L. (2024). Visual mental imagery abilities in autism. *Autism Research*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1002/aur.3192>
9. Gayevska, O. (2025). Vykorystannia intelektualnykh kart v protsesi navchannia ditei z osoblyvymy potrebamy z metoiu formuvannia navychok zapam'iatovuvannia [The use of mind maps in the process of teaching children with special needs to develop memorization skills]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk [Current Issues of the Humanities]*, 85(1), 263–272. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/85-1-40> [in Ukrainian].
10. Rezayi, S., Tehrani-Doost, M., & Shahmoradi, L. (2023). Features and effects of computer-based games on cognitive impairments in children with autism spectrum disorder: An evidence-based systematic literature review. *BMC Psychiatry*, 23(2). <https://doi.org/10.1186/s12888-022-04501-1>
11. Lanska, M., Olds, J., & Westerman, D. (2013). Fluency effects in recognition memory: Are perceptual fluency and conceptual fluency interchangeable? *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 39(5), 1377–1389. <https://doi.org/10.1037/a0034309>
12. Wijastuti, A., Rofiah, K., & Minarsih, N. M. M. (2024). Navigating learning differences: The role of mind mapping in fostering inclusivity in science education. *International Journal of Special Education*, 39(2), 38–50. <https://doi.org/10.52291/ijse.2024.39.20>
13. Shahmoradi, L., & Rezayi, S. (2022). Cognitive rehabilitation in people with autism spectrum disorder: A systematic review of emerging virtual reality-based approaches. *Journal of NeuroEngineering and Rehabilitation*, 19(91). <https://doi.org/10.1186/s12984-022-01069-5>

Стаття надійшла: 22.09.2025

Прийнято: 11.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

**ANALYSIS OF DETERMINING THE LEVEL OF FORMATION
OF NONVERBAL COMPETENCE OF FUTURE COACHES OF TEAM
SPORTS AS A COMPONENT OF THE LANGUAGE FACTOR
OF PROFESSIONAL CULTURE**

Kateryna HNATENKO

Senior Lecturer at the Department of Ukrainian and Foreign Languages

Kharkiv State Academy of Physical Culture

99 Klochkivska str., Kharkiv

ORCID: 0000-0001-5329-7846

gnatenkokateryna0704@gmail.com

The article is devoted to the study of the process of forming non-verbal competence as a component of language competence and an important element of the professional culture of future coaches of team sports in higher education institutions. The relevance of a globalized approach to the implementation of highly specialized skills and abilities in the process of professional training of specialists in the sports industry is emphasized. The content and awareness of students-future coaches of the basic concepts: "non-verbal competence", "non-verbal behavior", "non-verbal means", "non-verbal competence of the coach" is specified. An analysis of modern scientific achievements on the specified issues is carried out, on the basis of which the expediency of a comprehensive approach to the formation of language competence as a holistic formation is substantiated. Within the framework of the empirical stage of the study, a questionnaire was conducted among students of the Kharkiv Academy of Physical Culture in order to determine the estimated level of formation of non-verbal competence. Based on the generalization of theoretical provisions and survey results, criteria and indicators for assessing the level of development of relevant skills were determined. The correspondence of the obtained indicators to the low or high level of development of non-verbal competence was established, and their impact on the effectiveness of the professional activity of a team sports coach was analyzed. Special attention was paid to the role of non-verbal competence in intercultural professional interaction, in particular in the context of communication of the coach not only with the team, but also in a foreign language with representatives of the international sports environment (colleagues, judges, athletes from other teams, etc.). The importance of mastering non-verbal means of communication for the formation of the coach's authority in the team was emphasized. Analysis of the survey results revealed an insufficient level of development of non-verbal competence in first-year students of the field of "Coaching" and their limited awareness of the basics of non-verbal interaction, which may have negative consequences for the formation of the professional culture of the future coach. As a result, the need to review and update

the methods of forming non-verbal competence in the educational process of higher education is formulated.

Key words: language competence, coach of Coand sports, non-verbal competence, professional culture, non-verbal means, non-verbal behavior of the coach, authority of the coach.

АНАЛІЗ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ТРЕНЕРІВ КОМАНДНИХ ВИДІВ СПОРТУ ЯК СКЛАДОВОЇ МОВНОГО ЧИННИКА ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Катерина ГНАТЕНКО

старший викладач кафедри української та іноземних мов

Харківської державної академії фізичної культури

вул. Клочківська, 99, м.Харків

ORCID: 0000-0001-5329-7846

gnatenkokateryna0704@gmail.com

Статтю присвячено дослідженню процесу формування невербальної компетентності як складової мовної компетентності та важливого елементу професійної культури майбутніх тренерів командних видів спорту у закладах вищої освіти. Наголошено на актуальності глобалізованого підходу до впровадження вузькоспеціалізованих навичок і вмінь у процесі професійної підготовки фахівців спортивної галузі. Уточнено зміст та обізнаність студентами-майбутніми тренерами базових понять: «невербальна компетенція», «невербальна поведінка», «невербальні засоби», «невербальна компетентність тренера». Здійснено аналіз сучасного наукового доробку з означеної проблематики, на підставі якого обґрунтовано доцільність комплексного підходу до формування мовної компетенції як цілісного утворення. У межах емпіричного етапу дослідження проведено анкетування студентів Харківської академії фізичної культури з метою визначення оціночного рівня сформованості невербальної компетентності. На основі узагальнення теоретичних положень і результатів опитування визначено критерії та індикатори оцінювання рівня сформованості відповідних умінь. Встановлено відповідність отриманих показників до низького або високого рівня сформованості невербальної компетентності, а також проаналізовано їхній вплив на ефективність професійної діяльності тренера командних видів спорту. Особливу увагу приділено ролі невербальної компетентності у міжкультурній професійній взаємодії, зокрема в контексті спілкування тренера не лише з командою, а й іноземною мовою з представниками міжнародного спортивного середовища (колегами, судьями, спортсменами з інших команд тощо). Підкреслено значення володіння невербальними засобами комунікації для формування авторитету тренера в команді. Аналіз результатів анкетування виявив недостатній рівень

сформованості невербальної компетентності у студентів першого курсу галузі «Тренерська діяльність» та їхню обмежену обізнаність щодо основ невербальної взаємодії, що може мати негативні наслідки для формування професійної культури майбутнього тренера. У підсумку сформульовано необхідність перегляду та оновлення методів формування невербальної компетентності в освітньому процесі вищої школи.

Ключові слова: *мовна компетентність, тренер коандних видів спорту, невербальна компетентність, професійна культура, невербальні засоби, невербальна поведінка тренера, авторитет тренера.*

Problem Statement. Modern global trends in the development of society and intensive reform processes in all sectors of activity in different countries of the world necessitate a rethinking of the requirements for professional training of future specialists. In the context of the growing need for highly qualified specialists of a narrow professional orientation, the formation of a complex of communicative and social competencies that ensure the effectiveness of a specialist's activities is of particular importance. An integral component of the modern professional culture of a coach, especially in the field of team sports, is non-verbal competence. In the context of team sports activities, it is a key factor in creating a positive psychological climate in the team, increasing the motivation and cohesion of athletes, forming the authority of the coach and ensuring productive interaction with players, referees, administration and colleagues.

A modern team sports coach must not only possess deep professional knowledge and methodological skills formed during their studies at a higher education institution, but also demonstrate developed competencies in various areas, among which non-verbal communicative competence occupies an important place. Its formation is a necessary condition for the successful implementation of professional activities, which involves not only sports training, but also educational influence, motivation and the creation of an authoritative leadership image. In this context, the study of the level of formation of non-verbal competence in future team sports coaches during their training at higher education institutions becomes particularly relevant.

Analysis of recent research and publications. Analysis of modern scientific works of Ukrainian researchers such as N. Volkova, I. Kovalynska, N. Kolotiy, V. Korniyenko, V. Kremen, Luzhetska, O. Olkhovych, T. Osipova, O. Rudnytska, L. Slavova, O. Subina, O. Tatsiy, G. Filipchuk, K. Yakovenko and others indicates a significant contribution to the development of theoretical and methodological foundations of non-verbal communication and the delineation of multifaceted approaches to its formation in the professional training of coaching staff. [1; 5; 6; 9] Their significant contribution emphasizes the indissociability of the connection between nonverbal behavior and language and culture, especially the professional culture of a specialist, with the study of its manifestations in texts and phraseology, and substantiation by the works of domestic classics, with an indication of the role of nonverbals in interpersonal interaction, empathy and learning, and the development of practical recommendations for various

spheres and directions [11; 14]. The origins of the theory of nonverbal communication are traced back to the works of classics.

Considerable attention is devoted to intercultural dimensions, particularly to the comparative analysis of verbal and nonverbal behavioral stereotypes across different cultures, as well as to the principles of gesture interpretation and the semiotic realities of body language. From a linguistic perspective, nonverbal communication is viewed as an integral component of speech and discourse, necessitating a comprehensive theoretical description and systematic consideration within the frameworks of lexicography, translation studies, and communicative linguistics. [11]. The issue of nonverbal behavior of teachers and its impact on the educational process is considered separately. It was found that the insufficient level of development of skills and abilities in the use and production of nonverbal means among teachers leads to the lack of formation of the ability to manage their own nonverbal behavior during the lesson and to low empathy. In other words, a teacher who lacks proficiency in body language tends to exhibit reduced awareness of their own nonverbal signals and demonstrates limited responsiveness to the emotional states of students. These observations underscore the importance of targeted training in nonverbal communicative competence as part of teacher education. Within pedagogical science, nonverbal communication is conceptualized as an essential element of a teacher's professional skill set. Accordingly, future educators are systematically trained in the use of expressive facial expressions, culturally appropriate gestures, eye contact, and spatial behavior during interactions with learners. Special trainings and methods are being developed: in particular, Ukrainian specialists offer situational tasks, game methods, and video analysis of lessons to improve the teacher's non-verbal behavior.

Purpose of the article The purpose of the article is to study the importance and influence of nonverbal communication in the professional activity of a coach, in particular in the field of team sports, as a key factor in the formation of psychological comfort, effective interpersonal interaction and the quality of the educational and training process. Within the framework of the set goal, the following tasks were defined: 1) to analyze the features of the influence of nonverbal signals (facial expressions, gestures, visual contact, posture, voice intonation) on the psychological atmosphere of training, the motivation of trainees and the level of their emotional involvement; 2) to characterize the relationship between the style of nonverbal behavior of the coach and the perception of his authority in the team; 3) to substantiate the significance of integrating elements of nonverbal influence into the structure of pedagogical interaction, in particular in the context of working with children's and youth teams; 4) to investigate the level of awareness of future coaches with nonverbal means of communication and to identify difficulties that arise in the process of their use in real coaching situations.

It is emphasized that nonverbal communication is not only an additional tool in the work of a coach, but also an integral part of pedagogical and professional competence. A high level of nonverbal expressiveness contributes to increasing the effectiveness

of instruction, forming trusting relationships with students, reducing communication barriers and optimizing the management of the dynamics of group processes in a team. Analysis of empirical research, in particular in the educational practice of training coaching staff, confirms: the combination of verbal and nonverbal context significantly increases the effectiveness of the perception of educational material.

In particular, the use of demonstrations, changes in intonation, spatial positions, etc. allows the coach to better convey information to athletes with different levels of training. The modern model of professional training of coaches in higher education institutions, focused on training competitive specialists both at the national and international levels, should include systematic work on the formation of nonverbal competence. Such an updated educational process is aimed at training coaches with a high level of linguistic, professional competence and culture, based on the implementation of new research and results in science, methods and techniques, of a certain direction; with a high level of pedagogical and communicative competence and the unconditional ability to apply scientific achievements in practice. [3]. This is especially relevant in the context of team sports, where the quality of the coach's communication directly affects the cohesion of the team, the level of trust, the perception of leadership and the achievement of sports results.

Presentation of the main material of the study. The language competence of a coach is considered as an integrated professional and personal characteristic in the programs of higher education institutions, which should ensure an effective level of their professional activity and reflect the actual level of formation of professional competence [3]. An analysis of a large number of studies on this issue shows that a systemic concept in the direction of forming non-verbal competence of coaches, as an integral linguistic component of the professional culture of a specialist, has not yet been developed. The developed questionnaire makes it possible to partially identify the level of formation of non-verbal competence in students of various courses of the Kharkiv State Academy of Physical Culture.

An analysis of existing scientific research allowed us to define non-verbal competence of a coach as the ability to effectively use and interpret non-verbal means of communication, namely facial expressions, gestures, gaze, intonation, posture, distance, etc., during interaction with students, athletes, colleagues and other participants in the educational and training process. Nonverbal competence plays a special role in international coaches, given their cooperation and communication with foreign colleagues, athletes and clubs from other countries in a foreign language, when nonverbal means of communication become an integral part of professional communication. Also, according to the conducted studies, the main components of a coach's nonverbal competence can be identified as kinetics (facial expressions, gestures, posture), paralinguistics (tone of voice, pace, pauses, volume), proxemics (distance, spatial position), oculetics (eye contact), takexics (touching – where ethically and professionally permitted). The criteria for determining the formation of nonverbal competence are usually based on an assessment of a person's ability to effectively use and interpret nonverbal means of

communication – facial expressions, gestures, posture, tone of voice, spatial distance, etc. Confident and clear nonverbals form the coach's authority. The coach's gaze, intonation, change of posture or spatial approach help regulate behavior in a group of athletes without words.

The insufficient level of nonverbal communicative competence among future coaches, as well as their inability to establish and maintain effective nonverbal interactions with students, parents, colleagues in sports clubs, school-based sections, and international partners, constitutes a significant challenge in the domain of professional sports education. This issue emerges already during the academic training of students in institutions of higher education. Although the development of various strategies aimed at enhancing the nonverbal competence of future coaches is currently underway, the implementation of such measures remains suboptimal in terms of effectiveness.

A coach's inadequate command of nonverbal communicative means contributes to diminished mutual understanding, which in turn negatively affects athletic performance and achievement. This may result in a loss of trust and motivation among athletes, a decline in the coach's authority, interpersonal tensions within the team, strained relationships with parents, and potential intercultural miscommunications with foreign colleagues and athletes. The urgency of addressing these deficiencies served as the impetus for the present research and the systematic analysis of its findings. Accordingly, the study of the formation and development of nonverbal communicative competence in future coaches is positioned as a critical objective in the context of modern professional training.

A theoretical analysis of existing research in this area was carried out and a questionnaire was conducted among students of the Kharkiv State Academy of Physical Culture to clarify the features of the components of nonverbal competence of a future coach of team sports and the need to form professional nonverbal competence in the educational process in higher education institutions. A coach cannot become successful by ignoring nonverbal means of communication as a linguistic component of professional culture, because the work of each professional coach is built on relationships with the environment: colleagues, partners, team, wards. After all, the success of the future coach depends on how competently this interaction is built and effectively supported. A high level of professional nonverbal competence of a coach contributes to the creation of a morally healthy atmosphere in the team, which determines the high effectiveness of training, supports the positive emotional mood of all team members, and prevents the emergence of conflicts. Therefore, sometimes nonverbal competence is understood as a highly developed professional ability to use existing and generate new stereotypes of communication. In order to identify the formation of nonverbal competence in future coaches, a survey was conducted among 2 groups of 1st and 4th year students of the Kharkiv State Academy of Physical Culture specializing in "coaching activities". The diagnostic tool for the survey was the questionnaire "Assessment of nonverbal competence of future coaches". It is this questionnaire of scientific research work that partially reflects the level of formation of nonverbal competence of students.

Based on their combined results, we assess the development of nonverbal competence and the general level of readiness of students of the Academy of Physical Culture for interaction in professional activities. To determine the development of nonverbal competence of students, we asked them about their awareness of nonverbal means of communication, understanding the meaning of facial expressions, gestures, postures, gaze, etc. during professional communication in training, the ability to consciously regulate their nonverbal manifestations depending on the situation, their assessment of the expressiveness of their own nonverbal behavior, the ability to convey emotions and intentions using facial expressions, intonation, gestures, the consistency of verbal and nonverbal messages, the ability to adapt their behavior to the context (formal/informal communication), the adequacy of nonverbal reactions in interpersonal interaction with other coaches and athletes, the ability to "read" the emotions, intentions and reactions of the interlocutor by nonverbal signs, the ability to recognize hidden emotions or contradictions between words and nonverbal signals. Students were also asked to assess their cultural awareness, namely, awareness of cultural differences in the use of gestures, gaze, distance, and avoidance of conflicts related to different cultural backgrounds of nonverbal communication.

Conclusions and prospects for further research. The analysis of the questionnaire results obtained from students majoring in "Coaching" reveals a significantly higher level of development in the components of nonverbal communicative competence among fourth-year students. These respondents demonstrated greater awareness of nonverbal means of communication, a clearer understanding of their relevance in professional interactions, and a more advanced level of cultural and communicative consciousness. In contrast, first-year students exhibited both a limited command of nonverbal communication tools and an underdeveloped perception of their functional role in professional contexts.

The comparative analysis affirms a positive developmental trajectory in nonverbal competence throughout the later years of study, which can be attributed to the integration of profession-specific subjects and specialized courses within the curriculum. These findings underscore the necessity of further enhancing the educational programs dedicated to the preparation of coaches in team sports disciplines. Moreover, the assessment criteria introduced in this study provide a foundational framework for the ongoing evaluation of linguistic and nonverbal communicative competence among future professionals in the field. Improving the KhSAPC training programs can ensure the training of competitive coaches who are able to work effectively with different age groups and in an intercultural environment.

BIBLIOGRAPHY

1. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна: навч. посібник. Київ : Вид-во «Академія», 2006. 256 с.
2. Галицька М.М. «Культура» та «освіта»: взаємозумовленість понять *Педагогічний процес: теорія і практика*, 2013. № 4. С. 28–33.

3. Гнатенко К.В. Аспекти формування мовної культури як складової професійної культури майбутніх фахівців *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія Іноземна філологія. Methodика викладання іноземних мов*, 2021. № 94. С. 53–59 DOI: 10.26565/2227-8877-2021-94-08
4. Живага А.В. Мовний етикет вчителя англійської мови. *Науковий пошук молодих дослідників*. 2013 № 7. С. 103–109.
5. Ковалинська І. В. Невербальна комунікація. Київ: Вид-во «Освіта України», 2014. 289 с.
6. Kovalenko J., Gnatenko K., Fedorenko O., Karpets L., Kovalenko R. Formation of Vocational Competence of Future Specialists in Physical Education and Sports. *Pedagogika*, 2021.140(4), P 220–236.
7. Колотій Н. В. Важливість використання невербальних засобів комунікації під час публічних виступів фахівців технічного профілю. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2021. № 3. С. 247–251.
8. Кремень В.Г. Духовність і культура суспільства визначаються розвитком освіти. *Вища педагогічна школа СПВ. Університет в Б'ялостоці*. Варшава, 2012. С. 45–55.
9. Лужецька Л. Невербальні засоби спілкування як складник мовленнєвої культури особистості. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2014. С. 145–150.
10. Ніколаєва С. Ю. Сучасні технології навчання іноземних мов і культур у загальноосвітніх і вищих навчальних закладах. Київ : Ленвіт. 2015. 256 с.
11. Ольхович О. В. Невербальна комунікація як складова міжкультурної компетентності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2009. № 11. С. 81–90.
12. Осіпова Т. Ф. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки: монографія. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2019. 389 с.
13. Рудницька О.П. Педагогіка:загальна і мистецька. Тернопіль : Навчальна книга-Богдан 2005. 215 с.
14. Славова Л. Комунікативні невдачі в англійськомовному спілкуванні: паралінгвістичний аспект. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету*. 2000. № 1. С. 144–148.
15. Філіпчук Г. Г. Культурологічна основа сучасної. *Педагогічна і психологічна науки в Україні (до 15-річчя АПН України). Педагогічна думка, (Т.2.) Київ: Дидактика, методика, інформаційні технології*, 2007. С. 37– 45.
16. Портал української мови. URL: <http://pravila-uk-mova.com.ua/index/movoznavstvo/0-4>
17. Яковенко К. Є., Субіна О. О. Особливості застосування невербальних засобів ділового спілкування. URL: <https://e-journals.udu.edu.ua/index.php/on/article/view/1111/1118> (дата звернення: 06.10.2024)

REFERENCES

1. Volkova, N. P. (2006) Profesiino-pedahohichna komunikatsiia [Professional and pedagogical communication]: navch. posibnyk. Kyiv: Vyd-vo «Akademiia» [Kyiv: Publishing House "Academy"] [in Ukrainian]
2. Halytska, M.M. (2013) «Kultura» ta «osvita»: vzaiemozuvnenist poniat ["Culture" and "education": the interdependence of concepts] *Pedahohichni protses: teoriia i praktyka [Pedagogical process: theory and practice]*, 4, 28–33 [in Ukrainian]
3. Hnatenko, K.V. (2021) Aspekty formuvannia movnoi kultury yak skladovoi profesiinnoi kultury maibutnikh fakhivtsiv [Aspects of the formation of language culture as a component of the professional culture of future specialists] *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina Seriya "Inozemna filohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov" [Bulletin of the V. N. Karazin Kharkiv National University Series Foreign Philology. Methodology of Teaching Foreign Language]*, 94, 53–59 [in Ukrainian]
4. Zhyvaha, A.V. (2013) Movnyi etyket vchytelia anhliiskoi movy [Language etiquette of an English teacher. Scientific research of young researchers]. *Naukovyi poshuk molodykh doslidnykiv [Scientific research of young researchers]*. 7, 103–109 [in Ukrainian]
5. Kovalynska, I. V. (2014) Neverbalna komunikatsiia [Nonverbal Communication]. Kyiv: Vyd-vo «Osvita Ukrainy» [Kyiv: Publishing House "Education of Ukraine"], 289 [in Ukrainian]
6. Kovalenko, J., Gnatenko, K., Fedorenko, O., Karpets, L., & Kovalenko, R. (2021) Formation of Vocational Competence of Future Specialists in Physical Education and Sports. *Pedagogika*, 140(4), 220–236.
7. Kolotii, N. V. (2021) Vazhlyvist vykorystannia neverbalnykh zasobiv komunikatsii pid chas publichnykh vystupiv fakhivtsiv tekhnichnoho profilu [The importance of using non-verbal means of communication during public speeches by technical specialists]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho [Scientific notes of V. I. Vernadsky TNU]*. 3, 247–251 [in Ukrainian]
8. Kremen, V.H. (2012) Dukhovnist i kultura suspilstva vyznachaiutsia rozvytkom osvity [The spirituality and culture of society are determined by the development of education]. *Vyshcha pedahohichna shkola SPV. Universytet v Bialostotsi [Higher Pedagogical School of the Polish State University. University in Bialystok]*. Varshava, 45–55[in Ukrainian]
9. Luzhetska, L. (2014) Neverbalni zasoby spilkuvannia yak skladnyk movlennievoi kultury osobystosti [Nonverbal means of communication as a component of the speech culture of an individual]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri [Native word in the ethnocultural dimension]*. 145–150. [in Ukrainian]
10. Nikolaieva, S. Yu. (2015) Suchasni tekhnolohii navchannia inozemnykh mov i kultur u zahalnoosvitnikh i vyshchykh navchalnykh zakladakh [Modern technologies of teaching foreign languages and cultures in general and higher educational institutions]. Kyiv: Lenvit. [Kyiv: Lenvit]. [in Ukrainian]

11. Olkhovych, O. V. (2009) Neverbalna komunikatsiia yak skladova mizhkulturnoi kompetentnosti [Nonverbal communication as a component of intercultural competence]. *Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia»* [Scientific notes of the National University "Ostroh Academy"]. 11, 81–90. [in Ukrainian]

12. Osipova, T. F. (2019) Neverbalna komunikatsiia ta svoieridnist yii omovlennia v ukrainskomu dyskursi: fenomen verbalizatsii neverbaliky: monohrafiia [Nonverbal communication and the peculiarity of its articulation in Ukrainian discourse: the phenomenon of verbalization of nonverbals: monograph]. Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H.S. Skovorody [Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda], 389. [in Ukrainian]

13. Rudnytska, O.P. (2005) Pedahohika: zahalna i mystetska [Pedagogy: general and artistic]. Ternopil: Navchalna knyha-Bohdan [Ternopil: Textbook-Bogdan] [in Ukrainian]

14. Slavova, L. (2000) Komunikatyvni nevdachi v anhломovnomu spilkuvani: paralinhvistychnyi aspekt [Communicative failures in English communication: paralinguistic aspect]. *Visnyk Kyivskoho derzhavnogo linhvistychnoho universytetu* [Bulletin of the Kyiv State Linguistic University]. 1, 144–148 [in Ukrainian]

15. Filipchuk, H. H. (2007) Kulturolohichna osnova suchasnoi. Pedahohichna i psykhologichna nauky v Ukraini (do 15 richchia APN Ukrainy) [The cultural basis of modern. Pedagogical and psychological science in Ukraine (to the 15th anniversary of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine)]. Pedahohichna dumka (T. 2.) [Pedagogical Thought, (Vol. 2.)]. Kyiv: Dydaktyka, metodyka, informatsiini tekhnolohii [Kyiv: Didactics, Methodology, Information Technologies], 37– 45 [in Ukrainian]

16. Portal ukrainskoi movy [Ukrainian Language Portal]. Retrieved from <http://pravila-uk-mova.com.ua/index/movoznavstvo/0-4>

17. Yakovenko, K. Ye., Subina, O. O. Osoblyvosti zastosuvannia neverbalnykh zasobiv dilovoho spilkuvaniia [Features of the use of non-verbal means of business communication.]. Retrieved from: <https://e-journals.udu.edu.ua/index.php/on/article/view/1111/1118> (data zvernennia: 06.10.2024) [in Ukrainian]

Стаття надійшла: 30.09.2025

Прийнято: 20.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

**ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ЯК РЕСУРС ФОРМУВАННЯ
ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-
СЛОВЕСНИКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ**

Наталія ГРИЦАК

*доктор педагогічних наук, кандидат філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль
ORCID: 0000-0003-4744-7072
grycak78@urk.net*

Наталія КУЧМА

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль
ORCID: 0000-0002-1242-0526
n.kuchma.zin@gmail.com*

Марія ЛЮБІНЕЦЬКА

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль
ORCID: 0000-0002-5674-7395
liubinetska@tnpu.edu.ua*

Олександр СТАРОСТА

*доктор філософії з філології,
асистент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль
ORCID: 0000-0002-4710-2982
oleksandr.starosta@tnpu.edu.ua*

У статті зосереджена увага на проблемі формування емоційного інтелекту майбутніх учителів-словесників в умовах повномасштабної війни в Україні. Авторами розроблено структуру емоційного інтелекту майбутніх учителів-словесників, що складається з когнітивного, емоційно-перцептивного, рефлексивного, ціннісно-смыслового, практично-діяльнісного компонентів. Зазначено, що когнітивний складник розробленої структури охоплює знання про сутність і функції емоцій, а також їх прояву у поведінці людей. Для майбутніх учителів він виявляється в умінні розуміти емоції учнів та інтерпретувати невербальні сигнали у процесі педагогічної взаємодії. Описано, що емоційно-перцептивний складник визначає здатність майбутнього вчителя сприймати розпізнавати та інтерпретувати емоційні стани учнів у процесі комунікації. Рефлексивний компонент передбачає усвідомлення майбутнім учителем власних емоційних реакцій, їх критичний аналіз і здатність до самокорекції поведінки відповідно до педагогічної ситуації. Значну увагу зосереджено на ціннісно-смысловому і практично-діяльнісному компонентах, які розкривають емоційний інтелект майбутнього учителя як ресурс стресостійкості, саморегуляції та емоційної стабільності в умовах війни. Доведено, що запропонована структура емоційного інтелекту складається зі взаємопов'язаних компонентів, що становлять цілісну, внутрішньо пов'язану та динамічну систему, яка розкриває механізми і специфіку формування емоційного інтелекту саме майбутніх учителів української та зарубіжної літератур. Проведено анкетування 30 здобувачів вищої освіти бакалаврського рівня факультету філології і журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Опитування мало на меті підтвердити, що системне читання художніх творів є важливим інструментом формування емоційного інтелекту студентів-філологів та сприяє розвитку особистісної стійкості в умовах повномасштабного вторгнення.

Ключові слова: емоційний інтелект, формування емоційного інтелекту, здобувач освіти, особистісний потенціал, освітній процес, читацька компетентність, професійна підготовка.

FICTION AS A RESOURCE FOR DEVELOPING THE EMOTIONAL INTELLIGENCE OF FUTURE LANGUAGE TEACHERS IN THE CONTEXT OF THE WAR IN UKRAINE

Nataliia HRYTSAK

*Doctor of Pedagogical Sciences, Candidate of Philological Science, Professor,
Head of the Department of Theory and Methods
of the Ukrainian and World Literature*

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 M. Kryvonosa str., Ternopil

ORCID: 0000-0003-4744-7072

grycak78@urk.net

Nataliia KUCHMA

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature
and Methods of Teaching*

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 M. Kryvonosa str., Ternopil

ORCID: 0000-0002-1242-0526

n.kuchma.zin@gmail.com

Mariia LIUBINETSKA

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature
and Methods of Teaching*

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 M. Kryvonosa str., Ternopil

ORCID: 0000-0002-5674-7395

liubinetska@tnpu.edu.ua

Oleksandr STAROSTA

*Doctor of Philosophy in Philology,
Assistant Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature
and Teaching Methods*

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 M. Kryvonosa str., Ternopil

ORCID: 0000-0002-4710-2982

oleksandr.starosta@tnpu.edu.ua

The article focuses on the problem of developing emotional intelligence in future language teachers in the context of full-scale war in Ukraine. The authors have developed a structure of emotional intelligence for future language teachers, consisting of cognitive, emotional-perceptual, reflective, value-semantic, and practical-activity components. It is noted that the cognitive component of the developed structure covers knowledge about the essence and functions of emotions, as well as their manifestation in human behavior. For future teachers, it manifests itself in the ability to understand students' emotions and interpret nonverbal signals in the process of pedagogical interaction. It is described that the emotional-perceptual component determines the ability of a future teacher to perceive, recognize, and interpret the emotional states of students in the process of communication. The reflective component involves future teachers becoming aware of their own emotional reactions, critically analyzing them, and being able to self-correct their behavior in accordance with the pedagogical situation. Considerable attention is focused on the value-semantic and practical-activity components, which reveal the emotional intelligence of future teachers as a resource for

stress resistance, self-regulation, and emotional stability in wartime conditions. It has been proven that the proposed structure of emotional intelligence consists of interrelated components that form a holistic, internally connected, and dynamic system that reveals the mechanisms and specifics of the formation of emotional intelligence specifically in future teachers of Ukrainian and foreign literature. A survey was conducted among 30 bachelor's degree students at the Faculty of Philology and Journalism of the Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. The survey aimed to confirm that systematic reading of literary works is an important tool for developing the emotional intelligence of philology students and contributes to the development of personal resilience in conditions of full-scale invasion.

Key words: *emotional intelligence, emotional intelligence development, higher education student, personal potential, educational process, reading competence.*

Постановка проблеми. Сучасна система вищої освіти в Україні сьогодні функціонує в умовах воєнних викликів, спричинених повномасштабною війною, що актуалізує потребу не лише у збереженні безперервності освітнього процесу, але й, передусім, формуванні у здобувачів освіти емоційної стійкості, стресостійкості та розвитку емоційного інтелекту. Відтак фахова підготовка майбутніх фахівців, зокрема майбутніх учителів-словесників, нині виходить за межі традиційного засвоєння знань і зорієнтована на формування вмінь розуміти і керувати власними емоціями, налагоджувати міжособистісну комунікацію, проявляти емпатію та толерантність. У цьому контексті ефективним ресурсом розвитку емоційного інтелекту здобувачів освіти є художня література. Читання художнього твору виконує терапевтичну функцію: сприяє усвідомленню власних емоцій, подоланню психологічної напруги, зменшенню наслідків травматичного досвіду. Має рацію С. Доброскок, стверджуючи, що «інтеграція методів розвитку емоційного інтелекту в мовно-літературну освіту створює унікальний симбіоз емоційного та інтелектуального розвитку здобувачів освіти. Такий підхід не лише збагачує традиційні методи навчання мови та літератури, але й перетворює їх на потужний інструмент формування емоційної компетентності школярів» [4].

Втім, попри посилену увагу сучасної науки до феномену емоційного інтелекту та його значення для особистісного й професійного розвитку людини, проблема його концептуалізації та практичного впровадження залишається відкритою. У науковому дискурсі й дотепер спостерігається фрагментарність підходів до визначення структури, функцій та механізмів формування емоційного інтелекту, що ускладнює вироблення єдиної дослідницької парадигми. В українській педагогічній науці та освітній практиці ця проблема набуває ще більшої актуальності, оскільки системні дослідження, спрямовані на виявлення специфіки розвитку емоційного інтелекту саме у здобувачів вищої освіти, не у повній мірі розкривають окреслену проблему. Недостатня методологічна і методична розробленість питання створює прогалини як у теоретичному обґрунтуванні, так і в практичному забезпеченні освітнього процесу, що обмежує можливості цілеспрямованого формування емоційного інтелекту

майбутніх учителів. Цілком погоджуємось з думкою О. Логвись, що «виокремлення емоційного інтелекту як особистісного чинника професійного становлення майбутнього педагога пояснюється зміною орієнтирів сучасної національної освіти у бік педагогіки партнерства та дитиноцентризму, які визнані стратегічними векторами її розвитку у XXI столітті» [5, с. 71].

Мета статті – розробити структуру емоційного інтелекту та розкрити шляхи формування емоційного інтелекту майбутніх учителів-словесників у процесі читання художніх творів в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Аналіз психолого-педагогічних джерел, присвячених проблемі розвитку та функціонування емоційного інтелекту, засвідчив широку і різноаспектну зацікавленість дослідників у вивченні сутності цього феномену, його сутнісних характеристик, структурних компонентів, механізмів формування та ролі у професійному становленні особистості. Важливим для розуміння специфіки формування емоційного інтелекту майбутніх учителів української та зарубіжної літератур є думка науковців про те, що розвиток емоційного інтелекту залежить від біологічних (правопівкульний тип мислення, який відповідає за образне мислення, творчу уяву, емоційне сприймання, інтуїтивне пізнання), педагогічних (емоційний комфорт освітнього середовища) і соціальних (самосвідомість, емоційна впевненість, освітньо-фінансовий статус родини) передумов [2, с. 95].

Осмислення теоретичних основ поняття емоційний інтелект, зокрема праці М. Августюк [1], Н. Басюк [3], І. Тесленко, М. Тесленко, [6], М. Мицишин [7], Д. Ципіної [9], Н. Фечан [7] та інших дало змогу розробити структуру емоційного інтелекту майбутніх учителів української та зарубіжної літератур. Так, у структурі емоційного інтелекту майбутніх учителів-словесників пропонуємо виокремлювати такі компоненти: когнітивний, емоційно-перцептивний, рефлексивний, ціннісно-смісловий, практично-діяльнісний.

Когнітивний компонент охоплює систему знань про природу емоцій, їх функцій та механізми прояву у поведінці людини. Для майбутніх учителів-словесників він передбачає розуміння власних психологічних станів та емоцій учнів, уміння інтерпретувати емоційні сигнали невербальної комунікації. У процесі читання художнього твору майбутні вчителі літератури набувають здатності аналізувати причинно-наслідкові зв'язки між внутрішніми переживаннями персонажів та їхніми вчинками. Відтак, таке аналітичне осмислення сприяє розвитку вмінь прогнозувати емоційні реакції у різних педагогічних ситуаціях. До прикладу, читання «Люди за страху» Р. Андріяшика ілюструє психологічні наслідки війни, демонструючи взаємозв'язок між страхом, втратою життєвих орієнтирів, але водночас товариською підтримкою та вольовими рішеннями персонажів. Аналізуючи ці роман, майбутні вчителі усвідомлюють, що художній текст є не лише відображенням історичного досвіду, але й засобом актуалізації цінностей, необхідних для сьогодення: солідарності, стійкості, віри у спільні зусилля. Таке літературне осмислення сприяє розвитку когнітивного рівня емоційного інтелекту, адже дозволяє зрозуміти

закономірності впливу емоцій на модель поведінки людей у кризових ситуаціях і застосовувати ці знання у власній професійній діяльності, зокрема у вихованні в учнів навичок стресостійкості та психологічної витривалості.

Емоційно-перцептивний складник визначає здатність особистості сприймати, розпізнавати і адекватно інтерпретувати емоційні прояви інших людей. Читання художнього твору створює унікальні умови для розвитку цієї якості, адже літературний твір пропонує чималий спектр емоційних переживань, виражених через художні образи, художні деталі, підтексти, стилістичні засоби тощо. Для майбутніх учителів особливе значення має уважність до інтонаційних відтінків, лексичних нюансів і культурних кодів. Яскравим прикладом може слугувати оповідання Г. Белля «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа..», оскільки в ньому надзвичайно сконденсовано відображено психологічний шок, розгубленість і внутрішній біль людини, яка безпосередньо переживає наслідки війни. У сучасному українському контексті цей твір набуває додаткового значення. Студенти можуть провести паралелі між емоційним досвідом героя Г. Белля та творами сучасних українських письменників, які захищають Україну та фіксують у творах свої переживання. Аналізуючи поведінку пораненого солдата з оповідання, його мовні паузи, реакції та непрямі ознаки внутрішніх страждань, майбутні вчителі не лише вдосконалюють вміння розпізнавати приховані емоційні стани, але й формують здатність до глибокої емпатії та моральної чутливості. У цьому контексті варто розглядати повість-поему О. Турянського «Поza межами болу», у якій йдеться про екзистенційний злам та поневір'яння солдатів австрійської армії, які потрапили у полон. Досвід полону є одним із найважчих людських переживань, що призводить до глибоких фізичних, психологічних та емоційних травм. Відтак суспільство має бути готовим і до цих викликів, аби вміти налагодити якісну комунікацію та надати психологічну підтримку військовослужбовцям.

Рефлексивний компонент полягає в усвідомленні власних емоційних реакцій, їх аналізі та здатності до самокорекції. Читання художнього твору стимулює процес самопізнання, оскільки студенти вчаться критично оцінювати власні емоційні стани та поведінкові реакції. До прикладу, ода Ф. Шиллера «До радості» дає можливість студентам зануритись над питаннями людської спільноти, єдності й гармонії. Сьогодні українське суспільство вимушено постійно рефлексувати над цінністю єдності, солідарності та гідності. Відтак, для студентів цей твір стає інструментом усвідомлення власних емоційних переживань, зумовлених щоденними викликами війни, і водночас засобом осмислити універсальний сенс радості як перемоги над відчаєм і зневірою. Українська поезія зрілого модернізму представлена іменами П. Тичини, М. Рильського, Є. Плужника, Б.-І. Антонича, які створюють різні моделі емоційного реагування (вітаїстичного, естетичного, філософського). Так учителі-словесники вчаться осмислювати власні внутрішні стани через мистецьке переживання, концентровано втілене у віршах.

У розробленій структурі особливу увагу звертаємо саме на ціннісно-смісловий компонент, який увиразнює специфіку перетворення емоційного інтелекту

на ресурс стресостійкості, подолання емоційного вигорання, де художній твір виконує роль медіатора між індивідуальною свідомістю та трагедією повномасштабної війни. Ціннісно-смысловий складник відображає гуманістичні орієнтири майбутнього вчителя, його ставлення до емоційної сфери як до важливого компонента професійної діяльності. У процесі читання художнього твору студенти замислюються над універсальними категоріями добра, справедливості, співчуття, служіння суспільству тощо. Це формує усвідомлення значення емоційного комфорту як цінності педагогічного середовища. Так, читаючи «Перевтілення» Ф. Кафки, студенти замислюються над проблемою людського буття, а саме відчуження та втрата сенсу життя. Образ Грегора Замзи стає художнім утіленням глибокої екзистенційної кризи, коли людина раптово втрачає звичну «нормальність» і опиняється на узбіччі суспільного і родинного життя. В умовах війни мільйони людей змушені пережити досвід втрати дому, роботи, соціальних ролей, а часто й фізичного чи психологічного здоров'я. Подібно до Грегора Замзи вони відчують небезпеку опинитися «зайвими» у новій реальності. Читання «Перевтілення» дає усвідомлення того, що справжнім джерелом людської стійкості стає підтримка і солідарність – відчуття, що людина не залишається самотньою. У студентів формуються ціннісні орієнтири: співчуття, емпатія та готовність приймати іншого навіть у його «інакшості». Прикладом незламності в українській літературі є Григорій Многогрішний. Цей образ є уособленням внутрішньої сили, свободи духу та гідності людини. Його приклад вчить контролювати емоції, не піддаватися відчаю, а ставлення до людей і природи формує емоційну зрілу та етичну свідомість.

Практично-діяльнісний компонент охоплює конкретні навички та стратегії ефективного використання емоційного ресурсу у професійній діяльності. Читання та дискусійний аналіз / інтерпретація художніх творів створює умови для розвитку вмінь виражати емоції, регулювати власні реакції та стимулювати позитивний емоційний клімат у групі. Для вчителя це має особливе значення, адже володіння мовленнєвою експресією та вміння передавати емоційні відтінки мови є невід'ємними складниками навчального процесу. До прикладу, пропонуємо розіграти по ролях п'єсу «Мина Мазайло» Миколи Куліша. Читання вголос та пошук відповідної інтонації дозволить сповна проявити експресію художнього тексту та зрозуміти емоції та характери кожного з дійових осіб. Ще однією формою роботи можуть слугувати креативні завдання на кшталт написання листа від імені героя, створення щоденникових записів персонажа.

Таким чином, запропоновану структуру розглядаємо як синтез взаємопов'язаних складників, що утворюють послідовну і динамічну цілісність, яка за своєю суттю розкриває особливість формування емоційного інтелекту майбутніх учителів-словесників у процесі вивчення літератури.

Розмірковуючи над питанням формування емоційного інтелекту майбутніх учителів української та зарубіжної літератур під час читання художнього твору, варто зосередити увагу на ключових підходах, зокрема ціннісно-орієнтованому,

рефлексивно-екзистенційному, емпатійно-комунікативному, інтегровано-культурологічному та діяльнісно-практичному. Прокоментуємо кожен із підходів. Ціннісно-орієнтований підхід передбачає акцент на осмисленні універсальних гуманістичних цінностей, які художні тексти допомагають співвіднести з українськими реаліями війни. Рефлексивно-екзистенційний підхід зорієнтований на усвідомлення студентами власних емоцій і переживань через зіставлення їх з досвідом літературних героїв та епохальних історичних ситуацій. Емпатійно-комунікативний підхід спрямований на розвиток уміння розуміти емоції інших і формувати внутрішню готовність до діалогу, співчуття і підтримки. Інтегровано-культурологічний підхід передбачає аналіз художнього твору у взаємодії з філософією, мистецтвом, історією та сучасними суспільними процесами, що дозволяє комплексно осмислити емоційний досвід людства. Діяльнісно-практичний підхід орієнтований на трансформацію літературного досвіду у реальні соціальні практики та життєві ситуації, що сприяють солідарності, підтримці і збереженню людяності у час війни.

Опираючись на власний педагогічний досвід, можемо увиразнити ефективні шляхи формування емоційного інтелекту майбутніх учителів-словесників. Варто зазначити, що ці шляхи ґрунтуються на поєднанні емоційного досвіду читання з особистісним і суспільним переживанням сучасності.

Важливим у формуванні емоційного інтелекту студентів є цілеспрямоване читання художніх творів, що розкривають психологічні наслідки воєнних подій, моральних випробувань, емоційного вигорання, оскільки таке читання дає змогу навчатися розпізнавати глибокі емоційні стани, відчувати їх складність і зіставляти з реаліями українського сьогодення. Ефективним методичним прийомом під час цілеспрямованого читання буде емоційне картографування тексту, що передбачає фіксацію епізодів, де найсильніше проявляються емоції персонажів і зображення їх у вигляді «емоційної мапи» твору. Також можна запропонувати студентам написати короткі есе, наприклад, на таку тему: «Які емоції викликає у мене твір Г. Белля «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» і як вони можуть допомогти у розуміння досвіду поранених воїнів України?». Написання подібних «особистих» есе сприятиме формуванню здатності усвідомлювати власні емоції, переживання, психологічний стан.

Цікавим також є методичний прийом міжтекстової проєкції, що спрямований на формування у студентів уміння розглядати художній твір у широкому культурному контексті, зіставляти з іншими мистецькими явищами та виявляти міжтекстові смисли. Так, можна запропонувати завдання проаналізувати оду Фрідріха Шиллера «До радості» у поєднанні з Дев'ятою симфонією Людвіга ван Бетховена. Під час виконання цього завдання студенти повинні визначити, яким чином синергія поетичного слова й музичного звучання створює піднесене відчуття єдності, солідарності та надії, а також простежити, як ці універсальні мотиви перегукуються з досвідом сучасного українського суспільства.

Вагомим шляхом у формуванні емоційного інтелекту студентів є використання арт-терапевтичних практик, що синтезують інтерпретацію художнього твору

з креативною діяльністю студентів. До прикладу, студентам 2 курсу факультету філології і журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка була запропонована вибіркова дисципліна «Читання художнього твору і арт-терапія», яка поєднує інтерпретацію художніх творів із техніками емоційного розвантаження. Основна мета курсу – сприяти формуванню емоційної зрілості студентів, психологічної гнучкості та навичок саморегуляції через читання і творчість. Запропонований курс передбачає читання творів, що сприятимуть подоланню психологічної напруги, розкриття ролі гумористичних творів, спостереження за емоційним станом, реакціями читачів, формування оптимістичного світосприйняття, застосування книготерапії як лікувального психологічного засобу під час російсько-української війни. Навчальний курс побудовано з урахуванням міждисциплінарного підходу, який поєднує елементи літературознавства, психології, педагогіки, арт-терапії та емоційного інтелекту. Його структура орієнтована на гармонійне поєднання теоретичного осмислення художнього тексту та практичних технік саморегуляції, що сприяють зниженню рівня стресу й формуванню внутрішньої стійкості студентів. Під час занять майбутнім учителям можна запропонувати відтворити власні емоції у візуальній формі – через малюнок, абстрактний символ, колаж чи інший образотворчий засіб. Зазначимо, що при виконанні цього завдання важливо не художня майстерність, а щирість та відкритість студентів щодо зображення власних почуттів та переживань. Рекомендуємо створені роботи колективно прокоментувати, адже спільне обговорення сприяє формуванню емпатії, здатності слухати і розуміти іншого, відчувати психоемоційний стан свого однокласника. Комунікація зі студентами під час практичних занять засвідчили, що подібні заняття формують навички читання не лише з метою аналізу, а й з метою розуміння себе, інших, сенсів і емоцій. Це дозволяє поєднати філологічну освіту з елементами психологічної грамотності, сприяючи розвитку стресостійкості, подоланню психологічної напруги, емоційному відновленню.

З метою підтвердження думки, що системне читання художніх творів є важливим інструментом формування емоційного інтелекту студентів-філологів, а також задля з'ясування особливостей формування емоційного інтелекту студентів нами було проведено у вересні 2025 року опитування 30 студентів факультету філології і журналістики і 30 студентів факультету іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Здобувачам освіти було поставлено такі запитання:

1. Які художні твори зарубіжної літератури найбільше вплинули на формування Ваших життєвих цінностей і світогляду?

2. Чи художня література для Вас є ресурсом збереження психологічної стійкості?

3. Чи у Вашому житті був випадок, коли художній твір підштовхнув Вас до конкретної практичної діяльності (волонтерства, донату ЗСУ, підтримці ближнього, написання поста у соціальних мережах тощо)?

4. Чи були у Вас випадки переосмислення власних життєвих труднощів після прочитання художнього твору?

5. Чи допомагає читання художніх творів краще розуміти психолого-емоційний стан інших людей?

6. Чи відчуваєте Ви здатність співпереживати літературним персонажам?

7. Чи замислювалися Ви над тим, як літературний герой міг би вчинити у сучасних українських реаліях?

8. Чи виникає у Вас бажання поділитися емоціями від прочитаного художнього твору з іншими (родиною, друзями, однокурсниками)?

9. Які риси емоційного інтелекту (емпатія, саморефлексія, стресостійкість, уміння підтримати іншого) найбільше розвиває у Вас читання художніх творів?

10. Як Ви вважаєте, чи може читацький досвід допомогти Вам у майбутній педагогічній діяльності у спілкуванні з учнями?

Аналіз результатів відповідей на перше питання продемонстрував, що саме класичні твори української та зарубіжної літератури мають значний вплив на формування життєвої позиції студентів (61%). У своїх відповідях студенти називали твори Івана Франка, Івана Нечуя-Левицького, Ольги Кобилянської, Лесі Українки, Івана Багряного, Василя Стуса, О. Генрі, Антуана де Сента-Екзюпері. У сучасних реаліях значний вплив на формування життєвих цінностей і світоглядних орієнтирів мають твори сучасних письменників (39% респондентів). Відповіді студентів дають змогу стверджувати, що сучасна література віддзеркалює актуальні проблеми сьогодення, які безпосередньо відгукуються в особистісному досвіді: пошук сенсу життя, самореалізацію особистості, подолання психологічних криз та збереження моральних орієнтирів у світі швидких соціокультурних трансформацій. З-поміж авторів, які найчастіше згадувалися студентами, були – Тосікадзу Кавагуті, Джон Стрелек, Джоанн Гарріс, Наталія Гурницька, Марія Матіос, Ілларіон Павлюк, Софія Андрухович. Показовою є відповідь студентки: «А от роман Наталії Гурницької «Мелодія кави у тональності кардамону» надихнув мене на творчість – саме після нього я почала писати поезію. Завдяки цьому я навчилася виражати власні емоції через слово, що допомагає мені зберігати внутрішню рівновагу та гармонію» (Андріанна К.). Цей приклад показує, що вплив художнього твору має потужний мотиваційний чинник, адже у відповіді простежується глибокий зв'язок між читацьким досвідом і потребою самовираження, що вказує на терапевтичну та саморозвивальну функцію читання художнього твору. У цьому контексті цілком очікуваним є результат відповідей на друге питання, а саме – 100% респондентів констатували, що читання художнього твору допомагає відновити внутрішню гармонію та сприяє духовному самозціленню.

Відповіді на третє запитання засвідчили, що для 31% студентів художній твір стає поштовхом для конкретних дій соціального чи особистісного спрямування. Наведемо окремих приклад: «Значний донат для ЗСУ стався після прочитання книги «За перекопом є земля» Анастасії Левкової. Читати про події, які відбувалися у Києві та Криму впродовж 2013–2014 років, було морально важко через

постійне відчуття несправедливості, злості і суму. Особливо боляче було усвідомлювати, що чимало з тих подій я не пам'ятаю, адже тоді була ще дитиною. Саме ця книга стала для мене поштовхом до активної підтримки наших захисників» (Вероніка К.). Втім 23% зауважили, що не мають подібного досвіду, а 46% студентів зазначили, що не потребують додаткового стимулу, адже волонтерство, донати на потреби ЗСУ чи інша допомога є природним виявом громадянської позиції, а не наслідком прочитання художніх творів. Відповіді на четверте питання є підтвердженням думки, що переосмислення власних життєвих ситуацій під впливом художніх творів є доволі поширеним явищем серед майбутніх учителів-філологів. Так, 68% повідомили, що досвід читання допомагав їм осмислити складні емоційні переживання, знайти нові сенси у власних життєвих труднощах або переосмислити цінності. До прикладу, «Особливо яскраво це було під час прочитання книги «Бог завжди подорожує інкогніто». У головному герої Алані, у його проблемах, труднощах, страхах я бачила себе (іноді аж смішно було, наскільки ми схожі). Ця книга дуже надихнула мене працювати над собою ще більше. Цей твір, та нелегкий шлях Алана, усе, що відбувається показує нам, що ми самі відповідальні за своє життя, і кожен наш вибір впливає на майбутнє. А також, у творі я запозичила декілька порад, якими скористався герой – та досягнув успіху. Єдине – варто почати, хоч і як це іноді важко!» (Каріна О.). Натомість 32% опитаних відповіли, що такі випадки траплялися не часто або не мали суттєвого впливу на емоційний стан.

Відповіді студентів на п'яте і шосте питання підтвердили, що читання художніх творів допомагає краще зрозуміти психолого-емоційний стан інших людей (87%) і формує здатність співпереживати літературним персонажам (92%). Найчастіше, на думку студентів, це стосувалося творів, що висвітлюють тему війни, кохання, втрати, самопожертви. Зазначимо, що 64% студентів зауважили, що розмірковували над питанням: «Як би персонаж вчинив у сучасних реаліях?». Яскравими є такі відповіді: «Маруся Чурай підтримувала б українських воїнів піснею, а от Григорій Многогрішний із «Тигроловів», можливо, відстоював би на фронті свободу своєї країни» (Катерина Д.), «Маруся Чурай у сучасних українських реаліях могла б стати волонтеркою чи співачкою, яка б дуже допомагала військовим своїми піснями та збирала б донати на допомогу ЗСУ» (Кароліна К.), «Павло з книги «Вино мого життя» напевно пішов би захищати Україну в лавах ЗСУ. Стіві з роману «Вище неба» могла б стати волонтеркою, адже вона співчутлива й активна. А Сью з «Останнього листка», як мені здається, рятувала та допомагала дітям» (Уляна С.), «Якби Маленький принц опинився в сучасній Україні, він, напевно, став би чудовим психологом, підтримуючи людей і допомагаючи їм справлятися зі страхом та втратами. Він би дарував надію, навчав зберігати добро в серцях і сприяв би зміцненню духу, наближаючи перемогу України» (Вероніка К.). З-поміж відповідей студентів на сьоме питання 27% констатували, що не замислювалися над цим питанням, а 9% зазначили, що це питання потребує додаткових роздумів.

Результати відповідей на восьме питання свідчать, що більшість студентів (67%) відчують потребу обговорювати прочитані художні твори: «Після прочитання цікавої книги хочеться обговорити переживання, вислухати цікаві враження і думку інших, розповісти про улюблених персонажів або про сюжетний елемент який захопив і тримав в напрузі протягом прочитання всього твору. Проте не завжди є можливість поговорити про це з родиною – не всі мають час або читають ті самі книги. У такому випадку чудовою альтернативою стають книжкові клуби або онлайн-спільноти» (Вікторія П.), «Мені здається, що такі розмови продовжують життя книжки, бо вона не закінчується на останній сторінці, а живе далі у наших обговореннях» (Іванна С.). Проте 22% студентів обговорюють лише окремі сцени чи епізоди, а 11% повідомили, що здебільшого не діляться враженнями від прочитаних творів, віддаючи перевагу самостійному аналізу тексту.

Важливими для нас є відповіді на дев'яте питання, оскільки дають змогу виокремити ключові компоненти формування емоційного інтелекту майбутніх учителів-словесників. Так, 52% обрали саме емпатію, як здатність усвідомлювати емоційний стан інших та адекватно на нього реагувати. Для 33% читання художніх творів розвиває саморефлексію і для 15% – стресостійкість.

Отримані відповіді на десяте питання дають змогу увиразнити значення читацького досвіду у професійній діяльності майбутнього вчителя. Відтак, цілком очевидним є той факт, що 76% студентів констатували, що систематичне читання художніх творів сприяє формуванню здатності до ефективної педагогічної комунікації, розвитку емоційної чутливості до потреб учнів та гнучкості у виборі комунікативних стратегій. Проте 15% зауважили, що для глибокого розуміння психологічних особливостей різних вікових категорії учнів доцільно поєднувати читання художнього твору із науковими дослідженнями у галузі педагогіки і психології розвитку особистості. Важливо, що лише 9% опитаних не встановлюють прямий зв'язок між читацькою активністю і майбутньою педагогічною діяльністю.

Висновки й перспективи подальших розробок у цьому напрямку. У процесі читання та інтерпретації художнього тексту створюються умови для усвідомленого переживання емоційних станів, формування здатності до емпатії та рефлексії, а також для вироблення навичок критичного аналізу міжособистісних взаємин і соціальних явищ. Художній твір, з огляду на його багатовимірність і ціннісний потенціал, виконує функцію своєрідного простору тренування емоційної компетентності, що має особливе значення у професійній підготовці майбутніх учителів. Для студентів-філологів, які поєднують оволодіння фаховими компетентностями з формуванням педагогічної майстерності, розвиток емоційного інтелекту є невід'ємним компонентом їх особистісного і професійного зростання. Вбачаємо перспективним розкриття впливу емоційного інтелекту на формування професійного іміджу майбутніх учителів-словесників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Августюк М. М. Навички керування емоціями в контексті точності метакогнітивного моніторингу навчальної діяльності у студентів. *Журнал сучасної психології*, 2022. № 3(26). С. 10–17.
2. Августюк М.М. Емоційний інтелект у дискурсі точності метакогнітивного моніторингу: монографія. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2023. 374 с.
3. Басюк Н.А. Емоційний інтелект: становлення та розвиток поняття в зарубіжних дослідженнях. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2022. Вип. 3 (110). С. 253–266. DOI: [https://doi.org/10.35433/pedagogy.3\(110\).2022.253-266](https://doi.org/10.35433/pedagogy.3(110).2022.253-266)
4. Доброскок С.О. Розвиток емоційного інтелекту здобувачів освіти засобами мовно-літературної освіти. *Педагогічна Академія: наукові записки*, 2025. Вип. 21. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16785680>
5. Логвись О.Я. Дослідження розвитку емоційного інтелекту майбутніх педагогів у контексті освітньої євроінтеграції. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2022. Спецвипуск. С. 70–77. DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2022.spec.10>
6. Тесленко М.М., Тесленко І.В. Емоційний інтелект у структурі саморегуляції студентів-психологів. *Наукові записки. Серія: Психологія*, 2024. № 1. С. 155–162. DOI: <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-1-21>
7. Мицишин М.М., Фечан Н.П. Особливості емоційного інтелекту студентів технічних спеціальностей. *Вісник Національного університету оборони України*, 2024. Вип. 6 (82). С. 76–83. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-82-6-76-83>
8. Циганчук Т. В. Емоційний інтелект в структурі стресостійкості студентів. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2017. № 2. С. 200–204.
9. Ципіна Д. С. Розвиток емоційного інтелекту студентів-економістів в процесі вивчення професійно-орієнтованої іноземної мови. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 61. Том 3. С. 274–281. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-3-44>

REFERENCES

1. Avhustiuk, M. M. (2022). Navichky keruvannia emotsiيامy v konteksti tochnosti metakohnityvnoho monitorynhu navchalnoi diialnosti u studentiv [Emotion management skills in the context of accuracy of metacognitive monitoring of students' learning activities]. *Zhurnal suchasnoi psykholohii – Journal of Modern Psychology*, 3(26), 10–17. [in Ukrainian].
2. Avhustiuk, M. M. (2023). Emotsiinyi intelekt u dyskursi tochnosti metakohnityvnoho monitorynhu: monohrafiia [Emotional intelligence in the discourse of metacognitive monitoring accuracy: A monograph]. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". [in Ukrainian].

3. Basiuk, N. A. (2022). Emotsiynyi intelekt: stanovlennia ta rozvytok poniattia v zarubizhnykh doslidzhenniakh [Emotional intelligence: The formation and development of the concept in foreign studies]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedagogichni nauky – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University. Pedagogical Sciences*, 3(110), 253–266. [https://doi.org/10.35433/pedagog.3\(110\).2022.253-266](https://doi.org/10.35433/pedagog.3(110).2022.253-266) [in Ukrainian].

4. Dobroskok, S. O. (2025). Rozvytok emotsiinoho intelektu zdobuvachiv osvity zasobamy movno-literaturnoi osvity [Development of emotional intelligence of students by means of language and literature education]. *Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky – Pedagogical Academy: Scientific Notes*, 21. <https://doi.org/10.5281/zenodo.16785680> [in Ukrainian].

5. Lohvys, O. Ya. (2022). Doslidzhennia rozvytku emotsiinoho intelektu maibutnikh pedahohiv u konteksti osvitnoi yevrointehratsii [Research on the development of emotional intelligence of future teachers in the context of educational European integration]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia psykholohichni nauky – Bulletin of Lviv University. Psychological Sciences Series, Special Issue*, 70–77. <https://doi.org/10.30970/PS.2022.spec.10> [in Ukrainian].

6. Teslenko, M. M., & Teslenko, I. V. (2024). Emotsiynyi intelekt u strukturi samorehuliatcii studentiv-psykholohiv [Emotional intelligence in the structure of self-regulation of psychology students]. *Naukovi zapysky. Seriiia: Psykholohiia – Scientific Notes. Psychology Series*, 1, 155–162. <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-1-21> [in Ukrainian].

7. Myshchysyn, M. M., & Fechan, N. P. (2024). Osoblyvosti emotsiinoho intelektu studentiv tekhnichnykh spetsialnostei [Peculiarities of emotional intelligence of technical specialty students]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defence University of Ukraine*, 6(82), 76–83. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-82-6-76-83> [in Ukrainian].

8. Tsyhanchuk, T. V. (2017). Emotsiynyi intelekt v strukturi stresostiikosti studentiv [Emotional intelligence in the structure of students' stress resistance]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynskyi. Psychological Sciences*, 2, 200–204. [in Ukrainian].

9. Tsupina, D. S. (2023). Rozvytok emotsiinoho intelektu studentiv-ekonomistiv v protsesi vyvchennia profesiino-orientoivanoi inozemnoi movy [Development of emotional intelligence of economics students in the process of studying a professionally oriented foreign language]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues of the Humanities*, 61(3), 274–281. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-3-44> [in Ukrainian].

Стаття надійшла: 22.08.2025

Прийнято: 08.09.2025

Опубліковано: 02.12.2025

СУЧАСНІ КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ТЕКСТІВ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ ТА ВИБІР СТРАТЕГІЇ РЕДАГУВАННЯ

Ніна ДАНИЛЮК

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри прикладної лінгвістики
Волинського національного університету імені Лесі Українки
просп. Волі, 13, м. Луцьк
ORCID: 0000-0002-7373-2902
nina.danylyuk@gmail.com*

У статті звернено увагу на проблему формування сучасних критеріїв оцінювання текстів перекладу, усталення термінології. Уточнено розуміння терміна «текст перекладу» як сукупності мовних одиниць і засобів їх поєднання, як аналога оригіналу, його інваріанта, створеного за допомогою одиниць іншої мови з урахуванням суспільно-культурної та мовної реальності, що стає посередником міжкультурної комунікації, результатом семантичного перекодування, психоментального осмислення світу, носієм національної та загальнолюдської культури.

Описано три підходи до оцінювання тексту перекладу, поширені в сучасному перекладознавстві: мовоцентричний, текстоцентричний, комунікативно-функціональний. Проаналізовано погляди українських і зарубіжних учених на поняття адекватності та еквівалентності як показників якості перекладеного тексту. Розглянуто засоби досягнення максимальної еквівалентності перекладеного тексту на рівнях структурно-семантичної, текстової та комунікативно-функціональної еквівалентності. Визначено критерії оцінювання якості текстів художнього перекладу на різних мовних рівнях (фонетичному, лексико-семантичному, морфолого-словотвірному, синтаксичному, фразеологічному, текстовому).

Зауважено, що сучасні системи машинного перекладу не можуть забезпечити належну якість перекладу художніх текстів, однак можуть бути використані для підготовки підрядника. Для відносно об'єктивної оцінки якості потрібно виробити чіткі критерії еквівалентності тексту перекладу, створити багатомовні бази текстів оригіналів і текстів їх перекладів, а також електронні бази міжмовних відповідників.

Наголошено, що редагування сприяє покращенню якості та комунікативної ефективності тексту перекладу. Стратегії редагування залежать від вирішення конкретних проблем подолання труднощів перекладу.

Перспектива дослідження полягає у виробленні критеріїв оцінювання художніх перекладів усіх жанрово-стильових різновидів.

Ключові слова: *еквівалентність, критерії якості тексту перекладу, текст оригіналу, текст перекладу, художній переклад.*

MODERN CRITERIA FOR ASSESSING THE QUALITY OF TRANSLATED LITERARY TEXTS AND CHOOSING AN EDITING STRATEGY

Nina DANYLYUK

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of the Applied Linguistics
Lesya Ukrainka Volyn National University
13 Voli ave., Lutsk
ORCID: 0000-0002-7373-2902
nina.danylyuk@gmail.com*

The article focuses on the issue of developing modern criteria for evaluating translated texts and standardizing terminology. It clarifies the understanding of the term «translated text» as a set of linguistic units and means of their combination, as an analogue of the original, its invariant. The translated text is created using the units of another language while considering socio-cultural and linguistic reality, and becomes a mediator of intercultural communication. It is a result of semantic recoding, psychomental comprehension of the world, and a carrier of national and universal culture.

Three approaches to evaluating a translated text, common in contemporary translation studies, are described: language-centered, text-centered and communicative-functional. The views of Ukrainian and foreign scholars on the concepts of adequacy and equivalence as indicators of the quality of a translated text are analyzed. Means of achieving maximum equivalence of the translated text at the levels of structural-semantic, textual, and communicative-functional equivalence have been considered. Criteria for assessing the quality of translated literary texts at different linguistic levels (phonetic, lexical-semantic, morphological-word-formation, syntactic, phraseological, textual) have been determined.

It has been noted that modern machine translation systems cannot provide adequate quality for translating literary texts, but they can be used for preparing a so called «under-the-line translation». For a relatively objective assessment of quality, it is necessary to develop clear criteria for text equivalence in translation, create multilingual databases of original texts and their translations, as well as electronic databases of interlingual equivalents.

It has been emphasized that editing contributes to improving the quality and communicative effectiveness of the translated text. Editing strategies depend on addressing specific challenges in overcoming translation difficulties.

The research prospects lie in developing evaluation criteria for literary translations of all genre-stylistic types.

Key words: *equivalence, criteria for the quality of a translated text, a source text, a translated text, literary translation.*

Постановка проблеми. У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. у зв'язку з міжнародними глобалізаційними процесами набуття українською мовою статусу державної зросла роль перекладів, підвищилися вимоги до якості перекладених текстів, постала проблема чітких критеріїв їх оцінювання, усталення термінології. Поряд із мовознавчим та літературознавчим напрямками перекладознавства художній переклад розглядають через призму багатьох наук, що потрібно враховувати під час визначення його якості. З активізацією систем машинного перекладу (СМП) та програм автоматичного лінгвістичного аналізу (АЛА) з'явилися нові можливості та виклики щодо використання перекладених текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед теоретичних проблем перекладознавства, розглянутих українськими дослідниками М. Рильським, О. Фінкелкман, О. Кундзічем, В. Коптіловим, Ю. Жлуктенком, І. Корунцем та ін., помітне місце займає питання якості художніх перекладів. До проблеми оцінювання перекладу зверталися також зарубіжні вчені: В. Бенжамін, Р. Якобсон, Ю. Найда, Дж. Кетфорд, В. Коллер, Г. Турі, О. Швейцер, Л. Венуті, К. Райсс та ін. Різні аспекти редакторської праці над ТП розглядали такі українські науковці, як Я. Бойко, В. Губарець, М. Пилипчук, О. Подвойська, О. Полякова та ін., а також закордонні: Дж. Біллінгем, Й. Бісайллон, Д. Гоуадец, Б. Моссоп тощо. Сьогодні потребують перегляду різноманітні критерії оцінювання якості тексту художнього перекладу, вироблення конкретних перекладацьких норм і редакторських стратегій, що вказує на *актуальність* цієї праці.

Метою статті є розгляд і систематизація критеріїв оцінювання якості текстів художнього перекладу у світлі сучасних наукових парадигм, з'ясування вибору стратегії редагування.

Виклад основного матеріалу дослідження. За словами В. Коптілова, «у найзагальнішому плані переклад можна визначити як збереження змісту повідомлення за зміни його мовної форми» [5, с. 5]. На думку О. Ребрія, «художнім перекладом можна назвати різновид перекладацької діяльності, головне завдання якого полягає у породженні мовою перекладу мовленнєвого твору, спроможного чинити художньо-естетичний вплив на реципієнта, максимально наближений до оригінального» [7, с. 40].

Текст перекладу (ТП) сучасні вчені розглядають як «аналог оригіналу тексту, створений відповідно до суспільної, культурної та мовної реальності» [4, с. 793] або *інваріант першотвору*, що зберігає його визначальні риси. У другій половині ХХ ст. змінилося розуміння ключового поняття *текст*. За О. Селівановою, «текст (від лат. *textum* – тканина, сплетіння, поєднання) – цілісна семіотична форма лінгвопсихоментальної діяльності мовця, концептуально та структурно інтегрована, що служить посередником комунікації й діалогічно вбудована до семіотичного універсуму» [9, с. 599–600]. Відповідно, терміном *текст перекладу* варто позначати не лише сукупність мовних одиниць і засобів їх поєднання, а й текст, створений за допомогою одиниць іншої мови як посередник міжкультурної комунікації, результат семантичного перекодування, психоментального осмислення світу, носій національної та загальнолюдської культури.

Українські дослідники вважають, що питаннями якості художнього перекладу повинна займатися критика, яка «аналізує текст перекладу не лише в порівнянні з оригіналом, а й із погляду відповідності мови перекладу нормам літературної мови, якою перекладено твір», спираючись на «розроблені теорією принципи та критерії оцінки» [5, с. 8]. Теоретики і практики художнього перекладу в ХХ ст. здебільшого орієнтувалися на ознаки, сформульовані М. Рильським: «точність у віддаванні змісту і форми оригіналу, ствердження єдності форми та змісту і разом із тим примату змісту над формою» [8, с. 26]. Вимоги до перекладів у радянські часи стосувалися насамперед формально-змістового відтворення тексту оригіналу (ТО) без належного врахування його соціально-культурної специфіки та індивідуально-авторського стилю.

У кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. виокремлено три основні підходи до оцінювання перекладу: *мовоцентричний* (орієнтований на відтворення мовних одиниць ТО – М. Рильський, О. Кундзіч, Я. Рецкер та ін.); *текстоцентричний* (відображення ключових рис ТО – Ю. Жлуктенко, В. Коптілов, В. Комісаров, А. Попович та ін.), що домінували у вітчизняному перекладознавстві; *комунікативно-функціональний* (перекладацька діяльність у контексті міжмовної та міжкультурної комунікації – Ю. Найда, О. Каде, А. Нойберт, К. Райсс, Дж. Хаус та ін.), більш показовий для зарубіжжя.

У процесі розвитку перекладознавства не зовсім чіткі вимоги до якості перекладу – *точності* (змістової та формальної) та *вірності*, запропоновані свого часу М. Рильським [8, с. 27], замінено критеріями *адекватності* та *еквівалентності*, які також по-різному розуміють українські й закордонні вчені. Зокрема, як зауважує О. Ребрій, у працях 1950-х – початку 1960-х років «поняття еквівалентності ґрунтувалося на концепції перекладу як повного структурно-сміслового аналогу оригіналу» [7, с. 55] (так звана *структурно-семантична еквівалентність*). Із другої половини 1960-х – початку 1970-х років «починають формуватися численні комунікативні теорії перекладу, стрижневим поняттям яких виступає *комунікативно-функціональна еквівалентність*» [7, с. 56]. Зокрема, американський дослідник Ю. Найда запропонував розрізняти два види еквівалентності – *формальну* (орієнтовану на відтворення мовностилістичних рис ТО) і *динамічну* (пізніше – *функціональну*, спрямовану на реакцію читача, тотожність впливу на нього ТП) [13, с. 129–130]. Завдання перекладача – створити мовою перекладу «найбільш близький природний еквівалент» оригіналу, а отримувача перекладу – оцінити його якість. Щоправда, проблемно дізнатися реакцію на текст носіїв культур, віддалених у часі та просторі, а для з'ясування впливу на сучасників необхідний спеціальний моніторинг. Німецький учений А. Нойберт уважав, що суть перекладу полягає у збереженні прагматики оригіналу, яку забезпечує відповідно дібрана граматики і семантика [14, с. 5]. Його соратники К. Райс і Г. Фермеер запропонували *скопос-теорію*, або теорію мети (гр. «скопос» – мета), суть якої полягає у досягненні мети перекладу: «Правило *skopos* формулюється так: перекладай / говори / пиши так, щоб створений тобою текст міг бути використаний

у тій ситуації, у якій він був створений людьми, які хочуть його використовувати, і саме таким чином, яким вони хочуть його використовувати (цит за: [6, с. 70]).

Зауважимо, що поряд із терміном *еквівалентність* вітчизняні дослідники використовують інший – *адекватність*, намагаючись їх розмежувати. Зокрема, Г. Тащенко пише: «Повна еквівалентність передбачає вичерпну передачу вихідного тексту. Еквівалентність, таким чином, – максимальна вимога, що ставиться до перекладу. Адекватність свідчить про оптимальний характер перекладу» [10, с. 55]. Л. Гапоненко називає адекватним «такий переклад, який відтворює прагматичні завдання акту перекладу на максимально можливому для цієї мети рівні еквівалентності», а еквівалентним – «переклад, який відтворює зміст іншомовного оригіналу на одному з рівнів еквівалентності» [2, с. 54]. Розглядаючи машинний переклад публіцистичного тексту, А. Гудманян, А. Сітко та І. Струк послуговуються терміном *функціонально-прагматична адекватність* [3]. У західному перекладознавстві поширена терміноназва *еквівалентний переклад* (див.: [12–15] та ін.).

Закцентуємо на виділених німецьким лінгвістом В. Коллером п'ятьох типах еквівалентності: *денотативна еквівалентність* – досягнення рівноцінності між ТО і ТП на етапі конкретного предметного змісту; *конотативна еквівалентність* – на етапі конотативних значень (тих, що мають культурний чи емоційний зміст в обох мовних спільнотах); *текстуально-нормативна еквівалентність* – на етапі відповідності мовних норм і структури ТО; *прагматична еквівалентність* – на етапі однакового впливу на адресатів ТО і читачів ТП; *формально-естетична еквівалентність* – на етапі відтворення естетичних і мовностилістичних особливостей ТО [12, с. 226].

На нашу думку, описані підходи до оцінювання якості тексту перекладу умовно охоплюють три групи за виміром еквівалентності: досягнення структурно-семантичної еквівалентності; досягнення текстової еквівалентності; досягнення комунікативно-функціональної еквівалентності.

Структурно-семантична еквівалентність є результатом добору відповідників на мовних рівнях: фонетичному/орфоепічному/графічному, морфолого-словотвірному, лексико-фразеологічному та синтаксичному, ступінь якої дослідники визначають методом зіставлення ТО і ТП. Для кожного із цих рівнів висунуто свої вимоги щодо відтворення мовних одиниць залежно від особливостей двох мов, жанрово-стильового різновиду першотвору та індивідуального стилю автора. Зокрема, у перекладі художнього тексту (насамперед поезії) *на фонетичному рівні* (якщо однією з пар є українська мова) критерієм якості є пошуки способів відображення звуко-символічних рис оригіналу (звукопису, звукоповторів); особливостей вимови певних одиниць, відбиття графічно-стилістичного, полікодового зображення звуків. *На лексико-семантичному рівні* – відображення денотативно-конотативних сем, прямих і переносних значень, стилістично навантажених синонімів, антонімів, омонімів, паронімів, лексики за походженням і сферами вживання, ономастикону, реалій культури тощо. *На морфолого-словотвірному*

рівні – відтворення стилістично навантажених граматичних форм і засобів словотворення (афікси, композити, аббревіація тощо), новотворів, граматичних категорій частин мови (за можливості), інтер’єктивів та ін. *На рівні синтаксису* – пошук способів відбиття простих і складних конструкцій, зокрема показових для української мови односкладних і неповних речень, речень із різними видами зв’язку тощо. *На рівні фразеології* – адекватне відображення фразеологічних одиниць, паремій, афоризмів тощо, пов’язаних із національною культурою.

На рівні тексту перекладачі досягають *текстової еквівалентності*. У складі художнього тексту реалізується значення мовних одиниць, відбувається творення мовного образу. Тому критерієм якості ТП, з одного боку, є ступінь відбиття його одиниць, поєднаних логічними, смисловими і формально-граматичними зв’язками, з іншого – перенесення в переклад ключових слів, на основі яких виникають мовні образи, відтворення стилістичних фігур, звукової/графічної (у наш час – полікодової) форми тексту. Для вирішення питання про те, що саме має бути «одиницею перекладу» В. Коптілов запропонував назву *транслятема*: «...у реалістичній драмі чи комедії транслятема включатиме в себе обмін репліками між персонажами, у ліричному вірші вона дорівнюватиме порівнянню чи метафорі, а в тексті повісті чи оповідання розтягнеться від речення до абзацу. Транслятема щоразу виступає як певний «атом змісту», який не можна поділити без руйнування цього змісту» [5, с. 13].

Високий рівень досягнення *комунікативно-функціональної еквівалентності* перекладу можуть забезпечити такі чинники: *комунікативна еквівалентність* ТП як важливого засобу міжкультурної комунікації; *прагматична еквівалентність* ТП, намагання домогтися подібного впливу на адресатів ТО та ТП із урахуванням їхніх національно– та соціокультурних особливостей, а також досягнення мети перекладу. Уважаємо, що у цьому переліку потрібно брати до уваги також риси індивідуального стилю автора ТО і перекладача як автора нового твору – ТП. За концепцією К. Райсс, яка виділяла типи текстів за основними функціями, перекладач повинен зберегти емоційно-експресивні характеристики художнього тексту, передати його вплив на читача, вибирати перекладацькі стратегії залежно від різновиду та особливостей оригіналу [15, с. 163–164]. Оцінювання цього рівня якості ТП найменше піддається встановленню формалізованих критеріїв, залученню програм автоматизованого лінгвістичного аналізу (АЛА) та програм редагування ТП.

Варто сказати, що багато науковців загалом скептично ставляться до використання СМП художніх текстів. Зокрема, В. Коптілов писав, що «комп’ютер може перекладати лише порівняно нескладні тексти зі спрощеною граматиною. Слова в таких текстах не повинні мати переносних значень, отже, автоматичний переклад художніх текстів неможливий» [4, с. 4]. У результаті аналізу публіцистичних ТП із використанням програм Google Translate і Pragma 6 А. Гудманян, А. Сітко та І. Струк також стверджують, що «сучасні СМП не в змозі досягти семантико-синтаксичної адекватності, перед перекладачем для редагування ТП

виникає нагальна потреба звертатися до оригінального тексту» [3, с. 52]. Попри це вважаємо, що машинний переклад може слугувати робочим підрядником, а комп'ютерні програми оцінювання можна застосовувати на етапі формального зіставлення ТО і ТП. Тому для відносно об'єктивної оцінки якості потрібно виробити чіткі критерії еквівалентності ТП, створивши багатомовні бази ТО і ТП.

За умови встановлення певного рівня якості ТП постає питання про його редагування. За Я. Бойко, *редагування перекладу* – це «процес, що включає у себе аналіз та оцінку перекладеного тексту з метою виявлення проблемних моментів і внесення необхідних змін для поліпшення якості та комунікативної ефективності тексту» [1, с. 43–44]. На основі аналізу діяльності шести видавців канадська авторка Й. Бісаїллон визначає такі основні етапи редакторської стратегії: читання і розуміння ТП; оцінка якості ТП, виокремлення некоректних моментів; вибір стратегії вирішення проблем; внесення змін та їх перевірка. Для вирішення проблемних питань, що виникають під час редагування перекладу, редактор може вибрати певні стратегії (радіше – тактики): уникнення вносити зміни (якщо не знайдено адекватного рішення); перегляд проблеми і внесення незначних змін; переписування (модифікація ТП), яка полягає у змінах ТП різного ступеня; звернення до автора ТП (остаточне рішення про зміни приймає автор ТП) [11, с. 302–308].

Важливою для оцінювання рівня перекладу і вибору стратегії/тактики редагування є класифікація перекладацьких труднощів, наведена О. Ребрієм: фонетичні/фонографічні та параграфічні; морфологічні; лексичні (пов'язані з належністю одиниці до певного класу/типу/категорії тощо лексичних одиниць); лексико-семантичні (пов'язані з особливостями вживання лексичних одиниць у переносному значенні/вторинною номінацією); синтаксичні; текстові; жанрові [7, с. 49]. Розгляд ТП за подібними групами як найбільш формалізований використовують автори комп'ютерних програм аналізу якості перекладів (див.: [3]). Цей підхід пов'язаний із теорією мовних відповідників, або «концепцією встановлення закономірної відповідності між одиницями оригіналу й перекладу на системному й функціональному рівнях» [9, с. 608]. Критеріями якості ТП, а також потреби внесення редакторських правок може слугувати доцільний/недоцільний добір перекладачем: а) постійних рівнозначних відповідників (еквівалентів); б) варіантних відповідників (аналогів, синонімів тощо); в) контекстуальних відповідників. Для успішного застосування підходу повинні бути укладені електронні бази відповідників на основі двох мов: мови ТО та мови ТП. Загалом питання вибору стратегій і тактик редагування ТП потребують глибшого вивчення і конкретизації у межах мовних пар, мовно– і жанрово-стилістичних рис ТО і ТП, функційно-прагматичних чинників.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Отже, у сучасному перекладознавстві поширено три підходи до оцінювання тексту перекладу: мовоцентричний, текстоцентричний, комунікативно-функціональний. Для визначення якості вчені оперують поняттями адекватності та еквівалентності. На нашу

думку, максимальна еквівалентність перекладеного тексту може бути досягнута на рівнях структурно-семантичної, текстової та комунікативно-функціональної еквівалентності. Сучасні системи машинного перекладу не можуть забезпечити належну якість перекладу художніх текстів, однак можуть бути використані для підготовки підрядника.

Редагування сприяє покращенню якості та комунікативної ефективності тексту перекладу. Стратегії редагування залежать від вирішення проблем подолання труднощів перекладу.

Перспективу дослідження вбачаємо у виробленні критеріїв оцінювання перекладів усіх жанрово-стильових різновидів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Я.В. Редагування перекладеного тексту: ключові аспекти, принципи, стратегії. *Наукові записки КНУДТ. Серія «Філологічні науки»*. 2024. Вип. 2(209). С. 39–44. URL: <https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/27535/1.pdf>
2. Гапоненко Л.П. Переклад і нормативні аспекти перекладу. *Філологічні студії. Науковий вісник КДПУ*. 2015. Вип. 13. С. 51–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2015_13_9
3. Гудманян А., Сітко А., Струк І. Функціонально-прагматична адекватність машинного перекладу публіцистичних текстів. *Львівський філологічний часопис*. 2019. № 5. С. 48–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lvphj_2019_5_10
4. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : Твори, 2020. Х, 920 с. URL: <https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/469/1/29.pdf>
5. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу : навчальний посібник. Київ : Юніверс, 2003. 280 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000017955>
6. Мартакова А., Ященко І. Становлення комунікативно-функціонального підходу до перекладу в західному перекладознавстві. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 7 (35). Vol. 2. Р. 67–73. URL: <https://kelmczasopisma.com/public/ua/viewpdf/3097>
7. Ребрій О.В. Вступ до перекладознавства : конспект лекцій. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. 116 с. URL: <https://foreign-languages.karazin.ua/resources/df8048d597ab4174434ed96e9c8ee59b.pdf>
8. Рильський М. Мистецтво перекладу. Статті, виступи, нотатки / упоряд. і комент. Г. Колесника. Київ : Рад. письменник, 1975. 344 с.
9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля, Київ, 2006. 716 с. URL: <https://pdfcoffee.com/cpdf-9-pdf-free.html>
10. Тащенко Г.В. Актуальні проблеми теорії та практики перекладу : конспект лекцій. Харків : Мадрид, 2021. 168 с. URL: <https://foreign-languages.karazin.ua/resources/0c37937364cc42f253bc671bbc9bdd17.pdf>
11. Bisailon J. Professional Editing Strategies Used by Six Editors. *Written Communication*. 2007. Vol. 24 (4). Р. 295–322. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0741088307305977>

12. Koller W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft. 7. Aktualisierte Auflage. Wiebelsheim: Quelle und Meyer, 2004. 343 s. URL: [koller_werner_einfuehrung_in_die_ubersetzungswissenschaft.pdf](#)

13. Nida E. Principles of Correspondence. *The Translation Studies Reader* / ed. by Lawrence Venuti. London; New York: Routledge; Taylor and Francis Group, 2004. P. 126–140. URL: https://translationjournal.net/images/e-Books/PDF_Files/The%20Translation%20Studies%20Reader.pdf

14. Naubert A. Text and Translation. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie, 1985. 168 p.

15. Reiss K. Type, Kind and Individuality of Text: Decision Making in Translation. *The Translation Studies Reader* / ed. by Lawrence Venuti. London; New York: Routledge; Taylor and Francis Group, 2004. P. 160–171. URL: https://translationjournal.net/images/e-Books/PDF_Files/The%20Translation%20Studies%20Reader.pdf

REFERENCES

1. Bojko, Ya. (2024). Redahuvannia perekladenoho tekstu: kliuchovi aspekty, pryntsyipy, stratehii [Editing of translated text: key aspects, principles, strategies]. *Naukovi zapysky KNUDT: Filolohichni nauky* [Scientific notes of KNUDT: Philological sciences]. Vol. 2 (209). P. 39–44. Retrieved from: <https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/27535/1.pdf> [in Ukrainian].

2. Haponenko, L. (2015). P. Pereklad i normatyvni aspekty perekladu [Translation and normative aspects of translation]. *Filolohichni studii. Naukovyj visnyk KDPU – Philological studies. Scientific journal of KSPU*. Vol. 13. P. 51–56. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2015_13_9 [in Ukrainian].

3. Hudmanian, A., Sitko, A., Struk, I. (2019). Funkcional'no-prahmatychna adekvatnist' mashynnoho perekladu publitsystychnykh tekstiv [Functional-pragmatic adequacy of machine translation of journalistic texts]. *L'vivs'kyj filolohichnyy chasopys – Lviv Philological Hour*. 5. P. 48–54. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lvphj_2019_5_10 [in Ukrainian].

4. Zahnitko, A. (2020). Suchasnyj linhvistychnyj slovnyk [Modern linguistic dictionary]. Vinnytsia: Tvory. X, 920 p. Retrieved from: <https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/469/1/29.pdf> [in Ukrainian].

5. Koptilov, V. (2003). Teoriia i praktyka perekladu [Theory and practice of translation]. Kyiv: Yunivers. 280 p. Retrieved from: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000017955> [in Ukrainian].

6. Martakova, A., Yaschenko, I. (2020). Stanovlennia komunikatyvno-funktsional'noho pidkhodu do perekladu v zakhidnomu perekladoznavstvi [The emergence of a communicative-functional approach to translation in Western translation studies]. *Knowledge, Education, Law, Management*. 7 (35). Vol. 2. P. 67–73. Retrieved from: <https://kelmczasopisma.com/public/ua/viewpdf/3097> [in Ukrainian].

7. Rebrij, O. (2016). Vstup do perekladoznavstva [Entry into translation studies]. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina. 116 p. Retrieved from: <https://foreign-languages.karazin.ua/resources/df8048d597ab4174434ed96e9c8ee59b.pdf> [in Ukrainian].

8. Ryl's'kyj, M. (1975) *Mystetstvo perekladu. Statti, vystupy, notatky* [The art of translation. Articles, speeches, notes]. Kyiv: Rad. pys'mennyk. 344 p. [in Ukrainian].
9. Selivanova, O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia* [Modern Linguistics: Terminological Encyclopedia]. Poltava: Dovkillia, Kyiv. 716 p. Retrieved from: <https://pdfcoffee.com/cpdf-9-pdf-free.html> [in Ukrainian].
10. Taschenko H. (2021). *Aktual'ni problemy teorii ta praktyky perekladu* [Current problems of translation theory and practice]. Kharkiv: Madryd. 168 p. Retrieved from: <https://foreign-languages.karazin.ua/resources/0c37937364cc42f253bc671bbc9bdd17.pdf> [in Ukrainian].
11. Bisailon, J. (2007). Professional Editing Strategies Used by Six Editors. *Written Communication*. Vol. 24 (4). P. 295–322. Retrieved from: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0741088307305977>
12. Koller, W. (2004). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. 7. Aktualisierte Auflage. Wiebelsheim: Quelle und Meyer. 343 p. Retrieved from: [koller_werner_einfuehrung_in_die_ubersetzungswissenschaft.pdf](#) [in German].
13. Nida, E. (2004). Principles of Correspondence. *The Translation Studies Reader* / ed. by Lawrence Venuti. London; New York: Routledge; Taylor and Francis Group. P.126–140. Retrieved from: https://translationjournal.net/images/e-Books/PDF_Files/The%20Translation%20Studies%20Reader.pdf
14. Naubert, A. (1985). *Text and Translation*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie. 168 p.
15. Reiss, K. (2004). Type, Kind and Individuality of Text: Decision Making in Translation. *The Translation Studies Reader* / ed. by Lawrence Venuti. London; New York: Routledge; Taylor and Francis Group. P. 160–171. Retrieved from: https://translationjournal.net/images/e-Books/PDF_Files/The%20Translation%20Studies%20Reader.pdf

Стаття надійшла: 14.09.2025

Прийнято: 02.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

КОРЕЛЯЦІЯ ТАКСОНОМІЇ БЛУМА ТА СТРУКТУРНИХ МОДЕЛЕЙ ЗАНЯТЬ /LESSON FRAMEWORKS У КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРІВ ФІЛОЛОГІЇ (ПЕРЕКЛАД)

Юлія ШУЛЬЖЕНКО

*старший викладач кафедри германської філології та перекладу
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
вул. Університетська, 20, м. Кременчук
ORCID: 0000-0002-7659-6002
yulia.shulzhenko@gmail.com*

Юлія АРТЕМЕНКО

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської філології та перекладу
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
вул. Університетська, 20, м. Кременчук
ORCID: 0000-0002-9134-9958
yulia.artemenko@gmail.com*

Дослідження присвячене аналізу кореляції між таксономією Блума та структурними моделями занять (lesson frameworks) (традиційними PPP, TTT, ESA порівняно з інноваційною моделлю ESCAPE) та оцінці ефективності останньої для розвитку фахових компетентностей майбутніх філологів-бакалаврів. Таксономія Блума розглядається як концептуальна модель, яка описує ієрархію когнітивних процесів, тоді як структурні моделі занять (lesson frameworks) виступають інструментарієм для організації навчання та розвитку мисленнєвих навичок здобувачів освіти. Методика дослідження базується на порівняльному та аналітичному підходах для виявлення точок дотичності між таксономією Блума та структурними моделями занять із використанням елементів педагогічного моделювання для адаптації моделі ESCAPE до умов вищої освіти, а також узагальнення практичного досвіду застосування цих підходів у викладанні філологічних та перекладознавчих дисциплін. Актуальність дослідження полягає у необхідності поєднання теоретичних моделей когнітивного розвитку з практичними методичними інструментами у підготовці майбутніх перекладачів-бакалаврів, оскільки сучасна компетентнісно орієнтована освіта вимагає формування не лише знань про мову та культуру, а й критичного мислення, аналітичних навичок та здатності до творчого вирішення професійних завдань. У статті аналізується, як когнітивні рівні таксономії Блума можуть бути систематично відображені на етапах традиційних (PPP, ESA) та комунікативних/завдань (TTT, TBL) структур занять. Модель

ESCAPE розглядається як сучасний підхід до навчання мов, що акцентує увагу на комунікації, використанні технологій та розвитку критичного мислення. Інтеграція таксономії Блума в модель ESCAPE покращує баланс між формально- та змістово-орієнтованими завданнями у підготовці перекладачів-філологів на рівні бакалаврату, сприяючи розвитку когнітивних навичок вищого рівня, зокрема аналізу, оцінювання та творчості у перекладацьких завданнях. Використання інтегрованого підходу забезпечує більш послідовний, цікавий та ефективний навчальний процес порівняно з окремим застосуванням структур занять або таксономії Блума.

***Ключові слова:** таксономія Блума, модель ESCAPE, структурні моделі занять, фахові компетентності, підготовка філологів-перекладачів.*

CORRELATION BETWEEN BLOOM'S TAXONOMY AND LESSON FRAMEWORKS IN THE CONTEXT OF BACHELORS OF PHILOLOGY (TRANSLATION) TRAINING

Yuliia SHULZHENKO

*Senior Lecturer at the Department of Germanic Languages and Translation
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
20 Universytetska str., Kremenchuk
ORCID: 0000-0002-7659-6002
yulia.shulzhenko@gmail.com*

Yuliia ARTEMENKO

*Candidate of Philological Science,
Associate Professor at the Department of Germanic Languages and Translation
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
20 Universytetska str., Kremenchuk
ORCID: 0000-0002-9134-9958
yulia.artemenko@gmail.com*

The focus of this research is to analyse the correlation between Bloom's taxonomy and lesson frameworks (traditional PPP, TTT, ESA compared to the innovative ESCAPE model) and to evaluate the effectiveness of the latter for developing the professional competencies of future bachelor's degree philologists. Bloom's taxonomy is considered a conceptual model that describes the hierarchy of cognitive processes. At the same time, lesson frameworks serve as a tool for organising learning and developing students' thinking skills. The research methodology is based on comparative and analytical approaches to identify touchpoints between Bloom's taxonomy and lesson frameworks, using elements of pedagogical modelling to adapt the ESCAPE model to the conditions of higher education, as well as generalising the practical experience of applying these approaches in teaching philological and translation studies disciplines.

The relevance of the research lies in the need to combine theoretical models of cognitive development with practical methodological tools in the training of future bachelor's degree translators. The article analyses how the cognitive levels of Bloom's taxonomy can be systematically reflected in the stages of traditional (PPP, ESA) and communicative/task-based (TTT, TBL) lesson frameworks. The ESCAPE model is considered a modern approach to language teaching that focuses on communication, technology use, and critical thinking development. Integrating Bloom's taxonomy into the ESCAPE model improves the balance between formal and content-oriented tasks in the training of translators and philologists at the bachelor's level, contributing to the development of higher-level cognitive skills, in particular analysis, evaluation, and creativity in translation tasks. Using an integrated approach ensures a more consistent, engaging, and effective learning process compared to the separate application of lesson structures or Bloom's taxonomy.

Key words: *Bloom's taxonomy, ESCAPE model, lesson frameworks, professional competences, training of philologists-translators.*

Постановка проблеми. Попри значний досвід використання lesson frameworks (PPP, ESA, TTT, TBL та ін.) у мовній освіті проблема їх кореляції з когнітивними рівнями Блума в умовах підготовки майбутніх філологів-перекладачів у світлі вищої освіти залишається недостатньо вивченою. Більшість існуючих досліджень розглядає ці методичні підходи ізольовано або в контексті підготовки за іншими, нефілологічними, спеціальностями, не враховуючи можливості їх комплексної інтеграції у єдину модель, яка б відповідала специфіці університетської підготовки філологів.

Метою дослідження є аналіз кореляції між таксономією Блума та lesson frameworks у контексті моделі ESCAPE та оцінка її застосовності й ефективності у підготовці бакалаврів філології (за спеціалізацією В11.041 «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська», зокрема).

Актуальність дослідження. Сучасна вища освіта, зорієнтована на компетентнісний підхід, вимагає поєднання теоретичних моделей когнітивного розвитку з практичними методичними інструментами. Особливої уваги це потребує у сфері підготовки перекладачів, де необхідно не лише формувати знання про мову та культуру, а й розвивати критичне мислення, аналітичні вміння та здатність до творчого вирішення професійних завдань. У цьому контексті таксономія Блума, яка слугує потужним інструментом для структурування навчальних цілей, постає важливою основою для побудови ефективного навчального процесу. Хоча дослідження підтверджують ефективність таксономії Блума та окремих lesson frameworks у мовній підготовці [1–5], бракує робіт, що розглядають їх інтеграцію у єдину модель навчання, адаптовану до університетської підготовки майбутніх філологів-перекладачів. ESCAPE-модель попри свій потенціал майже не має емпіричних апробацій у цьому контексті, що **зумовлює потребу** в подальшому дослідженні можливостей та ефективності її застосування.

Новизна роботи полягає у спробі поєднати когнітивні рівні таксономії Блума з поширеними структурними моделями занять у межах інноваційної моделі ESCAPE, що супроводжує студентів від етапу початкового залучення до створення кінцевого продукту. Такий підхід дає змогу цілісно організувати навчальний процес і забезпечити поетапний розвиток філологічних та фахових перекладацьких компетентностей.

Методи дослідження. У статті використано порівняльний та аналітичний методи для визначення точок перетину між таксономією Блума та структурними моделями занять (lesson frameworks); елементи педагогічного моделювання для адаптації моделі ESCAPE до умов вищої освіти; а також узагальнення практичного досвіду застосування цих підходів у викладанні філологічних та перекладознавчих дисциплін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні таксономію Блума детально описано і в класичних працях Б. Блума (Bloom, 1956) [6] та Л. Андерсона і Д. Кратволя (Anderson & Krathwohl, 2001) [7], і в наукових розвідках зарубіжних та вітчизняних авторів [1–6; 8; 9] та широко використовується в мовній підготовці. Ці дослідження аналізують різноманітні освітні контексти та демонструють універсальність таксономії у структуруванні цілей, розробленні навчальних матеріалів та сприянні розвитку вищого рівня мислення в мовному навчанні. Зокрема, у зарубіжній науці досліджується, як когнітивні рівні таксономії слугують методичною базою в широко використовуваних матеріалах для вивчення англійської мови як іноземної [1], чи критично аналізується її вплив на викладання англійської мови на університетському рівні з фокусом на роль у покращенні результатів навчання [2]. Українська наука також відображає цю тенденцію: обговорюється концепція Блума як інструмент для розвитку критичного мислення у вищій юридичній освіті [8], є дослідження, що зосереджуються на її інтеграції у викладання англійської мови для студентів економічних спеціальностей [9]. Розглядається таксономія Блума й у контексті підготовки філологів: аналізуються її принципи в установленні цілей навчання фонетики, використання для розвитку когнітивних навичок на університетських заняттях з англійської мови [4–6].

Традиційні викладацькі підходи, такі як PPP і ESA, широко використовуються у мовній освіті та пропонують структури для організації комунікативного навчання [10–12]. Вони охоплюють різні етапи заняття – від презентації до практики та продукції – і забезпечують приклади гнучкого планування занять, адаптованих до університетського контексту. Усе більшої популярності набувають підходи, орієнтовані на завдання та проекти (TBL), які забезпечують поступовий перехід від початкового залучення до створення кінцевого продукту [13–15]. Інтеграція змістового навчання з мовною практикою розглядається в CLIL [16], а навчання перекладу на основі завдань і проектів дає змогу розвивати вищі когнітивні рівні – аналіз, оцінювання та створення [17–20]. Модель ESCAPE, запропонована А. Мусдаріаг, І. Анас, Н. Мучтар (MUSDARIAH, ANAS & MUCHTAR (2016) [21], розширює підхід ESA, пропонуючи цілісну та практикоорієнтовану структуру

навчання, що поєднує комунікацію, технології та критичне мислення. Загалом сучасна література демонструє тенденцію до інтеграції традиційних та інноваційних методик із метою розвитку комплексних компетентностей майбутніх філологів та перекладачів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Таксономія Блума як у класичній праці Б. Блума (Bloom, 1956) [6], так і в переглянутій версії Л. Андерсона та Д. Кратволя (Anderson & Krathwohl, 2001) [7] забезпечує міцну основу для структурування навчальних цілей і розвитку мислення вищого рівня в мовному навчанні, і в університетській освіті у тому числі. Такі структурні моделі занять, як PPP, ESA, TTT і TBL, також виявилися ефективними в організації комунікативного та завдання-орієнтованого навчання. Однак мало досліджень присвячено інтеграції когнітивних рівнів Блума із цими структурними моделями в рамках єдиної, адаптованої до підготовки перекладачів на рівні бакалаврату, моделі. На нашу думку, саме модель ESCAPE, яка супроводжує здобувачів від початкового залучення до створення кінцевого продукту, має потенціал для такої інтеграції, але залишається недостатньо дослідженою в контексті вищої освіти. Це дослідження аналізує кореляцію між таксономією Блума та вибраними структурами занять у рамках моделі ESCAPE та оцінює її застосовність та ефективність у підготовці майбутніх філологів-перекладачів.

Отже, у нашому дослідженні ми відштовхуємося від таких положень:

- таксономія Блума – це концептуальна модель, яка описує ієрархію когнітивних процесів, а lesson frameworks – інструментарій, що забезпечує розвиток мисленевих навичок та досягнення результатів навчання;
- когнітивні рівні таксономії Блума можна систематично відобразити на етапах традиційних (PPP, ESA) та комунікативних/завданнях (TTT, TBL) рамок занять;
- модель ESCAPE є сучасним підходом до навчання мов з акцентом на комунікацію, технології та критичне мислення;
- інтеграція таксономії Блума в модель ESCAPE покращить баланс між формально-орієнтованими та змістово-орієнтованими завданнями в підготовці перекладачів-філологів освітнього рівня «Бакалавр»;
- модель ESCAPE, що базується на таксономії Блума та структурах занять, призведе до помітного поліпшення когнітивних навичок вищого рівня у студентів, зокрема аналізу, оцінювання та творчості у завданнях, пов'язаних із перекладом;
- інтегрований підхід буде сприйматися як викладачами, так і студентами як більш цікавий, послідовний та ефективний порівняно з використанням окремих структур занять або таксономії Блума ізольовано.

Класична таксономія Блума була вперше представлена в базовій праці Б. Блума «Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain» (Bloom, 1956) [6], де було викладено ієрархічну модель когнітивних цілей навчання: знання, розуміння, застосування, аналіз,

синтез та оцінка. В оновленій версії, опублікованій у роботі Л. Андерсона та Д. Кратволя «A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives» (Anderson & Krathwohl, 2001) [7], назви категорій були оновлені до активних дієслів: запам'ятовувати, розуміти, застосовувати, аналізувати, оцінювати та створювати, і було запроваджено двовимірну структуру, що поєднує когнітивні процеси з типами знань. Вочевидь, перегляд таксономії Блума шляхом заміни категорій, заснованих на іменниках, на активні дієслова приніс кілька переваг. Тепер кожен рівень чітко описує дії здобувача освіти (наприклад, «пам'ятати» – «згадувати», «аналізувати» – «досліджувати»), а не просто називає абстрактне поняття. Ця зміна робить таксономію більш практичною, оскільки дієслова можна безпосередньо перетворити на вимірювані навчальні цілі та завдання. Вона також відповідає сучасним підходам до освіти, орієнтованим на результати, забезпечуючи зосередження цілей на формуванні фахових компетентностей та досягненні програмних результатів навчання. Окрім того, це покращує оцінювання, оскільки дії на кожному рівні можна легше спостерігати та оцінювати.

У сучасній педагогіці та методиці викладання таксономія Блума розглядається як логічно послідовна структура, що відображає когнітивні навички, необхідні здобувачам освіти для всебічного та змістовного засвоєння знань. Інтеграція таксономії Блума в освітній процес сприяє оволодінню когнітивними навичками та розвитку аналітичних здібностей та, на нашу думку, дає можливість узгодити рівні когнітивної діяльності з різними моделями навчання. Нижчі рівні ефективно реалізуються через традиційні підходи (PPP, ТТТ), тоді як середні й вищі рівні знаходять відображення у більш гнучких та інноваційних моделях (ESA, ESCAPE), що стимулюють критичне мислення та креативність.

У викладанні мов нижчі навички мислення (LOTS) та вищі навички мислення (HOTS), як визначено в таксономії Блума, по-різному узгоджуються з навчальними моделями. Традиційні підходи, такі як PPP та ТТТ, у першу чергу співвідносяться з LOTS, фокусуючись на запам'ятовуванні, розумінні та обмеженому застосуванні. ESA розширює цей діапазон, розвиваючи LOTS під час навчання, одночасно сприяючи застосуванню, аналізу та періодичному продукуванню через залучення та активізацію. Модель ESCAPE систематично інтегрує як LOTS, так і HOTS, направляючи здобувачів освіти від базових знань до процесів вищого рівня, включаючи застосування, аналіз, створення та оцінку. Ця відповідність ілюструє, як різні рамки підтримують когнітивний прогрес та розвиток складних мовних компетенцій.

Проте, з іншого боку, традиційні моделі мовної підготовки мають різні акценти: PPP пропонує чітку й лінійну схему від презентації матеріалу до його відпрацювання, але обмежується гнучкістю; ТТТ орієнтується на рівень знань учнів і будується навколо діагностики та доопрацювання прогалин, хоча може створювати стрес; ESA поєднує емоційне залучення, роботу з формою та комунікативну активність, завдяки чому виглядає більш сучасним і варіативним. Натомість

новаторська модель ESCAPE виходить за межі цих рамок, оскільки інтегрує дослідження, структурування знань, комунікацію, творчі завдання, застосування на практиці та рефлексію, а також активно використовує цифрові інструменти, що робить її найбільш комплексною й інноваційною.

Як свідчить аналіз програмних документів [22; 23], ефективна підготовка філологів-перекладачів вимагає структурованого поступового переходу від набуття базових знань до розвитку когнітивних навичок вищого рівня. Інтегруючи таксономію Блума з добре відомими системами планування занять, такими як PPP (Presentation – Practice – Production/ Презентація – Практика – Продукування), ESA (Engage – Study – Activate /Залучення – Вивчення – Активізація), та новаторською моделлю ESCAPE (Engage – Study – Create – Activate – Practise – Evaluate /Залучення – Вивчення – Створення – Активізація – Продукування – Оцінка), викладачі можуть систематично спрямовувати здобувачів від навичок мислення нижчого рівня (LOTS), таких як запам'ятовування та розуміння філологічних та перекладознавчих концепцій, до навичок мислення вищого рівня (HOTS), таких як літературний, лінгвістичний аналіз вихідних текстів, аналіз культурного, соціолінгвістичного, прагматичного складників, оцінка стратегій перекладу та створення перекладів, адаптованих до культурних контекстів.

Навички мислення нижчого рівня (LOTS) належать до основних когнітивних процесів, таких як запам'ятовування, розуміння та застосування інформації, що відповідають першим трьом рівням таксономії Блума: запам'ятовування, розуміння та застосування. Ці навички зосереджуються на формуванні базових знань та розуміння, зазвичай включаючи завдання з чіткими, правильними відповідями, такими як визначення термінів, узагальнення текстів або застосування встановлених правил. На відміну від цього навички мислення вищого рівня (HOTS) передбачають більш складні когнітивні процеси – «аналізувати», «оцінювати» та «створювати», – які вимагають критичного мислення, вирішення проблем та креативності. Завдання HOTS часто мають кілька можливих рішень або підходів, таких як порівняння стратегій перекладу, оцінка культурної адекватності тексту або створення оригінальних, культурно адаптованих перекладів. У навчанні мов та перекладу LOTS забезпечують необхідну базу в термінології, граматиці та основних техніках, тоді як HOTS готують студентів до виконання складних, автентичних завдань, що вимагають глибшого аналізу, оцінки і творчого підходу та «прийняття рішень у непередбачуваних умовах» [23, с. 10].

У процесі підготовки майбутніх філологів і перекладачів моделі викладання мов можуть бути систематично узгоджені з таксономією Блума, щоб сприяти розвитку когнітивних навичок нижчого та вищого рівнів у рамках завдань із мови, літератури та перекладу. У моделі PPP здобувачі освіти починають із запам'ятовування та розуміння ключової термінології, граматичних структур і літературних понять на етапі презентації, наприклад ідентифікації літературних жанрів, синтаксичних моделей або поширених стратегій перекладу. На етапі практики здобувачі застосовують ці навички в контрольованих вправах із перекладу, таких як

переклад коротких речень або простих ідіоматичних виразів. Етап продукування залучає мислення вищого рівня, вимагаючи від студентів перекладу автентичних літературних уривків, аналізу лексичних та стилістичних виборів та обґрунтування своїх рішень щодо тону, регістру або культурної адаптації.

Модель ESA наголошує на залученні та активному навчанні. На етапі залучення здобувачі обговорюють культурні, історичні або інтертекстуальні посилання в оригінальному тексті, щоб активувати попередні знання, наприклад аналізують посилання на фольклор або літературні алюзії. Під час вивчення учасники навчального процесу закріплюють розуміння та застосування, перекладаючи складні речення, ідіоми або тематичну лексику з корекційним зворотним зв'язком. Завдання на активацію сприяють розвитку навичок вищого рівня, оскільки здобувачі освіти перекладають уривки для реальних цілей, таких як адаптація літературного уривка для сучасних читачів або створення двомовного тексту з коментарями, переклад технічної документації тощо.

Модель ESCAPE забезпечує комплексну основу для когнітивного розвитку. На етапі «Залучення» здобувачі освіти вивчають короткі тексти, щоб згадати відповідну лексику, граматичні структури та літературні прийоми. Етап «Вивчення» зосереджується на контекстуальній практиці, такій як переклад словосполучень, синтаксично складних речень або виразів, пов'язаних із культурою чи професійним контекстом. Перший етап «Активізація» поєднує застосування та аналіз навичок, оскільки здобувачі перекладають абзаци, забезпечуючи згуртованість, точність та стилістичну адекватність. Етап «Комунікація» наголошує на оціночних та спільних навичках, заохочуючи учасників навчального процесу порівнювати переклади, обговорювати альтернативи та обґрунтовувати вибір. Другий етап «Активізація» вимагає перегляду перекладів на основі відгуків однокласників та викладачів. Завдання «Створити» передбачають переклад повних автентичних текстів, таких як короткі оповідання, есе, спеціалізована нехудожня література, технічні інструкції, патенти тощо, адаптовані до конкретної аудиторії або вимог клієнта. Нарешті, «Оцінити» залучає мислення вищого рівня, спонукаючи здобувачів критично оцінювати власні переклади відповідно до професійних стандартів, аналізуючи мовну, стилістичну та культурну адекватність.

Завдяки цим структурованим етапам майбутні філологи та перекладачі систематично розвивають базові знання, прикладні навички, аналітичні здібності та творчі компетенції. Така відповідність таксономії Блума забезпечує прогрес від навичок мислення нижчого рівня, таких як запам'ятовування та розуміння, до процесів вищого рівня, включаючи аналіз, оцінку та створення, у рамках мовної, літературної та перекладацької підготовки. Інтегруючи практичні приклади з вивчення мови та літератури, здобувачі освіти не лише набувають технічної компетентності, а й розвивають критичне мислення, культурну обізнаність та професійну готовність до роботи в галузі перекладу, формуючи фахові компетентності та досягаючи програмних результатів навчання. Виконання таких завдань сприяє успішному проходженню перекладацької практики у майбутньому, оскільки дає

здобувачам змогу розвивати професійні навички та адаптувати теоретичні знання до практичної діяльності.

Інтеграція таксономії Блума в модель ESCAPE може значно покращити баланс між формально-орієнтованими та змістово-орієнтованими завданнями в підготовці перекладачів і філологів на рівні бакалаврату. Систематично узгоджуючи етапи заняття з когнітивними цілями, модель ESCAPE сприяє цілеспрямованому прогресу від навичок мислення нижчого рівня, таких як запам'ятовування та розуміння, до навичок вищого рівня, включаючи аналіз, оцінку та творчість, особливо в завданнях, пов'язаних із перекладом. Таке узгодження заохочує студентів зосереджуватися не лише на мовних структурах та формальних аспектах мови, а й на семантичних, стилістичних та культурних аспектах текстів, сприяючи більш комплексним результатам навчання.

Окрім того, інтеграція таксономії Блума в модель ESCAPE, ймовірно, призведе до помітного поліпшення когнітивних здібностей студентів вищого рівня, зокрема в критичному аналізі, оціночному судженні та творчому вирішенні проблем у перекладі та літературній інтерпретації. Такий структурований і цілісний підхід пропонує узгоджену педагогічну основу, яка контрастує з обмеженнями використання традиційних структур занять або таксономії Блума окремо. У результаті як викладачі, так і здобувачі освіти повинні сприймати інтегровану методологію як більш цікаву, послідовну та ефективну, що підвищує мотивацію, участь та загальну якість навчання в програмах перекладу та філології.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Інтеграція таксономії Блума в модель ESCAPE забезпечує міцну основу для підготовки майбутніх філологів і перекладачів. Систематично пов'язуючи етапи уроку з когнітивними цілями, цей підхід забезпечує розвиток навичок мислення як нижчого, так і вищого рівня, сприяючи не лише набуттю лінгвістичних і літературних знань, а й розвитку аналітичних, оціночних і творчих здібностей у перекладацьких завданнях. Порівняно з традиційними структурами занять або таксономією Блума, що застосовується ізольовано, інтегрована модель забезпечує більш послідовну, цікаву та ефективну педагогічну стратегію. У кінцевому підсумку ця методологія сприяє формуванню всебічно розвинених, критично мислячих та професійно підготовлених випускників, здатних орієнтуватися у складних лінгвістичних, культурних та стилістичних вимогах сучасної перекладацької та філологічної практики.

Майбутні дослідження можуть бути спрямовані на вивчення емпіричного впливу інтеграції моделі ESCAPE та таксономії Блума на успішність студентів на різних рівнях філологічної та перекладацької освіти, дослідження довгострокового розвитку когнітивних навичок вищого рівня та вивчення її адаптованості до цифрових та змішаних навчальних середовищ. Окрім того, порівняльні дослідження з іншими інноваційними моделями навчання можуть надати додаткові відомості про найкращі практики розроблення навчальних програм для підготовки перекладачів та філологів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Razmjoo S.A., Kazempourfard E. On the representation of Bloom's revised taxonomy in Interchange course books. *Teaching English as a Second Language Quarterly (Journal of Teaching Language Skills)*, 2012. Volume 31, Issue 1. P. 171–204. DOI: 10.22099/jtls.2012.336
2. Niazi, Salma; Lodhi, Farida Azim; Mahmood, Huma. A critical study about the effects of Bloom's taxonomy in the context of English language teaching at university level. *Journal of Educational Research*, 2021. Volume 4, № 2. DOI: 10.52337/pjer.v4i2.178
3. Мочалова Н.С., Мочалов Д.Є. Перехід від «застосування» до вищих рівнів таксономії Блума в навчанні фонетики. *Гуманітарний вісник НУК*. 2022. Вип. 14. С. 13–15.
4. Мочалова Н.С., Мочалов Д.Є. Реалізація принципів таксономії Блума у виборі навчальних цілей в навчанні фонетики англійської мови. 2021. С. 63–68. URL: <https://rep.nuos.edu.ua/server/api/core/bitstreams/31ba12ba-1f97-4e18-8772-4989cf92c3d4/content>
5. Панасюк Ю.В. Особливості використання таксономії Б. Блума у контексті розвитку когнітивних навичок студентів на заняттях з англійської мови у вищих навчальних закладах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2023. № 60. Т. 2. С. 24–27.
6. Bloom B.S. (Ed.). *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain*. New York: David McKay, 1956. 428 p.
7. Anderson L.W., Krathwohl D.R. (Eds.). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. New York: Longman, 2001. 352 p.
8. Борисова О.О. Таксономія Блума як інструмент розвитку критичного мислення у здобувачів вищої юридичної освіти. *Нове українське право*. 2022. № 2. С. 127–134. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.18>
9. Іваніга О.В. Тарасенко С.Є. Застосування таксономії Блума під час викладання англійської мови студентам ЗВО економічних спеціальностей. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2025. № 18. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15586902>
10. Harmer J. *The Practice of English Language Teaching* (4th ed.). London, UK: Pearson, 2007. 448 p.
11. Richards J.C., Rodgers T.S. *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2014. 410 p.
12. Scrivener J. *Learning Teaching* (3rd ed.). London, UK: Macmillan, 2011. 436 p.
13. Nunan D. *Task-Based Language Teaching*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2004. 222 p.
14. Willis J., Willis D. *Doing Task-Based Teaching*. Oxford, UK: Oxford University Press, 2013. 294 p.
15. Thornbury S. *How to Teach Speaking*. London, UK: Longman, 2011. 156 p.
16. Coyle D., Hood P., Marsh D. *CLIL: Content and Language Integrated Learning*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2010. 187 p.

17. González Davies M. *Multiple Voices in the Translation Classroom: Activities, Tasks and Projects*. Amsterdam, Netherlands: John Benjamins Publishing, 2004. 259 p.
18. Kiraly D., Massey G. *Towards Authentic Experiential Learning in Translator Education* (2nd ed.). Cambridge, UK: Cambridge Scholars Publishing, 2019. URL: <https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-5275-4081-1-sample.pdf>
19. Littlewood W. The task-based approach: Some questions and suggestions. *ELT Journal*, 58(4), 319–326. <https://doi.org/10.1093/elt/58.4.319>
20. Nord C. *Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application*. Amsterdam, Netherlands: Rodopi, 2005. 274 p. Musdariah A., Anas I., Muchtar N. From ESA to ESCAPE: A conceptual model for teaching English in vocational higher education. *International Journal of Research Studies in Language Learning*, 2016. № 5(4). P. 53–65.
21. Міністерство освіти і науки України. Освітньо-професійна програма вищої освіти «Англійська мова та переклад; німецька мова; література країн, мови яких вивчаються». Розроблено Кременчуцьким національним університетом імені Михайла Остроградського. Кременчук, 2025. 23 с. URL: https://www.kdu.edu.ua/new/OPP/OPP_B11_bak_2025.pdf
22. Міністерство освіти і науки України. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 035 «Філологія» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Київ, 2019. 19 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/035-Filolohiya-bakalavr.28.07-1.pdf>

REFERENCES

1. Razmjoo, S.A., & Kazempourfard, E. (2012). On the representation of Bloom's revised taxonomy in *Interchange* course books. *Teaching English as a Second Language Quarterly (Journal of Teaching Language Skills)*, 31(1), 171–204. <https://doi.org/10.22099/jtls.2012.336>
2. Niazi, S., Lodhi, F.A., & Mahmood, H. (2021). A critical study about the effects of Bloom's taxonomy in the context of English language teaching at university level. *Journal of Educational Research*, 4(2). <https://doi.org/10.52337/pjer.v4i2.178>
3. Mochalova, N.S., & Mochalov, D.Ye. (2022). Perekhid vid «zastosuvannia» do vyshchikh rivniv taksonomii Bluma v navchanni fonetyky [Transition from 'application' to higher levels of Bloom's taxonomy in phonetics teaching]. *Humanitarnyi visnyk NUK*, 14, 13–15. Mykolaiv: Ilion.
4. Mochalova, N.S., & Mochalov, D.Ye. (2021). Realizatsiia pryntsyviv taksonomii Bluma u vybori navchalnykh tsilei v navchanni fonetyky anhliiskoi movy [Implementation of Bloom's taxonomy principles in selecting learning objectives in teaching English phonetics] (pp. 63–68). Retrieved from <https://rep.nuos.edu.ua/server/api/core/bitstreams/31ba12ba-1f97-4e18-8772-4989cf92c3d4/content>
5. Panasiuk, Yu.V. (2023). Osoblyvosti vykorystannia Taksonomii B. Bluma u konteksti rozvytku kohnityvnykh navychok studentiv na zaniattiakh z anhliiskoi movy u vyshchikh navchalnykh zakladakh [Features of using Bloom's taxonomy in the

context of developing students' cognitive skills in English language classes at higher education institutions]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia*, 60(2), 24–27.

6. Bloom, B.S. (Ed.). (1956). *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. Handbook I: Cognitive domain*. New York, NY: David McKay.

7. Anderson, L.W., & Krathwohl, D.R. (Eds.). (2001). *A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives*. New York, NY: Longman.

8. Borysova, O.O. (2022). Taksonomiia Bluma yak instrument rozvytku krytychnoho myslennia u zdobuvachiv vyshchoi yurydychnoi osvity [Bloom's taxonomy as a tool for developing critical thinking in higher legal education students]. *Nove ukrainske pravo*, 2, 127–134. <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.18>

9. Ivaniha, O.V., & Tarasenko, S.Ye. (2025). Zastosuvannia taksonomii Bluma pid chas vykladannia anhliiskoi movy studentam ZVO ekonomichnykh spetsialnostei [The application of Bloom's taxonomy in teaching English to students of higher education institutions majoring in economics]. *Pedahohichna Akademiia: naukovy zapysky*, 18. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15586902>

10. Harmer, J. (2007). *The practice of English language teaching* (4th ed.). London, UK: Pearson.

11. Richards, J.C., & Rodgers, T.S. (2014). *Approaches and methods in language teaching* (3rd ed.). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

12. Scrivener, J. (2011). *Learning teaching* (3rd ed.). London, UK: Macmillan.

13. Nunan, D. (2004). *Task-based language teaching*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

14. Willis, J., & Willis, D. (2013). *Doing task-based teaching*. Oxford, UK: Oxford University Press.

15. Thornbury, S. (2011). *How to teach speaking*. London, UK: Longman.

16. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). *CLIL: Content and language integrated learning*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

17. González Davies, M. (2004). *Multiple voices in the translation classroom: Activities, tasks and projects*. Amsterdam, Netherlands: John Benjamins Publishing.

18. Kiraly, D., & Massey, G. (2019). *Towards authentic experiential learning in translator education* (2nd ed.). Cambridge, UK: Cambridge Scholars Publishing. Retrieved from <https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-5275-4081-1-sample.pdf>

19. Littlewood, W. (2004). The task-based approach: Some questions and suggestions. *ELT Journal*, 58(4), 319–326. <https://doi.org/10.1093/elt/58.4.319>

20. Nord, C. (2005). *Text analysis in translation: Theory, methodology, and didactic application*. Amsterdam, Netherlands: Rodopi.

21. Musdariah, A., Anas, I., & Muchtar, N. (2016). From ESA to ESCAPE: A conceptual model for teaching English in vocational higher education. *International Journal of Research Studies in Language Learning*, 5(4), 53–65.

22. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [Ministry of Education and Science of Ukraine]. (2019). Standart vyshchoi osvity za spetsialnistiu 035 «Filolohiia» dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity [Higher education standard for speciality 035 «Philology» for the first (bachelor's) level of higher education]. Kyiv, 2019. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/035-Filolohiya-bakalavr.28.07-1.pdf> [in Ukrainian].

23. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [Ministry of Education and Science of Ukraine]. (2025). Osvitno-profesiina prohrama vyshchoi osvity «Anhliiska mova ta pereklad; nimetska mova; literatura krain, movy yakykh vyvchaiutsia». Rozrobleno Kremenchutskym natsionalnym universytetom imeni Mykhaila Ostrohradskoho [Educational and professional programme of higher education «English language and translation; German language; literature of countries whose languages are studied». Developed by Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University]. Kremenchuk, 2025. Retrieved from: https://www.kdu.edu.ua/new/OPP/OPP_B11_bak_2025.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла: 30.09.2025

Прийнято: 15.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

УДК 821.111(73)'06-31.09:316.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-1222.2025-60-24>

**РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ УРБАНІСТИЧНОГО ПРОСТОРУ
В РОМАНІ «МАНГЕТТЕН» ДЖОНА ДОС ПАССОСА:
АНТРОПОЛОГІЧНА Й ЕКОКРИТИЧНА ПЕРСПЕКТИВИ**

Людмила АНІСІМОВА

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри світової літератури, учений секретар
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ
ORCID: 0000-0002-9770-3110
l.anisimova@kubg.edu.ua*

Анна ПЕТРЕНКО

*здобувачка вищої освіти кафедри світової літератури
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ
ORCID: 0009-0004-7243-7727
auretrenko.fufkm24m@kubg.edu.ua*

Статтю присвячено дослідженню репрезентації урбаністичного простору в романі «Мангеттен» («Manhattan Transfer») визначного американського письменника-модерніста Дж. Дос Пассоса (1896-1970). Роман був опублікований у 1925 р. й визнаний одним із ключових художніх творів початку ХХ ст., проте в літературознавстві вкрай мало праць, присвячених його вивченню, і переважно в контексті наратології та інтермедіальності. Об'єктом нашого дослідження став роман у перекладі українською Марії Лисиченко, опублікований під назвою «Менгеттен» на початку 1933 р. в орфографії відомого українського правопису 1928 р., позбавленого штучно нав'язаних «зросійщених» мовних норм. Метою розвідки є переосмислення порушеної у творі проблематики з перспективи сучасної екокритики та літературної антропології. Місцем дії найвідоміших романів Дос Пассоса є великі американські міста, насамперед Нью-Йорк і Чикаго, проте автора можна класифікувати як антиурбаніста через зображення недоліків мегаполісів на початку ХХ ст. (побічні ефекти індустріалізації, наслідки стрімкого розвитку прогресу, збільшення розриву між рівнем життя бідних і багатих, криза культури, перенаселення, жахливі умови праці, втрата сенсу життя та ціннісних орієнтирів тощо). Основним для модерністської літератури був конфлікт між вірою у

прогрес та страх перед дегуманізацією, тож утілення цієї дихотомії було теж проаналізовано. Також стрімкий розвиток міст спричинив утвердження радикального індивідуалізму, що підсилювалося конфліктом із новим феноменом – «людиною маси». На прикладі досліджуваного роману встановлено, як урбанізований простір мегаполісу дуже швидко поглинає та усереднює усіх, хто з такими зусиллями і величезними надіями на краще життя потрапив до Нью-Йорка. Окрему увагу приділено вивченню символіки та функції кольорів, звуків, запахів, аналізу описів урбаністичних ландшафтів та нечисленних природних об'єктів.

Ключові слова: американський модернізм, урбаністичний простір, образ міста Нью-Йорка, літературна антропологія, екокрітика, символіка кольору, природне/культурне, індивідуальне/масове.

THE REPRESENTATION OF URBAN SPACE IN JOHN DOS PASSOS'S NOVEL *MANHATTAN TRANSFER*: ANTHROPOLOGICAL AND ECOCRITICAL PERSPECTIVES

Liudmyla ANISIMOVA

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of World Literature, Academic Secretary
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
18/2 Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv
ORCID: 0000-0002-9770-3110
l.anisimova@kubg.edu.ua*

Anna PETRENKO

*Higher Education Student at the Department of World Literature
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
18/2 Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv
ORCID: 0009-0004-7243-7727
aypetrenko.fufkm24m@kubg.edu.ua*

The article explores the representation of urban space in the novel *Manhattan Transfer* by the prominent American modernist writer John Dos Passos (1896–1970). Published in 1925, the novel is recognized as one of the key works of early 20th-century fiction. Nevertheless, it has received relatively little literary critical attention, primarily within the framework of narratology and intermediality. The object of our research is the Ukrainian translation of the novel by Mariia Lysychenko, which appeared under the title *Menheten* in early 1933, and was rendered in the orthography of the well-known 1928 Ukrainian spelling reform, free from artificially imposed russified norms. The aim of this study is to reframe the issues raised in the text from the perspectives of contemporary ecocriticism and literary anthropology. The settings of Dos Passos's most famous novels are large American cities, primarily New York and Chicago. Yet

the author may be regarded as an anti-urbanist due to his depiction of the drawbacks of metropolises in the early 20th century (the side effects of industrialization, the consequences of rapid technological progress, the widening gap between rich and poor, cultural crisis, overpopulation, appalling working conditions, loss of meaning in life and value orientations, etc.). The conflict between faith in progress and the fear of dehumanization was a central concern of modernist literature, and the embodiment of this dichotomy is also examined. Furthermore, the rapid development of cities gave rise to radical individualism, which was intensified by the confrontation with a new phenomenon – the «mass man». Based on the novel, the study demonstrates how the urbanized space of the metropolis swiftly absorbs and levels those who, with great effort and high hopes for a better life, arrived in New York. Special attention is devoted to the symbolism and function of colors, sounds, and smells, as well as the analysis of descriptions of urban landscapes and numerous natural objects.

Key words: *american modernism, urban space, the image of New York City, literary anthropology, ecocriticism, symbolism of colour, individual/mass, natural/artificial.*

Постановка проблеми. Рівно століття тому, в один рік із публікацією «Великого Гетсбі» Ф. С. Фіцджеральда, вийшов друком роман «Мангеттен» (*Manhattan Transfer*, 1925) Джона Дос Пассоса (1896–1970), відомого американського письменника початку ХХ ст. португальського походження. Хоча літературну кар'єру він розпочав у когорті так званого «втраченого покоління», оскільки мав досвід участі у Першій світовій війні (водій карети швидкої допомоги), прагнення до втілення експериментальних технік та прийомів (наприклад, колаж з уривків газетних статей, автобіографічні фрагменти «поточку свідомості» під назвою «Camera Eye») у письменницькій діяльності призвело того, що в західному літературознавстві Дос Пасосса називають одним із провідних представників американського модернізму [14].

Вражає той факт, що роман «Мангеттен» було перекладено українською мовою Марією Лисиченко й опубліковано за редакцією Василя Мисика ще на початку 1933 р. в орфографії відомого правопису 1928 р., позбавленого штучно нав'язаних «зросійщених» мовних норм. Проте в Україні досі відсутні окремі наукові розвідки, присвячені творчості Дос Пассоса. Є лише нечисленні публікації, переважно з проблем наратології, де побіжно згадано Дос Пасосса в контексті модерністської літератури. Наприклад, у статті Галини Варнацької про категорії часу в модернізмі зазначено, що у його творах час перетворено «на органічну і механічну пам'ять» [2, с. 270], а в розвідці Віри Хоміченко, присвяченій композиційним типам поліфонічної оповіді модерністських романів, проаналізовано декілька уривків із роману «Мангеттен», які ілюструють «експліцитну поліфонічну полісуб'єктну оповідь, створену репортажною технікою або технікою camera eye» [4, с. 260]. Деякі аспекти творчості Дос Пасосса висвітлено у працях відомої дослідниці американської літератури Тамари Денисової. У західному літературознавстві інтерес до творчості Дос Пассоса як представника модернізму

найбільше простежується у 1970–1980-х роках, зокрема в контексті вивчення генези й особливостей постмодернізму. Після тривалого затишшя з'являються поодинокі дослідження роману «Мангеттен», наприклад щодо часо-просторового виміру (К. Дж. Майкелайтс, 2011 [10], А. Дж. Мрез, 2008 [11]; Б. Кунен, 2001 [8]); феміністичної проблематики (П. Петровіц, 2009 [13]); архітектури, механіки, символіки міста (А. Бістон, 2016 [5], П. Гейх, 2006 [7], А. Мак Кі, 2018 [9]); взаємозв'язку природи й культури (Ф.С. Брьоггер, 2009 [6]).

Урбаністична тематика була провідною у модерністів [14], і Дос Пассос не став винятком, проте мегаполіс у його романах перетворився з місця дії та загального тла сюжетних ліній на велетенського і жахаючого головного персонажа, тому автора умовно можна класифікувати як антиурбаніста. Водночас, висвітлюючи недоліки урбаністичного простору початку ХХ ст., у центрі уваги автора не опиняється природа. На думку П. Баррі, одним із завдань сучасної екокритики є перепрочитання відомих творів «з екоцентричної позиції, звертаючи увагу на репрезентацію в них світу природи» [1, с. 310]. Літературна антропологія, своєю чергою, вивчає відображення в художній літературі особливостей культури певного періоду. Тож *актуальність* нашого *дослідження* полягає у переосмисленні проблематики роману «Мангеттен», «модерністського блокбастера, істинно авангардного свідчення урбаністичного існування» [14] крізь призму сучасної екокритики й літературної антропології.

Метою статті є дослідження особливостей репрезентації урбаністичного простору міста Нью-Йорка початку ХХ ст. в модерністському романі «Мангеттен» (1925) Дж. Дос Пассоса крізь призму екокритики та літературної антропології; за допомогою «close reading» здійснення аналізу важливих у розрізі екокритики образів і мотивів урбаністичного простору Нью-Йорка, роздумів автора про антропоцен (неофіційний термін для позначення доби, коли людство істотно впливає на екосистему планети).

Виклад основного матеріалу дослідження. Для англо-американського модернізму був характерний інтерес до зображення великих міст, сповнених хаосом модерного життя та дезорієнтуючою людей швидкістю. Це було нове шокуjące середовище з технологіями, що стрімко розвивалися, простір, у якому загострювалася соціальна дезінтеграція, витіснялися традиційні норми культури, гостро звучала проблема вирішення психологічних травм містян та новоприбулих іммігрантів. Одним із перших модерністів, хто представив власну візію сучасного урбанізованого міста, був Т.С. Еліот із твором «Спустошена земля» (1922), сповненим відчуттям самотності й відчуженості. Місто перестало бути простором для комфортного й безпечного життя мешканців, а радше стало місцем їх виживання і навіть самознищення. Саме в містах найгостріше відчувалися криза західної цивілізації, руйнація культурних традицій та дегуманізація. Місцем дії найвідоміших романів Дос Пассоса теж є великі міста – Чикаго, де народився, та Нью-Йорк, де мешкав у 1920-х роках, працюючи над другим романом «Мангеттен». У трилогії «США» («U.S.A.»), що складається з романів «42-а паралель» (1930),

«1919» (1932) та «Великі гроші» (1936), події розгортаються у низці великих промислових і культурних міст США: окрім Нью-Йорка як фінансового і культурного центру країни та Чикаго – як промислового, теж фігурують Вашингтон, Бостон, Сан-Франциско, Детройт, Філадельфія, Атланта, Новий Орлеан і навіть європейські столиці – Париж і Лондон. Читачі знайомляться з долями персонажів протягом перших двох десятиліть ХХ ст., чий життєві шляхи так чи інакше перетинаються між собою, але всіх їх об'єднує пошук власного місця у суспільстві, що швидко змінюється під впливом індустріалізації та глобалізації.

Урбаністичний простір. Нью-Йорк початку ХХ ст. був світовим символом модерності й прогресу. У романі «Мангеттен» знаходимо численні описи індустріалізованого мегаполісу з хмарочосами, підземним метро і надземною залізницею, електрикою, автомобілями, кінотеатрами, ресторанами, клубами, рекламою тощо. Наведемо декілька описів урбаністичного пейзажу та сучасних винаходів: «Скупчені на вузькому острові будівлі виблискують мільйонами вікон, нагромаджені піраміда на піраміду, немов біла хмара над грозовицею» [3, с. 11]; «(з)а цинковою водою – високі мури. Березовий гай приміських будинків тремтів у рожевім ранку, немов звуки сурми у шоколядно-брунатному тумані. Коли порон надійшов ближче до берега, будинки зімкнулись у гранітну гору з узькими немов ножем прорізаними межигір'ями» [3, с. 167]; «над головами їм прогрімів поїзд повітряної залізниці, лишивши по собі відгомін гуркоту» [3, с. 29]; «на небі пливе дирижабль, блискуча срібляста ситара» [3, с. 232].

Дос Пассос порівнює Нью-Йорк із давніми біблійними містами: «Були собі Вавилон і Ніневія, збудовано їх із цегли» [3, с. 168]. Автор робить акцент на збудованості міста, який стає схожим на суцільну бетонну вежу, і алюзія на Ніневію, ймовірно, є символом того, що жодне місто, навіть найвеличніше, не буде вічним. Саме цей міф надає можливість провести історичну паралель та наголосити на тому, що жителі такого міста є не більше ніж гвинтики великої машини. Едуардо Санчез Паленсія у дослідженні «City of Destruction: Representation of New York City in John Dos Passos' *Manhattan Transfer*» зазначає, що мешканці є «не що іншим, як майбутньою їжею» [12, с. 9], яку поглине метрополіс.

Доцільно зазначити, що автор не розкриває повною мірою особистості персонажів, не надає інформації стосовно їхньої подальшої долі, оскільки роль окремо взятої людини в цьому творі є епізодичною. З-поміж багатотисячного натовпу в романі лише близько двох десятків персонажів, які названі автором та пов'язані з розвитком подій, проте подані досить стереотипно. Зупинімося на декількох основних – актрисі Еллен (Еллі, Елейн, Гелена) Тетчер (у заміжжі – Оглторп, Герф та Болдвін) як уособленні бажання стати знаменитістю; адвокаті Джорджі Болдвіні як символи кар'єризму і корупції; журналісті Джиммі Герфі як на образі людини, котра шукає сенс буття й намагається вирватися з тенет Нью-Йорка; Еді Тетчері, батьку Еллен як утіленні посередньої маси дрібних бізнесменів, котрі мріють про багатство; молочарі Гес Мак Нейлі як символи енергійності та сили капіталізму, позбавленого інтелекту й моралі; колишній успішний фінансист Джо

Гарланд як символ краху і занепаду; бутлегері-мільйонері Конго Джорджі (псевдонім Арман Дюваль) як символи незаконного збагачення. Більшість із них вірили в «американську мрію», але далеко не всі дійшли висновку про її недосяжність та ілюзорність. Погоджуємося з твердженням норвезького літературознавця Фредріка Крістіана Бротгера, який зазначає, що «головним предметом панорамного нарративу Дос Пассоса є сам метрополіс» [6, с. 135]. Через колаж презентованих образів і вражень, описів життя персонажів читач має змогу побачити місто очима Дос Пассоса.

Стрімкий розвиток міст на початку ХХ ст. спричинив утвердження радикального індивідуалізму, водночас виникає явище «людини маси», де індивідуальність стирається, а посередність стає нормою. Новоприбулий умить стає частиною юрби – *«(з)агуркотили ланцюги й натовп прошттовхнув Беда через пристань»* [3, с. 6]. Дос Пассос майстерно зображує потоки заклопотаних і стомлених людей у Нью-Йорку: *«О п'ятій годині вечора, чоловіки й жінки, немов рослинний сік при перших приморозках, починають поволі текти із високих будівель нижчої частини міста, сіровидий затовп заливає тунелі й станції підземки, зникаючи під землею»* [3, с. 201]; *«(о)бличчя, капелюхи, руки, газети танцювали в смердючому, галасливому вагоні підземної залізниці, немов зернята в жаровні»* [3, с. 170]; *«вагон, навантажений тілами, що танцюють незграбно, погойдуються і хитають головами»* [3, с. 194].

Антропологічна перспектива. Навчаючись у Гарварді, Дос Пассос, окрім літератури та історії мистецтва, вивчав антропологію, яка на той час була дуже популярною в академічних колах. Найбільший вплив на формування соціально-антропологічних уявлень автора мали гуманістичні ідеї американського філософа Джорджа Сантаяни. Також у 1919 р. Дос Пассос був слухачем лекцій з антропології у Сорбонні.

У контексті літературної антропології потрібно дослідити зображення в романі таких ключових аспектів людського буття, як: щоденні ритуали і практики персонажів як частини соціуму; ритуали життєвих переходів; місце проживання, роботи, відпочинку; практики споживання й дозвілля; класові, гендерні, етнічні ролі та взаємини; колективні стереотипи, традиції, переконання; об'єкти матеріальної культури, стан розвитку технологій тощо. Дос Пассос називав себе «архітектором історії», інші – літописцем та критиком початку ХХ ст. У «Мангеттені» досить детально описано всі вище зазначені аспекти, оскільки автор доклав чимало зусиль, щоб ретельно відтворити динаміку урбанізованого простору Нью-Йорка протягом двох десятиліть, передати атмосферу міста через калейдоскоп вражень, колаж різноманітних місць і ситуацій. Найпомітнішими властивостями мешканців мегаполісу є постійний рух, переміщення маси людей містом, насамперед на механізованому транспорті (метро, трамваї, залізниці, поромі, автомобілі). Відчувається постійне пришвидшення ритму міста, що стає можливим завдяки вдосконаленню транспортної системи та розвитку технологій: *«(к)онуси світла вриваються в конуси світла вздовж гарячого гомінкого шосе»* [3, с. 145];

«(п)озад них лімузіни, мотоцикли, туристські автомобілі, седани мчали шляхом двома рівними, суцільними потоками» [3, с. 109].

Такий ритуал життєвого переходу, як народження головної героїні Еллен, описано без натяку на трепет чи відчуття таїнства – *«на ваті неначе жмут гробаків, кволо ворушився народженець» [3, с. 5], а у великій лікарняній кімнаті «бриніло тоненьке жалібне скигління з інших кошиків» [3, с. 5]* – голоси нових мешканців міста. Також описано народження дитини поза шлюбом, розлучення, дошлюбні інтимні стосунки, гомосексуальні зв'язки, подружні зради, які раніше жорстко засуджувалися в пуританській Америці, але поступово стають звичним явищем. На сторінках роману знаходимо чимало згадок про смерть від хвороб, старості, нещасних випадків та вбивства. Цей дискурс стає частиною існування людей, які *«говорять про АПОКАЛІПСИС, тиф, холеру, шрапнель, повстання, смерть в огні, смерть у воді, смерть з голоду, смерть у болоті» [3, с. 179]* та щоденно читають про це в газетах.

Відчуття алієнації та безпорадності в індустріалізованому суспільстві призводило до збільшення кількості суїцидів. У романі йдеться про декілька випадків, описаних беземоційно, як незначні епізоди життя великого міста. Це явище не залежить від соціального статусу: вкорочують собі віку і бідняк Бед Корпнінг, котрий стрибає з мосту й тоне в Гудзоні, і син багатія Стен(вуд) Еморі, який гине в полум'ї підпаленої ним заможної квартири на верхньому поверсі хмарочоса. Символічним у контексті класового розриву є місце смерті юнаків – на дні річки і високо в небі. Самогубство стає певним симптомом дегуманізації простору міста, у якому діють спільні для всіх закони.

Продовжуючи тему класової нерівності, варто зазначити, що Дос Пассосу вдалося яскраво відобразити шалений розрив між бідними і багатіями. У вуста чоловіка, що закликає перехожих – *«невільників заробітньої плати» [3, с. 170]* замислитися і чинити супротив існуючій системі, вкладено слова: *«Вони будують собі готелі, клуби мільйонерів, театри, що коштують мільйони, військові кораблі, а що вони залишають нам? Залишають професійні хвороби, рахіт і кілька брудних улиць, залитих поміями й закиданих сміттям <...> Капіталізм... і є той упир, що смочче з нас кров» [3, с. 170].* Водночас банкіри *«вмощуються на сидіннях лімузінів і мчать до верхньої частини міста на дзвінкі Сорокові вулиці, що переблискують білими, немов джін, жовтими, неначе віскі, шипучими, як сідр, огнями» [3, с. 201].*

У романі детально описано культуру споживання їжі та дозвілля нью-йоркців. У місті є багато місць для харчування – від недорогих фургонів-ресторанів, китайських, сирійських закусочних, забігайлівок для робітників, звідки *«йшов веселий дух смаженої картоплі та коктейлю, сигар і коктейлю» [3, с. 117],* до вишуканих ресторанів із метрдотелями і столиками за попереднім замовленням. Звичайні люди *«їдять похапцем, не дивлячись одне на одного, утупивши погляд у тарілки, чашки. Позад тих, що сидять, інші чекаючи черги, посуваються ближче. Деякі їдять стоячи» [3, с. 208].* Атмосферу бару зображено так: *«(б)іля*

них дзвеніли склянки, обличчя, капелюхи й бороди коливались в цигарковому димі, відбиваючись у зеленкуватих свічадах» [3, с. 93]. Проте у дорогих ресторанах відвідувачі «вмостилися на м'якій канапі в куточку», споживаючи вишукані страви під звуки живої музики, а також бачимо «білі маніжки, руки, що поправляють білі краватки, чорний полиск циліндрів та лякованих черевиків <...> з п'ятак завбільшки діамантовою шпонькою в маніжці» [3, с. 21].

Нью-Йорк пропонував широкий спектр розваг: театри, кінотеатри, танцювальні зали, ярмарки, каруселі, циркові вистави, манив блиском і новизною. Серед молоді модним було ходити на танці – «(з)ализані юнаки й стрижені дівчата танцювали, щільно обнявшись» [3, с. 195].

Значну частину життя люди проводять удома, тому опис помешкання та побуту є дуже інформативним джерелом для антропологів. Більшість населення велетенського міста мешкає у невеличких квартирах, а бідні – у «занехаяних комірчинах». До речі, у романі вікна є багатозначними символами (рівня достатку, масштабів міста, зв'язку з природою). Чим біднішою є людина, тим гірше стає вид із вікна її квартири: «воно просто соромно, залишати наше нове гарненьке приміщення, де вікна виходять у Центральний парк» [3, с. 76]. Наприклад, Еллен завішує вікно, щоб закрити вид «на занехаяні задні двори та цегляні стінки будників у нижчій частині міста» [3, с. 124], натомість, «(м)ільйонер Сетчер визирнув із вікна своєї яскраво освітленої напахченої кімнати й дивиться на темне місто, що парує сміхом, голосами, брязкотінням і вогниками» [3, с. 76–77]. Офісні будівлі після завершення робочого дня «стоять мовчазні й порожні, а мільйони їхніх вікон темні» [3, с. 201]. Для багатьох вікно лишається можливістю поспостерігати за залишками природи в місті – через вікно «у темряві він міг уже бачити зорю на шматочку неба», проте «(п)асма пари потяглися через шматочок неба й заховали зорю» [3, с. 76] чи «(п)ідступивши до вікна, висунулася з нього на соняшне світло. За Парк-Авеню полум'янисто-блакитне небо перегороджувала червона клітка нової будівлі» [3, с. 124].

У великому місті є багато безхатків, що втратили чи ніколи й не мали житла, але найбільшу зневагу і неприязнь відчували до себе ті, котрі нещодавно приїхали до Сполучених Штатів – «люди все прибувають і прибувають» [3, с. 35], «(д)о міста понаїздили різні невіри та некультурні ірландці» [3, с. 70]. Новоприбулі змушені працювати за копійки, жити в жахливих умовах, миритися з поганим ставленням до себе: «попростував брудною Західньою околицею міста, де смерділи стайні, а на тротуарах валялися покидьки й повзали діти. Який жах, жити тут поміж некультурних ірландців і всяких інших чужинців – брудного накипу всесвіту» [3, с. 36]; «війнуло духом немитого тіла, духом імігрантів, Елліс Айленду, перенаселених будинків» [3, с. 262].

Екокритична перспектива. Із погляду екокритики у тексті слід простежувати дихотомію «природне/штучне», звертаючи увагу на зіткнення світу природи та світу, створеного людиною. У романі «Мангеттен» описи природних явищ та об'єктів з'являються фрагментарно й уривчасто, як частини урбаністичного

ландшафту: «(н)а тлі закопченого обрію, заснованого баржами, пароплавами, димарями силових станцій, корабельнями, мостами, нижча частина Нью-Йорку скидалася на рожевобілу стіжкувату піраміду, вирізану дбайливо з картону» [3, с. 182]; «(к)інець улиці, позад зеленочорних скриньок будинків спалахувала зрідка опалово-рожева блискавка» [3, с. 156]. Природа опиняється все далі від людини. Попри те, що в місті чути голоси птахів – «чайки, кигикаючи, кружляли над бідно й брудно зодягненим натовпом» [3, с. 192] та «на карнізі біля вікна цвірінькають горобці» [3, с. 160], механічні звуки міста не вщухають: чути «стукіт швацької машини», «тріскотіли ненастанно парові нютувальні машини. Часом свистіла машина, гуркотіли ланцюги» [3, с. 124]. Наприклад, наводиться діалог, у якому обговорюється новина про появу на П'ятій авеню «величезної гадюки», яка вилізла з розщелини у водозборі. Молодший чоловік не повірив, а старий промовив: «(К)оли я був хлопчиком, ми полювали на куликів на Бруклінській низині» [3, с. 15]. І цей факт для його сучасників уже теж звучить нереалістично.

На початку ХХ ст. у Нью-Йорку на конях їздили поліцейські, їх ще запрягали в екіпажі («чорний екіпаж запряжений парою вороних коней» [3, с. 43]; «(к)опита коней, що їх хльоскають бичем, викресують іскри з каміння» [3, с. 50]). Але коні не могли конкурувати з автомобілями ні у швидкості, ні в силі, тому стали уособленням чогось архаїчного, не відповідного вимогам модерного часу. Водночас у романі є опис цієї тварини в розділі «Діва на білому коні», у якому простежується зображення деградації суспільства в гонитві за збагаченням. Що може містити більше іронії, ніж зображення верхи на благородній тварині дівчини в перуці задля реклами засобу від лупи: «верхи на білому коні, що ступою їхала поміж вуличної метушині й гармидеру. Фалшиве каштанове волосся хвилями падало на білий зад коня й на позолочене сідло, з написом зеленими з червоними літерами Антилупин. <...> одною рукою в білій рукавичці вона недбало держала повід, другою розмахувала бичем» [3, с. 91–92]. Традиційно білий кінь уважався символом чистоти й спасіння, а діва на коні – та, кого потрібно врятувати. Тож образ коня у цьому контексті також можна вважати символом повного підкорення людиною природи.

У просторі міста все ж залишилися території, де людина може помилуватися красою природи, – парки і сквери: «перетяв Вашингтон Сквер. Дерев розпростерли тендітні пурпурові гілки на тлі сіро-блакитного неба» [3, с. 36]; «Дерев у Медісон Сквері, якісь несподівано яскравозелені, скидалися на папороть у темній кімнаті» [3, с. 112]. Але з усіх боків ці природні ландшафти оточені шумним містом: «серед величезних рожевих, пурпурових і фісташково-зелених бульб, що виникають із трави, дерев і ставків, які напірають на високі темні будинки, а вони, немов гнілі зуби, обсіли південну частину парка» [3, с. 134–135].

У тексті знаходимо багато описів сміття, бруду й пилу в Нью-Йорку, «димучому асфальтовому місті». Це не дивно, бо на досить маленькій площі живе величезна кількість людей (із 1900 до 1920 р. кількість населення майже подвоїлась і становила близько 6 млн). Промовистим є такий уривок: «Джіммі простує

цементовим шляхом повз брудні пустирі, з купами сміття, що над ним стелиться дим. Сонце ллє червоне проміння крізь туман на іржаві казани, кістяки вагозовів, пташині кісточки фордів, безформенні маси іржою з'їденого металю. Джиммі прискорює ходу, щоб швидше вийти із смороду» [3, с. 268]. Автор також часто згадує дим, змальовуючи місто: «(в)еличезні пасма диму з буксиру кублилися чорно й пурпурово на тлі барвистого неба» [3, с. 97]; «осяяний сонцем кублився стовб білого диму над вокзалами» [3, с. 186]. У ті часи люди не цілком усвідомлювали масштаби свого негативного впливу на природу, але розрив між природним середовищем і простором міста ставав дедалі суттєвішим.

Варто зазначити, що попри свою літературну діяльність Дос Пассос також займався малюванням. Для модерністської літератури характерним був інтерес до експресіонізму, який в автора проявляється у вигляді активного використання широкої палітри кольорів в описах міських ландшафтів. У романі «Мангеттен» під час опису Нью-Йорка і його мешканців використано чимало кольорів та відтінків, наприклад брунатний, сепія, пурпуровий, тілеснорожевий, жовтогарячий, пляшковий, сріблястий, сталєво-зелений, гранатовий, золотавий, індиго, «пав'ячого пера», лавандовий, гірчичний, «сирого м'яса», персиковий, золотий, чорний, «червоново-синій», цинамоновий, смарагдовий. Для більш детального аналізу в розрізі екокритики візьмемо зелений колір, оскільки він безпосередньо асоціюється з природою. В описі міста очима одного з персонажів бачимо «зелений берег з деревами та широкими білими будинками з сірими дахами» [3, с. 47]. Однак цей колір не завжди символізує життя й природу. Для прикладу, автор згадує зелений пароплав, який викидає у повітря пару, а разом із нею і шкідливі речовини, а також «маленький поїзд з зеленим паровиком» [3, с. 49] Мангеттенської надземної залізниці, що прогуркотів над головами. Або такі слова: «(о)бличчя його видавалося зеленим і змерзлим» [3, с. 27], що характеризують хворобливий стан молодого хлопця-іммігранта, який перебуває у пошуках кращого життя і не має теплої одягу. А сірі очі дівчини з таксі «спалахнули чорно-зеленим блиском» [3, с. 27], зустрівшись поглядом із Філом, котрого через мить було збито іншим авто.

Із настанням темряви Нью-Йорк починає світитися кольоровими вогнями, однак навіть такий елемент, як вуличне освітлення, натякає на небезпеку: «(з)еленкуваті гадючки світла з вуличних ліхтарів» [3, с. 40] крутяться навколо героїв, підстерігають. І попри те, що змія є частиною світу природи, її роль в оповіді має глибше значення. Зокрема, зелений колір може символізувати не тільки отруйність, а ще й колір грошей («дві жмені зелених кредиток») та удачі, які є головними пріоритетами іммігрантів. Окрім того, американський мегаполіс має ще один важливий образ – Статую Свободи. Дос Пассос описує її як «височенну зелену жінку в довгій, широкій сукні» зі зведеною догори рукою. Доволі абсурдним є те, що для багатьох іммігрантів не буде свободи, оскільки для того, щоб вижити, їм доведеться тяжко працювати. Цілком природно, що з часом мідь набула характерного кольору, однак цей процес можна розглянути як певний

розпад і деградацію. Іспанський дослідник Е. С. Паленсія зазначає, що Нью-Йорк є містом-антигероєм, оскільки замість здійснення мрій люди зустрілися зі смертю [12]. І тому Статуя Свободи, пам'ятка культури та візитівка міста, починає символізувати не втілені мрії, а систему, яка руйнує природу і долі людей. Один із героїв на ім'я Гес, переїжджаючи через залізничний переїзд, мріє про затишне життя: *«Куди краще господарювати, мати добру ферму, свині, коні, корови та кури...»* [3, с. 35], однак не встигає завершити думку, оскільки потрапляє під колеса потягу: *«Вагони, кінь, зелений прапорець, червоні будинки закрутились і розсипались у темряву»* [3, с. 35]. Як правило, зелений прапорець на залізниці означає, що потяг може вільно рухатися по колії. Тож, імовірно, герой надто замріявся про затишне життя на фермі в оточенні природи, і цей зелений колір попереджав його про небезпеку. Миготливими психоделічними візерунками місто також проникає в особистий простір своїх мешканців: *«на стелі танцює відблиск заграви електричних реклям з Бродвею. Біле, червоне, зелене, тоді суміш барв, немов би луснула миляна бульбашка, і знов біле, червоне, зелене»* [3, с. 257].

Нью-Йорк у романі Дос Пассоса не є тим місцем, що об'єднує людей. Приваблива архітектура, швидкий ритм життя та розвиток міста змушують жителів конкурувати між собою, щоб досягнути мрії – підкорити місто та стати іншою людиною, не іммігрантом, а повноцінною частиною американської спільноти. З іншого боку, екологічні проблеми негативно впливають на здоров'я, і згодом ці наслідки стануть помітними. Результати забруднення вже є видимими й відчутними. Для прикладу, чоловік виглянув у вікно, і *«(у) носі йому кольнуло від угляного диму»* [3, с. 11]. Або ж коли *«сонце полум'ям горіло на вікнах фабрики на Лонг Айленді, спалахувало в ілюмінаторах буксирів, лягало кучерявими золотими й жовтогарячими стрічками на прудку зеленкувато-брунатну воду»* [3, с. 46].

Велику увагу в романі приділено запахам, які безпосередньо пов'язані з певним місцем. У бідних районах це *«сморід матраців і сну»*, сходи, що *«тхнули капустою»*, відчувалися *«нудні й солодкі пахоці хмелю»* [3, с. 46], *«тхнуло газоліном, асфальтом, м'ятою, тальком і одекольоном»* [3, с. 92], а в багатих пахло *«печенею й біфстексом»* та *«вогкі, теплі, медові, дорогі пахоці густою хвилею лилися з дверей»* [3, с. 184]. Довгий час основним способом потрапити на Мангеттен була поромна переправа *«Мангеттенський трансфер»*, від якої й отримав назву роман. Усі, хто прибував на острів, в осердя омріяної країни *«великих можливостей»*, змушені протискатися *«крізь пропахлий гноєм дерев'яний тунель поронної пристані»* [3, с. 5].

Простір також наповнений звуками, які часто перетворюються на какофонію, бо місто перебуває у стані безперервного руху й будівництва: *«дослухався до нерівного гуркоту вуличного руху, до гармидеру голосів, до стукотіння на нових будівлях, до всього цього гамору, що линув з улиць»* [3, с. 65]; *«(ч)асом у кімнату линув задиханий сніжном'який свист пароплава з ріки. З улиці чути було гуркіт таксі й скрегіт трамвайних вагонів»* [3, с. 129]; *«линув стукіт і гомін – почалася денна метушня»* [3, с. 112].

Один із героїв ішов на околиці міста, і чим далі віддалявся від хмарочосів, тим більше опис усього довкола нагадувало пастораль: *«Шлях пнувся на горб. Яскраво блищала вода, що текла в рівчаку, поміж латок трави, поміж пухнатих кульбаб. Будинків ставало дедалі менше <...> З кілка огорожі долинуло вогке цвірінкання горобця. Крихітна іржаво-червона пташка пурхнула на телеграфний дріт і заспівала; перелетіла на краєчок покинутого казана й заспівала. Полинула десь далі й знов заспівала. Небо стало темно-синє, з пухнатими перловими хмарками на ньому»* [3, с. 77–78].

Якщо життя стає настільки нестерпним, то чому не полишити свою мрію і не покинути місто «блискучих вікон, переплутаних алфавитів, вивісок із позолоченими літерами»? Голоси різних людей у романі артикують схожі думки: *«у місті не життя, а пекло»* [3, с. 34]; *«найдужче мені хочеться податися десь із цього міста, поклавши насамперед бомбу під якийсь небосяг»* [3, с. 117]; *«(н)одамся на захід, куплю собі шмат землі у Північній Дакоті або ще донебудь і сіятиму пшеницю <...> А живучи в місті нічого не бачиш доброго»* [3, с. 34]. Навіть безхатко, що прожив у Нью-Йорку десять років, зізнається: *«Щовесни я кажу сам собі, що вернуся на село, де зелена травичка, де пасеться череда на вигоні, але не можу. Надто вріс уже в місто»* [3, с. 84]. Тож місто не відпускає тих, хто до нього потрапив.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Проведене дослідження дає змогу зробити певні висновки щодо особливостей втілення й осмислення екокритичної та антопологічної проблематики у романі Дос Пассоса «Мангеттен». Парадоксально, але Нью-Йорк у романі водночас є тлом для розгортання численних сюжетних ліній, життєвим простором для всіх героїв та головним персонажем твору. Метрополіс стає символом недосяжної величі та місцем, де безжально розбиваються мрії більшості жителів та новоприбулих з усіх куточків світу іммігрантів. Для модерністів місто як замкнена система є за своєю суттю ентропічною і веде до деградації суспільства та занепаду цивілізації. Під впливом нових реалій мешканці мегаполісу змушені жити у шаленому темпі й неприродньому просторі, за новими правилами й законами, які суттєво відрізняються від звичних культурних норм. Природний ландшафт витіснено урбаністичним, зі своїми специфічними, але циклічними ритмами життя. Місто створює власну екосистему, що впливає на людей та екологію. Аналіз тексту засвідчує відсутність у персонажів сформованої екологічної свідомості, природа сприймається суспільством споживацьки, як невичерпний ресурс.

У розрізі сучасних біографічних студій убачаємо перспективним дослідження літературної біографії міста в модерністській літературі, також корисною була б розвідка щодо особливостей перекладу українською мовою неологізмів, представлених у романі, за правописом 1928 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія / пер. з англ. О. Погинайко. Київ : Смолоскип, 2008. 360 с.
2. Варнацька Г. Передумови модифікації темпоральної структури модерністської прози ХХ ст. *Збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2012. Вип. 1. С. 266–271.
3. Дос Пассос, Дж. Менгеттен (Твори. Т. 2) / перекл. М. Лисиченко ; за ред. В. Мисика. Київ ; Харків : Література і мистецтво, 1933. 268 с.
4. Хоміченко В.В. Композиційні типи поліфонічної оповіді в романах модернізму. *Мова і Культура*. 2014. Вип. 17. Т. V(173). С. 257–263.
5. Beeston A.A. «Leg Show Dance» in a Skyscraper: The Sequenced Mechanics of John Dos Passos's *Manhattan Transfer*. *PMLA*. 2016. Vol. 131(3). P. 636–651.
6. Brøgger F.C. The Cultural Contamination of the Language of Nature: Dos Passos' *Manhattan Transfer* and Jeffers' *Nature Poems*. *Nordlit: Tidsskrift i Litteratur Og Kultur*. 2009. Vol. 24. P. 135–149.
7. Geyh P.E. From Cities of Things to Cities of Signs: Urban Spaces and Urban Subjects in «Sister Carrie» and «Manhattan Transfer». *Twentieth Century Literature*. 2006. Vol. 52. No. 4. P. 413–442.
8. Keunen B. The Plurality of Chronotopes in the Modernist City Novel: The Case of *Manhattan Transfer*. *English Studies*. 2001. Vol. 82.5. P. 420–436.
9. McKee A.R. «Kerist I wish I was a skyscraper»: John Dos Passos' *Manhattan Transfer*, skyscrapers and the predatory modern city. *Journal of Urban Cultural Studies*. 2018. Vol. 5(1). P. 53–71.
10. Mickalites C.J. *Manhattan Transfer*, Spectacular Time, and the Outmoded. *Arizona Quarterly: A Journal of American Literature, Culture, and Theory*. 2011. Vol. 67(4). P. 59–82.
11. Mráz A.G. The City as a Vacuous Common Place / Space in John Dos Passos's *Manhattan Transfer*. *The AnaChronisT*. 2007–2008. Vol. 13. P. 66–88.
12. Palencia E.S. «City of Destruction: Representation of New York City in John Dos Passos *Manhattan Transfer*». URL: https://uvadoc.uva.es/bitstream/handle/10324/39390/TFG_F_2019_85.pdf?sequence=2&isAllowed=y (дата звернення: 27.09.2025)
13. Petrovic P. «To Get to the Center»: Recovering the Marginalized Woman in John Dos Passos's *Manhattan Transfer*. *Studies in American Naturalism*. 2009. Vol. 4(2). P. 152–72.
14. Wagner-Martin L. *The Routledge Introduction to American Modernism*. Routledge, 2016. <https://doi.org/10.4324/9781315726830>

REFERENCES

1. Barry, P. (2008). *Vstup do teorii: literaturoznavstvo ta kulturolohiia* [Beginning theory: An introduction to literary and cultural theory] (per. z anhl. O.Pohynaiko). Kyiv: Smoloskyp, 360 s. [in Ukrainian].

2. Varnatska, H. (2012). Peredumovy modyfikaciji temporaljnoji struktury modernistsjkoji prozy XX st. [Prerequisites for the Modification of the Temporal Structure of 20th-Century Modernist Prose]. *Zbirnyk naukovykh pracj molodykh uchenykh Droghobycjkogho derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Ivana Franka* [Collection of Scholarly Papers by Young Researchers of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University]. Vol. 1. P. 266–271 [in Ukrainian].
3. Dos Passos, J. (1933). *Menghetten* (Tvory. T.2) [Manhattan Transfer (Works. Vol. 2)]. Perekl. M. Lysychenko, za red. V. Mysyka. [Transl. by M. Lysychenko, ed. by V. Mysyka]. Kyiv-Kharkiv: Literatura i mystectvo, 268 s. [in Ukrainian].
4. Khomichenko, V. (2014). Kompozycijni typy polifonichnoji opovidi v romanakh modernizmu [Compositional Types of Polyphonic Narrative in Modernist Novels]. *Mova i Kuljtura* [Language and Culture]. Vol. 17. T. V (173). P. 257–263 [in Ukrainian].
5. Beeston, A.A. (2016). «Leg Show Dance» in a Skyscraper: The Sequenced Mechanics of John Dos Passos's *Manhattan Transfer*. *PMLA*. Vol. 131(3). P. 636–651.
6. Brøgger, F.C. (2009). The Cultural Contamination of the Language of Nature: Dos Passos *Manhattan Transfer* and Jeffers *Nature Poems*. *Nordlit: Tidsskrift i Litteratur Og Kultur*. Vol. 24. P. 135–149.
7. Geyh, P.E. (2006). From Cities of Things to Cities of Signs: Urban Spaces and Urban Subjects in «Sister Carrie» and «Manhattan Transfer». *Twentieth Century Literature*. Vol. 52. No. 4. P. 413–442.
8. Keunen, B. (2001). The Plurality of Chronotopes in the Modernist City Novel: The Case of *Manhattan Transfer*. *English Studies*. Vol. 82.5. P. 420–436.
9. McKee, A.R. (2018). «Kerist I wish I was a skyscraper»: John Dos Passos *Manhattan Transfer*, skyscrapers and the predatory modern city. *Journal of Urban Cultural Studies*. Vol. 5(1). P. 53–71.
10. Mickalites, C.J. (2011). Manhattan Transfer, Spectacular Time, and the Outmoded. *Arizona Quarterly: A Journal of American Literature, Culture, and Theory*. Vol. 67(4). P. 59–82.
11. Mráz, A.G. (2007–2008). The City as a Vacuous Common Place / Space in John Dos Passos's *Manhattan Transfer*. *The AnaChronisT*. Vol. 13. P. 66–88.
12. Palencia, E.S. «City of Destruction: Representation of New York City in John Dos Passos *Manhattan Transfer*». Retrieved from: https://uvadoc.uva.es/bitstream/handle/10324/39390/TFG_F_2019_85.pdf?sequence=2&isAllowed=y (accessed: 27.09.2025)
13. Petrovic, P. (2009). «To Get to the Center»: Recovering the Marginalized Woman in John Dos Passos's *Manhattan Transfer*. *Studies in American Naturalism*. Vol. 4(2). P. 152–72.
14. Wagner-Martin, L. (2016). *The Routledge Introduction to American Modernism*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315726830>

Стаття надійшла: 30.09.2025

Прийнято: 19.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ МІЛІТАРНОГО СЛЕНГУ В АМЕРИКАНСЬКИХ ЗМІ

Ірина БОРБЕНЧУК

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
просп. Берестейський, 37, м. Київ
ORCID: 0000-0003-3531-6884
borbenchuk.ira@gmail.com*

Любомир СТОЛАЩУК

*здобувач вищої освіти кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
просп. Берестейський, 37, м. Київ
ORCID: 0009-0004-4026-2539
Stolasuklubcik@gmail.com*

Статтю присвячено вивченню мілітарного сленгу, що вживається у масмедіа США, та особливостям його перекладу в офіційних новинах українською мовою. Визначено, що сленг як засіб неформального спілкування має свою етимологію, наукове визначення та виконує номінативну, експресивну, соціально-ідентифікаційну, інтерактивну функції. Військовий сленг відзначається специфікою вживання, а його переклад вимагає враховувати культурні, соціальні, прагматичні особливості мови оригіналу та мови реципієнта. З'ясовано, що військовий сленг як обов'язковий компонент комунікації збройних сил транслюється через різні типи платформ (новини, репортажі, інтерв'ю, офіційні звіти оборонних відомств, соціальні мережі тощо), адаптуючись до потреб медіариторики та сприйняття військових подій широкою аудиторією. Доведено, що англomовний мілітарний сленг відзначається метафоричністю, культурною своєрідністю, іронічним спрямуванням, емоційним навантаженням. Це позначається на виборі перекладацьких тактик, що відповідатимуть вимогам збереження значення, прагматичного ефекту та культурної релевантності. На застосування комплексу перекладацьких стратегій впливають і характер повідомлення, цільова аудиторія, комунікативний контекст, а також динамічність розвитку сленгу в обох мовах – англійській та українській. Під час перекладу англomовного сленгу активно використовуються запозичення й транслітерація (для аббревіатур, технічних термінів, усталеного військового

жаргону, що не має точного відповідника українською), калькування (для відтворення метафор), перифраз (для пояснення значення сленгу у розгорнутій формі), модуляція й адаптація (для творчого переосмислення та відтворення емоційно-ідеологічного тону), пропуск і вилучення (як крайня міра передачі лаконічності чи культурного сприйняття). Підсумовано, що військовий сленг, поєднуючи офіційність та неформальність, вимагає виваженого підходу під час перекладу англійських військових текстів українською, оскільки є важливим інструментом формування суспільної думки та інформаційного спротиву.

Ключові слова: американські ЗМІ, збройні сили, культурний контекст, медійний дискурс, мілітарний сленг, перекладацькі стратегії.

SPECIFICITY OF UKRAINIAN TRANSLATION OF MILITARY SLANG IN THE US MASS MEDIA

Iryna BORBENCHUK

Candidate of Philological Sciences,

*Associate Professor at the Department of Theory, Practice and Translation
of the English Language*

National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

37 Beresteyskyi ave., Kyiv

ORCID: 0000-0003-3531-6884

borbenchuk.ira@gmail.com

Lyubomir STOLACHSHUK

*Higher Education Student at the Department of Theory,
Practice and Translation of the English Language*

National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

37 Beresteyskyi ave., Kyiv

ORCID: 0009-0004-4026-2539

Stolasuklubcik@gmail.com

The article is focused on the study of military slang used in U.S. mass media as well as on the specificities of its translation in official Ukrainian news. It has been defined that slang as a means of informal communication has its own etymology, scientific substantiation, and can fulfil nominative, expressive, socio-identifying, and interactive functions. Military slang is characterised by specific patterns of usage, and its translation requires taking into account cultural, social, and pragmatic features of both the source and the target languages.

It has been established that military slang, being an essential component of armed forces communication, is transmitted through various platforms (news, reports, interviews, official defence department briefings, social media, etc.), adapting to the needs of media rhetoric and the ways military events are perceived by a broad

audience. It has been proven that English military slang is marked by metaphorical richness, cultural specificity, irony, and emotional loading. These features affect the choice of translation tactics aimed at preserving the slang meaning, pragmatic impact, and cultural relevance.

The article also shows that the use of a specific set of translation strategies also depends on the type of message, target audience, communicative context, as well as the dynamic development of slang in both languages – English and Ukrainian. It has been found out that while translating English military slang, borrowings and transliterations are actively applied (for translating abbreviations, technical terms, and established military jargon not having precise Ukrainian equivalents), calquing (to reproduce metaphors), paraphrasing (to explain slang meaning in expanded forms), modulation and adaptation (for creative rethinking and conveying emotional and ideological tones), omission and deletion (to maintain conciseness or cultural perception).

It is concluded that military slang, combining formality and informality, also requires a well-balanced approach while translating English military texts into Ukrainian due to possible sensitivity of the audience.

Key words: *US media, Armed Forces, cultural context, media discourse, military slang, translation strategies.*

Постановка проблеми. Англomовна медіакомунікація в контексті військових конфліктів широко використовує сленг для створення емоційно насиченого повідомлення. Військовий сленг як важливий елемент спілкування та мовне явище, що поєднує у собі специфічні терміни, неологізми, жаргонізми, вимагає не лише адекватного перекладу, а й урахування лінгвістичних, соціокультурних, прагматичних особливостей, що сприятимуть відтворенню змісту оригінальних новин. Впливаючи на формування міжнародного інформаційного простору, американські ЗМІ всебічно підтримують інтерес до військової тематики, тож переклад військових текстів українською мовою набуває актуальності в сучасних реаліях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потреба у вивченні сленгу відображає різнобічні напрями, серед яких можна виділити праці, присвячені дослідженню американського сленгу у цілому (К. Шеремета, R. L. Chapman, P. Dickson, J. A. Fajardo) та власне американського військового сленгу (В. Балабін, G. Uwen & E. Mensah), аналізу сленгу як мовного й соціокультурного явища (П. Грабовий, О. Кондратюк, С. Мартос, Л. Ставицька, Г. Судзиловський), перекладу англomовних військових текстів українською (Є. Левін і С. Карлюк, С. Остапенко, Г. Удовиченко, А. Прокопенко, І. Чуприна).

Зважаючи на значну кількість розвідок у цій сфері, єдиного визначення поняття «сленг» у науковому дискурсі немає. Однак учені погоджуються, що існують сфери людської діяльності, які потребують застосування специфічної мови, а тому виокремлюють соціальні групи, де така лексика є зрозумілою та загальноприйнятою (школа, армія, поліція, медицина тощо) [5, с. 380]. Сленг є одним із «лінгвістичних засобів впливу на читача, формування його світогляду, поведінки,

сприйняття та оцінки навколишнього середовища, що й пояснює причини його популярності» [3, с. 92]. Сленг є окремим пластом національної мови, що відбиває «рівень культури, освіченості та розвитку суспільства» [1, с. 49] та поділяється на різновиди: морський, шкільний, молодіжний, музичний, футбольний тощо. Завдяки своїм функціям сленг широко використовується в засобах масової інформації, літературі, кіно, а також у побутовому мовленні включно з військовою сферою, де виникає спеціалізований пласт – мілітарний сленг. Сленг виконує функції: **номінативну** (називання нових предметів, явищ у галузі, метафорично позначати види озброєння, військові операції, типи ворога тощо), **експресивну** (здатність передавати емоції, знімати напругу, підтримувати бойовий дух, неформально коментувати критичні ситуації), **соціально-ідентифікаційну** (можливість мовців ідентифікувати себе як членів певної соціальної, професійної чи вікової групи), **інтерактивну** (сприяє неформальній комунікації, діалогу, встановленню довіри між автором і читачем) [7, с. 42]. Актуальність даної розвідки визначається істотним місцем військових подій у суспільстві, яке прагне достовірності й точності у їх висвітленні, а тому перед масмедіа стоїть питання адекватного перекладу військових текстів та окремих мовних одиниць (сленгу) зі збереженням змісту, культурного контексту та стилістичного ефекту, що буде прийнятним для української аудиторії.

Метою статті є визначення й дослідження особливостей функціонування військового сленгу в американських ЗМІ та способів його відтворення українською мовою.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному мовознавстві сленг розглядають як підсистему лексики, що включає нестандартні, часто емоційно забарвлені слова й вирази, які використовуються у невимушеному, розмовному контексті. Американські масмедіа є одним із головних каналів поширення військового сленгу як у межах внутрішнього комунікативного простору США, так і у світовому контексті, а його основними джерелами є:

1) новинні телерадіокомпанії та Інтернет-ЗМІ. CNN, Fox News, NBC News, CBS News транслюють прямі включення з фронту та використовують сленг, що походить із внутрішнього середовища Збройних сил США (*boots on the ground* – десантування чи фізична присутність наземних військ; *collateral damage* – побічні втрати (позначення жертв серед цивільного населення)). Особливістю мови є її гібридність: з одного боку, вона прагне бути зрозумілою пересічному глядачеві, з іншого – зберігати професійну лексичну специфіку, яка додає повідомленням достовірності й термінологічної точності;

2) офіційна документація та звіти Міністерства оборони США. Звіти, брифінги Пентагону, аналітика Центру стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS), стандарти НАТО (STANAG 3680) є основою офіційного військового дискурсу, де домінує функція термінологічної стандартизації у вигляді акронімів та скорочень (*IED (Improvised Explosive Device* – саморобний вибуховий пристрій); *MRAP (Mine-Resistant Ambush Protected vehicle* – броньована машина, стійка до мін); *ROE (Rules of Engagement* – правила застосування сили); *AO*

(*Area of Operations – зона проведення операції*)). У таких звітах часто з'являються помірковано евфемістичні або імпліцитні формулювання. Наприклад: «*target was neutralized*» – *ціль ліквідована (без уточнення результату)*; «*limited kinetic action*» – *обмежене застосування сили*; «*combat effectiveness degraded*» – *знижена боєздатність противника*. Складність перекладу таких матеріалів українською мовою полягає в одночасному дотриманні таких умов: **1)** технічна точність (особливо в умовах спільних операцій або коаліційної взаємодії); **2)** збереження реєстру (офіційно-оперативний стиль); **3)** розуміння контексту (семантичні особливості сленгу в структурі наказів і звітів); **4)** емоційна стриманість (уникнення зайвої драматизації чи редукації);

3) військові блоги, форуми, соціальні мережі. Є місцем формування динамічної сленгової лексики. Зокрема, платформи Task&Purpose та Military.com не лише аналізують бойові операції чи озброєння, а й містять живу, інколи саркастичну мову, характерну для побутового середовища військових (*fobbit* – солдат, який не залишає територію бази; *sapper's delight* – іронічна назва вибухівки або мінного поля). Ютуб (Military Summary, The Infographics Show) має візуальний контент, однак ролики можуть супроводжуватися описами, коментарями, назвами, що містять автентичний військовий сленг. Наприклад, назви типу «*Turret Toss Compilation*», «*Close Call with IED*», «*WTF Moment in Afghanistan*» демонструють схильність до використання експресивної сленгової мови. Окрім того, коментарі до відео часто є джерелом нових одиниць та відображають розвиток сленгу під впливом подій і вражень;

4) Інтернет-меми. Військовий сленг виконує функцію лаконічного вираження, спонукаючи до поширення коротких, легко впізнаваних фраз, що передають емоційність, візуальність та сатиру (*Charlie Foxtrot* – *хаотична ситуація*, *sapper's delight* – *іронічна назва мінного поля*; *whiskey tango foxtrot* – *прихована лайка*). Це своєрідний прояв цифрової адаптації мови війни, де сленг перетворюється на інструмент емоційного захисту або знецінення страху. Нерідко меметичні конструкції мають ідеологічне навантаження й через гумор, гротеск, гіперболу, сарказм виконують соціальну функцію: підтримують моральний дух, висміюють противника, критикують політичні рішення [8, с. 169].

Під час перекладу англійської мови слід враховувати лінгвальні та позалінгвальні чинники, специфіку сленгової лексики, яка містить не лише пряме значення, а й додаткові конотації та навантаження, прагматичні функції. Сленг часто має метафоричний, іронічний та евфемістичний характер, що відображає спробу передати складні поняття через образність, зрозумілу носіям мови завдяки культурному чи професійному контексту. Англійська мова демонструє високий ступінь лаконічності, що досягається завдяки акронімізації, аббревіації, телескопії слів, що дає змогу носіям швидко й ефективно передавати значення складних понять, проте створює труднощі при перекладі українською. Серед позалінгвальних чинників, що впливають на процес перекладу американського військового сленгу, культурний контекст відіграє чи не найважливішу роль.

Мілітарний сленг є носієм не лише мовної, а й соціокультурної інформації, адже вбудований у специфічне культурне середовище, що формувалося в межах армії США, що має свою власну систему ієрархій, термінів, способів взаємодії, традицій та символічних практик. У результаті окремі сленгові одиниці, що є прозорими для американського адресата, можуть бути частково або повністю незрозумілими для українського читача навіть після формального перекладу, якщо не врахувати їх культурну й функціональну специфіку.

Проблема культурної специфіки посилюється, коли мілітарні одиниці відображають етос армії США, зокрема такі поняття, як «*chain of command*» (ієрархія командування), «*tour of duty*» (період служби в зоні бойових дій), «*PX*» (*Post Exchange* – магазин при військовій частині), які мають словникові й соціокультурні відтінки. Їх переклад потребує розуміння системи відносин та врахування культурного фону, відомого носіям мови оригіналу, але чужого українському читачеві [6, с. 25–31]. Культурний контекст є критично важливим під час перекладу американського військового сленгу, адже містить глибокі значення, функції та прагматичні навантаження мовних одиниць. Для досягнення адекватності перекладач має враховувати специфіку військової культури США, удаватися до інтерпретаційних стратегій, оцінювати рівень обізнаності цільової аудиторії з темою.

Під час перекладу військового сленгу було використано набір стратегій, які зберігають значення, прагматичний ефект, культурну релевантність, зокрема **запозичення та транслітерація** (*IFV (Infantry Fighting Vehicle)*, *MRAP (Mine Resistant Ambush Protected vehicle)*, *IED (Improvised Explosive Device)* передаються як *ІФВ*, *МРАП* і *ІЕД*; **калькування** (*green zone* – зелена зона, *safe haven* – безпечна зона); **перифраз** (*fobbit* – комбінація *FOB (Forward Operating Base)* і *hobbit*, що позначає солдата, який рідко покидає базу); **модуляція і адаптація** (*blitzkrieg* можна передати як «бліцкриг» або адаптований у вигляді саркастичного неологізму «бляцкриг», поширеного в соцмережах як форма політичної сатири на неефективні наступи ворога); **пропуск і вилучення** (*whiskey tango foxtrot* є фонетичним відтворенням абревіатури *WTF*, що може бути вилучено чи замінено нейтральною фразою через нецензурність).

Під час вивчення військового сленгу було досліджено англomовні медіатексти, опубліковані у провідних світових інформаційних агентствах *Associated Press (AP)* та *Reuters*, які регулярно публікують аналітичні й оперативні матеріали, присвячені військовим подіям, у тому числі війні в Україні, та часто мають офіційні українські переклади. Зокрема, адекватний переклад мілітарного сленгу зафіксовано у таких реченнях:

1) «*Ukrainian troops are **holding the line** near Bakhmut despite facing waves of Russian assaults*» (*AP News*) – Українські війська **утримують позиції** біля Бахмута, незважаючи на хвилі російських атак. 2) «*Another HIMARS strike hit a **high-value target** in the occupied area*» (*Reuters*) – Ще один удар HIMARS уразив **важливу ціль** на окупованій території. 3) «*The troops are mounting a **counterhaul***»

campaign to retake territory» (AP) – Війська проводять **контрнаступальну операцію** з метою відвоювання території. 4) «*There's been a spike in enemy drone activity over the AO»* (Reuters) – «У зоні операції зросла активність ворожих дронів (AO – the area of operations передано як «зона операції», а «spike» – «зросла активність», що звучить природно й інформативно). 5) «*Soldiers reported several instances of friendly fire incidents during the mission»* (AP) – Солдати повідомляли про кілька випадків **випадкового обстрілу своїх** під час місії (*friendly fire* – ненавмисний обстріл, що адекватно перекладено як «випадковий обстріл своїх», без англомовної кальки).

Однак зустрічаються випадки, коли переклад потребує доопрацювань:

1) «*The convoy hit an IED and suffered several casualties»* (AP) – Конвой **напрямує на ІЕД** і зазнав кількох утрат (*IED – improvised explosive device* – одна з найбільш поширених абревіатур у сучасному військовому сленгу. Збереження англійської форми ІЕД без пояснення або розшифрування є малозрозумілим широкому українському читачеві. Доцільно перекласти як «саморобний вибуховий пристрій» або «саморобна вибухівка»).

2) «*They launched a decapitation strike against the enemy command center»* (Reuters) – Вони здійснили удар по **обезголовлюванню** командного центру ворога (*Decapitation strike* означає атаку, спрямовану на знищення керівництва або командної структури. Буквальний переклад звучить досить штучно, його варто замінити на «удар по ворожому командному пункту з метою знищення керівництва» або «цільовий удар по командному центру ворога»).

3) «*The forward operating base was compromised»* (AP) – **Форвард оперативна база** була скомпрометована (*Forward Operating Base (FOB) – тип військового укріплення, варто передати передова оперативна база», з можливим скороченням (ПОБ)).*

4) «*Two fighter jets were involved in a dogfight over the eastern front»* (Reuters) – Два винищувачі брали участь у **собачій бійці** над східним фронтом. («*Dogfight*» є інтенсивним маневреним повітряним боєм між винищувачами. Буквальний переклад «собача бійка» є комічним і повністю знецінює бойовий контекст, який варто замінити на «повітряний бій» або «маневрений бій у повітрі»).

Як можемо спостерігати, переклад військового сленгу є не лише технічною операцією, він виступає важливим інструментом створення суспільної думки та інформаційного протистояння.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Сучасні реалії вимагають бути обізнаним у передових військових новинах, вчасність і точність яких забезпечують команди з масмедіа. Особливість роботи у цій сфері вимагає від перекладача лексичної правильності, високого рівня міжкультурної компетентності, розуміння специфіки військового дискурсу. Переклад військового сленгу є лінгвістичним завданням та соціокультурним актом, від якого залежать формування суспільної думки, збереження національної ідентичності, ефективність інформаційного спротиву. Адекватність і творчість перекладача стають

ключовими чинниками у забезпеченні точності змісту й водночас у посиленні емоційного та стилістичного впливу медійних повідомлень.

Перспективним вважаємо дослідження англomовного військового сленгу з погляду взаємовпливу сленгу різних мов, що сприятиме зміцненню міжкультурного діалогу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитренко О., Кохан С. Вплив англіцизмів на сучасний український молодіжний сленг. *Лінгвістичні студії*. 2020. № 40(2). С. 49–56.
2. Левін Є., Карлюк С. Деякі аспекти перекладу військових текстів з англійської мови на українську. *Стратегічні напрями розвитку науки: фактори впливу та взаємодії*. 2020. № 4. С. 129–131.
3. Шеремета К. Англomовний сленг: перекладацький аспект. *Наукові записки НДУ ім. Миколи Гоголя. Філологічні науки*. 2016. № 2. С. 92–95.
4. Dickson P. War slang: American fighting word and phrases since the Civil war (2nd ed.). Washington, D.C.: Brassey's, Inc. 2004. 446 p.
5. Marchand H. The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. Wiesbaden. 1960. 404 p.
6. Pedlar D., Thomson, J.M., & Castro C.A. Military-to-civilian transition theories and frameworks. In C.A. Castro & S. Dursun (Eds.), *Military veteran reintegration: Approach, management, and assessment of military veterans transitioning to civilian life*. New York: Elsevier. 2019. P. 21–50.
7. Richard A. Slang and Euphemism. N.Y.: New American Library, 2001. 511 p.
8. Yusuf Y.Q., Fata I.A., & Aini R. «Gotchuu!»: The use of slang in social media b Generation Z. *Lingua*. 2022. Vol. 17. № 2. P. 167–174.

REFERENCES

1. Dmytrenko, O. & Kokhan, S. (2020). Vplyv anhlitsyzmiv na suchasnyy ukrayins'kyy molodizhnyy slenkh [The influence of Anglicisms on Modern Ukrainian Youth Slang]. *Linhvistychni studiyi – Linguistics Studies*. Vol. 40(2). P. 49–56 [in Ukrainian].
2. Levin, Ye., Karlyuk, S. (2020). Deyaki aspekty perekladu viys'kovykh tekstiv z anhlis'koyi movy na ukrayins'ku [Some aspects of translating military texts from English into Ukrainian]. *Stratehichni napryamky rozvytku nauky: faktory vplyvu ta vzayemodiyi*. Vol. 4. P. 129–131 [in Ukrainian].
3. Sheremeta, K. (2016). Anhlomovnyy slenkh: perekladats'kyy aspekt [English Slang: Translation Aspect]. *Naukovi zapysky NDU im. Mykoly Hoholya. Filolohichni nauky*. Vol. 2. P. 92–95 [in Ukrainian].
4. Dickson, P. (2004). War slang: American fighting word and phrases since the Civil war (2nd ed.). Washington, D.C.: Brassey's, Inc.
5. Marchand, H. (1960). The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. Wiesbaden.

6. Pedlar, D., Thomson, J.M., & Castro, C.A. (2019). Military-to-civilian transition theories and frameworks. In C. A. Castro & S. Dursun (Eds.), *Military veteran reintegration: Approach, management, and assessment of military veterans transitioning to civilian life*. New York: Elsevier. P. 21–50.

7. Richard, A. (2001). *Slang and Euphemism*. N.Y.: New American Library.

8. Yusuf, Y.Q., Fata, I.A., & Aini, R. (2022). «Gotchuu!»: The use of slang in social media by Generation Z. *Lingua*. Vol. 17. № 2. P. 167–174.

Стаття надійшла: 28.09.2025

Прийнято: 13.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

ФУНКЦІОНУВАННЯ БІБЛІЙНИХ ІМЕН У ЕТНІЧНИХ СПІЛЬНОТАХ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Марина ВОЙНОВА

*аспірантка кафедри української мови та славістики
Тернопільського національного педагогічного університету*

імені Володимира Гнатюка

вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль

ORCID: 0009-0008-3290-5951

poloniatarnapol@gmail.com

У статті розглянуто функціонування імен біблійного походження в кінці ХІХ – на початку ХХ століття у антропоніміконі мешканців Східного Поділля – представників різних віросповідань та етнічних груп: українців-православних, поляків-католиків, німців-лютеранів та євреїв. З цією метою опрацьовано записи про народження з метричних книг чотирьох населених пунктів на Вінниччині та Черкащині: Умані, Монастирища, Цибулева та Немирова. Проаналізовано особливості запозичення біблієонімів та їх функціонування у досліджуваних іменних системах. Констатовано, що спільний для християн всіх конфесій та євреїв антропонімічний прошарок становлять старозавітні імена давньоєврейського походження; водночас для християн притаманне використання імен як Нового, так і Старого Завіту, натомість для євреїв – здебільшого Старого. Виявлено, що незалежно від віросповідання жіночий іменний репертуар є значно біднішим від чоловічого, що зумовлене меншою кількістю жіночих імен в Біблії. У іменному репертуарі православних і римо-католиків зафіксовано випадки вживання русифікованих форм імен. Виявлено порівняно часте використання жіночого біблієантропоніма «Марія» у складі дво- та кількокомпонентних чоловічих імен. Встановлено, що євреї для реєстрації новонароджених часто використовували здрібнілі або спотворені під мовним впливом сусідніх народів біблійні імена. Описано особливості записів імен новонароджених німцями-лютеранами. Проаналізовано особливості функціонування біблієонімів як складових дво- та кількокомпонентних імен у іменному репертуарі римо-католиків, лютеранів та євреїв. У всіх чотирьох іменних репертуарах виокремлено та проаналізовано чоловічі та жіночі теофорні імена. Виконано порівняльне зіставлення біблієантропонімів відповідно до вживання їх різними спільнотами Східного Поділля, включно з інваріантами. Досліджено побутування біблійних імен у чотирьох етнічних спільнотах Східного Поділля, зокрема, кількість таких імен у опрацьованих метричних книгах, частоту їх використання. Проаналізовано мотиви вибору імен представниками різних віросповідань.

*Ключові слова: біблієоніми, власне особове ім'я, іменний репертуар, східнопо-
дільський антропонімікон, теофорні імена.*

FUNCTIONING OF BIBLICAL NAMES IN ETHNIC COMMUNITIES OF THE EASTERN PODILLIA IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY

Maryna VOYNOVA

*Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Language and Slavonic Studies
Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk*

2 M. Kryvonos str., Ternopil

ORCID: 0009-0008-3290-5951

poloniatararnopol@gmail.com

The article examines functioning of names of biblical origin in the late 19th and early 20th century in the anthroponymicon of the inhabitants of the Eastern Podillia – representatives of various religions and ethnic groups: Ukrainian Orthodox, Catholic Poles, German Lutherans, and Jews. For this purpose, birth records from parish registers of four settlements in Vinnytsia and Cherkasy regions: Uman, Monastyrshche, Tsybuliv, and Nemyriv, have been processed. The features of borrowing biblical names and their functioning in the researched name systems have been analyzed. It has been established that the common anthroponymic layer for Christians of all denominations and Jews is Old Testament names of ancient Jewish origin. At the same time, Christians tend to use names from both the New and Old Testaments, while Jews tend to use mostly those from the Old Testament. It was found that regardless of religious affiliation, the female name repertoire is considerably less extensive than the male one, which is due to the smaller number of female names in the Bible. Within the name repertoire of Orthodox and Roman Catholics, cases of Russified name forms have been identified. A relatively frequent usage of the female biblical anthroponym “Mariia” in compound male names has been observed. It has been established that Jews often used biblical names, shortened or distorted under the linguistic influence of neighboring peoples, to register newborns. Peculiarities of recording the names of newborns by German Lutherans have been described. Specific features of the usage of biblical names as elements of double and multi-component personal names in the name repertoire of Roman Catholics, Lutherans, and Jews have been analyzed. Male and female theophoric names in all four name repertoires have been identified and analyzed. A comparative study of biblical anthroponyms was conducted, considering their usage by different communities in the Eastern Podillia, including invariant forms. The usage of biblical names in the four ethnical communities of the Eastern Podillia, in particular, the number of such names in the examined parish registers and the frequency of their usage, have been studied. Reasons for name selection among representatives of different denominations have been analyzed.

Key words: *anthroponymicon of the Eastern Podillia, theophoric names, biblical names, personal name, name repertoire.*

Святе Письмо, увійшовши в український мовно-культурний простір разом із прийняттям християнства, суттєво вплинуло на формування української християнської культури та світогляду. Біблія, будучи неавтентичним перекладним текстом, зазнавала численних перекладних змін у різних мовах. Ці зміни, зокрема, стосувалися біблійного антропонімікону – імена реальних історичних осіб і міфічних персонажів передавалися у різний спосіб, результатом чого є існування багатьох варіантів одного імені залежно від національності носія, країни чи регіону побутування, або періоду. «Біблійні оніми увійшли в україномовний простір як чужомовні елементи, однак пройшовши різночасові етапи мовно-культурної адаптації, вони у великому обсязі (особливо антропонімний матеріал) сформували мовну систему багатьох європейських мов (зокрема й української), замінивши собою автентичні номінації цих мов [4, с. 102].

В Україні постійно поряд з титульною нацією існували й існують різні етнічні групи, зокрема, поляки (римо-католики), німці (лютерани), євреї (юдеї). Попри відмінності у християнських течіях, їх усі об'єднує спільне походження, адже джерелом християнства є іудаїзм, а старозавітні імена, поряд із новозавітними, увійшли до християнського антропонімікону. Як зазначає Зофія Абрамовіч, «антропонімічні системи різних народів від праісторичних часів формувалися лише в культурі, властивій даному регіону (переклад власний) [5, с. 1]». Разом з поширенням християнства біблійні, особливо старозавітні оніми змінили іменні репертуари ново-навернених народів, витісняючи питомі імена й одночасно виконуючи в певному сенсі об'єднувчу функцію. Так само, як і питоми слов'янські, біблійні імена «...не були звичайними етикетками. Кожне ім'я щось означало, свідчило про справжню особистість носія. Згідно зі Старим Заповітом, Бог вважав ім'я надзвичайно важливим елементом життя людини. У важливих справах переказував за посередництвом батьків, як мають назвати своє дитя (переклад власний) [5, с. 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова новизна статті. Біблійна ономастика не була предметом окремого дослідження в Україні, проте існує ряд наукових розвідок, які розглядають питання функціонування біблійних антропонімів. У першій чверті двадцятого століття біблійну пропріальну лексику ґрунтовно дослідив І. Огієнко. Питання функціонування біблійних імен у українському онімному просторі досліджували, між іншим, В. Німчук, В. Задорожний, Г. Тимошик, Н. Піддубна. Іменник євреїв на територіях колишньої Речі Посполитої досліджувала Зофія Абрамовіч.

Питання поширення біблійних імен серед етнічних спільнот Східного Поділля потребує опрацювання, що спричиняє **актуальність** нашого дослідження.

Східне Поділля у кінці XIX – на початку XX століття було заселене представниками кількох національностей – поряд із українцями тут проживали такі національні меншини, як поляки, євреї, німці. Кожен із цих народів мав своє віросповідання, мову й традиції йменування, проте усіх їх об'єднувала традиція надання своїм новонародженим біблійних імен, поряд із іншими, традиційними для їхніх іменних систем.

Метою нашої роботи є дослідження побутування біблієонімів у різних етнічних спільнотах Східного Поділля в кінці XIX – на початку XX століття, з'ясування їхньої кількості, частоти вживання та мотивів вибору, з використанням принципу наукової етимології а також методів: описового, класифікації та систематизації.

Джерелом дослідження східноподільського іменника слугує ресурс Family Search. На ньому знаходяться, зокрема, оцифровані метричні книги Покровської церкви села Цибулів Липовецького уїзду і Козьмо-Дем'янівської церкви сіл Сарни і Бачкурине Липовецького уїзду, костелу міста Монастирище Липовецького уїзду, книги реєстрації актів цивільного стану міста Умань, метричні книги лютеранської кірхи міста Немирів [13]. Натомість джерелом дослідження біблієонімів є Біблія у перекладі проф. І. Огієнка [1].

Мета роботи – аналіз біблійного іменника міст Монастирище, Умань, Немирів, та навколишніх сіл у 1860-1880 роках, з'ясування особливостей національного та релігійного мотивування.

Для досягнення мети потрібно виконати такі **завдання**:

- 1) опрацювати теоретичну літературу з ономастики;
- 2) виокремити біблійні імена
- 3) здійснити класифікацію досліджуваних імен відповідно до використання їх у тій чи іншій етнічній групі, спосіб вживання (офіційна форма чи дериват), наявність жіночих імен – дериватів від чоловічих, присутність теофорних імен.

Виклад основного матеріалу. Кожна етнічна меншість, яка жила поряд з українцями на Східному Поділлі, має свою історію появи на цих землях.

Євреї проживали в Умані від самого заснування міста на початку XVII ст., а з другої половини XVIII і до початку XX ст. були його найбільш чисельною етнічною спільнотою. [11]

Поява німецької лютеранської спільноти на території України була спричинена індустріалізацією регіону у XIX столітті. До Немирова були запрошені німецькі інженери та робітники для спорудження та обслуговування цукрозаводів. Вони переїжджали сім'ями й невдовзі збудували кірху. На початку XX століття лютеранська громада Немирова перестала існувати [12].

Поляки почали оселятися на Правобережжі за часів Речі Посполитої. Римо-католики Монастирища хрестили своїх дітей у костелі Святого Діонісія, декілька костелів і каплиць знаходилося в навколишніх селах, проте саме цей був найбільш відвідуваним з огляду на розташування [9].

У жодній мові немає власного чистого іменного репертуару. Окрім основних імен, що походять з рідної мови, функціонують також імена з інших мов, фонетично й морфологічно часто видозмінені. Вони функціонують в антропоніміконі даної мови нарівні з рідними іменами. Часто такими іменами є біблійні імена, поширені в усьому світі. Вибір біблійних імен залежить від віросповідання, традицій народу чи етносу, місцевості.

Спільний для християн всіх конфесій та юдеїв антропонімічний прошарок становлять старозавітні імена давньоєврейського походження: 2900 чоловічих імен

і лише 170 жіночих. Євреї, особливо сефарди, теоретично могли використати будь-яке ім'я, оскільки вони виникли у їхній культурі. Натомість християни здебільшого зосередилися на новозавітних іменах, яких було значно менше – лише 550.

У досліджуваному періоді у вищезгаданих метричних книгах і записах актів цивільного стану загалом зафіксовано 4221 ім'явжиток, з-поміж них 1114 разів ужито імена біблійного походження.

Біблійний іменник українців-православних досить різноманітний і містить як імена Старого Заповіту, так і Нового.

Чоловічі імена: Авраам, Адам, Ананій, Андрій/Андрей, Варфоломій/Варфоломей, Гавриїл, Даниїл, Давид, Елеазарій/Елеазар, Захарій, Іван/Іоанн, Ілія/Еліяш, Іоаким/Яким, Іов, Ісаак/Ісаакій, Йона, Йосиф/Іосип, Лука, Матвей/Матфей, Михайло/Михаїл, Мойсей, Наум, Павел, Петро/Петр, Пилип, Самсон/Сампсон, Самуель/Самуїл, Семен/Симеон, Степан, Трофим/Трифон, Яків/Яков/Іаков. Найчастіше вживаються імена Іван, Петро, Павло, Михайло, Андрій, найрідше – Авраам, Адам, Ананій, Варфоломій, Іов, Йона, Лука, Наум.

Під впливом політики русифікації спотворювалася письмова передача деяких імен, як-от Андрій, Михайло, Петро, Трофим, Яків. Імена, звучання яких не завжди було правильно передане перекладачами Святого Письма, з вини священників російської церкви піддавалися спотворенню, в результаті чого використовувалися чужі для українців форми Андрей, Михаїл, Петр, Трифон та ін. Іван Огієнко наголошував, що українська мова мусить зважати на «вимову оригіналу», але дотримання цього принципу було неможливе під час перебування у складі імперії [3, с. 34].

Українці на Східному Поділлі надавали новонародженим дівчаткам такі імена: Анна/Ганна, Єлизавета/Єлисавета, Марія Марфа. Найчастіше вживаються імена Марія та Анна (Ганна). Зафіксовано також часте вживання жіночих імен – похідних від чоловічих біблійних: Соломонія, Стефанида/Степанида.

Частина давньоєврейських біблійних імен, які вживалися українцями, – теофорні: Іван/Іоанн – «Ягве (Бог) змилосердився, Ягве (Бог) помилував» [2, с. 61], Ілія/Еліяш, «мій Бог – Ягве» [там же, с. 64], Михайло/Михаїл «мій Бог – Ягве» [там же, с. 79], Єлизавета/Єлисавета «Бог мій – клятва» – [там же, с. 138],

Біблійні імена поляків – римо-католиків

У метричних книгах Монастирищенської римо-католицької церкви Липовецького уїзду Київської губернії також зафіксовано біблійні імена. Чоловічі: Адам, Андрій/Андрей, Беніямін, Гавриїл, Іван/Іоанн/Ян, Ілія, Йосип/Йосиф/, Іосип, Мацей, Міхель/Михал, Павел, Петро/Петр, Симон, Стефан, Тадей, Томаш, Яков/Іаков, Филип. Найчастіше вживаються імена Іоанн/Ян, Іосип/Йосип, Петро/Петр, найрідше – Беніямін, Гавриїл, Ілія, Филип.

Фіксується вживання імені «Іван» римо-католиками, що могло бути зумовлене політикою русифікації чи бажанням асимілюватися з місцевою спільнотою; окрім того, багато імен, як і у випадку із православними, спотворено внаслідок процесу русифікації.

Жіночі імена: Анна, Вероніка, Єва, Єлизавета/Єлисавета, Магдалена Саломея, Текля.

Часто використовуються жіночі імена – похідні від чоловічих біблійних: Юзефа/Лозефа, Іоанна, Павліна (дериват від Пауліна).

Найчастіше вживаються імена Марія і Анна, найрідше – Єва і Магдалена. Біблійні імена у іменному репертуарі римо-католиків використовуються також у дво- і багатокомпонентних іменах, наприклад: Антон Петр, Іоанн Марія Бернардин, Александр Антоній Іосиф, Марек Марія Станіслав Іосиф; Марія Катарина, Єлисавета Анна, Марія Фелікса, Текля Зофія, Анна Марія Амброжина, Марія Ісидора Броніслава.

У іменному репертуарі римо-католиків Монастирища й навколишніх сіл присутні ті ж чоловічі та жіночі теофорні імена, що й в іменнику православних: Іван/Іоанн/Ян, Ілія, Міхель/Михал: Єлизавета/Єлисавета. Також вживається ім'я Гавриїл, що означає «моя міць – Бог» [2, с. 50].

Біблійні імена євреїв. В уманських метричних книгах кількість старозавітних імен, наданих новонародженим, значно більша. Чоловічі біблієантропоніми: Аврум, Барух, Беніямін/Беньямін, Давид/Дувид, Єгуда/Іегуди/Юдко, Єхезкель/Хаскель, Єгошуа/Овший, Іцхак/Іцик/Іцко, Йосиф/Іосип/Іосиф, Леві, Менахем, Михаїл/Міхель, Мойша/Мойше, Мордко, Натан/Нусин, Нахум/Нухим, Ноях, Пінкас/Пінхас, Рувин/Руввин, Саломон/Шлема, Симха/Сімха, Шмил/Шмуль, Шевель/Шойлик, Янкель. Найчастіше новонародженим надавали імена Мойша/Мойше, Іцхак/Іцик/Іцко, Аврум, найрідше – Беніямін, Барух, Леві, Шлема.

Варто зазначити, що хоча імені «Барух» нема у Святому Письмі юдаїзму, а юдеї та лютерани зараховують Книги Баруха до апокрифів, воно присутнє у Вульгаті, де становить одне ціле з посланням Єремії [10].

Біблійні імена використовуються також у дво- і багатокомпонентних іменах, наприклад: Меер-Дувид, Сруль-Нута; Лая-Ревка.

Євреї-ашкеназі використовувували передусім імена видатних біблійних осіб, народжених після Авраама, уникаючи при цьому імен людей, які в Старому Заповіті описані як такі, «що чинять зло» [6, с. 630, 12, с. 629].

Коли євреї почали оселятися в різних країнах Європи й світу, разом із цим вони запозичували імена у сусідніх народів, але запозичені імена ніколи не переважили у єврейському антропоніміконі у жодному з досліджуваних періодів [6, с. 630]. Спостерігалось ще одне явище, а саме зміна питомо єврейських чи арамейських імен під впливом інших мов і говірок. Більшість з імен, зафіксованих нами в уманських метричних книгах, можна знайти у «Переліку єврейських імен», виданому у Варшаві у 1928 році, а саме в розділі під назвою «Здрібнілі або спотворені імена». Автори переліку негативно відгукуються про такі деривати: «Потрібно констатувати сумне явище, що браття наші в Польщі й на Литві так звикли до цих спотворених форм і так із ними органічно зжилися, що, наприклад, ім'я Янкель або Йосек видається їм більш природне і єврейське, ніж гарне біблійне ім'я «Яків» або «Йосип», [9, с. 7], забороняючи вживати їх у офіційному

йменуванні: «для нації необхідно виключити з єврейського життя всі імена, які нам чужі і були запозичені лише внаслідок мандрівок євреїв по чужих країнах» [8, с. 7]. Іменний антропонімікон уманських євреїв теж характеризується досить частим використанням дериватів, перелічених у вищезгаданому «Переліку єврейських імен» (див. табл. 1).

Таблиця 1

Біблійні імена та їх похідні у антропоніміконі уманських євреїв

Офіційна форма імені	Зафіксований дериват
Авраам	Аврум
Ієгошуа/Єгошуа	Овший
Іегуди/Єгуда	Юдко
Іехезкель	Хаскель
Ісаак	Іцхак/Іцик/Іцко
Ісраїль/Ізраель	Ісруль/Сруль
Мойсей	Мойше
Мордехай	Мордко
Саломон	Шлема
Саул	Шевель/Шойлик
Самуель	Шмил/Шмуль/Шмуель
Симон	Симха/Сімха
Натан	Нусин
Нахум	Нухим

Жіночих біблійних імен у дослідженому періоді зафіксовано значно менше, що загалом зумовлено значно меншою їх кількістю в Біблії. Це імена: Дебора, Естер, Хава(християнський відповідник – Єва), Хана(християнський відповідник – Анна/Ганна), Лея, Маріам/Марьям (також похідне Маня [2, с. 158], Рухля (дериват від Ракель), Ребекка (також похідні Рива/Ривка), Сара/Сарра/Сура, Тамара, Хая/Хайка. Ці деривати також перераховані у вищезгаданому «Переліку єврейських імен». Найчастіше вживаються імена Сара/Сарра/Сура, найрідше – Дебора і Тамара.

Теофорні єврейські імена: Єхезкель/Хаскель, Єгошуа/Овший, Михаїл/Міхель.

Німецька лютеранська спільнота міста Немирів була герметичною: шлюби укладалися переважно в межах своєї національності, записи в метричних книгах велися німецькою мовою. Спостерігається значна кількість небіблійних германських та латинських імен, дещо менше – грецьких, проте біблійні теж присутні.

Чоловічі біблійні імена у антропоніміконі німців-лютеран Східного Поділля: Adam, Andreas, Benjamin, Johann/Johannes, Immanuel, Jonas, Joseph, Michael, Paul, Peter, Philipp, Jakob. Найбільш уживані: Johann/Johannes, Philipp, найменш уживані: Andreas, Immanuel, Jonas.

Жіночі: Anna, Eva, Elisabeth, Magdalena, Marie, найчастіше зустрічається Marie, Anna, Elisabeth, найрідше – Eva.

Біблійні імена використовуються також у дво- і багатокомпонентних іменах, наприклад: Johann Gotfield, Benjamin Rudolf, Philipp Jacob, Eugen Hugo Paul, Albert

Чоловічі біблісантропоніми Східного Поділля

Біблійне ім'я	Православні	Римо-католики	Лютерани	Іудеї
	Кількість вжитків	Кількість вжитків	Кількість вжитків	Кількість вжитків
Авраам/Аврум	1			8
Адам/Adam	1	4	8	
Ананій	1			
Андрій/Андрей/Andreas	17	3	1	
Беніамін/Вел'ямін		1	3	1
Барух				1
Варфоломій/Варфоломей	1			
Гавриїл	4	1		
Даніїл	3			
Давид/Дувид	2			6
Елезарій/Елеазар	5			
Єгуда/Іегуди/Юдко				2
Єхезкель/Хаскель				3
Захарій	2			
Іван/Іоанн/Ян/Johann/Johannes	91	35	35	
Іегошуа/Єгошуа/Овший				2
Ілія/Еліяш	5	1		
Імануїл/Immanuel			1	
Іоаким/Яким	11			
Іов	1			
Ісаак/Ісаакій/Іцхак/Іцик/Іцко	4			11
Ісраїль/Ісруль/Сруль				6
Йона/Гойна/Іона/Jonas	1		1	
Йосиф/ Іосип/Іосиф/Joseph	10	35	6	4
Леві				1
Лука	1			
Матвей/Матфей/Мацей	10	2		
Менахем				2
Михайло/Михаїл/Міхель/Михал/ Michael	18	12	2	3
Мойсей/Мойша/Мойше	2			12
Мордехай/Мордко				4
Натаніель/Натан/Нусин				2
Наум/Нахум/Нухим	1			5
Ноях				2
Павел/Павлін/Paul	18	8	12	
Петро/Петр/Peter	28	20	6	
Пилип/Філіпп/Philipp	5	1	24	
Пінкас/Пінхас				2
Рувин/Руввін				3
Саломон/Шлема				1
Самсон/Сампсон	2			
Самуель/Самуїл/Шмил/Шмуль	2			3
Саул/Шевель/Шойлик				2
Семен/Симеон/Симон /Шимон/ Симха/Сімха/ Шимион/Шімон	9	2		5
Степан/Стефан	18	13		
Тадей		1		
Томаш		3		
Трофим/Трифон	3			
Яків/Яков/ Іаков/Янкель/ Jakob	21	6	25	8

Peter Paul Carl; Marie Henriette, Marie Helene, Maria Magdalena, Maria Johanna, Luoise Elisabeth, Catherina Elisabeth Marie.

Теофорні імена: Johann/Johannes; Elisabeth.

Таблиця 3

Жіночі біблісантропоніми Східного Поділля

Біблійне ім'я	Право- славні	Римо-като- лики	Люте- рани	Іудеї
	Кількість вжитків	Кількість вжитків	Кількість вжитків	Кількість вжитків
Анна/Ганна/Anna/Хана	45	18	17	1
Вероніка		2		
Дебора				1
Естер(Есфір)				4
Єва Eva Хава		1	4	2
Єлизавета Єлисавета Elisabeth	8	8	30	
Лея				4
Магдалена/Magdalena		1	3	
Марія/Marie/Маріам(- Марьям)/ Маня	102	90	71	2
Марфа	12			
Рахіль/Рухля				3
Ребекка Рива Ривка/Ревка				2
Саломея		1		
Сара/Сарра/Сура				9
Тамара				1
Текля		1		
Хая/Хайка				4

Зіставлення біблійних імен, які надавали своїм дітям представники чотирьох східноподільських етнічних спільнот у кінці ХІХ – на початку ХХ століття виявляє культурні та звичасві відмінності йменування. Єврейська антропонімічна система базується на біблійних іменах, і найбільш популярними є імена пророків та інших важливих для єврейської культури постатей, наприклад: Аврум, Давид, Іосиф, Соломон, та ін. Іншою характерною особливістю іменника східноподільських євреїв (як і загалом євреїв, які жили поряд з іншими народами), є видозміна іменних форм під впливом мов сусідів, внаслідок чого з'явилися такі деривати, як Юдко, Хаскель, Овший, Іцик, Сруль, Мордко, Мойше, Маня, Ривка, Хайка та ін.

Православні, римо-католики, лютерани уникали імен, які постійно використовували євреї, наприклад: Авраам, Барух, Давид, Єгуда, Єхезкель, Іегошуа, Ісраїль, Леві, Менахем, Мордехай, Натаніель, Ноях, Пінкас, Рувин, Саломон, Саул, Дебора, Естер, Лея, Рахіль, Ребекка, Сара, Тамара, Хая (проте жіночий відповідник Соломонія у досліджуваному періоді активно використовувався православними, а імена Тамара і Давид

сьогодні надаються дітям незалежно від національності чи віросповідання батьків).

Потрібно зауважити, що християни та іудеї мали різні мотиви йменування. «Євреї більше значення надають змісту імені, його символіці, [...], християни звертають увагу на духовні якості свого покровителя, який опікується дітям і заступається за нього перед Господом. Для християн семантика імені не має такого значення, оскільки біблійні імена не були зрозумілі на початковому етапі їхнього надавання» [6, с. 639].

І хоч християни віддають перевагу іменам святих і уникають імен, властивих єврейському антропонімікону, «своїми» вважають такі імена, як Анна(Ганна)/Anna, Адам/Adam, Марія/Marie, Петро/Peter, Єлизавета/ Elisabeth, оскільки вони мають звичне звучання і не сприймаються як запозичені, тоді як, наприклад, Мойсей чи Рахіль у християнському середовищі виразно вказують на «інакшість» носія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українське Біблійне Товариство. *Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту* (1229 с.). 2013. Київ: Українське Біблійне Товариство.
2. Дзятківська Н. П., Скрипник Л. Г. *Власні імена людей: словник-довідник* (3-тє вид., випр.). 2005. Київ : Наукова думка.
3. Огієнко І. Вимова біблійних імен з її напочатку. *Рідна мова*. 1939. (1). 34.
4. Тимошик Г. Біблійна ономастика: особливості вивчення і добору термінологічного інструментарію. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2005. № 538. С. 101–104. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/a58ae41f-c399-4d3f-9749-ab01fc910e79/content>
5. Abramowicz Z. *Imiona biblijne w historycznej antroponii Podlasia (XVI–XVII w.)*. URL: <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/handle/11320/13775>
6. Abramowicz Z. *Imiona biblijne w systemie antroponimicznym wyznawców judaizmu i chrześcijan (na przykładzie metryk mieszkańców Białegostoku)*. URL: <http://hdl.handle.net/11320/12767>
7. Borzumińska Z., Żebrowski R. *Polski słownik judaistyczny*. Warszawa: Wydawnictwo. 2003.
8. Gmina Wyznaniowa Żydowska w Warszawie. (1928). *Spis imion żydowskich*. URL: <https://rcin.org.pl/>
9. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. (1885). T. VI. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Sownik_geograficzny/Tom_VI/658
10. Біблія. 2012. URL: <https://web.archive.org/web/20120830040444/http://bibliya.in.ua/index.php/site/knyha?k=var>
11. Єврейський квартал у Вінниці. URL: <https://reherit.org.ua/object/yevrejskyj-kvartal/>
12. Лютерани у Вінниці. URL: <https://nelcu.org.ua/lyuterany-v-vinnytsi/>
13. FamilySearch. *Метричні книги* URL: <https://www.familysearch.org/uk/search/film/007807859?cat=963803&i=0>

REFERENCES

1. Ukrayinske Bibliyne Tovarystvo. (2013). Bibliya abo Knyhy Svyatoho Pys'ma Staroho y Novoho Zapovitu [Bible or the Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments] (1229 p.). Kyiv: Ukrainian Bible Society.
2. Dzyatkivska, N. P., & Skrypnyk, L. H. (2005). *Vlasni imena lyudey: Slovnyk-dovidnyk* [Proper names of people: Dictionary-reference book] (3rd ed., rev.). Kyiv: Naukova Dumka.
3. Ohiyenko, I. (1939). Vymova bibliy-nykh imen z "y" napochatku. *Ridna Mova*, 1, 34. [Pronunciation of biblical names with "y" at the beginning]. [*Native Language*].
4. Tymoshyk, H. (2005). Bibliina onomastyka: osoblyvosti vyvchennia i doboru terminolohichnoho instrumentarii [Biblical onomastics: features of studying and selecting terminological tools]. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnika». Seriya «Problemy ukrainskoi terminolohii»*, 538, 101–104. Retrieved from <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/a58ae41f-c399-4d3f-9749-ab01fc910e79/content>
5. Abramowicz, Z. *Imiona biblijne w historycznej antroponomii Podlasia (XVI–XVII w.)* [*Biblical names in the historical anthroponymy of Podlasie (16th–17th centuries)*]. Retrieved from <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/handle/11320/13775>
6. Abramowicz, Z. Imiona biblijne w systemie antropomicznym wyznawców judaizmu i chrześcijan (na przykładzie metryk mieszkańców Białegostoku) [Biblical names in the anthroponymic system of Jewish and Christian believers (on the example of birth records of Białystok residents)]. Retrieved from <http://hdl.handle.net/11320/12767>
7. Borzymińska, Z., & Żebrowski, R. (2003). *Polski słownik judaistyczny* [*Polish Jewish Dictionary*]. Warsaw: Wydawnictwo.
8. Gmina Wyznaniowa Żydowska w Warszawie. (1928). *Spis imion żydowskich* [*Jewish Name List*]. Retrieved from: <https://rcin.org.pl/>
9. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. (1885). Vol. VI. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* [*Geographical Dictionary of the Kingdom of Poland*]. Retrieved from: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_VI/658
10. Bibliya. (2012). Retrieved from <https://web.archive.org/web/20120830040444/http://bibliya.in.ua/index.php/site/knyha?k=var>
11. Yevreys'kyi kvartal u Vynnytsi. [Jewish Quarter in Vinnytsia]. Retrieved from: <https://reherit.org.ua/object/yevrejskyj-kvartal/>
12. Lyuteryany u Vynnytsi. [Lutherans in Vinnytsia]. Retrieved from <https://nelcu.org.ua/lyuterany-v-vynnytsi/>
13. FamilySearch. Metrychni knyhy [Church records]. Retrieved from <https://www.familysearch.org/uk/search/film/007807859?cat=963803&i=0>

Стаття надійшла: 02.10.2025

Прийнято: 21.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

ARCHETYPAL CHARACTERS IN CONTEMPORARY DETECTIVE FICTION: ROBERT GALBRAITH'S *THE CUCKOO'S CALLING*

Olha DOVBUSH

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of English Philology
and English Teaching Methods
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2 M. Kryvonosa str., Ternopil
ORCID: 0000-0003-3637-9676
olha.dovbush@tnpu.edu.ua*

Anna KOSTUR

*Higher Education Student
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2 M. Kryvonosa str., Ternopil
ORCID: 0009-0005-0306-643X,
aniutakostur86@gmail.com*

This article investigates the role of archetypes in contemporary detective fiction through a case study of Robert Galbraith's *The Cuckoo's Calling*. Archetypes are understood as universal models of character, situation, and symbolism that have shaped storytelling across cultures and historical periods. While their persistence has long been recognized in psychology and literary theory, their transformation within specific genres has not been sufficiently explored. The article clarifies theoretical distinctions between archetypes, stock characters, clichés, stereotypes, and tropes in order to avoid conceptual overlap and to provide a clearer framework for literary analysis. The analysis demonstrates how detective fiction relies on recurring figures such as the shrewd detective, the sidekick, the cunning criminal, and the innocent victim, alongside symbolic archetypes. Galbraith's novel illustrates both continuity with these traditions and subtle innovation. Cormoran Strike adapts the detective archetype by combining professional competence with personal vulnerability, while Robin Ellacott redefines the assistant role as an active and evolving partner. The victim figure of Lula Landry operates on both an individual and symbolic level, exposing systemic pressures within the fashion industry and emphasizing the link between personal tragedy and wider social context. By examining these adaptations, the article highlights how archetypes provide stability and recognition while also enabling renewal. Their use in detective fiction not only maintains reader engagement but also ensures that the genre continues to reflect contemporary concerns, combining the familiarity of tradition with the creativity of innovation.

Key words: *detective fiction, archetype, stock character, cliché, stereotype, trope, symbol.*

АРХЕТИПНІ ПЕРСОНАЖІ В СУЧАСНІЙ ДЕТЕКТИВНІЙ ПРОЗІ: РОМАН РОБЕРТА ГАЛБРЕЙТА «КУВАЛА ЗОЗУЛЯ»

Ольга ДОВБУШ

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології та методики навчання англійської мови
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль
ORCID: 0000-0003-3637-9676
olha.dovbush@tnpu.edu.ua*

Анна КОСТУР

*здобувачка вищої освіти
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль
ORCID: 0009-0005-0306-643X,
aniutakostur86@gmail.com*

У статті досліджується роль архетипів у сучасному детективному романі на прикладі твору Роберта Галбрейта *The Cuckoo's Calling* («Кувала зозуля»). Архетипи розглядаються як універсальні моделі персонажів, ситуацій і символів, що формували оповідь у різних культурах та історичних періодах. Попри те, що їх існування давно визнане у психології та літературознавстві, трансформацію архетипів у межах окремих жанрів досліджено ще недостатньо. У статті уточнюються теоретичні відмінності між архетипами, типовими персонажами, кліше, стереотипами й тропами, аби уникнути плутанини та забезпечити чіткішу основу для літературного аналізу. Аналіз показує, що детективна проза спирається на повторювані образи: кмітливого детектива, його напарника, підступного злочинця й невинну жертву, а також на символічні архетипи. У романі Галбрейта традиційні риси жанру поєднуються з новими творчими підходами. Корморан Страйк переосмислює архетип детектива, поєднуючи професійну компетентність з особистою уразливістю, тоді як Робін Еллакотт змінює уявлення про помічника, постаючи як активна партнерка, що розвивається. Образ жертви в особі Лулі Лендрі функціонує водночас на індивідуальному та символічному рівнях, розкриваючи системний тиск у світі модної індустрії й підкреслюючи зв'язок між особистою трагедією та ширшим соціальним контекстом. Вивчення цих трансформацій засвідчує, що архетипи забезпечують стабільність і впізнаваність, водночас залишаючись відкритими до змін. Їх використання в детективному жанрі не лише підтримує інтерес читача, а й гарантує здатність жанру відображати сучасні проблеми, поєднуючи традиції з новаторством.

Ключові слова: *детективна проза, архетип, типові персонажі, кліше, стереотип, троп, символ.*

The persistence of recognizable patterns across world literature raises the question of why certain character types and narrative structures continue to appear throughout centuries of storytelling. Although this phenomenon has been widely observed, it has not been fully explained in scholarly research. While the universality of archetypes has been acknowledged in literary and psychological studies, the manner in which they evolve within specific genres – particularly detective fiction – remains only partially addressed.

The objective of this article lies in the analysis of the use and transformation of archetypes in Robert Galbraith's *The Cuckoo's Calling*. The study seeks to define the main theoretical distinctions between archetypes, stock characters, clichés, and stereotypes; to identify the principal character and symbolic archetypes of detective fiction; and to examine how Galbraith both employs and reshapes these figures to create narrative complexity and sustain reader engagement. The practical significance of this work lies in demonstrating how archetypes preserve continuity in narrative traditions while also being reshaped to reflect contemporary contexts. The contribution of this study is the clarification of the role of archetypes in modern detective fiction and the demonstration of their capacity for adaptation and renewal.

The recurrence of recognizable patterns across world literature raises the question of why certain elements appear repeatedly in works from different periods and traditions. From eighteenth-century novels to contemporary fiction, film, and television, audiences frequently encounter character types and narrative situations that seem strikingly familiar. Despite this recurrence, such works remain engaging, often producing the impression of novelty and originality.

Familiar patterns appear not only in canonical works but also in contemporary novels, film, and television. Readers and viewers often recognize character types and situations that seem familiar, even when they are presented in new contexts. Despite this repetition, such works remain engaging and often give the impression of novelty and originality. This paradox can be explained through the concept of an archetype treated as «an idea, symbol, pattern, or character-type, in a story. It's any element that appears again and again in stories from cultures around the world and symbolizes something universal in the human experience» [9].

The concept of archetypes is a set of timeless character roles, narrative structures, and symbolic images that have persisted across generations because they consistently contribute to meaningful and compelling storytelling. Archetypal characters resonate in literature because they embody essential truths about human experience. They serve as fundamental models of behaviour and identity that are recognizable across cultures, ensuring that readers and viewers connect with them at a deep psychological level.

Archetypes may be understood as the DNA of storytelling. They function as a universal language that transcends historical and cultural boundaries, allowing readers to connect with characters as if they were long-known companions. These patterns or ideal types provide the structural foundation upon which countless narratives are constructed, giving coherence and resonance to literary works throughout history.

Archetypes thus create a sense of familiarity even in an unfamiliar text, since they represent roles and experiences that audiences have repeatedly encountered. Although archetypal figures and situations have been presented in literature innumerable times, they retain the ability to produce surprise and originality [1].

The notion of archetypes has deep historical and philosophical roots. The term itself derives from the Ancient Greek words *archein* («to begin») and *typos* («type»), signifying an original model or foundational pattern. While the concept predates modern thought, it was the Swiss psychiatrist Carl G. Jung who popularised the term, linking it to his theory of the collective unconscious. Jung claimed that the archetypes are innate, universal psychic structures that shape human experience and behaviour. In his work, *The Structure of the Psyche*, he clarifies their function, stating that «The archetype is a symbolic formula which always begins to function when there are no conscious ideas present, or when conscious ideas are inhibited for internal or external reasons» [4]. These deep-seated structures are thus represented in consciousness as «pronounced preferences and definite tendencies», serving as the basic, unlearned templates for understanding and creating meaning in the world.

However, when these concepts are applied to literary theory, a unique set of definitions is required to properly situate the term within the field. This need for clarification stems from a key distinction in archetypal criticism. Iva Simurdić emphasizes this point directly: «Before several such definitions are examined, it needs to be specified that, although the Jungian term that was adopted by literary theory is *archetype*, what is actually meant within archetypal criticism is the *archetypal image*, not the *archetype itself*» [11, p. 41]. The difference is important, as the archetype functions as a deep psychological structure that cannot be directly represented in human consciousness or fully realized in artistic form. Therefore, in literary studies the archetype is understood and analysed through its manifestations – the recurring images, motifs, and narrative patterns that make the underlying structure perceptible within the text.

To prevent conceptual confusion, it is necessary to differentiate the archetypal image from the **stock character**, a term that refers to a conventional, genre-specific character type. Although these terms are sometimes used interchangeably, they refer to different phenomena. An archetypal character embodies a universal truth, while a stock character reflects a conventional role with clearly defined traits. As *Encyclopedia Britannica* explains, a stock character is «a character in a drama or fiction that represents a type and that is recognizable as belonging to a certain genre» [2]. Unlike stereotypes, stock characters are not necessarily negative, though they do often rely on familiar and widely recognizable conventions. Mark Lance further illustrates this point, noting that «A stock character ... is a stereotypical or archetypal character that can be seen as re-appearing in multiple stories. From the ancient Greek characters of Theophrastus and the epic heroes of national founding myths, to the hard-boiled detectives and femme fatales of film noir, literature is replete with stock characters» [8, p. 301].

The power of the literary archetype must be also distinguished from the **cliché**, which is a pattern that lacks the archetype's original and enduring narrative potential.

An archetype may represent the original model upon which other examples are based. A cliché, in contrast, is an idea that was once original but has become overused and predictable. It has lost its impact through repetition, like a story element left exposed until it no longer retains its vitality. While both archetypes and clichés are recognizable, archetypes provide the structural framework for creating meaningful stories, whereas clichés function only as predictable repetitions that lack depth or originality. The fundamental distinction lies in the concept's psychological vitality. For Carl G. Jung, who defined the archetype, it is not a mere cliché or a fossilized concept, but rather a «living system of reactions and aptitudes» that exists within the collective unconscious [5]. Jungian theory posits that the archetype possesses an inherent «autonomy and a numinosity» – a compelling, powerful quality – that gives it a dynamic role in shaping the individual psyche and cultural narratives. This contrasts sharply with the inert, superficial nature of a cliché.

This psychological depth translates directly into narrative complexity and cohesion. McLuhan and Watson emphasize the structural interconnectedness of archetypes in cultural expression, noting, «The cliché ... is incompatible with other clichés, but the archetype is extremely cohesive; other archetypes' residues adhere to it. When we consciously set out to retrieve one archetype, we unconsciously retrieve others; and this retrieval recurs in infinite regress» [10, p. 21]. Archetypes are therefore associated with narrative potential and complexity, while clichés are marked by superficiality and limited effect.

Another common source of confusion arises in the distinction between archetypes and **stereotypes**. Because of their similar sound, the two concepts are often conflated, yet they differ significantly. As Mary Kidd explains, «An archetype is the basic character that moves a story forward, such as Prince Charming as the hero and Cinderella as the Innocent, and is applicable in multiple cultures. However, stereotypes are very culture specific. In many cultures, certain groups are seen as possessing specific, often negative, characteristics» [6, p. 26]. This definition highlights a key contrast: archetypes provide universal narrative models that transcend cultural boundaries, whereas stereotypes are restricted to particular contexts and tend to reduce groups of people to simplified, often pejorative traits. Christopher Vogler develops this idea further, noting that «the archetypes are part of the universal language of storytelling, and a command of their energy is as essential to the writer as breathing» [12, p. 24]. In other words, while archetypes serve as flexible, recurring functions that enrich stories across cultures, stereotypes flatten characters into rigid caricatures that lack depth and vitality.

Archetypes also need to be distinguished from **tropes**. Tropes are recurring narrative devices, motifs, or conventions often confined to a particular genre or cultural context. An archetype, by contrast, is not limited to one tradition but reflects universal patterns of thought and imagination. The boundary between tropes and clichés is not always clear. For instance, the figure of the «damsel in distress» has appeared repeatedly in mythology, literature, and popular culture. Whether this figure should be regarded as a trope, a cliché, or an archetype remains a subject of scholarly debate [9].

While the number of archetypes is extensive, they are often grouped into three broad categories. *Character archetypes* are the most common, including figures such as the Hero, the Anti-Hero, the Trickster, the Seductress, the Mentor, or the Nightmare Creature. *Situational archetypes* refer to recurring plot lines such as «lost love, returning from the dead, or orphans destined for greatness». *Symbolic archetypes* are recurrent images that carry cultural or psychological weight across societies. These may be *trees* that symbolise nature and life, or *fire* that may represent both destruction and creativity [9].

The investigation of these recurring patterns is highly relevant to detective fiction as a literary genre of a rigid structure and focus on truth. The *Encyclopedia Britannica* defines the detective story as «a type of popular literature in which a crime is introduced and investigated and the culprit is revealed» [2]. It outlines the genre's traditional elements, including «(1) the seemingly perfect crime; (2) the wrongly accused suspect at whom circumstantial evidence points; (3) the bungling of dim-witted police; (4) the greater powers of observation and superior mind of the detective; and (5) the startling and unexpected denouement, in which the detective reveals how the identity of the culprit was ascertained» [2]. While the classic model, often called a *whodunit*, follows these conventions strictly, featuring a suspenseful investigation that reveals clues for the reader, the genre is diverse. Other forms include *hardboiled stories* that describe a darker «demi-world» with negative characters and brutal language; the *historical mystery*, which recreates the realities of a past era; and the *psychological thriller*, which focuses on the protagonist's study and decline, using suspense and puzzles to absorb the reader [7, pp. 104–108]. Regardless of the subgenre, the construction of the narrative relies fundamentally on recurring figures.

Detective fiction provides fertile soil for archetypal figures and structures, relying on widely recognized character and symbolic conventions to convey its core themes. The genre depends upon uncovering hidden truths and restoring order, and its narrative conventions are consistently enriched by recurring roles and symbolic patterns. Based on different critical approaches to the genre, we may often see the features of such archetypal characters manifesting as distinct descriptive roles. The *shrewd detective* typically serves as the central figure, characterized by intelligence, observation, and deductive reasoning. Closely related is the *sidekick*, who functions as the companion, operating as a necessary confidant and narrative foil. This duo is challenged by the *cunning criminal*, a figure who embodies manipulation and intellectual rivalry, posing as the primary antagonist. While the *innocent victim* may initially appear passive, their relationships often supply crucial clues, thus occupying the initial catalyst role for the investigation. To complicate the path to the truth, the *red herring* serves as the primary misdirection, misleading both the detective and the reader, while the *femme fatale* uses seduction and mystery to achieve her own ends as the seductive manipulator. In addition to the characters, symbolic archetypes such as the *maze*, *shadows*, and *darkness* amplify the thematic and atmospheric qualities of detective stories. By employing these established archetypes, authors construct narratives that resonate subconsciously with readers, while the true artistry lies in subverting or blending them in innovative ways.

Robert Galbraith's novel, *The Cuckoo's Calling*, is an example of a modern *whodunit* that both employs and subtly subverts traditional archetypes and situations. Cormoran Strike exemplifies the *shrewd detective* archetype, although he diverges from the archetypal «brilliant» detective represented by figures such as Sherlock Holmes. Strike's characterisation is marked by realism, shaped by his professional background as a former military investigator who «*had been in possession of two legs then*», a tacit reference to the limb he lost in Afghanistan [3]. His physical disability, together with his personal struggles, introduces a dimension of vulnerability rarely present in the archetypal detective figure.

Despite these challenges, Strike demonstrates careful observation and rigorous analysis. His methodical approach is evident in his «*perusal of the file*», in which he examines witness statements and behavioural patterns, such as those of Evan Duffield, who is described as «*a man with a violent temper; who had admitted to attempting to force Lula to remain in the club*» [3]. His psychological insight, particularly his knowledge of the effects of heroin on behaviour, further illustrates his investigative competence: «*The drug rendered its slaves passive and docile; the absolute antithesis of shouting, violent alcoholics*» [3].

Strike's outsider position intensifies the archetype of the *private detective*. Operating beyond the authority of the police allows him both freedom and limitation. His lack of official access hinders his progress, as shown when he notes that «*the only page that the police had photocopied was the day before Landry's death*», preventing him from fully tracing visitor movements [3]. This liminal status reinforces his role as a figure who navigates the boundaries of law enforcement and society, both empowered and constrained by his independence.

Robin Ellacott embodies the *sidekick* archetype, though her role is developed in ways that expand beyond traditional convention. She enters the narrative as a novice in investigative work: «*This was the first day of a week-long secretarial assignment... She had been temping ever since coming to live with Matthew in London*» [3]. Her perspective as a newcomer mirrors the experience of readers who are also being introduced to Strike's world. London itself is depicted through her eyes as «*vast, complex and impenetrable*» [3], underscoring her inexperience while situating the reader in an equally unfamiliar landscape.

Robin's characterization balances vulnerability with resilience. When she is knocked down in a crowd, she asserts, «*I'm fine. Listen, if you don't need me, I'll go*», demonstrating self-possession and courage [3]. Unlike many traditional sidekicks, Robin is not limited to passive observation. She actively participates in the investigation, as in the moment when she «*whipped her hand back out of the front of her coat as he re-entered the room*», a detail that reveals her growing involvement [3]. Her intelligence and determination suggest the potential for her evolution into a professional partner, marking a modern reimagining of the archetypal assistant and recalling but also expanding upon the model of Dr. Watson.

The *criminal* archetype in *The Cuckoo's Calling* is defined by concealment and psychological depth. The investigation uncovers motives rooted in manipulation and

suppressed violence. Evan Duffield, for example, «*admitted to having attempted to prevent his girlfriend leaving Uzi by seizing her by the upper arms*» and is described as wearing «*a wolf's-head mask when I wish to avoid the attentions of photographers*» [3]. This symbolic act of disguise not only evokes menace but also highlights the criminal's ability to manipulate appearances.

The narrative also hints at Lula Landry's psychological fragility before her death. The testimony of her makeup artist reveals that Lula «*had not been herself*», appearing «*low and anxious*», and intending to «*leave 'everything' to her brother*» [3]. Such testimony suggests that the crime extends beyond physical violence to include psychological pressure and manipulation, adding layers of complexity to the criminal's role and posing a more nuanced intellectual challenge for Strike.

Lula Landry herself functions as the archetypal *innocent victim*. Although deceased from the outset, she remains central to the novel through memories, testimonies, and symbolic presence. The makeup artist recalls Lula as «*cheerful and excited about Deeby Macc's imminent arrival*», yet also notes a shift in mood and anxiety [3]. Her career exposes «*a dark, convoluted, and often brutal underbelly*» of the fashion industry, where «*everyone wanted a piece of her*» [3]. This duality of glamour and exploitation situates her both as an individual character and as a symbolic victim of systemic pressures.

The official classification of Lula's death as suicide contrasts with the skepticism of her brother and others close to her. Her mother's insistence that Lula was «*perfectly happy*» during their final meeting, together with her belief that the death was accidental («*perhaps a slip on an 'icy night'*»), reflects a determined denial of suicide [3]. This tension between official judgment and personal testimony generates ambiguity, which drives the investigative process and enriches the narrative complexity.

Symbolic archetypes further shape the novel's atmosphere. The *city* of London is described as «*vast, complex and impenetrable*» [3], evoking the archetype of the labyrinth and symbolizing both the complexity of the investigation and the obscured social networks of urban life.

Strike's detective agency represents a symbolic *Sanctuary*. His office is sparse and precarious, as indicated by the «*kitbag under the bare desk... contained everything he owned*», suggesting both his instability and his capacity to create refuge within chaos [3]. The «*nondescript black-painted doorway*» with its «*scrappy piece of lined paper*» [3] symbolizes the threshold between ordinary appearances and hidden truths, a liminal space marking the transition into the investigative world.

Shadows and concealed motives dominate the narrative, evoking archetypal images of moral ambiguity. Lula's public photographs, which rendered her features «*abstract, generic*» [3], emphasize the disparity between external image and private reality. The omnipresence of her image symbolizes the fragmentation between public persona and personal identity, underscoring one of the novel's central concerns.

The analysis of Robert Galbraith's *The Cuckoo's Calling* shows that archetypes remain central to the construction and reception of detective fiction. Characters such as the detective, the assistant, the criminal, and the victim continue to structure the genre's narrative logic,

while symbolic images such as the labyrinth and shadows reinforce its thematic depth. Yet, Galbraith's novel demonstrates that these patterns are not static. By presenting Strike as a vulnerable yet competent investigator, Robin as a developing partner rather than a passive sidekick, and Lula as a victim whose story resonates beyond her individual fate, the novel reshapes traditional archetypes for a contemporary audience. This balance between continuity and innovation illustrates the dynamic quality of archetypes: they secure the recognizability of the genre while also accommodating new cultural, psychological, and social contexts. Detective fiction thus confirms the dual nature of archetypes as both stabilizing forces in literary tradition and adaptable frameworks that ensure the genre's ongoing vitality.

BIBLIOGRAPHY

1. Callaghan F. What are character archetypes? 16 archetypes, plus examples. Scribophile. URL: <https://www.scribophile.com/academy/what-are-character-archetypes> (Retrieved: September 25, 2025).
2. Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/art/stock-character> (Retrieved: September 25, 2025).
3. Galbraith R. *The Cuckoo's Calling*. New York: Mulholland Books, 2013. URL: https://worldfabibooks.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/10/the-cuckoo_s-calling-robert-galbraith-j-k-rowling.pdf (Retrieved: September 30, 2025).
4. Jung C.G. *Structure & Dynamics of the Psyche // Collected Works of C.G. Jung* / Eds. G. Adler & R.F.C. Hull. Princeton University Press, 1969. Vol. 8. URL: <https://jungiancenter.org/wp-content/uploads/2023/09/vol-8-the-structure-and-dynamics-of-the-psyche.pdf> (Retrieved: September 29, 2025).
5. Jung C.G. *The Archetypes and the Collective Unconscious // Collected Works of C.G. Jung*. (R F.C. Hull, Trans.). Princeton University Press, 1969. Vol. 9, Part 1). URL: https://www.jungiananalysts.org.uk/wp-content/uploads/2018/07/C.-G.-Jung-Collected-Works-Volume-9i_-The-Archetypes-of-the-Collective-Unconscious.pdf (Retrieved: September 28, 2025).
6. Kidd M. Archetypes, Stereotypes and Media Representation in a Multi-cultural Society. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2016. #236. P. 25–28. DOI:10.1016/j.sbspro.2016.12.007.
7. Koliassa O. Detective stories: From classic to postmodern. Definition and history. *Vectors of the Development of Philological Sciences at the Modern Stage*. 2019, P. 95–113. DOI: 10.36059/978-966-397-124-7/95-113.
8. Lance M. Counterstories, stock characters, and varieties of narrative resistance: Response to Lindemann. *Journal of Ethics and Social Philosophy*. 2019. 17(3). P. 299–309. DOI:10.26556/jesp.v17i3.1173.
9. Literary Terms. URL: <https://literaryterms.net/archetype/> (Retrieved September 27, 2025).
10. McLuhan M., Watson W. *From cliché to archetype*. New York: Pocket Books. 1971, 217 p.
11. Simurdić I. Archetypal narrative structure and archetypal characters in the novels of Michael Ende : Doctoral Dissertation. Novi Sad: University of Novi Sad, 2022. 247 p.

12. Vogler C. *The Writer's Journey: Mythic structure for writers*. (3d ed.) Michigan: Michael Wiese Productions. 2007, 416 p. URL: <https://www-di.inf.puc-rio.br/~furtado/vogler.pdf> (Retrieved September 25, 2025).

REFERENCES

1. Callaghan, F. (n.d.). What are character archetypes? 16 archetypes, plus examples. Scribophile. Retrieved September 25, from <https://www.scribophile.com/academy/what-are-character-archetypes>
2. Encyclopaedia Britannica. (n.d.). Stock character. In Britannica online encyclopedia. Retrieved September 25, from <https://www.britannica.com/art/stock-character>
3. Galbraith, R. (2013). *The cuckoo's calling*. Mulholland Books. Retrieved September 30, from https://worldfabibooks.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/10/the-cuckoo_s-calling-robert-galbraith-j-k-rowling.pdf
4. Jung, C.G. (1969). The structure of the psyche (Eds. G. Adler & R.F.C. Hull). In *The collected works of C.G. Jung* (Vol. 8). Princeton University Press. Retrieved September 29, from <https://jungiancenter.org/wp-content/uploads/2023/09/vol-8-the-structure-and-dynamics-of-the-psyche.pdf>
5. Jung, C.G. (1969). The archetypes and the collective unconscious (R.F.C. Hull, Trans.). In *The collected works of C.G. Jung* (Vol. 9, Part 1). Princeton University Press. Retrieved: September 28, from https://www.jungiananalysts.org.uk/wp-content/uploads/2018/07/C.-G.-Jung-Collected-Works-Volume-9i_-The-Archetypes-of-the-Collective-Unconscious.pdf
6. Kidd, Mary. (2016). *Archetypes, Stereotypes and Media Representation in a Multicultural Society*. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 236. 25–28. 10.1016/j.sbspro.2016.12.007
7. Koliassa, O. (2019). Detective stories: From classic to postmodern. Definition and history. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-124-7/95-113>
8. Lance, M. (2019). Counterstories, stock characters, and varieties of narrative resistance: Response to Lindemann. *Journal of Ethics and Social Philosophy*, 17(3). <https://doi.org/10.26556/jesp.v17i3.1173>
9. Literary Terms. (2015, June 1). Archetype. Retrieved September 27, from <https://literaryterms.net/archetype/>
10. McLuhan, M., & Watson, W. (1971). *From cliché to archetype*. Pocket Books.
11. Simurdić, I. (2022). *Archetypal narrative structure and archetypal characters in the novels of Michael Ende* (Doctoral dissertation). University of Novi Sad, Faculty of Philosophy.
12. Vogler, C. (2007). *The Writer's Journey: Mythic structure for writers* (1st ed., 1998). Michael Wiese Productions. Retrieved September 25, from <https://www-di.inf.puc-rio.br/~furtado/vogler.pdf>

Стаття надійшла: 12.09.2025

Прийнято: 11.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

ГОЛОВНІ ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЯПОНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ–ХХІ СТ.

Костянтин КОМІСАРОВ

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри японської мови і перекладу
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ
ORCID: 0000-0002-2164-6244
k.komisarov@kubg.edu.ua*

Марина ОСАДЧА

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ
ORCID: 0009-0007-6750-1853
mvosadcha.fsm24m@kubg.edu.ua*

У статті поставлено проблему наукового осмислення та систематизації жанрово-стилістичних особливостей японської літератури ХХ–ХХІ ст. Зазначено, що, незважаючи на наявність окремих досліджень на матеріалі японської літератури ХХ–ХХІ ст., жанри та стилі японської літератури цього періоду залишаються описаними фрагментарно. Автори статті виявили, що на початку ХХ ст. у Японії під впливом західного модернізму відбувався розрив із традиційними формами, та розвинулися такі напрями в літературі, як натуралізм, символізм, модернізм та авангард. Після Другої світової війни японські письменники осмислювали теми травм, провини та національної ідентичності, відкидаючи великі наративи та зосереджуючись на індивідуальному досвіді та фрагментарних реаліях. В епоху постмодернізму японська література зазнала впливу глобалізації та технологічного розвитку. Ми дійшли висновку, що жанри та стилі японської літератури ХХ–ХХІ ст. були сформовані на основі суперечностей між традиціями, сучасністю та західним впливом. У цей період виникли такі явища, як «Я-роман», література про атомне бомбардування, соціальний реалізм, екзистенціалістська та пролетарська література, а також магічний реалізм та письмо у стилі манги. Японська література ХХ–ХХІ ст. має унікальні жанрові форми, які не завжди корелюють із західними класифікаціями (наприклад, «Я-роман»). З'ясовано, що унікальним явищем японської літератури ХХ–ХХІ ст. є постмодерністський роман у стилі магічного реалізму, відомими репрезентантами якого є твори Муракамі Харукі. Тексти таких романів характеризуються метафізичними мотивами та виділенням

двох «світів» – свідомого та несвідомого. Отже, у XX–XXI ст. японська література поєднує традиційні форми, популярні жанри, а також модерні та постмодерні стилістичні й тематичні експерименти, які відображають зміни у суспільстві та культурі Японії.

Ключові слова: жанри, стилі, японська проза, двадцяте століття, двадцять перше століття.

MAIN GENRE-STYLISTIC FEATURES OF JAPANESE LITERATURE OF THE 20TH–21ST CENTURIES

Kostiantyn KOMISAROV

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of the Japanese Language and Translation
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
18/2 Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv
ORCID: 0000-0002-2164-6244
k.komisarov@kubg.edu.ua*

Maryna OSADCHA

*Student Pursuing a Second (Master's) Degree in Higher Education
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
18/2 Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv
ORCID: 0009-0007-6750-1853
mvosadcha.fsm24m@kubg.edu.ua*

The article poses the problem of studying the genre and stylistic features of Japanese literature of the 20th–21st centuries. It is noted that despite the existence of separate studies on the Japanese literature of the 20–21st centuries, the genres and styles of Japanese literature of this period remain fragmentarily described. The authors of the article found that at the beginning of the 20th century in Japan, under the influence of Western modernism, there was a break with traditional forms and such trends in literature as naturalism, symbolism, modernism, avant-garde developed. After World War II, Japanese writers comprehended the themes of trauma, guilt and national identity, rejecting grand narratives and focusing on individual experience and fragmentary realities. In the era of postmodernism, Japanese literature was influenced by globalization and technological development. It is concluded that the genres and styles of Japanese literature of the 20th–21st centuries were formed on the basis of contradictions between traditions, modernity and Western influence. During this period, such phenomena as the “I-novel”, literature about atomic bombing, social realism, existentialist and proletarian literature, as well as magical realism and writing in the manga style emerged. Japanese literature of the 20th–21st centuries has unique genre forms that do not always correlate with Western classifications (for example,

the «I-novel»). It has been found that a unique phenomenon of Japanese literature of the 20th–21st centuries is the postmodern novel in the style of magical realism, famous examples of which are the works of Murakami Haruki. The texts of such novels are characterized by metaphysical motifs and the allocation of two «worlds» – the conscious and the unconscious. Thus, in the 20th and 21st centuries, Japanese literature combines traditional forms, popular genres, and modern and postmodern stylistic and thematic experiments that reflect changes in Japanese society and culture.

Key words: *genres, styles, Japanese prose, twentieth century, twenty-first century.*

Постановка проблеми. У часи глобалізації не лише європейська література має велике значення. Японська література стала культурним явищем, яке впливає на культурно-літературні процеси далеко за межами Японії. Зокрема, інтерес до японської літератури зростає в українському академічному та читацькому середовищі. У контексті глобалізації та міжкультурного діалогу нині важливо розуміти, як японські письменники поєднують традиції з модерністськими і постмодерністськими впливами, що відбувалися у ХХ–ХХІ ст. Водночас систематизованих досліджень її жанрово-стилістичних особливостей в українському літературознавстві та орієнталістиці поки що недостатньо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можна навести окремі ґрунтовні дослідження вітчизняних науковців, що зачіпали таку тематику. Так, Ю.С. Кузьменко проаналізувала літературний доробок Танідзакі Джюн'ічіро (японський письменник кінця ХІХ – початку ХХ ст.) крізь призму традиції та модерну як двох парадигм його художнього мислення; Т.С. Біляніна вивчала ті аспекти семантики та поетики творчості Кьоко Морі (сучасна японська письменниця), які зумовлюють жанрово-тематичну специфіку її прози [1]; О.В. Гаєвська досліджувала міжкультурний контекст малої прози Лесі Українки та Хігучі Ічійо (японського письменника кінця ХІХ – початку ХХ ст.) [2]; Г. Батрак та Т.С. Біляніна підкреслили значущість естетичної категорії жахливого у сучасній культурі Японії [3]; Д.П. Москальов та К.В. Горовська простежили еволюцію японського жанру кайдан та проаналізувати причини появи жанру неокайдан у ХХ ст. [4].

Попри наявність таких вагомих, поза сумнівом, досліджень жанрово-стилістичні особливості японської літератури ХХ–ХХІ ст. усе ще залишаються описаними недостатньо.

Метою статті є вивчення жанрово-стилістичних особливості японської літератури для подальших літературознавчих, перекладознавчих і культурологічних досліджень. Це, своєю чергою, сприятиме глибшому розумінню японської літератури в українському академічному дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок ХХ ст. у Японії ознаменувався періодом експериментів та впливу західного модернізму, який був спрямований на розрив із традиційними формами. Після Другої світової війни нове покоління письменників боролось з темами травм, провини та національної ідентичності, що призвело до розколу між тими, хто ідеалізував традиційне минуле,

та тими, хто відстоював нове демократичне майбутнє. Слід зазначити, що наприкінці ХХ та на початку ХХІ ст. японська література знову еволюціонувала через процеси глобалізації та технологічного розвитку. Поява популярних форм, таких як манга, легкі романи та романи для мобільних телефонів, демократизувала авторство та започаткувала еру комерційної, орієнтованої на молодь художньої літератури. Тематичні проблеми змістилися на розв'язання сучасних соціальних проблем, включаючи гендерну ідентичність та екологізм, що ознаменувало оновлення взаємодії із зовнішнім світом.

На початку ХХ ст. *романтизм* змінився *натуралізмом*. Основоположними творами цього напрямку є «Порушена заповідь» (破戒) (1906) Шімадзакі Тосона (島崎藤村) та «Футо» (蒲団) Таями Катаї (田山 花袋) (1907) [5]. Темою «Порушених заповідей» є конфлікт між батьком і сином. У ньому видно, що Шімадзакі Тосон розумів реальність як стороннього спостерігача, тому конфлікт між батьком і сином та протистояння між старими та новими силами не були проблематичними за своєю суттю [6]. «Футо» Таями Катаї є одним із найрепрезентативніших творів японської натуралістичної літератури, який також вважається відправною точкою руху Я-роману. Провокаційний характер оповідання, включаючи сцену, де головний герой нюхає нічну сорочку, яку носить його учениця, викликав великий ажітаж у літературних та журналістських колах того часу [7].

Натуралізм породив таке явище в японській літературі, як Я-роман (私小説, Шішьосецу, Ватакуші Шьосецу) – літературний жанр, що використовується для опису типу сповідальної літератури, де події в оповіданні відповідають подіям у житті автора [8]. Цей жанр був визначений лише ретроспективно після публікації романів Шімадзакі Тосона та Таями Катаї, а термін «Я-роман», за словами істориків, з'явився лише у 1920–1921 р. Одне з найперших есе, що визначає Я-роман, було опубліковано в 1925 р. Уно Коджі (宇野 浩二) під назвою «Мій особистий погляд на Я-роман». Сучасним прикладом цього жанру є «Кіт-гість» (猫の客) поета Хірайде Такаші (平出隆), роман про письменника і його дружину, коректорку та постійного гостя-кота [9]. Отже, від самого початку Я-роман був жанром, який також мав на меті розкрити різні аспекти існування суспільства або життя автора.

На противагу Я-роману в 1920-х і на початку 1930-х років на перший план вийшов пролетарський напрям, який був відверто політичним. Література цього напрямку зосереджувалася на житті й боротьбі робітничого класу та маргіналізованих груп, була під сильним впливом марксистської та соціалістичної ідеологій та мала на меті підвищення обізнаності про соціальну та економічну нерівність. Серед ключових авторів – Кобаяші Такіджі (小林多喜二), відомий своїм романом «Крабовий консервний завод» (蟹工船) (1929).

Модернізм у японській літературі розвинувся на початку та в середині ХХ ст. і характеризувався відходом від традиційних форм та стилів. Він знаходився під впливом західних літературних рухів та філософій, досліджував теми відчуження, індивідуалізму та фрагментації сучасного життя [10]. Одним

з японських модерністських напрямів у літературі був *шінканкакуха*, який зазвичай перекладається як «новий сенсацізм» або «неоперцепціонізм». Його репрезентативною постаттю є Йокоміцу Ріічі (光利一), чиї ранні оповідання стали основоположними для цього стилю, зокрема його міський роман «Шанхай» (上海) (1928–1929; 1931). Чи не найвідомішим письменником із цієї групи був Кавабата Ясунарі (川端康成), який не лише написав деякі з головних критичних тверджень напряму, а й сценарій до найвизначнішого японського авангардного фільму «Сторінка божевілья» (狂つた一頁) та інший великий японський міський роман «Червона банда Асакуса» (草紅) (1930), дія якого відбувається в розважальному районі Токіо [11; 12].

Авангардні напрями у світовій літературі, такі як *дадаїзм та сюрреалізм*, також вплинули на японську літературу. Це кинуло виклик традиційним літературним формам та призвело до застосування експериментальних методів, підкреслення ірраціональних, абсурдних та підсвідомих аспектів людського досвіду. Такі поети, як Такахаші Шінкічі (高橋新吉) та Нішівакі Джюндзабуро (西脇順三), були визначними фігурами японського авангардного мистецтва [10]. У 1923 р. поетична збірка Такахаші Шінкічі «Вірші дадаїста Шінкічі» (ダダイスト新吉の詩) починається зі слів «ДАДА стверджує і заперечує все», а в «Тарілках» він описує свої почуття під час миття посуду в їдальні, як «тарілка, тарілка, ..., тарілка/втома». Після того як цей поет у 1928 р. почув промову дзен-ченця у своєму рідному місті, він присвятив себе дзену та створив унікальний світ дзен-трансцендентально-метафізичної поезії [13].

Наслідки Другої світової війни принесли різкі зміни в японську літературу, оскільки письменники боролися з поразкою, атомними бомбардуваннями та швидкою модернізацією. У цей час виникають наведені нижче літературні жанри [14].

1. Література про атомні бомбардування, зосереджена на досвіді тих, хто вижив, та довгострокових наслідках ядерної війни («Чорний дощ» (黒い雨) Ібусе Масуджі (井伏鱒二)).

2. Соціальний реалізм здобув популярність, зображуючи боротьбу простих людей у повоєнній Японії («Пожежі на рівнині» (野火) Ооки Шьохея (大岡昇平)).

3. Екзистенціалістська література досліджувала теми відчуження та безглуздості перед обличчям суспільних потрясінь («Жінка в дюнах» (砂の女) Абе Кобо (安部公房)).

4. Пролетарська література пережила відродження, звертаючись до питань класової боротьби та соціальної нерівності («Крабовий консервний завод» Кобаяші Такіджі).

Історичний роман «Чорний дощ» заснований на «Щоденнику Шігемацу» (重松日記) Шігемацу Шідзуми (重松馬), який вижив після атомного бомбардування, та «Зошиті Іватаке» (岩竹手記) Іватаке Хіроші (岩竹博), військового хірурга, який також залишився живим після атомного бомбардування, а ім'я головного героя також узяті з імені Шігемацу Шідзуми [15]. Тоді як «Щоденник Шігемацу» зіштовхує нас із конкретними та трагічними описами воєнних умов,

які змушують відвести погляд, «Чорний дощ» зосереджується на повсякденному житті звичайних людей, яке залишається незмінним навіть у воєнний час і зображується з дуже гірким гумором. Цей гумор передається через унікальну «подвійну мову» Ібусе, яка одночасно відображає реальність і сатиру. Замість того щоб заперечувати жахи війни, включення гіркового гумору фактично служить для посилення цих жахів [16].

«Пожежі на рівнині» Ооки Шьохея – воєнний роман, що зображує японських солдатів, які спускаються у пекло полювання на людей та канібалізму. Це алегорія, яка висміює сучасне суспільство, зображуючи переможеного солдата, котрий у муках совісті роздумує про вбивство та канібалізм. Роман запрошує читачів поміркувати над мотивами уникнення зла через образ рядового першого класу Тамури [17].

Роман «Жінка в дюнах» Абе Кобо – це болісний образ життя чоловіка у сучасному світі. Це історія ентомолога Нікі Джюмпея, змушеного за дивних обставин жити з молодою жінкою в піщаній ямі у приморському селі. Невдовзі він розуміє, що вони приречені навіки розкопувати пісок, який щодня загрожує поховати село. Після різних спроб опору та бунту, які були приречені на провал, головний герой роману досягає усвідомлення того, що може бути врятований, якщо спробує створити сенс для свого абсурдного життя. Шлях до свободи лежить зсередини існування особистості, і не слід шукати її зовні. Отже, попри свою очевидну похмурість послання Абе Кобо насправді лежить в основі оптимізму: визволення можливе, і все ж існує вихід із піщаної ями соціального порядку, природного детермінізму та філософської марності, що залишає усіх нас свідомими особистостями, які рухаються до вершини індивідуальності та суб'єктивності [18].

Видатні письменники 1970-х і 1980-х років у своїх спробах підвищити соціальну та політичну свідомість зосереджувалися на інтелектуальних та моральних проблемах. Один із них – Ое Кендзабуро (大江健三郎), який опублікував серію творів, що містять сексуальні метафори окупації Японії [19]. В одному зі своїх найвідоміших творів, «Особиста справа» (個人的な体), автор описує власний досвід як інваліда, який живе в Хіросімі, пов'язуючи його з особистими трагедіями та історичними подіями і створюючи літературні теми, які є одночасно унікальними та універсальними. Тут автор ефективно зберігає свою «індивідуальну» природу через монологічний стиль оповіді [20].

У творчості Муракамі Харукі (村上春樹) простежується *магічний реалізм*, який розглядається як те, що відбувається, коли у дуже деталізоване, реалістичне середовище вдирається щось «надто дивне, щоб у це повірити», і це засіб, за допомогою якого письменник показує своїм читачам два «світи»: один свідомий, інший – несвідомий і дозволяє плавний перехід між ними [21]. «Кафка на березі» (海のカワカ) – роман Муракамі Харукі, що містить елементи магічного реалізму. Він поєднує елементи грецької трагедії «Цар Едіп» та класичних японських романів, таких як «Казка про Генджі та Угецу». Він розповідає історію 15-річного хлопчика на ім'я «Я», який подорожує між таємничими світами та емоційно

розвивається. Тема твору полягає у тому, що сучасні люди, чия індивідуальність була розтоплена системою, знову знаходять сенс життя через внутрішній досвід подорожі до іншого світу [22].

Цікавий спосіб письма у стилі манги представила світові письменниця Йошімото Банана (吉本ばなな). Вона робить акцент на діалогах, а не на описах, нагадуючи сценарій манги, а її твори зосереджено на коханні, дружбі та втратах. Справжнім її проривом стала «Кухня», видана 1988 р., яку можна розглядати як історію зростання головної героїні через концепцію сім'ї, від замкнутої дівчини, яка грає в рамках «маленької історії», до відкритої дівчини, котра тримає «велику розповідь» у полі зору, водночас досліджуючи інший шлях [23].

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Сучасна японська література швидко розвивається, охоплюючи цифрові формати та вирішуючи актуальні соціальні проблеми. Письменники досліджують нові способи зв'язку з читачами та вирішують складнощі сучасного життя. Цей зсув відображає ширші зміни в японському суспільстві та культурі. Розмірковуючи над питаннями ідентичності, гендеру та довкілля, японські поети й письменники змінюють літературний ландшафт і пропонують нові погляди на те, що означає бути японцем у XXI ст. [24]. Жанри та стилі японської літератури XX–XXI ст. сформовано на основі суперечностей між традиціями, сучасністю та західним впливом. Література пройшла шлях від романтизму, натуралізму, символізму, модернізму та авангарду до постмодернізму. У японській літературі виникло таке явище, як «Я-роман», а також після Другої світової війни постали нові жанри, такі як література про атомні бомбардування, соціальний реалізм, екзистенціалістська та пролетарська література. Сучасні письменники та поети продовжують упроваджувати інновації, водночас спираючись на традиційні форми й теми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біляніна Т.С. Жанрово-мематична своєрідність творчості Кьоко Морі : дис. ... канд. філолог. наук : 10.01.04. Дніпро, 2019. 251 с.
2. Гаєвська О.В. Міжкультурний контекст малої прози Лесі Українки та Хшгучі Ічійо. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Журналістика»*. 2022. Т. 33(72). № 6. Ч. 2. С. 141–147. DOI: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.6.2/24>.
3. Батрак Г., Біляніна Т.С. Категорія жахливого як невід'ємна частина сучасної японської культури. *Філологічні науки*. 2016. Ч. 2. С. 3–8.
4. Москальов Д.П., Горовська К.В. Еволюція жанру кайдан: від витоків до сьогодення. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Т. 2. Вип. 25. С. 183–188.
5. Bush C. Modernism in East Asia. *The Routledge Encyclopedia of Modernism*. 2016. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781135000356-REMO17-1>.
6. 伊狩弘. 島崎藤村小研究 : 博士學位論文の要旨及び審査結果の要旨 : 文部科学省. 仙台, 2008. URL: <https://tohoku.repo.nii.ac.jp/records/76275> (дата звернення: 24.09.2025).

7. 戸垣直樹. モ「パッサン」受容の一局面—田山花袋『蒲「』を「み直す. 比較文「. 1993. Vol. 36. P. 9–19. DOI: https://doi.org/10.20613/hikaku.36.0_9.
8. Edward Fowler E. *The Rhetoric of Confession: Shishosetsu in Early Twentieth-Century Japanese Fiction*. Berkeley: University of California Press, 1988. 333 p.
9. Nathan R. Japan's first 'I-novels' were written and published in 1906 and 1907. *Red Circle*. 2021. URL: <https://www.redcircleauthors.com/factbook/japans-first-i-novels-were-written-and-published-in-1906-and-1907> (дата звернення: 24.09.2025).
10. Introduction to major literary movements and genres. *Fiveable*. 2025. URL: <https://fiveable.me/introduction-to-modern-japanese-literature-and-culture/unit-1/introduction-major-literary-movements-genres/study-guide/Iq3OJ6IMHBWDtcPK> (дата звернення: 24.09.2025).
11. Sas M. *Fault lines: Cultural memory and Japanese surrealism*. Palo Alto, CA: Stanford University Press, 2002. 312 p.
12. Weisenfeld G. *Mavo: Japanese artists and the avant-garde, 1905–1931*. Berkeley: University of California Press, 2001. 352 p.
13. ウィキメディアプロジェクトへの貢「者. 高橋新吉. ウィキペディア. 2025. URL: <https://ja.wikipedia.org/wiki/高橋新吉> (дата звернення: 24.09.2025).
14. Postwar Japanese literature (Yukio Mishima, Kenzaburō Ōe). *Fiveable*. 2024. URL: <https://fiveable.me/modern-east-asian-fiction/unit-3/postwar-japanese-literature-yukio-mishima-kenzaburo-oe/study-guide/kvLuBbquEzmmYLFE> (дата звернення: 24.09.2025).
15. 猪「 直樹. 『重松日記』出版を「迎する—『「い雨』と井伏鱒二の深層. 文學界. 2001. 55(8). P. 194–212. URL: <https://ndlsearch.ndl.go.jp/books/R000000004-I5823065> (дата звернення: 24.09.2025).
16. 川唯. 井伏鱒二『「い雨』論. 「位論文要旨: 言語系コ「ス (「語). 鳴門, 2009. URL: <https://naruto.repo.nii.ac.jp/records/22109> (дата звернення: 24.09.2025).
17. 竹田純「. 大岡昇平の「カニバリズム」論. 金城「院大「論集. 人文科「編. 2020. Vol. 17(1). P. 187–196. https://kinjo.repo.nii.ac.jp/record/1177/files/13_Sumio%20TAKEDA.pdf.
18. Jafari A.M., Pourjafari F. The bizarre world of the Dunes: An existential interpretation of Kobo Abe's *The Woman in the Dunes*. *The Criterion: An International Journal in English*. 2013. Vol. 4(2). P. 1–11.
19. O'Brien J. The marginal world of Ōe Kenzaburo: A study in themes and techniques by Michiko N. Wilson. *The Journal of Asian Studies*. 1987. Vol. 46, № 1. P. 168–169. DOI: <https://doi.org/10.2307/2056704>.
20. 四方 朱子. 大江健三「文「に於ける「かたり」の「略—『個人的な体「』を中心に—: 博士論文: 博士(人間「環境「). 京都, 2020. URL: <https://cir.nii.ac.jp/crid/1910020910721616000> (дата звернення: 24.09.2025).
21. Strecher M.C. Magical realism and the search for identity in the fiction of Murakami Haruki. *The Journal of Japanese Studies*. 1999. Vol. 25(2). P. 263–298.
22. 山根由美「. 生き直される「サバイバ「」の生: 村上春樹「海「のカフカ」論. 近代文「試論. 2017. 番「 55. ペ「ジ 39–53. <https://cir.nii.ac.jp/crid/1390290699836430976> (дата звернення: 24.09.2025).

23. 金碩子. 吉本ばなな『キッチン』論. *일본학보*. 2002. 番 51. ページ 215–229. <https://www.earticle.net/Article/A322310> (дата звернення: 24.09.2025).
24. Emerging trends and new voices in contemporary Japanese literature (2025). *Fiveable*. URL: <https://fiveable.me/introduction-to-modern-japanese-literature-and-culture/unit-15/emerging-trends-voices-contemporary-japanese-literature/study-guide/lOfJyJezqU1jMRLu> (дата звернення: 24.09.2025).

REFERENCES

1. Belyanina, T.S. (2019). *Zhanrovo-mematychna svoieridnist tvorchoosti Koko Mori [Generic and thematic peculiarities of Kyoko Mori's writings]* (Candidate of Philology thesis, Oles' Honchar Dnipro National University).
2. Gayevska, O.V. (2022). Mizhkulturnyi kontekst maloi prozy Lesi Ukrainky ta Khshhuchi Ichii [Intercultural context of novels by Lesya Ukrainka and Higuchi Ichiyo]. *Scientific notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Journalism*, 33 (72), № 6, Part 2, 141–147. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.6.2/24>
3. Batrak G., Bilyanina T.S. (2016). Katehoriia zhakhlyvoho yak nevidiemna chastyna suchasnoi yaponskoi kultury. *Filolohichni nauky [The Category of the Terrible as an Integral Part of Modern Japanese Culture]*. *Philological Sciences*, 2, 3–8. Retrieved from https://www.dnu.dp.ua/docs/zbirniki/ffil/program_574b51ea374ca.pdf
4. Moskalov, D.P., Horovska, K.V. (2022). Evoliutsiia zhanru kaidan : vid vytyokiv do sohodennia [The evolution of the shackles genre : from the origins to present]. *Transcarpathian Philological Studies*, 2 (25), 183–188. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.2.33>
5. Bush, C. (2016). Modernism in East Asia. *The Routledge Encyclopedia of Modernism*. <https://doi.org/10.4324/9781135000356-REMO17-1>
6. 伊狩弘. (2008). 島崎藤村小研究 (博士位論文の要旨及び審査結果の要旨, 東北大). Retrieved from <https://tohoku.repo.nii.ac.jp/records/76275>
7. 垣直樹. (1993). モパッサン受容の一局画—田山花袋『蒲』をみ直す. *比較文*, 36, 9–19. https://doi.org/10.20613/hikaku.36.0_9
8. Edward Fowler, E. (1988). *The Rhetoric of Confession: Shishosetsu in Early Twentieth-Century Japanese Fiction*. University of California Press.
9. Nathan, R. (2021). Japan's first «I-novels» were written and published in 1906 and 1907. *Red Circle*. Retrieved from <https://www.redcircleauthors.com/factbook/japans-first-i-novels-were-written-and-published-in-1906-and-1907>
10. Introduction to major literary movements and genres (2025). *Fiveable*. Retrieved from <https://fiveable.me/introduction-to-modern-japanese-literature-and-culture/unit-1/introduction-major-literary-movements-genres/study-guide/Iq3OJ6IMHBWDtcPK>
11. Sas, M. (2002) *Fault Lines: Cultural Memory and Japanese Surrealism*. Stanford University Press.
12. Weisenfeld, G. (2001) *Mavo: Japanese Artists and the Avant-garde, 1905–1931*. University of California Press.

13. ウィキメディアプロジェクトへの貢_レ者. (2025a, June 5). 高橋新吉. *Wikipedia*. Retrieved from <https://ja.wikipedia.org/wiki/高橋新吉>
14. Postwar Japanese literature (Yukio Mishima, Kenzaburō Ōe). (2024). *Fiveable*. Retrieved from <https://fiveable.me/modern-east-asian-fiction/unit-3/postwar-japanese-literature-yukio-mishima-kenzaburo-oe/study-guide/kvLuBbquEzmmYlFE>
15. 猪_レ 直樹. (2001). 『重松日記』出版を_レ迎する――『_レい雨』と井伏鱒二の深層. *文學界*, 55(8), 194–212. Retrieved from <https://ndlsearch.ndl.go.jp/books/R000000004-I5823065>.
16. _レ川唯. (2009). 井伏鱒二『_レい雨』論. Retrieved from <https://naruto.repo.nii.ac.jp/records/22109>
17. 竹田純_レ. (2020). 大岡昇平の「カニバリズム」論. 金城_レ院大_レ論集. 人文科_レ編, 17(1), 187–196. Retrieved from https://kinjo.repo.nii.ac.jp/record/1177/files/13_Sumio%20TAKEDA.pdf
18. Jafari, A. M., & Pourjafari, F. (2013). The bizzare world of the Dunes: An existential interpretation of Kobo Abe s The Woman in the Dunes. *The Criterion: An International Journal in English*, 4(2), 1–11.
19. O'Brien, J. (1987). The Marginal World of Ōe Kenzaburo: A Study in Themes and Techniques. *The Journal of Asian Studies*, 46(1), 168–169. <https://doi.org/10.2307/2056704>
20. 四方, 朱子. (2020). 大江健三_レ文_レに於ける「かたり」の_レ略―『個人的な体_レ』を中心に (博士論文, 京都大_レ). <https://doi.org/10.14989/doctor.k22531>
21. Strecher, M.C. (1999). Magical realism and the search for identity in the fiction of Murakami Haruki. *The Journal of Japanese Studies*, 25(2), 263–298. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/133313>
22. 山根由美_レ. (2017). 生き直される「サバイバ_レ」の生: 村上春樹「海_レのカフカ」論. *近代文_レ試論*, 55, 39–53. Retrieved from <https://cir.nii.ac.jp/crid/1390290699836430976>
23. 金碩子. (2002). 吉本ばなな『キッチン』論. *일본학보*, 51, 215–229. Retrieved from <https://www.earticle.net/Article/A322310>
24. Emerging trends and new voices in contemporary Japanese literature (2025). *Fiveable*. Retrieved from <https://fiveable.me/introduction-to-modern-japanese-literature-and-culture/unit-15/emerging-trends-voices-contemporary-japanese-literature/study-guide/IOfJyJezqUljMRLu>

Стаття надійшла: 29.09.2025

Прийнято: 11.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

**ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНІ, СТИЛІСТИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ
ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО В НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІЙ
КНИЖЦІ ОЛЕКСІЯ КОВАЛЕНКА «ФРУКТИ ПРОТИ ОВОЧІВ»**

Юлія КОСТЮК

*доктор філософії з філології,
викладач кафедри української мови та славістики
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль
ORCID: 0000-0003-2750-4359
yuliia.kostiuk@tnpu.edu.ua*

Анастасія ГЛАДИН

*здобувач вищої освіти
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль
ORCID: 0009-0007-0049-2622
anastasiagladin@gmail.com*

У статті проаналізовано мовні засоби творення комічного в українській літературі нонфікшн на прикладі науково-популярної книжки Олексія Коваленка «Фрукти проти овочів». Попри стрімкий розвиток цього сегмента українського книговидання тексти нонфікшн рідко стають об'єктом лінгвостилістичних розвідок, проте становлять особливий інтерес завдяки синтезу рис різних функціональних стилів. Установлено, що книжка «Фрукти проти овочів» Олексія Коваленка виконує, насамперед, пізнавальну функцію, ознайомлюючи читача з ботанічними поняттями й фактами, але при цьому автор знаходить баланс між інформативністю й розважальністю завдяки великій палітрі мовних засобів творення комічного.

Виявлено, що автор широко використовує лексико-фразеологічні (неологізми, терміни, сленгізми, іншомовна лексика, фразеологізми), стилістичні (метафори, порівняння, епітети) та граматичні (звертання, питальні речення, вставлені конструкції) засоби творення комічного. Серед лексико-фразеологічних засобів домінують неологізми іншомовного походження і сленгового характеру, які додають неформальності стилю викладу. Гумористичний ефект збільшується завдяки стилістичному прийому констеляції – змішуванню стилістично маркованих одиниць різних планів, насамперед протиставленню книжних одиниць і сленгу, а також

детермінологізації термінів інших галузей. Фразеологізми у книжці вжито в контексті, де ключові слова фразеологічних одиниць стають елементом мовної гри. Використання тропів в аналізованому творі перетворює рослини на справжніх дійових осіб. Метафори й епітети гумористично описують процеси поширення, розвитку і значення рослин в житті суспільства. Порівняння в Олексія Коваленка мають досить іронічний і побутово-соціальний характер. Синтаксичні засоби творення комічного підтримують діалогічність та іронічний тон оповіді, залучаючи читача до взаємодії. Вставлені конструкції вступають у відношення стилістичного контрасту з основним висловлюванням, наприклад через зіткнення молодіжного сленгу із науковою термінологією. Закцентовано, що використання мовних засобів творення комічного не лише підсилює виразність і образність тексту, а й сприяє популяризації наукових знань. Перспектива подальших досліджень полягає в аналізі інших зразків української науково-популярної літератури.

Ключові слова: засоби творення комічного, лексика, лінгвостилістика, гумор, науково-популярна література.

LEXICAL, PHRASEOLOGICAL, STYLISTIC, AND GRAMMATICAL MEANS FOR CONSTRUCTING HUMOUR IN THE POPULAR SCIENCE BOOK “FRUITS VS. VEGETABLES” BY OLEKSII KOVALENKO

Yuliia KOSTIUK

Doctor of Philosophy in Philology,

Lecturer at the Department of Ukrainian Language and Slavonic Studies

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 M. Kryvonis St., Ternopil

ORCID: 0000-0003-2750-4359

yuliia.kostiuk@tnpu.edu.ua

Anastasiia HLADYN

Higher Education Student

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 M. Kryvonis St., Ternopil

ORCID: 0009-0007-0049-2622

anastasiagladin@gmail.com

The article examines linguistic means for constructing humour in Ukrainian non-fiction based on Oleksii Kovalenko's popular science book *Fruits vs. Vegetables*. Despite the recent rapid development of non-fiction in the Ukrainian book market, these texts rarely become the subject of linguistic research, despite being of particular interest due to the synthesis of features from different functional styles. Oleksii Kovalenko's book, *Fruits vs. Vegetables*, primarily serves an educational function, introducing the reader to botanical concepts and facts. At the same time, the author strikes a balance between

informing and entertaining, thanks to a wide range of linguistic means for constructing humour.

The analysis reveals that the author extensively employs lexical and phraseological devices (neologisms, terms, slang, borrowings, idioms), stylistic elements (metaphors, comparisons, epithets), and grammatical structures (addresses, interrogative sentences, parenthetical constructions) to construct humour. Neologisms of foreign origin and slang nature dominate among the lexical and phraseological means, adding informality to the presentation style. The humorous effect is enhanced by the stylistic device of constellation, mixing stylistically marked units of different levels. Phraseological units in the book are used in a context where the key words of phraseological units become an element of word play. The use of tropes in the analysed work transforms plants into real characters. Metaphors and epithets humorously describe the processes of the spread, development, and significance of plants in the life of humanity. Oleksii Kovalenko's comparisons are quite ironic and based on social challenges. Syntactic means for constructing humour support the dialogical and ironic narrative, engaging the reader in an interactive experience. Parenthetical constructions often contrast stylistically with the main statement, for example, through the collision of youth slang with scientific terminology. The use of linguistic means of creating comedy not only enhances the expressiveness and imagery of the text but also contributes to the popularization of scientific knowledge. The prospect of further research lies in analysing other examples of Ukrainian popular science literature.

Key words: *means for constructing humour; vocabulary, stylistics, humour, popular science literature.*

Постановка проблеми. Український книжковий ринок активно розвивається, заповнюючи нові жанрові ніші, і протягом останнього п'ятиріччя з'явилися десятки оригінальних нехудожніх творів, які вслід за західним зразком класифікують як *non-fiction*. Література нонфікшн – досить широке поняття, яке може охоплювати документальні, мотиваційні, науково-популярні видання. І якщо раніше в цій сфері домінували перекладні твори, зараз нехудожні книжки українських авторів стають бестселерами. Яскравим прикладом літератури нонфікшн є науково-популярна книжка Олексія Коваленка «Фрукти проти овочів», яка вперше вийшла друком у видавництві «Віхола» 2020 р. і знайомить читача з термінами й фактами з галузі ботаніки у легкому гумористичному викладі.

Дослідження гумору в сучасній українській літературі є надзвичайно актуальним, оскільки дає змогу не лише проаналізувати еволюцію гумористичних жанрів та їхню роль у суспільстві, а й глибше зрозуміти сучасні соціальні процеси, цінності та проблеми, які відображаються у творах українських авторів. Лінгвостилістичні дослідження засобів комічного найчастіше фокусуються на художній літературі (поетичній і прозовій). Дослідження комічного арсеналу українських і світових письменників здійснювали Н. Гуйванюк, О. Калита, Б. Пришва, А. Попович, Л. Мацько, О. Шумейко, Ю. Пацаранюк, О. Кузьмич та ін. Лінгвісти

переважно вивчають мовні засоби творення комічного з акцентом на лексиці та фразеології, рідше – на граматичних інструментах.

Попри велику кількість досліджень засобів творення комічного в художній прозі, поезії, публіцистиці, перекладних текстах український нонфікшн, зокрема науково-популярна література, залишається поза увагою мовознавців, що й зумовлює актуальність дослідження.

Метою статті є аналіз лексико-фразеологічних, стилістичних та граматичних засобів творення комічного, використаних у книжці «Фрукти проти овочів» Олексія Коваленка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія комічного посідає важливе місце у культурі, поєднуючи і вияви унікального національного світовідчуття, і маніфестації загальнолюдської здатності до сміху. Літературний твір стає точкою перетину ситуативного і мовного комізму. Перший виникає через невідповідність між реальною ситуацією та ідеальним уявленням про неї, а другий створюється зображальними і виражальними засобами мови [4, с. 171]. Саме засоби мовного комізму стають предметом вивчення лінгвостилістів.

Л. Мацько вирізняє словесні й словесно-ситуативні засоби творення комічного. До першої групи мовознавиця відносить комічні неологізми, конотативні власні назви, комічні метонімії, синекдохи, евфемізми, спотворення звукового комплексу слова, старослов'янізми, галузеву лексику. До словесно-ситуативних – фразеологізми, повторення слів і фраз, римування [7, с. 398].

О. Кузьмич, аналізуючи мовні засоби творення комічного в українській прозі, зазначає: «До найпоширеніших лексико-стилістичних засобів комічного в українській прозі кінця ХХ – початку ХХІ ст. належать авторські неологізми, запозичена і термінологічна лексика, антоніми, омоніми, власні назви, а також метафори, порівняння, перифрази, евфемізми» [3, с. 15].

Сьогодні тривають дискусії про зміст терміна «література нонфікшн». Сюди відносять біографії, щоденники, мемуари, підручники, науково-популярну белетристику, документальну літературу тощо. Н. Колошук звужує трактування терміна виключно до документальної літератури [2]. Натомість О. Четвертікова наголошує: «Сучасний науково-популярний текст як один із різновидів нехудожньої літератури має унікати стереотипності, оскільки специфіка популярної манери оповіді визначає вираження індивідуально-авторського образу мислення. Метою автора є підбір слів і висловів, що можуть легко запам'ятатися, точно виражати поняття» [9, с. 182].

Багатство мовних засобів творення комічного реалізується в літературі нонфікшн завдяки унікальному синтезу стилів: від публіцистичного вона успадковує інформаційність та прагнення впливати на читача, від офіційно-ділового – документальність, від наукового – точність викладу. Водночас включення оповідних елементів надає нонфікшну художньої виразності [6, с. 96]. У цьому контексті книжка Олексія Коваленка «Фрукти проти овочів» – яскравий приклад індивідуально-авторського викладу, який знаходить баланс між інформативністю й розважальністю завдяки великій палітрі мовних засобів творення комічного.

Серед лексико-фразеологічних засобів у «Фруктах проти овочів» домінують неологізми, терміни та фразеологічні одиниці. Перш за все, автор часто використовує неологізми іншомовного походження або сленгового характеру, щоб привернути увагу читача, викликати сміх і додати неформальності стилю викладу: *Щоправда невдовзі хвиля хайпу за цукровими буряками впала* [1, с. 24]; *Прийшов, побачив і переміг, адже навесні він швидко утворював листочки, а тому відірвати англійців чи французів від свіжої зелені можна було хіба що за вуха або заради чергової епічної заруби у воєнних конфліктах* [1, с. 33]; *Звісно, як не спокуситися таким вишуканим овочем із дивакуватим смаком і прокачаними скілами легкого транспортування та зберігання* [1, с. 45].

Услід за С. Педченко спостерігаємо, як використання англізмів створює ефект несподіваності й деавтоматизує процес сприйняття повідомлення [5]. Завдяки стилістичному прийому констеляції – змішуванні стилістично маркованих одиниць різних планів – гумористичний ефект збільшується. Здебільшого контраст заснований на протиставленні книжних одиниць і сленгу (*клінічний випадок, конфлікт інтересів – хейтери; цинк, магній, мідь – прибамабси*): *Щоправда лікарі, які описали цей клінічний випадок, у статті заявили про конфлікт інтересів: вони не люблять брюсельську капусту. Хейтери!* [1, с. 54]; *У насінні упаковані солідні дози цинку, магнію, міді, вітаміну E й багатьох інших корисних прибамбасів для вашого організму* [1, с. 86].

Олексій Коваленко творить і авторські неологізми, зокрема *помідоропластика* [1, с. 153], *асфальтіший* [1, с. 193]. Останню одиницю він використовує у фразі *асфальт асфальтіший*, яка є прикладом градації, тобто створює ефект наростання шляхом послідовного посилення висловленої думки. О. Шумейко відзначає, що оцінну семантику та стилістичні функції акцентує незвичне контекстуальне оточення okazіоналізмів [10, с. 193]. Частково гумористичний ефект справляє і порушення усталених в українській мові принципів творення ступенів порівняння, які зазвичай не властиві відносним прикметникам.

Терміни з інших галузей, зокрема мистецтвознавства та військової справи, у книжці детермінологізуються і стають основою творення образності: *Красоля велика – кулінарна прима серед овочів-квіток* [1, с. 63]; *Інакше ці хрусткі корінці не допоможуть побачити ні нижній рядок у кімнаті знущань окуліста, ні світле майбутнє й ренесанс української науки* [1, с. 21]; *...коли механічні тканини й розсолі насінини ще не перетворили фрукт на зашкарублий бронетанк* [1, с. 160].

Також автор у своїй книзі вдало використовує фразеологізми, уміщуючи їх у контекст, де ключові слова фразеологічних одиниць стають елементом мовної гри: *Проте якщо черговий політик вішає вам локшину на вуха – вимагайте від нього хоча б макаронні вироби...* [1, с. 107]; *Ти живеш посеред рослин, за якими стежить людина, отримуєш щедрі подачки добрив і життєдайної вологи від людини й не дуєш ні в які вуса, адже ти не якийсь там горох...* [1, с. 113].

У науково-популярному тексті О. Коваленко часто використовує для творення комічного тропи, зокрема метафори, епітети, порівняння.

Оскільки книжку присвячено фруктам і овочам, через метафори автор робить їх справжніми дійовими особами, за історією яких читач уважно стежить: *На терени*

сучасної України **буряк приїхав із гастролями** [1, с. 22]; **Саме це чудо давньої селекції на попутках дісталось Греції** [1, с. 27]. Ці метафори гумористично описують процес поширення культурних рослин на українську територію. Багато фруктів і овочів завдяки метафорам проявляють характер: **Каперс піддався на вмовляння агрономів та став одомашненою рослиною...** [1, с. 59]; **Хто ж так помпезно прямує в нашу тарілку? Цю гібридну рослину кличуть фіалка Вітторка** [1, с. 67].

Епітети також відіграють роль у творенні комічного, посилюючи образність та виразність мови твору. Вони не лише виділяють ключову якість або рису предмета, а й допомагають читачеві живо уявити його. Зокрема, автор застосовує такі епітети: **Жителі тих країв із радістю научались чужому арахісу, цураючись свого ріднесенького бамбарського (Vigna subterranea). Бобові манкурти!** [1, с. 88]; **Хоч гарбуз звичайний походить з Північної Америки, де вирощується із VIII–VII тисячоліття до н. е., та на міжконтинентальну маришрутку йому довелося чекати досить довго – ніякої тобі гарбузової каші до 1492 року!** [1, с. 158]; **Гарбузи – це багатолікі боги нашого столу** [1, с. 158].

Порівняння в Олексія Коваленка мають досить іронічний і побутово-соціальний характер: **Нарізання свіжої цибулі, як і перегляд випуски своєї заробітної плати, може викликати неконтрольоване сльозовиділення** [1, с. 47]; **Здебільшого стручки повністю в їжу не вживаються, а от дорогоцінні насінини всередині – ще й як! Особливо якщо вони належать представникам роду з назвою, гіркішою за долю українського народу, – гірчиця** [1, с. 124]; **Зараз культура поїдання каштанів відроджується, але не так жваво, як рухається ваша маришрутка, коли не встигаєте на роботу** [1, с. 101].

Ще однією групою засобів творення комічного є синтаксичні: звертання, питальні речення, вставлені конструкції.

Звертання, переважно адресовані персоніфікованим фруктам та овочам, мають гумористичний ефект завдяки використанню елементів офіційно-ділового стилю: **Так-так! Шановний мигдалю, ви стверджуєте, що є горіхом?** [1, с. 93]; обігруванню мемів: **У 2007 році сенат Оклахоми визнав кавун офіційним овочем штату (чуєш, Карле, овочем!)** [1, с. 146].

Автор підтримує діалогічність та іронічний тон, залучаючи читача до інтерактивної взаємодії, і постійно вживає займенники другої особи. Посилюють ефект питальні й окличні речення, які апелюють безпосередньо до аудиторії: **У вас теж з'явилася нав'язлива ідея заправити салат із салату олією із салату?** [1, с. 30]; **Якщо вам мало калорій – полийте страву олією та підпаліть!** [1, с. 92]. Питальні речення часто звернені до фруктів і овочів, про які ведеться оповідь: **Огірок, куди ж ти зник з Англії на 250 років?** [1, с. 165]. Також Олексій Коваленко для пояснення ботанічного терміна *гарбузина* обігрує у питальному реченні популярний дитячий вірш: **Ходить гарбуз по городу та питається в родини: «Ой, чи живі, чи здорові всі власники гарбузини?»** [1, с. 157].

Ще одним засобом творення гумору є використання автором **вставлених конструкцій** – синтаксично відокремлених мовних одиниць, побічних зауважень, асоціативних висловлювань, виявлень ставлення до явищ, експресії, які переривають основне повідомлення [8, с. 89]. Ці конструкції часто вступають у відношення стилістичного контрасту з основним висловлюванням, наприклад через зіткнення молодіжного сленгу з науковою термінологією: **Але, щоб не косплеїти**

емобоїв із 2007-го, можна охолодити цибулю перед нарізанням (у холодному середовищі ферменти не такі активні) [1, с. 47]; або через ситуативний гумор: *Суданську троянду можна було б запроторити й у розділ, присвячений листкам, адже в цій рослині їх теж споживають (а якщо їдці дуже голодні – проковтнуть навіть з молодими стеблами)* [1, с. 62–63].

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Аналіз науково-популярної книжки Олексія Коваленка «Фрукти проти овочів» виявив широкий арсенал мовних засобів творення комічного: лексико-фразеологічні (неологізми, сленгізми, іншомовна лексика, фразеологізми, терміни), лінгвостилістичні (метафори, епітети, порівняння) та граматичні (звертання, питальні речення, вставлені конструкції). Зафіксовано часте використання стилістичного прийому констеляції, який формує індивідуально-авторський стиль Олексія Коваленка, що забезпечує баланс між інформативністю та розважальністю. Використання мовних засобів творення комізму не лише підсилює виразність і образність тексту, а й сприяє популяризації наукових знань, роблячи їх доступними для широкої аудиторії.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у дослідженні мовних засобів творення комічного в текстах інших сучасних науково-популярних авторів як потужного комунікативного інструмента, що поєднує пізнавальну та естетичну функції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваленко О. Фрукти проти овочів. Київ : Віхола, 2021. 224 с.
2. Колошук Н.Г. Нефікційна проза. Київ : Каравела, 2021. 332 с.
3. Кузьмич О. Мовні засоби творення комічного в українській прозі кінця ХХ століття – початку ХХІ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2015. 24 с.
4. Монастирська Х. Засоби творення комічного в творах української та англійської літератури (алегорійні пропріальні номінації). *Львівський філологічний часопис*. 2018. № 3. С. 170–174.
5. Педченко С. Роль англізмів у реалізації категорії комічного (на матеріалі роману Ірени Карпи «Як виходити заміж стільки разів, скільки захочете»). *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. 2023. Вип. 2. С. 39–46.
6. Сітко А., Воротченко В. Нон-фікшн як особливий феномен лінгвістичного перекладознавства. *Modern philological research: a combination of innovative and traditional approaches: Conference Proceedings, April 27–28*. Tbilisi: Baltija Publishing, 2018. Р. 96–99.
7. Стилїстика української мови : підручник / за ред. Л. Мацько. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
8. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. Русанівський та ін. Київ : Українська Енциклопедія, 2004. 824 с.
9. Четверікова О. Комунікативні та лінгвокультурологічні передумови дослідження науково-популярного тексту. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2016. № 35. С. 178–183.
10. Шумейко О. Мовні засоби творення комічного: неологізми. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2017. Вип. 64 (2). С. 192–195.

REFERENCES

1. Kovalenko, O. (2021). *Frukty proty ovochiv* [Fruits against Vegetables]. Kyiv: Vikhola. 224 p.
2. Koloshuk, N. (2021). *Nefiksiina proza* [Nonfiction prose]. Kyiv: Karavela, 2021. 332 p.
3. Kuzmych, O. (2015). *Movni zasoby tvorennia komichnoho v ukrainskii prozi kintsia 20 stolittia – pochatku 21 stolittia* [Linguistic Means of Creating Humor in Ukrainian Prose in the late 20th Century and Early 21st Century]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Lutsk. 24 p.
4. Monastyr'ska, Kh. (2018). *Zasoby tvorennia komichnoho v tvorakh ukrainskoi ta anhliiskoi literatury (alehoriini proprialni nominatsii)* [Means of Creating Humour in the Ukrainian and English Literature (Allegorical Proper Names)]. *Lvivskyi filolohichnyi chasopys* [Lviv Philological Journal]. Vol. 3. P. 170–174.
5. Pedchenko, S. (2023). *Rol anhlyzmiv u realizatsii katehorii komichnoho (na materialy romanu Ireny Karpy «Yak vykhodyty zamizh stilky raziv, skilky zakhochete»)* [The Role of Anglicisms in the Realization of the Comic Category (Based on Irena Karpa's Novel «How to Get Married as Many Times as You Want»)]. *Akademichni studii. Seriiia «Humanitarni nauky»* [Academic Studies. Series: Humanities]. Vol. 2. P. 39–46.
6. Sitko, A., Vorotchenko, V. (2018). *Non-fikshn yak osoblyvyi fenomen linhvistychnoho perekladoznavstva* [Non-fiction as a Special Phenomenon in Linguistic Translation Studies]. *Modern philological research: a combination of innovative and traditional approaches: Conference Proceedings, April 27–28*. Tbilisi: Baltija Publishing. P. 96–99.
7. Matsko, L. (Ed.). (2003). *Stylistyka ukrainskoi movy* [Stylistics of the Ukrainian Language]. Kyiv: Vyscha shkola, 462 p.
8. Rusanivskyi, V. et al (Eds.). (2004). *Ukrainska mova: Entsyklopediia* [The Ukrainian Language: Encyclopaedia]. Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska Entsyklopediia”. 824 p.
9. Chetverikova, O. (2016). *Komunikatyvni ta linhvokulturolohichni peredumovy doslidzhennia naukovo-populiarnoho tekstu* [Communicative, Linguistic, and Cultural Prerequisites for Researching Popular Science Texts]. *Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Izmail State University of Humanities]. Vol. 35. P. 178–183.
10. Shumeiko, O. (2017). *Movni zasoby tvorennia komichnoho: neolohizmy* [Linguistic Means of Creating Comedy: Neologisms]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia: Filolohichna* [Scientific Bulletin of the Ostroh Academy National University]. Vol. 64 (2). P. 192–195.

Стаття надійшла: 30.09.2025

Прийнято: 18.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

METHODS OF CONCEPT EXTRACTION IN LITERARY WORKS

Nataliia KUNANETS

*Doctor of Science in Social Communications, Professor,
Professor at the Department of Information Systems and Networks
Lviv Polytechnic National University
12 Bandery str., Lviv
ORCID: 0000-0003-3007-2462
nek.lviv@gmail.com*

Maksym YAROMYCH

*Postgraduate Student at the Department of Applied Linguistics
Lviv Polytechnic National University
12 Bandery str., Lviv
ORCID: 0009-0005-3299-6695
yamax0312@gmail.com*

The article explores both traditional and contemporary approaches to concept extraction in literary texts, with a particular focus on lexical analysis, semantic parsing, ontological modeling, and automated techniques based on large language models. Traditional manual methods are valued for their ability to capture nuanced literary meanings – such as symbolism, metaphor, and intertextual references – while taking into account cultural and stylistic context. However, their reliance on intensive human interpretation makes them difficult to apply to large text corpora and comparative studies.

Modern automated approaches, especially those utilizing transformer architectures like BERT, introduce significant advantages in processing speed and scalability. Through mechanisms such as self-attention, these models effectively identify long-range contextual relationships and latent patterns within texts, enabling rapid detection and classification of key concepts across extensive datasets. Yet, the article emphasizes that these systems still face limitations when dealing with the figurative richness and semantic ambiguity inherent in literary discourse.

The practical component of the research involves an experimental analysis of the concept of tolerance in articles from major English-language media outlets, including The New York Times, BBC News, and The Guardian. Automated extraction methods demonstrated strong potential for identifying general trends and conceptual usage patterns. Nonetheless, the findings underscore the need for expert interpretation to refine outputs, especially in cases involving subtle semantic shifts or interdisciplinary cultural references.

In conclusion, the article proposes an integrative methodological framework that combines automated processing with human expertise. Automated tools are

recommended for the preliminary structuring and classification of large volumes of textual data, while expert scholars are responsible for interpretative depth and validation. Future research directions include enhancing LLM adaptation for literary texts, building specialized training corpora, and incorporating ontological models to improve conceptual precision and reliability in literary studies.

Key words: conceptual analysis, large language models, automated concept extraction, ontological modeling, BERT, natural language processing.

МЕТОДИ ВИДІЛЕННЯ КОНЦЕПТІВ У ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРАХ

Наталія КУНАНЕЦЬ

*доктор наук із соціальних комунікацій, професор,
професор кафедри інформаційних систем та мереж
Національного університету «Львівська політехніка»
вул. С. Бандери, 12, м. Львів
ORCID: 0000-0003-3007-2462
nek.lviv@gmail.com*

Максим ЯРОМИЧ

*аспірант кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
вул. С. Бандери, 12, м. Львів
ORCID: 0009-0005-3299-6695
yatax0312@gmail.com*

Стаття досліджує як традиційні, так і сучасні підходи до виокремлення концептів у літературних текстах, приділяючи особливу увагу лексичному аналізу, семантичному розбору, онтологічному моделюванню та автоматизованим технікам на основі великих мовних моделей. Традиційні ручні методи цінуються за їхню здатність охоплювати нюансові літературні значення, такі як символізм, метафора та інтертекстуальні відсилання, з урахуванням культурного й стильового контексту. Однак їхня залежність від інтенсивної людської інтерпретації робить їх складними для застосування до великих корпусів текстів і порівняльних досліджень. Сучасні автоматизовані підходи, особливо ті, що використовують архітектури трансформерів, як-от BERT, забезпечують значні переваги у швидкості обробки та масштабованості. Завдяки механізмам самоуваги ці моделі ефективно виявляють довготривалі контекстуальні зв'язки та приховані патерни в текстах, даючи змогу швидко визначати й класифікувати ключові концепти у великих наборах даних. Водночас наголошено, що такі системи досі мають обмеження під час роботи з образною насиченістю та семантичною неоднозначністю, притаманними літературному дискурсу.

Практична частина дослідження включає експериментальний аналіз концепту толерантності у публікаціях провідних англomовних медіа, зокрема The New

York Times, BBC News та The Guardian. Автоматизовані методи виокремлення продемонстрували значний потенціал у виявленні загальних тенденцій і патернів використання концептів. Проте результати підкреслюють необхідність експертної інтерпретації для уточнення отриманих даних, особливо у разі тонких семантичних зсувів або міждисциплінарних культурних відсилань.

У підсумку стаття пропонує інтегративну методологічну рамку, яка поєднує автоматизовану обробку з людською експертизою. Автоматичні інструменти рекомендується використовувати на початковому етапі для структурування та класифікації великих обсягів текстових даних, тоді як експертні дослідники відповідають за інтерпретаційну глибину та валідацію. Подальші напрями досліджень включають удосконалення адаптації LLM до літературних текстів, створення спеціалізованих навчальних корпусів та інтеграцію онтологічних моделей із метою підвищення точності та надійності концептуального аналізу в літературознавстві.

***Ключові слова:** концептуальний аналіз, великі мовні моделі, автоматизоване виділення концептів, онтологічне моделювання, BERT, опрацювання природної мови.*

Problem Statement. One of the key tasks of modern linguistics and literary studies is the effective identification and analysis of key concepts in literary works. Concepts are central units of analysis that help us deeply understand the meaning, ideas, subtext, and the author's intention behind a text. Therefore, studying concepts is essential for revealing the cultural, social, and philosophical aspects of literary texts, as well as for explaining the impact of a work on its audience and its place in the literary process [8; 9]. However, traditional methods of concept identification – such as manual lexical analysis, semantic interpretation, and comparative analysis – have several serious limitations. These methods are time-consuming, depend heavily on the researcher's subjective interpretation and expertise, and are often not suitable for analyzing large text corpora. This significantly limits the scope of comparative studies and large-scale textual analysis [9].

The problem of identifying concepts in literary texts is actively studied both in traditional philology and in the context of modern natural language processing technologies. Traditional methods mainly rely on manual work, the researcher's expertise, and deep understanding of the text's context and cultural background. These methods are effective for in-depth analysis, but their scale is often limited. One of their main strengths is the ability to accurately identify and explain symbolic, cultural, and author-specific meanings that cannot be fully captured by automated tools. For example, manual semantic analysis helps uncover the ambiguity and individual interpretation of concepts by the author, which is especially important when analyzing literary works where context and subtext play a central role.

With the rise of modern information technologies, large language models such as BERT, GPT, RoBERTa, and others – based on transformer architecture – have become widely used for conceptual analysis. Later developments, such as RoBERTa and

ALBERT [3], have shown the strong potential of these models in concept extraction, thanks to their ability to consider contextual and semantic nuances in texts. The automation of concept extraction is also closely linked to ontology-based modeling. Combining ontologies with large language models makes it possible to structure knowledge more effectively and improve the accuracy and relevance of conceptual analysis, especially in specialized fields such as literary studies or biomedicine [10; 11; 26]. For instance, Bartalesi and Meghini investigated the use of ontologies to structure knowledge in literary texts, using the works of Dante Alighieri as a case study [4]. Other researchers emphasize the potential of automatic ontology generation and enrichment based on natural language analysis, which further supports the relevance of combined approaches [18; 29].

At the same time, some publications highlight the challenges of automated approaches – for example, the occurrence of «hallucinations», where the model produces irrelevant or incorrect concepts. This issue has been addressed in detail in [20], where the researchers suggest that ontology-based approaches can help reduce such risks. Despite the large number of studies demonstrating the potential of large language models and their integration with ontologies in concept extraction, several important questions remain underexplored. In particular, the limits of effectiveness of automated models when working with complex literary texts are still not clearly defined. Such texts are often rich in metaphor, symbolism, and layered meanings. It is still unclear to what extent large language models can truly take into account deep cultural and contextual features, which are crucial for proper interpretation of literary works. In addition, the issue of how best to integrate automated and traditional manual methods of analysis remains open. So far, there are no clear guidelines on when automated approaches should be used and when manual, expert-based analysis is necessary to achieve the highest accuracy and completeness of results.

The rapid growth of textual data and the increasing interest in analyzing large collections of texts require more efficient, automated approaches. With the development of information technologies and natural language processing methods, new automated techniques for text analysis have emerged. These methods offer clear advantages over traditional ones. Of particular interest in this context are large language models such as BERT, GPT, RoBERTa, and T5. Thanks to their transformer-based architecture, these models can process large amounts of textual information quickly and accurately, taking into account contextual and semantic relationships between words. Still, despite their potential, the use of automated models in literary studies remains underexplored. Questions about the effectiveness and accuracy of such models in specific fields like literary analysis remain open and require deeper academic investigation. Special attention should be given to how large language models can be adapted to analyze literary texts, which often include stylistic, metaphorical, and symbolic elements [27].

Thus, there is a relevant need to compare the effectiveness of traditional and modern methods for identifying concepts in literary texts. It is important to understand the specific advantages of automated approaches compared to manual ones, determine when

automated methods are appropriate, and when expert human analysis is still necessary. Another issue is how to best integrate these two approaches to achieve the most accurate and reliable results. In light of this, the aim of this study is to conduct a comparative analysis of the effectiveness of traditional and modern automated methods for identifying concepts in literary texts, as well as to determine optimal approaches for their combined use. To achieve this aim, the research will apply the analytical method to examine existing techniques for studying concepts, the comparative method to identify the advantages and disadvantages of each approach, and the experimental method to evaluate the effectiveness of automated models in identifying the concept of “tolerance” in texts from respected media sources such as the New York Times, BBC News, and The Guardian.

Aim of the Study. The aim of this study is to conduct a comparative analysis of the effectiveness of traditional and modern automated methods for identifying concepts in literary texts, as well as to determine optimal approaches for their combined use.

Presentation of the Main Material. To achieve the aim of conducting a comparative analysis of the effectiveness of traditional and modern automated methods for identifying concepts in literary texts, the research applies a combination of analytical, comparative, and experimental methods. The analytical method is used to examine existing techniques for studying concepts, including manual lexical approaches and automated methods based on large language models such as BERT, GPT, and RoBERTa. The comparative method is employed to identify the advantages and disadvantages of each approach in the context of specific tasks related to literary analysis. Additionally, the experimental method is applied to evaluate the effectiveness of automated models in identifying the concept of «tolerance» in texts from respected media sources such as the New York Times, BBC News, and The Guardian, in comparison with manual lexical analysis.

Traditional methods of concept extraction in literary texts rely on manual work by researchers and the use of lexical analysis. These approaches are based on in-depth reading of the text, identifying key words, analyzing their contextual meanings, and examining the relationships between them. Lexical analysis, which serves as the foundation of these methods, includes the identification of word frequency, their distribution across the text, and the detection of thematic dominants. Such methods allow for the identification of core semantic units within a text, but they require significant cognitive effort and time [9]. Manual work by the researcher has always been a central part of conceptual analysis. Researchers rely on their knowledge of context, history, culture, and the stylistic features of the work in order to identify concepts. The manual approach allows for the consideration of nuances in the text that are difficult to capture using automated tools [8]. Lexical analysis also involves creating lists of key words or dictionaries, which become the basis for further text analysis [19].

Let us consider the use of graphs to represent knowledge extracted from a text in the form of a semantic network. As input for building the graph, we will use the following paragraph: «Artificial intelligence systems (AIS) are a field of computer science that

studies methods for creating intelligent systems. The main areas of AIS include machine learning, natural language processing, and artificial neural networks. Machine learning uses methods for data analysis, while natural language processing enables machines to understand human language». From this text, the following concepts can be identified: artificial intelligence (AI), computer science, intelligent systems, machine learning, natural language processing, neural networks, methods, data analysis, and human language. Logical connections can be traced between these concepts as follows:

Artificial intelligence systems → are a part of → Computer science;

Artificial intelligence systems → include → Machine learning and Natural language processing;

Machine learning → uses → Methods;

Methods → are applied for → Data analysis;

Natural language processing → works with → Human language.

Based on these concepts and the relationships between them, we can build a directed graph, where the nodes represent the concepts and the edges represent the logical connections.

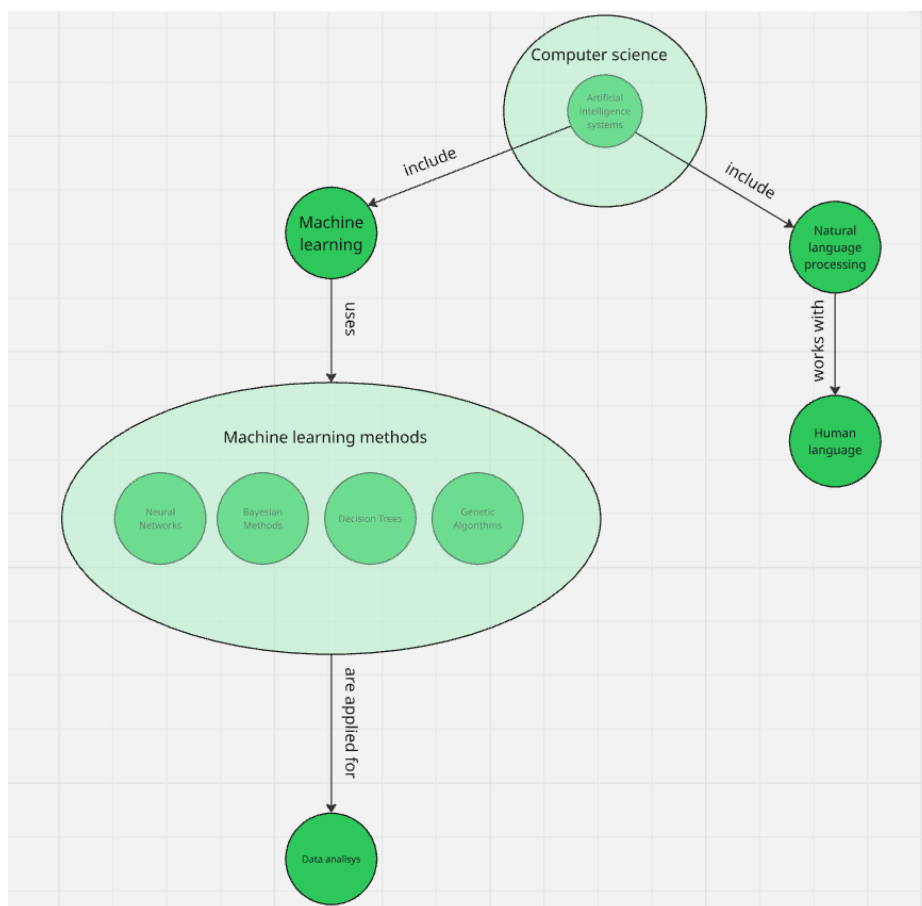

Fig. 1. Knowledge graph based on extracted concepts

This approach makes it possible to visualize knowledge representation in the form of a graph, which simplifies the process of identifying connections between concepts. Semantic graphs are widely used in information retrieval, ontology construction, and text analysis [29].

Automated methods for concept identification leverage large language models such as BERT, GPT, RoBERTa, and T5, which are capable of detecting concepts in complex texts thanks to their transformer architecture. The process of automatic concept detection begins with tokenization – the stage where the text is divided into individual words or phrases (tokens). This can be a simple split based on spaces or more advanced approaches that take into account morphological and syntactic features of the language. In the next stage, the tokens are transformed into vector representations (embeddings). These embeddings carry semantic and syntactic information, allowing the models to better understand the contextual meaning of each token [28]. The next step involves identifying semantic dependencies between words using attention mechanisms, which allow the models to effectively consider context and determine the importance of connections between words, particularly in complex sentences with ambiguous structures or polysemous terms. In the final stage, clustering methods and additional attention layers are used to extract key concepts. Clustering helps group semantically similar tokens into conceptual clusters, enabling clearer separation between different concepts and highlighting the central themes of the text [1].

A prominent example of a transformer architecture used for concept extraction tasks is BERT (Bidirectional Encoder Representations from Transformers), developed in 2018 by a team of researchers at Google led by Jacob Devlin. BERT quickly became a standard in various natural language processing tasks such as text classification, sentiment analysis, automatic concept extraction, and more. Its success contributed to the broad development of transformer-based models and had a major influence on the next generations of large language models, including RoBERTa, ALBERT, and GPT. BERT distributes «attention focus» across important parts of the text to improve understanding, and it is a bidirectional model, which means it takes into account context from both the left and the right. This leads to a much better understanding of contextual connections between words in a text, which is essential for accurately identifying key concepts. The text moves from raw tokens to a final vector representation, which the model uses to determine the core concepts in the text:

1. Text tokenization – the process of breaking down the text into tokens (words or subwords).
2. Embedding generation – transforming tokens into vector representations that preserve semantic and syntactic features.
3. Use of the attention mechanism – allows the model to determine the importance of each token based on the full sentence context.
4. Multi-layer encoding – the model consists of several layers that refine token representations using precomputed weight values.
5. Classification and concept extraction – the final vector representations are used to identify concepts or perform other NLP tasks.

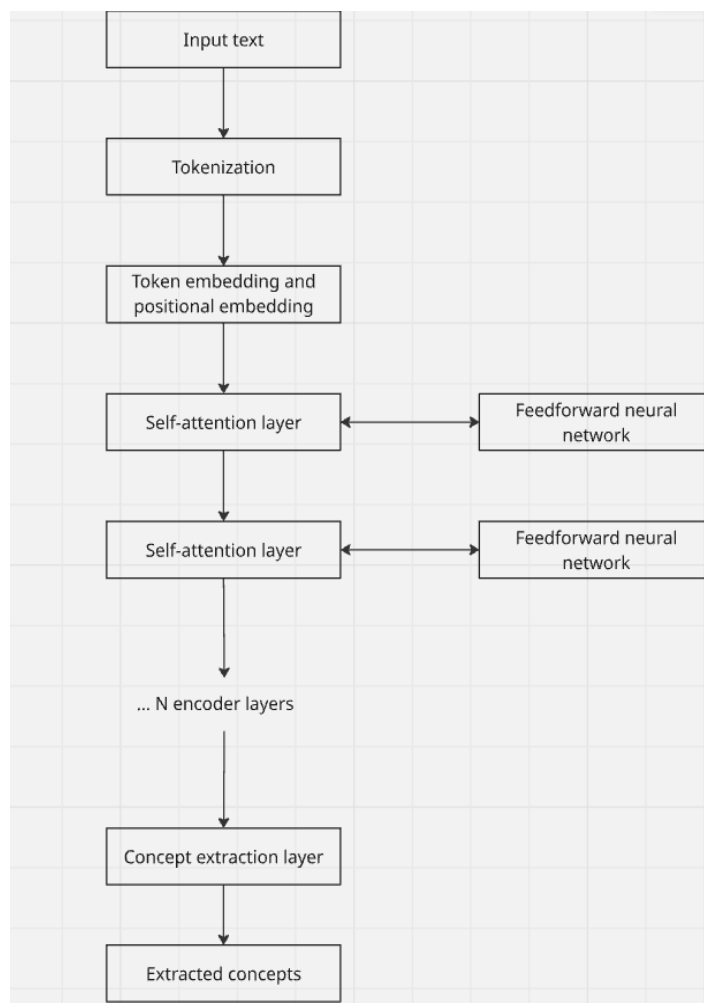

Fig. 2. BERT model workflow

For instance, in analyzing the sentence

«Neural networks are the foundation of deep learning, which is used for pattern recognition, natural language processing, and autonomous systems»,

BERT employs the WordPiece Tokenization algorithm to break down words into subwords or tokens. The self-attention mechanism enables it to consider interdependencies between words and understand their roles within the sentence context. BERT applies the Named Entity Recognition (NER) approach to automatically identify key concepts, recognizing «Neural Networks» and «Deep Learning» as central concepts, with «Pattern Recognition» identified as one of their applications [15].

Concept detection can be further optimized using clustering of vector representations generated by large language models such as BERT [1]. This approach is particularly effective for analyzing large volumes of textual data, as it allows the identification of hidden structures and relationships between various concepts. The clustering process begins with converting the text into vector representations using the BERT model, which generates vectors containing deep semantic information about words and phrases [16]. These vectors are then grouped based on thematic similarity using clustering algorithms such as DBSCAN or k-means.

The automation of concept extraction is also closely linked to ontology-based modeling. Ontologies allow for the structuring of knowledge and simplify the analysis of semantic connections between elements within a text [29]. For example, to formalize knowledge about concepts in the domain of «Artificial Intelligence Systems», it is necessary to identify classes – the core entities of the domain – such as «Artificial Intelligence Systems», «Machine Learning», and «Natural Language Processing». Each class can be assigned attributes that characterize it. For example, for «Artificial Intelligence Systems», attributes may include the domain of application (medicine, automobiles, robotics, finance) and methods used (machine learning, logic, heuristics). The class «Machine Learning» can be described by attributes such as types of learning (reinforcement, supervised, unsupervised) and key methods (neural networks, Bayesian methods, decision trees), while «Natural Language Processing» can be described using attributes like «Data Type» (text, speech) and «Core Tasks» (Syntactic Analysis, Semantic Analysis). Relationships between concepts include «is-a» (e.g., machine learning is a subtype of artificial intelligence systems), «part-of» (e.g., semantic analysis is a part of natural language processing), and «uses» (e.g., natural language processing uses deep learning).

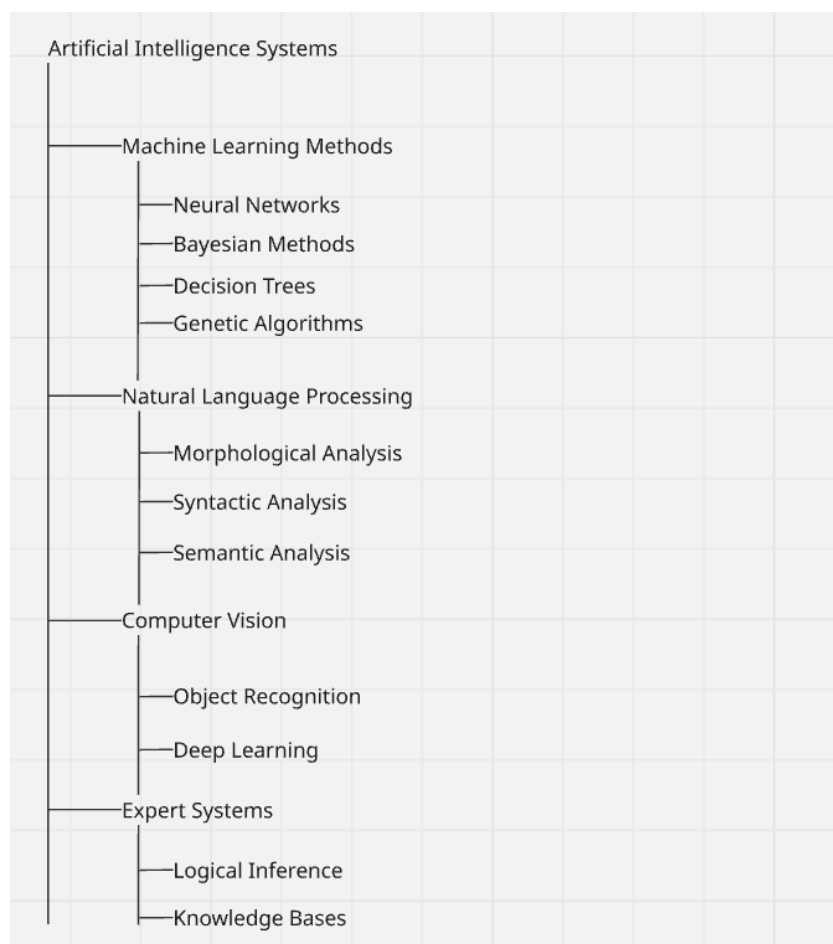

Fig. 3. Tree-like Structure of Ontology Classes

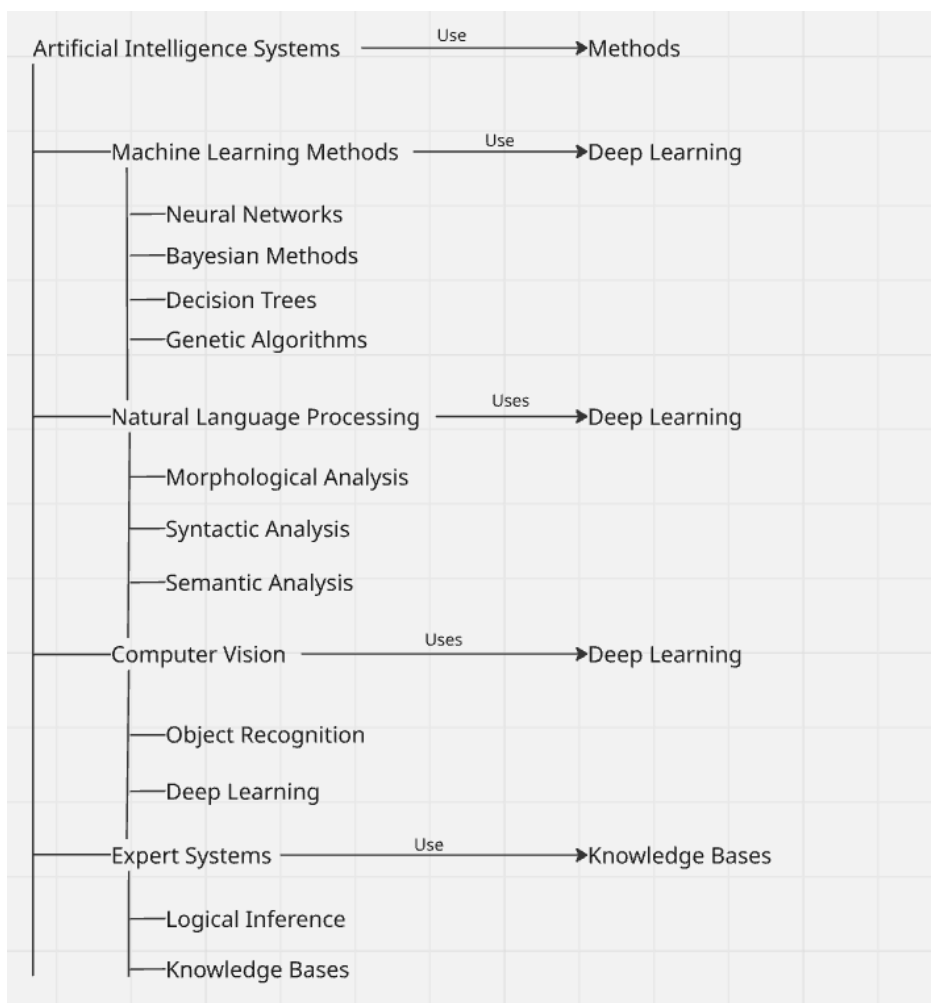

Fig. 4. Ontology of the subject area «Artificial Intelligence Systems»

At the current stage of concept extraction automation, knowledge graphs and combined approaches that integrate the capabilities of large language models and ontologies are widely used. In the study [26], a model is presented that enables the creation of ontologies based on text analysis using advanced concept extraction methods. This approach combines the structured nature of ontologies with the flexibility of large language models, opening new possibilities for the analysis of complex literary phenomena.

Advanced technical aspects include the use of a dual-agent setup for progressively refining results, which significantly improves the quality of extracted concepts [13]. For example, in analyzing a literary text like «The entire land was covered in snow, and the stars twinkled high in the sky with a cold light», the first agent proposes preliminary hypotheses about symbolic meanings (e.g., «snow» as loneliness, «stars» as hope), while the second agent refines these within the broader literary context. Additionally, pretraining models on domain-specific datasets, such as classical literature, enhances their ability to recognize literary concepts and metaphors [15; 26].

The experimental analysis focuses on the concept of «tolerance» in 400 sentences collected from The New York Times, BBC News, and The Guardian. Manual lexical

analysis examines each sentence to identify linguistic means used to express the concept, including synonyms, antonyms, contextual usage, and stylistic features. Automated analysis, using the GPT-4.5 model, performs a similar lexical analysis, identifying concepts, synonyms, antonyms, and stylistic features, and classifying usages based on connotation (positive, negative, neutral) and thematic domains (social issues, politics, culture). The results of both approaches are compared to assess their effectiveness.

The comparative analysis of traditional and automated methods for concept extraction yielded significant findings regarding their application to literary and media texts. In the study of the concept of «tolerance» in contemporary English-language media, manual lexical analysis was conducted on 400 sentences collected from The New York Times, BBC News, and The Guardian. Each sentence was examined in detail to identify the linguistic means used to express the concept of tolerance, including synonyms, antonyms, contextual usage, and stylistic features. The analysis revealed a diversity of ways in which the concept is verbalized, expressed through direct references to tolerance, synonymous expressions, and metaphorical constructions. It was found that, depending on the context, tolerance carries either positive or negative connotations. For example, in the context of social issues, it often appears with a positive tone, whereas in political discourse, it may acquire negative overtones. Stylistic patterns specific to different media outlets were also identified, showing that different publications use distinct stylistic strategies to convey the concept of tolerance, reflecting their editorial policies and target audiences [12].

A parallel analysis using the large language model GPT-4.5 was performed on the same 400 sentences from The New York Times, BBC News, and The Guardian. The model identified specific ways in which the concept of tolerance is verbalized in contemporary media discourse, examining synonyms, antonyms, contextual usage, and stylistic features. The classification of usages was performed based on connotation (positive, negative, neutral) and thematic domains (social issues, politics, culture). For instance, in The Guardian article [17], the concept is clearly marked and discussed in the context of religious beliefs and freedom of speech:

«A key understanding of tolerance is the willingness to accept ideas or practices that we might despise or disagree with but recognise are important to others».

In the article «Amid Mosul's Ruins, Pope Denounces Religious Fanaticism: Live Updates» [2], the concept of tolerance is presented as part of a broader image of inter-faith unity during Pope Francis's visit to Iraq:

«It was a day meant to convey images of religious unity and tolerance».

In contrast, a BBC News article [23], the word tolerance appears in a scientific context – desiccation tolerance – unrelated to the social or moral concept:

«Farrant, now a professor of desiccation tolerance at the University of Cape Town, has been studying these unusual plants for over three decades».

The analysis confirmed the contextual dependence of the concept and its capacity to carry both positive and negative connotations, consistent with findings from manual analysis [12].

Further examples from the GPT-4.5 analysis include The Guardian article [7], where tolerance is examined within a religious context:

«Dragged into the politicisation of identity, tolerance has become a form of ‘polite etiquette’, argues Frank Furedi in a new book».

In The New York Times article [22], the concept is used in a comparative context:

«The tolerance that we find in the armed forces, we don’t find it outside,» said Second Master Anouar...».

A BBC News article [24] presents tolerance as part of an institutional stance against discrimination:

«We have a zero-tolerance policy towards discriminatory behaviour so as soon as issues were pointed out to us, we acted swiftly to protect those affected and show a strong line against poor behaviours that do not reflect the club's values».

Additionally, The Guardian [13] links tolerance to Voltaire’s philosophical treatise:

«A bestseller in the wake of Charlie Hebdo, this 18th-century criticism of religious violence is still relevant today».

The New York Times [21] demonstrates the use of tolerance within the fixed expression “zero tolerance policy,” which carries a negative connotation:

«The ‘zero tolerance’ policy was supposed to serve as a deterrent to families traveling with children».

A BBC News article [5] uses tolerance in a technical context, referring to measurement allowances in motorsports:

«That includes a 0.25mm tolerance permitted on the basis of the short notice involved that will be removed for the following race in Japan on 4–6 April, reducing the permitted gap during the test to 0.5mm».

The automated analysis by GPT-4.5 took only 5 minutes – 4 minutes and 30 seconds for query formulation and 30 seconds for actual generation – compared to the many hours required for manual research. This demonstrates a significant advantage in processing speed for large-scale text analysis. The results of the automated analysis were consistent with the manual analysis [12], confirming the diversity in the verbalization of the concept of tolerance and its context-dependent connotations. However, more recent articles analyzed by GPT-4.5 showed a deeper discussion of tolerance in relation to freedom of speech and religious beliefs, potentially reflecting ongoing societal debates.

In addition to the media analysis, the application of the BERT model for concept detection was tested on a scientific text example: «Neural networks are the foundation of deep learning, which is used for pattern recognition, natural language processing, and autonomous systems». BERT’s WordPiece Tokenization algorithm broke down the text into subwords or tokens, and the self-attention mechanism identified interdependencies between words. As a result, BERT recognized «Neural Networks» and «Deep Learning» as central concepts, with «Pattern Recognition» identified as one of their applications. This demonstrates the model’s ability to reveal the conceptual structure of analyzed texts effectively.

The comparative analysis of traditional and modern automated methods for concept extraction in literary and media texts reveals distinct strengths and limitations for each approach, providing insights into their applicability and potential for integration. Traditional methods, such as manual lexical analysis and semantic interpretation, offer a deep understanding of the text by leveraging expert knowledge and contextual awareness. These methods are particularly effective for analyzing complex texts rich in symbolism, metaphors, and allusions, where cultural, historical, and stylistic nuances play a critical role [8; 9]. For instance, the manual analysis of the concept of «tolerance» in 400 sentences from *The New York Times*, *BBC News*, and *The Guardian* demonstrated the ability to capture subtle variations in verbalization, such as positive or negative connotations and media-specific stylistic strategies [12]. However, their labor-intensive nature, subjectivity, and limited scalability make them impractical for large text corpora, as they demand extensive human resources and time [29].

In contrast, large language models like GPT-4.5 and BERT provide significant advantages in speed and scalability, enabling rapid processing of large datasets. The automated analysis of the same 400 sentences using GPT-4.5, completed in just 5 minutes compared to hours for manual analysis, underscores the efficiency of these models for large-scale studies. The consistency of GPT-4.5's findings with manual analysis, as evidenced by the identification of diverse verbalizations of «tolerance» (e.g., direct references, metaphors, and context-dependent connotations), highlights the models' ability to analyze semantic relationships and context effectively [13]. Similarly, BERT's successful identification of concepts like «Neural Networks» and «Deep Learning» in a scientific text example demonstrates its capacity to reveal conceptual structures in complex texts. The integration of large language models with ontologies further enhances accuracy by reducing interpretive ambiguity, as ontologies provide structured knowledge and facilitate clearer identification of relationships between concepts [18].

The results of this study align with prior research, such as Hlibovska [12], which also noted the contextual dependence and varied verbalization of «tolerance» in media discourse. The automated analysis not only confirmed Hlibovska's findings but also highlighted emerging societal debates, such as those on freedom of speech and religious beliefs, demonstrating the models' ability to capture evolving trends. Nonetheless, the subjective depth provided by manual analysis remains unmatched for certain tasks, particularly when interpreting culturally specific or author-intended meanings [8].

Despite these strengths, automated methods face notable challenges. One significant issue is the occurrence of «hallucinations», where large language models generate irrelevant or incorrect concepts due to limitations in training data or insufficient domain specialization [20]. For example, while GPT-4.5 accurately identified the concept of «tolerance» in media texts, its performance could be compromised in literary texts with layered metaphors or cultural allusions, where deeper contextual understanding is required. This limitation is particularly relevant for literary analysis, where texts often contain stylistic and symbolic elements that automated models may struggle to

interpret fully. The study suggests that ontology-based approaches can mitigate such risks by providing factual consistency and structural clarity, but further refinement of models is necessary to handle the complexity of literary texts [20].

The practical applications of automatic concept detection methods are diverse and in high demand across many fields. One key application is the automatic construction of ontologies in the development of information systems [6]. This process involves creating structured semantic networks that represent the relationships and hierarchy of concepts within specific knowledge domains. Another important area is the processing of scientific texts, where automatic detection of new concepts and their relationships accelerates analysis of articles and identification of research trends. Additionally, in semantic search, conceptual vector representations enable more accurate search systems that retrieve information based on meaning and context, increasing relevance in fields like medicine and business analytics [16].

The integration of traditional and automated approaches emerges as a promising solution to leverage the strengths of both. Automated methods, such as those using BERT or GPT-4.5, are ideal for initial large-scale analysis, quickly structuring large text corpora and identifying key concepts. Subsequent manual analysis by experts can refine these findings, correcting potential errors (e.g., «hallucinations») and providing nuanced interpretations of complex literary phenomena. For instance, combining BERT's clustering capabilities with expert validation could enhance the accuracy of concept extraction in texts rich in metaphors or allusions. The use of ontologies, as demonstrated in the study's ontological modeling of «Artificial Intelligence Systems» further supports this combined approach by structuring knowledge and reducing ambiguity [29].

The prospects for further research cover several important directions. First, it is essential to continue improving and adapting modern automated analysis methods such as large language models, including BERT, GPT, RoBERTa, and ALBERT. This involves a detailed examination of their capabilities and limitations in specific literary tasks, particularly in analyzing symbolic, metaphorical, and stylistic levels of texts. Of particular interest is the study of combined approaches that integrate traditional methods with modern automated techniques. Future research should develop clear guidelines and algorithms to ensure effective collaboration between human experts and computer systems. Another important direction is the development of specialized ontological models aimed at structuring knowledge within specific literary genres or traditions. Exploring the interaction between large language models and ontologies has the potential to greatly enhance the accuracy and contextual relevance of automated analysis. It is also important to investigate the possibilities of automatically detecting and classifying symbolic and metaphorical constructions in literary texts using modern natural language processing technologies. Further research may help determine criteria and parameters for assessing the accuracy of automated systems and interpreting their outputs, considering the contextual, stylistic, and cultural characteristics of literary works. It also should focus on adapting large language models to literary contexts, particularly

by pretraining them on specialized literary corpora to improve their ability to detect symbolic and metaphorical elements [25]. Additionally, creating literary ontologies that account for cultural, historical, and intertextual factors could significantly enhance the contextual relevance of automated analyses. These advancements would enable a more comprehensive approach to conceptual analysis, balancing the efficiency of automation with the interpretive depth of traditional methods.

Conclusions. The conducted analysis of traditional and modern methods for concept extraction in literary texts allows for several important conclusions to be drawn. First, traditional methods – such as manual lexical analysis and semantic interpretation – are characterized by a high level of interpretive depth and the ability to consider broad cultural, historical, and literary contexts. These methods are indispensable when analyzing individual literary works that are rich in metaphors, symbolism, and allusions. However, their major limitations lie in their labor-intensive nature, dependence on the subjectivity of the researcher, and limited applicability to large text corpora.

On the other hand, modern automated methods – particularly large language models based on transformer architecture – demonstrate significant advantages in terms of scalability, processing speed, and the ability to account for deep semantic and contextual dependencies. Their effectiveness in identifying concepts, even in complex and multi-layered texts, has been confirmed by practical examples. Special attention should be given to the integration of large language models with ontological frameworks, which helps reduce interpretive ambiguity and improve the accuracy of concept extraction. The use of ontologies enables more efficient structuring of knowledge and clearer identification of relationships between concepts, which is especially relevant in literary analysis, where it is essential to consider stylistic, cultural, and historical characteristics of texts.

A practical study involving both manual lexical analysis and automated analysis using a large language model confirmed the diversity of verbalizations of the concept tolerance in publications such as *The New York Times*, *BBC News*, and *The Guardian*. Specifically, it was shown that the concept of tolerance is expressed through a variety of lexical means, including direct mentions, synonymous expressions, and metaphorical constructions. It was also found that, depending on the context, tolerance acquires positive, negative, or neutral connotations. At the same time, the automated approach significantly reduced the time required for analysis, demonstrating the feasibility of efficient large-scale processing that would be nearly impossible to perform manually due to the high demand for resources. Special attention should be given to the integration of large language models with ontological frameworks, which helps reduce interpretive ambiguity and improve the accuracy of concept extraction. The use of ontologies enables more efficient structuring of knowledge and clearer identification of relationships between concepts, which is especially relevant in literary analysis, where it is essential to consider stylistic, cultural, and historical characteristics of texts

Nevertheless, modern methods are not without challenges. One notable issue is the occurrence of so-called «hallucinations», in which large language models generate

inaccurate or irrelevant concepts. This calls for continued research and improvement of the models, as well as the application of additional validation mechanisms, particularly those based on ontological methods.

Therefore, the optimal solution is the integration of traditional and modern automated approaches. It is recommended to use automated methods for the initial large-scale analysis of texts, and traditional approaches for subsequent detailed interpretive analysis of individual concepts and complex literary phenomena. This combined approach makes it possible to obtain the most accurate, in-depth, and reliable results in literary analysis. Further research should focus on improving automated methods, particularly by pretraining large language models on specialized literary corpora and developing literary ontologies that account for cultural, historical, and intertextual factors, to enhance the accuracy and contextual relevance of concept extraction.

BIBLIOGRAPHY

1. Aggarwal C.C., Zhai C. A survey of text clustering algorithms. In: *Mining Text Data*. New York: Springer, 2012. P. 77–128. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-4614-3223-4_4.
2. Amid Mosul's ruins, Pope denounces religious fanaticism: Live updates. *The New York Times*. 2021.
3. Areshey A.M. Exploring transformer models for sentiment classification: A comparison of BERT, RoBERTa, ALBERT, DistilBERT, and XLNet. *Expert Systems*. 2024. Vol. 41. P. 1–27. DOI: <https://doi.org/10.1111/exsy.13701>.
4. Bartalesi V., Meghini C. Using an ontology for representing the knowledge on literary texts: The Dante Alighieri case study. *Semantic Web*. 2017. Vol. 8. P. 385–394. DOI: <https://doi.org/10.3233/SW-150198>.
5. Benson A. F1 teams face tougher tests on flexi-wings at Chinese GP. *BBC News*. 2025.
6. Brewster C. Ontology learning from text: Methods, evaluation and applications. *Computational Linguistics*. 2006. Vol. 34. P. 569–572.
7. Bunting M. The problem with tolerance. *The Guardian*. 2011.
8. Давидюк Ю.Б. Методика концептуального аналізу художнього тексту. *Мова і культура*. 2014. Вип. 37. № 1. С. 289–293. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2014_17_1_51
9. Фісак І.В. Категорія «концепт» у сучасному науковому дискурсі. *Філологічні науки*. 2014. Вип. 17. С. 69–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fil_Nauk_2014_17_12
10. Giglou H.B., D'Souza J., Auer S. LLMs4OL: Large language models for ontology learning. In: *The Semantic Web – ISWC*. Springer, 2023. P. 408–427. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-47240-4_22.
11. Giglou H.B., D'Souza J., Enge F. LLMs4OM: Matching ontologies with large language models. *ESWC 2024 Special Track on LLMs for Knowledge Engineering*. 2024. P. 23–34. DOI: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.10832.42240>.
12. Глібовська А.А. Відтворення національно-культурних особливостей вербалізації концепту «толерантність» у сучасній мові ЗМІ під час перекладу з англійської мови на українську. Київ, 2020.

13. Hu Y., Liu D., Wang Q. Automating knowledge discovery from scientific literature via LLMs: A dual-agent approach with progressive ontology prompting. *arXiv*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2409.00054>.
14. Lezard N. Treatise on Tolerance by Voltaire review – An attack on fanaticism. *The Guardian*. 2016.
15. Liu Y., Ott M., Nman G. RoBERTa: A robustly optimized BERT pretraining approach. *arXiv*. 2019. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1907.11692>.
16. Mahboub A., Zater M. E., Al-Rfooh B. Evaluation of semantic search and its role in retrieved-augmented-generation (RAG) for Arabic language. *arXiv*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2403.18350>.
17. Malik K. Ideas can be tolerated without being respected. The distinction is key. *The Guardian*. 2020.
18. Mukanova A., Milosz M., Dauletaliyeva A. LLM-powered natural language text processing for ontology enrichment. *Applied Sciences*. 2024. Vol. 14. P. 5860–5875. DOI: <https://doi.org/10.3390/app14135860>.
19. Михайлюк А., Михайлюк О., Пилипчук О. Формування лінгвістичної онтології на базі структурованого енциклопедичного ресурсу. *Радіоелектронні і комп'ютерні системи*. 2012. Вип. 4. С. 81–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/recs_2012_4_14
20. Nananukula N., Kejriwala M. HALO: An ontology for representing and categorizing hallucinations in large language models. In: *SPIE Defense + Commercial Sensing (DCS 2024)*. 2024. P. 1–15. DOI: <https://doi.org/10.1117/12.3014048>.
21. Nixon R. «Zero tolerance» immigration policy surprised agencies, report finds. *The New York Times*. 2018.
22. Onishi N., Meheut C. In France's military, Muslims find a tolerance that is elusive elsewhere. *The New York Times*. 2021.
23. Riley A. Resurrection plants: The drought-resistant «zombie plants» that come back from the dead. *BBC News*. 2025.
24. Sacked Bradburn fined for discriminatory comments. *BBC News*. 2025.
25. To H.Q., Liu M. Towards efficient large language models for scientific text: A review. *arXiv*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2408.10729>.
26. Toro S., Anagnostopoulos A.V., Bello S.M. Dynamic retrieval augmented generation of ontologies using artificial intelligence (DRAGON-AI). *Journal of Biomedical Semantics*. 2024. Vol. 15, No. 19. DOI: <https://doi.org/10.1186/s13326-024-00317-z>.
27. Vaswani A., Shazeer N., Parmar N. Attention is all you need. *arXiv*. 2017. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1706.03762>.
28. Zhenzhong L., Chen M., Goodman S. ALBERT: A lite BERT for self-supervised learning of language representations. *arXiv*. 2019. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1909.11942>.
29. Zulkipli Z.Z., Maskat R., Teo N. H.I. A systematic literature review of automatic ontology construction. *Indonesian Journal of Electrical Engineering and Computer Science*. 2022. Vol. 28. P. 878–889. DOI: <https://doi.org/10.11591/ijeecs.v28.i2.pp878-889>.

REFERENCES

1. Aggarwal, C.C., & Zhai, C. (2012). *A survey of text clustering algorithms*. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-3223-4_4
2. Amid Mosul's ruins, Pope denounces religious fanaticism: Live updates. (2021, March 7). *The New York Times*.
3. Areshey, A.M. (2024). Exploring transformer models for sentiment classification: A comparison of BERT, RoBERTa, ALBERT, DistilBERT, and XLNet. *Expert Systems*, 41, 1–27. <https://doi.org/10.1111/exsy.13701>
4. Bartalesi, V., & Meghini, C. (2017). Using an ontology for representing the knowledge on literary texts: The Dante Alighieri case study. *Semantic Web*, 8, 385–394. <https://doi.org/10.3233/SW-150198>
5. Benson, A. (2025, March 18). F1 teams face tougher tests on flexi-wings at Chinese GP. *BBC News*.
6. Brewster, C. (2006). Ontology learning from text: Methods, evaluation and applications. *Computational Linguistics*, 34, 569–572.
7. Bunting, M. (2011, September 5). The problem with tolerance. *The Guardian*.
8. Davydiuk, Y.B. (2014). Metodika kontseptualnoho analizu khudozhnioho tekstu (Methodology of conceptual analysis of literary texts). *Mova i kul'tura*, 37, 289–293. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2014_17_1_51
9. Fisak, I.V. (2014). Katehoriia «kontsept» u suchasnomu naukovomu dyskursi (The category of 'concept' in contemporary scientific discourse). *Filolohichni nauky*, 17, 69–77. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fil_Nauk_2014_17_12
10. Giglou, H.B., D'Souza, J., & Auer, S. (2023). LLMs4OL: Large language models for ontology learning. In *The Semantic Web – ISWC* (pp. 408–427). https://doi.org/10.1007/978-3-031-47240-4_22
11. Giglou, H.B., D'Souza, J., & Enge, F. (2024). LLMs4OM: Matching ontologies with large language models. *ESWC 2024 Special Track on LLMs for Knowledge Engineering*, 23–34. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.10832.42240>
12. Hlibovska, A.A. (2020). *Vidtvorennia natsionalno-kulturnykh osoblyvostei verbalizatsii kontseptu «tolerantnist» u suchasniy movi ZMI pry perekladi z anhliiskoi movy na ukrainsku* (Reproduction of national and cultural features of the verbalization of the concept of «tolerance» in modern media language when translating from English into Ukrainian). Kyiv.
13. Hu, Y., Liu, D., & Wang, Q. (2024). Automating knowledge discovery from scientific literature via LLMs: A dual-agent approach with progressive ontology prompting. *arXiv*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2409.00054>
14. Lezard, N. (2016, October 4). *Treatise on Tolerance by Voltaire review – An attack on fanaticism*. *The Guardian*.
15. Liu, Y., Ott, M., & Nman, G. (2019). RoBERTa: A robustly optimized BERT pretraining approach. *arXiv*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1907.11692>
16. Mahboub, A., Zater, M.E., & Al-Rfooh, B. (2024). Evaluation of semantic search and its role in retrieved-augmented-generation (RAG) for Arabic language. *arXiv*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2403.18350>

17. Malik, K. (2020, December 13). Ideas can be tolerated without being respected. The distinction is key. *The Guardian*.
18. Mukanova, A., Milosz, M., & Dauletaliyeva, A. (2024). LLM-powered natural language text processing for ontology enrichment. *Applied Sciences*, 14, 5860–5875. <https://doi.org/10.3390/app14135860>
19. Mykhailiuk, A., Mykhailiuk, O., & Pylypchuk, O. (2012). Formuvannia lingvistychnoi ontologii na bazistrukturovanoho entsyklopedychnoho resursu (Formation of a linguistic ontology based on a structured encyclopedic resource). *Radioelektronni i kompiuterni systemy*, 4, 81–89. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/recs_2012_4_14
20. Nananukula, N., & Kejriwala, M. (2024). HALO: An ontology for representing and categorizing hallucinations in large language models. In *SPIE Defense + Commercial Sensing (DCS 2024)* (pp. 1–15). <https://doi.org/10.1117/12.3014048>
21. Nixon, R. (2018, October 24). ‘Zero tolerance’ immigration policy surprised agencies, report finds. *The New York Times*.
22. Onishi, N., & Meheut, C. (2021, June 26). In France’s military, Muslims find a tolerance that is elusive elsewhere. *The New York Times*.
23. Riley, A. (2025, March 19). Resurrection plants: The drought-resistant «zombie plants» that come back from the dead. *BBC News*.
24. Sacked Bradburn fined for discriminatory comments. (2025, March 20). *BBC News*.
25. To, H. Q., & Liu, M. (2024). Towards efficient large language models for scientific text: A review. *arXiv*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2408.10729>
26. Toro, S., Anagnostopoulos, A.V., & Bello, S.M. (2024). Dynamic retrieval augmented generation of ontologies using artificial intelligence (DRAGON-AI). *Journal of Biomedical Semantics*, 15(19). Retrieved from <https://jbiomedsem.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13326-024-00317-z>
27. Vaswani, A., Shazeer, N., & Parmar, N. (2017). Attention is all you need. *arXiv*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1706.03762>
28. Zhenzhong, L., Chen, M., & Goodman, S. (2019). ALBERT: A lite BERT for self-supervised learning of language representations. *arXiv*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1909.11942>
29. Zulkipli, Z.Z., Maskat, R., & Teo, N.H.I. (2022). A systematic literature review of automatic ontology construction. *Indonesian Journal of Electrical Engineering and Computer Science*, 28, 878–889. <https://doi.org/10.11591/ijeecs.v28.i2.pp878-889>

Стаття надійшла: 05.07.2025

Прийнято: 08.08.2025

Опубліковано: 02.12.2025

**VERBALIZATION OF SOCIAL CONTRASTS IN THE NOVEL
"NORTH AND SOUTH" BY ELIZABETH GASKELL**

Anna MARICHKA

Higher Education Student

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 M. Kryvonosa str., Ternopil

ORCID: 0009-0002-1224-2448

annamarichka66@gmail.com

Tetiana HARASYM

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of English Philology

and English Teaching Methods

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 M. Kryvonosa str., Ternopil

ORCID: 0000-0002-4971-7809

garasym@tnpu.edu.ua

The article presents a linguostylistic analysis of Elizabeth Gaskell's novel «North and South» in the context of the social contrasts of the Victorian era. The study's theoretical basis is the concepts of L. Bulahovsky, O. Selivanova, T. Yeshchenko, and I. Kochan regarding the nature of individual style and the methodology for analyzing a literary text. The paper outlines that language in a literary text performs an aesthetic and a sociolinguistic function, reflecting society's class, cultural, and ideological divisions. Based on the novel «North and South», it is traced how lexical, syntactic and intonational means serve as markers of the characters' social affiliation: southern heroes (Margaret Hale, her family) are characterized by intellectualized, morally colored vocabulary, complex syntactic structures and reflexive intonation; instead, the northern characters (Thornton, workers) use business, economic, dialect vocabulary, fragmentary remarks and emotional exclamations. The article identifies the role of metaphor, color symbolism, and genre-intonation changes in forming spatial and social contrasts. It is revealed that Elizabeth Gaskell uses language as a means of social analysis, where each linguistic register serves as a marker of class, professional, and moral identity. Special attention is paid to the combination of the poetic style of the South with the realistic, dynamic language of the North, which symbolizes the gradual overcoming of class boundaries and the achievement of social harmony. Significantly, the language system of the novel is a holistic model of Victorian society, in which the artistic word combines aesthetic, sociological, and ideological functions, and linguostylistic analysis makes it possible

to identify the deep mechanisms of interaction of language, culture, and society in literary discourse.

Key words: *Victorian fiction, Elizabeth Gaskell, idiosyncrasy, linguostylistic analysis, sociolinguistic contrasts, literary discourse.*

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОНТРАСТІВ У РОМАНІ «ПІВНІЧ І ПІВДЕНЬ» ЕЛІЗАБЕТ ГАСКЕЛЛ

Анна МАРІЧКА

здобувачка вищої освіти

Тернопільського національного педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль

ORCID: 0009-0002-1224-2448

annamarichka66@gmail.com

Тетяна ГАРАСИМ

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології та методики навчання англійської мови

Тернопільського національного педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль

ORCID: 0000-0002-4971-7809

garasym@tnpu.edu.ua

У статті здійснено лінгвостилістичний аналіз роману Елізабет Гаскелл «Північ і Південь» у контексті соціальних контрастів вікторіанської епохи. Теоретичну основу дослідження становлять концепції Л. Булаховського, О. Селіванової, Т. Єщенко та І. Кочан щодо природи індивідуального стилю й методики аналізу художнього тексту. Окреслено, що мова в художньому творі виконує не лише естетичну, а й соціолінгвістичну функцію, відображаючи класові, культурні та ідеологічні розмежування суспільства. На матеріалі роману «Північ і Південь» простежено, як лексичні, синтаксичні та інтонаційні засоби служать маркерами соціальної приналежності персонажів: південні герої (Маргарет Хейл, її родина) характеризуються інтелектуалізованою, морально забарвленою лексикою, складними синтаксичними структурами та рефлексивною інтонацією; натомість північні персонажі (Торнтон, робітники) послуговуються діловою, економічною, діалектною лексикою, уривчастими репліками та емоційними вигуками. У тексті визначено роль метафорики, кольорової символіки та жанрово-інтонаційних змін у формуванні просторових і соціальних контрастів. Виявлено, що Елізабет Гаскелл використовує мову як засіб соціального аналізу, де кожен мовний реєстр виконує функцію маркера класової, професійної й моральної ідентичності. Особливу увагу

приділено поєднанню поетичної стилістики Півдня з реалістичною, динамічною мовою Півночі, що символізує поступове подолання класових меж і досягнення соціальної гармонії. Важливо, що мовна система роману є цілісною моделлю вікторіанського суспільства, у якій художнє слово поєднує естетичну, соціологічну та ідеологічну функції, а лінгвостилістичний аналіз дає змогу виявити глибинні механізми взаємодії мови, культури та соціуму в художньому дискурсі.

Ключові слова: *вікторіанська література, Елізабет Гаскелл, ідіостиль, лінгвостилістичний аналіз, соціолінгвістичні контрасти, літературний дискурс.*

In the modern scientific paradigm of the study of literary text, linguostylistic analysis dominates, involving the systematic identification of individual characteristics of the author's writing style. This method aims to identify a complex of linguistic means that implement the figurative-aesthetic function of the text, i.e., forming imagery as a defining indicator of the author's idiosyncrasy. The expansion of the scope of application of linguostylistic analysis at different levels of the language system and communicative situations has led to the emergence of new methodological-stylistic directions and the variability of the goals of stylistic studies [2, p. 15].

The theoretical foundations of linguostylistic analysis of a literary text were laid by the Ukrainian linguist L. Bulakhovsky, who emphasized that the linguistic manner of an individual author, his individual artistic style, are inextricably intertwined with the broader linguistic context of the era. The scholar believed that the originality of the writer's speech is determined not only by the level of development of the literary language, but also by the genre features and social linguistic preferences of the time. However, according to his conviction, the decisive importance in creating an image and conceptual integrity of the work belongs to the language [2, p. 33].

Linguostylistic analysis is considered a special procedure for studying linguistic phenomena and patterns of language through the systematic study of the work of art, its content, formal components, and the relationships between text parts [5, p. 339; 3, p. 150]. As I. Kochan emphasizes, the analysis of the text's language involves the study of the ways of figurative-aesthetic use of language means by the author at different levels, and the main task of linguostylistic analysis is to identify those language techniques conveying the ideological and emotional content of the work [4, p. 11–19].

In the encyclopedia «Ukrainian Language», individual style is explained as «a set of linguistic and expressive means that perform an aesthetic function and distinguish the language of an individual writer from others» [7, p. 603]. Time, circumstances, and social-historical conditions significantly influence the formation and features of a writer's individual style. Thus, the literary heritage of Elizabeth Gaskell is an important part of Victorian prose, which combines realistic accuracy with deep psychology. Her literary works include social novels, short stories, and biographical texts, distinguished by details, artistic authenticity, and sympathetic depiction of human experiences. Her novels mainly focus on two aspects of 19th-century England: the influence of urban industrialism and the change in traditional rural life.

The article aims to analyze the linguostylistic means of reflecting social contrasts in E. Gaskell's novel «North and South» through lexical, syntactic, and intonational analysis, to show how the language of the text performs aesthetic and sociolinguistic functions, reflects the social context of the Victorian era, and forms spatial and social contrasts.

The literary heritage of Elizabeth Gaskell is an important reflection of the social and cultural realities of the Victorian era, when industrialization changed the face of England, giving rise to new social structures and challenges. The writer managed to convey through literary works not only changes in production processes, but also deep social and emotional transformations that took place in society. In particular, the novels «Mary Barton» and «North and South» are literary documents that accurately reflect the socioeconomic realities of that time. In the novel «North and South», the writer reveals herself as a literary master, possessing a vast arsenal of stylistic means.

In the novel «North and South» by Elizabeth Gaskell, social oppositions are not only the thematic core, but are also actively implemented at the linguostylistic level. First, the novel clearly traces the lexical contrast, which reflects the differences in worldview and education of representatives of different social groups. In particular, South residents, Margaret Hale and her family, use intellectualized, morally colored vocabulary. Elegant structure, complex syntactic constructions, and the use of abstractions mark their speech:

*«It is surely wrong to judge a man solely by the amount of capital he controls. There must be some higher measure – of **character**, of **worth**, of **heart**» [2, p. 46].*

This passage demonstrates speech's moral and philosophical register, peculiar to the characters from southern regions. The lexemes «*character*», «*worth*», and «*heart*» have an emotional and evaluative coloring and are often used for rhetorical purposes. In contrast, the characters belonging to the northern regions, in particular Mr. Thornton, Nicholas Higgins, and the workers, use speech constructions full of practical, economic, and business vocabulary and dialectal words. For example, Thornton, in a conversation with Margaret, notes:

*«My first duty is to those who depend on me for their daily bread. Sentiment won't **keep the machines running**, nor the wages **paid**» [2, p. 107].*

The rational style prevails in the text – direct statements, action verbs («*keep*», «*paid*»), and the metonymic image of «*machines*» as a symbol of the industrial world. Thus, vocabulary usage becomes a means of marking social and professional identity:

*«**We'n had nowt** but bad luck this year. **Th' childer** are hungry, an' there's no work to be had» [2, p. 171].*

In this excerpt, the dialectisms «*we'n*», «*nowt*», «*th' childer*», and the ellipsis of auxiliary verbs are stylistic markers of social belonging. Such speech conveys the character's authenticity and class position and performs the function of emotional reinforcement.

The contrast of intonations is also particularly significant in the stylistic analysis of the novel by Elizabeth Gaskell. While Margaret's speech has a meditative, often reflective character, the speech of Higgins or the strikers is marked by impulsiveness, emotional saturation, and reflects social inequality even in linguistic expression. For

example, in the clash scene with Thornton, the workers exclaim: «*Th' stone was meant for thee; but thou wert sheltered behind a woman!*» [2, p. 232].

The short, emotionally charged line captures the affective state of the crowd and displays a simplified syntax that emphasizes the aggression and unbridledness of the speakers. Similarly, the author uses an extended descriptive line in the scene when the crowd first sees Thornton:

«*As soon as they saw Mr. Thornton, they set up a yell, to call it not human is nothing, – it was as the **demoniac desire** of some terrible **wild beast** for the food that is withheld from his ravening. Even he drew back for a moment, dismayed at the intensity of hatred he had provoked*» [2, p. 228].

The comparison of the strikers with a wild beast and the sharp metaphor convey the inhuman energy of the crowd, its instinctive aggression, and social tension. In stylistic terms, this episode contrasts the workers' intermittent exclamations and the author's detailed, rich in stylistic tropes, description, which focuses the reader's attention on the threat of the situation and deep social conflicts. At the same time, Margaret, who belongs to the educated class, thinks completely differently – her speech is complex, reflexive, and internally contradictory. Her own assessment of her actions evidences this:

«***I, who hate scenes – I, who have despised people for showing emotion – who have thought them wanting in self-control – I went down and must needs throw myself into the melée, like a romantic fool! Did I do any good? They would have gone away without me, I dare say***» [2, p. 246].

This quotation demonstrates syntactic complexity because of repeated subordinate clauses, rhetorical questions, and self-reflection, reproducing the heroine's inner monologue – the use of anaphoric repetition «*I, who...*» emphasizes her self-irony and moral conflict.

An important means of expressing social contrasts is the various metaphors used by the characters. The inhabitants of the South are characterized by sublime comparisons, hints at nature, spirituality, historical or biblical allusions. Such images reflect a more harmonious, idealized worldview in an environment closer to cultural tradition and stability. A significant example is the episode when Margaret, recalling her native places, resorts to natural symbolism:

«*One day Margaret and her father had been as far as the fields that lay around the town; it was early spring, and she had gathered some of the hedge and ditch flowers, **dog-violets, lesser celandines, and the like**, with an unspoken lament in her heart for **the sweet profusion of the South***» [2, p. 91].

This passage traces the metaphorical correlation of nature with the heroine's emotional state. The specific names of the flowers («*dog-violets*», «*lesser celandines*») emphasize Margaret's sensitivity to details and, simultaneously, symbolize her nostalgia for the natural beauty of the South. The generalized metaphorical image of «*sweet profusion of the South*» recreates an idealized picture of her native land and serves as a sign of lost harmony.

In contrast, for Thornton, the metaphors of struggle, strength, and mechanics dominate the workers. Moreover, Elizabeth Gaskell approached the depiction of the image of workers comprehensively, since the novel also depicts the gender aspect of their lives, in particular, family relationships, social activity, and the formation of social consciousness. The piece where Thornton describes the development of the textile industry is important:

«*The whole machinery – I don't mean the wood and iron machinery now – of the cotton trade is so new that it is no wonder if it does not work well in every part all at once. <...> Raw, crude materials came together; men of the same level, as regarded education and station, took suddenly the different position of masters and men, owing to the motherwit, as regarded opportunities and probabilities, <...>*» [2, p. 105].

In this text fragment, the metaphorical correlation of the «*machinery of the cotton trade*» with the social structure emphasizes the interdependence between the technical processes of industrial production and the people who carry them out. The opposition of «*masters and men*» reveals the social hierarchy and expresses the reproduction mechanism of class differences in the new economic system.

However, Elizabeth Gaskell does not leave social contrasts unresolved. She shows a gradual convergence of linguistic styles, in particular in the finale of the work, when Margaret, the educated daughter of a southern pastor, and Thornton, the northern industrialist, begin to speak in a language devoid of class markers, in which emotional sincerity and intimacy prevail:

«*Look here! Lift up your head. I have something to show you!*» She slowly faced him, glowing with *beautiful shame*.

«*Do you know these roses?*» he said, drawing out his pocket-book, in which were treasured up some *dead flowers*» [2, p. 564].

In this passage, Elizabeth Gaskell uses the symbolism of flowers as a universal metaphor for feelings, understandable to both the South and the North. The rose symbolizes love, beauty, and spiritual depth in traditional English culture. Thornton's preservation of «*dead flowers*» reveals not only his memory of Margaret, but also his ability to appreciate emotional experience. Here, the metaphor of «*dead flowers*» is transformed into a sign of «*living*» love that has survived social conflicts.

The description of Margaret's reaction («*She slowly faced him, glowing with beautiful shame*») is a vivid example of Elizabeth Gaskell's style. The author uses the oxymoronic combination of «*shame*» and «*beautiful*», emphasizing the ambivalence of her feelings: shame and, at the same time, spiritual elevation and demonstrating the fusion of the southern reflective style with northern pragmatism in a single emotional space. Moreover, the pragmatic aspect of Thornton's address, which does not contain social distance and reflects character transformation, is paramount.

Social contrasts in Gaskell's novel are realized not only in the characters' speech, but also in the author's speech, which changes depending on the described environment. In scenes related to Helston or London – conventionally «*southern*» spaces – the descriptions acquire a poetic aspect, expressed by soft epithets, descriptive turns creating a calm, traditional, and stable atmosphere:

«*Helstone is like a village in a poem. The **little** village lay nestled among **green** hills, its cottages covered in **climbing** roses, breathing of peace and **old** England*» [2, p. 19].

This description is full of landscape vocabulary, epithets like «*little*», «*green*», «*climbing*», and «*old*», which form an idealized picture of rural England. Such a style serves as a kind of «southern code» – a symbol of harmony, but at the same time, stagnation, isolation from change. In contrast to this, Milton's descriptions of the North are shorter, more dynamic, with a large number of nouns and verbs, creating the effect of industrial rigidity:

«*Meanwhile at Milton **the chimneys smoked, the ceaseless roar and mighty beat and dazzling whirr of machinery** struggled and strove perpetually. **Senseless and purposeless were wood and iron and steam** in their endless labours; but the persistence of their **monotonous work** was rivalled in tireless endurance by the **strong crowds**, who, with sense and with purpose, were busy and restless in seeking after...*» [2, p. 541].

This description is dominated by functional vocabulary with industrial semantics («*chimneys*», «*machinery*», «*wood and iron and steam*»), which enhances the sense of a mechanized world. The accumulation of verbs of movement («*smoked*», «*roar*», «*beat*», «*strove*») gives rhythm and conveys the work's monotonous but continuous nature. The metaphor «*senseless and purposeless wood and iron and steam*» emphasizes the alienation and soullessness of the industrial environment, in which people are equated with parts of the mechanism. Using onomatopoeia («*roar*», «*whirr*») creates the sound illusion of factory noise. Besides, the semantics of color play an important role within this opposition. In the southern descriptions, light shades like green, gold, and white prevail:

«*The great long misty sea-line touching the **tender-coloured** sky; the **white** sail of a distant boat turning **silver** in some pale sunbeam: – it seemed as if she could dream her life away in such luxury of pensiveness*» [2, p. 73].

While Milton is depicted through the use of gray, black, and red colors:

«*The colours looked **grayer** – more enduring, not so gay and pretty*» [2, p. 74].

«*For several miles before they reached Milton, they saw a **deep lead-coloured** cloud hanging over the horizon in the direction in which it lay. It was all the **darker** from contrast with the **pale gray-blue** of the wintry sky*» [2, p. 74].

Color symbolism performs not only an aesthetic but also a social and cultural function – light tones are associated with an idealized past, and dark ones are associated with the social tension of the present. Through such stylistic means, Gaskell subtly emphasizes the spatial and mental division between worlds.

Another form of stylistic realization of social contrasts in the novel “North and South” is the use of different genre intonations, which change depending on the environment. In the scenes with the Hale family, the intonation of domestic essayism, sometimes even a sentimental novel, prevails. The dialogues are accompanied by the author's remarks, descriptions of feelings, and inner state:

«*But at the sound of the **tender voices** of her aunt and Edith, of **merry little** Sholto's **glee** at her arrival, and at the sight of the **well-lighted rooms**, with their mistress, pretty*

in her paleness and her eager sorrowful interest, Margaret roused herself from her heavy trance of almost superstitious hopelessness, and began to feel that even around her joy and gladness might gather» [2, p. 532].

Instead, in scenes of Milton's strikes and disputes between workers and manufacturers, the style approaches realistic social drama with short dialogues, minimal authorial intervention, and a focus on action:

«*We're starving!*» [2, p. 225].

«*Then go home!*» [2, p. 226].

«*Bread for your family!*» [2, p. 226].

This shift in stylistic registers is due not only to the compositional structure of the novel but also to the social content of what is depicted in the text. The author uses appropriate stylistic means to emphasize social tension, drama, or, conversely, the intimacy of the situation.

Thus, we believe that language in the novel «North and South» by Elizabeth Gaskell acts as a means of self-expression and an instrument of social marking. Through lexical, syntactic, intonational, and pragmatic features, the writer creates a complex system of social codes, where each language style reveals its character's cultural, economic, and moral position. Thus, the novel's language simultaneously performs an artistic, sociological, and ideological function, and social contrasts acquire both a thematic and a stylistic dimension.

BIBLIOGRAPHY

1. Булаховський Л.А. Слово наукове – слово поетичне. *Мовознавство*. 1983. № 2. С. 31–43.
2. Єрмоленко С.Я. Методи стилістичних досліджень. Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела. Київ : Грамота, 2007. С. 13–17.
3. Єщенко Т.А. Лінгвістичний аналіз тексту. Київ : Академія, 2009. 205 с.
4. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту. Київ : Знання, 2008. 423 с.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 339 с.
6. Турчанська О.С. Гендерна інтерпретація жіночих образів у творчості Елізабет Гаскелл та Ольги Кобилянської : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05. Бердянськ, 2016. 200 с.
7. Українська мова. Київ : Укр. енциклопедія, 2004. 824 с.
8. Gaskell E. *North and South*. London: Penguin Classics, 2003. 448 p.

REFERENCES

1. Bulakhovskyi, L. (1983). *Slovo naukove – slovo poetychne*. [The word scientific is the word poetic]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 2, pp. 31–43. [in Ukrainian].
2. Yermolenko, S. (2007). *Metody stylistychnykh doslidzhen* [Methods of stylistic research]. *Ukrainska lnhvostylistyka XX – pochatku XXI st.: systema poniat i*

bibliografichni dzherela – Ukrainian linguistic stylistics of the XX – beginning of the XXI century: system of concepts and bibliographic sources. Charter, pp. 13–17. [in Ukrainian].

3. Yeshchenko, T. (2009). Lihvistychnyi analiz tekstu [Linguistic analysis of the text]. Academy. [in Ukrainian].

4. Kochan, I. (2008). Lihvistychnyi analiz tekstu [Linguistic analysis of the text]. Znannia [Knowledge]. [in Ukrainian].

5. Selivanova, O. (2006). Suchasna lihvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: terminological encyclopedia]. Surroundings-K. [in Ukrainian].

6. Turchanska, O. (2016). Genderna interpretaciia zhinochyh obraziv u tvorchosti Elizabet Haskell ta Olhy Kobylianskoi [Gender interpretation of female images in the works of Elizabeth Gaskell and Olga Kobylianska]. Candidate's thesis [PhD thesis]. Berdiansk State University. [in Ukrainian].

7. Bazhan, M.P. (Ed.). (2004). Ukrainska mova [Ukrainian language]. Ukrainska entsyklopediia. [in Ukrainian]

8. Gaskell, E. (2003). North and South. London: Penguin Classics.

Стаття надійшла: 12.09.2025

Прийнято: 08.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

**БАРОКОВЕ ЗОБРАЖЕННЯ ОБРАЗУ КНЯЗЯ ОЛЕКСАНДРА
У «ЛЯМЕНТІ ДОМУ КНЯЖАТ ОСТРОЗЬКИХ»
ДЕМ'ЯНА НАЛИВАЙКА**

Юрій МИНЕНКО

*кандидат філологічних наук,
старший викладач катедри української мови та літератури
Національного університету «Острозька академія»
вул. Семінарська, 2, м. Острог
ORCID: 0000-0002-2916-4274
yurii.mynenko@oa.edu.ua*

Наталія СИДОРЧУК

*здобувачка вищої освіти
Національного університету «Острозька академія»
вул. Семінарська, 2, м. Острог
ORCID: 0009-0006-2223-2453
nataliia.sydorчук@oa.edu.ua*

Статтю присвячено комплексному аналізу барокових елементів у творі Дем'яна Наливайка «*Лямент дому княжат Острозьких*», що є одним із найвиразніших текстів літературного осередку Острога кінця XVI – початку XVII ст. У дослідженні окреслено постать самого автора – визначного діяча поряд із Герасимом Смотрицьким, а також простежено витoki його життєпису та діяльності. Зокрема, розглянуто походження братів Наливайків, роль Дем'яна як настоятеля церкви св. Миколая в Острозі, його участь у Берестейському соборі та зв'язок із політичними виступами Северина Наливайка. Окрему увагу приділено полемічному контексту, у якому закріпився термін «наливайки» як синонім православних, а також періоду 1602–1605 рр., коли Дем'ян очолював друкарню в Дерманському монастирі.

Імовірним приводом до написання «*Ляменту*» був похорон князя Олександра Острозького 2 лютого 1604 р. Твір постає багатоголосим дискурсом, де основним наратором є сам небіжчик, тоді як у вступі звучить голос персоніфікованої України. Саме тут уперше в українській літературі виразно окреслено образ Матері-України, що оплакує власних дітей. Подальші мовні партії спрямовані до дружини покійного, до дітей та друзів; у них звучать заклики до вірної служби Речі Посполитій і водночас до збереження православної віри, що уможливить відновлення слави роду й імені («ідея вічного повернення»).

Також удалося визначити, що у творі домінує барокова концепція марнотності світу й невідворотності смерті, осмисленої як природний порядок буття. Одним

із наскрізних символів постає образ свічки, що втілює крихкість і швидкоплинність людського життя. Кульмінаційна мовна партія позначена драматичною експресією та містифікацією: від імені князя Януша виголошено слова про смерть дружини, хоча історично він залишився неодруженим і бездітним. Цей прийом розкриває притаманну добі барокову динаміку й спрямованість на емоційне враження реципієнта.

Ключові слова: Олександр Острозький, лямент. бароко, «ідея добрих справ», князь Януш, містифікація.

**BAROQUE REPRESENTATION OF PRINCE OLEKSANDR
IN “THE LAMENT FOR THE OSTROH PRINCES’ HOUSE”
BY DAMIAN NALYVAIKO**

Yurii MYNENKO

*Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Language and Literature,
National University of Ostroh Academy
2 Seminarska str., Ostrog
ORCID: 0000-0002-2916-4274
yurii.mynenko@oa.edu.ua*

Nataliia SYDORCHUK

*Higher Education Student
National University of Ostroh Academy
2 Seminarska str., Ostrog
ORCID: 0009-0006-2223-2453
nataliia.sydorchuk@oa.edu.ua*

The article offers a comprehensive analysis of baroque elements in Damian Nalyvaiko’s «*The Lament for the Ostroh Princes’ House*», one of the most distinctive texts of the Ostroh literary circle at the turn of the sixteenth and seventeenth centuries. The study outlines the author’s figure – an eminent personality alongside Herasym Smotrytskyi – while also tracing the origins of his biography and activities. Particular attention is paid to the background of the Nalyvaiko brothers, Demian’s role as abbot of St. Nicholas Church in Ostroh, his participation in the Brest Council, and his association with the political uprisings of his brother Severyn Nalyvaiko. The polemical context is emphasized, especially the use of the term «nalyvaiky» as a synonym for the Orthodox, as well as the years 1602–1605, when Demian directed the printing house of the Dermanskyi Monastery.

The likely occasion for the composition of the *Lament* was the funeral of Prince Oleksandr Ostrozkyi on February 2, 1604. The work unfolds as a polyphonic discourse: while the deceased himself serves as the main narrator, the prologue resonates with the

voice of a personified Ukraine. This passage marks the first explicit appearance in Ukrainian literature of the image of Mother Ukraine lamenting her children. Further sections are addressed to the late prince's wife, children, and friends, combining appeals for faithful service to the Polish–Lithuanian Commonwealth with exhortations to preserve the Orthodox faith, which would ensure the restoration of family honor and the continuity of the name (the «idea of eternal return»).

The study demonstrates that the text is dominated by a baroque conception of worldly vanity and the inevitability of death, interpreted as the natural order of existence. A recurring symbolic motif is the candle, representing the fragility and transience of human life. The climactic section is marked by dramatic expressiveness and mystification: words about the death of his wife are placed into the mouth of Prince Janusz, although historically he remained unmarried and childless. This artistic device exemplifies the baroque dynamics of the text and its orientation toward emotional impact on the recipient.

Key words: *Oleksandr Ostrozkyi, lament, baroque, «idea of good deeds», Prince Janusz, mystification.*

Постановка проблеми. Літературна спадщина Острозького культурного осередку кінця XVI – початку XVII ст. позначена формуванням нової поетики. У цьому процесі особливе місце належить творчості Дем'яна Наливайка – визначного церковного діяча, полеміста й письменника, котрий зумів поєднати богословсько-політичну проблематику з новими художніми засобами барокової доби. Його «Лямент дому княжат Острозьких» постав не лише як літературний відгук на смерть князя Олександра Острозького, а й як текст, що засвідчив зародження барокової стилістичної системи в українській літературі. Твір розгортає цілу низку глибинних мотивів: марнотність світу, тлінність людського існування, «ідею добрих справ» та містичне осмислення смерті. Попри значущість твору його барокова поетика й ідейно-естетична наповненість досі не стали предметом системного і цілісного аналізу. Зокрема, малодослідженим лишається специфічне відтворення образу князя Олександра Острозького в контексті бароко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постаті Дем'яна Наливайка та його діяльності присвячено численні розвідки літературознавців та істориків. М. Возняк, С. Леп'явко, В. Атаманенко, М. Бойко окреслювали біографічні відомості, церковно-адміністративну та видавничу діяльність письменника, його участь у братських рухах і полеміці проти унії. Ширший історико-культурний контекст аналізували М. Грушевський, О. Соболевський, І. та В. Огородники. Художні та естетичні аспекти «Ляменту» розглядали О. Астаф'єв, І. Мельничук, Г. Мартинюк, які акцентували на бароковій структурі тексту, танатологічних мотивах і перегуках із народними голосіннями. Водночас у сучасному науковому дискурсі відсутнє дослідження, що поєднало б аналіз образної системи, риторичних стратегій і жанрової специфіки твору з ширшим процесом становлення українського бароко. Саме ця лакуна й зумовлює потребу нового прочитання «Ляменту» з акцентом на бароковому образі князя Олександра.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу барокового образу князя Олександра Острозького в «Ляменті дому княжат Острозьких» Дем'яна Наливайка, визначення його риторико-символічного навантаження у структурі твору та з'ясування ролі цього тексту в процесі формування української барокової поетики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Постать Даміана Наливайка, як і Герасима Смотрицького, є головною у середовищі Острозького літературного осередку останньої чверті XVI – початку XVII ст. Обидва мали дрібношляхетське походження, були неймовірно освіченими людьми свого часу і ревними поборниками православної віри, вірними слугами князя Василя-Костянтина Острозького. Проте якщо у творчості Смотрицького маємо лише окремі риси нового стилю, то вже літературна спадщина Даміана Наливайка – яскравий зразок барокової поетики.

Медієвіст Сергій Леп'явко зазначає: «У листі до короля Сигізмунда III Семерій Наливайко згадав про важливу подію з життя своєї родини. За Наливайком, польський магнат Мартин Калиновський відібрав у його батька землю і забив того до смерті» [7, с. 134], тож можемо стверджувати, що народився Дем'ян Наливайко у Гусятині, місті на Західному Поділлі, оскільки саме там були розташовані володіння Калиновського. Саме Гусятин як одне з можливих місць народження Наливайків називає й академічна Історична енциклопедія [6].

Про діяльність Дем'яна Наливайка згадує Андрій Чайковський у своєму романі «Сагайдачний», де серед панорами описів різних верств населення вказує, що князь добирав собі людей, де лише про них міг довідатися. Дем'ян Наливайко виділявся своєю освіченістю і благочестям. На нього звернув особливу увагу в часі свого перебування в Острозі царгородський патріарх Єремія і порадив князю узяти о. Дем'яна за свого сповідника. Тож о. Дем'ян мав великий вплив на князя [15, с. 42–43]. А як відомо, між Острогом і Поділлям існували давні торговельні контакти (і відповідно, відбувався обмін інформацією), прикладом чого є біографія Герасима Смотрицького. «Важливо пам'ятати, що ще декілька століть тому між Кам'янцем-Подільським, який був центром подільської торгівлі, та Острогом, де часто відбувалися великі ярмарки, започаткувалися торговельні зв'язки, які постійно підтримувалися кам'янецькими та острозькими купцями» [17]. Полонізація на Поділлі була сильнішою, ніж на Волині, а сам Кам'янець був «традиційною твердинею польщизни на українських «kresach», велика частина української шляхти була сколонізована і спольщена [4].

В Острозі Дем'ян Наливайко, як стверджує М. Возняк, «був настоятелем церкви св. Миколая, брав участь у Берестейському соборі й у виправах свого знаменитого брата Северина Наливайка. Тішився загальною симпатією так, що Смотрицький шанував його навіть після свого переходу на унію» [3, с. 347]. Не лишився Дем'ян Наливайко осторонь і полемічної боротьби, під час якої набув розголосу та активно поширювався термін «наливайки». Саме таке найменування ототожнювали з бунтівним козацтвом та вживали як синонім до православних, а згодом і зовсім перетворили на усталене узагальнювальне ім'я. Сергій

Леп'явко зауважує: «У становленні поняття «Наливайки» як синоніма православних основна заслуга належала не так Семерію Наливайку, як його брату Дем'яну. Останній перебрався з Острога до Вільна, де довгі роки вів уперту боротьбу проти унії, яка дістала широкого розголосу. Віленське братство, яке він фактично очолював, найчастіше називали «наливайківською сектою» і «наливайківським братством» [7, с. 229]. Діяльність братів Наливайків стала переломним етапом, М. Грушевський стверджує: «Отже се було великим щастям для нього, що кн. Острозькому вдалось загасити справу тих наїздів (до котрої й його самого притягано), і з того Дамян і його острозькі товариші витягли науку для себе: не треба було мозолити очі противній стороні <...> і далі він зістається скромним священником» [4, с. 376].

Близько 1578 р. з ініціативи князя Василя-Костянтина Острозького Іван Федоров заснував друкарню, що нею пізніше керували Дем'ян Наливайко та полеміст Василь Малющицький-Суразький, заслугою яких є тематична різноманітність видань. Проте найбільший розквіт кар'єри Дем'яна Наливайка припадає на 1602–1605 рр. У цей період Острозька академія заснувала філію у Дерманському монастирі, і друкарня на деякий час осіла там, а Дем'ян був її управителем. Як стверджує історик М. Бойко, «першим виданням Дерманської друкарні вважається «Диалог альбо розмова о Православной и справедливой Вири» 1603 р., хоча видання це не збереглося до наших часів. Другим виданням був «Октоїх» 1604 р., і це було перше друковане видання «Октоїха» в Україні. Передмову до цього видання написано двома мовами: церковно-слов'янською та українською. Третім і, мабуть, останнім виданням Дерманської друкарні був «Лист Мелетія, Патріярхи Олександрійського, до велебного єпископа Ипатія Потія» 1605 р. <...> Передмови до дерманських видань писав священник Дем'ян Наливайко, бо він їх і друкував. Важливість дерманських видань у тому, що видавці їхні уживали і народньої української мови. Це сталося під впливом о. Дем'яна Наливайка, який був за «просту мову» у Св. Письмі» [2, с. 125].

Пізніше Дем'ян Наливайко переїжджає до Вільно. Історик В. Атаманенко стверджує: «Через родинні зв'язки <...> змушений був уникати публічних справ і навіть часто підписувався, опускаючи прізвище – «Даміан недостойний презвітер». Довгий час НД був священником в Острозі, але підписувався з вказівкою на церкву лише раз у Вільні в 1605 – «презвітер Богоявленський Острозький», тобто замкової церкви <...> М. Смотрицький у своєму творі «Паранезис» називає дату смерті Н. 1627 рік. Точне місце його смерті і поховання невідомі. Більшість дослідників називає Острог» [13, с. 257].

«У післямові до Октоїха 1604-го року, видрукованого в Дерманській друкарні, Пресвітер Даміан Наливайко зазначив: «В літо 603-є місяця декаврія 2 дня преставився благочестивий князь Александер, воєвода Волинський, син благовірного князя Костянтена ... Смерть князя Олександра тяжко вдарила й Острізьку академію, і хтось з її учителів написав Плач, який і був видрукований в Острозі під назвою «Лямент дому княжат Острозьких над зошлим з того світа ясне освещеним

князатем Александром Константиновичом, князатем Острозьким». У цьому Плачі покійний князь навчає «позоставили дітей, і дає свій заповіт» [11, с. 68–70]. Князь Олександр був вірний православ'ю на відміну від інших нащадків цього роду. На нього батько покладав великі надії, котрим не судилося здійснитися через передчасну смерть сина. Імовірно, княжича отруїли єзуїти, що стало величезною трагедією для його родини. Як стверджує митрополит Іларіон, «смерть князя Олександера тяжко вдарила всю Україну... Старому Костянтиніві було вже 76 літ, а надія всієї Православної церкви зайшла... І о. Наливайко писав, що Олександрова смерть «велій плач і жалость отцю і чадом (дітям) оставив, найпаче же християніном... Всі бо бяху чающе (чекали) помощ тим улучити в бідах і гоненіях, одержащих Христову Церков»» [11, с. 68].

Точна дата видання твору залишається непідтвердженою. Як указано у каталозі стародруків, виданих в Україні, котрий упорядкували Я. Запаско та Я Ісаєвич, «вказана на титульному аркуші дата 2 грудня 1603 р. – це не день видання, а дата смерті Олександра Острозького. Ймовірно, «Лямент» опубліковано у зв'язку з його похороном – 2 лютого 1604 р.». Також вони зазначають, що видавці публікації «Українська поезія» висловлюють обґрунтоване припущення, що автором був Дем'ян Наливайко [14, с. 33], Михайло Грушевський, однак, припускає, що це міг бути колективний твір острозького гуртка, який культивував віршування як необхідну прикмету книжної культури [4, с. 496]. Це твердження виглядає сумнівним, адже стилістика твору витримана в одному дусі – найімовірніше, твір мав одного автора. О. Соболевський зауважує, що автором «Ляменту», найімовірніше, був хтось з учителів острозької школи. Дослідник Ф. Максименко переконаний, що твір був виданий у Дермані. Якщо це так, то ймовірність того, що автором «Ляменту» є Даміан Наливайко, зростає [6].

Твір неодноразово привертав увагу дослідників. Так, О. Астафєв зазначає: «Творові властива специфічна семантично-сюжетна композиція, насичена емоційно-напруженими жалями та ляментациями з різними стилістичними фігурами та тропами («не освітиться голови твоєї волос», «очі мої не втішаться», «свіча всіх потіх моїх навіки згасла» тощо) та особливим протяжним мелосом. Та все ж цей твір, як і інші фрагменти поеми, доволі метафізичний» [1]. Барокова література прагне досягнути таємниці людського буття, Божого провидіння, тож і твори перейняті релігійним пафосом. Це, щоправда, вже не києворуський аскетизм, а намагання досягнути духовні істини на новому рівні.

У зв'язку популярного у добу бароко жанру лементу з народними голосіннями і думами наголошує у своєму дослідженні і Г. Мартинюк: «На це вказує і речитативна форма їх виконання – у вигляді протяжного наспівного примовляння, що робить їх легкими для імпровізування, і зв'язок із поховальним обрядом та магічними діями, що його супроводжують, і належність до жіночого репертуару, й особливо – наявність у текстах сталих формул-кліше та первісної символіки» [10, с. 39–40]. Постійні повтори роблять лемент чи не найкращим засобом хвилювати і впливати на читацьку свідомість, що цілком відповідає бароковій

естетиці. Людина і в тексті, і поза ним здатна переживати жах, відчай і водночас через сльози та каяття прийти до катарсису, який очищує й утішає. Такий твір у своєму впливі на людину міг стати в один ряд як із сакральними жанрами – проповіддю, молитвою, так і зі світськими – музикою чи драматичними творами. Найчастіше автори таких творів ушановували представників князівських родів, яких наділяли ідеальними рисами.

У своїй роботі І. Мельничук звертає увагу на танатологічні мотиви твору. «Мистецтво вмирання» ґрунтується на уявленні про довгочасність і короткочасність людського життя на «цьому світі», яке передує вічному існуванню душі на «тому світі»; на переконанні в облудності «цього світу» і статечності «того світу», у тому, що земне життя є випробовуванням справжньої цінності людської душі» [5]. Тож людина має прагнути зробити якомога більшу кількість «добрих діл» – доказів істинної цінності своєї душі, спокутувавши якнайбільше своїх «гріхів».

Важливо зазначити, що саме ідея добрих справ, а не візантійського аскетизму, що його пропагував І. Вишенський у своїх посланнях, у творчості Даміана Наливайка набула остаточної довершеності і стала показником «цінності» людського життя на землі. На думку І. та В. Огородників, «у своїх виступах проти унії він спирався на давньоруську православну традицію, переломлену через певні впливи західноєвропейських реформаційних віянь. Сенс людського буття і призначення людини Д. Наливайко вбачав не у відході від дійсності, а в активній діяльності, спрямованій на захист свого народу, відродження і розвиток його мови, культури. Це проявлялося не тільки в уславленні ним видатних осіб, що мало відбиток у вірші на герб К. Острозького, а й в особистій активній діяльності самого Д. Наливайка» [12, с. 133]. Варто зазначити, що Наливайко обстоював філософську концепцію, що сформувалася в останнє десятиліття XVI ст. і була зорієнтована на відновлення, осмислення та актуалізацію української духовної традиції

Власне барокові риси зустрічаємо вже у назві. Вона подає не лише жанр і тему твору, а й повне ім'я покійного, вказує на його благородне походження і зазначає його посаду, тобто статус у суспільстві. Саме довгі й вичерпні назви є прикметною рисою барокових творів. Так читач відразу розуміє, про що йтиметься у тексті.

Уже на початку твору зустрічаємо бароковий образ життя як вогника свічки під холодним подихом вітру. «Людина померла – отже, свічка згасла, це життя осяювало своїм світлом буття тих, хто знаходився поруч: «Жадная година, бы теж найсвѣтлѣйшая, не здасть ми ся быти ясна, /юж бовѣм свѣча всѣх потѣх моих на вѣки згасла». Власне, образ життя як свічі проходить через увесь твір, як й ідея смерті.

Не вказано, однак, хто є наратором цього вступу, усі інші частини (за винятком останньої) є словами небіжчика до певних адресатів. Навряд чи цей вступ – монолог дружини. Імовірно, голосить і сумує сама Україна. На це принаймні наштовхують рядки:

«За нещаслившую себе на свѣтѣ надъ инших маю,
и жадное вдовы в таком жалю не знаю,
Которая бы разом оплаковала и свое вдовство,
и дѣток своих малых жалостное сиротство.» [літопис]
Сподіватися залишається тільки на Божу милість:

«Леч, иж бог вдовам обронцею, а сиротам отцем кажет себе звати,
позволила себе въ оборону, а дѣтки въ опеку ему офѣровати» [літопис]

Тож саме у творі Наливайка вперше зустрічаємо образ Матері-України, яка оплакує власних дітей. Саме його використав згодом інший вихованець Острозького літературного гуртка Мелетій Смотрицький у своєму «Треносі» (1610).

Далі небіжчик звертається до дружини, католички Анни Костчанки. Імовірно, саме за її намовлянням отруїли князя, що нерідко траплялося у той час. Літературознавець О. Астаф'єв, покликаючись на польського історика Єрлича, зазначає: «... Князь О. Острозький разом із батьком брав участь у боротьбі проти експансії католицизму в Україну, очолював світське коло Брестського антикатолицького собору 1596 року, виступав на сеймах як поборник православ'я, він готувався очолити антикатолицький табір православних феодалів Речі Посполитої, і, можливо, саме це стало причиною його загадкової смерті від отруєння» [1, с. 11]. Автор, очевидно, здогадувався про це, про що свідчать заклики «тішся», «утішся», звернуті до овдової дружини.

У зверненні до друзів прикметним є вибачення за можливі кривди:

Еслим то учинил умыслѣне цили за данем причины,
нехай же тую вину не я отношу, але кто иный.

бо гнѣв держати и вам то самым нѣчого не поможет [6].

Цілком бароковою є ідея про всевладну й неунікнущу Божу волю: це не я вчинив, а хтось інший поза моєю волею, тому й вина ця не є моєю. Прогресивною є і така філософська істина:

«А подобно жаден не может догодити всѣх людѣй воли,
бы теж хотѣл быти и добрым и злым к воли [6].

У цих словах відчувається скоріше реформаційний протестантизм нового часу, а не середньовічний аскетизм.

Бароковим змістом насичена і така мовна партія погребальної декламації – «От отца до сынов». Саме ця частина має виразно публіцистичний, навіть агітаційний характер. Автор прагне вплинути на суспільну свідомість, переслідує не лише художні, а й ідеологічні цілі. Так лямент (плач) перетворюється на програмовий документ, керівництво до дії.

Покійник закликає синів вірно служити Речі Посполитій, маючи за приклад батька, образ якого ідеалізований і наділений праведними рисами. «У творах, присвячених державним діячам (Олександру Острозькому, Григорію Желиборському), саме земні справи особи та вищі цілі на благо вітчизни надають сенсу земному існуванню та забезпечують буття після смерті» [10, с. 87]. Навряд чи можна говорити про розмежування у свідомості Наливайка понять «Україна»

(«Русь») і «Річ Посполита». У творі князь Олександр Острозький постає вірним громадянином своєї держави.

Прикметним є образ смерті як сну:
бом, власне, якъ презъ сон был,
который приносить спане [літопис].

Тобто це лише тимчасовий стан, що мине. Ідея вічного повернення виразно виражена у завершальних рядках цього фрагмента.

Звертає на себе увагу й страшний і непривабливий образ «пащеки тоє смерти». Д. Чижевський, аналізуючи поетику барокових творів у розвідці «Поза межами краси», зазначає: «Зовсім далеко від якої-будь краси заводить нас закохання бароко в зображення страхіть, жорстокості, трупів, смерті тощо. Сам час сприяв цьому напряму виходу поза межі краси в мистецтві. Сам час підготував наочний матеріал для таких зображень, бо саме сімнадцятий вік належав до епох, що відкрили Європу руїнами та трупом. І Україна належала до тих країн, що в них спустошення були найбільші!» [16, с. 379]. В українській літературі ця тенденція не набула поширення, щось подібне зустрічаємо хіба в апокаліптичних картинах епіграм ігумена Віталія.

Увиразнює настанови барокова антитеза розкоші і гіркоти
Бо которая роскош тутъ на свѣтѣ челоуѣку смакует,
тая ся по смерти в горкость прикрую опакует [6].

Вірність батьківській вірі є запорукою збереження і продовження слави князівського роду. На думку автора, зрадити віру означає втратити всі надбання предків, а отже, занедбати не лише статки, а й повагу та здоров'я. Наївними виявилися ці сподівання. Як відомо, жоден із нащадків не продовжив справи батька, а донька Анна-Алоїза Ходкевич 1636 р. перехрестила у католицизм його останки і перенесла їх до костелу.

Саме незмінність віри забезпечить вічне життя і небіжчикові, що чітко висловлюють останні рядки звернення:

Леч, абы презъ сталость вѣры ваших княжацких станов
дом наш и я з ним доброю славою зъ мертвых повстанув.
Так знаходить продовження ідея вічного повернення,
циклічності людського буття.

У розділі «До всѣх посполите» Олександр як відповідальний руський князь звертається до громади, заспокоюючи, що він же лишив по собі нащадків:

вам по собѣ подобных собѣ чтыри лѣторостьки,
с корене дому моего, с тѣла и крѣве моеє выростки.
Тые о мнѣ посвѣдчати будутъ, жем колись на свѣтѣ был,
мало на нюм побывавши, врыхлѣм его и позбыл [6].

У своєму зверненні князь просить «вшелякого стану чолоуѣк, прошу, нехай мя не забудет». Ця нескромна турбота про власну пам'ять після смерті різко контрастує з ідейним змістом попередньої літературної доби.

Наступний уривок «О том, по ком тот ламент» починається як панегірик покійному, потім же від свого імені говорить сам князь Олександр. Християнською покорою і смиренням перейнято рядки:

Смерть бовѢм кождому з нас долг єсть, а не неволя,
не припадок страфунку, леч божая воля [6].

Смерть мислиться як природний стан речей, проти якого людина є безсилою. «Мотив невідворотності смерті сполучається з іншим топосом – про необхідність наповнення сенсу життя християнськими цінностями [10, с. 87]. Українське бароко залишалося наскрізь релігійним, особливо в осмисленні метафізики людського буття.

На думку І. Мельничук, «найбільш барочно експресивними видаються два останні поетичні уривки декламації (про того, за ким лямент, та звертання Януша до брата)» [5]. Саме остання частина найбільше наповнена художнім вимислом.

Наратором уривку є не небіжчик, а князь Януш. Тут звертає увагу на себе не лише згадка про смерть як невідворотний фатум, а й образ кривавого серця, що вражає читача і слухача.

Кривавое сердце

такими ж слезами плакати ми кажет,
а снать отъ того болю аж до смерти не уляжет.

Що ж я, жалостный, в раненом серци за розмову знайду [6].

«Як відомо, у біблійній антропології виокремлюється як мінімум три атрибути, через які людина виявляє себе у світі – це дух, душа, тіло. Ці три сфери буття людини злиті воедино, і об'єднуючим первнем постає саме серце. І дух, і душа, і тіло знаходять у серці своє відображення, у серці відбувається взаємозв'язок, синтез, єднання часом абсолютно протилежних елементів, таких як душа і тіло». [5] Так автор посилює трагічність смерті Олександра Острозького.

Цікавим є також порівняння людини з кротом:

В бѢдах уродилемся,
с которых иле кротъ выбрѣнути хочу,
и нѢкгда не могу, подобно ся в них скончу [6].

Людина грішна і приречена терпіти постійну муку. У цих рядках відчувається бароковий фаталізм.

Лише серце відчувало нещастя. «Вже у авторів XVII ст. М. Смотрицького, К. Саковича С. Зиморовича, С. Симоніда надзвичайно загострюється мотив «скорботи серця». Він наділяється значенням не тільки художньої норми, а й набуває характеру закономірності, глибоко емоційної реакції ліричного «я» на оточуючу реальність. Формула «Хай утішеться серце, хоч смутку багато» (Симонід) стає дуже поширеною і популярною серед поетів. Саме ж повноцінне існування виявляється неможливим без «серця» [9]. Тож і серцю Януша нелегко сприймати такі новини.

Відверту фікцію і барокову гру маємо в останніх рядках твору. Динаміку змін відображено у зізнанні Януша:

Учинивши бовѢм з вѢку моего всего день єдин,
в котором мѢлем только перемѢн
Споранку бовѢм вѢку моего ламент чинилем по брату,
в полудню по малжонцѢ своей, розумѢючи, же то юж рату
Остатнюю отдалем по своих милых пріятелех смерти... [6]

Зранку він змушений сумувати за покійним братом, а після обіду – за своєю дружиною, віддаючи найрідніших смерті. Як відомо, князь Януш не був одружений і помер бездітним. Автор удається до містифікації, аби вразити ще сильніше реципієнтів твору. У такому разі це перший приклад використання вимислу у бароковому творі, що стане звичною практикою для українських авторів (згадати хоча б так званий «літопис Самійла Зорки» у літописі Самійла Величка) [8, с. 287].

Таким чином, «Лемент дому княжат Острозьких» Дем'яна Наливайка насичений бароковою поетикою. Це стосується як ідейного складника (сприйняття смерті як невідворотного фатуму), так і образної структури (свічка як символ людського життя, криваве серце та ін.). А наприкінці твору автор удається до містифікації, вкладаючи в уста князя Януша слова смутку за власною дружиною. Усе це робить твір перлиною української барокової літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астаф'єв О. Еволюція форм ідентичності в текстах Д. Наливайка. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. № 1(28). С. 6–10.
2. Бойко М. Острозька та Дерманська друкарні. Блумінгтон : Т-во «Волинь» в Торонто, 1980. 152 с.
3. Возняк М.С. Історія української літератури : у 2-х кн. : навчальне видання. Вид. 2-е, перероб. Львів : Світ, 1992. Кн. 1.
4. Грушевський М.С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / ред. П.С. Сохань. Київ : Наук. думка, 1995. Т. 6. 667 с.
5. Мельничук І.В. «Лемент дому княжат острозьких» у контексті танатологічного дискурсу української барокової поезії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. Вип. 54. С. 205–208. URL: https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2609/1/liament_domu.pdf
6. Ізборник: сайт. URL: <http://litopys.org.ua/ukrpoeetry/anto17.htm>
7. Енциклопедія історії України: Додатковий том. Кн. 1: А–Я. Київ : Наукова думка, 2021. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=наливайко>
8. Ісіченко І., Архиепископ. Історія української літератури: епоха бароко (XVII–XVIII ст.). Львів : Святогорець, 2011.
9. Леп'явко С. Козацькі війни кінця 16 ст. в Україні. Чернігів : Сівер. думка, 1996. 288 с. ; Львів : Святогорець, 2011.
10. Лімборський І. Становлення художнього сентименталізму в українській літературі XVII–XVIII ст. *Питання літературознавства*. 1997. Вип. 4(61). С. 45–52.
11. Мартинюк Г.В. Лементи в українській бароковій літературі : дис. ... канд. філол. наук (доктора філософії) : 10.01.01. Київ, 2021.
12. Митр Іларіон. Князь Костянтин Острозький і його культурна праця. Вінніпег : Коштом Укр. православ. громади в Кенорі ; Онтаріо, 1958. 216 с.

13. Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій : навчальний посібник. Київ : Знання КОО, 1999. 543 с.
14. Острозька академія XVI–XVII століття. Енциклопедія. Острог : Острозька академія, 2011. 512 с.
15. Запаско Я.П., Ісаєвич Я.Д. Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні. Львів : Вища школа, 1981. 136 с.
16. Чайковський А.Я. Сагайдачний: історичний роман у трьох книгах. Київ : Дніпро, 1989.
17. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ : Оріє, 1992. 230 с.
18. Шевчук С.Г. Смотрицький як представник релігійно-культурного руху на українських землях в кінці XVI ст. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39252/2005_33_11.pdf?sequence=1

REFERENCES

1. stafiev, O. (2018). *Evolutsiia form identychnosti v tekstakh D. Nalyvaika* [The evolution of forms of identity in D. Nalyvaiko's texts]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, (1(28)).
2. Boiko, M. (1980). *Ostrozka ta Dermanska drukarni* [Ostroh and Derman printing houses]. Bloomington: T-vo «Volyn» v Toronto.
3. Vozniak, M.S. (1992). *Istoriia ukrainskoi literatury* [History of Ukrainian literature] (2nd ed., Vol. 1). Lviv: Svit.
4. Hrushevskyyi, M.S. (1995). *Istoriia Ukrainy-Rusy: v 11 t., 12 kn. T. 6: Zhyttia ekonomichne, kulturne, natsionalne XIV–XVII vikiv* [History of Ukraine-Rus: Vol. 6. Economic, cultural and national life of the 14th–17th centuries]. Kyiv: Naukova dumka.
5. Melnychuk, I.V. (2015). «*Liament domu kniazhat Ostrozkykh*» v konteksti tanatologichnoho dyskursu ukrainskoi barokovoi poezii [«Lament of the Princes of Ostroh House» in the context of thanatological discourse of Ukrainian baroque poetry]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Filologichna»*, (54), 205–208. Retrieved from https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2609/1/liament_domu.pdf
6. *Izbornyk* [Izbornyk website]. (n.d.). Retrieved from <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto17.htm>
7. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Dodatkovyi tom. Kn. 1: A–Ya* [Encyclopedia of the History of Ukraine: Supplementary Volume. Book 1: A–Z]. (2021). Kyiv: Naukova dumka. Retrieved from <http://www.history.org.ua/?termin=наливайко>
8. Isichenko, I. (2011). *Istoriia ukrainskoi literatury: epokha Baroko (XVII–XVIII stolittia)* [History of Ukrainian literature: The Baroque era (17th–18th centuries)]. Lviv: Sviatohorets.
9. Lepiavko, S. (1996). *Kozatski viiny kintsia XVI st. v Ukraini* [Cossack wars of the late 16th century in Ukraine]. Chernihiv: Siverska dumka.

10. Limborskyi, I. (1997). *Stanovlennia khudozhnoho sentymentalizmu v ukrainskii literaturi XVII–XVIII storich* [Formation of artistic sentimentalism in Ukrainian literature of the 17th–18th centuries]. *Pytannia literaturoznavstva*, (4(61)), 45–52.
11. Martyniuk, H.V. (2021). *Liaments v ukrainskii barokovii literaturi* [Laments in Ukrainian Baroque literature] (Doctoral dissertation, Volynskiy natsionalnyi universytet im. Lesi Ukrainky; Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy). Kyiv.
12. Mytr, Ilarion. (1958). *Kniaz Kostiantyn Ostrozkyi i yoho kulturna pratsia* [Prince Konstantyn Ostrozky and his cultural work]. Winnipeg: Ukrainska Pravoslavna Hromada v Kenori.
13. Ohorodnyk, I.V., & Ohorodnyk, V.V. (1999). *Istoriia filosofskoi dumky v Ukraini: Kurs leksii* [History of philosophical thought in Ukraine: Lecture course]. Kyiv: Vyshcha shkola, T-vo «Znannia».
14. *Ostrozka akademiia XVI–XVII stolittia: Entsyklopediia* [Ostroh Academy of the 16th–17th centuries: Encyclopedia]. (2011). Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia».
15. Zapasko, Ya.P., & Isaievych, Ya.D. (1981). *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: Kataloh starodrukiv, vydanykh na Ukraini* [Monuments of book art: Catalogue of old prints published in Ukraine]. Lviv: Vyshcha shkola.
16. Chaikovskiy, A.Ya. (1989). *Sahaidachnyi: Istorychnyi roman u trokh knyzhakh* [Sahaidachnyi: A historical novel in three books]. Kyiv: Dnipro.
17. Chyzhevskiy, D. (1992). *Narysy z istorii filosofii na Ukraini* [Essays on the history of philosophy in Ukraine]. Kyiv: Orii, UKSP «Kobza».
18. Shevchuk, S.H. (2005). *Smotrytskyi yak predstavnyk relihiino-kulturnoho rukhu na ukrainskykh zemliakh v kintsi XVI st.* [Smotrytsky as a representative of the religious and cultural movement in the Ukrainian lands at the end of the 16th century]. Retrieved from http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39252/2005_33_11.pdf

Стаття надійшла: 29.09.2025

Прийнято: 16.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

МОВНА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ПОНЯТІЙНОГО СКЛАДНИКА КОНЦЕПТУ FRIEDEN У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Тетяна СЕМЕНЮК

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри німецької філології

Волинського національного університету імені Лесі Українки

просп. Волі, 13, м. Луцьк

ORCID: 0000-0001-6832-0551

faltan@ukr.net

Анастасія МОРОЗ

здобувачка вищої освіти

Волинського національного університету імені Лесі Українки

просп. Волі, 13, м. Луцьк

nastymoroz005@gmail.com

У статті розглядається понятійний складник концепту FRIEDEN у межах когнітивної лінгвістики. Актуальність теми зумовлюється тим, що концепт FRIEDEN має величезне значення для німецькомовної культури, оскільки він відображає досвід історичних катастроф, суспільних трансформацій і пошуків гармонійного співіснування. Мир у німецькій лінгвокультурі постає не лише як юридично закріплений стан, а й як символ духовної злагоди, внутрішньої безпеки та культурної стабільності. Саме тому вивчення його семантичної структури у словникових джерелах є необхідним кроком для подальшого комплексного аналізу. У дослідженні використано дефініційний метод, що дав змогу зіставити дані сучасних німецьких тлумачних словників (Duden, DWDS, Verben, PONS). Результати аналізу показали, що ядро концепту формують значення, пов'язані з офіційно зафіксованим миром і договірними угодами, які мають політико-правовий характер. Водночас у словниках виразно окреслюються семи, що належать до стану гармонійного співіснування, суспільної згоди й узгодженості інтересів. До периферії потрапляють значення, які хоч і менш поширені, проте демонструють додаткові смислові нашарування: відсутність війни та насильства, а також духовний вимір миру, пов'язаний із релігійним досвідом і відчуттям захищеності у вищій силі. Отримані результати підтвердили багатовимірність концепту FRIEDEN, який поєднує юридичні, політичні, соціальні й релігійно-ціннісні аспекти. Це дає змогу розглядати його не лише як мовну одиницю, що позначає відсутність конфлікту, а й як культурний маркер, який відображає глибинні уявлення німецького суспільства про справедливість, стабільність та безпеку. Перспективним

напрямом подальших досліджень є вивчення образного й аксіологічного складників концепту FRIEDEN у німецькомовному публіцистичному дискурсі, де він набуває нових смислових акцентів у зв'язку з актуальними політичними подіями.

Ключові слова: *концепт, когнітивна лінгвістика, FRIEDEN, дефініційний аналіз, семантичне ядро, периферія.*

LINGUISTIC OBJECTIVATION OF THE NOTIONAL COMPONENT OF THE CONCEPT FRIEDEN IN MODERN GERMAN

Tetiana SEMENIUK

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of German Philology
Lesya Ukrainka Volyn National University
13 Voli ave., Lutsk
ORCID: 0000-0001-6832-0551
faltan@ukr.net*

Anastasiia MOROZ

*Higher Education Student
Lesya Ukrainka Volyn National University
13 Voli ave., Lutsk
nastymoroz05@gmail.com*

The article focuses on the conceptual component of the notion FRIEDEN within the framework of cognitive linguistics. The relevance of the study is explained by the fact that the idea of peace has always played a crucial role in German linguoculture, reflecting historical experience, collective memory, and cultural values. In German, FRIEDEN does not simply denote the absence of war or open conflict; it functions as a key cultural symbol, carrying legal, political, social, and spiritual meanings. For this reason, the definitional analysis of its lexical representation in dictionaries becomes an important step towards a broader cognitive and cultural investigation. The methodological basis of the research is the definitional method, which enabled the comparison of dictionary entries from Duden, DWDS, Verben, and PONS. The analysis revealed that the core of the concept consists of meanings associated with a legally secured state of peace, official agreements, and the idea of harmonious coexistence. At the same time, the periphery of the concept is represented by less frequent but significant semantic components, such as the absence of violence and armed conflict, as well as a religious dimension of peace connected with spiritual security and trust in divine protection. The results confirm that FRIEDEN is a multidimensional cognitive construct. It integrates political and juridical aspects with cultural, social, and axiological layers, which distinguishes it from closely related notions like RUHE («calm») or SICHERHEIT («security»). The study demonstrates that peace in German linguoculture should be interpreted not only

as a condition of political order but also as a culturally loaded phenomenon, deeply embedded in values, ethical orientations, and collective identity. Future research may concentrate on the figurative and axiological components of FRIEDEN in German publicistic discourse, where the concept undergoes constant semantic shifts under the influence of current political and social events.

Key words: concept, cognitive linguistics, FRIEDEN, definitional analysis, semantic core, periphery.

Постановка проблеми. Сьогодні, коли світ переживає численні конфлікти та напруження між державами, особливо важливим стає розуміння поняття «МИР». Мир трактують по-різному: для одних аналізоване поняття відображає відсутність війни, для інших – це дещо інший спектр відносин між людьми та державами. Те, як різні народи розуміють мир, залежить від їхньої історії, культури та мови. Концепт МИР, німецькою мовою – FRIEDEN набуває особливої актуальності сьогодні, коли міжнародні конфлікти змушують людство замислитися над цінністю гармонійного співіснування.

Актуальність теми визначається тим, що концепт FRIEDEN посідає центральне місце в сучасному німецькому суспільстві й культурі, відображаючи не лише політичні та юридичні уявлення, а й соціальні, аксіологічні та духовні смисли. Дослідження понятійного складника концепту FRIEDEN дає змогу глибше зрозуміти специфіку німецької мовної картини світу, а також виявити особливості формування ціннісних орієнтирів, які визначають культурну ідентичність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема концепту як об'єкта когнітивної лінгвістики вже неодноразово ставала предметом уваги українських і зарубіжних науковців. У працях Т. Косменди, Л. Пасик, А. Приходька, О. Селіванової, Т. Семенюк [2; 5; 6; 9; 10] аналізуються структура концепту та його багатовимірність. У світовій науці цінними є дослідження Дж. Лакоффа, Р. Ленгакера, М. Бірвіша, В. Кляйна, де підкреслюється культурна та аксіологічна специфіка концептів. Попри наявність цих напрацювань понятійний складник концепту FRIEDEN у німецькій лінгвокультурі досліджено фрагментарно, що й зумовлює необхідність його глибшого аналізу.

Метою роботи є виявлення понятійного складника концепту FRIEDEN шляхом аналізу його дефініційних характеристик та визначення диференційних сем, які формують його семантичне ядро та відрізняють від інших споріднених концептів німецької мови. **Об'єктом** дослідження є концепт FRIEDEN у німецькій лінгвокультурі. **Предмет** дослідження становлять дефініційні характеристики концепту FRIEDEN.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом останніх десятиліть у межах сучасного мовознавства спостерігається помітне зростання інтересу до поглибленого вивчення взаємозв'язку між мовою і мисленням. Ця закономірність призвела до швидкого розвитку когнітивної лінгвістики, яка розглядає мову не просто як систему знаків, а передусім як засіб відображення та структурування знань.

Ключовим поняттям цього дослідницького напрямку став концепт, який виступає специфічним ментальним відображенням людського досвіду і бере активну участь у процесах сприйняття, обробки та передачі інформації. Концепт не обмежується виключно лінгвістичними рамками. Його розуміють як складне когнітивне явище, за допомогою якого людина осмислює навколишню дійсність, систематизує здобуті знання та інтегрує їх у власну концептуальну картину світу [5, с. 240]. О. Селіванова характеризує концепт як структурно організовану інформаційну одиницю людської свідомості. Ця структура функціонує як спеціально організована одиниця когнітивної пам'яті. Вона неодмінно містить у своєму складі як мовні (вербальні), так і позамовні (невербальні) компоненти і формується у процесі безперервної взаємодії свідомих та несвідомих психічних процесів. У цьому теоретичному формулюванні акцент чітко зміщується на внутрішню архітектуру та структурну організацію концепту: це не статичне сховище даних, а динамічна система. У ній поєднуються знання, образи, емоції, стандарти, сценарії. Залежно від контексту активуються різні частини цієї системи. В офіційному дискурсі – одні, у побутовому – інші. По суті, це гнучка мережа, що підлаштовується під комунікативні потреби [9, с. 716].

Варто зазначити взаємозв'язок концепту з культурою, ураховуючи таку тісну взаємодію, концепт можна трактувати як «культурно детерміновану одиницю психічних і ментальних ресурсів свідомості людини, яка відображає зміст здобутих знань, досвіду, а також цінностей, сформованих індивідом у процесі пізнання світу» [10, с. 10–11]. Це формулювання акцентує на тому, що концепт не лише структурує знання, а й відображає систему цінностей, культурні коди та ментальні ресурси спільноти.

А. Приходько здійснює важливе теоретичне розрізнення, виокремлюючи вузьке та широке тлумачення концепту. Вузьке тлумачення концепту визначається як основна ідея, яка закріпилася в мові, тобто це те головне значення, яке всі знають і з яким погоджуються. Це значення – його основа, яку можна знайти в словнику. Широке тлумачення концепту охоплює складний комплекс конотативних і асоціативних нашарувань, які накладаються на базове лексичне значення. Цей рівень забезпечує динамічність смислового наповнення, його культурну варіативність і здатність до семантичної трансформації відповідно до соціокультурних змін [6]. Наприклад, слово «дім» у вузькому сенсі – це просто будівля для проживання, а в широкому – це тепло, безпека, сімейні спогади, затишок або, навпаки, для когось – в'язниця чи джерело стресу.

Альтернативний погляд на концепт представляє Т. Космеда, яка розглядає його як «концентрат культурно-національної інформації та носій ціннісних кодів спільноти». У цьому підході особливо виразно видно, чому концепти тієї самої «номінальної» теми (наприклад, «мир») набувають різної ваги та конфігурації в різних культурах. На рівні лексеми ми бачимо близькі відповідники, але на рівні концептуального змісту – іншу історію символів, травм, етичних орієнтирів, дискурсивних практик [2, с. 349]. Саме цей культурно-ціннісний «складник»

пояснює різні очікування, коли одна й та сама назва включається в політичний чи медійний контекст.

Для правильного розуміння природи концепту важливо відрізнити його від поняття [13]. Поняття в традиційному логічному розумінні являє собою сукупність найважливіших ознак, які дають змогу віднести предмет або явище до певної категорії. Воно має чіткі межі, прагне точності і не змінюється залежно від контексту. Концепт же є набагато складнішим утворенням: хоча він і містить понятійну основу, але виходить далеко за її рамки. До структури концепту належать різноманітні образи (метафори, символи, типові ситуації), емоційні забарвлення, оцінні судження, історичні та культурні асоціації. Можна провести таке порівняння: якщо поняття нагадує «скелет», то концепт схожий на живий «організм» зі складною системою зв'язків, де асоціації циркулюють як кров, а цінності функціонують як нервові імпульси [5, с. 240]. Саме через таку складність дослідження концептів потребує комплексних підходів, здатних охопити як стабільні (дефініційні), так і мінливі (асоціативно-ціннісні) елементи.

О. Селіванова наголошує на ядерній структурі концепту. У центрі (ядрі) знаходиться те, що всі розуміють однаково – основні значення слова, які можна знайти в словнику. Це стабільна частина, яка не змінюється в різних ситуаціях і містить логічну, фактичну інформацію про предмет чи явище. На периферії розміщено те, що може бути різним у різних людей: особисті спогади, емоції, додаткові асоціації, культурні особливості. Ця частина рухлива й залежить від життєвого досвіду кожної людини. До периферії також належать образні уявлення та емоційні оцінки, які можуть змінюватися залежно від ситуації або настрою.

А. Приходько пропонує подивитися на концепт як на три обов'язкові складові частини, які працюють разом: 1) понятійна частина – те, що означає слово, його основне значення, яке можна пояснити логічно та знайти в словниках; 2) образна частина – картинки, метафори та асоціації, які виникають у голові, коли чуємо це слово. Ці образи закріплені в нашій свідомості через культуру та досвід; 3) ціннісна частина – те, наскільки важливим, позитивним чи негативним ми вважаємо це поняття, як воно пов'язане з нашими моральними уявленнями та історією мови. Ця частина показує місце концепту в системі цінностей народу [7, с. 331].

У лінгвістичному дослідженні понятійний компонент займає особливе місце, оскільки найбезпосередніше пов'язаний із мовним утіленням концепту. Саме він може бути найоб'єктивніше вивчений через аналіз словникових дефініцій, які фіксують те, як мовна спільнота усвідомлює й вербалізує ключові ознаки концепту. Тому дослідження понятійного складника через словникові тлумачення стає необхідною основою для подальшого комплексного аналізу концептуальної структури.

Зосередимося тепер на вивченні понятійного складника концепту FRIEDEN. Щоб його дослідити, ми проаналізували визначення лексеми «Frieden» у різних німецьких словниках. Аналізуючи словникові визначення, ми можемо визначити головний зміст понятійного складника концепту.

FRIEDEN, який відобразився у значенні імені концепту FRIEDEN – іменника Frieden.

За допомогою дефініцій аналізованої лексеми у чотирьох тлумачних німецьких словниках (Duden, DWDS, Verben та PONS) ми отримали кілька узагальнених значень аналізованого концепту, які становлять його денотат (табл. 1).

Tabelle 1

Dedefinitionsanalyse des Konzepts FRIEDEN

	Duden	DWDS	Verben	PONS
Vertraglich gesicherter Zustand	+	+	+	+
Friedensvertrag	+	+	+	+
Zustand der Eintracht, der Harmonie	+	+	+	+
Abwesenheit von Krieg und Gewalt	–	+	+	+
Geborgenheit in Gott	+	–	–	–

Основним значенням іменника Frieden, який актуалізує концепт FRIEDEN, є ті значення, що зустрічаються в усіх словникових статтях. У нашому випадку це:

1. «*Vertraglich gesicherter Zustand des inner- oder zwischenstaatlichen Zusammenlebens in Ruhe und Sicherheit*» (юридично закріплений стан внутрішньодержавного або міжнародного співіснування у спокої та безпеці).

2. «*Friedensvertrag*» (мирний договір).

3. «*Zustand der Eintracht, der Harmonie*» (стан злагоди, гармонії).

Менш уживані значення зараховуємо до периферії. Так, нами виділено кілька периферій на основі критерію частотності значень у словниках:

Периферія 1 (3 словники) містить одне значення:

1. Лексема Frieden – відсутність війни чи насильства: «*Abwesenheit von Krieg und Gewalt*» (DWDS), «*Keine Gewalt oder Streit*» (Verben), «*Fehlen von Auseinandersetzungen*» (PONS).

Периферія 2 (1 словник) містить одне значення:

1. Лексема Frieden – релігійний аспект миру, відчуття захищеності в Бозі: «*Gefühl der Geborgenheit in Gott*» (Duden).

На основі дефініційного аналізу виділяємо ключові диференційні семи, які притаманні концепту FRIEDEN і відрізняють його від інших концептів німецької мови:

1. **Офіційна врегульованість відносин** – ця сема належить до ядра концепту, наявна в усіх чотирьох словниках і вказує на те, що лексема FRIEDEN – це не просто відсутність конфлікту, а правовий стан, закріплений договорами та міжнародним правом: «*vertraglich gesicherter Zustand*» (Duden), «*Zustand ungestörter Beziehungen zwischen Staaten*» (DWDS), «*völkerrechtlich geregelter Zustand*» (Verben), «*Zustand ohne Krieg zwischen Staaten*» (PONS).

2. **Договірна фіксація** – ця сема також належить до ядра, усі проаналізовані словники вказують на лексему FRIEDEN як на договір: «*Friedensvertrag*» (Duden), «*Vertrag, der einen Krieg beendet*» (DWDS), «*Vertrag zur Beendigung eines Krieges*» (Verben), «*Vertrag nach Kriegsende*» (PONS).

3. **Гармонійне співіснування** – ядерна сема, усі словники фіксують у концепті FRIEDEN компонент гармонії та злагоди: «Zustand der Eintracht, der Harmonie» (Duden), «Zustand der Harmonie, des Einvernehmens» (DWDS), «Innere Ruhe, Eintracht» (Verben), «Harmonisches Zusammenleben» (PONS).

4. **Відсутність збройного конфлікту** – ця сема належить до першої периферії, представлена у трьох з чотирьох словників: «Abwesenheit von Krieg und Gewalt» (DWDS), «Keine Gewalt oder Streit» (Verben), «Fehlen von Auseinandersetzungen» (PONS).

5. **Духовний вимір** – сема другої периферії, зафіксована лише у словнику Duden: «Gefühl der Geborgenheit in Gott» (відчуття захищеності в Бозі).

Дефініційний аналіз іменника Frieden дав змогу об'єднати дефініції у п'ять узагальнених тлумачень лексеми Frieden:

1. Юридично закріплений мир між державами, що ґрунтується на міжнародному праві (ядро).

2. Мирний договір як офіційна угода між сторонами (ядро).

3. Стан гармонії та злагоди в суспільстві (ядро).

4. Відсутність війни чи насильства як базова передумова миру (периферія 1).

5. Релігійний мир, духовна безпека та умиротворення (периферія 2).

Отже, понятійний складник концепту FRIEDEN можна умовно поділити на два підскладники:

1. Лексема FRIEDEN як політичний та юридично закріплений мир, що означає відсутність війни та насильства і регулюється на рівні міжнародних відносин (представлений ядерними семима «офіційна врегульованість відносин» і «договірна фіксація»).

2. Лексема FRIEDEN як стан гармонії та внутрішнього спокою, що охоплює соціальні, психологічні та релігійні аспекти (представлений ядерною семою «гармонійне співіснування» та периферійними семима «відсутність збройного конфлікту» і «духовний вимір»).

На основі словникових дефініцій виділено ключові диференційні семи, які притаманні концепту FRIEDEN і відрізняють його від інших концептів:

1. юридично закріплений стан (ядро);

2. договірна фіксація (ядро);

3. гармонійне співіснування (ядро);

4. відсутність збройного конфлікту (периферія 1);

5. духовно-релігійний вимір (периферія 2).

Ці диференційні семи, зафіксовані у словниках, формують унікальне семантичне ядро та периферію концепту FRIEDEN, що дає змогу чітко відмежувати його від інших споріднених концептів німецької лінгвокультури, таких як RUHE (спокій) та SICHERHEIT (безпека).

Висновки й перспективи подальшого дослідження. У результаті проведеного дослідження встановлено, що понятійний складник концепту FRIEDEN у німецькій лінгвокультурі має багаторівневу структуру. Його ядро становлять

значення, пов'язані з юридично закріпленим миром, договірною фіксацією та гармонійним співіснуванням. Периферію формують менш уживані, але важливі семи, зокрема «відсутність війни та насильства» та «релігійний вимір миру». Це підтверджує, що концепт FRIEDEN виходить далеко за межі логічного визначення і включає політичні, соціальні, культурні та духовні смисли. Проведений аналіз показав, що концепт FRIEDEN суттєво відрізняється від споріднених понять RUHE («спокій») та SICHERHEIT («безпека»), оскільки поєднує у собі як юридично-політичні, так і аксіологічні характеристики. Це дає змогу розглядати його не лише як мовну одиницю, а й як культурний маркер, який відображає ключові цінності німецького суспільства.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в детальному когнітивно-семантичному аналізі інших складників концепту FRIEDEN – образного та ціннісного. Їх вивчення на матеріалі сучасного публіцистичного та медійного дискурсу дасть змогу повніше розкрити когнітивну природу цього концепту, простежити його еволюцію та зрозуміти, як змінюється уявлення про мир під впливом актуальних суспільно-політичних подій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <https://1531.slovaronline.com/69097-концепт> (дата звернення: 02.08.2025).
2. Космеда Т.А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 349 с.
3. Ковалюк М.В. Актуалізація концепту language в сучасному англійськомовному публіцистичному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Чернівці, 2016. 251 с.
4. Матіш-Гнелюк І.М. Аналіз понятійного складника структури концепту FAMILY (діахронний аспект). *Закарпатські філологічні студії*. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 73–81.
5. Пасик Л.А. Об'єктивація та дискурсивна профілізація концепту PARTNERWANL/ВИБІР ПАРТНЕРА (на матеріалі німецької мови) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Луцьк, 2016. 240 с.
6. Приходько А.М. Концептологія дискурсу: апелювання концепту до дискурсів. *Англїстика та американїстика*. 2013. Вип. 10. С. 43–50.
7. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 331 с.
8. Селіванова О.О. Проблеми концептуального моделювання в сучасних мовознавчих студіях. *Лінгвістичні студії*. 2006. Вип. 2. С. 7–13.
9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
10. Семенюк Т.П. Когнітивно-семантичні та прагматичні особливості німецькомовних полікодових текстів (на матеріалі комерційної реклами) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 23 с.

11. Duden. (n.d.). Frieden. URL: <https://www.duden.de/rechtschreibung/Frieden> (дата звернення: 27.08.2025).
12. DWDS. (n.d.). Frieden. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. URL: <https://www.dwds.de/wb/Frieden> (дата звернення: 27.08.2025).
13. Frasyński, N.I. (2021). Concept, notion, meaning in their relationship and interaction. Scientific notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Journalism, 32(71)(4, part 2), 68–71. URL: <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.4-2/12> (дата звернення: 25.08.2025).
14. Merben.de. (n.d.). Frieden. URL: <https://www.verben.de/?w=Frieden> (дата звернення: 27.08.2025).
15. PONS Online-Wörterbuch. (n.d.). Frieden. URL: <https://de.pons.com/übersetzung/deutsch-englisch/Frieden> (дата звернення: 23.08.2025).

REFERENCES

1. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Concept: dictionary entry]. (n.d.). Retrieved from: <https://1531.slovaronline.com/69097-концепт> [in Ukrainian].
2. Kosmeda, T.A. (2000). Aksiolohichni aspekty prahmalingvistyky: formuvannia i rozvytok katehorii otsinky [Axiological aspects of pragmalinguistics: Formation and development of the category of evaluation]. Lviv: Ivan Franko National University Press. [in Ukrainian].
3. Kovaliuk, M.V. (2016). Aktualizatsiia kontseptu «language» v suchasnomu anhliiskomovnomu publitsystychnomu dyskursi [Actualization of the concept «language» in modern English-language publicistic discourse] (Candidate of Philological Sciences dissertation, specialty 10.02.04 – Germanic languages). Yurii Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi. 251 p. [in Ukrainian].
4. Matish-Hneliuk, I.M. (2017). Analiz poniatinoho skladnyka struktury kontseptu FAMILY (diakhronnyi aspekt) [Analysis of the notional component of the concept FAMILY (diachronic aspect)]. *Zakarpatski filolohichni studii*, 5(1), 73–81. [in Ukrainian].
5. Pasyk, L.A. (2016). Ob'iektivatsiia ta dyskursyvna profilizatsiia kontseptu PARTNERWAHL/VYBIR PARTNERA (na materialy nimetskoi movy) [Objectivation and discursive profiling of the concept PARTNERWAHL/Choice of partner (based on German)] (Candidate of Philological Sciences dissertation, specialty 10.02.04 – Germanic languages). Lesia Ukrainka Eastern European National University, Lutsk. 240 p. Retrieved from: http://phd.znu.edu.ua/page/dis/02_2016/Pasyk_dis.pdf [in Ukrainian].
6. Prykhodko, A.M. (2013). Kontseptolohiia dyskursu: apeliuvannia kontseptu do dyskursiv [Conceptology of discourse: appealing a concept to discourses]. *Anglistyka ta amerykanistyka – Anglistics and American Studies*, 10, 43–50. [in Ukrainian].
7. Prykhodko, A.M. (2008). Kontsepty i kontseptosystemy v kohnityvno-dyskursyvni paradymy lnhvistyky [Concepts and concept systems in the cognitive-discursive paradigm of linguistics]. Zaporizhzhia: Premier. [in Ukrainian].

8. Selivanova, O.O. (2006). Problemy kontseptualnoho modeliuvannia v suchasnykh movoznavchykh studiiakh [Problems of conceptual modelling in modern linguistic studies]. *Linhvistychni studii: zbirnyk naukovykh prats [Linguistic Studies]*, 2, 7–13. [in Ukrainian].
9. Selivanova, O.O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: A terminological encyclopedia]*. Poltava: Dovkillia-K. [in Ukrainian].
10. Semeniuk, T.P. (2017). Kohnityvno-semantychni ta prahmatychni osoblyvosti nimetskomovnykh polikodovykh tekstiv (na materialy komertsii noi reklamy) [Cognitive-semantic and pragmatic features of German multimodal texts (based on commercial advertising)] (Author's abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences: 10.02.04 – Germanic languages). Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia. 23 p. [in Ukrainian].
11. Duden. (n.d.). Frieden. Retrieved from <https://www.duden.de/rechtschreibung/Frieden>
12. DWDS. (n.d.). Frieden. *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*. Retrieved from <https://www.dwds.de/wb/Frieden>
13. Frasyuniuk, N.I. (2021). Concept, notion, meaning in their relationship and interaction. *Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Journalism*, 32(71)(4, part 2), 68–71. <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.4-2/12>
14. Verben.de. (n.d.). Frieden. Retrieved from <https://www.verben.de/?w=Frieden>
15. PONS Online-Wörterbuch. (n.d.). Frieden. Retrieved from <https://de.pons.com/übersetzung/deutsch-englisch/Frieden>

Стаття надійшла: 29.10.2025

Прийнято: 23.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

**ПОЛІКОДОВІСТЬ ІНТЕРНЕТ-МЕМУ:
ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ТА СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ
(НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)**

Валентина УЩИНА

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри англійської філології*

Волинського національного університету імені Лесі Українки

просп. Волі, 13, м. Луцьк

ORCID: 0000-0003-3086-4224

ival@ukr.net

Софія ПАНАСЕНКО

здобувачка вищої освіти

Волинського національного університету імені Лесі Українки

просп. Волі, 13, м. Луцьк

ORCID: 0009-0008-7267-1010

sofia.p.m.1704@gmail.com

У статті розглядаються полікодові особливості Інтернет-мемів як одного з найпоширеніших жанрів сучасної цифрової комунікації, а також аналізуються лінгвокогнітивні та соціолінгвістичні аспекти їх функціонування в англomовному середовищі. У другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. у сфері мовознавства дедалі більше почала приділятися увага дослідженню складних семіотичних утворень, у яких взаємодіють різні канали комунікації. Це зумовлено зростанням інтересу до міждисциплінарних підходів, що дають змогу розглядати текст не лише як мовний об'єкт, а й як багатовимірну систему, де поєднуються вербальні й невербальні коди. Сучасні науковці наголошують, що традиційне уявлення про текст як виключно вербальний феномен є доволі вузьким і не відповідає реаліям цифрової епохи. Цей підхід уже не здатний пояснити специфіку новітніх форм комунікації, які постають у глобалізованому інформаційному просторі та активно поширюються завдяки Інтернет-технологіям і соціальним медіа. Тексти дедалі частіше набувають полікодової природи, тобто поєднують різноманітні коди: мовний, візуальний, акустичний, графічний тощо. Такі мультимодальні утворення створюють особливі умови для сприйняття та інтерпретації, адже сенс виникає у взаємодії різних каналів, а не у межах одного мовного рівня. Це зумовлено тим, що інформаційне суспільство тяжіє до економії часу та ресурсів у передачі даних, а отже, прагне інтеграції кількох способів подання смислу в одному повідомленні. У цьому контексті Інтернет-меми становлять показовий об'єкт для аналізу,

оскільки вони є типовим зразком полікодового тексту, що поєднує вербальні елементи з візуальними та соціокультурними маркерами. Їхня популярність свідчить про зміну моделей комунікації – від лінійного викладу інформації до інтегрованих форм, де важливу роль відіграє культурна інтертекстуальність. Вивчення полікодовості Інтернет-мемів дає змогу не лише глибше зрозуміти сучасні процеси мовної та соціальної динаміки, а й окреслити перспективи подальших досліджень у сфері когнітивної лінгвістики, семіотики та соціолінгвістики.

Ключові слова: Інтернет-простір, комунікація, мем, полікодовість, сприйняття.

**POLYCODICITY OF INTERNET MEMES:
LINGUOCOGNITIVE AND SOCIOLINGUISTIC ASPECTS
(BASED ON ENGLISH LANGUAGE MATERIAL)**

Valentyna USHCHYNA

*Doctor of Philology, Professor,
Head of the Department of English Philology
Lesya Ukrainka Volyn National University
13 Voli ave., Lutsk
ORCID: 0000-0003-3086-4224
uval@ukr.net*

Sofia PANASENKO

*Higher Education Student
Lesya Ukrainka Volyn National University
13 Voli ave., Lutsk
ORCID: 0009-0008-7267-1010
sofia.p.m.1704@gmail.com*

This article examines the polycode features of internet memes as one of the most widespread genres of modern digital communication and analyses the linguocognitive and sociolinguistic aspects of their functioning in the English-speaking environment. In the second half of the 20th – early 21st century, the field of linguistics has increasingly focused on the study of complex semiotic formations in which different communication channels interact. This is due to the growing interest in interdisciplinary approaches that allow text to be viewed not merely as a linguistic object but as a multidimensional system where verbal and non-verbal codes are combined. Contemporary scholars emphasise that the traditional conception of text as an exclusively verbal phenomenon is rather narrow and does not correspond to the realities of the digital age. This approach is no longer capable of explaining the specificity of emerging forms of communication that arise in the globalised information space and are actively disseminated through internet technologies and social media. Texts are increasingly acquiring a polycode

nature, that is, combining heterogeneous codes: linguistic, visual, acoustic, graphic, and so on. Such multimodal formations create particular conditions for perception and interpretation, as meaning emerges through the interaction of different channels rather than within a single linguistic level. This is conditioned by the fact that information society tends toward economy of time and resources in data transmission, and therefore strives for the integration of multiple ways of presenting meaning in one message. In this context, internet memes constitute a telling object for analysis, as they are a typical example of polycode text that combines verbal elements with visual and sociocultural markers. Their popularity attests to a shift in communication models: from linear presentation of information to integrated forms where cultural intertextuality plays an important role. The study of the polycode nature of internet memes allows not only for a deeper understanding of contemporary processes of linguistic and social dynamics, but also outlines prospects for further research in the fields of cognitive linguistics, semiotics, and sociolinguistics.

Key words: *Internet space, communication, meme, polycode, perception.*

Постановка проблеми. Сьогодні майже кожна людина зареєстрована в соціальних мережах, які мають значний вплив на наші дозвілля та світогляд. Мемі стали частиною цифрового простору, відповідно, вони деякою мірою визначають нас, наш настрій, сприйняття певних явищ, ставлення до інших людей, до подій у країні та світі, до різних сфер нашого життя, таких як здоров'я, навчання, робота, хобі та багато інших. Теоретичне значення статті полягає у тому, що вона сприяє вивченню сучасної культурної інформації, узагальнює та систематизує знання щодо мему як мовного явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Полікодові тексти та мультимодальна комунікація стали предметом активних наукових досліджень в останні два десятиліття. Теоретична база статті включає твори таких авторів, як Р. Докінз, Т. Бретт, Р. Броуді, С. Блекмор та ін. Інтернет-мемі як окремий жанр цифрової комунікації досліджували також А. В. Чернецька, С. О. Тарасова, Г. І. Теслицька та ін. Особлива увага приділялася, зокрема, вірусному характеру поширення мемів, їхній ролі у соціальних мережах та механізмам створення гумористичного ефекту.

Метою статті є спроба систематизувати знання про мем як мовне явище, його полікодовість. Завдання включає опис його особливостей та функціонування, історію походження, розвитку та розповсюдження, важливості в Інтернет-просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковому дискурсі сформувався переконання, що полікодовість є не маргінальною, а базовою характеристикою сучасної комунікації [2]. Полікодовість визначається як комплексна ознака тексту, що проявляється у співіснуванні та взаємодії кількох семіотичних систем, кожна з яких виконує свою функцію в організації смислового простору. У цьому контексті Інтернет-мем можна вважати одним із найяскравіших прикладів полікодового тексту. Його структура побудована на тісній взаємодії слова та зображення, які спільно створюють цілісну смислову єдність. Як підкреслює

А. Чернецька, особливість полікодовості в мемах полягає не лише у механічному поєднанні елементів, а й у формуванні якісно нової комунікативної моделі, у якій вербальний і невербальний рівні постають нерозривними [2].

Науковці відзначають, що полікодовість безпосередньо пов'язана з поняттям мультимодальності, яке стало одним із центральних у сучасній когнітивній лінгвістиці та дискурсології. Згідно з Т. Білецькою та О. Гаврилук, мультимодальний текст – це не просто поєднання слова й зображення, а інтегрована система, де модуси взаємодоповнюють і підсилюють одне одного, створюючи багаторівневу структуру значення [1]. У цьому сенсі мультимодальність виступає когнітивною основою полікодовості: адресат не сприймає вербальний і візуальний рівні окремо, а інтегрує їх у єдиний когнітивний конструкт. Полікодовість можна розглядати і як прояв інтертекстуальності сучасної культури. У цифровому середовищі повідомлення рідко існують як автономні утворення, вони перебувають у постійній взаємодії з іншими текстами, образами, культурними алюзіями. Це особливо помітно у мемах, які будуються на переформатуванні вже відомих сюжетів, фотографій чи відеофрагментів. Саме ця властивість забезпечує мемам їх універсальність та вірусність, адже адресат швидко розпізнає знайомий образ і через новий контекст наділяє його іншим значенням [5].

Полікодовість як феномен сучасної комунікації відображає загальну тенденцію розвитку інформаційного суспільства до інтеграції різних каналів передачі смислу. Вона постає не лише технічним поєднанням слова та зображення, а й глибинним когнітивним і соціокультурним механізмом, що формує нову якість спілкування у цифрову добу. Інтернет-мем у цьому процесі відіграє роль показового зразка, на прикладі якого можна простежити, як сучасна культура конструює багатопланове значення, інтегруючи вербальні й невербальні ресурси в єдине смислове ціле.

Концепція «мем» виникла в кінці ХХ ст. У книзі «Егоїстський ген» Р. Докінз запропонував думку про те, що вся культурна інформація складається з основних одиниць – мемів, подібно до біологічних генів. Меми та гени піддаються природному відбору, мутаціям, штучному відбору. Мем, за словами Р. Докінза, вважається будь-якою мелодією, ідеєю, символом, словами та виразами, образом дії, що поширюється між людьми та передається від людини до людини через мову, письмо, відео, жести, ритуали, плакати тощо. Меми – елементи культури, що передаються шляхом імітації [8].

Однією з найважливіших характеристик Інтернет-мемів є те, що вони активізують у свідомості реципієнта складні когнітивні процеси. За словами Деннета, мем – це всебічна ідея, яка утворюється у формі чогось конкретного та незабутнього, тобто виникають такі форми, які згодом матеріалізуються у фізичному світі і будуть перенесені на свідомість інших людей [6].

Теорія мемів отримала подальший розвиток у книзі С. Блекмор. Авторка вказує, що «все, що ви навчилися, імітуючи іншу людину, – це мем. Мем – це кожне слово у вашій мові, кожна крилата фраза чи вираз. Будь-яка історія, яку ви коли-небудь чули, і всі пісні, які ви знаєте, – це меми. Меми – це поведінка, це щоденні факти, з якими наше життя заповнюється. Це все, що копіюється» [7].

Мем переважно визначається як одиниця інформації, яка міститься в нашій свідомості й яка впливає на події, так що якомога більше копій у свідомості інших людей. Інтернет-меми – це інформація (посилання, тексти, зображення, розмовні структури), передані користувачами один одному через мережу, головна мета якої – це розваги. Первинні джерела мемів різноманітні: мистецькі об'єкти, фільм, персонаж, чиясь заява [7].

Мем не можна сприймати поверхово: він потребує декодування, яке ґрунтується на знаннях мови, культури та соціального контексту. Саме тому дослідження лінгвокогнітивних механізмів інтерпретації полікодових текстів дає змогу зрозуміти, чому меми є настільки ефективним засобом комунікації. Як зазначає А. Чернецька, полікодовий текст завжди вимагає від адресата «когнітивної роботи», оскільки його смисл не дано у готовій формі, а вибудовується шляхом інтеграції вербальних і невербальних знаків [2]. У цьому полягає когнітивна сила мему: кілька слів і картинка можуть викликати цілий спектр смислів та емоцій.

Одним з основних механізмів є інференція – виведення прихованого значення на основі наявного контексту. У більшості мемів вербальний текст сам по собі не містить достатньої інформації для розуміння жарту чи критики, проте в поєднанні з візуальним образом він стимулює процес асоціативного мислення. Так, за спостереженням Г. Тесліцької, сміховий ефект у мемах виникає не так від самого зображення чи підпису, як від їх комбінації, яка відкриває додатковий рівень смислів і запускає у свідомості реципієнта механізм «дочитування» підтекстів [5]. У цьому полягає когнітивна унікальність мему як жанру. Не менш важливою є пресупозиція – наявність у мемі певних фонових знань, без яких він утрачає свою ефективність. Наприклад, меми, побудовані на алюзіях до популярних фільмів, політичних подій чи відомих персон, зрозумілі лише тим, хто володіє цими культурними кодами. Це пояснює, чому одна й та сама картинка може бути смішною для однієї аудиторії й абсолютно незрозумілою для іншої. Як відзначає С. Тарасова, у разі пандемійних мемів розуміння жарту базувалося на колективному досвіді переживання кризи, а тому їхній смисл був майже універсально зрозумілий широким масам [4].

Важливим когнітивним механізмом є також фокусування та дефокусування уваги. У мультимодальних текстах, зокрема в мемах, автор завжди прагне сконцентрувати увагу реципієнта на ключовому елементі, це може бути несподіване візуальне поєднання або нестандартний мовний вираз. Т. Білецька та О. Гаврилюк доводять, що саме ця властивість мультимодальних текстів забезпечує їх швидку інтерпретацію: реципієнт миттєво «вхоплює» головний сенс завдяки вдалому візуально-вербальному акцентуванню [1]. У мемах ця функція виконується за допомогою шрифтів, композиції, кольорових контрастів та образів, які викликають у глядача потрібні асоціації та емоційний відгук. Особливе місце у когнітивному аналізі мемів посідає концептуальна інтеграція, або блендинг. Цей механізм ґрунтується на поєднанні різних когнітивних доменів, унаслідок чого виникає новий смисловий простір. Як демонструють П. Мартинюк та О. Мелешенко,

у політичних мемах з образом Дональда Трампа смисл створюється через накладання політичного й культурного сценаріїв. Візуальний ряд відсилає до конкретної політичної ситуації, тоді як вербальний підпис інтегрує її з іншими культурними чи соціальними фреймами. У результаті формується багатозначне значення, що поєднує елементи іронії, критики й гумору [3]. Усі ці механізми свідчать про те, що Інтернет-мем – це не просто жарт чи картинка, а складна когнітивна конструкція. Його успішне декодування залежить від здатності адресата інтегрувати вербальні й невербальні коди, співвіднести їх із власними знаннями та культурними асоціаціями. Полікодовість у цьому сенсі виступає своєрідним «тестом на компетентність» у певному культурному середовищі: той, хто правильно декодує мем, виявляє свою приналежність до відповідної спільноти, поглядів та досвіду.

Усі вищезазначені лінгвокогнітивні механізми інтерпретації Інтернет-мемів забезпечують не лише ефективність комунікації, а й вірусність мемів, адже саме завдяки цим когнітивним стратегіям смисли швидко поширюються серед користувачів і формують спільний культурний простір у цифрову добу.

Соціолінгвістичний потенціал Інтернет-мемів полягає у тому, що вони не лише передають інформацію, а й маркують належність до певної соціальної чи культурної групи. Вік, стать, соціальний статус та культурний бекграунд визначають, наскільки легко адресат зможе декодувати смисл мему й чи викличе він емоційну реакцію. Полікодові тексти, що поєднують вербальні та візуальні елементи, завжди потребують від реципієнта певного культурного і соціального досвіду для адекватного декодування. Власне, тому один і той самий мем може викликати сміх у молодіжній аудиторії, але залишитися незрозумілим для старшого покоління.

Як підкреслює А. Чернецька, полікодові тексти «мають різний ступінь доступності залежно від рівня соціалізації та інформаційної обізнаності адресата» [2]. Це означає, що соціальні параметри безпосередньо впливають на процес інтерпретації. Одним із головних чинників є вік. Молодь, що перебуває в активному Інтернет-просторі, є основним творцем і споживачем мемів. Для неї меми виконують роль маркерів групової належності, способу самоідентифікації та засобу вираження ставлення до актуальних подій. Водночас старші покоління, менш занурені у цифрову культуру, часто не розуміють прихованих алюзій чи іронії. Г. Тесліцька зазначає, що Інтернет-мем «є знаком солідарності для тих, хто володіє необхідними знаннями», і водночас «бар'єром для тих, хто перебуває поза культурним контекстом» [5]. Це свідчить про наявність своєрідного соціолінгвістичного «фільтра», який визначає, хто «свій», а хто «чужий» у певній онлайн-спільноті.

Не менш важливим є фактор статі та гендерних ролей. Деякі меми будуються на використанні гендерних стереотипів або на висміюванні поведінки, характерної для тієї чи іншої статі. У такому разі реакція аудиторії може кардинально відрізнятись: для одних мем видається кумедним, тоді як для інших він може сприйматись як дискримінаційний чи образливий. Це підтверджує тезу про те, що інтерпретація полікодових текстів нерозривно пов'язана із соціокультурними

нормами та цінностями, яких дотримується адресат. Ще одним важливим параметром є соціально-економічний статус аудиторії. Люди, які належать до різних професійних груп, можуть по-різному реагувати на меми, що відображають політичні чи економічні реалії. С. Тарасова у своєму дослідженні зазначає, що пандемійні меми виконували функцію своєрідного «зрівнювача», адже незалежно від соціального статусу більшість людей могла впізнати в них власні проблеми та страхи [4]. Проте в політичному дискурсі меми часто використовуються для підкреслення класових чи ідеологічних відмінностей, через що одна й та сама картинка може інтерпретуватися як жарт або як образа. У цьому сенсі Інтернет-меми виконують роль не просто розважальних продуктів, а індикаторів соціальних ідентичностей та культурних бар'єрів у глобальному цифровому просторі.

Окремо варто зупинитися на феномені міжкультурного сприйняття. У випадку англомовних мемів, які є предметом нашого дослідження, українська аудиторія може стикатися з труднощами у розумінні культурних алюзій, пов'язаних із західним кіно, політикою чи історичними подіями. Англомовні Інтернет-меми, як і будь-які інші, проходять такі основні етапи: виникнення, пік популярності, використання, вимирання. Як зазначають Т. Білецька та О. Гаврилюк, «мультимодальний текст повноцінно функціонує лише тоді, коли адресат володіє спільним культурним бекграундом із автором» [1]. Тому перекодування та локалізація мемів стають необхідними для їх поширення в іншому культурному середовищі.

Найпопулярніші меми в сегменті Інтернету англійської мови в Інтернеті:

1. *Be like Bill*. У січні 2016 р. Інтернет отримав нового героя – Білла. Цей мем широко популярний у соціальних мережах. Мем з'явився у 2015 р. на Facebook-сторінці *Be like Bill*, створеній італійським програмістом Рокко Лауро та його другом. На його офіційній сторінці у цій же соцмережі було підписано півтора мільйона користувачів. Секрет успіху мему – у простих порадах щодо життя, які легко адаптувати під різні ситуації з життя. Іншою перевагою була його універсальність, адже кожен міг створити свою версію: про соцмережі, навчання, роботу, навіть політику. Наприклад: *Bill is on the internet. Bill sees something that offends him. Bill moves on. Bill is smart. Be like Bill* або *This is Bill. Bill is about to eat. Bill is just going to eat instead of taking a picture and post it all over Instagram. Bill is smart. Be like Bill*.

Також є важливим те, що цей мем легко персоналізувати – замість *Bill* можна було підставити будь-яке ім'я («*Be like Oksana*», «*Be like Ivan*»), що зробило його ще більш вірусним для різних країн та мов.

2. *Grumpy Cat*. «Розлючена кішка». Це один із найвідоміших Інтернет-мемів 2010-х, і він має цілу історію, яка вийшла далеко за межі просто смішних картинок. Справжнє прізвисько кішки – *Tardar Sause-Cat*, завдяки цікавому виразу мордочки (генетична карликовість і неправильний прикус) у тваринки завжди був вираз «вічного невдоволення». Фото миттєво стало вірусним: люди почали додавати саркастичні підписи у стилі песимізму та іронії після того, як господиня, Табата Бандесен, виклала фото у Facebook та Reddit. Цей мем є особливим своєю

візуальною універсальністю: один і той самий вираз «незадоволення» можна було підписати під будь-яку ситуацію. Завдяки використанню сарказму й чорного гумору меми з Grumpy Cat часто висміювали позитивні цитати й перетворювали їх на песимістичні жарти. Наприклад: I had fun once. It was awful. Love is in the air? Get out the gas mask. I like long walks. Especially when they are taken by people who annoy me. Why fall in love when you can fall asleep?

Мем Grumpy Cat сприймався не просто як кішка, а як утілення «вічного буркотіння». Ба більше, на основі мему з'явилися книги, календарі, іграшки, сувеніри, що зробило його одним із найвідоміших символів сучасної Інтернет-культури.

3. Keep Calm and Carry On. Відомий вираз «Keep Calm and Carry On» і його похідні мають довгу історію. Ця фраза з'явилася на плакаті, який був опублікований Британським міністерством інформації ще в 1939 р. У той час уся Європа була висвітлена тривогою щодо загрози фашизму та початку Другої світової війни, тому метою цього плаката було підняти бойовий дух англійців, щоб надихнути на них оптимізм. Фон плаката – це зображення британського прапора або червоного поля, корона розташована над гаслом. Два з половиною мільйонів примірників було надруковано, але в 40-х роках він майже не був знайомий жителям Великобританії. Також є ще два плакати цієї серії – Freedom is in peril. Defend it with all your might and Your courage, your cheerfulness, your resolution will bring us Victory. Автор цього плаката та гасла невідомий. У 2000 р. в невеликій книгарні «Barter Books» у місті Алнік (Англія) знайшли плакат, складений внизу коробки зі старими книгами, які вони придбали на аукціоні. Не знаючи походження, власники повісили цей плакат у своєму магазині. Наступного року вони почали робити копії цього плаката та продавати його. До березня 2009 р. було продано понад 40 тис примірників. У 2012 р. в Імператорському військовому музеї Англії було знайдено близько п'ятнадцяти додаткових примірників. Знамените гасло стало дуже популярним у всьому світі. Він використовується скрізь: на чашках, подушках, сумках, іграшках, футболках та іншій сувенірній продукції. Опинившись в Інтернеті, добре відомий плакат став об'єктом різних жартівливих варіацій, наприклад: Keep Calm It's Only Garlic, Keep Calm and Caps Lock і т. д.

4. Futurama Fry / Not Sure If...Or Just... – один із класичних Інтернет-мемів початку 2010-х. Він зображує персонажа з анімаційного серіалу «Футурама» на ім'я Фрай, який примруживши очі, висловлює підозру на щось. Підпис зазвичай починається зі слів «Not sure if...», а закінчується фразою «or just...», що дає змогу гнучко відтворювати будь-які ситуації двозначності, плутанини або іронічного сумніву. Мем швидко набрав популярності через упізнаваність завдяки тому, що серіал «Футурама» мав велику фан-базу, що допомогло швидко поширити мем. Це можна знайти в онлайн-дискусіях та в громадських мережах, у чатах, на форумах та в будь-яких діалогах, де проявляється підозра.

Важливу роль меми відіграють у політичному дискурсі. П. Мартинюк та О. Мелешенко зазначають, що політичні меми можуть бути інструментом мобілізації громадської думки, адже вони поєднують у собі іронію, гумор і критику [3]. Цей ефект особливо дієвий під час виборчих кампаній, коли меми стають формою швидкої пропаганди. На відміну від традиційних політичних текстів, які

потребують довгого осмислення, мем завдяки своїй полікодовій природі сприймається миттєво. Його вірусність дає змогу за короткий час поширити потрібні меседжі серед мільйонів користувачів, що робить його одним із найефективніших засобів політичної комунікації у цифрову добу.

Не менш важливим є використання мемів у комерційних цілях. Увага – найдорогоцінніша валюта, зокрема в контексті маркетингу, реклами та, звичайно, соцмереж. Тому сучасні рекламні кампанії активно інтегрують меми у свої стратегії для привернення уваги молодій аудиторії, щоб одночасно передати рекламний меседж і створити відчуття «своїї» комунікації, оскільки меми апелюють до культурних кодів, зрозумілих певній спільноті.

Лінгвокультурний потенціал мемів також полягає у їхній здатності інтегрувати глобальні образи у локальні контексти. Наприклад, англійські меми часто містять алюзії на героїв голлівудських фільмів чи світових політичних діячів. Проте в іншому культурному середовищі вони адаптуються, набуваючи нових значень. Як зауважує А. Чернецька, у такому разі відбувається «перекодування культурних знаків», що свідчить про транснаціональний характер мемів і водночас про їхню здатність локалізуватися [2]. Це робить меми надзвичайно гнучким інструментом культурної комунікації.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Інтернет-мем є не просто елементом Інтернет-гумору, а потужним комунікативним засобом, що інтегрує когнітивні, соціолінгвістичні та культурні механізми. Він відображає тенденції цифрової культури, сприяє формуванню колективних ідентичностей і водночас виконує прагматичні функції у політиці, бізнесі, рекламі та кризових ситуаціях. Полікодовість у цьому контексті виступає основою його універсальності та впливовості, адже саме завдяки поєднанню вербальних і невербальних ресурсів меми здатні швидко поширюватися та ставати інструментом глобальної комунікації у цифровій епосі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецька Т.О., Гаврилюк О.О. Мультиmodalність текстів сучасних англійських журналістів-блогерів. 2022. URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/2_2022/part_1/15.pdf
2. Чернецька А.В. Лінгвофункціональні особливості полікодових текстів в англійськомовному дискурсі мистецтва та способи їх відтворення українською мовою. 2022. URL: <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/7878787/2807/%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%90.%20%D0%9C%D0%9F%D0%B0%2005-21.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
3. Мартинюк П., Мелещенко О.О. Мультиmodalність і трансмедіальність: когнітивний, прагматичний і семіотичний підхід. 2022. URL: <https://foreign-languages.karazin.ua/resources/347242f1caae1881e250a7e0424c3043.pdf>
4. Тарасова С.О., Шостак В.О. Діахронічне дослідження мему пандемії. 2023. URL: https://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/2_2023/part_1/22.pdf
5. Теслицька Г.І. Інтернет-мем як особлива одиниця комунікації. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. № 24. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/24/part_2/4.pdf
6. Brodie R. Virus of the mind: the new science of the meme. URL: <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/16697/1/9203.pdf>

7. Blackmore S. The Meme Machine / S. Blackmore. Oxford University Press, 2000. URL: https://www.researchgate.net/publication/220327365_The_Meme_Machine

8. Dawkins, R. The Selfish Gene / R. Dawkins. Oxford: Oxford University Press, 1976. URL: <https://dn790008.ca.archive.org/0/items/pdfy-RHEZa8riPwBuUyrV/The%20Selfish%20Gene.pdf>

REFERENCES

1. Biletska, T.O., & Havryliuk, O.O. (2022). Multymodal'nist' tekstiv suchasnykh anhlomovnykh zhurnalistiv-bloheriv [Multimodality of Modern English Journalists-Bloggers' Texts]. Retrieved from https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/2_2022/part_1/15.pdf [in Ukrainian].

2. Chernets'ka, A.V. (2022). Linhvo-funktsional'ni osoblyvosti polikodovykh tekstiv v anhlomovnomu dyskursi mystetstva ta sposoby yikh vidtvorennya ukrayins'koyu movoyu [Lingual and functional features of policode texts in the English language art discourse and way of their rendering in Ukrainian] Retrieved from <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/787878787/2807/%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%90.%20%D0%9C%D0%9F%D0%B0%2005-21.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].

3. Martyniuk, P., & Meleshchenko, O.O. (2022). Multymodalnist i transmedialnist: kohnityvnyy, prahmatychnyy i semiotychniy pidkhid [Multimodality and Transmediality: Cognitive, Pragmatic, and Semiotic Vantages]. Retrieved from <https://foreign-languages.karazin.ua/resources/347242f1caae1881e250a7e0424c3043.pdf> [in Ukrainian].

4. Tarasova, S.O., & Shostak, V.O (2023). Diakhronichne doslidzhennya memu pandemiyi [Diachronic Study of Memes]. Retrieved from https://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/2_2023/part_1/22.pdf [in Ukrainian].

5. Teslitska H.I. (2022). Internet-mem yak osoblyva odynytsya komunikatsiyi [Internet meme as a special unit of communication]. *Zakarpats'ki filolohichni studiyi – Zakarpattia Philological Studies*, 24, 2022. Retrieved from http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/24/part_2/4.pdf [in Ukrainian].

6. Brodie, R. Virus of the mind: the new science of the meme. Retrieved from <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/16697/1/9203.pdf>

7. Blackmore, S. (2000). The Meme Machine / S. Blackmore. Oxford University Press. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/220327365_The_Meme_Machine

8. Dawkins, R. (1976). The Selfish Gene / R. Dawkins. Oxford: Oxford University Press. Retrieved from <https://dn790008.ca.archive.org/0/items/pdfy-RHEZa8riPwBuUyrV/The%20Selfish%20Gene.pdf>

Стаття надійшла: 30.09.2025

Прийнято: 21.10.2025

Опубліковано: 02.12.2025

STUDIA
METHODOLOGICA
№ 60

Науково-редакційний відділ Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка 46027, Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2

Редакція наукового журналу *Studia methodologica*
Web: journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/sm

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 45,80. Замов. № 1125/913.
Наклад 300 прим.
Підписано до друку 28.11.2025.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.